غۇلام ئۇمەر

باياۋاندىكى گۈلخان

(تارىخىي رومان)

(1)

بېغىشلىما

دالا ۋە ئورماندا، تاغدا، چۆللەردە
كارۋاننىڭ چۈشكۈنى ـ ئۆتەڭلىرى بار.
هارارەت، نۇر ئۈچۈن يېقىشىپ گۈلخان،
شۇ يەردە دەم ئالار، تۈنەر كارۋانلار.

كارۋانلار بۇ يەردىن كەتكەندە ئۇزاپ،
چۆللەرنى يورۇتۇپ قالىدۇ گۈلخان.
چىرىسلاپ ئۆچىدۇ يالقۇنى ئاستا،
قارىيىپ بىر گەۋدە بولىدۇ ئورمان.

چوغلارنىڭ يۈزىنى توسار كۈل ـ پەردە،
شۇ يوسۇن ئۆتىدۇ يەنە بىر زامان.
(يا چوغ بار، چوغ ئۆچسە كۈلدە ئىسسىقى)
سالقىنلار يەلپۈسە پىلىلدار شۇئان.

باشقىلار بۇ يەرگە باسقاندا ئاياغ،
بولىدۇ كۈل ئىزى ئۇلارغا نىشان.
ئاخىرقى چوغلارنى تېپىپ كۈللەردىن،
كېيىنكى كارۋانلار ياقىدۇ گۈلخان.

كىشىلەر ماڭا: ”ئەگەر سەن تاتلىق ئۇخلاۋاتقان قۇلنى كۆرگىنىڭدە ئۇنى ھەرگىز ئويغاتما، بەلكىم ئۇ ئەركىنلىكنى چۈشەۋاتقاندۇر “ دەيدۇ. مەن ئۇلارغا: ”ئەگەر سىلەر تاتلىق ئۇخلاۋاتقان قۇلنى كۆرسەڭلار ئويغىتىپ، ئەركىنلىك ھەققىدە سۆزلەپ بېرىڭلار“ دەيمەن.

_ خ. جىبران: «ياش ۋە كۈلكە»

ھەقىقەت يولىدا ئىزدىنىش ھەقىقەتكە ئىگە بولۇشتىنمۇ قىممەتلىك.

_ لېسسىنگ(نېمىس پەيلاسوپى [1729 _ 1781])

ھاياتنىڭ مەخسىدى ھاياتتىنمۇ يۈكسەك بولغان نەرسىنى قوغلىشىشتۇر.

_ خ. جىبران.

مەيلى شېئىر، مەيلى غەزەل _ بومبا ۋە بايراق،
غەزەلچىنىڭ مۇددىئاسى _ سىنىپنى ئويغاتماق.

_ ماياكوۋىسكى

قسم

سۆبهی

ياخشى سۆز ۋە كەچۈرۈش كېيىن ئەزىيەت يەتكۈزىدىغان سەدىقىدىن ئەۋزەل.

— «قۇرئانى كەرىم» سۈرە «بەقەرە» 263 ـ ئايەت.

— دۇنيانىڭ قىزىقى نېمىدىلىكىنى بىلەمسەن؟

— خۇشچاقچاق بولۇشتا. ھەتتا ئىش ئوڭدىن كەلمىگەن تەقدىردىمۇ خۇشچاقچاق بولۇشتا.

— ۋ. گىيوتى

كۈلكە كۈچلۈكلۈك ئالامىتى بولۇپلا قالماي، بەلكى كۈچلۈكلۈكنىڭ ئۆزىدۇر.

— ئا. لۇناچارىسكى

خۇشچاقچاق كىشىنىڭ بۈگۈنىمۇ، ئەتىسىمۇ قۇۋناق ئۆتىدۇ.

— ل. ن. تولستوى

بىرىنچى باب

1

بوغۇزنىڭ سالقىنى ئېسەتتى. بۇ سالقىن باھارنىڭ ئەلچىسىدەك، يېقىملىق، ئاللىقانداق پۇراقلارنى ئۆزى بىلەن ئېلىپ يۇرەتتى. بۇ پۇراقتا يېقىن كەچمىشنىڭ خاتىرىلىرىنى قوزغىتىدىغان نېمىدۇر يوشۇرۇنغاندەك قىلاتتى. زېمىستان قىش مەھرۇم قىلغان شۇ نەرسە پات يېقىندا ھاياتقا قايتا كىرىپ كېلىدىغانلىقىنىڭ بىشارىتى «قىستۇرۇلغان» سالقىننىڭ سوغۇقى ئەنە شۇ سەۋەپتىنمىكىن بەك ھېس قىلىنمايتتى؛ ئەكسىچە ئۇنىڭ تېخىمۇ بىر ئاز بىلىنەرلىك ئۇرۇلىشىنى كۆڭۈل ئىستىگەندەك قىلاتتى. قەلبلەر ئۆزگە تونۇش، ئەمما يەنىلا نېمىلىكى پۇتۇنلەي ئېنىق بولمىغان، «چالا تونۇش» ئاللىنېمىگە ئالدىرايتتى.

بوغۇزدىن شەرققە ۋە شەرقتىن ئوڭ قولنى بېسىپ يەلپۈگۈچ شەكىللىك — تا غەربىي جەنۇپقىچە بېقىلغىنىدا، قەدىمىي يۇرت ئاتۇش ئالقاندىكىدەكلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ھازىر تېخى دەل- دەرەخلەر يوپۇرماق چىقىرىپ، قاراڭغۇلىشىشقا ئۈلگۈرمىگەچكە، ھېچبىر يۇرت ئورمانلار قۇچىقىغا يوشۇرۇنمىغان، ھەربىرىنى ئوچۇق ئىلغا قىلغۇدەك ھالدا ئىدى. ئەگەر سول تەرەپتىكى پارچەتاغ دەپ ئاتالغان، ھېچبىر تاغ تىزمىسىغا چېتىلمىغان، سۇنئىي دۆۋىلەپ قويۇلغاندەك ئىدىرنىڭ ئۇستىگە چىقىپ قارىسىغۇ ھەممە يەر بىر پەتنۇس ئۇستىدىكىدەكلا — تا مېيىدىن[1] قۇمىسېغىچە[2] پەرق

---

[1] [1] ئاتۇشتىكى قۇمالتاغ بويلاپ جايلاشقان ئىككى يېزا. بىرى ئەڭ غەرپتە، بىرى ئەڭ شەرقتە، — ئا.

قىلارلىق كۆرۈنەتتى.

ئوڭ تەرەپتىكى تاغنىڭ بوغۇز تەرىپى قەدىمىي ئەپسانىلەردە زىكرى قىلىنىدىغان بەھەيۋەت پالۋانلارنىڭ قىلىچىدا، بىرلا چېپىش بىلەن كېسىپ چۈشۈرۈلگەندەك تىك — تا سايىنىڭ يۈزىگىچە چۈشسە؛ جەنۇپ يۈزى ئىشتاچى يېزىسى تەرەپكە تەدرىجى پەسلەپ بارغان يانتۇلۇق؛ غەربى بولسا ئەجدىھارنىڭ دۈمبىسىدەك، ئۇستۇنئاتۇش تەرەپكە «سويلاپ» كېتەتتى.

قەدىمقى ئەجداتلار بەلكى بوغۇزدىكى مۇشۇ ئىگىزلىكتىن تۆۋەنگە — يۇرتلار جايلاشقان ۋادىغا باققان ۋە تەبىئىي ئالاھىدىلىككە كۆرە بۇ يۇرتلارنى ئىككى چوڭ سۇغۇرۇش رايونىغا ئايرىغان بولسا كېرەك: ئوڭ قول تەرەپتىكىسى ئوڭ ئېرىق؛ سول تەرەپتىكىسى سول ئېرىق دەپ ئاتالغان بۇ ئىككى رايون، زامانلارنىڭ ئۆتىشى بىلەن فونېتىك ئۆزگىرىشلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ، «ئوڭ ئېرىق» — ئوڭۇرۇق، «سول ئېرىق» — شورۇق دېگەن يۇرت ئىسىملىرىغا ئايلىنىپ كەتكەن بولسا كېرەك. ئەمما ھازىرغىچە بوغۇزدىن ئېقىپ چىققان سۇ ئىككى ئاساسىي بۆلەككە بۆلۈنۈشتەك ئەنئەنە داۋام قىلىپ كەلمەكتە.

باھار دەل- دەرەخلەرنىڭ يېڭى شاخلىرىغا بىرىنچى «ئەستەر بويىقى»نى بېرىشكە باشلىغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. قەدىمدىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان نورۇز بايرىمىنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان بولۇشىغا قارىماي، نورۇز ھارپىسىنىڭ كەيپىياتى بىلىنمەيتى. تەبىئەتتىكى ئويغىنىش ۋە جانلىنىشقا ئۇيغۇن ئىنسانلار كەيپىياتىدىمۇ جانلىنىش، شادلىق تۇغدۇرىدىغان، ھاياجان قوزغايدىغان نورۇزنىڭ جىمجىت، ساداسىز بىر پېچىمدە كېلىشى ۋە كېتىشى كۆتۈلەتتى. چۈنكى، بىرنەچچە يىلدىن بېرى ئايىغى ئۈزۈلمىگەن يېغىلىقلار ھاياتنى ئىزدىن چىقارغان، ئادەملەرنىڭ ھايات ھەلەكچىلىكى بىلەن، بايرام تەنتەنىسى سۈرگىدەك ھەپىلىسىنى قويمىغانىدى.

بەزى ئالامەتلەرگە دىققەت قىلغان بىلەرمەنلەرنىڭ دېيىشىچە، يېغىلىقلار ئاساسەن بېسىلىپ قالغانمىش، يېڭىشەر- يېڭىسار ئەتراپىدا بىر ئاز توقۇنۇشنىڭ داۋام قىلىۋاتقىنىنى ھېساپقا ئالمىغاندا، پالاكەتلەر ئۆتۈپ كەتكەندەك قىلارمىش. بۇ توقۇنۇشلارمۇ تۈگىگەنلار بىلەن «شەرقىي تۈركىستان

ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ئەسكەرلىرى ئارىسىدا «بەزلىشىۋالغان» شەكىلدە، بىر خىلدا داۋام قىلىۋاتاتتى. ھېچبىر تەرەپتە ئىلگىرىلەش، يېڭىش - يېڭىلىش بولمايۋاتاتتى.

گەرچە بۇ تەرەپلەر تىنچىپ قالغاندەك قىلىسىمۇ، ئانچە يىراق بولمىغان قوشنا شەھەردە ئاتموسفىراغا تۇتەپ تۇرغان پوروخ ھىدى، يۇرىگالدى بولۇپ كەتكەن خەلقنى خاتىرجەم قىلمايتى.

تەبىئەتنىڭ بۇنىڭ بىلەن نېمە ئىشى؟ ئۇ ئۆزىنىڭ قانۇنىيەتلىك قەدىمىنى بېسىپ كەلمەكتىدى، ھەر گىيانى ئۆز رېڭىدە بوياشقا، تۇپراقنى يۇمشىتىپ، ئۇنىڭدىن «توپا ھىدى» ئۆرلىتىشكە، قىشچە ئۆلۈك بىر تەرزدە ئۈيۈپ قالغان ھەر نەرسىدە ھاياتلىق قىمىلتىسى پەيدا قىلىپ، ھەممە نەرسىنىڭ خاس پۇراقلىرى بىرلەشمىسىدىن ئومۇمىي «باھار ئاتموسفىراسى» ھاسىل قىلىشقا داۋام قىلماقتا ئىدى.

«ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دېگەندەك، يەنە يېغىلىقلاردىن ئېشىپ قالساق، جاھان لازىم بولىدۇ ئەمەسىمۇ، دېگەنگە ئىشەنگەن ئادەملەر، كۆڭۈلسىزرەك مىدىرلىسىمۇ ھەرھالدا باھارنىڭ ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇشاتتى؛ كۆچەت تىكەتتى، ئېتىز- ئېرىقنىڭ ھازىرلىق ئىشلىرىنى باشلىۋەتكەن ئىدى.

پوستەك تۇپىلىرى يۇمشاپ يېڭىۋاشتىن چېكىشقا باشلىغان يېزا يوللىرىدا، خۇددى باھارەكلا، ئىنسانلار جەمىيىتىنىڭ بالاسى، قازاسى بىلەن ئىشى يوق، غەمسىز ھالدا ئۆز كۆڭۈل خاھىشىنى ئىپادىلەشتىن چەكلەنمەيدىغان بالىلار، خوشال قىقاسلىرى، سۆگەت تاللىرىدىن چىقىرىلغان «بۇت- بۇت»لىرىنىڭ توم - ئىنچىكە ئاۋازلىرى بىلەن مەھەللىنى تولدۇرماقتا ئىدى. باھار ئەگەر زۇۋانغا كەلسە جەزمەن بۇ كىچىك بەڭۋاشلارنى سۆيۈپ قالغانلىقىنى بايان قىلغان بولاتتى؛ ئۇلارنىڭ ئۆز پەلسەپىسىگە كۆرە ھەركەت قىلىش خۇسۇسىيىتى، ئۆز مەنتىقىسى بىلەن ياشاش ئالاھىدىلىكىنى ئۆزىگە ئوخشىتىپ، ئۇلارغا يېقىنلىق ئىزھار قىلغان بولاتتى.

بەزى بالىلار ھەتتا يېغىلىقلارنىڭ ئىلگىرىسىدىكىدەك، نورۇز

تەييارلىقىدا بولۇپ، مولىلىكىسىغا «نورۇزلۇق» يازدۇرۇپمۇ يۈرەتتى. كاشكىدى، بۇلارنى ئوقۇغىدەك پۇرسەت، سورۇن، ئىمكان بولسا. ئاللاھ شۇنىڭغا نېسىپ ئېتەرمىكىن، باللارنى نورۇز قوشاقلىرى ئوقۇشقا؟ سايغا ياكى جەمەتلە[1]گە يىغىلىپ، ھەر خىل ئويۇنلارنى كۆرۈشكە؟...

2

باللارنىڭ سەبىي قەلبىدىن مىكرو دولقۇندەك تارالغان — تىل بىلەن ئىپادىلەنمىگەن تىلەكلەرنى ئاللاھ ئىجابەت قىلغاندەك ئىش بولدى. ئۇلارنىڭ مولىلىكىسى ياكى خەلپەتلىرىگە يازدۇرىۋالغان بىرەر كۇپلىت «نورۇزلۇق»لىرىنى ئوقۇشىغا، تەكتۇشلىرى بىلەن چېلىشقا چۇشىشىگە، ... پۇرسەت بولىشى بىلىنگىلى تۇردى. ساي بويلىرىدا نورۇزنىڭ ھارپا ئاخشىمى ۋاقىتلىق ئوچاقلار ياسىلىپ، ئەتىكى جامائەت توپلانغان پۇرسەتتە بىر ئاز تاپاۋەت قىلىشنى نىيەت قىلغان بازارلىقلارنىڭ ھازىرلىق ھەركىتىدىن خەۋەرلەر كېلىشكە باشلىدى. بوزتاغ باغرىدا — جەمەتلە ئەتراپىدىمۇ بۇنداق بىشارەتلەرنى بار دېيىشەتتى.

نىزامىددىننىڭ باللىرى بۇ خەۋەرنى ئۇقىشى بىلەنلا ئۆيگە چېپىشتى. ئۇلار بىر نەچچە كۈندىن بېرىلا دادىسىغا نورۇز سەيلىسى ئۈچۈن سايغا ئېلىپ بېرىش ھەققىدە يېلىنىپ يۈرەتتى. بۇنداق بىر توپلىنىشتىن ئۈمىدى بولمىغان نىزامىددىن بولسا، ئۈمىدسىز تۇتۇم ئىپادە قىلاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلارنىڭ نورۇزلۇق يېزىپ بېرىش ھەققىدىكى تەلەپلىرىنى بىر باھانىلەر بىلەن رەت قىلىپ يۈرەتتى. مانا ئەمدى بازار تەرەپتىن كەلگەنلەرنىڭ كەلتۈرگەن خەۋىرىدىن ئەتە سەھەردىن باشلاپ ساي بويىنىڭ قىزىپ كېتىدىغانلىقى ئېنىق بولدى. باللار ئەمدى دادىسىنىڭ ھەرقانداق

---

[1] جەمەتلە — ئاتۇشنىڭ تەختىھون يېزىسى بىلەن، بوز تاغ ئارىسىدىكى يانتۇ كەتكەن سايلىق (ھازىرقى ئۈرۈمچى - قەشقەر تاشيولى بويى) بۇ يەرگە شۇ ناملىق بىر مازار جايلاشقانلىقى ئۈچۈن شۇنداق ئاتالغان — ئا.

باھانىلىرىگە ئۇنىماي، ئۇنى نورۇزلۇق يىپىنى بىرىشكە قىستاشقا باشلىدى.

— يامانلىنى ياردا قىستاڭ دېگەندەك، مېنى ھەممىڭلار قىستىساڭلار، ھەممىڭلارغا نورۇزلۇققا نەگە باراي؟ نەدىن تاپىمەن ئۇنچە گەپنى؟ — دەيتى نىزامىددىن باللىرىنىڭ تاتلىق ئەركىلەشلىرىدىن سۆيۈنگەن ھالدا يالغان ئاغرىنىپ.

— موللىكاڭلار بولغان بولىسىغۇ، نورۇزلۇق دېگەنگە كۆمۈپلا قوياتتى، — دەپ گەپ قىستۇردى زورىخان، — ئۇنىڭ ئىچى بىر دەريادى- دە، قوشاق يازغانغا تۇگەيدىغان ئەمەس...

— شۇنى دەيمەن، — دېدى نىزامىددىن ئايالىنىڭ گېپىدىن ئىنىسىنى يادىغا ئېلىپ ۋە چىرايىمۇ بىر ئاز قارىداپ كەتتى، — مەمتىلى بولغان بولسا، پۈتۈن بويامەتنىڭ باللىرىغا نورۇزلۇق يىپىنى بەرسىمۇ گېپى تۈگەپ كەتمەيتى،...

دادىسىنىڭ چىرايىدىكى ئۆزگىرىشنى بىرىنچى بولۇپ بايقىغان غېنى، نورۇزلۇق ھەققىدىكى غەلۋىنى قويۇپ، دادىسىغا ئىچى ئاغرىغاندەك، گەپنىڭ تېمىسىنى باشلامچىلىق بىلەن بۇردى:

— موللىكامنىڭ گېپىنى تولا قىلىپمۇ بىزنى كۆرمەي تۇرۇپلا ئۇنىڭغا ئامراق قىلىۋەتتىڭلار، موللىكام توغرۇلۇق گەپ قىلىپ بەرگىنە بولمىسا.

— موللىكام بۈگۈن ئاخشام كېلىپ قالسا كۆرۈڭ...

— ھېچنېمە دەپ بولمايدۇ، — دېدى نىزامىددىن ئاللىقانداق ئۈمىد بىلەن پەپىلىنىپ، — ئاللاھقا ئاسان...

— ۋاي خۇدايىمەي، ما ئەدەمنى، — دېدى زورىخان يېقىملىق تەرزدە ئېرىنى ئەيپلەپ، — كىچىك بالىدەك، شۇ گەپ بىلەنلا ئەمدى كەلسىكەن دەپ قويسا، كېلىدىكەن دېگىلى تۇردىغۇ...،

— ياق،... دېگىنىڭ بىلەن، مەن بىكادىنلا خىيالىمغا كەلگەننى دەۋاتمايمەن، يېقىنىڭىزى چۈشلىرىممۇ سەل باشقىچە، تۈنۈگۈندىن بېرى قاپىقىممۇ توختىماي تارتىۋاتىدۇ، دېدىمغۇ.

بىراق زورىخانمۇ ئېرىنىڭ تۇرقىدىكى بىچارىلىكنى پەملەپ، كۆڭۈل ياساپ

گېپىنى ئوڭشىدى:

— راست دېگەندەك، كېلىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس، جۇما. بىر نەچچە كۈن بولدى، ئىشىك ئالدىدىكى تېرەكتە سېغىزخان ساراپ قىلىۋاتىدۇ.

ئەمدى ئۇلار نورۇز ھەققىدىكى تالاشلىرىنى ئۇنتۇپ، بۇ ئۆيدە ھەرقاچان سېغىنىش ۋە ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىپ يادلىنىپ تۇرىدىغان مەمتىلى ھەققىدە پاراڭغا چۈشتى.

— موللىكام شۇنداق ئىشقۋاز ئادەمكەن، قوشاق يازسا تۈگىمەيدىكەن، سەن نېمىشكە يازالمايمەن دەيسەن؟ ئاكىسى بولغاندىكىن، سەن ئۇنىڭدىن چوڭ بولغاندىكىن، مەنچە سەن تېخىمۇ بەك يازىدىغان يەردە...؟ — دېدى ھەيران بولغان ئايىمگۈل، — سەن ئەجەپ ئۆگەنمەپتىكەنسەنا؟

— چوڭ بولغانغىلا بولىدىغان ئىش ئەمەستە بۇ، بالام. بۇ دېگەن ئاللاھ سالغان بىر ئوت. بۇنداق ئوتنى ئاللاھ ھەممە ئادەمگە سېلىۋەرمەيدىغۇ؟ ئۇ دېگەن بىر يەردە ئوقۇپ ئۆگىنىلىدىغانمۇ ئىش ئەمەس.

ئۇلار مەمتىلىنىڭ يۇرتتىكى ۋاقىتلىرىنى، بالىلارنى قاتار قىلىۋېلىپ، مەش دەسسىتىپ يۈرۈشلىرى، ئۆزلىكىدىن ئۇلارغا دەرس بېرىپ يۈرگەنلىرى، شۇنىڭ بىلەن كىچىك تۇرۇپلا «ئەپەندى» ئاتىلىپ قالغىنى، تەمبۇر چېلىشىدىكى ئۇستىلىقى،... ھەققىدە بالىلارغىمۇ ئاساسەن ياد بولۇپ كەتكەن، ئەمما ئاڭلىسا ئاڭلىسا يەنىلا يېڭى تۇيۇلىدىغان ئەسلىمىلەر بىلەن ئۇزاقىچە ئېچىلىپ- يېيىلىشتى.

ئۇلار ئائىلىدىكى ئەڭ كۆڭۈللۈك ۋە قىزىق تېما بولغان مەمتىلى ئەپەندى تاغىسىنى ئەسلەشتىن كېيىنمۇ ئەتىكى نورۇز ھەققىدىكى ئارزۇسىنى ئۇنتۇپ قالمىدى. نىزامىددىن ئۇلارنى بۇ تەلەپلىرىنى ئۇنتۇپ قالغاندۇر دەپ ئۈمىد قىلىپ تۇراتتى، ئەمما گەپ ئاخىرىدا يەنىلا بۇ ھەقتە ۋەدە ئېلىۋېلىشنى ئۇنۇتمىغان ئېنى:

— شۇنداق قىلىپ، ئەتە سايغا ئاپىرىشىڭ راست بولىدىغۇ؟ — دېدى قىستاپ.

بۇ قەدەر كۆڭۈللۈك ئەسلىمىلەردىن كېيىن بالىلارنىڭ سەبىي

ئۆمىدلىرىنى يەردە قويۇش نىزامىددىنىڭ قولىدىن كەلمەيتى. شۇنداق بولسىمۇ باللارنىڭ تەرىپىنى ئېلىشقا ھازىر تۇرغان ئانا رەت قىلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئالدىراپ سالا قىلدى:

— ئەمدى ماقۇل دەڭ، ئۆزىڭىزمۇ كىچىككىنە ئېچىلىپ قالارسىز، تونۇش بىلىشلىرىڭىز بىلەن شۇ يەردە ئۇچقىشىپ، بىردەم- يېرىمدەم ئىچ قارنىڭلارنى تۆكىشۋالارسىلەر، باللارمۇ بىر پۇخانىدىن چىقسۇن، بىچارىلار تولا دەپ كەتتى.

— مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇرىۋاتىمەن. ئەمىسە بالدۇرراق يېتىپ ئەتە ئەتتىگەن قوپۇشقا ھازىر بولۇڭلار، ئەمما نورۇزلۇق يازدۇرىمەن دەپ مېنى قىينىمايسىلەر. توغرا، ئەگەر ساي بويىدا تونۇشلاردىن قولىدىن كېلىدىغانراق بىرەسى بالدۇرراق ئۇچراپ قالسا يازدۇرۇپ بېرەرمەن.

— كىممۇ ئۇچقىشا دەيسىز؟ — دېدى زورىخان يەنە باللارغا يان بېسىپ،

— بولسا بولمىسا ئىككى كەلىمە بىرنېمىنى پوملاپ بېرەي دېمىدىڭىز.

— ئۇ دېگەن پوملايدىغان نەرسە ئەمەس، ئۇ دېگەن شېئىر، — دېدى نىزامىددىن زورىخان چۈشەنمەيدىغان بولسىمۇ شېئىرغا بولغان ئەستايىدىل مۇئامىلىسىنى بايان قىلىپ.

— خەقلەرچىلىككۇ قاملاشتۇراردىڭىز، ئۆلگەن جېنىڭىزدا...

— ئەمما مەن خەقتەك ئويلىمايمەن، تۈزى يوق بىر نېمىنى شېئىر دەپ مېنىڭ باللىرىم ئوقۇپ يۈرمىسۇن دەيمەن، —ئۇ يەنە جىددىي تارتىشقا باشلىغان قاپىقىنى بارمىقى بىلەن بېسىپ، پىچىرلاپ بىرنېمىلەر دېدى.

ئۇنىڭ قاپىقى تارتىۋاتقىنىنى بىلگەن زورىخانمۇ:

— ياراشقىلى نېسىپ قىلار، ئىلاھىم،... — دەپ تىلىكىنى بىلدۈردى.

3

باچاڭ تەرەپتە تاڭ شەپىقىنىڭ قىزىللىقى رەڭسىزلىشىپ ئاقىرىپ

بېرىۋاتقاندىلا ساي بويىدا ئوچاقلار تۈتەشكە باشلىغانىدى. بازار ئەتىگىنى بولمىغان بۇ كۈندە ساي بويىدا بولىۋاتقان بۇ ھەركەتلەر يۇرتتا سۆزى ئۆتىدىغان ئادەملەر تەرىپىدىن بۇ كۈن نورۇز پائالىيىتى قىلىنىدىغانلىقىنىڭ جەزمەنلىكىدىن ئىدى. لەڭپۇڭچىلاردىنمۇ ياخشىراق دوقمۇشتىن ئورۇن ئېلىشنى كۆزلىگەنلىرى غالتەكلىرىنى سۆرەپ، ئۆزى ئەپلىك دەپ بىلگەن جايلارغا توختىتىپ ئۈلگۈرگەنىدى.

كىملەردۇر ساي ئىچىدىكى كەلكۈن قۇم تاشلىغان يەرلەرنى تۈزلەپ قويغانلىقى بۇ يەردە چېلىش ھەۋەسكارلىرى ئۈچۈن ھازىرلانغانلىقىنى بىلىندۈرەتتى. يۇرت- يۇرتلاردىن بۇنداق كۈنلەردە پالۋانلار بىر توپ ئىخلاسمەنلىرىنىڭ ئارىغا ئېلىۋېلىپ، يېقىنچىلىق قىلىشلىرى ئىچىدە بۇنداق سورۇنلارغا كەلمەي قالمايتى. ھەممىدە يېڭىش ئىستىكى بولاتتى؛ بىرلىرى ئالدىنقى قېتىملىق مەغلۇبىيىتى ئۈچۈن ئۆچ ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كېلەتتى. بۇنداق چاغلاردا قانلىق جېدەللەر بىلەن تۈگەيدىغان بۇ پالۋانلىق تالىشى، ئۇزاق زامانلار ئۈچۈنمۇ يۇرتلار ئارا زىددىيەت ئۇرۇقى بولۇپ قالاتتى.

داڭلىق قوچقارلىرى بولغانلار، داڭلىق خورازلىرى بولغانلار، داڭلىق ئىتلىرى بارلارمۇ بۇ سورۇندا ئۆزىنى كۆرسىتىشنى قولدىن بەرگۈسى كەلمەيتى. ھەتتا ھايۋانلىرى سوقۇشقا سېلىشنىڭ ئارقىسىدىنمۇ قانلىق جېدەللەرگە كېتىلەتتى. بۇ مۇسابىقىلارنىڭ ئارقىسىدا تەڭگىلەر، قويلار، ھەتتا تىللا ياكى ئاتلار قولدىن قولغا ئۆتىدىغان قىمار ياتاتتى. ئەمما ناھايىتى كۆپ ساننى تەشكىل قىلىدىغان ئاۋام ئۈچۈن يەنىلا بىر كۆڭۈل ئېچىش سورۇنى، يىلدا بىر قېتىملا بولىدىغان مەنىۋى ھوزۇر ئىدى.

باللارمۇ ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن چوڭلار مۇسابىقىلىشىدىغان ھەممە تۈرلەر بويىچە ئويۇنلىرىنى باشلىۋېتەتتى. ئۇلارنى ئاساسەن بەزى شوخ، ساياق يىگىتلەر خۇددى ئىتنى كىش- كىشلىگەندەك بىر - بىرلىرى بىلەن يا چېلىشقا سالاتتى، ياكى مۇشتلاشقا سالاتتى. كىمنىدۇر چېقىۋېلىش، كىمنىدۇر ئېزىۋېلىش بىلەن گويا نۇمارى چىقىدىغاندەك ئىچى قارىلىق،

دۈشــمەنلىك توپلــۇمنى چولغــۋالغىنى ئوچــۇق بىلىنەتتــى. دوســتانىلىق، قېرىنداشلىق ناھايىتى تار دائىرىلەردە قاپسىلىپ قالغاندەك ئىدى.

ئۇقۇمۇشــلۇقلارغىمۇ ئــۆزلىرىگە يارىــشا ســورۇن بــولاتتى: ئىلمىــي مۇھاكىمىلەر، مۇلاھىزىلەر، پاكى مەلۇم بىر كىلاسىسكنىڭ بىرەر ئەسىرى ھەققىدىكى تالاش- تارتىش؛ مۇشائىرە، لەپەر ئېيتىشلار ئۇقۇمۇشلۇقلارنىمۇ ئازدۇر- كۆپتۇر خۇماردىن چىقىراتتى.

ئادەملەر غولداشقا باشلىشى بىلەنلا، ئۇ يەر، بۇ يەردە توپلار شەكىللىنىشكە باشلىدى. ھەركىم ئۆزى قىزىققان توپقا باراتتى. كىملەردۇر بىر نەچچە بالىنى چېلىشقا سېلىپ قويغانىدى. كىشىلەر رەسمىي پالۋانلارنىڭ چېلىشى باشلانغىچە ئادەتتە سورۇننى مۇشۇنداق شەكىللەندۈرەتتى.

توپلار ئارىسىدا پۈتلىشىپ بىر ئاشىق مۇڭلۇق ھۆكمەت ئېيتىپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ ھۆكمىتى ئۇزاق ئۆتمۈشتىكى ئازاپلىق جاراھەتنى قايتا يېڭىلىغاندەك، ئاچچىق بىر لەززەت — تىراگېدىيە لەززىتى بېرەتتى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ ئەقلى بېجىرىم بولمىغاچقا ھە دېگەندىلا ھۆكمەتنى كېسىپ، خەلق ناخشىلىرىدىن بىرىگە بۇرۇلۇپ كەتتى. ئۇ توپتىن توپقا ئۆتۈپ، ھەر توپتا ئەڭ دەسلەپ ئۆزىگە نېمە تەسىر قىلسا شۇنىڭغا كۆرە بىر نېمىلەرنى دەيتى پاكى پەقەت ئاشىقلارلا چۈشىنىدىغان غەلىتە تەسەۋۋۇرى، بۇ تەسىراتتىن باشقا بىر تۈرلۈك ئىنكاس تۇغدۇرۇپ، ئۇ ئەنە شۇنى ئىپادىلەيتى. كۆرگىنى بىلەن دەۋاتقىنىنىڭ ئالاقىسى يوقتەك، تازىمۇ «كاللا دېسە پاقالچاق» دېگەندەك كۆرۈنسىمۇ، دىققەت قىلىنسا ئۇنىڭ ئارىسىدا سىرلىق بىر باغلىنىش، غەلىتە مۇناسىۋەت بارلىقىمۇ سېزىلەتتى. گويا بۇ ئۇقۇمۇشلۇقلار سۆزلەيدىغان «ئۇلانما تەسەۋۋۇر»دىن ئەنە شۇنداق چاتاقلاپ كەتكەندەك.

— كــۆزەڭگە قــاراۋا، ســاراڭ ســولامچى!... — دېــگەن ئــاچچىق ھاقــارەت، ئاشىقنى مەڭدىتىپ قويدى. ئۇ بىر لەڭپۇڭچىنىڭ هارۋىسىغا پۈتلىشىپ كەتكەندى، — ئىت پوق يېمەستە سەن سولامچىغا نېمە باردۇ...

— ئانچىۋالا تىللىمىساڭچۇ ئۇكامۇي، ئاللاھنىڭ ئاشىقىنى. ئاللاھ سەن بىزنى ئىبرەت ئالسۇن، تووۋا قىلسۇن دەپ ياراتقان پەرىشتىدەك بىر جانغۇ بۇ،

ھېچكىمگە زەرەرى يوق...

— ماڭ- ماڭەۋە، پالان...تولا يېمەي، ئىشىڭنى قىلە! ھېلى بىكار خامىرىڭنى يارىمەن.

— ماڭا قاراڭ، بولدى قىلىڭ، گەپ قىلماي مايانغا مېڭىڭە، — ئۇنى بىرسى يېڭىدىن تارتتى، — بىلمەمتىڭىز بۇ بازارلىق ئۇششۇقلارنى، دادىسى «خوتنۇڭنى!...» دەپ تىللايدىغان ياۋايى ئېشەكلەرنى؟ بىكاردىن ئەتتىگەندىلا ئۆزىڭىزنى رەنجىتىۋالدىڭىز.

— ياق، دەيمىنا،...

— شىش، ئۇنىڭىزنى چىقارماڭ، «خوشولغاي»[1] دەڭ. دادىسى بىلەن بىر تاۋكادا ئويناپدىغان بۇ قىلىقسىزلار بىلەن تەڭ تۇرغىلى بولامتى. ھېلى ھەممىسى ھۆمۈرۈلەپ كېلىدۇ بۇ خەقنىڭ. ئاستا يولىڭىزغا مېڭىڭ. راھمان سارائمۇ شۇلارنىڭ ئۆزىدىن، ئۆزلىرى چىقىشىۋالاتتى، سىز بىز ئارىلاشمىساقمۇ...

بۇلارنى بالاغا قويغۇچى راھمان ساراڭ بولسا ئەمدىلەتىن توپ بولۇشىۋاتقان، پاكىز سەللىلەرنى ئوراپ، رەتلىك كېيىنگەن ئۇقۇمۇشلۇقلارنىڭ توپىغا بېرىپ بولغانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خەلپىتىم، سىلىدەك مۆتىۋەرلەرگە بۇنداق سورۇندا نېمە بار؟ — دېدى ئۇ ئۇچلۇق ساقال، ئاۋاقراق كەلگەن ئوتتۇرا ياشلىق بىر كىشىگە تازىم بىلەن سالام قىلىپ.

سالاپەتلىك ئادەم بىر ئاز مەڭدەپ قالغاندەك بولدى، ئەمما ئۇ تەربىيە كۆرگەن ئادەملەردەك سەممىيلىك بىلەن راھمانغا جاۋاپ بەردى:

— خەلق بار يەردە بىزمۇ بولىمىز- دە، راھماناخۇن، نېمىشكە بىزگە ياراشماس بولۇپ قاپتىكەن؟

— نەغمە- ناۋا، ئۇسۇل- ساما، جىدەل- ماجرا بولىدىغان يەرلەردە دەيمەنغۇ،... — راھمان ئەمدى تامامەن نورمال ئادەملەردەكلا سۆزلەيتى. ئۇ ئەنە

[1] ئاتۇش شىۋىسىدە «ئەلھەزەر، خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت» مەنىلىرىنى بېرىدۇ. — ئا.

شۇنداق، بەزى چاغلاردا ئاجايىپ چوڭقۇر پىكىر قىلىپ كېتىدىغان، كىشىلەرنى ئويلاندۇرۇپ قويىدىغان بولغاچقا، بەزىلەر ئۇنى يالغان ساراڭ، «جاھان سارىڭى» دەپمۇ قارايتى. شۇڭا ئۇنى كەمسىتىپ «ساراڭ» دېيىش ئورنىغا «ئاشىق» نامىنى قوللىناتتى.

— ماڭا بولمىسىمۇ، ياش تالىپلىرىم بار ئەمەسمۇ، ئۇلارنى ئېلىپ كەلمىسەم كۆڭلى يېرىم بولىدۇ- دە، — دېدى خەلپەت يەنە شۇنداق سەممىي ئاھاڭدا. ئەمما ئۇنىڭ بۇ باھانىسىدە يەنە زامانىسىنىڭ رەسمىلەشكەن قائىدىلىرىدىن ھېيىقىنى، شۇڭا بىرەر ئىشنى سەۋەپ قىلىپ كۆرسەتمەكچى بولغىنىمۇ بىلىنەتتى.

راھمان بۇ يەردىمۇ چاپسانلا زېرىكتى ۋە بۇ سورۇن تۈپەيلىمۇ، ئەيتاۋۇر ئابدىقادىر داموللا ھەقىقىدىكى مەرسىيەلەردىن بىر نەچچە كۇپلىتنى ۋارقىرىغاچ كېتىپ قالدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، تاھىر خەلپىتىم، راھمان ئاشىق بىلەن بەك سۆزلىشىپ كېتىپلىغۇ؟

بۇ سالام ئۇچلۇق ساقاللىق ۋىجىك خەلپەتنى مەڭدىتىۋەتتى.

— ۋۇي، ۋۇي، نىزامىددىنغۇ بۇ؟ سىزمۇ كەپسىز - دە؟

نىزامىددىنمۇ باللىرىنى باھانە قىلدى:

— باللار قويمىدى، نەچچە كۈن بولغان، باش ئاغرىتقىلى تۇرغان. ئاخىرى قۇتۇلالمىدىم، — ئەمما ئۇ ئۆزىنىڭ تاماشاغا كەلگەن «ئەيىبى»نى بەكمۇ ئاقلاپ كەتمىدى، — ئۆزۈممۇ شۇ ھەبىسلىرىدەك پىكىر ساھىپلىرىنى خۇمارداپ، ئۇچراپ قالسا بىردەم يېرىمدەم كۆڭلۈمنىڭ خۇمارىنى باسارمەن دەپ ئۈمىد قىلىپ كەلگەنىدىم. مانا، يولۇم ئوچۇقكەن، ئەتتىگەندىلا سىلىگە يولۇقتۇم.

— مەنمۇ شۇ، مەنمۇ شۇ، — دېدى تاھىر خەلپەت ئوچۇق يورۇقلۇق بىلەن، ئەمدى ھېچ باھانىگە ئورۇن قالمىغانىدى.

— تېخى باللىرىمغا «نورۇزلۇق» قەرزىممۇ بار دېسىلە، ئۇلارغا بازاردا بىرەر نەزمىچى بۇرادەر ئۇچراپ قالسا يازدۇرۇپ بېرەرمەن دەپ ۋەدىمۇ قىلغانىدىم.

قارىغاندا بۇ ۋەدەمدىمۇ ئوسال بولمىغۇدەكمەن.
— ھە، ھە،... سىلىنىڭ قەستلىرى نېمىدىلىكىنى بىلىدىم، ئەمما مەن نەدىمۇ نەزمە پۈتكۈدەك بولاي، ...
— باھانە كۆرسەتمىسىلە، مېنى ئوسال قىلمىسىلا، خەلپىتىم! — ئۇلار ئېچىلىپ سۆزلىشىۋاتقاننىڭ ئۇستىگە غېنى باشچىلىقىدىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى ساي بويلىرىنى بىر ئايلىنىۋېتىپ يېتىپ كەلگەنىدى. نىزامىدىن ئۇلارنى كۆرسىتىپ داۋام قىلدى، — مانا «قەرز ئىگىلىرى»مۇ كېلىشتى، — دەپ بالىلىرىنى كۆرسەتتى.
تاھىر خەلپەت مەدەنىي ئادەملەرنىڭ ئادىتىگە ئۇيغۇن مۇلايىم، ئاتىلارچە ۋە سەمىمىي تەلەپپۇز بىلەن بالىلارنى بىر قۇر ئەركىلىتىپ، ئىسىملىرىنى سوراپ، تونۇشۇپ چىققاندىن كېيىن:
— ئەمما نا ئۈمىد بولۇشقا ئورۇن يوق، مېنىڭ كونا تالىپلىرىمدىن بىرسى بار، ئۇ ھازىر ئوڭۈرۈقتا مەمتىمىن سوپىزادىدە ئوقۇيدۇ. ئاڭلىسام ئۇنى قالتىس شېئىرلارنى يازىدۇ دەيدۇ. ئەمما ئۆزى بەك تارتىنچاق بولغاچقا مەن تېخى كۆرۈپ باقمىدىم. ئىنىم ۋە ئۇنىڭ بىر نەچچە دوستى بۈگۈن مېنى ئۇنىڭ ئۇچۇنمۇ بۇ يەرگە ئازدۇرۇپ كەلدى: ئۇنى مۇشائىرىگە چۈشۈرەرمىش.
— مانا بۇ بىر ياخشى گەپ ئىكەن، قېنى ئۇلار؟
— بۇ ياققا كەلسىلە، — تاھىر خەلپەت بىر توپ ياشنىڭ يېنىغىراق سۈرۈلدى. ئۇلار نېمە توغرىسىدىدۇر تالىشىپ، قىزىشىپ سۆزلىشىۋاتاتتى، — مانا بۇ مېنىڭ ئىنىم، ئابلىمىتقارى، كۆرۈشكەنمىدىلىكىن؟ بەلكىم ئەسلىرىدە يوقتۇ، ماۋۇسى ئېلى ئۇستىنىڭ مۇھەممەت قارى، بۇنىسى سابىت، قوشنىمىز، ھەپتىيەك بىلەن قۇرئاندا مەندە ئوقۇغان، ئەمدى مېنى ياراتماي ئوڭۈرۈققا بېرىۋاتىدۇ، — بۇ گەپتىن كېيىنلا پولامپاي ھەركەتلەر بىلەن نىزامىددىنغا قول ئۇزاتقان بەستلىك، قوپال ئۇسقان يىگىت، بەستىگە ياراشمىغان بىر خىل نازاكەت بىلەن قىزىرىپ، ئۇستازىنىڭ چاخچىقىدىن ئۇجۇقۇپلا كەتكەچكە، نىزامىددىنغا تۈزۈكرەك سالام ـ سائەتمۇ قىلماي، مېيىقىدا كۈلگىنىچە تىكىلىپ قالدى.

— ئابلىمىت قارىنىغۇ كۆرگىنىم ئېسىمدە، سابىتقارىم بىلەن تونۇشۇپ قېلىشقا نېسىپ بولماپتىكەن، — دېدى نىزامىددىن.

— ئەمما ئۇنى سابىت ئەپەندى دېسىلە تېخىمۇ ئۇيغۇن كېلىدۇ. سىلىنىڭ ئىنى مەمتىلىگە ئوخشاپ كېتىدىغان تەرەپلىرى نۇرغۇن.

— ھە، ماندا دېسىلە، — دېدى نىزامىددىن ۋە ئىنىسىنىڭ ئىسمى چىقىشى بىلەن يەنە تېنى شۈۋ قىلىپ يېنىپ كەتتى. ئۇ دەرھال گەپكە كىرىشىپ، بۇ يارنى ئۇنتۇش ئۈچۈن، — سىلىگە مېنىڭ شۇ بالىلىرىمنىڭ بىر ئىلتىماسى بار، ئەمما بۇنداق دېگىلى تۇرسام يەنە «‹ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم›، دېسە، ‹ھە، ھېلىقى بەش تەڭگەمنى بېرىۋېتىڭ› دەپتۇ» دېگەندەك چۈشىنىپ قالماڭ، بۇ بىر ئېھتىياج، يەنى، باللار «نورۇزلۇق» يېزىپ بېرىشكە قىستاپ ھالىمنى قويمىغانتى، ئەمدى مانا شۇنىڭدىن بىر قۇتقۇزىسىز ـ دە...

سابىت يەنە قىزىرىپ كەتتى. تارتىنچاقلىق بىلەن دۇغدۇيۇپ، نە ئۆزرەخالىق ئېيتىپ رەت قىلىشنى، نە خۇشخۇي ئادەملەردەك، «چاتاق يوق» دەپ كۈلكە بىلەن ئۆتكۈزىۋېتىشنى بىلمەي، مەڭدەپ تۇراتتى، ئابلىمىت قارى سۆز ئېلىپ،

— نەزمە ـ قوشاق دېگەننىڭ پادىشالىرى كېلىدىغۇ ھېلى، — دېدى.

— يەنە كىملەر ئۇ؟ — تاھىر خەلپەتمۇ چۈشىنەلمەي.

— تېجەندىن موللا ئېزىز داموللامنىڭ ئوغلى ئەمەت مەخسۇم كېلىدۇ، ئىشتاچىدىن چوڭئاخۇنباينىڭ ئابدىراھمانلار كېلىدۇ، يەنە باشقا بىز بىلمەيدىغان شائىرلارمۇ كەلسە كېرەك.

— ھە، مانا ئەمدى بىلدىم، — دېدى تاھىر خەلپەت، — سابىتنى مۇشائىرىگە ھازىرلىغىنىڭلارنىڭ تېگىدە گەپ بار ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ئاڭلىغان، ئاڭلىغان، سىلىمۇ بىلىلا، — دېدى ئۇ نىزامىددىنغا، — چوڭئاخۇنباينى، قاراشەھەردىمۇ نۇرغۇن يەر زېمىنلىرى بار ئادەم. ئۇ ھەممە باللىرىنى ئوبدان يېتىشتۈرۈپتىكەن، چوڭ ئوغلى ئابدۇكېرىماخۇنمۇ، ئىككىنچىسى ئابدىرېھىماخۇنمۇ قەلەمدە يېتىشكەنلەردىنمىش. مانا بۈگۈن نېسىپ بولۇپ، بۇلارنىڭ كارامىتىنى بىر كۆرۈپ باقىدىكەنمىز- دە! ياخشىمۇ كەپتىمەن،

ئەمدى كەلگىنىمدىن رازى بولدۇم. ئەمەت مەخسۇمنىڭغۇ ئوبدان بىلىمەن، سورۇنى بار يىگىت، پىكرى ئۆتكۈر. شېئىرلىرىنىمۇ كۆرگەنمەن. ئەمما سىلەرنىڭ ئىچىڭلاردىن جىدەل چىكەتمەس؟ ئاۋۇ ئىت تالاشتۇرىدىغانلار،... دەك؟ — ئۇ چاخچاقتەك دېگەن بولسىمۇ، جەمىيەتنىڭ بۇزۇقچىلىقىغا، مېھرى مۇھەببەتنىڭ سۇنۇپ، دۈشمەنلىكنىڭ ئېغىرلاپ كېتىۋاتقىنىغا بولغان ئېچىنىش ئاھاڭىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

سابىت ساۋاقدىشى ئابلىمىت قارى بىلەن مۇھەممەت قارىنىڭ زورى بىلەن بالىلارغا بىرەر كۈپلىتتىن نورۇزلۇق يېزىپ بەردى. ئەمما ئۇنى دوستلىرىغا كۆرسەتمەيلا بالىلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ نېرى كەتكۈزىۋەتمەكچىدى، مۇھەممەد قارى يېپىشقاق مىجەزى بىلەن بۇنى كۆرمىگىچە قويمىدى.

— مانا قاراڭ، خەلپىتىم، — دېدى ئۇ بالىلاردىن ئېلىۋالغان قەغەزنى تاھىر خەلپەتكە تەڭلەپ، — تالىپىڭىزنىڭ كارامىتىنى كۆرۈپ بېقىڭ، بالىلارغا يازغاندىكىن دەپ، تەپمەھالال قىلىپلا قۇتۇلماي، قاراڭ، قانداق يېزىۋەتكەن!

— بولدى قىلە، تازىمۇ... — دەيتى سابىت ئۇنى ئۇستازىنىڭ كۆرىشىدىن توسماقچى بولۇپ.

ئاۋال نىزامىددىن ئېلىپ، تاھىر خەلپەتنىمۇ، سابىتنىمۇ خىجالەتتىن قۇتقازدى. نىزامىددىن ئانچە جىددىيەتسىز ھالدا كۆز يۈگەرتىپ كۆرۈپ، يۈرىكىدە نېمىدۇر داۋالغۇپ كەتكەندەك بىر سېزىم بىلەن سابىتقا بىلىندۈرمەي بىر قارىۋېتىپ:

— بالىلارغا بۇ قەرزگە بوغۇلۇپ تازىمۇ بېشىم قاتقانىدى، ھەجەپمۇ قۇتقازدىڭىز مېنى، ئاللاھ رەھمەت قىلسۇن، — دېدى ئۇ. ئۇنىڭ راسا ماختىغۇسى باردى- يۇ، سابىتنى تەڭلىككە سالماسلىق ئۈچۈن ئاددىيلا رەخمەت ئېيتىش بىلەن چەكلەندى.

— مەن بۇلارغا ئۆزەم يادلىتىمەن، — دېدى مۇھەممەد قارى، — كېلىڭلار، مەن ئوقۇپ بېرىمەن، سىلەر يادلايسىلەر، — ئۇ بالىلارنى چەتكىراق ئېلىپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭ يېپىشقاقلىقى ئۈچۈن سابىتنىڭ سەت كۆرمەسلىكىنى

كۆزلەپ قىلىنىۋاتقان ياغلىمىچىلىقى ئىدى. سابىت بۇنى چۈشىنىپ كۈلۈپ قويدى.

بۇ جەرياندا يېغىلىقلارنىڭ ئەۋجىدە بولىدىغىنىدەك، نورۇز كەيپى سايىنى ئۆز قۇچىقىغا ئالغانىدى. ئاللىقەيەردە راۋاپنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن بىللە، ئەلنەغمىچىلەرنىڭ خەلق ناخشىلىرى ياڭراشقا باشلىغانىدى. چېلىش سورۇنىدىكىلەرنىڭ شاۋقۇنلىرى يوقۇرى پەللىگە چىققان بولسا، ئىت تالاشتۇرۇش سورۇنىدىن ئىتلارنىڭ قاۋىشى ۋە كىشىلەرنىڭ ئەپسانە تىللاشلىرى ئاڭلىناتتى.

مۇشائىرە باشلاش ئۈچۈنمۇ ئاۋال بالىلار، كىچىك تالىپچاقلارنى ئوتتۇرىغا ئىتتىرىپ كىرگۈزۈپ، نورۇزلۇقلىرىنى ئوقۇشقا زورلاشتىن باشلاشتى. دەسلەپ ھەركىم تارتىنىش بىلەن تىرەجەپ مەيدانغا چۈشكىلى ئۇنىمىغان بولسا، «غورا غورىنى كۆرۈپ ئالىيىپتۇ» دېگەندەك، بارا- بارا نۆۋەت تالىشىش ۋەزىيىتى شەكىللىنەتتى.

بالىلارنىڭ نورۇزلۇق ئوقۇشلىرى ئۈستىگە زىكرى كەچكەن ئەمەت مەخسۇم، ئابدىراھمان، مۇھەممەد قارى دېگەن ئوخشاش ئىسىملىكتىن يەنە ئىككى يىگىت تەرەپ- تەرەپتىن كېلىشىپ، توپقا قىستالدى. تاھىر خەلپەت ۋە نىزامىددىنلار بۇ ياش يىگىتلەر بىلەن كۆرۈشتى. بەكرەك تەرىپى بولىدىغان ئابدىراھمان يۈزىنى دانىخورەك باسقان بولىشىغا قارىماي، بۇ دانىخورەكلەر خۇددى يىگىتلىكىنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان بىر تەركىۋىدەك ياراشقان قىزغۇچ چىراي يىگىت ئىدى. بىر كۆرۈشتىلا نىزامىددىن ئۇنى ياقتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭدا چوڭ كىشىلەردەك سالاپەت، يېقىملىق ۋە ئېغىر- بېسىق مىجەز ئاجايىپ جىپىسلاشقان بولۇپ، چوڭ كىشىلەرمۇ ئۇنى تەڭتۇشۇمىكىن دەپ قالىدىغان بىر خىل تەسىراتقا كېلىپ قالاتتى. ئىككى مۇھەممەد قارى سۇنتاغدىن كەلگەنىدى. بىرى راۋاپ، تەمبۇر دېگەنلەرنى ئوينىتىۋېتەتتى. ھېلىمۇ ئۇ تەمبۇرنى كۆتۈرىۋالغانىدى.

شائىرلىقى ھەققىدە تەرىپى بولۇنغان يىگىتلەرمۇ نىزامىددىن بىلەن تونۇشقىنىدىن مەمنۇن بولۇشتى. چۈنكى نىزامىددىنمۇ زامانىسىنىڭ

ئۇقۇمۇشلۇقلىرىدىن سانىلاتتى. ئۇ بىر زامان تاغىسى تاشخۇنۇمنىڭ سودا ۋەكىلى بولۇپ رۇسلار بىلەن بىللە ئىشلىگەن بولغاچقا رۇسچە بىلەتتى. بۇ ھال ئۇنى ياشلار ئىچىدە «مەشھۇر» ئورۇنغا ئىگە قىلغان بولسا، يەنە بىر تەرىپى، ئۇنىڭ ئىنىسى مەمتىلى تۆپەيلىدىن ئىدى. بىر زامان يۇلتۇزدەك چاقناپ ئۆچكەن بۇ يىگىت ھەققىدە يۇرتتا كۆپ ھېكايىلار باردى. شۇڭا ھەممە مەمتىلى ئەپەندى دېگەن قانداقراق ئادەمدىكىن؟ مۇشۇ ئاكىسىغا ئوخشامتىكىن دەپ ئۇنىڭغا قارىشىپ قوياتتى.

بۈگۈنمۇ ياشلار ئۇنىڭدىن ئىنىسى ھەققىدە گەپ سورىدى. ھەممە ئۇنى چەتئەلدە ئىلىم تەھسىل قىلىۋاتىدۇ، كېيىن قايتىپ كېلىپ يۇرتقا خىزمەت قىلىدۇ، دەپ بىلگەچكە، ئۇنىڭ قاچان كېلىدىغانلىقى، نەلەردە يۈرگىنى ھەققىدە سوراپ كېتىشتى.

بالىلارنىڭ نورۇزلۇق ئوقۇشى قىزىغىلى تۇرغاندا نىزامىددىن بالىلىرىنى مەيدانغا ئۈندىدى. ئۇلار سەل- تارتىنىپ تۇرسىمۇ يەنىلا مەيدانغا چىقىپ، قوللىرىدىكى سابىت يېزىپ بەرگەن نەزمىلەرنى ئوقۇدى. ئۇلارنىڭ ئوقۇغىنى كېيىن كەلگەن ياش تالىپلارنى ھەيران قالدۇردى.

— بۇلارنى مەمتىلى ئەپەندى يېزىپ بېرىپ كەتمىگەن بولغىيدى؟ — دېدى ئابدىراھمان چاخچاقچىمۇ راستىمۇ ئوخشىمايدىغان ئاھاڭدا.

— سابىتنىڭ چاخچىقى بولمامدۇ، — دېدى مۇھەممەدقارى دوستى بىلەن ئىپتىخارلانغان ئاھاڭدا، — چاخچاقنىڭ ئورنىدا مۇشۇنداقلا ئىلمەپ قويسا ئاشۇنچىلىك چىقىپ قالىدۇ ئەمەسمۇ.

— ھەي سابىت، ھەي سابىت، — دېدى ئابدىراھمان، ئۆزىگە دەۋاتقاندەك، — ھەمىشە بىر قىلىقى بىلەن توككىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ ئادەم ھەيران قالدۇرۇشقا ئۇستا ـ دە.

— ھەبىسلىرى بىلەن بۈگەن (بۈگۈن) مۇشائىرىدە تۇتۇشماقچى، — دېدى ئابلىمىت قارى ئەمەت مەخسۇم بىلەن ئابدىراھمان ئارىلىقىدا تۇرۇپ پەقەت شۇلار ئاڭلىغىدەك قىلىپ.

— شۇنداقلا بولسا ياخشىدىغۇ، ئەمما ئۇنى ئوتتۇرىغا چىقارغىلى

بولماسمىكىن؟ — دېدى ئەمەت مەخسۇم.

— بۇ يېقىنى مۇھەممەد قارىغا قويىۋېتىڭلار، ئۇ چاپلاشقاق بىر نېمىلەر قىلىپ، ئۇنى چىقىرىدۇ. ئۇ قىزنىڭ ئېپىنى بىلىدۇ.

ئەمدى ياش تالىپلارمۇ بىرەر شېئىر ئوقۇپ بەرسە دېگەن كىرىش سۆز بىلەن، مۇشائىرىنى باشلىتىش ئۈچۈن، ئالدى بىلەن سۇنتاغلىق مۇھەممەد قارى تەمبۇرنى سازلاپ بىر پەدە چالدى. كىمدۇر تېپىپ كەلگەن داپنى يەنە مۇھەممەد قارى چالدى. مۇڭ بىلەن خالايىق دىققەتكە كەلگەن پۇرسەتتە داپ چالغان مۇھەممەد قارى كۆپچىلىكنى دىققەتكە ئۈندەپ:

— ئەمدى ياش تالىپلىرىمىزدىن نەزمە ئاڭلاپ باقايلى، قانداق دەيسىلەر؟ — دېدى. كۆپچىلىك تەرتىپسىز سۆرەن سېلىپ، ئالقىش ياڭراتتى.

تارتىنمايدىغان ھەۋەسكارلار ئوتتۇرىغا چىقىپ شېئىر ئوقۇشقا باشلىغاندىلا، مۇھەممەد قارى سابىتنىڭ يېقىنىغا كىرىۋېلىپ، ئۇنى «بىلەشكە» باشلىغانىدى. لەپەرلەر، شېئىرلار ئوقۇلۇپ، ھەتتا زور ئالقىش ئىچىدە ئابدىراھمان ۋە ئەمەت مەخسۇملارمۇ نورۇزغا ئاتىغان نەزمىلىرىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن سابىت ئاران ئەيۋاشقا كەلدى ۋە قىزارغانچە ئوتتۇرىغا چىقتى.

بىرىنچى مىسرانى تارتىنىش ئىچىدە خىرىلداپ، ئاۋازى ئارانلا ئاڭلانغۇدەك باشلىغان سابىت، بارا- بارا شۇ سورۇننى تامامەن ئۇنتۇپ، ئۆزىنىڭ شېئىرىي ئالىمىگە پەرۋاز قىلىپ كەتكەچكە، قىزىپ كەتكىنىدىن شۇنداق گۈزەل ئاھاڭدا ئوقىدىكى، شېئىر چۈشىنىدىغانلارنىڭ يۈرەكلىرىدە ئىسسىق ئېقىم تېنىگە يامراپ، كۆزلىرى ياشاڭغۇراپ كېتىشتى. كىمدۇر ئۇنىڭ شېئىردىن توختاپ قېلىشىنى خاھلىمىغانىدەك ئارقىدىن بىر نېمە دېۋىدى، سابىت ئۇنىڭغا جاۋابەن بىر رەددىيە شېئىرنى ھازىر جاۋاپلىق بىلەن شۇئاندىلا توقۇپ ئوقۇپ كەتتى.

ھەممىدىن بەك سۆيۈنۈپ كەتكىنى ئابدىراھمان ئىدى. چۈنكى ئۇ ھەممىدىن بەك چۈشەنگىنى، شېئىرنىڭ ئەھلى ئىدى. ئۇ سابىتنى مۇرىسىدىن مەھكەم قامالLAP سىلكىتىپ، مەمنۇنلۇقىنى ئىپادە قىلىۋىدى،

ئارىغا كىرگەن مۇھەممەد قارى:

— دوستىمىز قانداق ئىكەن؟ — دېدى.

— ھەممىدىنمۇ سېنىڭ ئۇنى قانداق قىزىتقىنىڭ قىزىق تۇيۇلىۋاتىدۇ، شۇنى بىزگە ئېيتىپ بەرگىنە، — دېدى ئەمەت مەخسۇم.

— بۇ بىر سىر. ئەمما سوئالىمغا جاۋاپ بېرىڭلار، دوستىمىز قانداقراق ئىكەن؟ — تەكرارلىدى ئۇ.

— دەيمەنغۇ، ئۇ ھەر زامان كۈتمىگەن بىر يەردىن چىقىپ، ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

تاھىر خەلپەتنىڭ چېھرىسىدىمۇ شاگىرتى قۇچقان شەرەپكە بىر ھەغدالىق ئىپتىخارى بىلىنەتتى. ئۇ نىزامىددىنغا قانداق دېگەندەك قارىۋىدى، نىزامىددىنمۇ ئۇنىسىز كۈلۈمسىرەش بىلەن باش لىڭشىتىپ قايىللىقىنى ئىپادىلىدى. ئارتۇقچە ماختاشلار بىلەن سابىتنى خىجالەت قىلماسلىقنى ئويلىغانىدى.

— ئۇ مانا شۇنداق، — دەپ خۇلاسىلىدى ئابلىمىت قارى، — سۆزگە كىرىشۋالغۇچە قىز بالىدەك ئۇياتچان، قىزىشىپ كەتكەندىن كېيىن ھېچكىمگە نە يول، نە گەپ بەرمەيدىغان مەمەدانە.

ئەمدى يەنە تەمبۇرچى مۇھەممەد قارىنى بىر پەدە چېلىشقا ئۈندەشتى.

ئىككىنچى باب

ئۇلۇغ پەزىلەت بولمىسا، ئۇلۇغ ئادەم بولمايدۇ.

— رومەن روللان

ھەركىمنىڭ تىلى تاتلىق، گۈزەل بولسا،
دوستلىرى كۆپ بولىدۇ.

— «قابۇسنامە»

تەبىئەتنىڭ سەنئەتكار قولى دالىلارغا يېشىل رەڭ بەرگەن، ئورمانلار يىراقتىن گويا يامغۇردا يۇيۇلغاندەك توق يېشىل رەڭدە كۆرىنەتتى. دەل- دەرەخلەر باھاردا بەكرەك يېشىل بولامدۇ ياكى قىشچە قاخشال ھالەتنى كۆرۈپ ئۆگەنگەن كۆزلەرگە تەبىئەتنىڭ بۇ يېڭى ئەسىرى ئاشۇنداق يېشىل كۆرۈنەمدۇ، ئەيتاۋۇر باھاردا سۆگەتلەر گوستاڭ بولغاندا شۇنچىلىك پاكىز ئوچۇق كۆرۈنەتتى. تۇپراقتىن باھارغا خاس پۇراق كېلەتتى، يېشىل رەڭدە بويالغان زېمىن — يەكەن دەريا ۋادىسى تاكى ئۇپۇققىچە تەپتەكشى سوزۇلۇپ ياتاتتى.

قاغىلىق (قاغىلىقتىن كېيىن يىلقىچى) تەرەپتىن چىققان خېچىر قوشقان ھارۋا ئەگرى- بۈگرى يېزا يولىدا توپا توزۇتقان ھالدا شىمالغا قاراپ كېلەتتى. ھارۋىدا چەتئەل پاسونىدا كېيىنگەن ئۈچ كىشى، يەرلىك كىشىدىن ئىككىسى ۋە ھارۋىكەش بولۇپ ئالتە كىشى قىستىلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى.

ھارۋىكەش 25 ياشلاردىن ھالقىغان، ئەمما كۆرۈنۈشىدىن 30 ياشلاردا كۆرۈنىدىغان يىگىت ئىدى. ئۇنىڭ ئورۇق يۈزى سەپەر چاڭلىرى بىلەن ئاقىرىپ تېخىمۇ جۆدەڭ كۆرۈنەتتى. بىراق ئۇنىڭ بىر جۈپ كۆزى ئۇيغۇر يىگىتلىرىگە خاس شوخلۇق بىلەن ئويناپ تۇراتتى. ئوڭ تەرەپتە ئۇنىڭ بىلەن ياندىشىپ ئولتۇرۇپ بىر پۈتىنى شوتىغا ئېلىۋالغان ئاق- سېرىق، مەڭزى قىزىل، يۇمىلاق يۈزلۈك، قاڭشارىنىڭ ئاستىغىلا كىچىككىنە بۇرۇت قويۇۋالغان،

كۆزلىرىدىن ئەقىل- پاراسەت نۇرى چېچىلىپ تۇرغان، ئاق شىلەپە، سۇررەڭ كاستىيۇم- بۇرۇلكا كىيگەن 30 ياشلار چامىسىدىكى كىشى ھارۋىكەش بىلەن سۆھبەتنى ئۈزۈلدۈرمەي كېلەتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر- بىرىگە قىيا بولۇپ، ھارۋىنىڭ يېنى تەرەپتىن پۇتىنى ساڭگىلىتىپ يۈك - تاقلار ئۈستىدە ئولتۇرغان ئىككى كىشىنىڭ بىرى سۇررەڭ شىلەپە، ئوچۇق يوللۇق رەختتىن كاستيۇم- بۇرۇلكا كەيگەن، كاستىيۇمى بىلەن ماسلاشتۇرۇپ يېپەك گالىستۇك تاقىغان، پۇتىغا ئېنگىلىز ئۆتۈكى كىيگەن، ئىنتايىن سالاپەتلىك، سىمىز، قاۋۇل، جىددىي كۆرۈنىدىغان 35 ياشلار چامىسىدىكى كىشى ئىدى. يەنە بىرى بوي - بەستى كىچىك بۇرۇت قويغان ئەپەندىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان، ئەمما چېھرىسى تۇتۇق، قۇيۇق قاشلىرى ئاستىدىكى يوغان كۆزلىرىدىن ئېغىر غەمكىنلىك چىقىپ تۇرغان 30 ياشلار چامىسىدىكى كىشى ئىدى. ھارۋىنىڭ ئارقا تەرىپىدە بىر- بىرىگە ياندىشقان ھالدا سەپەر يۆنىلىشىگە ئارقىسىنى قىلىپ، ھارۋىدىن پۇتلىرىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرغان ئىككەيلەن چەكمەندىن چاپان، ماتادىن كۆينەك، پۇتلىرىغا كونىراپ كەتكەن كۆك چورۇق كەيگەن 20 ياشلاردىن سەل ھالقىغان دېھقان يىگىتلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ياشلىق ھاياتى كۈچى ئۇرغۇپ تۇراتتى. كۆزلىرى بولسا ئارقىدا قېلىۋاتقان مەنزىرىگە تىكىلگەن ئىدى. بۇلار ئاشۇ چەتئەلچە كېيىنگەن جانابلارنىڭ مۇلازىملىرىدەك قىلاتتى.

— مەمتىلى ئەپەندى ئاجايىپ كىشىكەن جۇما، — دېدى مۇلازىم يىگىتلەرنىڭ بىرى، ئۇ بېشىغا چۆچۈرە بادام دوپپا كەيگەن قىلىقلىرىدىن شوخلۇق چىقىپ تۇرىدىغان، تولا گەپ قىلىدىغان يىگىت ئىدى. ئۇ تېخىچە قىشنىڭ تەۋەرۈكى بولغان ئۇزۇنچاق ئاق تۇمىقىنى تاشلىمىغان ھەمرىيىغا ھارۋىكەش بىلەن قىزغىن سۆھبەتلىشىپ كېتىۋاتقان كىچىك بۇرۇتلۇق كىشىنى ئىشارە قىلىپ داۋام قىلدى، — بەك چىقىشقاق ئادەمكەن، ھارۋىكەش بىلەن بىردەمدىلا قەدىناس بولۇپ كەتتىيا.

— توختاجىكام ھېرىپ بولالمايلا قاپتۇ، — دېدى تۇماق كىيگىنى جاۋابەن، يۈك- تاقلار ئۈستىدە ئولتۇرغان سىمىز، قاۋۇل كىشىنى ئىما قىلىپ.

ئۆلارنىڭ پۈتكۈل سەپەر جەريانىدا قىلغۇدەك گېپى قالماي، ئەمدى جاناپلارنى باھالاشقا باشلىغانىدى. دوپپىلىق يىگىت گەپنىڭ ئۈزۈلۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك داۋام قىلدى.

— ئەخمەت ئەپەندىغۇ گەپنى پۈلغا ساتىدىغان ئادەمكەن، مۆگدەپلا ماڭدى. ھازىرغا كەلگىچە بىرەر ئېغىز گېپىنى ئاڭلىغىنىم يادىمدا يوق، — بۇ گەپ چېھرىدىن غەمكىنلىك چىقىپ تۇرىدىغان قويۇق قاشلىق، يوغان كۆزلۈك كىشىگە قارىتىلغانىدى.

— نېمە دېيىشىۋاتىسىلەر، يىگىتلەر؟ — دەپ سورىدى توختاجى چالا يۇمۇۋالغان كۆزلىرىنى ئېچىپ، يىگىتلەرنىڭ نېمە دېيىشىۋاتقىنىغا قىزىقىپ ئەمەس، زېرىككەنلىكىدىن سۆھبەتكە قوشۇلۇشقا قىزىقىۋاتقاندەك قىلاتتى.

شۇڭا ئۇ يېنىدىكى ھەمرىيىنى نۇقىدى، — ئەخمەد ئەپەندى، كۆزلىرىنى ئاچسىلا ئۇخلاۋېرەملا دەيمەن.

ئەخمەد ئەپەندى كۆزلىرىنى ئاچتى ۋە بېشىنى چايقاپ قويدى. بۇ ئۇنىڭ ”ئۇخلىمىدىم“ دېگىنى ئىدى. مۆلازىم يىگىتلەر توختاجىنىڭ پاراڭ قىلىپ ماڭغۇسى كېلىپ قالغانلىقىنى سېزىپ:

— بىز ئاۋۇ مەمتىلى ئەپەندىنى دەيمىز- يا، بەك چىقىشقاق، قىزىق كىشىكەن، ھارۋىكەش بىلەن بىردەمدىلا ئەسرا بولۇشۇپ كەتتى، — دېدى.

— بۇ ئۇنىڭ ۋەتەنگە قايتىپ كەلگىنىدىن خۇشلىقىنى ئىچىگە پاتقۇزالماي قېلىۋاتقىنى، يەنە كېلىپ ھارۋىكەش ئەسكەر بولغان يىگىتكەن ئەمەسمۇ، ئۇنىڭدىن ئىنقىلاپ ھەققىدە سوراپ تىنماي كەتكىنى شۇ- دە، — مۆلازىم يىگىتلەرگە ۋەتەن ئاتالمىسى ئۇ قەدەر تونۇشلۇق بولمىسىمۇ يۈرتنى كۆزدە تۇتىۋاتقىنىنى بىلدى ۋە بۇ سۆز مەدەنىي تۇيۇلدى.

— سىلىچۇ، توختاجىكا؟ يۇرتقا قايتىپ كەلگەنلىرىدىن سىلى خۇش بولمايۋاتامدىلا؟

— مەنمۇ خوش، بىراق مەن بۇ ئىككى ئەپەندىدەك ۋەتەندىن ئايرىلغىلى ئۇزۇن بولغانلاردىن ئەمەستە. مەن سودا ئىشى بىلەن ھەمىشە كېلىپ - بېرىپ تۇرىمەن. ماڭا ھەممە يەر ”قوغۇنلۇقنىڭ يولى“ بولۇپ كەتتى. مەمتىلى

ئەپەندىگە ۋەتەندىن ئايرىلغىلى يەتتە يىلچە بولۇپ قالغانىدى. ئەخمەد ئەپەندىگە تېخىمۇكۆپ بولدى.

— ئەمسە ئەخمەد ئەپەندى نېمىشكە جىملا مۈگدەپ ئولتۇرىدۇ؟

— بۇ دوستىمىز هامان شۇنداق،— دەپ چاخچاق باشلىدى توختاجى، — ”بۇ ئالەمنى توپان باسسا هوشۇقىغا ئالمايدىغان“ لاردىن، ”ئىچىدىن پىشقان سىر بەرمەس“ دېگەن شۇ. مەمتىلى ئەپەندىنى ئادەم دورىيالامدىغان، ئۇ دېگەن بىر پارچە ئوت- دە.

— توختاجى يېنىدىن سىگارت چىقىرىپ ئاۋۋال ئەخمەد ئەپەندىگە تۇتتى،

— چەككىلىرى كەلگەندۇ؟ ئۇيقۇلىرى قاچىدۇ، بىر تال چەكسىلە، — ئاندىن مەمتىلى ئەپەندىگە تەڭلىدى، — چېكىۋالسىلا، ئەپەندى، نىمانچىلا تۈگمىگەن گەپ بۇ؟ — دېدى چاخچاق قىلىپ، ئارقىدىن مۈلازىم يىگىتلەرگە تەڭلىدى. ئۇلاردىن دوپپىلىق يىگىت هازىرغىچە تارتىنىپ ئەپەندىلەرنىڭ چېكىدىغان نەرسىسىنى ئالمىغان ئىدى، ئەمدى سىگارتنى ئېلىپ چەكتى.

— قالتىس نېمىكەن بۇ، شۇ بىر قاپچۇقى قانچە پۇل شۇنىڭ؟ — دەپ سورىدى ئۇ هەممىگە قىزىققۇچى كۆزلىرى بىلەن قاراپ.

توختاجى ئۇنىڭغا سىگارتنىڭ نەرقىنى قەشقەر پۇلىغا سۇندۇرۇپ ئېيتىپ بېرىۋىدى، يىگىتنىڭ قاشلىرى ئوينىپ كەتتى:

— ۋاھ، يېرىم چارەك قوناقنىڭ پۇلىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى سىگارتنى ئېلىپ تۇتاشتۇرىۋالغاندىن كېيىن دوستىغا ئەدەپ بىلەن رەخمەت ئېيتىپ كۆلۈپ قويدى ۋە يەنە هارۋىكەش تەرەپكە قايرىلدى. ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ نۇرلۇق چاقنىشى، قىزىللىق تەپكەن يۈزلىرىدىن دائىمي تەبەسسۇم يېغىپ تۇرىشى، ئۇنىڭغا بۇ ئۇزۇن سەپەرنىڭ هېچقانچە تەسىر قىلمىغانلىقىنى بىلدۈرەتتى.

— شۇنداق قىلىپ، جەڭلەردىمۇ بولدۇم دەڭ، — دېدى هارۋىكەشنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ يېقىملىق تەبەسسۇم بىلەن ئۇنىڭ گەپ-سۆزلىرىدىكى ئاھاڭنىڭ يېقىملىقلىقى، چىرايىنىڭ ئىللىقلىقى هەر قانداق كىشىدە شۇئانلا بىر خىل يېقىنلىق تۇيغۇسى پەيدا قىلاتتى.

كۆلۈمسىرىگەندە كۆزلىرى سەل - پەل يۇمۇلۇپ، ئۇڭ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدىكى بىلىنەر- بىلىنمەس تاتۇق يۇمۇلۇشتىن ھاسىل بولغان تالا- تالا پۇرۇكلەر ئارىسىدا كۆرۈنمەي قالاتتى. بۇنداق كۆلۈمسىرىشى ۋە شۇ چاغدىكى كۆزلىرىنىڭ يۇمۇلۇش ھالىتى بەكمۇ يېقىملىقىدى.

— ھە، — دېدى ھارۋىكەش،— خوتەندىن قەشقەرگە قاراپ ماڭغان "ئىسلام قوشۇنى"[1] مېنى ئەسكەرلىككە ئېلىپ ماڭغانىدى. يەكەندە جەڭگە قاتناشتىم، دەسلەپ تازا قوقتۇم، كېيىنچە ئانچە قوقمايدىغان بولدۇم، ئەمما- زە، قىلغان ئىشىمىزنىڭ ھېچ تۇتامى يوقتەك، ئۇيان سېكىلدەپ، بۇيان سېكىلدەپلا يۈرىمىز، مۇشۇنداغلام تايىنى يوق ئۆلەپ كەتسەم، ئارماندا كەتمەي دەپ ئۆيگە كېتىشنىڭ ئېپىگە چۈشتۇم.

— قانداق قايتىپ كەلدىڭىز؟ قاچتىڭىزمۇ يە؟

— ھەئە، قاچتىم، — دېدى ھارۋىكەش ۋە ئارقىدىنلا داۋام قىلىپ، — بۇ يىل قىشتا خوجانىياز ھاجى، مامۇت سىجاڭلار[2] قەشقەرگە كەلدى. بۇ چاغدا بىز، يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ[3] ئەسكەلىرى ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەتنىڭ باشچىلىقىدا يېڭىشەھەردىكى "چولاق زىخۇي "[4]بىلەن ئۇرۇشۋاتقانىدۇق. خوجانىياز ھاجىلار كېلىپلا يېڭىشەھەر ئۇرۇشىغا قاتناشتى. ماجەنسەڭلار ئاجىزلىشىپ بەل قويىۋېتەي دېگەندە ئۇرۇسلاردىن يېڭىلىپ ئۈرۈمچى تەرەپتىن چېكىنىپ كېلىۋاتقان مافۇيۇەن، ماشىمىڭلار كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ ئەمەلدارلىرى ھەر تەرەپكە تېزىپ كەتتى. سابىت داموللا ئۆزىنىڭ سىپاھلىرى بىلەن يېڭىسارغا قاچتى، بىزدەك ئاددىي سولتەكلەرنىڭ بىرمۇنچىسى خوجانىياز ھاجىنىڭ قوشۇنىغا قېتىلىپ، پەيزاۋات، مارالۋېشى ئەتراپىدا ئۇرۇش قىلدۇق، ئاخىرى تۇڭگانلارنىڭ جىمى

---

[1] مەتنىمىن بۇغرا باشلامچىلىقىدىكى خوتەن قوزغىلاڭچىلىرىنى دېمەكچى – ئاپتۇر.
[2] مەھمۇت مۇھىتىنى جەنۇپ خەلقى مامۇت سىجاڭ دەپ ئادەتلەنگەن.
[3] 1933- يىلى 12- نۇيابىردا قەشقەردە قۇرۇلغان "شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى" ھۆكۈمىتىنى دېمەكچى.
[4] چولاق زىخۇي – ماجەنساڭنى دېمەكچى.

ئادىمى ئۈرۈمچى تەرەپتىن كېلىپ ئاۋۇپ كەتكەچكە، خوجىنىياز ھاجى ئازراق ئەسكەر بىلەن ئاتۇش ئارقىلىق سايىزغا[1] كەتتى. بىلەرمەنلەرنىڭ ئېيتىشىچە سايىزدا توختاملىشىپ قويغان قوراللىرى بارىكەنمىش، بىر قىسمىنى ئاقسۇدىكى ۋاقتىدا ئالغانىكەن؛ بەزىلەر ئۇنى تۇڭگانلاردىن قورقۇپ قېچىپ كەتتى دەيدۇ، ئىشقىلىپ، ئۇ سايىزغا كەتكەندىن كېيىن ئېپىنى كەلتۈرەلىگەنلىرىمىز خۇدانى بىردەپ جاننى ئېلىپ قاچتۇق. كەلسەم ئۆيۋاقامنى ھادىن قاچقان، يادىن قاچقان ئەسكەرلەر قۇرۇقداپ قويغانىكەن، شۇنىڭ بىلەن خەققە يالىنىپ ئىشلەپ جان بېقىپ يۈردۇق، ئاكا.

— قايتىپ كەلگەندىن كېيىن نىمىلەرنى ئاڭلىدىڭىز؟

— ھەرخىل پاراڭلارنى ئاڭلاپ تۇردۇق...

— بىلگىنىڭىزنى سۆزلىگەچ ماڭمامسىز، تۇڭگانلار قەيەرگىچە كەلدى؟ يەكەندە بارمۇ؟

— بەزى خەقنىڭ پارىڭىغا قارىغاندا يېڭىساردا بار ئوخشايدۇ، يەنە بىر خىل كوچا پارىڭىدا يەكەنگىمۇ كەلدى دېيىشىدۇ. لېكىن، يېقىندا قەشقەرگە بېرىپ يانغان بىر يۇرتلىقىمىز يېڭىشەردىن باشقا يەردە تۇڭگان كۆرمىدىم دەيدۇ، قايسى راستكىن تاڭ، ئىشقىلىپ يەكەنگە كىرىشمىسىلە، چىمدۇدىن كاچۇڭغا ئۆتۈپ، كاچۇڭدىن ئوتتۇرلا كۆكراۋاتقا ئۆتۈپ كېتىشسىلە.

— بولمىسا تۇڭگانلار ئەسكەرلىككە تۇتۇۋالىدۇ، دەپ ئويلامسىز؟ — دەپ سورىدى مەمتىلى ئەپەندى چاخچاق ئارىلاش.

— ھېچنىمە دەپ بولمايدۇ- يا، — دېدى ھارۋىكەش ئەستايىدىللىق بىلەن، بۇ خەق بىر بالاكەن- يا، ئىمانى بار دېگەن بىلەن، ئەجەپلا باغرى قاتتىق خەقكەن، ئاڭلىساق مۇشۇ ئىككىنچى ئايدا قەشقەردە شۇنداق قەتلىئام قىپتىمىشكى، ئادەملەرنىڭ قېنى بىلەن كوچىلار چىلىق- چىلىق بولۇپ كېتىپتۇ.

---

[1] سايىر رۇسچە: سويۇز (союз —ئىتتىپاق) سۆزىدىن، سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ئىلگىرى ئۇيغۇر دېھقانلىرى تىلىدا شۇنداق ئاتالغانىدى، _ ئاپتور.

— ئىككىنچى ئايدا؟ نېمىشكە؟
— ئەمەلىي ئەھۋالىنغۇ بىلمەيمەن، مېنىڭ ئاڭلىغىنىممۇ شۇنچىلىكلا.
— " ئەر كىشىنى جەڭگە ياراتقان " دەيدىغان گەپ بولىدىغان، سىز ياش تۇرۇپلا ئەسكەرلىكتىن قېچىپسىزغۇ؟
— گەپلىرىنى قارىسىلا، بىكاردىن- بىكار جاننى دوغا تىكىپ بېرىدىغان ساراڭمۇ مەن؟ بى كۈن بوسىمۇ كۈنىنىڭ سېرىقىنى كۆمەيلىمۇ، — هارۋىكەش دېھقانلارچە نادانلىق ۋە كۆزى كىچىكلىك بىلەن شۇنداق دېگەندىن كېيىن يەنە ئۆزىنى ئاقلاپ، — دېدىم يا، بىز يا ئۇ خەقنىڭ قىلىۋاتقان ئىشىنى بىلمىسەك، يا پايدىسىنى كۆرمىسەك؛ بىردەم ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشۇپ، بىردەمدىلا بىرلىشىپ، تازىمۇ ئەتى - مەتى يوق ئىشقۇ ئۇ؟ بىھۇدە كەتمەمدۇ، كىشى.
مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن بىر ھەقىقەتنى چۈشەنگەندەك بولدى. دېھقان يىگىت ئۇنى ھەيران قالدۇردى. دېمەك، ئىنقىلاپ قىلغاندا بىر نەچچە ئادەم ئۆزلىرى بىلگىنىچىلا ئىش كۆرۈۋەرسە، ئاددىي ئەسكەرلەر ھېچنەرسىنى ئۇقمىسا، ئۇلاردا ئاڭلىق پوزىتسىيە، جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىش روھى بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى.
— ئەسكەرلىكتە يۈرۈپ خېلى كۆزىڭىز ئېچىلىپ قاپتۇ جۇمۇ، ئىنىم، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى دوستانە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.
— قالىسىلا، يەكەن دەرياسىغا كېلىپ قالدۇق، ئالدىمىزدىكى يۇرت چىمدۇ. چىمدۇنىڭ ئارقىسىدا يەكەن دەرياسى. ھەربىرلىرى بىلەن مۇشۇ يەردە خوشلىشىمىز. مۇشۇ يۇرتتىن قېيىقچى تېپىپ كاچۇڭ تەرەپكە كەتكىلى بولىدۇ، چېغىمدا، — دېدى ھارۋىكەش بىر كۆجۈم مەھەللىگە يېقىنلاشقاندا.
— ھوي، ئەپەندىلەر، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ، — مەنزىلگە كېلىپ قالدۇق، ئۇخلاپ قالمىغانسىلەر؟
— ئۇخلىمىدۇق،— دەپ ئاۋۋال جاۋاب بەردى ئارقىدىكى يىگىتلەردىن بىرى.
— ھاجىم، ئۆزىڭىزنى قانداقراق ھېس قىلىۋاتىسىز؟ سىمىز ئادەمنىڭ

ئىشى تەسقۇ دەيمەن؟ — دەپ چاخچاق قىلدى مەمتىلى ئەپەندى توختاجىغا قاراپ، ئاندىن ئەخمەد ئەپەندىگە بۇرۇلۇپ، — سىزچۇ، دوستۇم؟ خىياللىرىڭىز بىلەن ئوبداق مۇڭدىشىۋالغانسىز؟

— شۇنداق، تەۋپىق، — دىدى ئەخمەد ئەپەندى ئۆزىگە خاس غەمكىن كۈلۈمسىرىشى بىلەن مەمتىلى ئەپەندىگە، ئاندىن يەنە شۈكلەپ كەتتى.

— سىلىرزە، كەلمەي تۇرۇپلا نۇرغۇن ئەھۋال بىلەن تونىشىۋاللا - ھە؟ — دىدى توختاجى، ـــ ئەمدى قەشقەرگە بارغىچە بىزگە سۆزلەپ بىرىلا جۇمۇ.

— ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ- دە، ئۇنىڭسىزمۇ يول تۈگىمەيدۇ.

— ۋو! ۋو! — دىدى ھارۋىكەش ئاتلارغا خىتاپ قىلىپ، مەھەللىنىڭ دەسلەپكى ئۆيلىرىگە كەلگەندىلا ئاتنى ئاستىلىتىشقا باشلاپ.

— چۈشىمىزمۇ، ئىنىم؟

— ”بىلمىگەن يەرنىڭ ئوي- چوقۇرى تولا“ دەپتىكەن- يا، يەنە كېلىپ بۇ دىگەن تازىمۇ ئەنسىز يىللار- دە، مۇشۇ يەردە خوشلىشىمىز. مەن بۇ يەردە بىرەسىنىڭ ئۆيىدە ئاتلىرىمنى چالدۇرۇپ، ئارقامغا ياناي، بولسىغۇ قەشقەرگىچە بىللە بارسام ياخشى بولاتتى، كۈنىشىپ قاپتىكەنمىز، .... — ھارۋىكەش راستىنلا يىقىن قېرىنداشلىرى بىلەن ۋىدالىشىش ئالدىدا تۇرغاندەك كۆڭلى يېرىم بولغان ھالدا دىدى، — ھەربىرلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولالمىدىم، خاپا بولۇشماي رازى قىلىشالا...

— سىزنى ئاۋارە قىلدۇق، ئىنىم، رەخمەت سىزگە، — دىدى مەمتىلى ئەپەندى ھارۋىدىن ئىرغىپ چۈشۈپ، — چۈشەيلى، ئەپەندىلەر ياردەملىشەيمۇ، ھاجىم؟ ـــ دىدى ئۇ توختاجىغا، ھەم ئىتتىكلا ئۇنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ھارۋىدىن چۈشۈشكە ياردەملەشتى.

مۇلازىم يىگىتلەر چامادانلارنى بىر- بىرلەپ چۈشۈرۈپ، بىر تال بادرىنى بالداق قىلىپ تۇتقۇچىلاردىن ئۆتكۈزۈپ كۆتۈرۈپ ماڭدى. ئەپەندىلەر قول سومكىلىرىنى ئېلىشىپ، ھارۋىكەش بىلەن خوشلاشتى. مەمتىلى ئەپەندى ھارۋىكەشنىڭ دوستانىلىق ۋە يېقىنلىق بىلەن قايتا- قايتا ئېيتقان خوشلىشىش سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بولۇپ، ئۇنىڭغا ياخشى تىلەكلەرنى

تىلىگەندىن كېيىن ھېلال ئاي سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن دورا سومكىسىنى تاسمىسىدىن مۈرىسىگە ئارتىپ، قول سومكىسىنى بېلىكىگە ئۆتكۈزۈۋېلىپ، ئۆزى گويا مۈشۈ يېزا كىشىسىدەك ئەڭ ئالدىدا يول باشلاپ، يېنىك قەدەملەر بىلەن يۈرۈپ كەتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئەمدىلا دۇنياغا كۆز ئاچقان بالىدەك ئەتراپقا تويماي قارايتتى. توختاجى مۇلازىم يىگىتلەر بىلەن پاراڭلاشقاچ كېلەتتى. ئەخمەد ئەپەندى بولسا ھېچقانداق مەۋجۇداتنى سەزمەيۋاتقاندەك ھېچ ياققا قارىماي، بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە كېلەتتى. باھارنىڭ كېلىشى بىلەن يامغۇردىن كېيىنكى باغچىدەك گۈزەللەشكەن يېزىلارغا، ئەگرى- بۈگرى يېزا يوللىغا، پاكار ئۆيلەرگە، سازلىقتا بۈلتۈردىن قالغان قۇرۇق ئوتلارنى قىدىرىپ ئوتلاپ يۈرگەن پادىلارغا قارىغانسېرى كىشىگە يېڭى ۋە راھەتبەخش تۇيىلاتتى. ھاۋامۇ ئۆزگىچە ساپ، نەمخۇش ئىدى. يولۇچىلارغا ئەڭ ئەۋۋەل ئۇچرىغان ئادەم ئون نەچچە ياشلاردىكى بىر ئوغۇل بالا بولدى. بالا غەلىتە كىيىنگەن مېھمانلارنى كۆرۈپ باللارغا خاس قىزىقىشى بىلەن بىردەم قاراپ تۇردى ۋە ئۇلارنىڭ يېقىنراق كېلىشىنى كۈتمەيلا ئارقىسىغا بۇرالدى.

— قاچما، ئوغلۇم، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئاتىلارچە مېھرىۋانلىق بىلەن سۇغۇرۇلغان ئاھاڭدا، — بىز يامان ئادەم ئەمەس، سەندىن بىرسىنى سورىماقچىمىز.

— كىمنى ئىزدەيلا؟ — دېدى بالا ئارقىغا بۇرۇلۇپ مۆلدۈرلەپ تۇرغان كۆزلىرىنى مېھمانلارغا تىكىپ، شۇنداقلا ئاستا يىراقلاشقاچ، ئۇنىڭ بېشىدا ياغلىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپا، ئۇچىسىدا كۆك بويالغان ماتا كۆينەك، تامبال بارىدى، پۇتى يالىڭاياقىدى.

— بىز دەريادىن ئۆتمەكچىدۇق. قېيىقچى بارمۇ؟ دەريادىن ئۆتكۈزۈپ قويسا پۇلنى جىق بېرەتتۇق.

بالىنىڭ سەبى قەلبى مېھمانلارنىڭ يامان ئادەملەر ئەمەسلىكىنى پەملەپ، قەدىمىنى توختاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بالىنىڭ يېنىغا كېلىپ، دورا سومكىسىنى ئۇ مۈرىسىدىن بۇ مۈرىسىگە يۆتكىۋالغاندىن كېيىن،

يانچۇقىدىن بىر نەچچە تال كەمپۈت چىقىرىپ ئۇنىڭغا تەڭلىدى.

— مە، يىگىن، تاتلىق نەرسە، — دېدى ئۇ كۆيۈمچان ئاتىلاردەك، — يەنە قورقۇۋاتامسەن؟

— ياق، مەن دېگەن ھېچنەرسىدىن قورقمايمەن- يا، — دېدى بالا مەغرۇرلۇق بىلەن، — مەن دېگەن بىر قېتىم پوسكامدىن بۇ يەرگە چېرىكلەر كەلگەندە تامنىڭ كەينىدە تۇرۇپ چاما ئاتقانتىم، تېخى!

— ھە بەللى! ئوغۇل بالا دېگەن مانا شۇنداق بولىشى كېرەك، شۇنداققۇ، ئەپەندىلەر؟ — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ھەمراھلىرىغا قاراپ، ئاندىن يەنە بالىغا قاراپ، — سەن باتۇر بالىكەنسەن، بىز تونۇشۇپ قويايلى، مېنىڭ ئىسمىم مەمتىلى، سېنىڭ ئىسمىڭ نېمە؟— دەپ سورىدى.

— ئېتىممۇ؟ ئېتىم سۇلايمان.

— ھە، مانا تونۇشۇپمۇ قالدۇق، — دېدى مەمتېلى ئەپەندى سۇلايماننىڭ بېشىنى سىلىغاچ كېتىۋېتىپ، — سۇلايمان، بىزگە قېيىقچىنى تېپىپ بېرەلەمسەن؟

— مېنىڭ دادامنىڭ قېيىقى بار ـ يا، ئاشەدە بىژ قولتۇقتا باغلاغلىق.

— شۇنداقمۇ؟ بىزنىڭ ئۇچرىششىمىز خاسىيەتلىك بولغان ئىكەن- دە! سەپىرىمىزنىڭ ئالدى ياراشتى، بۇرادەرلەر، ئەمدى بۇ كىچىك دوستىمىز دادىسىغا تونۇشتۇرۇپ قويىدۇ، شۇنداقمۇ سۇلايمان؟

— ھەئە، — دېدى سۇلايمان قەتئىيلىك بىلەن.

— داداڭنىڭ ئىسمى نېمە؟

— تۇداخۇن.

بالا بىردەمدىلا بۇ ئىللىق تاغىلىرى بىلەن چىقىشىپ قالدى. ئۇ ھەتتا تەۋپىقنىڭ دورا سومكىسىنى كۆتۈرۈشۈپ بەرمەكچىمۇ بولدى، بىراق مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىپ رەت قىلدى.

— سەن بۇنى كۆتۈرەلمەيسەن، ئوغلۇم، — دېدى ئۇ مېھرىبانلىق بىلەن، ئاندىن بالىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن قول سومكىسىنى بەردى، — بۇنى كۆتىرىۋالساڭمۇ چوڭ ياردەم قىلغان بولىسەن.

بالا سومكىنى ئېلىپ ئۆزىنى چوڭ بولۇپ قالغاندەك ھېس قىلىدى.

بۇ چاغدا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقانلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چىقىشقاقلىقىدىن ھەۋەسلەنگەندەك، بىر- بىرىگە قاراپ كۈلۈشۈپ قويىدى. توختاجى ئەخمەت ئەپەندىگە قاراپ:

— تەۋپىققە ھەم ھەۋەس قىلىمەن، ھەم ھەيران قالىمەن. ئۇ خۇددى ئون نەچچە بالىلىق ئائىلىنىڭ ئاتىسىدەك، يانچۇقىدىن تاتلىق- تۈرمىلەرنى ئۈزمەيدۇ. خەق بىلەن بىردەمدىلا چىقىشىپ كېتىدۇ. ئەگەر مەنمۇ بالىلارغا تاتلىق- تۈرۈملەرنى بەرسەم ئۇلار ئالىدۇ- دە، قاچىدۇ، يەنىلا دوست بولۇپ قالالمايمەن. مەنغۇ ئاتىقى چىققان باينىڭ ئوغلىمەن، دەپ چوڭچىلىقمۇ قىلمايمەن، شۇنداقتىمۇ قىياسىمچە كىشىلەر مېنى تەكەبۇرراق كۆرىدىغان ئوخشايدۇ... تەۋپىق بولسا تامامەن باشقىچە ئادەمكەن- دە، ئۇنى ماڭا قارىغاندا ئوبدانراق چۈشىنىلا ھەقىچان، مەن دېگەن سىلەرگە تېخى يېقىندىلا قوشۇلۇپ قالغان ئادەم، بىراق مۇناسىۋىتىمىز ئادەتتىكى سەپەرداشلىقتىن ئۆتۈپ، نەچچە يىللىق قەدىناسلاردىن بولۇپ كەتتۇق، بۇمۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاللىقانداق سىرلىق كۈچىدىن بولغان گەپ، بۇ ئادەمدە نېمە خىسلەت باركى؟

ئەخمەد ئەپەندى ئويچان كۈلۈمسىرەپ، قويۇق قاشلىرىنى ھېمىرىتىپ قويۇپ:

— ئۇنىڭ قەلبى پاكىز، ناتىلىقلىق سەنئىتى ھەممىدىن كارامەت، ئۇ كىمگە قانداق سۆزلەش كېرەكلىكىنى ناھايىتى ئوبدان بىلىدۇ، — دېدى. ئىككىسى دوستىغا ھەۋەس بىلەن قاراپ جىم مېڭىشتى. بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندى سۇلايمان بىلەن پاراڭلىشىپ كېتىۋاتاتتى:

— مەكتەپتە ئوقۇمسەن؟

— سۇلايمان بېشىنى چايقىدى.

— مەھەللەڭلاردا مەكتەپ يوقمۇ؟

— مىچىتنىڭ يېنىدا تاتۇق موللام بالا ئوقۇتىدۇ، مەن ئۇ يەرگە بارمەيمەن. دادام ئەۋەتمەيدۇ.

— ئۆيۈڭلاردا سەندىن چوڭلار بارمۇ؟

— يوق، ئۆلۈپ كېتىپتىكەن، ھازىر ھەممىسىدىن مەن چوڭ، ئىككى ئۇكام بار.

ھويلىلارنىڭ پاكار تاملىرىدىن يېزىلىقلار يات مېھمانلارغا قىزىقىش، قورقۇش، ھەيران قېلىش بىلەن تولغان كۆز نۇرىدا قارىشاتتى. كىچىك باللار بولسا مېھمانلار بىلەن بىللە كېلىشىۋاتقان سۇلايماننى كۆرۈپ ئۇنىڭغا تارلىقى كەلگەندەك بولۇپ، ئانىلىرىنىڭ توسقىنىغا قارىماي ھويلىلاردىن يۈگرەپ چىقىپ، مېھمانلار بىلەن قاتارلىشىپ مېڭىشتى. سۇلايمان تەڭتۇشلىرىغا ۋە ھويلىلاردىن مارىشىۋاتقان چوڭلارغا قاراپ قويۇپ، مەغرۇر ماڭاتتى. ئۇ دوستلىرىنىڭ تېخىمۇ تارلىقىنى كەلتۈرۈش ئۈچۈن قولىدىكى خۇرۇم سومكىنى ئەتەي ئۇ قولىدىن بۇ قولغا يۆتكەپ قوياتتى. بەزىدە باللارغا قىزغىنىش تۇيغۇسىدا ھۆرپىيىپ قوياتتى.

— مەيلى، بىللە ماڭسۇن، ئوغلۇم، — سىلەرنىڭ ئۆيگە بارغاندا مەن ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى مېھمان قىلىمەن.

باشقا باللار بۇ چىرايلىق بۇرۇت قويغان مېھرىۋان كىشىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ، يۈرەكلىنىپ تېخىمۇ يېقىنراق مېڭىشتى. مۇلازىم يىگىتلەر باللار بىلەن چاخچاقلىشىپ ماڭدى. توختاجىمۇ ئۇلاردىن ئۇنى - بۇنى سوراپ قوياتتى. پەقەت ئەخمەد ئەپەندىلا باللارنىڭ توپا- چاڭ بىلەن باسقان يۈز- كۆزىگە جۇل- جۇل كىيىملىرىگە قاراپ، بەتتام بىرنەرسىنى يۇتىۋاتقاندەك تۈپرىكىنى يۇتۇپ قويۇپ جىم ماڭاتتى.

ئۇلار سۇلايماننىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە ئەگىشىپ كەلگەن باللار سۇلايماننىڭ باش ئېغىتىشى بىلەن دەرۋازا تۈۋىدە قېلىشتى. سۇلايمان مېھمانلارنى باشلاپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئەڭ ئاۋۋال كۆرگىنى ھويلا سۇپىسىدا يىغىلاۋاتقان بەش ياشلاردىكى قىز ۋە ئۇنى بەزلەۋاتقان ئايال بولدى. خوجايىن ئايال مېھمانلارنى كۆرۈپ تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. ئۈچ ياللىق يىغىلىق كىشلەرنى خۇدۇكچان قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا بۇ ئايالمۇ دەسلەپ يوچۇن مېھمانلارنىڭ كىرىپ كەلگىنىدىن قورقۇپ كەتتى. بىراق،

مېھمانلارنىڭ ئالدىدا خۇشال- خۇرام كېلىۋاتقان ئوغلىنى كۆرۈپ، كۆڭلى سەل ئارامىغا چۈشتى. يىغلاۋاتقان قىزچاقمۇ يىغىسىنى توختۇتۇپ بولارغا قاراشقا باشلىغانىدى.

— ئاشۇ يىغلاڭغۇ مېنىڭ كىچىك ئۇكام، ئېتى تەلەيقىز، — دېدى سۇلايمان.

بۇ گەپ ئانىسىمۇ، تەلەيقىزنىمۇ ھەيران قالدۇردى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، تۇققانلار — دېدى مەمتىلى ئەپەندى سۇپىغا يېقىن كەلگەندە ساھىپخانغا سالام قىلىپ.

بۇ مېھمانلاردىن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشنى ياكى تۇرۇۋېرىشنى بىلمەي تېڭىرقاپ ئىشىك تۈۋدە تۇرۇپ قالغان ئايال سالامنى ئىلىك ئېلىپ باش لىڭشىتتى ۋە:

— ئۆيدە ئەكىشى يوق... — دېدى، بىر خىل چەكلىگۈچى ئاھاڭدا.

— بىز سۇلايمان بىلەن يول ئۈستىدە دوستلىشىپ قالدۇق، يېڭىلىشمىسام يەڭگىمىز سۇلايماننىڭ ئانىسى بولىسىزغۇ دەيمەن؟ — دەپ سورىدى مەمتىلى ئەپەندى قىلچە تارتىنىپ تۇرماي، بىر خىل ئىشەنچكە تولغان تەلەپپۇزدا ئۆزىنى ئەركىن، ئازادە تۇتۇپ، — بىز تۇرداخۇنكامغا ھاجىتىمىز چۈشۈپ كېلىۋاتاتتۇق.

— ھە، ... ۋايەي، ئېسىم قۇرسۇن، ئۆيگە كىرىشسىلىيا، بىر پىيالا چاي قۇياي...

— رەخمەت يەڭگە، بىز مۇشۇ سۇپىدىلا ئولتۇرايلى، سۇلايمان بىزنى تۇرداخۇنكام بىلەن تونۇشتۇرۇپ قويماقچى بولغانىدى. بىز كاچۇڭغا ئۆتمەكچىدۇق.

— ئوبدان بوپتۇ، دادىسى بىر ياققا كەتكەنىدى، كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولۇپ قالدى. خاپا بومماي بىردەم ئولتۇرۇشۇپ تۇرۇشسىلا، — دېدى ئايال سۇپىغا كىگىز سېلىپ، ئاندىن مېھمانلارنىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي كۆرپە سېلىپ. بۇ چاغدا توختاجى مۇلازىم يىگىتلەرگە پىچىرلاپ:

— قانداق، مەمتىلى ئەپەندى بولسىلا بىزگە ھەر يەردە كۆرپە-يىكەنداز

ئۈستىدە ئورۇن بار. ئۇنىڭغا ھەممە ئادەمنىڭ ئۆيى ئۆزىنىڭكىدەك،— دېدى چاچقاق قىلىپ.

— راستىنلا، ئۇ قالتىس ئادەمكەن، نەچچە كۈننىڭياقى كۆرىۋاتىمىز ـ يا. ئاقتامدا[1] ئۇ نورۇز دەپ بىردەمدىلا يۈرتنى قىزىتىۋەتمىدىما...

توختاجىمۇ ئاقتامدا بولغان نورۇز پائالىيىتىنى ئەسلەپ، ۋۇجۇدى قايتا ھاياجاندىن قىزىشىپ كەتتى. دەل نورۇز كۈنلىرىدە مۇشۇ يېزىغا يېتىپ كەلگەن يولۇچىلار، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەشكىللەش تالانتىنى جانلىق ئەمەلىيەت ئۈستىدە كۆرۈپ ھەيران قالغانىدى: ئۇ بۇ ناتونۇش مۇھىتتا بىردەمدىلا كىشىلەر بىلەن تونۇشۇپلا قالماي، بىر قانچە سازەندىنى تاپتۇرۇپ كېلىپ، ئۆزى باشلامچىلىق بىلەن ساز چېلىپ، بىر نەچچە يىللىق يېغىلىقتىن كېيىن بۇ يەردە تۇنچى ۋە كىشىلەر ئۇزاققىچە ئۇنتالمىغۇدەك بىر نورۇز كېچىلىكى ئۇيۇشتۇرغانىدى. يېزىدىن خوشلىشىپ چىققانلىرىدا بىر مۇنچە بالىلار ۋە ياشلار كۆزلىرىگە ياش ئالغان ھالدا، خۇددى قەدىناس ئادىمىدىن ئايرىلىۋاتقاندەك ئۇزىتىپ قېلىشقانىدى...

ئۇلار ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى بايا ئۆزلىرىگە ئەگىشىپ كېلىۋاتقان بالىلارنى ئېسىگە ئالدى. ئۇ قارىشىسىغا كېلىپ ئولتۇرغان سۇلايمانغا:

— ئوغلۇم، بىز يالغانچى بولۇپ قالغىلى تاس قاپتۇق ئەمەسمۇ، بۇ يەردە بالىلارنىڭ ھەممىسىنى مېھمان قىلىشقا ۋەدە بەرگەن ئەمەسمىدۇق. يۈگۈر، بېرىپ ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى باشلاپ كىر،— دېدى.

بالىلارنىڭ جىمىسى دەرۋازا تۈۋىدە چۇۋۇۋۇلدىشىپ تۇرۇشقىنى ھويلىدىكىلەرگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇلار ھايال بولمايلا بىر- بىرىنى ئالدىغا ئىتتىرىشكەن ھالدا كىرىشتى. مەمتىلى ئەپەندى بالىلارغا قاراپ كۈلۈمسىرە تۇرۇپ:

— كەچۈرۈڭلار، بالىلىرىم، مەن سىلەرگە سۇلايماننىڭ ئۆيىگە بارغاندا

---

[1] ئاقتام — پوسكامغا تەۋە يېزىلاردىن بىرى، — ئا.

مېھمان قىلىمەن، دەپ ۋەدە بېرىپ قويۇپ، ئېسىمدىن چىقىرىپ قويغىلى تاس قاپتىمەن، كېلىڭلار، يېقىنراق كېلىڭلار، يېقىنراق كېلىڭلار،— مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە كەمپۈت تارقىتىپ بەردى، — سىلەرنى مانا شۇنچىلىكلا مېھمان قىلىمەن، ئاز بولسىمۇ مېنىڭ كۆڭلۈم،— مەمتىلى ئەپەندى ئەستايىدىللىق بىلەن، گويا تەڭتۇشلىرى بىلەن سۆزلىشىۋاتقاندەك سۆزلەيتتى. باللار بولسا بۇ كىشىنى چاپسانلا ياقتۇرۇپ قېلىشقانىدى. بۇ چاغدا قاياقتىندۇر چوڭ ئۇكىسىنى تېپىپ كەلگەن سۇلايمان، ئۇنى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدى.

— بۇ مېنىڭ چوڭ ئۇكام، ھەمراجان، — دېدى سۇلايمان.

مەمتىلى ئەپەندى 7- 8 ياشلار چامىسىدىكى بۇ بالىغا قاراپ، نىمىشكىدۇر يۈرىكى "شۇر" قىلىپ قالدى. ئۇنىڭ خىيال ئىكرانىدا شەمەيدە قالغان ئوغلى ئابدۇسەمەد پەيدا بولغانىدى. ئوغلى ھەققىدىكى خىيال ئۇنى چۆچەككە، ئاندىن شەمەيگە ئېلىپ كېتىپ، ئايالى سەرۋەرنىڭ جاپاكەش، قەيسەر سىماسى كۆز ئالدىدا جانلىنىشقا باشلىدى... ئەمما ئۇ دەرھاللا ئازابلىق خىياللارنى ئۆزىدىن نېرى قىلىپ،كۆز ئالدىدىكى رىياللىققا قايتىپ كەلدى. ئۇ ھەمراجانغىمۇ كەمپۈت تۇتقۇزۇپ قويدى ۋە ئۇنىڭ قەيەردىدۇر توپىدا ئويناپ مەينەت قىلىۋەتكەن باش كۆزىنى كۆرستىپ:

— قارا، سېنى، توپىدا ئويىنىساڭ كېسەل بولۇپ قالامسەن، كىيىم - كېچەكلىرىمۇ پاسكىنا بولۇپ كېتىپتۇ، چوپ- چوڭ بالا تۇرۇپمۇ شۇنداق بەڭۋاشلىق قىلامدىكەنمۇ؟ — دېدى ۋە يەنە ئوغلى يادىغا يەتتى. "ئابدۇسەمەد توشقان يىلى تۇغۇلغان، بۇ دېمەك 1927-يىلى،... ئەگەر ئۇ تىنچ- ئامان بولغان بولسا مۇشۇ بالىچىلىك بولۇپ قالغاندۇر..." ئۇ يەنە خىيالىدىن ئۆزىنى تارتىپ، ھەمراجاننى يېنىغا يېقىنراق كەلتۈردى ۋە ئۇنىڭ باغلىنىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپىسىنى ئالدى. بالا ياپما تاز ئىدى. بۇنى كۆرۈپ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قىزىللىق كەتمەيدىغان يۈزىدە بىر يېرى چىدىغۇسىز ئاغرىۋاتقاندەك ئىپادە پەيدا بولدى. ئۇ توختاجىغا قاراپ، — بىز باللارنى مۇشۇنداق تاشلىۋېتىمىز، مۇھىتىمىزمۇ مۇشۇنداق كېسەللەرگە مۇۋاپىق كېلىدۇ. قىسقىسى ھەممە

نەرسە مەدەنىيەتكە باغلىق، مىللەتنى ھەم مەنىۋىي جەھەتتىن، ھەم جىسمانى جەھەتتىن سوپەتلىك قىلىشقا تىرىشماي بولمايدۇ، — ئۇ توختاجى بىلەن ئەخمەد ئەپەندىگە قارىتىپ داۋام قىلدى، — مانا مۇشۇنداق كېسەلنىڭ يۇرتىمىزدا كۆپلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئەڭ يېڭى رىتسىپلارنى ۋە دورىلارنى ئالغاچ كەلگەنىدىم. مانا قاراڭ، ھەر مەنزىلدە ماڭا خىزمەت چىقىپلا تۇرىۋاتىدۇ.

توختاجى بىلەن ئەخمەد ئەپەندىمۇ بالىنىڭ بېشىغا ئېچىنىش نەزەرىدە قاراپ قويدى. ئۇلار دوستىنىڭ قابىلىلىقىغا ھەۋىسى كەلگەنىدەك، مەمتىلى ئەپەندىگىمۇ قاراپ قويۇشتى.

— تەۋپىقنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىشمۇ يوق، بار بولسىمۇ بەربىر ئۇزاق قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ، — دېدى توختاجى كۈلۈمسىرەپ.

— ئەپەندى، مەن دېگەن تىۋپىنىڭ بالىسى، چەتئەلگە چىقىشنىڭ ئالدىدا دادامغا ياردەملىشىپ تىۋپىلىكمۇ قىلغان. مانا ئەمدى غەرپ تىبابىتى بىلەن ئازراق تونۇشۇم، شۇ، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ، ئاندىن سۇلايمانغا ،

— ئاپاڭ قېنى ئوغلۇم؟ — دەپ سورىدى.

— ئانام سىلەرگە چاي قاينىتىۋاتىدۇ، — دېدى سۇلايمان ماختىنىش ئاھاڭىدا.

— ئىھ، ئۇيغۇر مېھمان دوستلىقى! — دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۆڭلى ئېرىگەن ھالدا، — ئۇنداق بولسا تېخىمۇ ياخشى بوپتۇ بار، ئوغلۇم، ئاپاڭ چۆگۈننى كۆتۈرۈپلا چىقسۇن.

ساھىبخان ئايال چاپسانلا بوسۇغىدا پەيدا بولدى. ئۇ ھەيرانلىق بىلەن:

— ما بالا... چاي تېخى قاينىمىغان ـ يا؟ — دېدى.

— مەيلى ئېلىپ چىقىۋېرىڭ، دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئىللىقلىق بىلەن. ساھىبخان چۆگۈننى ئېلىپ چىققاندىن كېيىن، — بىز چاي ئىچمىسەكمۇ رەنجىمەيمىز، يەڭگە، سىز شۇ ئىسسىغان سۇ بىلەن ھەمراجاننىڭ بېشىنى يۇيۇۋەتسىڭىزكەن، — دېدى.

ئايال يەنىلا ھېچنىمىنى چۈشەنمىگەن بولسىمۇ، لېكىن چىلاپچا ئېلىپ چىقىپ، ھەمراجاننى ئېڭىشتۈرۈپ تۇرۇپ بېشىنى يويۇشقا باشلىدى ھەم

بالىنىڭ تاز بولۇپ قېلىشى قايسى بىر ساتراچنىڭ ئەسكى ئۈستۈرسىدىن يۇققانلىقى، ساقايتىش ئۈچۈن قىلمىغان سەۋەبى قالمىغان بولسىمۇ يەنىلا بىر خىل تۇرۇۋاتقانلىقىنى سۆزلىدى.

— بالىنى پاكىزە بېقىڭ، مەينەتچىلىك ھەرخىل كېسەللىكلەرنىڭ سەۋەبچىسى، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى دورا سومكىسىنى ئېچىپ، دېزىنفېكسىيە قىلىنغان پاختا ئېلىپ ھەمراجاننىڭ بېشىنى سۈرتتى. ئاندىن پاختا بىلەن پەلكۈچ ياساپ، دورا بوتۇلكىسىدىكى مەلھەم دورىغا مىلەپ چېپىشقا باشلىدى.

— ئەپكەلسىلە، مەن مىلەپ بېرەي، دېدى توختاجى بوتۇلكىنى ئېلىپ، — ياردەمچى بولالامدىمكىن.

ئۇلار بىرلىكتە ھەمراجاننىڭ بېشىغا قويۇقلىقى يۇقىرى بولغان ئاق رەڭلىك مەلھەمنى چېپىپ بولغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئانىغا تاپىلاپ:

— بىزدە دورا ئاچچىق بولسا شىپالىق بولىدۇ، دەيدىغان ئېتىقاد بار، يەڭگە، بۇ دورىمۇ بالىنىڭ بېشىنى ئېچىشتۇرىدۇ، لېكىن شىپا قىلىدۇ. مەن سىزگە دورىدىن ئازراق بېرىپ كېتەي، سىز ئۆزىڭىز ئىسسىق سۇ بىلەن بالىنىڭ بېشىنى پات - پات يۇيۇپ بېرىڭ، پاكىز تۇتۇڭ، توپىدا ئوينىمىسۇن، — دېدى.

ھەمراجان چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈشكە باشلىۋىدى، مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ بېشى ئېچىشىۋاتقانلىقىنى بىلىپ مەدەت بەردى:

— ئوغۇل بالا دېگەن بۇنچىلىك ئاغرىققا چىدالامتى، قانداق، بالىلار؟ دورىنىڭ ئاچچىقىغا چىدىمىغان ئادەم ساقايمايدۇ، چىدىغىن، ئوغلۇم، — دېدى. ئانىغا ئۇنىڭ دوپپىسىنى كۆرسىتىپ، — بۇنى يۇيىۋېتىڭ، بەكلا كىرلىشىپ كېتىپتۇ. بۇنىڭدا كېسەل مىكروبى بولىشى چوقۇم، بۇنىڭدىن كېيىن بېشىمۇ، دوپپىسىمۇ پاكىز بولسۇن. بالىلارنى ياخشى ئاسراش كېرەك، توق بېقىشلا كۆيۈنگەنلىك بولمايدۇ.

يۈز-كۆزى پاكىز يۇيۇلغان ھەمراجان مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېنىغا كېلىپ

ئولتۇرىۋالدى. ئۇ ئەڭ يېقىملىق كىشىنىڭ كۆيۈنىشىگە بىۋاستە ئېرىشكىنى ئۈچۈن ئۆزىنى مەغرۇر تۇتاتتى. ئۇنىڭدا ساقىيىش ئىستىكى كۈچلۈك بولغاچقا يېنىدىكى "خۇدا ئەۋەتكەن" ئادەمگە كۈچلۈك مۇھەببىتى قوزغالغانىدى. چۈنكى ئۇنى تەڭتۇشلىرى "تاز" دېگەن ئەيىپنى تىلغا ئېلىپ تىللايتتى. بۇ ئۇنىڭ سەبى قەلبىدە ئازاپلىق جاراھەت پەيدا قىلغانىدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېنىغا جايلىشىپ ئولتۇرغان ھامان، قىزغىنىش تۇيغۇسى قوزغالغان تەلەيقىز ئەخمەد ئەپەندىنىڭ قۇچىقىدىن قوپۇپ كېلىپ تۇپ-توغرا ئاشۇ مېھرىبان تاغىسىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرىۋالدى.

سۇپىنىڭ ئۇ تەرىپىدە تەڭتۇشلىرى بىلەن ئولتۇرغان سۇلايمان "دادام كەلدى" دەپ توۋلىۋەتتى. دېگەندەكلا، تالادىن 45 ياشلار چامىسىدىكى چاساقال، يۈزلىرى قىزىل، تەمبەل بىر ئادەم كىرىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئۆز ھويلىسىدا بىرمۇنچە باللار بىلەن بىللە ئولتۇرغان يوچۇن مېھمانلارنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. قىزى تەلەيقىز كىچىك بۇرۇت قويغان مېھماننىڭ قۇچىقىدا ئولتۇراتتى. ھەمراجان بولسا ئىككى مېھماننىڭ ئارىلىقىدا قىسىلىپ ئولتۇراتتى. باللارنىڭ بۇنداق ئولتۇرىشىدا ئەڭ يېقىن تۇغقانلىق باردى. مەھەللىنىڭ باللىرى بولسا باشقا مېھمانلار بىلەن ئارىلىشىپ كونا قەدىناسلاردەك ئولتۇرىشاتتى. بۇنى كۆرگەن تۇداخۇن باللارنىڭ سەبى قەلبى تونىغاندىكىن بۇلار چوقۇم ياخشى ئادەملەركەن دېگەن ئىشەنچكە كەلگەنىدى.

سۇلايماننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپلا مېھمانلار ئۇ تەرەپكە قاراشتى ۋە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى. ئالدىراپ يېتىپ كەلگەن تۇداخۇن ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۈرۈپ:

— قوزغىلىشمىسىلا، ئولتۇرىۋېرىشسىلە، دېدى ۋە ئۇلار بىلەن بىر-بىرلەپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. ئاندىن ئۆي ئىچىگە قاراپ توۋلىدى، — ئانىسى، ھوي، ئانىسى،— سۇلايمانغا قاراپ ئاناڭ قاياققا يوقالدى ـ يا؟ — دەپ سورىدى. بۇ چاغدا ساھىپخان ئايال ئاشخانا ئۆيدىن ئالدىراپ چىقىپ كەلدى، تۇداخۇن ئۇنىڭغا، — مېھمانلارغا داستىخانا سالماي نىمە قىلىپ يۈرسەن؟ — دېدى.

— سالاي دەپ چاي قۇيغان شۇ، — دېدى ئايال، ماۋۇ بالىنىڭ بېشىنى...

— ئۇ مەمتىلى ئەپەندى بىلەن توختاجىنىڭ ئارىسىدا ئولتۇرغان ھەمراجانىنى كۆرسىتىپ توختاپ قالدى. ئاندىن، — يەنە چاي قۇيدۇم، ئاز قالدى، — دەپ قوشۇپ قويدى.

تۇداخۇن ئوغلىنىڭ بېشىغا دورا چېپىلغانلىقىنى كۆرۈپ، كەلگەنلەرنى پەرەڭلەرنىڭ① ئەمچىسى بولسا كېرەك دېگەن ئويغىمۇ كەلدى. بۇ چاغدا ھەمراجانمۇ دادىسىغا قاراپ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلدى.

— ھەر بىر لىرىنى قەيەردىن سورايمىز؟ — دەپ سورىدى تۇرداخۇن ئۆزىگە زور بېرىپ، سەل ئوڭايسىزلانغان ھالدا.

— بۇ ئۇچىمىز تۇركىيىدىن كېلىۋاتىمىز، — دەپ جاۋاپ بەردى مەمتىلى ئەپەندى، — ئەسلىمىز مۇشۇ يەردىن — سىز بىلەن ۋەتەنداش، بۇ ئىككى يىگىت كۆكياردىن كېلىۋاتىدۇ. بىزگە ياردەملىشىپ يۈك- تاقىلىرىمىزنى كۆتۈرۈشۈپ بېرىۋاتىدۇ. بايا بۇ مەھەللىگە كېلىپ سۇلايمان بىلەن تونۇشۇپ قالدۇق، ئۇ بىزنى بۇ يەرگە باشلاپ كەلدى. ئۆزلىرىنى مالال قىلىدىغان ھاجىتىمىز باردى.

تۇرداخۇن سۇلايمانغا قاراپ قويدى. سۇلايمان دادىسىنىڭ قارىشىغا جاۋابەن " مەن باشلاپ كەلدىم، مەن شۇنداق ئوبدان بالا" دېگەندەك كۆزلىرىنى ئوينىتاتتى.

— ئوبدان بوپتۇ، ئوبدان بوپتۇ، — دېدى تۇرداخۇن دوستانىلىق بىلەن، خىزمەتلەرىگە تەييارمەن. ئەمدى، مۇشۇ ئۆيدە قونۇپ، ھادىقلىرىنى ئېلىشىسىلا، ئەتە سەھەردە ئۆتكۈزۈپ قوياي.

— يۇرتىمىزدىن ئايرىلغىلى ئۇزۇن بولدى، بىر كۈن بولسىمۇ بۇرۇنراق ماڭايلى. "تۇرمىغان مېھماننىڭ كەتكىنى ياخشى" ئەمەسمۇ، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈمسىرەپ.

— ئىلاجى قىلىپ بۈگۈن دەريادىن ئۆتۈپ كېتەيلى، ئاكا، — دېدى توختاجىمۇ گەپ قىستۇرۇپ.

---

① پەرەڭ-ئۇيغۇر دېھقانلىرىنىڭ ئىلگىرى ياۋروپالىقلارنى پەرەڭ دەپ ئاتايتى — ئا.

پەقەت ئەخمەد ئەپەندىلا بىر خىلدا جىم - جىت ئولتۇرۇپ، قېشىدا ئولتۇرغان بىر كىچىك قىزچاقنىڭ بېشىنى سىلايتتى. ئەمما ئۇنىڭ خىيالى بۇ يەردە ئەمەسلىكى بىلىنىپلا تۇراتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئەخمەد ئەپەندىنىڭ شۇكلەپ كەتكىنىگە قاراپ، ئۇنىڭ شۇتاپ نىمىلەرنى ئويلاپ كەتكىنىنى قىياس قىلدى.

— هازىرچە كېتىشنىڭ گېپىنى قىلىشمىسىلا، هازىرچە سىلەر مېنىڭ ئىختىيارىمدىكى مېهمان، — دېدى تۇراداخۇن داستىخان سېلىپ، چاي قويغاچ.

— بۇ ئۆيگە كېلىشكەن ئىكەنلا مەچىت بومىغاندىكىن قۇرۇقلا چىقساق سەت تۇرىدۇ. ئاۋۋال هاردۇقلىرىنى ئېلىشسىلا، ئۆيدىكىلەر هاردۇق ئېشى ئەتسۇن، غورىگۇل بولسىمۇ ھەمداستىخان بولىلى، ئاندىن بىر گەپ بولا.

— كۆردىڭلارمۇ، ئىنىلىرىم، — دېدى توختاجى كۆكيارلىق ئىككى يىگىتكە بۇرۇلۇپ، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن چېقىشىپ، مەمتىلى ئەپەندى جان بېقىشنى بىلەمدىكەن؟ بىردەمدىلا تونۇشتى، ئەمدى مېهمان بولماقچى.

مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ، دوستىنىڭ مۇرىسىگە نوقۇپ تۇرۇپ:

— ئۆز مىللىتىنىڭىزنى چۈشەنمەمسىز، ئەپەندى، ئۇيغۇر دېگەن مېهماندوستلۇقى، رەهىمدىللىكى، ئاقكۆڭۈللىكى، ساددىلىقى بىلەن خاراكتېرلىنىدىغۇ؟

— دېمىسىمۇ، مەمتىلى ئەپەندى بەك ئىسسىق چىراي ئادەمكەن- يا، — دېدى مۇلازىم يىگىتلەردىن بىرى.

— نېمە دەيدىغاندۇ، ماۋۇ يىگىتلەر، ئۇغۇ هازىر مېهماندوستلۇق، ئۇيغۇر دېگەن شۇنداق بولمامتى، ۋاهاكازا، دېدى، هىندىستاندىچۇ؟[1] — بۇ ئادەم ئوردۇلار، هىندىلار ئارىسىدىمۇ ئوخشاشلا جان باقالايدۇ. قالتىس كىشى بۇ.

— توختاجكام - زە، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بەك چېقىشىدىكەن جۇما،

---

[1] هازىرقى پاكىستاننى كۆرسىتىدۇ. ئۇ چاغلاردا هىندىستان بىلەن پاكىستان ئايرىلمىغانىدى — ئا.

— دېدى دوپپىلىق يىگىت.

— بۈنى چېقىشقان دېگىلى بولامدۇ، — دەپ كۈلدى مەمتىلى ئەپەندى چىرايىدىن يېقىملىق تەبەسسۇم ياغدۇرۇپ، — قەشقەردە بىر قېرى دوختۇر بار، ئۆزى تۈركىيەلىك تۈرك، ئىككىمىز جان دوستلاردىن. ئۇ كىشى مېنى كۆرسە بولدى، يوپۇشۇپلا ئالىدۇ. ئەگەر ھېلىمۇ ئېسەن بولسا ئۇ ماڭا ”ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم“ دېيىش ئورنىغا چاخچاق قىلىشنى باشلايدۇ.

ئۇلار ساھىپخانىنىڭ ئۆزلىرىنى قويۇۋەتمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىشقاندىن كېيىن توختاجى دوستىدىن سورىدى:

— ئەمدى تۇرداخۇن ئاكامغا تۇتۇلدۇق، بۇ كىشى بىزنى قويۇپ بەرگىچە نىمە قىلىمىز، ئەپەندى؟

— مەن سىلەرگە كونسىرت ئويۇشتۇرۇپ بەرسەم قانداق؟ — دېدى مەمتىلى ئەپەندى قىزغىنلىق بىلەن. ئۇنىڭ كەيپى چاغلىقى بىلىنىپ تۇراتتى، — مەن كونسىرتنى مۇشۇ باللار بىلەن بىللە قويىمەن. بۇلاردىن شۇنداق بىر خور ئۆمىكى تەشكىللەيكى، ئۇلار بۇ خورنى ئۇزاققىچە ئوقۇپ يۈرىدىغان بولسۇن. دېمىسەم - دېسەم ئۇيغۇر دېگەننىڭ ئۆيىدىن بىرەر چالغۇدەك نەرسە تېپىلماي قالمايدۇ. تۇرداخۇنكامنىڭ ئۆيىدە چوقۇم بار، بولمىسا قوشنىسىڭكىدە بار، — مەمتىلى ئەپەندى ئىشەنچ بىلەن شۇنداق دېدى، — ئەگەر پىيانىنوسىمنى ھىندىستاندىكى ئوردۇ دوستۇمغا تاشلاپ كەلمىگەن بولسامغۇ ھېچنەرسىگە ھاجىتىم چۈشمەيتى.

— خوش؟ ... توختاجى سوئال نەزىرىدە ساھىپخانىغا قارىدى.

— راستىنلا خىجىلمەن، دېدى تۇرادخۇن، — ئۆيدە ساز يوق، ئەمما قوشنىمىز تەمبۇرچى، سوراپ كىرەي. ئۇ شۇنداق دەپلا بۇ چىقىشقاق مېھمانلارنىڭ كۆڭلىنى ئالىدىغان ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويماي دېگەندەك ئىتتىك چىقىپ كەتتى.

— ئاقتامدا كۆردۇقمۇ سىلىنىڭ كارامەتلىرىنى، خور ئۆمىكى تەشكىللەش دېگەن سىلىگە ئانچە بەك تەس ئىش ئەمەسكەن. سىلى بايا پىئانىنونى ھىندىستاندا تاشلاپ كەلمىگەن بولسام دەيلا، توۋا دېسىلە، ئاشۇ تاغلاردىن

قانداق ئۆتكۈزەتتىم دېمەيلا - ھە؟ قاراقۇرۇم تاغلىرى دېگەن جاھاننىڭ ئۆگزىسىغۇ؟ شۇ كېلەڭسىز نەرسىلەرنى - زە... — توختاجى گېپىنىڭ تېمىسىنى ئۆزگەرتىپ سورىدى، — بىزگە نىملەرنى ئورۇنلاپ بېرىلا، ئەپەندى؟ — دەپ سورىدى توختاجى ساھىپخان كىرگىچە كۈنتەرتىپنى بېكىتىشىۋالماقچى بولغاندەك.

— مەن بۇ ئوماق باللارغا بىر ناخشا ئۆگىتىپ قويسامىكىن دەيمەن. قانداق، ئۆگىنەمسىلەر؟

— ئۆگىنىمىز! — دەپ چوقان سالدى باللار.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا قاراپ، بۇ باللارنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىش شارائىتىنىڭ ناچارلىقى، تەربىيىلەشنىڭمۇ ئەقىلغە مۇۋاپىق ئەمەسلىكى ھەققىدە ئويلاپ كەتتى. ئۇ بۇ باللارغا ئۆگەتمەكچى بولىۋاتقان ناخشىسىنىڭ ئاھاڭىنى چېگرىدىن ئۆتكەندىلا تونجى تاغلىق يېزىدىكى بىر توپ باللىغا قاراپ ئىجاد قىلغانىدى. كۆكياردا ئۇنى شۇ يەرلىك باللارغا ئۆگىتىپ قويۇشنى ئويلىغان بولسىمۇ، مۇزىكىسى پىشمىغانىدى. ئۇ بۇلارنىڭ مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئىكەنلىكىنى ئويلىغىنىدا ۋۇجۇدى يېنىپ كېتەتتى. مانا ئىچكى ھاياجان مۇزىكا تۇغدۇرۇپ، باللار ناخشىسىنىڭ مۇزىكىسىمۇ پىشىپ باردى.

مەمتىلى ئەپەندى قويۇن دەپتىرىنى ئېلىپ، تۇراداخۇن كىرگىچە بولغان ئارىلىقتا نوتىغا قاراپ ئىچىدە ئوقۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قوچىقىدىكى تەلەيقىز، يېنىدىكى ھەمراجانلار ئۇنىڭ خاتىرىسىگە نېمە بارلىقىنى دېگەندەك بويۇنداپ قاراپ كەتتى.

تۇراداخۇن تەمبۇرنى ئېلىپ كىردى. مەمتىلى ئەپەندى تەلەيقىزنى قۇچىدىن ئېلىپ كىگىز ئۈستىگە ئولتۇرغۇپ قويۇپ، تەمبۇرنى قولغا ئالدى:

— تۈركىيەدىن چىققاندىن تارتىپ تەمبۇرنى قولۇمغا ئالمىغانتىم، ئۆزۈممۇ بۇ ئۈلپىتىمنى بەك سېغىنىدىم، — دېدى تەمبۇرنى سازلىغاچ، — ئەگەر تەمبۇر تېپىلمىغان بولسا سىلەردىن قانداق قۇتۇلاردىمكىن.

— ئاقتامدىكىدەك، راۋاپ تېپىلىسىمۇ، دۇتار تېپىلىسىمۇ بىر ئىش قىلىلىغۇ سىلى، سىلى بوش كېلىدىغان ئادەممۇ. ھېچ بولمىسا پەتنۇسنى

چېلىپمۇ جاھاننى قىزىتىشقا يارايدىغان ئادەمغۇ سىلى، — دېدى توختاجى.

— مېنى مۇنچە شىلىمىسىلىمۇ بولىدۇ، — دېدى تەۋپىق قاپېقىنى سۇنئىي تۈرۈپ.

ئۇ ئاۋۋال باللارغا ئۆگىتىدىغان ناخشىنىڭ ئاھاڭىنى تىرىڭشىتىپ چېلىپ كۆردى، ئاندىن غىڭشىپ ئوقىغاچ تەڭكەش قىلدى. ئارقىدىن باللارغا:

— ئاۋۋال مەن بىر قېتىم ئوقۇپ بېرەي، سىلەر ئاڭلاپ بېقىڭلار، ئاندىن بىرلىكتە ئۆگىنىمىز، قانداق؟ — دېدى ـ دە، ئوقۇشقا باشلىدى:

مەن ئۇيغۇر بالىسى — ۋەتەن غۇنچىسى،
زەرەپشان، تارىمنىڭ سۈزۈك ئۈنچىسى.
كۆزۈمدە ئازاد تاڭ نۇرى — بەلگۈسى،
مەنسۇپتۇر بىزلەرگە ۋەتەن كەلگۈسى.
نەقرات: تۆرەلدىم قانلاردا، ئۆستۈم قانلاردا،
بارىمەن ئەجداتلار باسقان يوللاردا.

ناخشا جەڭگىۋار مارش ئاھاڭىدا بولۇپ، ھەم باللارنىڭ چاپسانراق ئۆگىنىۋېلىشى ئۈچۈن باشقا كۇبلىتلىرىنى قىسقارتىۋەتكەنىدى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ناھايىتى ساز بولغاچقا مۇشۇ ئاددى باللار ناخشىسىنىمۇ ناھايىتى ھېسسىياتلىق ئوقىدى. ھويلا ئىچى جانلىنىپ كەتتى. ئۆز باللىرىنى ئىزلەپ كەلگەن ئاتا - ئانىلار تۇرداخۇننىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ۋە پاكارتام چىتلاقلار كەينىدە مارىشىپ تۇراتتى.

ئەمدى مەمتىلى ئەپەندى باللارغا مىسرامۇ- مىسرا ئۆگىتىشكە باشلىدى. باللارنىڭ زىل ۋە چىقىراق ئاۋازلىرى مىسرالارنى تەكرارلايتتى. ئۇلارنىڭ غۇبارسىز لەپىزىدىن چىققان كۈمۈش قوڭغىراقتەك ئاۋاز چىمدۇننىڭ ئاسمان بوشلۇقىدا يىراقلارغا تارقالماقتىدى. باھارنىڭ قويىنىغا قايتىپ كېلىشكە باشلىغان قۇشلار بۇ ئاۋازغا مەھلىيا بولغاندەك، پىتلا تاشلاۋاتقان شاخلار ئۈستىدە ئولتۇرۇشۇپ ئۆز ئارا تەسىرات سۆزلىشىۋاتقاندەك چۇرۇقلىشاتتى.

— ئاڭلىمىغانلا ناخشىكەن - يا، — دېدى دوپپىلىق يىگىت شېرىكىگە،

تۇماق كىيگەن يىگىت جاۋابەن دولىسىنى چىقىرىپ قويدى. توختاجى ئۆلارغا قاراپ:

— بۇنداق ناخشىلار تەۋپىقنىڭ قورسىقىدىن چىقىۋېرىدۇ. ئۇ دېگەن ھەم قوشاق توقۇيدۇ، ھەم ئاھاڭ ئىجاد قىلىدۇ. دېسەم - دېمىسەم بۇ ناخشىنى ئۇ ھازىرلا قورسىقىدىن چىقاردىغۇ، — دېدى.

— ئاجايىپلا ئادەمكەن - يا، بۇ مەمتىلى ئەپەندى، — دېدى مۇلازىم يىگىتلەرنىڭ بىرى.

ئەخمەت ئەپەندى ئۇنچىقماستىن ھەممىنى ئاڭلاپ تۇراتتى. ئۇ يىگىتلەرنىڭ مەمتىلى ئەپەندى توغرىسىدىكى مۇلاھىزىلىرىنى ئاڭلاپ، ”تۈرك گەنچلەر بىرلىكى“[1]دىكى بىر دوستىنىڭ مەمتىلى ئەپەندى ھەققىدىكى باھاسى ئېسىگە كەلدى. ئۇ سىياسىيون شۇنداق دېگەندى: ”تەۋپىق كۆيۈپ تۇرغان بىر پارچە چوغ. ئۇ ھەم كۆپ ھارارەت بېرەلەيدۇ، ھەم شۇنىڭ ئۈچۈنلا ھەممىدىن بۇرۇن كۆيۈپ تۈگەيدۇ. بۇنىسى بولسا ھەقىقەتەنمۇ شانلىق ھايات، ئارمانسىز ھايات“.

”شۇنداق، — دەپ ئويلىدى ئەخمەد ئەپەندى، — ئۇ ھەقىقەتەنمۇ بىر پارچە چوغ“.

باللارنىڭ غۇبارسىز زېھنىگە ناخشا ئورۇنلىشىپ قالدى. قانداقلا بولمىسۇن ”تىلى چىققان ھامانلا ناخشا ئېيتىيالايدىغان، ئايىقى چىققان ھامانلا ئۇسسۇل ئوينىيالايدىغان“ ئۇيغۇر باللىرى ئۈچۈن بۇنداق قىسقا ناخشىنى ئۆگىنىۋېلىش ئانچە قىيىن ئەمەسىدى. قايسىڭلار ئۆگىنىپ بولدۇڭلار؟ — دەپ سورىدى مەمتىلى ئەپەندى باللارغا قاراپ جىددىي تەلەپپۇزدا، گويا تەڭتۇشلىرى بىلەن رەسمى ئىشلار ئۈستىدە سۆزلىشىۋاتقاندەك.

— مەن!

— مەن!

---

[1] ”تۈرك گەنجلەر بىرلىكى“، (gençler birliği) —”تۈرك ياشلار بىرلىكى“) ئەينى يىللاردا تۈركىيەدە قۇرۇلغان بىر تەشكىلات — ئا.

— ...

بىر قانچە بالا تەڭلا چوقان سالدى. مەمتىلى ئەپەندى رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ:

— ياخشى. لېكىن، تەرتىپلىكراق بولۇش كېرەك، چوقان سېلىش ياخشى ئەمەس، يېقىن ئارىدا سىلەرمۇ مەكتەپلەرگە كىرىپ ئوقۇشۇڭلار مۇمكىن، شۇ چاغدىمۇ مۇشۇنداق غەلۋىچى بولساڭلار ياخشى ئەمەس، مەقسەتنى ئېيتىش ئۈچۈن تەلەبەلەر[1] قانداق قىلىدۇ، بىلەمسىلەر؟ مانا مۇنداق قول كۆتۈرۈش كېرەك، — ئۇ زەخمەك تۇتقان قولىنى كۆتۈرۈپ بالىلارغا ئۈلگە كۆرسەتتى. بالىلارمۇ ئۇنى دورۇپ قوللىرىنى كۆتۈرۈپ بېقىشتى.

— قايسىڭلار ئوقۇپ باقىسىلەر؟

بالىلارنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى قول كۆتۈردى.

— قىزىم، سەن ئوقۇپ باق، — دېدى تەۋپىق، ھەم قىزغا ئۆزى ناخشىنى باشلاپ بەردى. قىز ئاساسەن ئۆگىنىپ بولغانىدى. ئۇ ئوقۇپ باققاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى رازىمەنلىك بىلەن باش لىڭشىتتى ۋە قىزچاقنى ئالدىغا چاقىرىپ، ئۇنى ئەركىلىتىپ تۇرۇپ پېشانىسىگە سۆيۈپ قويدى.

— ئەمدى ئاخىرقى قېتىم يەنە بىر تەكرارلايمىز ئاندىن سىلەر بۇ ناخشىنى ئېيتىپ ئاپاڭلارنىڭ، ئاتاڭلارنىڭ ئالدىغا قايتىسىلەر، ئۇلار سىلەرنى ئىزلەپ ئاۋارە بولۇپ قالسا ياخشى ئەمەس، شۇنداق قىلامدۇق؟ — دېدى ئۇ.

يەنە بىر قېتىم مىسرامۇ - مىسرا تەكرارلىغاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا ناخشىنى باشلاپ بەردى. باللار بىر ئاز ئىككىز - پەس بولۇشقان بولسىمۇ، ياخشى ئۆگەنگەنلەرگە ئەگىشىپ ئۆزلىرىنى تۈزىتىپ، جۆر بولۇپ كېتىشتى. شۇنىڭ بىلەن قاچاندۇر بىر كۈنى بۇ يەردىن ئۆتكەن ئەسكەرلەرگە تەقلىد قىلىپ، پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ، ئىگىز- پەس دەسسەپ چىقىپ

[1] تەلەبە (ebelet)— ئوقۇغۇچى (ئەسلى ئەرەبچە ”تالىب“ نىڭ كۆپلىكى بولۇپ، تۈركچىدە ئوقۇغۇچى مەنىسىدە قوللىنىلغان، تىل ئىسلاھاتىدىن كېيىن بۇنىڭ ئورنىغا icnergö — ئۆرەنجى — دېگەن سۆز ياسالغان) — ئا.

كېتىشى.

ئەخمەد ئەپەندى بالىلارنىڭ ئارقىسىدىن ئۈنسىز قاراپ، دوستىنىڭ مىتودىغا زوقلاندى.

توختاجى گويا "قانداق، يىگىتلەر، بىزنىڭ دوستىمىز تەۋپىق مانا قانداق كىشىكەن؟" دېگەندەك قىلىپ، مۇلازىم يىگىتلەرگە ۋە تۇراداخۇنغا قاراپ قويدى.

مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنىڭ ئارقىسىدىن مەمنۇنىيەت، مېھرىۋانلىق، زوقلىنىش، شۇنداقلا ئېچىنىش ئارىلاشقان سۈس كۈلۈمسىرىشى بىلەن قاراپ تۇرۇپ ئۈزىتىۋەتكەندىن كېيىن، دوستلىرىغا قارىدى:

— كەچۈرسىلەر، زېرىكتۇرۇپ قويمىغاندىمەن؟ — دېدى ئۇ.

— ياق، ئەپەندى، ئەكسىچە، بەك ياخشى بولدى،— دېدى ئەخمەد ئەپەندى خىيالچانلىق بىلەن. مەمتىلى ئەپەندى "ئۇنىڭ دېگىنى راستمۇ؟" دېگەندەك توختاجىغا قارىدى ۋە:

— ئەمدى نۆۋەت سىلەرگە، دوستلار، بىردەم مۇقاملاردىن مۇڭ قىلايلىمۇ؟ — دېدى.

— قوللىرى دەرت كۆرمىسۇن، شۇنداق قىلسىلا، — دېدى توختاجى جانلىنىپ.

تەۋپىق تارلارنى تىرىڭشىتىپ تىڭشاپ، ئاندىن قايتىدىن سازلىدى، تەمبۇر غەمكىن تىرىڭلاپ، ئارقىدىن شوخ كۈيلەرنى، شاد- خوراملىقنى ھېكايە قىلىشقا باشلىدى. تەۋپىق راكنىڭ بىرىنچى داستانىنى ناھايىتى بەلەن ئاۋازدا ئوقۇدى:

ئەي دىلا گۈل ۋاقتىدا گۈلزاردىن ئەندىشە قىل،
ئۈزمىگىل بىھۇدە گۈلنى كاردىن ئەندىشە قىل.
كىمكى كىردى بۇ چىمەنگە تا گۈلنى ئۈزمەي يانمىدى،

ئارى- ئارى گۈل ئۈزەرسەن خارىدىن[①] ئەندىشە قىل.
پاشا كىم بىدارلىقىدىن ئىچتى ئادەم قېنىنى،
بەزى- بەزى مەردۇمى[②] بىدارىدىن ئەندىشە قىل.
راست گېپىڭنى ئېيتمىغىل ھەركىمنى سەن مەھرەم بىلىپ،
ئاقىل ئەرسەڭ مەھرەمۇ ئەسرارىدىن[③] ئەندىشى قىل.
گەنجى- گەنجى، زاھىر[④] ئەتمە، تۇت ناھان[⑤] ئەلدىن نېرى،
تاپسا شەھۋەت زالىمى بەتكارىدىن ئەنشىدە قىل.

*

**

تۇرداخۇن تاماقنىڭ تەييار بولغانلىقىنى خەۋەر قىلىش بىلەن ناخشىنى ئۈزۈپ قويۇپ، مېھمانلارنىڭ كەيپىنى بۇزىۋېتىشتىن خىجىل بولۇپ تەمتىرەپ تۇراتتى، توختاجى بۇنى سېزىپ، مەمتىلى ئەپەندى بىر ناخشىنى تۈگىتىپ، بىرىنى باشلىغىچىلا ئۇنى نوقۇپ:

— رەخمەت، ئەپەندىم، سەپەرنىڭ ھاردۇقىنى چىقاردىلا، ئەمدى ساھىپخانىنى ساقلىتىپ قويمايلى، — دېدى.

مەمتىلى ئەپەندى تەمبۇرىنى تۇداخۇنغا سۇنۇپ:

— ئاررۇلىرىمىزنى يەردە قويمىغىنىڭىز ئۈچۈن رەخمەت ئېيتىشقا تىلىمىز ئاجىز، — دېدى كۈلۈپ.

— يوغسۇ، يوغسۇ،.... — دېدى. تۇرداخۇن، مۇشۇنداق ياخشى مېھمانلارغا دېگەندەك ئىش قىلىپ بېرەلمىگەنلىكىگە ئۆكۈنۈپ، — قول چايقاشسىلا، — ئۇ چاققان ھەركەتلىرى بىلەن ئۈلارنىڭ قولىغا سۇ بەردى ... تاماق يەپ

---

① خار — تىكەن، — ئا.

② مەردۇمى — ئادەملەر، — ئا.

③ ئەسرار — سىر، سىرداش، — ئا.

④ زاھىر — ئاشكارە، — ئا.

⑤ ناھان — يوشۇرماق، يوشۇرۇن، مەخپىي، — ئا.

بولۇشقاندىن كېيىن، بىر هازا پاراڭ سېلىپ ئولتۇرۇشتى. تۇرداخۇننىڭ ئۆيىنىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ كىرىشتى، شۇنداق قىلىپ ساھىبخانلارنىڭ خاھىشىغا بويسۇنۇپ، قونۇپ قالدى.

ئەتىسى ئۇپۇق سۈزۈلگەندە مېھمانلار كېتىش ئۈچۈن تەييارلىنىشتى. مەمتىلى ئەپەندى دورا سومكىسىنى ئېچىپ، ئۇنىڭدىن چاپىدىغان مەلھەم دورا ئېلىپ ساھىپخان ئايالغا بېرىشنى ۋە بالىنىڭ بېشىغا قانداق پەرۋىش قىلىش ھەققىدە تاپىلاشنى ئۇنۇتمىدى. باشقا بالىلار ھەققىدىمۇ بىر مۇنچە گەپ تاپىلىدى.

بۇ چاغدا بالىلارنىڭ ھەممىسىلا ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىشكەنىدى. چۈنكى ئۇلار تۇنۇگۈنلا مېھمانلارنىڭ ماڭىدىغان ۋاقتىنى ئۇقۇۋالغاچقا، ئىنتايىن سەگەك يېتىشقانىدى. مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنىڭ ھەممىسىنى بىر-بىرلەپ سۆيۈپ خوشلاشتى. بىراق، بالىلار دەريا بويىغىچە بىللە بارىمىز دەپ تۇرىۋېلىشتى. تۇداخۇن بالىلارغا كايىدى. لېكىن، مەمتىلى ئەپەندى گەپنى ئۇزارتماسلىق ئۈچۈن گەپ- سۆزسىزلا تەلەيقىزنى كۆتىرىۋالدى، ئاندىن مەڭدەپ قالغان قېيىقچىغا:

— مەيلى، بارسا بارسۇن، بىز شۇ يەردە خوشلىشايلى،— دېدى.

تۇرداخۇن ئامالسىز قالغاندەك ئايالىغا قاراپ بېشىنى ئېغىپ قويۇپ، تەۋپىقنىڭ مۈرىسىدىكى دورا سومكىسىنى ئالدى- دە، مېھمانلارنى باشلاپ يۈرۈپ كەتتى.

كوچىدا تۇنۇگۈن ناخشا ئۆگەنگەن بالىلارنىڭ ھەممىسى ۋە تۇنۇگۈنكى قىزىق مۇراسىمغا قاتنىشالماي قالغان بالىلارمۇ كۈتۈپ تۇرىشاتتى. ئۇلار ئاخشام سۇلايماندىن مېھمانلارنىڭ تاڭ سەھەردە يولغا چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلىغانىدى. مېھمانلار ۋە ئاساسەن ئۇششاق بالىلاردىن ئىبارەت بولغان ئۇزاتقۇچىلار قۇملۇق ساھىلىنى بويلاپ، نەم قىرغاققا روشەن ئىزلارنى قالدۇرۇپ، كېچىككە قاراپ كېتىشتى. باھارنىڭ قوياشى شەرق ئۇپۇقىنى قىزارتىۋەتكەن، ھاۋا نەم ۋە سوغۇق ئىدى. سەھەرنىڭ جىملىقىدا دەريانىڭ شاۋقۇنى ئالاھىدە ئاڭلىناتتى. ئۇلار كېچىككە يېتىپ كەلدى. مۇلازىم يىگىتلەر

چۆمۈدانلارنى قېيىققا سالدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ خىزمىتى ئاخىرلىشىپ قايتىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقىنى ھېس قىلىپ سەل- پەل كۆڭلى يېرىم بولدى:

— خەير، ئۇكىلار، سىلەرنى تازا ئاۋارە قىلدۇق — دېدى ئۇ تەسىرلىك ئاھاڭدا.

— ئانداغ دېمىسىلىيا، بولسىغۇ قەشقەرگىچە ئاپىرىشىپ بەرسەك بولاتتى، ئەممازە بەك يىراققا كېتىپ قالىدىكەنمىز، ھېلىمۇ سىلىگە چىدىماي شۇ، قاغىلىقتىن يانىمىز، پوسكامدىن يانىمىز دەپ مۇشۇ يەرگىچە كەپتۇق... — دېدى. ئۇلار يىغلامسىرىغاندەك ئاھاڭدا. كۆڭلىدە بولسا دەسلەپ ياللانغاندا مېھمانلاردىن پۇل ئالغىنى ئۈچۈن خىجىل بولۇپ قېلىشقاندەك قىلاتتى.

توختاجى بىلەن ئەخمەد ئەپەندىلەرمۇ بىر- ئىككى ئېغىزدىن تەكەللۇپ ئېيتىپ، ئۇلار بىلەن خوشلاشتى.

تۇرداخۇن قېيىقنى يەشكىچە تەۋپىق تەلەيقىزنى يەرگە قويۇپ پىشانىسىدىن سۆيدى ۋە:

— خەير، قىزىم، — دەپ خوشلاشتى،- دە قېيىققا سەكرەپ چىقىۋالدى.

— ئۇكاڭلارنى ئېلىپ ئۆيگە كېتىڭلار، بالام، — دېدى تۇرداخۇن سۇلايمانغا، قېيىقنى سايازدىن ئىتتىرىپ چىقىرىۋېتىپ.

— ياق، كەتمەيمىز، سەن كەلگىچە تۇرىمىز، — دېدى ئوغلى خاتىرجەملىك بىلەن.

تۇرداخۇن قېيىقنى سايازدىن ئىتتىرىپ چىقارغىچە مەمتىلى ئەپەندى قىرغاقتا تۇرغان باللارغا:

— ئاخشام ئۇگەنگەن ناخشىنى ئۇنتۇپ قالمىغان بولساڭلار سۇلايمان، ئوغلۇم، سەن باشلاپ بەرگىن، — دېدى.

سۇلايماندا باللارغا خاس ماختىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولۇپ، تەڭتۇشلىرىغا ئىشەشسىزلىك بىلەن بىر قاراپ قويغاندىن كېيىن گېلىنى قىردى ۋە ناخشىنى باشلىدى.

ئالدىراپ قالغان باللار دەرمەھەل ناخشىغا جۆر بولۇپ كېتەلمىگەن

بولسىمۇ، بىر- ئىككىدىن باشلاپ، ئاندىن ئومۇمىي خورغا ئايلاندۇرۇشتى. مەمتىلى ئەپەندى دولقۇنلار ئىچىدە ئېقىم يۆنىلىشى بىلەن قىيپاش تۆۋەنگە سۈرۈلۈپ كېتىۋاتقان قېيىق ئۈستىدە تۇرۇپ، بالىلارنىڭ ساھىلنى زىل- زىلىگە كەلتۈرىۋاتقان ساداسىغا قۇلاق سېلىپ، توختىماي قول بولاڭشىتتى. شەرقتىن كۆتۈرۈلگەن قوياشنىڭ نۇرى تارام- تارام بولۇپ، غەرب تەرەپ ئاسمىنىدىكى بۇلۇتلارنى قىزارتقان، شۇنداقلا دولقۇن يۈزىدە جىلۋە قىلىپ جىمىرلايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇ قاتتا قالغان بالىلارغا قاراپ گويا ياخشى كۆرگەن كىشىسى بىلەن ئەبەدىلىككە خوشلىشىۋاتقاندەك قىيماسلىق تۇيغۇسىدا يۈرىكى "شۇر" قىلىپ ئېغىپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيالى تۈركىيىگە كېتىش ئالدىدا شەمەيدە قالغان ئايالى سەرۋەر ۋە ئوغلى ئابدۇسەمەت تەرەپكە كەتكەنىدى... ئارقىدىن تۈركىيىدىن يولغا چىقىش ئالدىدا شەپقەتچىسى ئابدۇللا ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ يالغۇز قىزى ئەدىبە بىلەن خوشلاشقان چاغلىرىمۇ كۆز ئالدىدىن ئۆچۈپ ئۆتۈپ، ئېغىر، مۇڭلۇق ۋە تەسىرلىك مىسرالارغا ئايلىنىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا ئەخمەد ئەپەندىمۇ تۈركىيىدىن يولغا چىقىش ئالدىدا ئايالى ۋە ئوغلى بىلەن خوشلاشقان چاغلىرىنى ئەسلىمەكتىدى ... ئۇلار شىمالىي قىرغاقتا يېتىپ كەلدى. تۇرداخۇن مېھمانلارنىڭ يۈك- تاقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ قورۇق يەرگىچە ئاپىرىپ بەردى. توختاجى ئۇنىڭغا پۇل تەڭلىۋىدى، ئۇ خاپا بولۇپ:

— نېمە قىلىۋاتىلا، ئەپەندىم؟ كەمبىغەل بولساممۇ ئادىمەتچىلىكنى ئۇنتۇپ قالمىدۇق ـ يا، — دېدى.

— سىزنى دېسەكقۇ بەرمىسەكمۇ بولاتتى، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى توختاجىغا بولۇشۇپ،— لېكىن بالىلارغا كۆڭۈلدىكىدەك سوۋغا قالدۇرالمىدۇق، شۇڭا بۇ بىزنىڭ بالىلارغا تۇتقان سوۋغىمىز بولسۇن — تەۋپىق كۆلۈمسىرەپ گەپ قىلىۋاتقان بولسىمۇ ئۇنىڭ ئاۋازىدا ئۆزگىچىلا خاس بولغان، رەت قىلىۋېتىش قىيىن بولغان بىرخىل كۈچ بار ئىدى.

تۇرداخۇن ھېچنەرسە دېيەلمىدى. پۇلنى ئالغاندىن كېيىن ئاۋازى تىترىگەن ھالدا:

— خەير- خوش، ئاقيول بولسۇن، خۇدايىمغا ئامانەت! — دېدى ۋە بوش ئاۋازدا قوشۇپ قويدى، — يىمىسەكمۇ ئىچمىسەكمۇ باللارنى ئوقۇتمىز، خۇدا بۇيرىسا... يەكەنگە ئاپىرىپ قويىمەن، ئۇ يەردە تاغىسى بار... — ئۇ بۇ گەپلەرنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ باللارنى ئوقۇتۇش ھەققىدىكى تاپىلاشلىرىغا قارىتا ئېيتىۋاتاتتى.

ئۇلار خوشلاشتى. تۇرداخۇننىڭ قېيىقى دولقۇنلار ئۈستىدە لەپەڭشىتىپ ئارقىغا قاراپ ئۈزۈپ كەتتى. يولۇچىلارنىڭ ئالدىدا كاچۇڭ يېزىسى سەھەر قوياشنىڭ نۇرىغا پۈركىنىپ ياتاتتى. ئۇلار بۇ يەردىن يەنە ئىككى ئادەم يالالاپ، سەپىرىنى داۋام قىلاتتى.

توختاجى دوستىغا چاقچاق قىلىپ:

— ئەپەندى، ئەرەپلەرمۇ، ھىندىلارمۇ، ئوردۇلارمۇ سىلى بىلەن بىردەمدىلا چىقىشىپ قالىدىكەن ھەم تېخى ئايرىلىشقا كۆز قىيماي كۆزلىرىگە ياش ئالىدىكەن، سىلىدە نېمە خاسىيەت بار؟ — دېدى.

تەۋپىق جاۋابەن ئېچىلىپ- يېيىلىپ كۈلۈش بىلەن چەكلەندى.

ئۈچىنچى باب

1

مارتنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرى. بۇندىن سەل ئىلگىرى قەشقەر ئەتراپىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقان خوجانىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى قوشۇنلار بىلەن يېڭىشەھەرگە بېكىنىۋالغان ما جەنسىڭ قوشۇنلىرى ئارىسىدىكى ئۇزۇنغا سوزۇلغان مۇھاسىرە ئۇرۇشى ئاياقلىشىپ، نىسپىي تېنچلىق شەكىللەنگەنىدى. قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاساسىي قىسمى مەھمۇد مۇھىتى باشلامچىلىقىدا يەكەنگە كەتكەن؛ ”شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى“ نىڭ شامەنسۇر، ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەت باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلىرى يېڭىسارغا جايلاشقان ئىدى. بۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى ئۈرۈمچىدىن كېلىۋاتقان مافۇيۈەن قىسىملىرىنى توسۇش ئۈچۈن مارالبېشىغا بىر بۆلۈك ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئۆزى ئاقساق ئەتراپىدا تۇراتتى. مارالبېشىدىكى توسۇپ زەربە بېرىشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتسىز بولغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، ئاتۇش ئاغۇ بىلەن تەڭگە تار تەرەپكە چېكىندى. مافۇيۈەن قىسىملىرى ئارقىدىن قوغلاپ تەڭگە تارغا كەلگەندە خوجانىياز ھاجى ئەپلىك يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىپ دۈشمەننى چېكىندۈرىۋېتىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن توختاپ قالغان ئەركەشتام سۆھبىتىنى داۋام قىلىش ئۈچۈن كەتكەنىدى.

مافۇيۈەن قىسىملىرى قەشقەرگە كېلىپ ماجەنساڭ قوشۇنلىرىغا قوشۇلغاندىن كېيىن، 27- مارت تاڭ سەھەردە يېڭىسارغا ھۇجۇم باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن نىسپىي تېنچلىق بۇزۇپ تاشلاندى. ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەت بەرداشلىق بېرەلمەي، سېپىل دەرۋازىلىرىنى تاقاپ مۇداپىئە كۆرىشى قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ چاغدا مەھمۇد مۇھىتىلار يەكەندە ئىدى.

ئۇلار بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال يېڭىسارغا قاراپ ئاتلاندى.

*

**

”مامۇت سىجاڭ ئەسكەر باشلاپ يېڭىسار بازىرىغا كىرىۋاتقۇدەك“ دېگەن خەۋەر ھايت- ھۇيت دېگىچە پۈتۈن بازارغا پۇر كەتتى ھەربىيلەرنى كۆرسە قورقىدىغان توخۇ يۈرەكلەردىن باشقا كىشلەرنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كوچىلارغا چىقىپ يەكەن دەرۋازا تەرەپتىن كېلىۋاتقان جەڭچىلەرنى زور ھۆرمەت ۋە ئىشەنچ ئىچىدە كۆز ئالدىدىن ئۆتكۈزەتتى.

ئەڭ ئالدىدا 45 ياشلار چامىسىدىكى ئورتا بويلۇق، گەۋرە كەلگەن، كالتە سېرىق ساقال، كەڭ يۈزلۈك، بۇغداي ئۆڭلۈك، قىلىچ ھەم تاپانچىلار بىلەن قوراللانغان ئىنتايىن سۈرلۈك، يوغان كۆزلىرىدىن كىشنى تىترىتىدىغان ئاللىقانداق نۇر چېچىپ تۇرغان كىشى كېلەتتى. ئۇنىڭ قېشىدا قوش تاپانچا ۋە قىلىچ ئېسىۋالغان چەبدەس بىر يىگىت ياندىشىپ كېلەتتى.

— ئاشۇ سۈرلۈك ئادەم مامۇت سىجاڭ دېگەن شۇ! — دېدى ھەممىدىن خەۋەردار، پاراڭچى سارايۋەن ئۆزىنىڭ ھەممىنى سوراپ تۇرغۇچى مېھمىنىغا ھېلىقى ئورتا بويلۇق، كالتە سېرىق ساقال كېشىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، — قېشىدىكىسى ئۇنىڭ نەۋكىرى ئىلياس، ئۇ يىگىت مامۇت سىجاڭنىڭ قورۇقچىلىرىغا باشلىق.

سارايۋەننىڭ قېشىدا قورشاۋدىن بۇرۇن يېڭىسارغا كېلىپ، سارايۋەنگە مېھمان بولۇپ تۇرۇپ قالغان مەمتىلى ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى تۇراتتى. سارايۋەن قېرىندىشىدەكلا بولۇپ قالغان كىچىك بۇرۇتلۇق بۇ ئەپەندىگە بۇ يەرنىڭ ۋەزىيىتى ھەققىدە كۆپ سۆزلەپ بەرگەن، ئەمدىلىكتە ئۇنىڭغا مۇشۇ يىللاردىكى زور ۋەقەلەرنىڭ ئاساسلىق قەھرىمانلىرنى كۆرسەتمەكتە ئىدى.

— ئاينا ئاۋۇسى قۇربان نىياز،... ئاۋۇ قۇربان سەئىدى، — سارايۋەن ھەر بىر بۆلۈمىنىڭ ئالدىدا كېلىۋاتقان ئوفىتسىرلارنى تونۇشتۇراتتى، — ئاۋۇ

سەمىتاجى، ئاۋۇسى غوپۇر، بۇلار تەنجاڭلار[1] .

— تاغا، سىز ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئوبدان بىلىدىكەنسىزغۇ؟ — دەپ سورىدى مەمتىلى ئەپەندى قوشۇنلار ئۆتۈپ بولۇپ، ئۇلار سارايغا قايتىپ كېتىۋاتقاندا.

— ئۇلار بۇندىن ئىلگىرى يەكەنگە ئۆتكىچە چوڭلىرىنى تونىۋالغان گەپ بولمامدۇ. ھەم ئۆزۈمنىڭمۇ ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىر تونۇشۇم بار، ئۆزى چوڭ كاتتىۋاش ئەمەس، ئەسكەر باشلىقى، يۈز بېشى چېغىمىدا، ئۇنىڭ ئېتى ئابدۇنىياز، ئۆزى مامۇت سىجاڭ بىلەن تۇرپاندىن تاتىپ بىللە كەلگەن يىگىت. ئۇنىڭ بىلەن خېلى ئوبدان تونۇشلاردىنبىز. ئەگەر چولىسى تەگسە مېنى ئىزدەپ كېلىپمۇ قالىدۇ، چېغىمدا، — دېدى سارايۋەن ئىشەنچ بىلەن.

سارايغا قايتىپ كىرىشكەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ھامان ئۇرۇش ھەققىدە باشقىلارنىڭ پىكرىنى بىلىشكە تىرشىپ گەپ كوچىلىدى. باشقىلارمۇ ئۇرۇشنىڭ چاپسانراق ئاياقلىشىپ ئۆيگە پاتراق يېتىۋېلىشنى ئارزۇ قىلىشاتتى. شۇڭا ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا ئۇرۇش ھەققىدە گەپ بولىۋاتاتتى.

******

مەھمۇد مۇھىتى يېڭىسارغا كېلىپلا ئەسكەرلىرىنى تەرتىپكە سېلىپ، ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەت ئەسكەرلىرىدىن سەپنى ئۆتكۈزىۋالدى. تۇڭگانلار ماڭشىن تەرەپتىن سىپىلغا يېقىنلىششقا تىرىشاتتى. سېپىل ئۇستىدىكىلەر ئۇلارغا يېقىنلىشىش ئىمكانىيىتى بەرمەيتتى. ئۇرۇشتا شامەنسۇرنىڭ پۇتىغا ئوق تېگىپ، ئەمىر ساھىپ نۇرمۇھەممەدنىڭ ئەسكەرلىرى پۇتۇنلەي سەپتىن چېكىنىپ چىقتى. جەڭگاھتا پەقەت مەھمۇد مۇھىتى قوشۇنلىرىلا قالدى.

---

[1] تەنجاڭ 团长 —(tuanzhang) نىڭ بۇزۇپ تەلەپپۇز قىلىنىشى بولۇپ، مىڭبېشى (پولكوۋنىك) دېمەكتۇر، — ئا.

2

كۈلكە شۇنچىلىك قۇدرەتلىككى،
ئۇنىڭغا جاھاندىكى ھەر قانداق مەن- مەن
دېگەن كىشىلەرمۇ بوي سۇندۇ.
—ئېمىل زورلا

بۇ چاغدا سارايدىكى مېھمانلار كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ ئاندا - ساندا ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرىغا قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇپ، مۇشۇ ۋەزىيەت ھەققىدە سۆزلىشەتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئازدۇر-كۆپتۇر تەشۋىش بار ئىدى. تەۋپىقنىڭ ھەمراھلىرىدىن باشقا سارايدا يەنە بىر قانچە سودىگەر ۋە ھەر خىل يولۇچىلارمۇ باردى. سودىگەرلەرنىڭ قولىدا پۇللۇق مال بولغاچقا ھەممىدىن بەك تەشۋىشلىنەتتى. ھەتتا بەزىلەر خوتۇن- باللىرىنى كۆرەلمەي ئۆلۈپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ يىغلاشقا باشلىغانىدى.

— ۋەتەنداشلار، ئۇرۇشقا ئاز- پاز بولسىمۇ پايدىمىز تەگسە، غەمدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ھەسسىمىزنى قوشساق ياخشى بولاتتى، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى تىت- تىت بولۇپ.

— نېمە دەيدىغانلا، ئەپەندى؟ زېرىكىپ قېلىۋاتقان ئوخشىمامىلا؟ — دېدى توختاجى بېشىنى چايقاپ، — بىز ئۆزىمىزنىڭ جېنى بىلەن ھەلەك، سىلى تېخى... يوق گەپنى قىلماي ئىچلىرى پۇشقان بولسا ساز چېلىپ بەرسىلە، ئۇمۇغۇ كۆڭۈل خاتىرجەم بولسا تېتىيدىغان نېمە...

— شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇرۇشنى پاتراق تۈگىتىش ئۈچۈن بىر كىشىلىك ھەسسە قوشساق دەيمەن ـ دە، قولىمىزغا قورال ئالايلى، مەھمۇد مۇھىتى ئالدىغا بارساق بىزگە قورال بەرمەسمۇ؟

شۇ چاغدا سارايۋەن خوشال ھالدا كىرىپ كەلدى.

— مەن دېمىدىممۇ، ئابدىنىياز بىلەن بىز ئانداق- مۇنداق تونۇشلاردىن ئەمەس، ئۇ چوقۇم مەن بىلەن كۆرۈشكىلى كېلىدۇ، دېمەپمىدىم. مانا،

دېگىنىمدەك ئۇ مېنى ئىزلەپ كەپتۇ، — دېدى ئۇ ۋە ئارقىسىدىكى بەستلىك ئادەمنى كۆرسەتتى، — مانا ئۇلار، مەن بۇ كىشىگە سىلەرنىڭ گېپىڭلارنى قىلىپ بېرىۋىدىم، ئۇ كۆرۈشۈشكە قىزىقىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بىردەم-يېرىمدەم گەپلىشىپ ئولتۇرىمىز دەپ باشلاپ كەلدىم.

سارايۋەن ئۇنى تونۇشتۇردى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭدىن ئۇرۇش ۋەزىيىتى ھەققىدە سوراشقا بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ خوشال بولدى. ئۇلار ئولتۇرۇپ بولۇشقاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئابدىنىيازدىن سورىدى:

— ئۇ گەپلىرىنى قويسىلا، ئەپەندى، — دېدى سودىگەرلەردىن بىرى، — بىز قاچانغىچە تۆشۈككە بېكىنگەن چاشقاندەك ئولتۇرىمىز، دەپ سورايلى ئاۋۋال.

— تۆڭگانلار بىزنى چاشقان تۆشۈككە كىرىۋېلىشقا مەجبۇر قىلغاندىكىن ئۇستۇنلۇك ئەلۋەتتە شۇلار تەرەپتە بولىدۇ ـ دە! — ئابدىنىيازنىڭ ئاۋازىدا نارازىلىق سېزىلەرلىك جاراڭلاپ تۇراتتى.

— بۇ ھالەت قاچانغىچە داۋاملىشار؟

— بىزنىڭ ئوقىمىز تۆگەپ تۆڭگانلارغا تەسلىم بولغىچە! يا بولمىسا يېڭىسارنى تاشلاپ قاچقىنىمىزغىچە داۋاملىشىدۇ!

مەمتىلى ئەپەندى ئابدىنىيازنىڭ كۆڭلىدە يوشۇرۇن بىر نەرسە بارلىقىنى ھېس قىلدى. ھەمدە ئۇنىڭ يۈرەكلىك، دادىل ئادەم ئىكەنلىكىنى جەزىملەشتۈردى.

— قارىغاندا، كۆڭلىڭىزدە غۇمىڭىز باردەك تۇرىدۇ، ئويلىغانلىرىڭىزنى دەپ باقمامسىز، ھېچ بولمىسا قورسىقىڭىز بوشاپ قالار، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى دوستانىلىق بىلەن، — كىم بىلىدۇ ”ھەر سۆڭەكتە يىلىك بار، ھەر كۆينەكتە بىر ئەركەك“[1] دېگەندەك تېخى سىزگە ياردىمىمىز تېگىپ قالسا ئەجەپ ئەمەس.

ئابدىنىياز بۇ يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ تۇرىدىغان، چىقىشقاق ئادەمگە

[1] شەيخ سەئدى «گۈلىستان» ــ ئا.

لەپپىدە قاردى. ئارقىدىن ئەخمەد ئەپەندى، توختاجىلارغىمۇ بىر- بىرلەپ قاراپ گويا "سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىن نىمە كېلەر" دېگەندەك باش چايقاپ قويدى.

— دوستۇم، قارىغاندا بىزنى مەسلىھەتكە يارىمايدۇ، دەپ ئويلاۋاتقاندەك تۇرىسىز، مەن سىزگە شەيخ سەئىدىنىڭ مۇنۇ مىسرالىرىنى ئوقۇپ بېرەي:

بەزىدە كاللىسى ئۆتكۈر دانادىن
چىقمايدۇ دۇرۇسراق تەدبىر - مەسلىھەت.
بەزىدە ئۇقۇشماي بىر گۆدەك نادان —
ئوق ئاتسا، نىشانغا تېگىدۇ ھەيۋەت.

— بۇنىڭغا نىمە دەيسىز؟

ئابدىنىيازنىڭ چېكىشىپ تۇرغان كۆڭلى بىردىنلا ئېچىلىدى. ئۇ سۆھبەتداشلىرىنىڭ ئاددىي ئادەملەر ئەمەسلىكىنى، ئۇلار ئالدىدا كۆرەڭلىك قىلىپ قويغىنىنى ھېس قىلىپ، كۆڭلىدىكى نارازىلىقىنى، قارىغۇلارچە قىلىنىۋاتقان ئۇرۇشنى بىر- بىرلەپ سۆزلەپ بەردى. ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ پىلانىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى.

— مەنچە بولسا سىپىل ئىچىگە سولۇنۇپ يېتىپ مۆكۈشمەك ئوينىماي، سىرتقا چىقىپ ئۇرۇشاتتىم! ھاڭگىتلىق تەرەپتىن بىر بۆلۈك ئەسكەر چىقىرىپ، چولانئېرىق، قوشمە تەرەپلەر بىلەن ئايلىنىپ سىتلىگە[1] — تۇڭگانلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىدىغان بولسا لومودى[2] چولاقنىڭ كۆرگۈلىكىنى كۆرسەتكىلى بولاتتى!

— ئۆزىڭىزنىڭ تەدبىرىنى نىمىشكە باشلىقىڭىزغا ئېيتمايسىز؟ — دەپ سورىدى مەمتىلى ئەپەندى.

— شۇنى دەيمەن، — دەپ لوقما سالدى توختاجى، — تەدبىرلىرىڭىز خېلى جايىدا تۇرىدۇ. نىمىشكە سىناپ بېقىش ئۈچۈن باشلىقلىرىغا دېمەيلا؟

— دېسەم ئاڭلىسىغۇ، بىر نۆرى، ئاڭلىماي قالسا، تېخىمۇ چاتاق يېرى

---

[1] ھاڭگىتلىق، چولانئېرىق، قوشمە، ستلە — يېڭىسار يېزىلىرى، — ئا.

[2] لومودى — تۇرپان شىۋىسىدە تىللىغان سۆز، —ئا.

"ماڭا ئاقساقاللىق قىلىپ ئەقىل ئۆگەتمەكچىمۇ" دەپ يامان كۆرۈپ قالسا پايدىسى يوق - تە.

— ئىنقىلاپچىلار ئەگەر بىر نىيەتكە كەلمىسە، توغرا پىكىرنى قوبۇل قىلىپ، خاتانى تۈزەتمىسە قانداقمۇ غەلىبە قىلغىلى بولىدۇ؟ قارىغاندا بۇ ئىش بەك مۇھىم ئىكەن، مەن بۇ ئىشقا بەك دەقەت بولىۋاتىمەن. ئەگەر سىز ئېيتىشنى خالىمىسىڭىز مانا مەن ئېيتىمەن. توپ- توغرا مەھمۇد مۇھىتىنىڭ ئۆزىگە ئېيتىمەن. شۇنداق قىلسام بولارمۇ؟

— سىجاڭنىڭ ئۆزىگە؟!...

— ھەئە، بولمامدۇ؟ ئۇ كىشى ئىنقىلاپ باشچىلىرىدىن بىرى بولغاندىكىن ئەلۋەتتە بۇنىڭغا توغرا قارار؟ بولمىسا ئىنتايىن خاتا قىلغان بولۇدىغۇ؟

— ئۇ كىشىغۇ توغرا پىكىرلىك ئادەم، بىراق... — ئابدىنىياز توختاپ قالدى.

— ئۇ دېققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئەڭ مۇھىم ئىشتىن بىرى مۇشۇنداق ئىشلار تۇرسا، ئۇ بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەس؟ ھازىرلا بېرىپ ئېيتسام بولارمۇ؟

— بۇ چاغ بولغاندا بەك ئەپسىز بولار، ئەتە بارالا، — دېدى سارايۋەن گەپ قىستۇرۇپ.

— سىز بۇ ئىشقا راستىنلا بەك كۆڭۈل بۆلۈپ كەتتىڭىزغۇ؟ — ھەيران بولۇپ سورىدى ئابدىنىياز:

— نىمىشكە كۆڭۈل بۆلمەيدىكەنمەن؟ ئىنقىلاپ يالغۇز ھەربىيلەرنىڭلا ۋەزىپىسىمۇ؟ ئۇ پۈتۈن خەلقنىڭ، ھەر بىر پۇخرانىڭ مەنپەئەتىگە مۇناسىۋەتلىك تۇرسا كۆڭۈل بۆلمىسەم بولامدۇ؟ قانداق، ئەپەندىلەر؟ — ئۇ ھەمراھلىرىغا قارىۋىدى، ئۇلار باش لىڭشىتىشتى.

مەمتىلى ئەپەندى كۆپچىلىكنىڭ مەسلىھەتى بىلەن ئەتىسى ئەتىگەندە مەھمۇد مۇھىتى بىلەن كۆرۈشۈشكە نىيەت قىلدى. ئابدىنىياز ئەتىسى ئەتىگەندە ۋەزىپە ئۆتەيدىغان بولغاچقا بالدۇرراق ئارام ئېلىش ئۈچۈن مېھمانلار

بىلەن خوشلاشتى.

— يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز، — دېدى ئۇ بۇ يىپىگى تونۇشلىرىغا ئەمدىلا كۆڭلى چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئاشكارىلاپ، — بىزنىڭ دوستىلىقىمىز مۇشۇ يەردىن باشلانسۇن.

— بەلكىم ئەتىلا مەھمۇد مۇھىتى ئالدىدا ئۇچرىشىپ قالامدۇق، تېخى. مەن سىزنى ئۇ كىشىنىڭ دېققىتىگە ھاۋالە قىلماقچىمەن. تەدبىرلىك سۇبايلار[①]نى بايقاش قوماندان دېققەت قىلىشقا تېگىشلىك مۇھىم ئىشلارنىڭ بىرى ـ دە!

— رەھمەت ، ئەپەندىم، — ئابدىنىياز ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ خوشلىشىپ سارايدىن چىقىپ كەتتى.

*

**

— مەمەمەم! مەمەمەم![②] نېمە ئادەمسىلەر؟ بۇ يەردە توي بولىۋاتمايدۇ، ئۇرۇش! جەڭ! ئادەم ئۆلىدىغان گەپ! — سېپىلغا چىقىپ كېتىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندى، توختاجى، ئەخمەد ئەپەندىلەرنى قاۋۇل بىر ئەسكەر توسىۋېلىپ شۇنداق دېدى:

ئۇلار مەھمۇد مۇھىتنى ئۇچرىتالماي، جەڭ مەيدانىغىلا كېلىشكەنىدى. سېپىل ئۈستىدە ۋە سېپىلنىڭ ئۇ تەرىپىدە ھېلىدىن- ھېلىغا ئوق ئاۋازلىرى، گۈمبۈلىگەن پارتلاش سادالىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھاۋا بوشلۇقىدىن سېپىل ئىچىگە قاراپ ئوقلار ئۇچۇپ ئۆتەتتى.

— بىزمۇ تويغا ئەمەس، سوقۇشقا كېلىۋاتىمىز، ئىنىم! نېمە، بىزنى مىلتىق تۇتالمايدۇ دەمسىز؟ — دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ.

— بولمايدۇ، بۇياققا چىقماڭلار! — جەڭچى بىردە ئۇلاردىن گۇمانلانسا

[①] سۇباي — ئوفىتسېر(تۈركچە) — ئا.

[②] مەمەمەم — (تۇرپان شېۋىسى) ئاچچىقلاش، ھاياجانلىنىشنى بىلدۈرىدىغان ئىملىق، — ئا.

بىردە ئۇلارنى بىھۇدە ئۆلۈمدىن توسايتتى، — جىنىڭلارغا ئۆگىلانىمامسىلەر[1]؟
— قارىغاندا تۇرپانلىقتەك قىلىسىلەر، بۇ دېمەك، مەھمۇد مۇھتىنىڭ كونا يولداشلىرى دېگەن سۆز - دە، بىزمۇ مەھمۇد مۇھتى بىلەن كۆرۈشمەكچىدۇق، ئۇ كىشى سىپىلدىكەن.

— سىجاڭ بىلەن؟ ئۇ ئادەم بېشىنى قولتۇقىغا قىسىپ قويۇپ ئوقنىڭ ئارىسىدا يۈرسە، بۇلار ئۇنىڭغا مېھمان بولغىلى كەلگەن ئوخشايدۇ، تېخى! — جەڭچى نارازى بولغاندەك ئۇياقتا دۈشمەن تەرەپكە قورال بەتلەپ ياتقان ھەمرىيىنى تۈۋلىدى، — ھاي، نىمتۇللا، بۇ يەردە بىزگە مېھمان كەپتۇ.

— نىمە مېھمان؟ ئاياللارمۇ؟ — سېپىل ئۈستىدىن سوئال ئاڭلاندى. ئۇلارنىڭ تۇرغان يېرى ھاڭگىتلىق تەرەپ بولۇپ، ئۇلار بۇ يەردە پەقەت تاسادىپىلىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن كۆزەتتە تۇراتتى. ئۇرۇشنىڭ قايناۋاتقان يېرى ماڭشىن تەرەپتە ئىدى.

— ياق، سون سون[2] ئەپەندىلەركەن، سىجاڭ بىلەن كۆرىشىمىز دەيدۇ.

ـ نېمە؟ توختا، مەن قاراپ باقاي، - نىمتۇللا بۇ تەرەپكە كېلىپ ئەپەندىلەرگە بىر- بىرلەپ قاراپ چىقىپ، — سىجاڭنى نىمە قىلىسىلەر؟ بۇ يەر بەك خەتەرلىك، سىجاڭ بىلەن جاھان تىنچىغاندا كۆرۈشەرسىلەر،— دېدى.

— ھوي، ئىنىم، بىز بالا ئەمەسقۇ؟ بىزمۇ جەڭ قىلىمىز دەپ كەلدۇق، نېمە، بىز تۆشۈكتە ئولتۇرىدىغانلاردىنمىدۇق؟

نىمتۇللا ھەمرىيىغا:

— مەڭلىك، سەن قاراپ تۇر، ئۇلار سېپىلغا چىقماي تۇرسۇن، كىم بىلىدۇ، ئادەم دېگەننىڭ ئالىسى ئىچىدە نېمە، مەن باشلىقلاردىن بىرسىگە ئېيتىپ باقاي، — دېدى ۋە كېتىپ قالدى.

— كۆپ ئۆتمەي ئۇ قايتىپ كەلدى.

— لەنجاڭغا[1] دېسەم چۈشەنمەي - چۈشەنمەيلا ”جەڭ قىلىدىغان ئادەم

---

[1] ئۆگىلانماق — ئىچ ئاغرىتماق، ئېچىنماق(تۇرپان شىۋىسى)، — ئا.

[2] سون سون - يوچۇن، غەلىتە (تۇرپان شىۋىسى) — ئا.

بولسا كەلسۇن، قولىغا قورال بېرىڭلار“ دەۋاتىدۇ. مەيلى، ئۇ دېگەندىكىن بۇلار چىقىپ كۆرۈپ باقمىسۇنمۇ، جېنىغا ئۇگىلانسا كېتىپ قالار. ھەر ھالدا ئېھتىيات ئۈچۈن بۇلارنى داشۇ[2] ياققا ماڭدۇرىۋېتىلى، — دېدى نىمتۇللا.

مەمتىلى ئەپەندى ھەمراھلىرى بىلەن سىپىلغا چىقتى.

— سىجاڭغا قەيەردە يولۇققىلى بولىدۇ، يىگىت؟ — سورىدى تەۋپىق.

— ھەر ھالدا پەسراق تۇرۇپ گەپ قىلىڭ، باشنىڭ لازىمى بولسا، كىم بىلىدۇ بۇ ئەتراپتىمۇ تۇڭگانلارنىڭ پىستىرمىسى بارمۇ، چېڭ قىلىپ بىر ئوق كەلسە بېشىڭىز يوق! سىجاڭنى دەمسىز؟ ئۇ ئادەم ئەمىر نۇرمۇھەممەد بىلەن بىر يەردە بولسا كېرەك، ئۇ كىشىنى بىلىدىغانسىز؟

— نۇرمۇھەممىدىڭىزنى كىم بىلسۇن، قىزىقكەنسىز، بىز چەتئەلدىن كېلىۋاتىمىز.

— بوپتۇ، مېنى گەپكە تۇتماڭلار، داشۇ قايىنىغان يېرىگە بېرىڭلار، تەلىيىڭلار بولسا كەچتە كۆرۈشۈپ قالارمىز، مەڭلىكاخۇن شۇنداق دەپلا ئۆز ئورنىغا بېرىپ، سېپىلنىڭ سىرتىنى كۈزىتىشكە باشلىدى ۋە نىمتۇللاغا، — بۇلار ئۆزى زانانە[3] سارىيىدا ئولتۇرماي ئۆزىگە جاپا سېلىپ نېمە قىلىتىكىن؟ — دېدى.

— دوستلۇققا يارايدىغان ئادەملەردەك قىلىدۇ، بىراق، ھازىر ۋاقتى ئەمەس بولۇپ قالدى ـ دە.

ئۈچەيلەن جەڭنىڭ بارغانسىرى جىددىيلىشىپ قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ، دەرھال مەڭلىكاخۇن كۆرسەتكەن تەرەپكە بېرىپ روتا كوماندىرىدىن قورال تەلەپ قىلدى ۋە ئۇ كۆرسەتكەن جايغا بېرىپ مىلتىقلىرىنى تۆۋەنگە قارىتىپ بەتلەشتى.

توختاجى بىمەھەل يېڭىسارغا كېلىپ بۇنداق ئوشۇقچە دەدىسەرگە چۈشۈپ

---

① لەنجاڭ —(连长) — روتا كوماندىرى، يۈز بېشىغا توغرا كېلىدۇ، — ئا.

② داشۇ — ئاشۇ (تۇرپان شىۋىسى) — ئا.

③ زانانە — نازۇك، نەپىس، چىرايلىق(تۇرپان شىۋىسى) ــ ئا.

قالغىنىدىن بىزارلىق ھېس قىلىۋاتقانلىقىنى ئېنىق قىلاتتى. ئۇنىڭ قورال تۇتقان قوللىرى بىلىنەر- بىلىنمەس تىترەيتتى. قاپاقلىرى سېلىنىپ كەتكەن، ھەرىكەتلىرى ئانچە قولاشمايدىغان تۇرۇشلىرىدىن خورلۇقنى كېلىۋاتقانلىقى قىلاتتى.

ئەخمەد ئەپەندى ئارتۇقچە قىزىشىپ كەتكەن بولۇپ، بارلىق جىمغۇر، ئەمما ھېسسىياتچان ئادەملەرگە خاس ئىپادىلەر رەڭگى- روھىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

مەمتىلى ئەپەندى توختاجىنىڭ روھىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، زاتۇۋۇرنى تاتىپ مىشەك چېقىرىۋاتقان پۇرسەتتە چېقىشىپ دېدى:

— ئادەتتە باي ئادەملەرنى ئۆلۈمدىن بەك قورقىدۇ، دېيىشىدىغان، سىزنىڭ ھازىرقى ھالىڭىزغا قاراپ، بۇگۈن ئىشەندىم.

توختاجى خاھلار- خاھلىماس كۈلۈپ قويۇپ:

— توۋا قىلدىم، ما ئادەمنى! جان بىلەن ئوينىشىۋاتقاندەك، مۇشۇ يەردىمۇ شۇ مىجەزى بىلەنلا! ئەپەندىم، سىلىدىن ئايرىلىپ قالغۇم كەلمىگەچكىلا ئارقىلىرىدىن كەلدىم، بولمىسا ئاتمەن دېسىمۇ كەلمەيتتىم.... بەلكىم بىر سائەت ئىچىدە ئەجەل كېلەر، يەنە نېمە ئانچە خاتىرجەم سىلى؟ قانداقمۇ كۈلگىلىرى، چاقچاق قىلغىلىرى كېلىۋاتىدۇ؟

— بۇ گەپلىرى بىلەن،«قۇرئانى كەرىم»دىن شۇنداق بىر ئايەتنى ئوقۇغىنىم ئېسىمگە كېچىۋاتىدۇ: «ئەجەل كەلگەندە نەدە بولساڭلارمۇ ئۇ سىلەرنى ئىزدەپ تاپىدۇ، ھەتتا مۇستەھكەم قەلئەلەردە بولغان تەقدىردىمۇ». مانا قارىسىلا، ئەجەل كېلىدىغان بولسا كۈلمىسەممۇ كېلىۋېرىدۇ، ئەپەندىم.

ئۇلار تاكى دۈۋېزىيە ئىشتاۋىنىڭ ئالاقىچىسىغا يولۇققىچە جەڭ قىلىپ تۇرۇشتى. جەڭ مەيدانىغىلا ئېلىپ كېلىنىپ تارقىتىپ بېرىلگەن ”ئەسكەر تامىقى“دىن تېگىشلىكىنى ئالدى. گەرچە بۇ بىر ۋاقلىق قۇرۇق نان بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارغا بەكمۇ تاتلىق تېتىدى. ئەخمەد ئەپەندى ئۆزىنى ھەقىقىي جەڭچىگە ئايلاندىم دەپ ئويلىدىمىكىن، خېلى شوخلىشىپ قالغاندەك بولدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىگە قەلبىدىكىنى ئاشكارىلاپ” ھايات مانا مۇشۇنداق جىددىيلىك ئىچىدە ئۆتسە دەيمەن، كىشى ئارتۇقچە غەملەرنى

ئويلاشقا ۋاقت تاپالمىسا...“ دېدى. بۇ بىر ئازاپلىق ئىڭراشقا، ئېغىر دەرت تاتقۇچىنىڭ ئۆز ئۆزىگە ئۆلۈم تىلىگىنىگە ئوخشاش سۆز ئىدى. تەۋپىق ئۇنى چۈشىنەتتى. شۇڭا ئۇ كۆز چاناقلىرىنىڭ ئېچىشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇنداق، مەمتىلى ئەپەندىمۇ مۇشۇنداق جەڭگىۋار ھاياتنى ياخشى كۆرىدۇ. شۇ تاپ ئۇمۇ ئۆزىنى ھەقىقىي جەڭچىدەك ھېس قىلماقتا. پەقەت توختاجىلا بۇنداق جىددىلىككە، ئېغىرچىلىققا كۆنەلمەيتتى. چۈنكى ئۇ ئۆمرىدە بۇنداق رىيازەتلەرنى چېكىپ باقمىغان، ئاۋۇ ئىككىسىنىڭ بولسا سەرسانلىق — سەرگەردانلىقتا كۆرمىگىنى قالمىغانىدى.

دىۋېزىيە ئىشتابىنىڭ ئالاقىچىسى ئەتىسى چۈشتىن كېيىن بۇيرۇق ئېلىپ پولكوۋنىكلار بىلەن كۆرۈشكىلى كېتىۋاتقاندا مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا سىجاڭ بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

بۇ چاغقىچە ئەجەببىيلەرگە ئوخشاپ كېتىدىغان ئۈچ ئەپەندىنىڭ ئۆزلىكىدىن كېلىپ جەڭگە قاتنىشىۋاتقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر پۈتۈن لېنىيە بويلاپ تارقىلىپ كەتكەنىدى.

— سىلەرنىڭ جەڭگە قاتنىشىۋاتقانلىقىڭلارنى سىجاڭمۇ ئاڭلىدى، — دېدى ئىشتاپ ئالاقىچىسى، — ئۇ جەزمەن سىلەرنى چاقىرىدۇ.

3

كەچقۇرۇن، مەھمۇد مۇھىتى ئىشتابىدا ئۆزلىكىدىن ئۇرۇشقا ئىشتىراك قىلغان يوچۇن ئادەملەرنى كۈتۈپ ئابدۇللا داموللا نەئىمى بىلەن ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرىدە جىددىيلىك، ئاق سېرىق كەلگەن چىرايىدا غەمكىنلىك بىلىنىپ تۇراتتى. تاشقىرقى بۆلۈمدە مۇھاپىزەتچىلەر باشلىقى ئىلياس مېھمانلارنى كۈتۈپ تۇراتتى. سەلدىن كېيىن ئىلياس ئىچكىرىگە كىرىپ چاس بەردى:

— مېھمانلار كەلدى، كىرسۇنمۇ؟

— چاقىر، — مەھمۇد مۇھىتى ھاياجانلىنىۋاتقاندەك ئالقانلىرىنى بىر-

بىرىگە سۇركەپ قويدى.

ئىلياسنىڭ ئىشىك ئېچىپ بېرىشى بىلەن مېھمانلار بۆلۈمگە كىرىپ كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىگە خاس جاراڭلىق، ئىشەنچكە تولغان ئاۋازدا سالام بەردى. ئارقىدىن توختاجى ۋە ئەھمەد ئەپەندىلەرمۇ شىلەپىلىرىنى قوللىرىغا ئېلىشتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، رەھمەتۇللاھى ۋەبەركاتاھۇ، — مەھمۇد مۇھىتنىڭ روشەن ۋە تولۇق باس ئاۋازى جاۋاب بەردى. ئۇنىڭ ئەستايىدىل سالىمى مېھمانلاردا ئىشەنچ پەيدا قىلدى. ئارقىدىن ھەربىرىلەرچە پىشقان قوللىرىنى ئۇزۇتۇپ كۇچلۇك ـ كۇچلۇك قول سىقىشىپ كۆرۈشتى.

— كۆرۈپ تۇرۇپسىز، ئاغا، قوللىرىمىز خېلى يىرىكلىشىپ قالدى. ئەسلى قەلەم تۇتۇپ كۆنگەن قوللار ئەلەم تۇتۇش بىلەن خېلى پىشتى، — دېدى تەۋپىق ئوچۇق- يورۇقلۇق بىلەن.

توختاجى دوستىغا هاي بەرمەكچى بولغاندەك پېشىنى بىلىندۇرمەي تاتىپ قويدى. ئۇ ”سىجاڭ سىبىنىڭ تەڭتۇشۇڭ ئەمەس، ھۆرمەتتە تۇرغىن“ دېمەكچىدى. بىراق، مەمتىلى ئەپەندى ھەر قانداق ئوردا-ساراي ياكى مەشھۇر ئەرباپ ئالدىدىمۇ ئۆزىنى ئەركىن تۇتۇپ، تارتىنمايدىغان كۆنۈپ قالغاچقا، ئومۇمەن ھېچ كىشى ئالدىدا قورۇنۇپ تۇرمايتتى، ئۆزى ياخشى دەپ بىلگەن ئادەملەر ئالدىدا گەپ ياساپ ئولتۇرمايتتى.

— ئاڭلىدىم، ئاڭلىدىم، جەڭگە قاتنىشىپسىلەر، — دېدى مەھمۇت مۇھىتى كۈلۈمسىرەپ، — خوش ئۆزۈڭلار كىم؟ نېمە ئۈچۈن جەڭگە قاتناشماقنى ئىختىيار قىلىپ قالدىڭلار؟

— بىزمۇ مۇشۇ قان- ياشقا تولغان زېمىننىڭ پەرزەنتلىرى. ئەسلىمىز قەشقەردىن. بۇ كىشىنىڭ ئىسمى توختاجى، قەشقەر قىزىل دۆۋىدىكى تۇداخۇنباينىڭ ئوغلى، ئۆزى ھەم سودىگەر، ھەم سەيياھ؛ ئىلىم ئەھلىنىڭ دوستى، ئازادلىق جەڭچىلىرىنىڭ ھامىسى. بىز چەتئەلدە تونۇشقان، ماۋۇ دوستىمىز ئەخمەد ئەپەندى. ئەسلى قەشقەر شەھىرىدىن. ۋەتەنىنىڭ تەقدىرى، مىللەتنىڭ ئىستىقبالىنى دەپ سەرسان ـ سەرگەردان بولۇپ، ئەل كېزىپ،

ئاخىر تۈركىيىدە ئوقۇغان. ئەمدى ئۇ ۋەتەنىدە ئاقارتىش ئېلىپ بېرىش، ئىنقىلاپقا ئىشتىراك قىلىش ئۈچۈن كېلىۋاتىدۇ. كەمىنىڭىز مەمتىلى ئەپەندى، لەقىمى تەۋپىق، قەشقەر ئاتۇشتىن. مېنىڭ كەچمىش - كەچۈرمىشلىرىمۇ ئەخمەد ئەپەندىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، مەنمۇ شۇنداق مەقسەتتە ۋەتەنگە قايتتىم. قورشاۋدىن بىر كۈن ئاۋۋال يېڭىسارغا كېلىپ چۈشكەنىدۇق، تەقدىرى قىسمەتتە بىزنىڭ قورشاۋدا قېلىشىمىز پۈتۈلگەنمۇ قانداق، بۇ يەردە جەڭلەردىمۇ بولدۇق. دوستلىرىمغا ۋاكالىتەن ئاخىرىقى سوئالىڭىزغا جاۋابىم شۇكى، ۋەتەن ھەممىمىزنىڭ، ئىنقىلاپ ھەربىر ۋىجدان ئىگىسىنىڭ بۇرچى، شۇڭا گېزى كەلگەندە ئەلەم تۇتۇشمۇ، قەلەم تۇتۇشمۇ بىزنىڭ كۆزلىگەن مەقسىدىمىزگە ئۇيغۇن.

— ئولتۇرۇڭلار، بۇرادەرلەر، نىمىشقا تۇرىمىز، ئولتۇرۇپ سۆزلىشەيلى، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى كۈلۈمسىرەپ. ئۇ مېھمانلارغا ئەمدىلا ئىشەنچ قىلغاندەك ئۆزىنى تونۇشتۇردى، ئاندىن كاتىبى ئابدۇللا داموللىنى تونۇشتۇردى. ھەممەيلە بەھۇزۇر ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن، — تۈركىيىدىن كېلىۋاتقان بولساڭلار قەشقەردىكى يۈسۈپ زىيا، مەجىددىن ئەپەندىلەرنى تونۇيدىكەنسىلەر- دە، ئۇلارمۇ تۈركىيىدىن كەلگەنلەرىكەن، — ئۇ تەۋپىقنىڭ ئاللىقانداق بىر يەرلىرىنى ئاكىسى مەخسۇد، مۇھىتىغا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرغا ئوخشىتىپ يۈرىكى دۈپۈلدەپ كەتتى. ”ئۇلارنىڭ سۆزلىرى نەقەدەر ئوخشايدۇ - ھە؟“ دەپ ئويلىدى ئۇ.

— شۇنداق، ئۇ ئەپەندىلەر بىلەن ئوبدان بىلىشىمىز، ئۇلار ئىلگىرىرەك كېلىشكەن. دېمەك، ئۇلار ساق - سالامەت ئىكەن ـ دە؟

— بۇ يەردە ۋەزىيەت شۇنداقلا بولسا قانداق قىلىسىلەر؟ جەڭگە قاتنىشىۋېرەمسىلار؟

— بىز شۇبھىسىز ئىنقىلاپنىڭ بىر ئەزاسى بولۇپ قالدۇق. ئەمما سىزگە بەزى پىكىر- تەكلىپلەرنىمۇ بەرمەكچىمىز.

— خوش؟ مەنمۇ سىلەرنىڭ كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلغىنىڭلارغا قاراپ شۇنداق ئويلىغانىدىم، ئەمسە ئويلىغانلىرىڭلارنى قالدۇرماي ئېيتىپ

بېقىڭلار.

مەمتىلى ئەپەندى يوشۇرۇن هالدا سىپىلدىن چىقىپ، تۇڭگانلارنىڭ ئارقا تەرىپىگە ئۆتۈش ھەققىدىكى چارىنى سۆزلەپ بەردى.

— بولىدىغان مەسىلىھەتكەن، سىناپ باقساق بولىدۇ. قارىغاندا سىزلەرنىڭ ھەربىي بىلىمىڭىزنىمۇ خەۋىرىڭلار بارىكەن ـ دە؟

— ياق، بىز بۇ ئىشقا ساۋاتسىز، بىراق، قوشۇنىمىزدا ھەربىي ئىقتىدارى بار ئادەملەرنى ئۇچراتتۇق، ئەگەر ئۇلار مۇۋاپىق ئىشقا قويۇلۇپ، رولىنى جارى قىلدۇرسا ئىنقىلاپ ئۇچۇن بەكمۇ پايدىلىق بولاتتى. ئەپسۇسكى، قوشۇن ئىچىدە مەسىلە ئېغىردەك قىلىدۇ، — تەۋپىق سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە توختاجىنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. توختاجى ئۇنىڭغا بولدى قىل دېگەندەك ئىشارە قىلاتتى.

— بىزنىڭ قوشۇندىكى كىمنىڭ ئويلىغان چارىسىكەن بۇ؟

— ئابدۇنىياز، دېگەن ئەسكەر باشلىقى. ئۇ ئۆزىنى يۈز بېشى دېدىغۇ دەيمەن.

— ئابدۇنىياز؟ — مەھمۇد مۇھىتى شۇنداق بىر سوئال قويۇپ سەل تۇرىۋالغاندىن كېيىن ئىلياسنى چاقىردى، — ئابدىنىيازنى دەرھال بۇ يەرگە ھازىر قىل!

— خوپ! ئۇ غوپۇر تەنجاڭنىڭ قولىدا، ھازىرلا باشلاپ كېلەي.

ئىلياس چىقىپ كەتتى.

ئابدىنىياز چاپسانلا چاقىرتىپ كېلىندى. ئۇ ئۆزىنى دادىل تۇتۇپ، ئۆزىنىڭ تەكلىپىنى كونكېرىت ئوتتۇرىغا قويدى. مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ مەسلىھەتىنى يېقىن ئارىدا سىناپ كۆرۈشكە ۋەدە قىلدى.

— قوشۇنىمىزدا يەنە قانداق مەسىلە ئېغىركەن؟ — سورىدى سىجاڭ.

— ھەربىي ئىنتىزام ياخشى ئەمەس، ھەربىي ئىنتىزامنىڭ ياخشى بولماسلىقى جەڭگىۋارلىقنىڭ سۇسلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. جەڭگىۋارلىق بولمىسا ئۇرۇشتا ئۇستۇنلۇك قازانغىلى بولمايدۇ.

— يەنىچۇ؟ — مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقتىن كۆزىنى ئۈزمەي ئولتۇرۇپ،

يەنە بىر قېتىم ئاكىسىنى ۋە ئابدۇخالىقنى ئەسلىدى.

— يەنە ئەسكەرلەردە ئاڭلىق جەڭ قىلىش روھى كەم، ھەتتا يوق. كوماندىرلاردىمۇ شۇنداق. ئىنقىلاپنىڭ دەسلىۋىدە نېمە ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغانلىقى ئېنىق بولسىمۇ، بارا- بارا ئۇ نىشان سۇسلىشىپ كەتكەندەك، پەقەت باشلىقلىرى ئۈچۈن "ھاشار" غا جەڭ قىلىدىغان بولۇپ قېلىشقان. ئەمەلدارلاردا بولسا، شەخسىي مەقسەت ئۈچۈن شۇنچە كۆپ ئادەمنى قۇربانلىق قىلىشتىن يانمايدىغاندەك بىر خىل...

— مەسىلەن؟ — مەھمۇد مۇھىتى بۇ سۆزلەرنىڭ توغرىلىقىنى ھېس قىلىپ تۇرغاچقا سۆز ئارىلىۋەتكۈسى كەلمەي پەقەت قىسقا سوئاللارنى سوراش بىلەن چەكلەندى.

— تەۋپىق ئەپەندى شامەنسۇرنىڭ پۈتىغا ئوق تېگىشى بىلەنلا ئۇنىڭ پۈتكۈل قوشۇنى سەپنى تاشلاپ، ئۇنى كۆتۈرۈپ چېكىنىپ چىققانلىقىنى نەزەردە تۇتىۋاتىدىغۇ، دەيمەن، — دېدى ئەخمەد ئەپەندى سۆز قىستۇرۇپ. ئۇ بۇ ئىشقا تەۋپىقتىن كەم كۆڭۈل بۆلمەيتتى. شۇڭا تارتىنىشنى قويۇپ، قاراشلىرىنى سۆزلەشتىن ئۆزىنى تۇتۇپ قالالمىدى، — ئۇغۇ سىزنىڭ قوشۇنىڭىز ئەمەس، ئىشقىلىپ شۇنداق ئىشلار سىلەردىمۇ يوق ئەمەستەك تۇرىدۇ. بىر باشلىققا ئوق تەككىنى ئۈچۈنلا پۈتۈن قوشۇن سەپنى تاشلاپ كەتسە بۇ قانداق كۈرەش؟ ئەگەر ئۇ ئۆلۈپ كەتسە كۈرەشنى پۈتۈنلەي توختۇتۇپ، قوشۇننى تارقىتىۋېتىش كېرەكمۇ؟

— شۇنداق، — دەپ تەستىقلىدى تەۋپىق، — شۇڭغا ئوخشاش ئەھۋاللار سىلەرنىڭ قوشۇنىڭلاردىمۇ خېلى باردەك قىلىدۇ. قوشۇندا بىرى، ھەربىي تەلىم - تەربىيىنى چىڭ تۇتقۇلۇق، ھەربى مەشقنى ھەر ۋاقىت تاشلاپ قويماسلىق كېرەك. ئىككىنچى ھەربىيلەردە ئاڭنى ئويغۇتۇش، ئۇلارغا سىياسىي دەرس بېرىش كېرەك. ئۇلار قارىسىغا ئۇرۇش قىلىدىغان ئەمەس، ئاخىرقى نىشاننى بىلىپ ئۇرۇش قىلىدىغان بولىشى كېرەك!

مەھمۇد مۇھىتى بۇ سۆھبەتكە بەكمۇ ئېتىۋار بىلەن قارىدى. شۇنداقلا سۆھبەتداشلىرىنى ياقتۇرۇپ قالدى. ئۇ ئەپەندىلەرنىڭ پات- پات كېلىپ،

مەسلىھەت بېرىپ تۇرىشىنى ئىلتىماس قىلدى. ئۇ مېھمانلارنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن ئابلا داموللىغا:

— مېنىڭچە، بۇلار بىزنىڭ قوشۇنغا تازا كېرەكلىك ئادەملەركەن. ئۇلارنى ئەسكەرلەرنىڭ سىياسىي تەلىم- تەربىيە ئىشلىرىغا قويسا بەك ياخشى ئىش بولغۇدەك، — دېدى.

— بولمىسا ئۇلارنى بىللە ئىشلەشكە تەكلىپ قىلايلى، — دېدى ئابدۇللا داموللا نەئىمى.

— كېيىنچە بىر نېمە دەرمىسىز، — دېدى قوماندان ۋە ئابدۇنىيازنىڭ تەكلىپىنى سىناپ كۆرۈش ئۈچۈن كۆڭلىدە كونكرېت لايىھە ئويلىنىشقا باشلىدى.

4

غەربىي شىمال تەرەپتىن دۈشمەن ئارقىسىغا ئۆتۈش چارىسى سىناپ كۆرۈلدى. شۇ كۈنى زەربىدارلار ئەتىرىتىگە ئۆزىنى مەلۇم قىلغان تەۋپىق، رازۋېتكىچىلار بىلەن بىللە بارماقچى بولغانىدى. بىراق مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭ بۇ خەتەرلىك ئىشقا قاتنىشىشىغا قوشۇلمىدى. زاپاستىكى قىسىملارغا سىياسىي دەرس بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. بۇ ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئاڭلىغان تەۋپىق ھەمراھلىرىغا:

— ماھمۇد مۇھىتى بىلەن تونۇشقىنىمىز زىيان بولدى، — دېدى، توختاجىنى تېرىكتۈرۈپ، — تونۇشمىغان بولساق جەڭچى دېگەن شەرەپلىك نامىمىز بولاتتى، ئەلەم تۇتاتتۇق. سېپىلدىن چىقىدىغانلار بىلەن بارالمىغان تەقدىردىمۇ سېپىل ئۈستىدە مىلىكە ئۇرۇشىغا قاتنىشاتتۇق. مانا ئەمدى ئەپەندىلىك قىلىدىغان بولدۇق، توختاجى دوستىمىزغۇ بىر ئۇھ دەپ تىنىۋالىدىغان بولدى، جېنى تاتلىق ئادەمكەن ئەمەسمۇ.

مەھمۇد مۇھىتى جاۋابەن سالاپەتلىك قىياپەتتە كۈلۈمسىرەپلا قويدى. شۇنداق بولسىمۇ تەۋپىق زەربىدارلار ھەققىدە ھەر ۋاقىت سۈرۈشتە قىلىپ

تۇردى. بۇ چارە ئۇبدانلا ئۇنۇم بەرگەن بولۇپ، ماجەنساڭ قوشۇنلىرى زور تالاپەتكە ئۇچرىتىلدى. بىراق، ئۇرۇمچى تەرەپتىن چېكىنىپ كېلىۋاتقان ماجوڭيىڭنىڭ قىسىملىرى ماجەنساڭ تەرەپنى تولۇقلاپ كۈچلىنىپ كەتكەچكە كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە تەڭ كېلىشكە بولمىدى. مەھمۇد مۇھىتى بۇ چارىنى بىر نەچچە كۈن ئىلگىرى سىناپ كۆرگەندە ناھايىتى ياخشى ئۈنۈم بېرىدىغانلىقىنى ئويلاپ قالدى.

7- ئاپرېل كۈنى ئەركاشتامدا سوۋېت تەرەپ بىلەن سۆھبەتلىشىپ قايتقان خوجىنىياز ھاجى يېڭىسارغا يېتىپ كەلدى. ئۇ كېلىپلا مەھمۇت مۇھىتى بىلەن مەخپىي مۇزاكىرە ئۆتكۈزدى. مۇزاكىرىدىن كېيىنلا ئۆزىنىڭ خادىملىرى، خاس قۇرۇقچىلىرىنى ئېلىپ ئالدىن يەكەنگە يۈرۈپ كەتتى. مەھمۇد مۇھىتى بۇ يەردىكى ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ئارقىدىن ماڭىدىغان بولدى.

ئۇ ئاۋۋال ئەمىر نۇرمۇھەممەدنى چاقىرتىپ، ئۆزىنىڭ قوشۇنىنى ئېلىپ يەكەنگە كېتىدىغانلىقىنى ئېيتتى. ئىككىسى ھەربىي ئىشلار ھەققىدە ئۇزاق سۆھبەتلەشتى. ئاندىن ئىلياسنى ئەۋەتىپ مەمتىلى ئەپەندىلەرنى چاقىرىپ كەلدى.

— ئەپەندىلەر، ھاجىمنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مەن ئەسكەرلەرنى ئېلىپ يەكەنگە ئاتلىنىش ئالدىدا تۇرىمەن. ئەمىر نۇرمۇھەممەد يېڭىساردا قالىدۇ. بۇلار بۇ يەرنى ئۇزاق تۇتۇپ تۇرالمايدۇ. ئاڭۋاچۇن[1] مەن سىلەرنى بۇنداق تاشلاپ كېتەلەيمەن، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى ئاللىقانداق ئىچكى ئازاپ بىلەن چىرايى پۈرۈشكەن ھالدا — ئەسلىدە مەن سىلەرنى بىز بىلەن قېلىشقا تەكلىپ قىلىش خىيالىدا بولۇپ يۈرگەنىدىم. شۇنداق قىلسام، سىلەر قوشۇندا بىزگە مەسلىھەتچى، ئەسكەرلەرگە ئۇستاز بولساڭلار پايدىلىق بولاتتى. ئەمدىكى ئەھۋال بۇ نىيىتىمنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر قىلىۋاتىدۇ. قوشۇن بىلەن بولىدىغان ئىشلارنىڭ قۇيرۇقىنى قۇم باستى، ھاجىمنىڭ بۇيرۇقىدىن

---

[1] شۇڭا، شۇڭلاشقا (تۇرپان شېۋىسى) —ئا.

بۇ نەرسە ئاشكارىلاندى. ئاڭۋاچۇن، سىلەرنىڭ تېنچراق مۇھىتقا ئېرىشىپ مەكتەپ ئاچمىقىڭلار دۇرۇسىراق تۇرىدۇ. ساۋاتسىز خەق بىلەن قىلغان ئىنقىلاپىنىڭ قانچىلىك نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى ئەمەلىيەتتىن كۆردۇم، تويدۇم. ئىنقىلاپ ئۈچۈن بۇ نەرسە تولىمۇ مۇھىم ئىكەن... مەن سىلەرنى بۈگۈن كېچە مۇھاسىرىدىن چىقىرىپ، لومپا، ئاتۇشباغ تەرەپ بىلەن يولغا سېلىپ قويماقچىمەن، تاشمىلىقتا قاسىمبەگنىڭ هوزۇرىغا كىرىڭلار. مەھمۇت مۇھىتى ئەۋەتكەن كىشلەرمىز دەڭلار، ئۇ سىلەرنىڭ خىزمىتىڭلاردا بولىدۇ. قەشقەرگە تېنچ - ئامان يېتىپ بارساڭلار مەجىددىن ئەپەندى، يۈسۈپ زىيا ئەپەندىلەرگە مەندىن سالام ئېيتىپ قويارسىلەر.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىر نەرسىلەرنى كوچىلاپ سورىغۇسى بار ئىدىيۇ، بىراق، بۇ چاغدا مەھمۇد مۇھىتىنىڭ قوڭۇر ساقاللىق كەڭ يۈزىدە ھەربىيلەرگە خاس جىددىلىك، سۈرلۈك قىياپەت ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ھەر قانداق سۆھبەت ئۈچۈن ۋاقتى ۋە ھەپىلىسى يوقتەك قىلاتتى.

— ئىلياس! — مەھمۇد مۇھىتى جىددىي بۇيرۇق قىلدى، — ئابدىنىياز ئۆزىنىڭ ئىشەنچىلىك ئادەملىرىدىن يىگىرمىنى ئېلىپ دەرھال ھازىر بولسۇن،— ئۇ ئىلياس چىقىپ كەتكەندىن كېيىنمۇ ئەپەندىلەرنىڭ مەۋجۇتلىقىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە تۇرۇۋەردى. بۆلۈمدە سۈرلۈك جىم ـ جىتلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. پەقەت سىرتتا ئەسكەرلەرنىڭ قەدەم تىۋىشلىرى ئاڭلانغاندىلا، — ئەپەندىلەر، بىز دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق. بىز داستىخان ئۈستىدە تونۇشقان دوستلارغا ئوخشىمايمىز. جەڭ مەيداندا تونۇشتۇق. مۇشۇ دوستلۇقنىڭ يۈز خاتىرىسى ئۈچۈن سىلەردىن سورايدىغىنىم، ھەر قانداق ئىككىلىنىشلەردە بولماي، خەلقنى ئوقۇتۇڭلار. ئامان بولساق كۆرىشەرمىز! — ئۇ كۈچلۈك قوللىرى بىلەن ئەپەندىلەرنىڭ قوللىرىنى ئاغرىغىدەك سىقتى.

ئەپەندىلەر بولسا ئۇنىڭ قەلبىدە نېمىلەر ھۆكۈم سۈرىۋاتقانلىقىنى بىلىش كويىغا چۈشكەندەك زۇۋان سۈرۈشمىدى. پەقەت ئاخىرقى مىنۇتلاردىلا:

— خەير، خوش! خۇدايىمغا ئامانەت!... — دېيىشتى.

ئابدىنىياز ئۇلارنى ھاڭگىتىلىق تەرەپ بىلەن ئېلىپ چىقىپ، ئۆزىتىپ قويۇش ئۈچۈن لومپا تەرەپكە ئېلىپ كەتتى.

تەۋپىق ئىنقىلاپ تەقدىرى ھەققىدە ئويلاپ، كۆڭلى مەيۈسلىنەتتى. چۈنكى ئۇ مەھمۇد مۇھىتىنىڭ تەلەپپۇزىدىن خوجا نىياز ھاجىمنىڭ يامان خەۋەر بىلەن كەلگەنلىكىنى، قوراللىق كۈرەشنىڭ توختايدىغانلىقىنى، ... ئىنقىلاپنىڭ ئالال كىملەر تەرىپىدىن شىڭ شىسەيگە سېتىۋېتىلگەنلىكىنى ھېس قىلغانىدى...

تاڭ سەھەرنىڭ نەمخۇش، سوغۇق ھاۋاسى ئادەمنىڭ تېنىنى شۈركەندۈرەتتى. چېچەككە پۈركەنگەن باغلار گىرىمسەن كۆرۈنەتتى. كائىنات "ئانا ئۇيقۇسى" غا چۆككەن بولۇپ، قۇلاقنى ئېتىۋالغاندەك جىملىق ھۆكۈم سۈرەتتى.

ئابدۇنىياز نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇنلارنى ئالدىن رازۋىتكا قىلىپ مېڭىشقا بۇيرۇپ، ئارقىدىن ئۆزى مۇھاپىزەت قىلىپ، ئەپەندىلەرنى ئېلىپ كېتىۋاتاتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئاللىقانداق قىممەتلىك نەرسىنى تاشلاپ كېلىۋاتقاندەك كۆڭلى قىيمىغان ھالدا يېڭىسار بازىرى تەرەپكە ئۆرۈلۈپ قاراپ قوياتتى. ئۇلار ئارىلىقتىكى سايدىن شەپىسىز ھەرىكەتلەر بىلەن ئۆتۈپ لومپىغا يېقىنلاشقاندا ئالدىدىكى چارلىغۇچىلاردىن "دىققەت" سىگنالى كەلدى. ئابدۇنىياز ئەسكەرلەرنى دەرھال مۆكۈنۈپ كۆزىتىشكە بۇيرىدى ھەم بىردەم تىڭشاپ تۇرغاندىن كېيىن:

— پاپىلاپ[①] مېڭىڭلار! — دېدى.

ھەممىنىڭ كۆڭلىنى ۋەھىمە ئەسىر قىلىۋالدى. ئۇلار لومپا تەۋەلىكىدىكى بىر باغنىڭ ئارقىسىدا گۇمانلىق بىر نەچچەيلەننى قورشىۋېلىشتى. نىمتۇللا ئابدۇنىيازغا دوكلات قىلىپ:

— ئۇلار قوراللىق ئادەملەر، بۇنىڭدا شەك يوق. ئەمما كىملىكىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ، — دېدى.

---

① پاپىلماق ــ ئۆمىلىمەك (تۇرپان شىۋىسى) ــ ئا.

قورشاۋدىكىلەرگە خىتاب قىلىندى:

— قورالنى تاشلاپ تەسلىم بولۇڭلار!

— ئاناڭنى! ... "تازغا تاڭاتقان نەدە بار" دېگەندەك، تەلىيىمىز تازىمۇ كاژ كەلدىغۇ... يەنە قولغا چۈشۈپتۇق!... — قارشى تەرەپتىكىلەرنىڭ سۆزلىرى كېچە جىمىلىقىدا ئۇزۇك- ئۇزۇك ئاڭلاندى.

— هوي، ئۇلار تۇڭگانلار ئەمەس ئوخشايدۇ، شامەنسۇرنىڭ ئادەملىرى، يا بولمىسا خوجانىياز هاجىنىڭ ئادەملىرى... — گۇمانلىق كۆلەڭگىلەر تەرەپتىن پىچىرلاش ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— ياق، تۇڭگانلار! بىز خەقنى ئالدىغا سېلىپ كەلگەن بولسا نېمە دېگۈلۈك؟ قاراپ تۇرۇپ دامىغا چۈشكىچە ئېتىشىپ ئۆلەيلى، هەقچان تەسلىم بولساقمۇ بىزنى ئاتىدۇ...

— هوي! بىز خوجانىياز هاجىنىڭ ئەسكەرلىرى!

— مامۇت سىجاڭنىڭ! تېزرەك بۇ تەرەپكە كېلىڭلار!

— بىزنى ئىشەندۈرىدىغان دەلىلىڭلار بارمۇ؟ بولمىسا ئېتىشىمىز!

— بۇ لومۇدىلار بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزۈپ تۇرغاندا تۇڭگانلار هازىرلا يېتىپ كېلىدۇ، ئاتايلى، — دېدى مەڭلىكاخۇن.

— توختاڭلار، — دېدى تەۋپىق سۆزگە ئارىلىشىپ، — ئوق چىقىرىپ جىمىلىقنى بۇزۇش تېخىمۇ پايدىسىز. يەنە كېلىپ ئۇلارنىڭ ئۇيغۇرلىقى ئېنىق تۇرسا ئۆز مىللىتىمىزنى قىرىمىزمۇ؟ مەن ئۇلارنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇلارنى ئىشەندۇرۇپ ئېلىپ كېلەي، — شۇنداق دەپ ئۇ بەخرامان هالدا تام تۈۋىدىكى قېرىمدا قورال بەتلەپ ياتقانلار تەرەپكە قاراپ كەتتى.

— توختا! ئاتىمەن! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇياقتىكىلەر.

— ئەپەندىم، قايتىپ كېلىڭ، داۋۇ[1] تەلۋىلەر ئېتىپ سالمىسۇن! سجاڭ مېنىڭ بېشىمنى تېنىمدىن جۇدا قىلىدۇ!

— مەندە سىلەرنى ئىشەندۇرىدىغان دەلىل بار. ئوق چىقىرىشىپ نېمە

---

[1] داۋۇ — ئاۋۇ (تۇرپان شىۋىسى) — ئا.

قىلىمىز؟ ئۇلارمۇ ئوق چىقارمايدۇ،ـــ تەۋپىق شۇنداق دېدى كېتىۋېتىپ، — بىز ھەممىمىز بىر مىللەت تۇرۇپ، كىم ئۇچۇن بىر - بىرىمىزنى ئاتىمىز؟ بۇنچىلىك ئىشنى ئويلىغۇدەك ئەقلىڭلار باردۇر؟ — ئۇ كېتىۋېتىپ شۇنداق دەيتى. ئارىلىقمۇ ئانچە يىراق بولمىغاچقا ئىككى تەرەپتىكىلەرگە ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— سىلەر بىزنى تۇڭگانلارغا تۇتۇپ بېرىسىلەر، ...

— ئەھۋالىدىن قارىغانىدا بىۇلار تۇڭگىان قوشىۇندىن قاچقىانلاركەن، — ئابدىنىياز شۇنداق پەرەز قىلدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارغا يېقىن بېرىپ:

— مانا مېنىڭ جېنىم بىزنىڭ دۈشمەن ئەمەسلىكىمىزنىڭ دەلىلى، ئەمدى قوراللىڭلارنى ماڭا بەتلەپ، ئارقامدىن مېڭىڭلار ئەگەر بىزنىڭ تەرەپتە تۇڭگانلار بولسا يېقىن بارغاندا قاراپ بېقىپ، ئاندىن مېنى ئېۋەتىسەڭلار بولىدۇ، — دېدى.

بىۇ گەپ بىلەن قاچاقلار ئىككىلىنىپ قالدى. تەۋپىق ئۆزلىرىنىڭ سەممىيىتىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇلارنى شۇنداق قىلىشقا ئۈندىدى. ئۇلار تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن بۇ تەرەپكە كېلىشتى. يېقىن كەلگەندە توختاپ ئەھۋالنى كۆزەتتى. ۋە سەل ئىشەنچ ھاسىل قىلىپ تېخىمۇ يېقىن كەلدى.

— بىز ماجەنساڭنىڭ قولىدىن قاچتۇق قوراللىرىمىزنى ئېلىۋېلىپ، بىزگە ئۆيلىرىمىزگە كېتىش ئۈچۈن ئىجازەت بەرسەڭلار بولدى، — دېيىشتى ئۇلار. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەمدىلا 17 - 18 ياشلارغا كىرگەن بىر يىگىتمۇ باردى. تۇڭگانلار ئۇنى مەجبۇرىي ئەسكەرلىككە تۇتىۋالغان بولسا كېرەك، مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا دىققەت قىلىپ قالدى.

نىمتىۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى يىغىۋالماقچى بولغانىدى، تەۋپىق ئۇلارنى توستى.

— بۇلار يەنە نى - نى پالاكەتلەرگە يولۇقىشى مۇمكىن، قوراللىرى ئۆزىدە قالسۇن، قىورال دېگەن ئىشەنچلىك ھەمىراھ — دېدى ئىۇ، ئاندىن بىر ئاز خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن قاچاقلارغا قاراپ، — مېنىڭ ئىسمىم مەمتىلى، قەشقەر ئاتۇشتىن، ... — ئۇ ئۆزىنى تونۇشتۇردى، — تونۇشۇپ قويايلى، بۇ تار

دۇنيادا بىر كۈنى يەنە كۆرۈشۈپ قالارمىز، — ئاندىن قاچاقلارنىڭ ئىسمىنى سورىدى، ھېلىقى بالا چىراي يىگىتكە قىزىقىپ ئۇنىڭ ئەھۋالىنى ئالاھىدە سورىدى.

— ئېتىم رېھىم، ئارالدىن، مۇشۇ يەرگە يېقىن، مېنى تېخى ئىككى ئاينىڭ ئالدىدا تۇتىۋالغان، — دېدى يىگىت.

— يۇرتىڭىز بۇ يەرگە يېقىن بولسا ئۆيگە بارماڭ، ئۇ يەرلەردە تېخى تۇڭگانلار بولىشى كېرەك، ئەڭ ياخشىسى قەشقەرگە كېتىپ بىر زامان شۇ يەردە پاناھلىنىپ تۇرۇڭ، — دېدى تەۋپىق ئەنسىرەپ.

— قەشقەردە ھېچكىمىم يوق، شە دېگەندە تېنەپ قالسا يامان، — دېدى رېھىم.

— مانا بۇ ئاكىڭىز چوڭ باي، قىزىلدۆۋىلىك، ئىسمى توختاجى، ئۇنى ئىزدەڭ، بولمىسا قەشقەر نوۋېشىغا بارسىڭىز ئۇ يەردە يۈسۈپ دېگەن بۇرادىرىمىز بار، ئۇنى تاپسىڭىزمۇ بولىدۇ، ئۇ مۇئەللىم، سىز تېخى بالىكەنسىز، بەلكىم ئوقۇپ قالارسىز.

بۇ گەپ بىلەن گۇماندىن پۈتۈنلەي خالاس بولغان قاچاقلار چىن كۆڭلىدىن:

— بولدى بىزگە بۇ كۆسەيلەرنىڭ كېرىكى يوق، زېرىكتۇق، زادى! ... — دېيىشتى.

— خاتا دەۋاتىسىز، ئىنىم، بىزنىڭ جىمى بەختسىزلىكىمىز قولىمىزدا مۇشۇ ”كۆسەي“ لەرنىڭ بولماي كەلگەنلىكىدە. ئۇنىڭ خەتىرى — سىز ئۇنىڭ ئالدىغا روبىرو بولۇپ قالسىڭىز بولىدۇ. ئۆزىڭىزنىڭ قولىدىكى قورالدىن سىزگە زىيان يەتمەيدۇ. ئۇ خاتىرجەملىك ۋە بەخت كەلتۈرگۈچى. ھەدىستىمۇ ”جەننەت قىلىچنىڭ سايىسىدا“ دېيىلگەن. دېمەك، مۇشۇ كۆسەي دېگىنىڭىز ئەنە شۇ قىلىچ. ئۇ قولىمىزدا بولسا جەننەتنى قولغا كەلتۈرۈشكە ۋاستە بولىدۇ. ئالغاچ كېتىڭلار. بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويساڭلار ئاخىرى بىر كۈنى ئەسقاتىدىغان ۋاقتى كېلىدۇ.

تەۋپىق رېھىمگە ئېچىنىش، ئىچ ئاغرىتىش ھېسسياتىدا بېقىپ، ئۇنىڭ

قورالنى تاشلىماي بىر يەرگە يوشۇرۇپ قويۇشنى تاپىلىدى ۋە قەشقەرگە بېرىشنى يەنە بىر قېتىم ئەسكەرتتى.

— سىلەرگە ئىجازەت! — دېدى ئابدىنىياز، — يولۇڭلارغا مېڭىڭلار.

قاچاقلار تاڭ سۈبھىسىنىڭ گىرىمسەن يورۇقىدا يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن بۇلارمۇ يولىنى داۋام قىلدى، ئابدىنىيازلار مېھمانلارنى لومپىدىن ئۆتكۈزۈپ قويۇپ قايتىپ كەتتى.

تۆرتىنچى باب

لومپىدىن چىققاندىن كېيىن يەنە كەڭ دائىرىلىق سايلىق باشلىناتتى. غىلاڭ تاشلىق سايلىقنىڭ غەربى جەنۇپ تەرىپىدىن شەرقى شىمال تەرەپكە قاراپ ئىككى - ئۈچ تاشلىقچە تاغ سۈيى ساينى كېسىپ ئېقىپ تۇراتتى. سايلىقنىڭ ئەتراپىنى يېزىلار يىراقتىن ئوراپ ئالغان، غەربى جەنۇپ ۋە جەنۇپ تەرەپتە پەس تاغلار گىرمىسەن كۆرىنەتتى تاڭ سەھەرنىڭ تۇمانىدا ئۇ خۇددى دەرپەردە ئارقىسىدا تۇرغاندەك بىلىنەتتى.

ساي غەرب تەرەپتە كىچىككىنە يېشىل بەلۋاغ بىلەن ئۈزۈلۈپ، ئارقىدىن يەنە ساي باشلىناتتى. بۇ كىچىككىنە يېشىل بەلۋاغ تۇن دەپ ئاتىلاتتى. تۇندىن كېيىنكى سايمۇ شىمال ۋە شەرق تەرەپلىرى يىراقتىن يېشىل سىزىق بىلەن؛ جەنۇپ ۋە غەربى جەنۇپ تەرەپلىرى سۇس كۆك رەڭدىكى تاغلار بىلەن ئورالغاندى. بۇ ساي بولسا غەرپ تەرەپتە يەنە يېشىل بەلۋاغ بىلەن ئۈزۈلەتتى. بۇ يەرنى موغۇل دەپ ئاتىشاتتى.

موغۇلدىن چىققاندىن كېيىن يول غەربكە قاراپ 30°لۇق يانتۇلۇق بىلەن داۋاملىق يوقۇرى ئۆرلەپ، ئۇپۇق سىزىقىدا غايىپ بولاتتى. يولنىڭ سول تەرىپىدە خۇددى گۈزەل سۈرەتلەرنىڭ ئارقا مەنزىرىسىدەك غۇۋا تاغلار كۆرىنىپ تۇرىدۇ. ئوڭ تەرەپ چېكى يوقتەك بىلىنىدىغان يانتۇ سايلىق، يول بولسا مانا شۇ بۇلۇتنىڭ سايىسى چۈشۈپ تۇرغاندەك قارا سايىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاقۇش لېنتىدەك سوزۇلۇپ ياتاتتى. بىراق بۇ نەپىس لېنتا ئەمەس، كىشىلەر ئاياقلىرى بىلەن پەيدا قىلغان، توپا ئۆرلەپ تۇرغان ئاياغ يولى ئىدى.

يولۇچىلار موغۇلدىن ئۆتكەندىن كېيىن شەرق ئۇپۇقى قىزىرىپ قوياش كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى، غەرپ تەرەپ ئاسمىنىنىڭ يىراق بىر يېرىدە لەيلەپ يۈرگەن بىر پارچە ئاق بۇلۇت قوياشنىڭ دەسلەپكى نۇرلىرىدا شەلپەر ئاسقاندەك

نۇرلىنىپ كەتتى. بۇ 1934- يىلى 8-ئاپرېلىنىڭ سەھەرى ئىدى.

— بۇ قېتىمقى سەپىرىم ھەقىقەتەنمۇ پالاكەتلىك بولدى، — دەپ غۇدۇڭشىدى توختاجى تەقدىرىدىن ئاغرىنغان ھالدا. ئۇ ھېرىپ قالغانىدى.

— خۇداغا شۈكرى دېيىشىڭىز كېرەككىدى، خەير...، سىز قانداق ئويلايسىز، ئەخمەد ئەپەندى؟ — سورىدى تەۋپىق ئەمەك ئۇچۇن گەپنى ئۇزارتىشنى كۆزلەپ.

— ھەر ھالدا ئانچە خاپا ئەمەسمەن.

— مەن ئەكسىچە ئىنتايىن خوشالمەن. چۈنكى بۇ يەردە ئىنقىلاپنىڭ مۇھىم بىر يولباشچىسى بىلەن دوستلىشىپ قالدۇق. بۇ تەقدىردىن يەنە نېمە ئۈچۈن ئاغرىنغۇدەكمىز؟

— ئەگەر قەشقەرگە بارغىچە مۇشۇنداقلا ماڭىدىغان ئىش بولسا سىلىنىڭ خوشاللىقلىرى تۇتۇندەك غايىپ بولۇپ كېتەرمىكىن.

— نىمىشكە بۇنداقلا ماڭاتتۇق؟ ئەمدى ھەر ھالدا تېنىچ مۇھىتقا ئېرىشتۇق. ئالدىمىزدىكى يېزىدىن ھارۋا كىرا قىلىمىز، كىراغا ھارۋا تېپىلمىسا بىر- ئىككى يىگىتنى ياللاپ ئالىمىز. تاشمىلىققا بارغاندىغۇ ھارۋا تېپىلار؟

— ھارۋا بولمىسا ئۇلاق تېپىلىسىمۇ بولاتتى.

— ئۈمىدۋار بولۇڭ، ئەپەندى.

يۇقىرى ئۆرلەپ كېتىۋاتقان ساي يولىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى تۈگىگەندە° 30گىرادۇسلۇق يانتۇلۇق بىر ئاز تۈزلىنىپ °20گىرادۇسلۇق يانتۇلۇققا ئايلاندى. بۇ يەردىن ئەمدى ئاتۇشباغ يېزىسىنىڭ دەرەخلىرىنى كۆرگىلى بولاتتى.

ئاتۇشباغ كۆسەن دەرياسىنىڭ شەرقى قىرغىقىغا جايلاشقان، تەخمىنەن ئەللىك تۈتۈنلۈك يېزا بولۇپ، بۇ يەردىن ھارۋا تېپىلمىدى. بەكمۇ كەمبىغەل ۋە ئىپتىدائىي تۇرمۇش كەچۈرىدىغان بۇ يېزىدىن ئاتمۇ تېپىلمىدى. ھەر ھالدا يامان ئەمەس ئېشەكلەردىن تېپىپ مىنىشكە مۇۋەپپەق بولۇشتى. بىراق، ئۇلاق ئىگىلىرى ئۇلارنى تاشمىلىققا ئاپىرىپ قويۇشقىلا رازى بولدى.

مېھمانلار ئاتۇشباغدا چۈشلۈك ئازراق بىر نېمە يەۋالغاندىن كېيىنلا يولغا راۋان بولۇشتى.

ئۇلار ئاتۇشباغنىڭ غەربىي جەنۇپ تەرىپى — ئالتۇنلۇق مەھەللىسىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ كۇسەن دەريا قېشىغا چۈشۈشكە باشلىدى. دەريا بويلىرىدىكى سايازلاردا ئۇششاق ئاچ قىزىل مۋىلەيدىغان چاتقاللار باراقسان ئۆسۈپ كەتكەندى. شاخلاردا ئۆتكەن يىلدىن قالغان مۋىلەرمۇ بارىدى. دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدە گۈلباغ يېزىسىنىڭ دەرەخلىرى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دەريا قېنى تولىمۇ كەڭ بولۇپ، ئازغىنە سۇ بۇ كەڭ ساي ئىچىدە يېيىلىپ ۋە تارامىلارغا بۆلۈنۈپ ئاقاتتى. دەريانىڭ ئاخىرى شەرقى شىمال ئۇپۇقىدا غايىپ بولاتتى.

يولۇچىلار تارامىلاردىن كېچىپ ئۆتۈپ، قارشى قىرغاقتىكى تاغ باغرىغا جايلاشقان گۈلباغقا يېتىپ كېلىشتى. گۈلباغ يېزىسىنىڭ يېرى قۇمساز، سۈيى مول بولغاچقا ئورمان ياخشى ئاينىيتى. گۈلباغ ۋە ئۇنىڭ غەربىدىكى يەلگەن يېزىلىرىدا تۇغراق كۆپ ئۆسەتتى. دەريا سۈيى تاشقان چاغلاردا ھەر دائىم نۇرغۇن مىقداردا قۇم ئېقىتىپ كېلىپ بۇ يەرلەرنى قۇم بېسىپ تۇرىدىغانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. يولۇچىلار ئىشەكلىك بولغاچقا ئانچە ھارغىنلىق ھېس قىلمىدى. ئەكسىچە چۈشتىن ئاۋالقى ھارغىنلىقى بىر ئاز تارقىغاندەك بولۇپ قېلىشتى. ئۇلاق ئىگىلىرىنى يول بويى پاراڭغا سېلىپ ماڭغاچقا زېرىكىشمۇ ھېس قىلمىدى.

ئۇلار كەچقۇرۇن تاشمىلىققا يېتىپ كەلدى. بۇ يەردە ئۇلار قاسىمبەگنى تېپىپ، ئۇنىڭ ئۆيىدە قونۇپ قالدى. تەۋپىق بۇ يەردىمۇ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ سېھرى بىلەن خۇددى ماگنىتتەك جەلپ قىلىپ، بىرمۇنچە دوست تېپىۋالدى. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئەتىسىلا كەتمەكچى بولىشى ساھىپخانلارنى تولىمۇ مەيۇسلەندۈردى.

مېھمانلارغا گەز دەرياسىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلىدىغان بولغاچقا ھارۋا ياللاشقا قولايسىزدى.شۇڭا قاسىمبەگ ئۇلارغا ئات تېپىپ بەردى. ئۇلار ئوپالغىچە ئاتلىق بېرىشى كېرەكىدى.

ئۇلار سەھەردىلا ئاتلىق يولغا چىقتى. بۇ يەردە گەز دەرياسى تەرەپتىن

سالقىن ئۇزۇلۇپ، دىماققا نەم ھاۋانىڭ ئۆزگىچە خاس پۇرىقى ۋە ئاللىقانداق كۆكاتلارنىڭ پۇرىقى بىلىنەتتى. ئۇلار 30- 40 مېتىرچە ئىگىزلىكتىكى قاشقا چىققاندىن كېيىن دەريا تەرەپتىن تېخىمۇ كۈچلۈك نەملىك بىلىندى.

گەز دەرياسىنىڭ قېنى بۇ يەردە مىڭ مېتىردىن ئارتۇقراق كېلەتتى. بۆلۈنۈپ- بۆلۈنۈپ، ئاشۇ كەڭلىك ئىچىدە ئەركە بالىدەك قىيغىتىپ ئاقاتتى.

گەزنىڭ سۈيى بىر قەدەر مول بولغاچقا ھەربىر تارامىلىرىمۇ كىشىنى ئەيمىندۇرگىدەك ھەيۋەت بىلەن ئاقاتتى. دەريا قىنىنىڭ سۇسىز يەرلىرىدە ياۋا چاتقال، زىرق، ژۇلغۇن قاتارلىق ئۆسۈملۈكلەر ، باراقسان ئۆسكەن، دەريانىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا بىر يېشىل نۇقتا كۆزگە تاشلىناتتى. بۇ ئارال كەنت ئىدى. بۇ يەردىن غەربىي قىرغاقتىكى چامئېرىق كەنتى ئېنىق كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تۆۋەن ئېقىم تەرەپتە بىر كىچىك تاغ دەريا قىنىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا چوقچىيىپ تۇراتتى.

ئۇلار ھەيۋەتلىك، شوخ ۋە تارام- تارام تاغ سۈيىنى بىر-بىرلەپ كېچىپ ئۆتۈپ چامېرىققا چىقىشتى. ئۇ يەردىن جۇلۇقباشقا قاراپ ئاتلىنىشتى. بۇ ئارىنى ئىدىرلىق ساي ئۇزۇپ تۇراتتى. ساي يولىنى كېسىپ ئۆتكەندىن كېيىن بىر تۆپىلىكنىڭ يانباغرىغا جايلاشقان قىرغىز يېزىسى جۇلۇقباشنى ئارقىغا تاشلاپ دۆلەتبۇلىقىغا[1] كېلىشتى. بۇ يېڭى ئۆزلەشتۈرۈلگەن سازلىق بولۇپ، ئوپاللىق سۇلايمان قازىھاجىمغا قارايتتى. بۇيەرنى ئۇنىڭ قىرغىز ئوتاقچىسى مۇساق باشقۇراتتى.

يولۇچىلار بۇ يەردە ئاتلارنى دەم ئالدۇرۇپ، ئۆزلىرى ئۇسسۇلۇق ئىچىپ مېڭىش ئۈچۈن توختاشتى. سۇلايمان قازى ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ئىشلىرى مۇناسىۋىتى بىلەن مۇشۇ يەردە ئىكەن. ئۇ توختاجى بىلەن ھەم ئۇنىڭ ئاتىسى بىلەن يېقىن تونۇشلاردىن بولغاچقا مېھمانلارغا ئۆزىنىڭ مېھماندۇستلىقىنى كۆرسەتتى.

---

[1] دۆلەت بۇلىقى — ھازىرقى قىزىلسۇ ئوبلاستلىق نەسىللىك قوي فېرمىسى جايلاشقان بىناسلىقنىڭ ئەسلى نامى ”دۆلەتبۇلىقى“ ئىدى — ئا.

مۇشۇ قىسقىغىنە پۇرسەتتە مەمتىلى تەۋپىقنىڭ چىقىشقاق مىجەزى بۇ مۆتىۋەر ئادەمنى ئۆزىگە رام قىلىپلا ئالدى. ئۇ ھەتتا مېھمانلار كىتىش ئۈچۈن قوزغالغاندا قىيالماسلىق بىلەن.

— ئەگەر ئالدىراش بولمىسام سىلەرنى قەشقەرگىچە ئۇزىتىپ باراتتىم، — دەپ ئۆكۈنۈپ قالدى.

ئۇلار مېھماندۇست ساھىپخان بىلەن خوشلىشىپ ئوپالنىڭ تېرەك، شوتا، دۆڭئۆستەڭ، قۇمباغ كەنتلىرىنى ئارىلاپ ئۆتۈپ ئوپال بازىرىغا كەلدى. بۇ يەردە ئاتلارنى ئىگىسىگە بېرىۋەتكەندىن كېيىن ھارۋا ياللاپ دەرھال سەپىرىنى داۋام قىلىشتى.

ھارۋىغا جايلىشىۋالغاندىن كېيىن ئۇلار ئۆزلىرىنى خېلى يېنىك ھېس قىلىشتى. كەيپى كۆتۈرۈلۈپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن مەمتىلى ئەپەندى ھارۋىكەشنى پاراڭغا سېلىشقا باشلىدى. بۇنىڭسىز زېرىكىپمۇ قېلىشاتتى. ھارۋىكەش ئەسكەر بولۇپ بىر نەچچە قېتىم جەڭلەرگە ئىشتىراك قىلغان يىگىت بولۇپ چىقتى. ئۇ ئۆزى قاتناشقان جەڭلەر ھەققىدە تولىمۇ جانلىق، تەسىرلىك سۆزلەپ بەردى. ئارقىدىن قەشقەردە يۈز بەرگەن ”فېۋرال پاجىئەسى“[1] ۋە شۇ ئايدا تۇڭگانلار بىلەن خوتەن قوزغىلاڭچىلىرى ئارىسىدا ھىمتىنىڭ سېپىدا بولغان قانلىق جەڭ ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ پاجىئەلىك ھالاكىتى ھەققىدە ئاڭلىغانلىرىنى ھىكايە قىلىپ ماڭدى.

— بۇ تۇڭگان دېگەن بەك رەھىمسىز خەقكەن، بىز خەقنى چامغۇرنىڭ كۆكىنى يۇلغاندەكلا، كاللىسىنى ئېلىپ تاشلاۋېرىدىكەن، خۇدايا! ئىگىسى يوق جاھانمىدۇ بۇ؟ پاشىچىلىكمۇ قەدرىمىز يوق خەقكەنمىز...

— ئۆز مىللىتىڭىز ھەققىدە نېمىشكە بۇنداق يامان گەپلەرنى قىلىسىز، ئىنىم؟ — دېدى تەۋپىق جىددىيلىك بىلەن ئۇنىڭ ئاۋازىدا نارازىلىقمۇ،

---

[1] «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى — 12» دا بۇ پاجىئەنى 6- فېۋرال شەمبە يۈز بەرگەن دەپ يازغان، بۇنىڭدا خاتالىق باردەك قىلىدۇ. شۇ يىللىق كالىنداردىن قارىغاندا 6-فىۋرال شەنبە ئەمەس، سەيسەنبە ئىكەن. ئەگەر شەنبە ئىكەنلىكى ئېنىق بولسا، ئۇ ھالدا بۇ 6- فىۋرال ئەمەس، 3- ياكى 10- فىۋرال بولىشى كېرەك، — ئا.

چىكىپ بېقىشمۇ باردى، — سىز بۇ مىللەتنىڭ "پاشىچىلىكمۇ قەدرى يوق" ئىكەنلىكىنى ئوبدان چۈشۈنۈپسىز، بۇ ياخشى ئەھۋال، لېكىن بۇ چۈشىنىش ئۆز- ئۆزۈمىزنى مەسخىرە قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، مىللەتنى "ئالتۇندەك قەدرى بار" قىلىش ئۈچۈن بولسا تېخىمۇ ياخشى بولاتتى.

ھارۋىكەش بۇ سۆزلەرنىڭ ۋەزنىنى دەڭسەپ كۆرۈش ئۈچۈن ئويلاشقا باشلىدى. مەتنىلى ئەپەندى يەنە ئۇنىڭغا نادانلىق ئاپىتى ھەققىدە، ھۆرلۈكنىڭ بىردىن - بىر يولى خۇراپاتلىقتىن قۇتۇلۇپ، ئىلىمگە يۈزلىنىش قىلىش ئىكەنلىكى ھەققىدە ئاددىي قىلىپ سۆزلەپ ماڭدى.

تەۋپىقنىڭ شۇنچە ئەستايىدىللىقىدىن كۈلگىسى كەلگەن توختاجى ئۇنى بېقىنلاپ:

— ئەپەندى، قىزىق- قىزىق لەتىپە ئېيتىپ ماڭساقچۇ، بەربىر ئۇ بۇلارنى چۈشەنمەيدۇ، — دېدى.

— مەن ئۇنداق بولىشىغا ئىشەنمەيمەن، ھەر ھالدا بىر ئادەم بالىسى ياخشى گەپ دېگەننى روھى بىلەنمۇ بىر ئاز سېزىدۇ. ھېچ بولمىسا ئازراق مەنپەئەتى بولىدۇ.

بىر خىلدا سوزۇلۇپ ياتقان يولدىن زېرىككەن توختاجى يەنە:

— ئەگەر شۇ تاپ بۇ يولنى پايىزدا ماڭغان بولساق، سىلى تەمبۇر چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ ماڭسىلىرى، بىلىنمەيلا يول تۈگەپ قالاتتى، — دېدى.

— نېمە، سىز پەقەت مەتنىلى ناخشا ئوقۇيدۇ دەپ ئويلامسىز؟ — دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، چېقىشىش تەلەپپۇزىدا، — خەلق ناخشىلىرىدىن بىر نەچچىنى ئاڭلىساق نېمىسى يامان؟ مانا بۇ ئىنىمىز بىزگە بىر نەچچە يىلدىن بېرى ئاڭلىيالمىغان ناخشىلارنى ئوقۇپ بېرىدۇ، — دېدى.

ئۇلار ھارۋىكەشنىڭ تۇزۇت قىلغىنىغا قويماي ئۇنى ناخشا ئوقۇپ بېرىشكە ئۈندىدى. يىگىت ئاخىر:

— قاملاشتۇرۇرالمىسام زاڭلىق قىلىشمايلا، — دەپ گېلىنى قىرىپ، سەل تۇرۇۋالغاندىن كېيىن بىردىنلا جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن ناخشا باشلىدى.

هارۋىكەش يىگىتنىڭ ناخشىسى سۇكۇتكە چۆمگەن دالىدا يىراقلارغىچە دولقۇن تارتىپ كەتتى. ناخشىنىڭ ئاھاڭىدا ئۆزگىچە بىر خىل كۈچ يوشۇرۇنۇپ ياتاتتى. ناخشىنىڭ مۇڭى ھەربىر ئادەمنى خىيال سەھراسىغا باشلاپ كېتەتتى.

شۇ تاپ مەمتىلى ئەپەندى ناخشىنىڭ مۇڭىدىن ئۆز كەچۈرمىشلىرىنى ۋاراقلىغاندەك بولدى: يۇرتىدىن ئايرىلىپ "تاغ ئارقىسى" غا كەتكىنى، يېڭى مەدەنىيەت بىخلىرى بىلەن تونۇشقىنى، سەرۋەرگە ئۆيلەنگىنى،... "ئىسيانچى" دەپ قارىلىپ تەقىپ قىلىنغىنى ۋە ئىلاجىسىزلىقتىن سوۋېتكە كېتىپ شەمەيدە تۇرۇپ قالغىنى،... ئوغلى ئابدۇسەمەتنىڭ تۇغۇلىشى،... "ھەيي، ئۇلار ھازىر قانداقراق تۇرىۋاتىدىكىن!؟..." ئوقۇش ئارزۇسى بىلەن تۈركىيەگە كەتكىنى، دەسلەپكى سەرسان- سەرگەردانلىقتا ئۆتكەن ھايات، ... دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇش، ئوقۇتقۇچىلىق قىلىش، تىرىشىپ سىرتتىن ئۆگىنىش،... گۈزەل ئەدىبە، ئۇنىڭ باياشات ئائىلىسىنىڭ ياردىمى، ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ مېھرىبانلىقى،... ۋەتەندىكى ئىنقىلاپ خەۋىرى... قاتارلىقلار بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتەتتى.

ئەخمەد ئەپەندىمۇ ئۆزىنىڭ غەمسىز بالىلىق دەۋرىدىن تارتىپ ئويلاشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى... ئويلا- ئويلا تۈركىيەدىكى ھاياتى يادىغا كەلدى. سادىق رەپىقىسى — تۈرك قىزى سارماشىق[1]، ئوغلى ئىستىقلال كۆز ئالدىغا كېلىش بىلەن سېغىنىش پىراقىنىڭ ھۆجۇمى ئاستىدا قالدى...

توختاجىمۇ ئاللىقانداق ئەسلىمىلەر قوينىغا چۆمگەنىدى. ھارۋىكەش بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كەچمىش دەپتىرىنى ۋاراقلىغاندەك قىلاتتى.

لەڭگەرنىڭ دەرەخلىرى كۆرۈنۈپ تەدرىجىي يېقىنلاپ، ئاندىن ئارقىدا قالدى. سايۋاغنىڭ يوللىرى ئۇلارنى كۈتىۋالدى.

****

---

[1] سارماشىق — ھەمىشە باھار(گۈل ئاچىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈك) (تۈركچە) — ئا.

ئۇلار پاختەكىلىدىن ئۆتۈپ قىزىل دەرياسىغا يېقىنلاشقاندا ھەممەيلەننىڭ قەلبىنى ئاجايىپ بىر ھېسسىياتقا ئۆز قۇچىقىغا ئالدى. بۇ شۇنداق ھېسسىياتىدىكى، ئاشىق ئۆز مەشۇقىدىن ئايرىلىپ، جەڭگە كەتكەن ئوغۇلمۇ ئۆز ئۆيىنىڭ بوسۇغىسى ئالدىغا كەلگەندە ئەنە شۇنداق ھېسسىياتقا كېلەتتى. بۇ چاغدىكى ئىنتىزارلىق شۇ قەدەر تەخىرسىز بولاتتىكى، ئۆتكەن نەچچە يىل، نەچچە ئون يىلمۇ مۇشۇ ئاخىرقى سائەتلەردەك ئۇزۇن بىلىنمەيتى. ھەممەيلەن ئالدى تەرەپكە — شاۋقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان دەريا دولقۇنلىرىغا ۋە ئۇ قاتتىكى شامالباغ، قىزىل دۆۋە تەرەپلەرگە خۇددى كۈتۈپ تۇرىۋاتقان مەشۇقلىرىنى كۆرمەكچى بولغاندەك بويۇنداپ قاراشتى. قەشقەر قانداقراق بولۇپ قالدىكىن؟ ئاخىرقى يىللاردا بۇ قەدىمي شەھەر نۇرغۇن پاجىئەلەرنى باشتىن كەچۈردى، بۇ يەردە قانلار دەريا بولدى؛ بۇ يەردىن كۆتۈرۈلۈپ چىقىلغان جەسەتلەر بىلەن يېڭىدىن- يېڭى قەۋرىستانلىقلار پەيدا بولدى... شەھەر ئۆزىچۇ؟ ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدى تىترەپ كەتتى.

تەۋپىقنىڭ قەشقەر ھەققىدىكى خىياللىرى قاناتلىنىشى بىلەنلا شائىرانە ھېسلار قەلبىنى تولدۇردى. ئۇ ئىختىيارسىز ھالدا گۇمنامنىڭ مۇنۇ مىسرالىرىنى شائىرانە ئاھاڭدا دېكلاماتسىيە قىلدى:

مەزرەئى لۇتفى ئىلاھىدۇر دىيارى كاشغەر،
ئىشق ئېلىنىڭ قىبلەگاھىدۇر مەزارى كاشغەر.
ئىشقۇ- ئۇلفەت چەشمەسىدىن دەردۇ - مېھنەت جۇش ئېتەر،
تۇفراغى ھەسرەت بىلەن پۈتكەن ھىسارى كاشغەر.
دىلرەبالەر باغرىنى لەئىلە بەدەخشان ئەيلەگەي،
بىر نىگاھى غەمزەسىدىن گۇلئۇزارى كاشغەر.
ئەيش ئېلىگە خارىدىن كەلگەي ئىشرەت ئېسى،
چۈن سۇلەيمان دەۋلەتىدۇر خارۇ- زارى كاشغەر.
ئۇدۇ- ئەنبەر تۇفراغىدۇر، ئابى -كەۋسەردۇر سۈيى،

دۇررى- مەرجان تاشلاردۇر كوھسارى كاشغەر.

....

مەمتىلى ئەپەندى ئۇ قىرغاقتىكى يېشىللىققا پۈركەنگەن يېزىلارغا تىكىلگىنىچە جىمىپ قالدى. سەلدىن كېيىن ئەخمەد ئەپەندى قوشۇپ قويدى:

يا پەرى، يا ھۆر، يا باغى - ئېرەم ياد ئەيلەمەس،
شەھرىنى ئۇنتار، بولۇر ھەركىم دۇچارى كاشغەر.

ئۇلار ئاللىقانداق ھەيۋەتلىك گۈمبۈرلەشنى كۈتۈپ، دېمىنى ئىچىگە ئالغاندەك جىمىپ كېتىشتى. ھارۋىنىڭ غىچىرلىشى بىلەن تاراقلىشى، دەريانىڭ شارقىرىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى...

ئۇلار ئالدى بىلەن قىزىل دۆۋىگە بېرىپ تۇداخۇنباينىڭ قەدەم جايىغا — توختاجىنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ئۇ يەردە توختاجىنىڭ ئىنىسى ئابدېكرىماخۇن، ساھىپخانلىق قىلدى.

بەشىنچى باب

1

ئۇلار شۇ كۈنىلا توختاجىنىڭ ئاكىسى ئىمىنهاجى، ئىنىسى ئابدىكېرىماخۇنلاردىن قەشقەر شەھرىنىڭ ئەھۋالىنى ئۇققۇشتى. مەمتىلى ئەپەندى كونا تونۇشلىرىنى — يۈسۈپ زىيا ۋە مەجىددىن دوختۇرنى سورىدى. ئۇ يۈسۈپ ئەپەندى بىلەن ئىكساقتىكى ”ھۈسەينىيە“ مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان چاغدىن تارتىپلا تونۇشاتتى، گەرچە ئۇلار تەڭ قۇراملىق بولمىسىمۇ بۇ ئۇلارنىڭ دوستلىقىغا توسقۇن بولالمىغانىدى. كېيىن ئۇلار تۈركىيىدىمۇ بىللە بولۇشقانىدى. مەجىددىن ئەپەندى بىلەن تۈركىيەدىكى تونۇشلۇق مەزگىلى ناھايىتى قىسقا بولغان بولسىمۇ، بىر- بىرىگە بەك ئامراق بولۇپ قېلىشقانىدى.

يۈسۈپ زىيا ئىوردا ئىشكىدە ئولتۇردىكەن، نۆۋېشى مەكتەپكە دەرس بېرىدىكەن، مەجىددىن ئەپەندى ”ھىلال ئەھمەر“[1] دە ئىشلەيدىكەن ھەم شۇ يەردە ئولتۇرىدىكەن. ئۇلار يەنە يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ توي قىلىۋالغانلىقىنى ئۇقتى. بارلىق ئىشقى- مۇھەببىتىنى مىللەتنى ئاقارتىش ئىشىغا بېغىشلىغان بۇ كىشى ئوتتۇرا ياشقا بارغاندىلا ئۆزىنىڭ تۇرمۇشى ھەققىدە ئويلاشقا ئېرىشىنغانىدى. بۇ ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي خاراكتېرى ۋە ئادەتلىرىدىن ئېيتقاندا ئاددىي مەسىلە ئەمەس، كىچىك قۇربان بېرىش ئەمەسىدى. ئۇلار يەنە مەجىددىن ئەپەندىنىڭمۇ ئۆيلەنمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىشتى. بوۋاي شامالباغلىق ئىبادەتخان دېگەن ئايال بىلەن توي قىلىش ئالدىدىكەن.

يۇقارقى سۆھبەتلەر بولۇپ ئۆتكەن پۇرسەتتە ئازراق دەم ئېلىۋالغان ئەخمەد

---

[1] ھىلال ئەھمەر — (قىزىل يېڭى ئاي) — ”قىزىل كرېست جەمىيىتى“نىڭ ئىسلام ئەللىرىدىكى ئاتىلىشى. قەشقەردىكى ”ھىلال ئەھمەر“ 1933 - يىلى قۇرۇلغان، ئورنى ياۋاغدا ئىدى — ئا.

ئەپەندى تەۋپىقنى شەھەردە كۈتىدىغان، نوۋبىشى مەكتەپتە ئۆچرىشىدىغان بولۇپ شەھەرگە كىرىپ كەتتى، توختاجى ۋە باشقا ساھىبخانلار ئۇنى ئېلىپ قېلىشقا خېلى تىرىشقان بولسىمۇ، دوستىنى ھەممىدىن بەك چۈشىنىدىغان تەۋپىق ئۇنىڭغا ئىجازەت بېرىش ئەڭ ئاقىلانىلىق دەپ قارىدى. ئۆيىنىڭ بوسۇغىسىغا كەلگەندە كىم بۇنداق ئالدىرىمىسۇن؟ تەۋپىق ئۆزى توختاجىنىڭ ئۆيدە قوناق بولۇپ قالدى.

تەۋپىق سەپەر چاڭلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۇزاق يۇيۇندى. ئادەتتە ئۇ ئاۋال ئىسسىق سۇ بىلەن ئۇزاق يۇيۇنۇپ ئارقىدىن مۇزدەك سوغوق سۇدا چايقايتتى. بۇنداق قىلىش بەدەننىڭ كېسەلگە قارشى كۈچىنى ئاشۇرىدۇ، دەپ چۈشەندۈرەتتى ئۇ.

ئەتىسى ئەتتىگەندە ئۇ ھەممىدىن بالدۇر تۇردى، ئۇزاق گىمناستىكا ئوينىغاندىن كېيىن يۈز-كۆزىنى يۇيدى. ئاندىن بىر بۇردا قاتتىق نان يېدى. بۇمۇ ئۇنىڭ ئۇزاقتىن بېرى داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئادىتى بولۇپ، دادىسى — تىۋىپ موللا توختاجىنىڭ قارىشىچە قاتتىق نان كېچىسى ئاشقازاندا پەيدا بولىدىغان ۋە زەردىنى قايتۇرىدىغان ئاچچىق سۇيۇقلۇقنى شۈمۈرۈپ، ئاشقازاننىڭ پائالىيىتىنى ياخشىلاشقا پايدىسى باركەن، ئۇ دادىسىنىڭ شۇ نەزەرىيىسىگە ئىزچىل ئەمەل قىلىپ كېلەتتى. تەۋپىق تاكى ساھىپخان ئەتتىگەنلىك چايغا تەكلىپ قىلغۇچە قىزىل دۆۋىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ئايلىنىپ يۈردى.

ئەتتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىنلا مەمتىلى ئەپەندى شەھەرگە كىرىشكە ئالدىرىدى.

— قەشقەر بىر ياققا قاچمايدۇ، ئەپەندىم، بىر- ئىككى كۈن، ھېچ بولمىسا بۈگۈن بىر كۈن دەم ئالسىلا ئاندىن كىرەيلى، — دەپ توستى توختاجى.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ، — دوستۇم، دۇنيادا بىرمۇنچە قاچمايدىغان نەرسىلەر بار، لېكىن ئىنسان ۋاقتى كەلگەندە ھامان ئۆزىنى تۇتىۋالالمايدۇ. ئەگەر سىزنى بىر گۈزەل كۈتىۋاتقان بولسا، ئۇنىڭ بەربىر كېتىپ قالمايدىغانلىقىنى بىلسىڭىزمۇ ئالدىرايسىزغۇ؟

— ئۇغۇ راست.

— شۇنداقتىمۇ مىللىتىمىزنىڭ يۈرىكى بولغان بۇ دىيارنى كۆرمىگىلى ئون نەچچە يىل بولغانلىقىنى نىمىشكە نەزەردىن ساقىت قىلىۋېتىسىز؟

— يائاللا، نىمانچە ھاياجانلىنىپ كېتىپلا، ئەپەندىم؟ ئۇنداق بولسا جۇرسىلە مەن تېخى مەمتىلى ئەپەندى بىر پارچە چوغ دېسە، نېمە دەيدىغاندۇ دەپتىكەنمەن، ئەمدى قارىسام سىلى كۆيۈپ تۇرغىنىدىن ئىكەنلىغۇ، — توختاجى كۈلۈپ كېتىپ، دوستىغا ئىجازەت بەردى ۋە ئۆزىمۇ بىللە كېرىشكە تەييارلاندى.

مەمتىلى ئەپەندى يۈك- تاقىلىرىنى ئېلىپلا كەتمەكچى بولىۋېدى، توختاجى ئۇنى توسۇپ:

— يۈك- تاقىلىرىنى ئالمىسىلىمۇ بولىدۇ، يەنە كېلىمىز. بۈگۈن قايتىپ كېلىمىز، بىزنىڭكىدە قونىلا. ئەتە ئەتتىگەندە نەگە بارىمەن دېسىلە، يول بولسۇن دەيمەن، — دېدى.

تەۋپىق ئۇنىڭ سۆزىنى يىرالمىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككىسى توختاجىنىڭ پوچتىسىغا ئولتۇرۇپ شەھەرگە قاراپ ماڭدى. شەھەر سېپىلىغا يېقىنلاشقانسېرى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆكرەكلىرى تېز- تېز كۆتۈرۈلۈپ - پەسىيىشكە باشلىدى. ئۇ ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ كەتكەن ئەزىز ۋە مۇقەددەس جاينى قايتا كۆرۈش شاتلىقىدا مەست ئىدى.

ئۇلار قوۋم دەرۋازىسى بىلەن شەھەرگە كىرگەندىن باشلاپ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئەتراپتىكى بارلىقنى قاراشلىرىدا چوڭقۇر ۋەتەن سۆيگۈسى بىلەن سېغىنىشنىڭ ئوتى يالقۇن چېچىپ تۇراتتى. ئۇنىڭغا زىچ جايلاشقان ئۆيلەرنىڭ قەدىمىيلىقى، ئۇستى يېپىق كوچىلار ئېگىز- ئېگىز سىرەج تاملار، سالاسۇنلار،... ئومۇمەن شەرق ئۇسلۇبىدىكى بۇ شەھەرنىڭ تۈركى مىللەتلىرىگە خاس ئۆزگىچىلىكى قىزىق ۋە يېڭى تۇيۇلاتتى. ئۇنىڭغا ھەتتا چىرمىشىپ كەتكەن، ئادەم ئېزىپ قالغۇدەك مۈرەككەپ كىچىك كوچىلىرىمۇ ئاجايىپ زوق بېغىشلايتتى. قەشقەر بازىرىغا يېتىدىغان بازار يوقىدى.

ئۇلار ئۆستەڭ بويى كوچىسى بىلەن ھېيتگاھ ئالدىغا چىققاندا مەمتىلى

ئەپەندى بۇ ھەيۋەتلىك قۇرۇلۇشقا باللىق مېھرى بىلەن ئۇزاققىچە تىكىلدى. ئۇنىڭ شائىرغا خاس قەلبى ھاياجانغا، تەسەۋۋۇرغا باي مېڭىسى ئاجايىپ خىياللارغا چۆمدى. ئۇ خىيالدا قۇش بولۇپ ئۇچتى ۋە قۇببە ئۈستىدىكى ھىلال ئاينى سۆيدى. ئۇ خىيالدا غايەت زور بىر كىشىگە ئايلىنىپ مۇنارنى قۇچاقلىدى. ئاخىردا ئۇنىڭ خىيالى ئۆزىنى ئاشۇ مۇنارغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. بۇ مۇناره بولسا تەدرىجىي بەھەتۋەت نەيزىگە ئايلىنىپ جاھالەتكە روبىرو بولدى...

توختاجى ئۇنى ئۇنىسىز بېقىنلىغانىدى، ئۇ شۇندىلا خىيالى مۇھەتتىن ئايرىلىپ ھېيتگاھ ئالدىغا — رېئاللىققا قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ مېڭىسىدە ھېيتگاھ ھەققىدە بىر شېئىر پۈتۈپ قالغانىدى. ئۇ ئىچىدە ئاشۇ يېڭىلا دۇنياغا كەلگەن مىسرالارنى تەكرالىغاچ نوۋېشى تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

توختاجى ئەسلىدىمۇ كۆپ گەپ قىلمايتتى، ئەمدىلىكتە ئۇ تەۋپىقنىڭ كۆڭلىدە ئاجايىپ كارتىنىلارنىڭ پەيدا بولۇپ ۋە يېڭىلىنىپ تۇرىۋاتقانلىقىنى بىلگەچكە تېخىمۇ شۈك ماڭدى. ئۇ شائىرلارنىڭ خيالغا پاتقان هامان كۆڭلىدە سۆھبەت، مۇشائىرە باشلايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

— ئەپەندىم، نېمىشكە گەپ قىلمايسىز؟ — دەپ سورىدى تەۋپىق دوستىدىن، ئۇ خىيالدىن باش كۆتۈرگەنىدى.

— سىلىنىڭ خىياللىرىنى بۆلىۋەتمەي دېدىم.

— شۇنداقمۇ؟ مېنىڭ خىيال سۈرىۋاتقانلىقىمنى قانداق بىلدىڭىز؟

— شائىر دېگەن جىم بولغاندىكىنلا ئىچىدە بىر نېمە توقۇشقا باشلايدۇ دەپ ئۇققانتىم.

— شۇنداقمۇ، مېنىڭچە ھەممىسىمۇ ئۇنداق بولىۋەرمەيدۇ. ئەمما مەن ھېلىراقتا ھېيتگاھ توغرۇلۇق خىيال قىلغانىدىم، بۇنى نەزەردە تۇتقاندا پەرىزىڭىز ھەقىقەتەنمۇ توغرا.

ئۇلار نوۋېشى مەكتەپكە بۇرۇلىدىغان دوقمۇشتا تۇرغان ئەخمەد ئەپەندى بىلەن ئۇچراشتى.

— خەيرلىك كۈن، ئەپەندى، — دەپ سالام قىلدى، تەۋپىق ئاۋال ئېغىز ئېچىپ، — قانداق، تۇققانلار بىلەن تېپىشتىڭىزمۇ؟ ھەممىسى

تېچلىقمىكەن؟ خۇداغا شۈكرى.

— ھە، يامان ئەمەسكەن، — غەمكىن جاۋاب بەردى ئەخمەد ئەپەندى.

ئۇلار نوۋبىشى مەكتەپكە يېتىپ كەلدى. مەكتەپ ئورنىدا ئىنقىلاپتىن ئىلگىرى بۇتخانا بولۇپ، ئىنقىلاپتا بۇتخانا چېقىپ تاشلىنىپ، ئورنىغا مەكتەپ سېلىنغانىدى. ئۇلار مەكتەپ ھويلىسىغا كىرىپ كەلگەندە چۈشكە يېقىنلاشقانىدى. شۇڭا ئۇزاق كۈتۈشكە توغرا كەلمەيلا ئەپەندىلەر دەرستىن چۈشتى. مەمتىلى ئەپەندى سىنىپتىن چىقىۋاتقان يۈسۈپ زىيانىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭدى. يۈسۈپ ئەپەندى قىرىق ياشلاردىكى قارا مۇتۇق، ئۇرۇق، سوزۇنچاق يۈزلۈك كىشىدى. ئۇ ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان كىچىك بۇرۇتلۇق، كېلىشكەن ئادەمنى كۆرگىنىدە قولتۇقىدىكى كىتاپ-دەپتەرلەرنىڭ چۈشۈپ قالغىنىنىمۇ تۇيماي قۇچىقىنى ئاچتى. ئۇلار شۇ يوسۇن ئۈنسىز قۇچاقلىشىپ تۇرۇشتى. ئارقىدىن بىر- بىرىنى نېرى ئىتتىرىپ ئۇزاق تىكىلىشتى. ئاندىن قوللىرى ئاغرىپ كەتكۈدەك قول قىسىشىپ تۇرۇپ:

— سالام...، — دېيىشتى ۋە ئۆز- ئارا ھال- ئەھۋال سورىشىپ كەتتى.

بۇ كەيپىياتنى جىددىيلەشتۈرىدىغان مۇراسىم تۈگىگەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى يەرگە چۈشۈپ كەتكەن كىتاب- دەپتەرلەرنى ئېلىپ، ئەستايىدىل قېقىشتۇرۇپ، قاراپ چىققاندىن كېيىن ئۇنى يۈسۈپ ئەپەندىگە سۇندى.

— تەبرىكلەيمەن، مەرىپەتنىڭ زىياسىنى[1] چېچىشنى باشلاپسىلەر، دېدى ئۇ.

— تېخى يېقىندىلا... ئاسان بولمىدى، ئەپەندىم.

بۇ چاغدا نوۋبىشى مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچىلاردىن تۇرغۇن ئەپەندى، ساۋۇت ئەپەندىلەر ئۇلارنىڭ قېشىغا كەلدى. يۈسۈپ زىيا ئۇلارنى تەۋپىق بىلەن ئەخمەد ئەپەندىگە تونۇشتۇردى، تەۋپىق بولسا ئەخمەد ئەپەندىنى ۋە ئۆز- ئۆزىنى تونۇشتۇردى.

---

[1] زىيا — نۇر. بۇ يەردە تەۋپىق سۆز ئويۇنى قىلىپ، يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ تەخەللۇسىغا ئىشارە قىلىۋاتىدۇ، — ئا.

— يۇرۇڭلار، ئاۋۋال بىزگە مېھمان بولۇڭلار، چۈشتىن كېيىن مەجىددىن ئەپەندىنىڭ قېشىغا بارىمىز، — دېدى يۈسۈپ زىيا.

— ياق، دوستۇم، ئاۋۋال بوۋاي بىلەن كۆرىشەيلى، تاماقنى شۇ يەردە يەيلى، — دەپ ئۇنىمىدى تەۋپىق، ئۇ مەجىددىن ئەپەندى بىلەن دائىم چېقىشىپ تۇرۇشقا ئامراق، سىرداش دوستلاردىنىدى. شۇڭا ئۇ قېرى دوستىنىڭ ھوزۇرىغا بېرىشقا بەك ئالدىرىغانىدى.

يۈسۈپ ئەپەندى ئۆزىمۇ خېلىدىن بېرى مەجىددىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشمىگەنىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇزۇن بىر جۇدالىقتىن كېيىن ئەمدىلا كۆرۈشۈپ تۇرغان دوستىنىڭ كۆڭلىگە بارماي بولمايتتى. شۇڭا ئۇ دەرھال قوشۇلدى.

— جۇرۇڭلار، ھەممىمىز بىللە بارايلى،— دەپ تەكلىپ قىلدى تەۋپىق ئوچۇق- يۇرۇقلۇق بىلەن ھېلىلا تونۇشقان تۇرغۇن ئەپەندى ۋە ساۋۇت ئەپەندىگە.

ئۇ ئىككەيلەنمۇ بۇ كىشىنىڭ سەمىمىيلىك، دوستانىلىق يېغىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ ئۇنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىشقا ئاجىز كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ھەممىسى بىلەن ياۋاغقا — ”ھىلال ئەھمەر“ گە قاراپ كېتىشتى.

2

ئۇلار ”ھىلال ئەھمەر“ گە بارغاندا مەجىددىن ئەپەندى ئىشخانىسىدا ئىكەن، ئۇ 55 ياشلار ئەتراپىدىكى، ساقاللىرىغا ئاق كىرگەن بوۋاي بولۇپ، قولىدا ئەگرى ساپلىق ھاسا بارىدى.

ئۆزى ئورۇق، ۋىجىك، ئويناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن چاققانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ تەۋپىقنى ئۇزاق قۇچاقلىدى. كىچىك كۆزلىرىنىڭ چانىقى ياش بىلەن پارقىراپ كەتتى.

— خوش كېلىدىڭىز، سەفا كېلىدىڭىز، ئەپەندى؟ — دېدى ئۇ قويۇق ئىستانبۇل شىۋىسىدە، گەرچە ئۇ ھازىر تولۇق قەشقەر شىۋىسىدە سۆزلەيدىغان

بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، دوستلىرى يېڭىدىن تۈركىيەدىن كەلگىنى ئۈچۈن نېزىقىغاندەك قىلىپ شۇنداق سۆزلىمەكتىدى.

— سالامەت، ئۆزىڭىز ئوبدان تۇرغانسىز؟ ئوبدان بولمىسىڭىز تويىڭىزنى قانداق ئوينايمىز؟

تەۋپىق ئۇنىڭ ئۆيلەنمەكچى بولغىنىنى ئاڭلىۋالغاچقا چاقچاق قىلدى.

— مەنمۇ مانا شۇنچىلىك، — دېدى ئۇ مۇرىسىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ ئىنتايىن چاققان ھەرىكەت بىلەن ئۆزىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى نامايەن قىلىپ، — تىرىك يۈرۈپتىمەن، ئىستىخبارات[1] سىستېمىلىرىڭىزنىڭ سەزگۈرلىكىدىن سۆيۈندۈم، مېنىڭ جىمى ئەھۋالىمنى سىزگە مەلۇم قىلىپ بولغان چېغى؟

تەۋپىق كۈلۈپ قويۇپ:

— تىرىك بولۇڭ، دوستلىرىڭىزنىڭ ھەممىسى سالام ئېيتىشتى، — دېدى.

— سالامەت بولسۇن ، بۇ ھەقتە ماڭا كېيىن سۆزلەپ بېرىسىز، ھازىر يېمەك ۋار، سوفرايا گېلىنىز، — دېدى ئۇ يەنە ئاغزى ئىستانبۇل شىۋىسىگە كېتىپ، ھاسىسىنى يىپ ئەشكەندەك بىر پىرقىرىتىپ قويۇپ، مېھمانلارنىڭ ئالدىدا يول باشلاپ ماڭدى، — بىز سىزنىڭ ۋەتىنىڭىزدە نۇرغۇن بوران - چاپقۇننى باشتىن كەچۈردۇق. بۇلار ھەققىدىمۇ كېيىن سۆزلىشىمىز،— ئۇ كېتىۋېتىپ شۇنداق دەيتتى. ئۇ توختاجىنىڭ قولىنى تۇتىۋېلىپ پەس ئاۋازدا دېدى، — مەن سىزنى بىلىمەن.

— مەنمۇ شۇنداق، سىلىنى تونۇيمەن، — دېدى توختاجى قىسقىلا.

ھويلىدا ئۇلارغا بىر كىشى ئۇچرىغانىدى، مەجىددىن ئۇ كىشىنى يېڭى كەلگەن مېھمانلارغا تونۇشتۇرۇپ:

— بۇ كىشى نامان ئەپەندى بولىدۇ، تەۋپىق بىلەن يۇرتداش، "ھىلال ئەھمەر" نىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن، — دېدى ئاندىن نامان ئەپەندىگە،— يۈرۈڭ،

---

[1] ئىستىخبارات — رازۋېدكا، جاسۇسلۇق ۋە ئانتى جاسۇسلۇق، — ئا.

سىزمۇ بىز بىلەن بىللە مېڭىڭ، بۇلار بىلەن تونۇشۇپ قېلىڭ، ھەر ھالدا ئۆلپەتچىلىككە يارايدىغان ئادەملەر،— دېدى.

نامان ئەپەندى تەۋپىقنىڭ يۇرتىشى،”ھىلال ئەھمەر“ نىڭ قۇرغۇچىسى دېگەن گەپلەرگە قىزىقىپ قالغان مەمتىلى ئەپەندى مەجىددىن دوختۇرنىڭ ئۆيىگە كىرگىچىلا نامان ئەپەندى بىلەن تونۇشۇۋالدى ھەم ئۇنىڭ ئاتۇش ئوڭئېبرىقتىن ئىكەنلىكىنى، تىبابەت ساھەسىدە ۋە پەننىڭ باشقا ساھەلىرىدە خېلى كۆزگە كۆرۈنگەن زىيالى، شۇنداقلا جامائەت ئەربابى ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشقا ئۈلگۈردى.

ئۇلار مەجىددىن ئەپەندىنىڭ ياتاقخانىسىغا كىرگەندىن كېيىن ساھىپخانىنىڭ پارىڭى تۈگىمەيلا كەتتى. ئۇنىڭ سۆز- ھەرىكىتىدىن تەۋپىقنى ئۆز بالىسىدىنمۇ يېقىن كۆرىدىغانلىقى، شۇڭا ھازىر خوشاللىقىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي مەڭدەپ كېتىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ قولىدىكى ھاسىسىنى پات- پات يېپ ئەشكەندەك پىرقىرىتىپ قويۇپ، گاھ تەۋپىققە چاخچاق قىلاتتى؛ گاھ سوئال سورايتتى، ئارقىدىنلا ئۆزىنىڭ قەشقەرگە كەلگەندىن كېيىنكى كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەپ كېتەتتى. ئىنقىلاپ ھەققىدە سۆزلىگەندە ئالاھىدە جانلىنىپ كېتەتتى. كېيىن روي بەرگەن پاجىئەلەر، تېرورلۇق ھەرىكەتلەر — يوشۇرۇن تۇتۇپ كېتىش، يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈش... لەر ھەققىدە سۆزلىگەندە غەمكىنلىشىپ قالاتتى. ئۇ ئۇلار باشتىن كەچۈرگەن بارلىق بەختسىزلىككە ئىچ ئاغرىتىپ سۆزلىدى.

تۇرغۇن ئەپەندى، ساۋۇت ئەپەندىلەرنىڭ چۈشتىن كېيىن دەرسى بولغاچقا مەكتەپكە قايتىپ كەتتى. قالغانلار يەنە بىردەم پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى.

— ئەمدى، ئەپەندىلەر، بىزگە ھەمرا بولساڭلار، قەشقەرنى ئايلانساق، ھەممە يەرنى كۆرۈپ سېغىنچىلىرىمىزنى باسساق، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

— ئۈلگۈرسىز، ئەپەندى ھەممىگە ئۈلگىرىسىز، نېمە ئانچە ئالدىرايسىز؟ — دېدى مەجىددىن ئەپەندى، — ئاۋۋال بىز سىلەرگە بولغان سېغىنچىمىزنى باسمايلىمۇ.

— ھەممىمىز بىللە چىقساق، پاراڭلىرىمىزنى كوچا ئايلانغاچ داۋاملاشتۇرساق بولىدىغۇ، — دېدى تەۋپىق ئورنىدىن تۇرۇۋېلىپ، باشقىلارمۇ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.
ئۇلار ”ھىلال ئەھمەر“ دىن چىقىپ ھېيگاھ تەرەپكە قاراپ مېڭىشتى. شۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندى قېرى دوختۇردىن سورىدى:
— ئەپەندىم، ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرتى بولغان، ”شەرقنىڭ يۇلتۇزى“ دەپ ئاتالغان قەشقەر شەھرى سىزگە قانداق تەسىرات بەردى؟ ياقتىمۇ؟
— ھەقىقەتەنمۇ قايناق شەھەر ئىكەن، قەشقەرنىڭ بازىرىدىن ياۋروپادىكى چوڭ شەھەرلەردىمۇ ئاسانلىقچە تاپقىلى بولمايدىغان نەرسىلەرنى تاپقىلى بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم، — دېدى دوختۇر چىن قەلبىدىن ماختاپ.
— ”قەشقەرنىڭ بازىرىدا توخۇ سۈتىدىن باشقىسى تېپىلىدۇ“ دېگەن گەپ بىكار ئېيتىلمىغان ـ دە! — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئېپتىخار بىلەن.
— بىراق،... — دەپ توختاپ قالدى دوختۇر.
مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى قولتۇقلىۋالدى ۋە ئۇنىڭ دېمەكچى بولغان، ئەمما دېيەلمىگەن سۆزىنى بىلىۋالغاندەك سۆزلەشكە باشلىدى:
— بىراق، مۇشۇ بىر قەدىمىي شەھەر تەرەققىي قىلماي ئوتتۇرا ئەسىر قالاقلىقىدا، مەڭگۈلۈك ئاسارە- ئەتىقە بولۇپ تۇرۇپتۇ، دەپ ئېچىنىۋاتىسىزغۇ دەيمەن، شۇنداقمۇ؟ — دېدى ئۇ نۇرلۇق كۆزلىرىنى ئالدى تەرەپتىن ئۈزمەستىن كېلىۋېتىپ، — بىز بۇ شەھەرنى گۈزەل قىلىپ قۇرۇشنى، تەرەققىي قىلدۇرۇشنى خالايتتۇق. ئالدىنقىلارمۇ خالايتتى. لېكىن، بەختسىز ئۇيغۇر خەلقى ئاسارەت زەنجىرىدىن قۇتۇلالمىدى. جاھانگىرلار، مۇستەملىكچىلەر ھەرخىل چىرايلىق نىقاپلارغا ئورۇنۇپ بىزنىڭ بېشىمىزنى سىلىغۇچى ”ماشايىخ“ لار سۈپىتىدە كېلىشىپ، مىللىي مۇناپىقلار، ۋەتەن ساتقۇچىلار، ئاخماق ۋە قىزىلكۆز موللىلار بىلەن بىرلىشىپ ۋەتىنىمىزنىڭ بايلىقىنى گويا بىر بۆيۈك تەندىن قان شورىغاندەك شوراشتى. ئامىتىگە شېرىك بولدى، ئاپىتىگە ئىگە بولمىدى — پايدا بولغاندا ھەممىگە ئىگە بولىۋېلىپ، ھەقىقىي

ئىگىلىرىنى يېقىن كەلتۈرۈشمىدى؛ بىراق زىيان بولغاندا مەزلۇم ئەلنىڭ ئۆزىگە ئىتتىرىپ قويۇپ، ئۆزلىرى چەتكە چىقىۋېلىشتى. ئەنە شۇنداق قىلىپ بايلىقلارنى توشۇپ كېتىپ ئۆز شەھەرلىرىنى ھەشەمەتلىك قىلىپ قۇرۇشتى. بۇ يەر بولسا خۇددى سۈت بەرگەن كالىدەك باشقىلارنى ئوزۇقلۇق بىلەن تەمىن ئەتتى - يۇ، ئۆزى بېقىش تاپمىدى. — توختاجى، ئەخمەد ئەپەندى، يۈسۈپ زىيالار پاراڭ قىلماي مېڭىشتى. ھەممەيلەن تەۋپىقنىڭ ھاياجان بىلەن ئېيتىۋاتقان سۆزلىرىگە قۇلاق سالاتتى، — لېكىن، بىز ئەمدى ئەسىرلىك ئۇيقۇدىن ئويغىنىمىز، ۋەتىنىمىزدە تەبىئىي بايلىق مول، ھەرخىل ”تەييارغا ھەييار“ ”دوست“ لارنى بىزگە ”ماشايىخ“ بولىۋالغان ئالدامچىلارنى قوغلىۋەتسەكلا ناھايىتى تېز پۈرسەتتە ھەر قانداق مەدەنىيەتلىك ئەل بىلەن تەڭلىشىپ قالىمىز. مانا بۇ جانلىق ئاسارە- ئەتىقىنىمۇ پارىژدەك، بېرلىندەك، لوندوندەك قىلىپ قۇرۇپ چىقىمىز. چۈنكى بىز ئوغۇز ئەۋلادى! بىز ئىنسانىيەتكە قەغەزنى، مەتبەنى ۋە يەنە نۇرغۇن نەرسىلەرنى تەقدىم قىلغان خەلقمىز!

ئۇلار قىززىق پاراڭ بىلەن ھېيتگاھ جامەسى ئالدىغا يېقىنلاشقاندا ئۇلارنىڭ قارشىسىدىن 45 ياشلار چامىسىدىكى دۇپچەك، قاڭشار بۇرۇن، ئاق سېمىز، بۇرۇت قويغان، ساقالسىز بىر كىشى چىقىپ كەلدى ۋە ئۇلارغا گۇمان ھەم دۈشمەنلىك نەزىرىدە قاراپ قويدى. ئۇنىڭ چېھرىسىدىن بىر خىل سوغۇق، رەھىمسىز نۇر تارقىلىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ئۇ ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن يۈسۈپ ئەپەندى:

— بۇ ساقچى باشلىقى قادىر ھاجى دېگەن كىشى بولىدۇ، ئۆزى قازېرىقلىق[1] ھاشىمباي دېگەننىڭ ئوغلىكەن. ئىلگىرى دادىسى بىلەن ھەجگە بېرىش سەپىرىدە يېرىدە سوۋېت يېرىدە قېلىپ يولىدىن چىققان، ئەتكەسچىلىك، قىمارۋازلىق قاتارلىق بولمىغۇر ئىشلارنى قىلغانىكەن، شۇڭا ھاشىمباي ئۆلۈش ئالدىدا ”كاپىرغا مىراس قالدۇرۇش دۇرۇس ئەمەس، قادىر كاپىر بولۇپ كەتتى، ئۇنىڭغا ھېچنىمە بەرمەڭلار“ دەپ ۋەسىيەت قىلغانىكەن.

---

[1] قازېرىق — قەشقەر كونىشەرگە تەۋە يېزا، بەشكېرەم بىلەن قوغان ئارىلىقىدا، — ئا.

بىراق، قادىر ھاجى سوۋېتتىن كەلگەندىن كېيىن ئەمەلدار بولدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ بىر تۇغقانلىرى ئۇنىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ مال- مۈلۈكنىڭ كۆپرەك بىر قىسمىنى ئۇنىڭغا بېرىپتۇمىش، — دەپ تونۇشتۇردى.

— بۇ كىشىدە راسا جاللاتلىق تەبىئىتى باردەك قىلىدۇ، — دېدى تەۋپىق

— شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇنىڭ مۇشۇ خىل ئالاھىدىلىكىدىن پايدىلىنىش مەقسىتىدە مۇشۇ خىزمەتكە قويۇلغان ـ دە، — دېدى يۈسۈپ زىيا.

— نېمە گەپ بۇ، ھازىر بۇ يەردە سوۋېتتە ئوقۇغانلار ئىش بېشىغا چىقىۋاتقان ئوخشىمامدۇ؟

— ھازىرچە تېخى بەك ئاشكارىلانمىدى، ھەرھالدا كېلىشىملەرنىڭ مەزمۇنلىرى شۇنداق بولىشى كېرەك، ئاستا ـ ئاستا كومۇنىستلار ھاكىمىيەت قاتلاملىرىغا چىقىۋاتقاندەك قىلىدۇ. ئاقسۇ ساقچى ئىدارىسىغىمۇ سوۋېتتىن كەلگەن بىرىنى قويۇپتىمىش، يېقىندا يەنە بىر بولشۇۋىك خىتاي كەپتۇ دېيىشىدۇ، قەشقەرگە ۋالى بولارمىش. ئەمما تېخى ئاشكارىلانمىدى.

ئۇلار جامە ئىچىگە كىرىپ زىيارەت قىلىشتى. ئىككى رەكئەت تەھىييەتۇل مەسجىد[1] نامىزى ئوقۇپ، ئۇ يەردىن قايتىپ چىقىپ ئۆستەڭ بويى كوچىسىنى، ئاندىن ئايلىنىپ يان دەرۋازا، قوناق بازىرى، ئوردا ئالدى كوچىلىرىنى زىيارەت قىلىشتى. ھەممە يەردە پۈتكۈل شەرق بازارلىرىنىڭ ئومۇمىي خۇسۇسىيىتى چىقىپ تۇراتتى.

— مەن دەيمەن، — دەپ سۆز باشلىدى مەجىددىن ئەپەندى، — ئۇيغۇرلار بەك ئاقكۆڭۈل خەلق بولۇش بىلەن بىللە، يەنە ئىنتايىن قىزغىن مېجەزلىك خەلق ئىكەن. دىققەت قىلدىڭلارمىكىن، بىز ئايلىنىپ ئۆتكەن كوچىلاردىلا

---

[1] مەسچىدكە سالام نامىزى دەپ ئاتالسىمۇ، ئەرەپچە ئەسلى مەنىسىدە «مەسجىدنىڭ پەرۋەردىگارىغا سالام» مەنىسى بار. ئىلىمىزدە بۇ بىدئەتچى موللىلار تەرىپىدىن بۇرمىلىنىپ، مەسجىد بىنا قىلغۇچىنىڭ روھىغا ئاتاپ ئوقۇلىدۇ دەپ چۈشەندۈرۈلىدۇ. قۇرئاننىڭ تىرىكلەرگە چۈشۈرۈلگەنلىكى نۇقتىسىدىن ئالغاندىمۇ ئۆلگەنلەرگە ئاتاپ ناماز ئوقۇلمايدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتى بولۇپ، ھەرزامان مەسچىدكە كىرىلسە پەرز نامازغا تۇرۇلمىغانلا بولسا مۇشۇنداق ئىككى رەكئەت ناماز ئوقۇلىدۇ، — ئا.

نەچچە يەردە تۇپلىشىۋالغانلارنى كۆردۇق، ئۇلارنىڭ قىزغىنلىق بىلەن ئولىشىۋالغانلىقىغا قاراپ ئۇ يەردە قىزىق بىر ئىش بولغان ئوخشايدۇ،دەپ قالىسىز. ئەمەلىيەتتە بولسا ئۇنچىۋالا ئىش يوق. يا بىر چەتئەللىك مال ئېلىۋاتقان بولىدۇ، يا ئىككى ئادەم قىزىرىشىپ قالغان بولىدۇ... ئىشقىلىپ شۇنچىلىكلا بىر ئىش.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چىرايىغا قويۇق قىزىللىق تەپتى. ئۇ بۇ گەپتىن ئۆزى ياكى يېقىن كىشىسى ھاقارەتكە ئۇچرىغاندەك نومۇسى كەلدى. لېكىن ئۇ مەجىددىن ئەپەندىدىن رەنجىمىدى، دوختۇرنىڭ ھاقارەت مەخسىتىدە دېمەيدىغانلىقىنى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ گەپلەر ھەقىقەتەنمۇ راسىدى. شۇڭا ئۇ يۈرىكىنىڭ شىددەت بىلەن تېپىشىنى سەل تىزگىنلىۋېلىپ دېدى:

— ئومۇمەن، ھاياتتىن لەززەت تاپالمايدىغان، تۇرمۇشنى ھايۋانلاردىن سەللا يۇقىرى سەۋىيىدە ئورۇنلاشتۇرۇۋېلىپ شۇنىڭدىن قانائەتلىنىدىغان، بەلكى بۇنىڭدىن يۇقىرىراق تۇرمۇشنىڭ بولىشىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايدىغان، مەنىۋي دۇنياسى قۇرۇق بولغان ئادەملەر ھەربىر ئۇششاق ئىشلارغىمۇ قىزىقىپ، ھېچنەرسە كۆرمىگەن كىشىدەك ئۆزىنى ئۇرۇپ تۇرىدۇ. ئەسلىدە بۇ ئادەملەر ھاياتنىڭ باشقا قىزىقچىلىقلىرىنى، ھەقىقي لەززىتىنى تېتىپ كۆرمىگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ مەنىۋي دۇنياسى تېخىمۇ كەمبىغەل بولىدۇ. بەزىلىرى ماددى جەھەتتىن ئالاھىدە باي بولسىمۇ، يەنىلا مۇشۇ قالاق مۇھىت ئىچىدە ياشاپ تۇرغىنىچۈن مەنىۋى جەھەتتىن ئوخشاشلا گاداي بولىدۇ. چۈنكى بايلىققا تايىنىپ، تۇرمۇشى ئۈچۈن مەنىۋى بايلىق يارىتىشنى بىلمەيدۇ. روھى لەززەت ئېلىشنى بىلمەيدۇ. ھەتتا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا بۇنداق تەلەپمۇ بولمايدۇ. مانا شۇنداق كەڭ دائىرىلىك مەنىۋى گادايلار مۇھىتىدىكى بۇ ئادەملەر يولدا بىرسى يىقىلىپ چۈشسىمۇ گويا كەم ئۇچرايدىغان قىزىق تاماشا تېپىلغاندەك ئەتراپىغا ئولىشىۋالىدۇ. مۇشۇنداق ئەرزىمىگەن نەرسىلەرنى ئەمەك قىلىپ ئۆمرىنى ئۆتكۈزىدۇ، مەنىۋى ئاچلىقىنى بېسىشقا تىرىشىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ زادى نىمىگە تەشنا بولىۋاتقانلىقىنى، كۆڭلىدىكى ئاچلىقنىڭ ئوزۇقى نىمە ئىكەنلىكىنى ئۆزلىرىمۇ چۈشەنمىگەچكە بىرسىنىڭ دوپپىسى چۈشۈپ

كەتكەنگىمۇ، بىرسىنىڭ تېپىلىپ كەتكىنىگىمۇ ”ھوا!...“ توۋلىشىپ دىۋەيلىشىدۇ، — تەۋپىق ئازاپ ۋە ئېچىنىشقا تولغان ئاۋازدا سۆزلەپ شۇ يەرگە كەلگەندە بىر ئاز زەردىلىك ئاھاڭدا قوشۇپ قويدى، — بىز ئۇيغۇرلارنىڭ نوپۇسى ياخشىمۇ ئاران ئون مىلىيونكەن[1]، ئاز بولغىنىمىز بىلەن بىز توۋلىشىپ، قىستىلىپلا يۈرىمىز. بىزگە تەرتىپ، قائىدە - قانۇنمۇ ئاسانلىقچە ئۆزلىشىپ كەتمەيدۇ. بۇنداق چېچىلاڭغۇلۇقتا يۈرتۈۋازلىق ئىللىتى قوشۇلۇپ، جاھاگىرلارنىڭ بىزنى كولدۇرلىتىشى ئۈچۈن پايدىلىق شەرت شارائىت ھازىرلايدۇ. بىزدىكى يۈرتۈۋازلىق شۇ دەرىجىگە يېتىپ بارىدۇكى، يۇرت بىلەن يۇرت ئارىسىدىكى زىدىيەتتە ئۆز مىللىي قېرىنداشىمىز ئۈستىدىن غەلبە قىلىش ئۈچۈن ئورتاق دۈشمىنىمىزنى ئىتتىپاقچى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىشتىن يانمايىز. ئۆز ئىچىمىزدىن بىرى يۇرت سورىسا ھېچكىم ئۇنى قوللىمايدۇ، ياراتمايدۇ — يا ئۇنىڭ يۇرتىنى پەس كۆرىدۇ، يا ئۇرۇقىنى پەس كۆرىدۇ. ئەمما چەتتىن كەلگەن بىرى شىللىمىزگە مىنىۋالسا ھېچكىم ئۇنىڭ نەسەبىنى سۈرۈشتۈرۈپ ئولتۇرمايدۇ. ئەكسىنچە ئۇنىڭ بىلەن كارى يوق، ئۇنىڭ ياردىمى ۋە يەل بېرىشى بىلەن ئۆز ئارا نىزاھ - جاڭجال قىلىشنى توختاتمايدۇ... ھېلىقى چەتتىن كەلگەن كەلگىنىدى بولسا ئەسكەر، يالاقچى ۋە باشقا زۆرۈر خادىملارنى ئۆزىمىزدىن ئېلىپ، ئۆزى يالغۇزمۇ جاھان سوراپ

---

[1] نوپۇس ھەققىدىكى بۇ سان سوۋېت تارىخچىسى ئا. ھاكىمبايېۋنىڭ «ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ شىنجاڭغا بولغان تەسىرى» ناملىق ماقالىسىدا تىلغا ئېلىنغان 20 ـ يىللاردىكى نوپۇس سانىغا كۆرە ئېلىنىدى (بۇ ماقالە ئىلگىرى سوۋېتتە چىققان «تارىخ مەسىلىلىرى» ژۇرنىلىنىڭ 1982 ـ يىلى 10 ـ سانىدا ئېلان قىلىنغان ئىكەن). نوپۇسىمىز ھەققىدىكى بۇ تەخمىننى باشقا ئىككى مەنبە بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرگەندىن كېيىن ئىشىنىشكە بولىدىغانلىقىنى تېخىمۇ ھىس قىلغىلى بولىدۇ: بىرى، 1915 ـ يىللاردا ئاتۇش ئىكساقتا مەكتەپ ئېچىشقا بارغان تۈركىيەلىك ئەھمەت كامالنىڭ شۇ يىللار ھەققىدىكى ئەسلىمىلىرى بولغان «چىن — تۈركىستان خاتىرىلىرى»دۇر. ئەھمەد كامال شۇ يىللاردىكى (1915) نوپۇسنى 10 مىليوندىن كۆپ دەپ تەخمىن قىلغان؛ يەنە بىرى، 1908 — 1909 يىللىرى دىيارىمىزنى ۋە جوڭگونى كەزگەن تۈرك سەيياھى ئابدۇرېشىت ئىبراھىم شۇ يىللاردىكى نوپۇسىمىزنى 12 مىليون دەپ خاتىرىلىگەن، — ئا.

كېتىۋېرىدۇ...

تەۋپىقنىڭ ھەمراللىرى باشلىرىنى سىلىپ جىم مېڭىشتى. ئۇلارمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئاجىزلىقلىرى ھەققىدە مەمتىلى ئەپەندى ئومۇملاشتۇرۇپ ئېيتقان باھاغا قوشۇلاتتى. بۇ مىللەتتىكى ئىللەتلەر ھەققىدە ئەڭ ئەۋەل دېموكرات ئابدۇقادىر داموللا دېئاگنوز قويغان، شۇنداقلا داۋالاشقا جىددى كىرىشكەنىدى. ئۇنىڭدىن ئىلگىرى يا كېسەلنى داۋالاشقا جىددىي ئۇرۇنۇلمىغانىدى، يا كېسەل يوشۇرۇلغانىدى. كېسەلنى يوشۇرۇشنىڭ ئىنتايىن پايدىسىز ئىكەنلىكى ھەر بىر زىيالىغا ئايان بولغىنىدەك سۆھبەتداشلارنىڭ ھەممىسىگىمۇ ئايان بولغاچقا بۇ نۇقتىنى چۈشىنەتتى. مەجىددىن ئەپەندى بولسا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئازاپلىق ئىقرارىدىن يۈرىكى ئېچىشقان ھالدا يەر ئاستىدىن ئۇنىڭغا قاراپ قويدى. بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يۈرىكى ئۆزى بايا دېئاگنوز قويغان كېسەلنى ساقايتىش ئىستىكى بىلەن تولغانىدى.

مەجىددىن ئەپەندى ئۇنىڭغا تەسەللى ئېيتماقچى بولغاندەك:

— بۇ ئىللەتلەر يالغۇز ئۇيغۇرلارنىڭ ئاجىزلىقى ئەمەس، ئومۇمەن تۈركى خەلقلەرنىڭ ھەممىسىگىلا ئورتاق، ئەپەندىم، — دېدى.

— بىراق، بۇ بىر ئۇلۇغ ئانا، قېرى ئانا... ئۇنى ئەيىپلەش ھەددىمىز ئەمەس، — دېدى تەۋپىق خىيالچان ھالدا.

ئۇلار ئوردا ئالدى كوچىسى بىلەن يەنە ھېيتگاھ ئالدىغا چىققاندا قوياش غەربكە قىشايغان بولۇپ، ھېيتگاھ مۇنارىسىنىڭ سايىسى ئۇزىراپ كەتكەنىدى.

بۇ يەردە بىر نەچچە ساقچى ئۇلارنى توسۇپ، مەمتىلى ئەپەندى بىلەن ئەخمەد ئەپەندىنىڭ سالاھىيىتىنى تەكشۈردى.

ساقچىلار كەتكەندىن كېيىن يۈسۈپ ئەپەندى:

— بايقى قادىر ھاجى ئەۋەتكەن ئادەملەر ئوخشايدۇ، — دېدى، — ئۇلار ھەربىر ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەرگە، يەنە بىرگە، باي ئادەمگە ئەنە شۇنداق دىققەت قىلىدۇ، ئۇلاردا ھەربىرىمىزنىڭ تەپسىلى ئارخىپىمىز بولىشىمۇ مۇمكىن... ئاجايىپ ئەنسىز جاھان بولۇپ كەتتىغۇ... — يۈسۈپ ئەپەندى كۆڭلىنى خىرە قىلغۇچى سۆزلەرنى ئانچە ئۇزۇنغا سوزمىغان بولسىمۇ بەزى مۇھىم

ھالقىلىرىنى سۆزلەپ ئۆتتى.

كەيپى خېلىلا بۇزۇلغان زىيارەتچىلەر مۇشۇ مەنزىلدە توختاپ، ھەر قايسى ھەر تەرەپكە تارقاشماقچى بولۇشتى.

— ئەپەندىم، قەيەرگە بارماقچىسىز؟ — دەپ سورىدى مەجىددىن ئەپەندى،

— مېنىڭ ئۇۋامغا كېتەمدۇق ياكى ئۇردا ئىشىكىگە كېتەمسىز؟ سىزنىڭ نەغمە ـ ناۋالىرىڭىزنى خويمۇ سېغىنىۋېدىم...

يۇسۇپ ئەپەندىمۇ ئۇنى "قانداق قىلىسەن؟" دېگەندەك قارىدى.

— مېنىڭ نەرسە - كېرەكلىرىم قىزىل دۆۋىدە، ھازىر توختاجى بىلەن كېتىمەن. ئەتە نەرسە - كېرەكلىرىمنى ئېلىپ ئۇزاپ كېلىمەن. ئاۋۋال ئۇردا ئىشىكىگە – زىيانىڭ ئاستانىسىگە چۈشىمەن، ئۆگۈنلۈككە سىزگە قوناق بولىمەن، لېكىن شۇندىمۇ نەغمە - ناۋادىن تامادا بولمىغايسىز. بۇ گەپنى ئېچىپ خاپىلىقىمنى قوزغاپ قويدىڭىز. بىلەمسىز، پىئانىنوسىمنى ھىندىستاندا تاشلاپ كېلىشكە توغرا كەلدى.

— بۇ كىشى ئۇ يەردە مېھمانخانا خوجايىنى بىلەن دوستلىشىپ قېلىپ، ئايرىلىدىغان چاغدا ئاغىنىدارچىلىقنى ئىزھار قىلىش ئۈچۈن ھىسسىياتقا بېرىلىپ كېتىپ پىئانىنوسىنى قالدۇرۇپ كەلگەندى، ئەمدى چىدىمايۋاتىدۇ،— دېدى توختاجى كۈلۈپ.

— ئۇ چاغدىكى ئەھۋالدا ئۇنى ئاياپ ئولتۇرۇشقا بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ھېلىقى ئاجايىپ داۋانلاردىن ئۇنى ئېلىپ ماڭماقمۇ مۇمكىن بولماسكەن، قالدۇرغىنىمىزمۇ توغرا بولغانىكەن، دەپ ئويلاۋاتاتتىم. بىراق، ئەمدى ماڭا پىئانىنو بەكمۇ لازىم بولىدىغانلىقىنى ھىس قىلىۋاتىمەن.

— غەم قىلماڭ، دوستۇم، ئۇنىڭسىزمۇ قەشقەر دېگەن دۇتار-تەمبۇرنىڭ كانىغۇ، بىز شۇلار بىلەن قىلىدىغىنىمىزنى قىلىۋېرىمىز.

— بىراق پىئانىنومۇ ئۆز نۆۋىتىدە لازىم ـ دە، بۇ ئىشتىن كۆڭلۈم بەكمۇ يېرىم.

تەۋپىقنىڭ راستىنلا كۆڭلى يېرىم بولغىنىنى چۈشەنگەن دوختۇر تەسەللى ئېيتىپ:

— ئالدىرىماڭ، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماي تۇرۇڭ. مېنىڭ شۇ دوختۇرخانىسىدا بىر تونۇشۇم بار، ئۇنىڭكىدە بىر پىئانىنونىڭ بارلىقىنى كۆرەتتىم، ئەمما بىر قېتىممۇ چالغىنىنى كۆرگىنىم يوق، يا ئۇ ئاۋالقى دوختۇر قالدۇرۇپ كەتكەن نىمە، بولمىسا بۇزۇق مال.

— قېنى سىز سۆزلىشىپ كۆرۈڭ، بۇزۇق بولسىمۇ مەيلى، ئوڭشۇالىمەن، سېتىپ بېرىشكە ئۇنىسىلا بولغىنى.

ئۇلار شۇ يەردە خوشلىشىپ ھەر قايسى ھەر تەرەپكە تارقاشتى.

3

تۈن نىسبىدىن ئاشقان بولسىمۇ مەمتىلى ئەپەندى ئۇيقۇسىنى قوغلاپ تۇتالماستىن ئۇيان - بۇيانغا ئۆرلەتتى. ئۇنىڭ خىيالىدىن نۇرغۇن ئىشلار تىزىلىپ ئۆتەتتى.

قەشقەر ئۇنىڭ تەسەۋۋۇر قىلغىنىدىن يامانراق بولۇپ چىقتى. ئەسلىدە ئۇ ئۆزى چەتتە يۈرگەن يىللار ئىچىدە قەشقەردە مەلۇم تەرەققىياتلار بولدىغۇ دەپ ئويلىغانىدى. لېكىن قەشقەر جاھالەتنىڭ تۇمانىدا غۇۋۇلىشىپ تۇرغان، يەنە كېلىپ ئالدىنقى ئۈچ يىللىق يېغىلىق خەلقنى تېخىمۇ نامراتلاشتۇرىۋەتكەنىدى. نامراتلىق ھەر قاچان خۇراپات ياخشى كۆكلەيدىغان تۇپراقىدى. خۇراپات بولسا قاشقا بېدىگە ئوخشاش ئۆزى ئۆسكەن تۇپراقنى ”ياخشىلايتتى“.

”نامراتلىق — خۇراپاتلىق — نامراتلىق“ دەۋر قىلىپ بۇ قەدىمىي مىللەتنىڭ قەدىمى شەھىرىنى ئۆزىنىڭ ئۇۋىسىغا ئايلاندۇرىۋالغانىدى. قەشقەر بازىرىدىكى تەرتىپسىزلىك، بىكارچىلىك، نامراتلىق، جېدەل - ماجرا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يۈرىكىنى سانسىز خەنجەردەك ئىسكەنجىگە ئېلىۋالغانىدى.

ھەممىدىن يامىنى شۇ ئىدىكى، خەلقنىڭ نادانلىقىدىن پايدا ئېلىپ ئۈگەنگەن ھۆكۈمران گورۇھ ئىلغار پىكىرلىك كىشىلەرنى يوق قىلىۋېتىش كويىدا ئىدى. ئىلگىرى ئابدىقادىر دامولللىنى قانداق يوق قىلىشقانلىقلىرى

ھەققىدىكى خاتىرە كۆڭۈل ئېكرانىدىن ئۆتمەكتىدى. ئۇقمىشلاردىن قارىغاندا ھازىرقى ۋەزىيەتكە ئىشەنچ قىلغىلى بولمايتتى. سوۋېت بولشىۋىكلىرى شىڭ شىسەينىڭ ھاكىمىيەتنى چاڭگىلىغا ئېلىۋېلىشى ئۈچۈن ياردەملىشىپ، بۇ تۇپراقلاردا ئىمتىياز قازانماقتا، ئاشكارە يوشۇرۇن شەكىللەر بىلەن ئۆز ئادەملىرىنى بۇ يەرلەردىكى ھاكىمىيەت قاتلاملىرىغا تىقماقتىدى. بۇ ھالدا كېتىۋەرسە تەبىئىيكى، بۇ يەردىمۇ بولشىۋىكلارنىڭ تازىلاش سىياسەتلىرى، رەھىمسىز سىنىپىي كۆرەشلەر ئەۋج ئېلىپ كېتىشى مۆلچەردىن تاشقىرى ئەمەسىدى. بۇ ۋاقىتلىق تېنچلىق بۇزۇلغان ھامان ئىشپىيونلار تەرىپىدىن ئاللىقاچان رويخېتى تۈزىلىپ تەييارلىنىپ بولغان ئادەملەر ھەرخىل شەكىلدە يوقىلىشقا باشلايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى بېشى تەرەپتىكى ئېچىۋېتىلگەن دەرىزىدىن يۇلتۇزلۇق ئاسمانغا قاراپ ياتاتتى. نەدىدۇر بىر يەردە پاقا كۇكىرىدى. قىزىل دۆۋىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە بىر سازلىق ئېرىق، جەنۇبىدا قىزىل دەرياسى باردى، شۇڭا بۇ يەردە پاشلارمۇ يېتەرلىكىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۈچ - چېكى يوق خىيالدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن شامنى ياقتى. (ئۇ ھەر قانداق جايدا ياتسا ياستۇقى يېنىغا چىراق، سەرەڭگە ۋە يانچۇق دەپتىرىنى قويۇپ ياتاتتى) ئاندىن بۇگۈن ھېيتگاھ ھەققىدە كۆڭلىگە تىزىۋالغان شېئىرنى خاتىرلەپ قويدى. ئاندىن يەنە چىراقنى ئۆچۈرۈپ، ئۇخلاش ئۈچۈن ئۆز - ئۆزىنى مەجبۇرلىدى.

لېكىن ئويلا- ئويلا، ئۇيقۇسى كەلمىدى. ئۇخلىيالمىغانسېرى خىيال باستى ئاخىرى ئۇنىڭدا ھەممىدىن بىزار بولۇش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. ئۇ بۇ يەرگە كېلىشتە بىرمۇنچە زىيان تارتقانىدى. ئۇنىڭ ئوبدان خىزمەت ئورنى باردى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئەدىبە ۋە ئۇنىڭ ئائىلىسى بىلەن بولغان باغلىنىشى تېخىمۇ ئاجايىپىدى. ئەگەر ئۇ ئەدىبەگە ئۆيلىنىشنى خاھلايدىغانلا بولسا كاتتا بىر بايغا مىراسخور بولۇپ قالاتتى. بۇنچە كۆپ مال- مۈلۈك بىلەن ئۇ غەمسىز ياشىيالايتى. ئەدىبەدەك تېپىلىك ئۇيغۇر گۈزىلى ئۇنىڭ ھاياتىغا بەخت ۋە خوشاللىق بەخش ئېتەلەيتى. .. ئۇنىڭدا ئىككىلىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. نىمىشكە ئىككىلىنىش پەيدا بولمىسۇن؟ ئۇ شۇنچە كۆپ قۇربان بېرىپ —

ئاۋۋال يۇرتىدىن ئايرىلىپ، ئاندىن ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ خوتۇن، بالا-چاقىسىنى تاشلاپ ئوقىغان، كېيىن ئەدىبەدەك گۈزەلنى ۋە ئۇنىڭ نۇرغۇن مال مۈلكىنى تەرك ئېتىپ، شۇنچە ئۇزاق مۇساپىنى بېسىپ كەلسە بۇ يەردە ئۇنى دار كۈتۈپ تۇرسا... جاھاننىڭ تېنچ ۋاقتىدا قايتىپ كەتكەن تۇزۇكمۇ، قانداق؟

تەۋپىق بىر قارارغا كېلەلمىدى. ئاخىر ئۇ ئالدى بىلەن قەشقەردىكى دوست بۇرادەرلەر بىلەن كۆرۈشۈپ، پىكىرلىشىپ، ئاندىن ئاتۇشقا بېرىپ ئۇرۇق-تۇغقانلار بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن بۇ ھەقتە بىر قارارغا كەلمەكچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن سەل- پەل يېنىكلەشكەندەك بولدى.

ئۇ ئۇيغۇغا كەتكەندە باش توخۇ چىلىلىغانىدى.

ئالتىنچى باب

1

تۈن پەردىسى ئالەمنى قاپلىغان، ئەتراپ جىمجىت...

... نىزامىددىن بىلەن مەمتىلى ئەپەندى قەھىرلىك ئۆركەشلەۋاتقان، شاقىراشلىرى كېچە جىملىقىغا سۈر بېغىشلايدىغان بىر دەريانىڭ ساھىلىدا ئۇچراشتى. سەل ئىلگىرى ئىككىسى دەريانىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ قول پۇلاڭلىتىشقان، ھېلىراقتا مەمتىلى ئەپەندى بۇ تەرەپكە ئۆتكەنىدى.

دەريا بويى بۇلۇتلار ئارىسىدا ماراپ چىققان ھىلال ئاي نۇرىدا سۇس يورىغان، سۇ يۈزىدە ئاي شولىسى ئەلەڭلەپ تۇراتتى. ئۇلار بىربىرىنىڭ قولىنى سىقىشقان چاغدا نىزامىددىننىڭ سوزۇنچاقراق، گۆشلۈك، كەڭ يۈزى ۋە قېلىن كالپۇكلىرى دىرىلدەپ كەتتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ پىشقان ئالمىدەك يۈزىدىن نۇر تۆكۈلۈپ تۇراتتى. نۇرلۇق كۆزلىرىدە كۈلۈمسىرەش،... سۇس يورۇقلۇقتا ئۇلارنىڭ رەڭگى - روھىدا ئىپادىلىنىۋاتقان تېخىمۇ نازۇك ئىپادىلەرنى بايقىغىلى بولمايتتى.

— ئاخىرى قايتىپ كەپسەن - دە؟ — دېدى نىزامىددىن، ئىككىسى بىر-بىرىگە قارىشىپ بىر ھازا ئۈنسىز بېقىشىپ تۇرۇشقاندىن كېيىن، — ئەمدى ئىككىمىز ئايرىلمايلى، مېنىڭ سەندىن باشقا قېرىندىشىم يوق ئەمەسمۇ...

— مېنىڭ تۇرىشىم قانداق بولاركىن، ئاكا، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە بىلىنەر- بىلىنمەس مەيۈسلۈك چاقناپ ئۆتكەن بولسىمۇ ئىللىق كۈلۈمسىرەشنى داۋام قىلىپ، ئۇ پات- پات دەرياغا گويا سۇ ئۈلغىيىپ دولقۇن كۆتىرىلىۋاتامدۇ قانداق دېگەندەك قاراپ قوياتتى.

— نېمىشكە؟ نىمىشكە تۇرمايسەن؟ ئەجەبا ئۇن نەچچە يىللىق جۇدالىق ساڭا يەتمىدىمۇ؟ ئۆز ۋەتىنىڭدىن زېرىكتىڭمۇ؟ بىزدىن زېرىكتىڭمۇ؟

— ياق، ئاكا، ئۇنداق ئەمەس، لېكىن، ... مەن بەك كېچىكىپ قاپتىمەن،

بەك كېيىن كەپتىمەن ئەگەر بۇرۇنراق كەلگەن بولسام بەك ياخشى بولاتتى... ئىنقىلاپنىڭ راسا قىزىغان ۋاقتىغا ئۇلگۇرۇپ كېلەلمەپتىمەن...

— مەيلى، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلما، كۆڭۈلدىكىدەك ياشاپ كېتەلەيسەن. ساڭا ئوخشاش چەتتە ئوقۇغان ئادەمگە ھەر قانداق مەھكىمىلەردە خىزمەت تېپىلىدۇ.

مەمتىلى ئەپەندى ئىستىھزا بىلەن كۈلۈمسىرىدى.

— ئاكا، "پادىشاغا خىزمەت قىلىشنىڭ ئىككى تەرىپى بار. ھەم نان ئۈمىدى، ھەم جان قورقۇنچىسى"[①]. شۇڭا ئاشۇ ئۈمىدنى دەپ قورقۇنچقا چۈشۈپ قېلىش ئاقىللارنىڭ پىكرىگە خىلاپ،— دېدى ئۇ ئىلگىرىكىدەكلا سالماق قىياپىتىنى بۇزماي.

— ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى، ئۆيدە ھۈنەر قىلساقمۇ بەخۇدۇك جان بېقىپ كېتىمىز. بىلەمسەن، مەن خېلىدىن بۇيان ئۆيدە بوياقچىلىق دوكىنى ئېچىپ كېلىۋاتىمەن، ئالدىراش بولغاندا ئونچە نىمكار سالىمەن، ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا ئىككى نىمكار ئىشلەيدۇ. دەسلەپ بىر مەزگىل ئاخۇن دادامغا ۋەكىل بولۇپ ئورۇس كونسۇلخانىسىدا تۇردۇم، ئىشنىڭ تەقەززارسىدىن شۇ يەردە ئاشۇ خەقنىڭ تىلىنىمۇ ئۆگىنىپ كەتتىم دېگىنە... كېيىن ئاخۇن دادامنىڭ سودا ئىشى توختىغان ھامانلا بوياقچىلىقىمنى قىلغىلى تۇردۇم، ئىككى نىمكارنى دائىمىي يالىلىۋالدىم،... مېنىڭ ئەھۋالىم ئەنە شۇنداق، سەن ئەمدى تىۋىپچىلىك قىلساڭمۇ بولىدۇ، ئىشقىلىپ قولۇڭدىن ھېچ ھۈنەر قېچىپ قۇتۇلالمايدىغۇ؟...

— ھۈنەر بولىدىغان گەپ... مەن ماۋۇ لايىقا سۇدىن ئەنسىرەيمەن،...— مەمتىلى ئەپەندى كۆڭلىدىكىنى ئېيتىشتىن ئەنسىرەۋاتقاندەك جىمىپ قالدى. ئۇ يەنە دەرياغا قاراپ قويدى. تاشقىن بولۇش ئېھتىمالى باردەك قىلاتتى. ئۇ ئاي پېتىپ كەتسە مۇشۇ گىرىمسەن يورۇقلۇقتىنىمۇ مەھرۇم قالارمەنمۇ دەپ ئەنسىرىگەندەك باش كۆتۈرۈپ ئاسمانغا قاراپ قويدى.

---

① شەيخ سەئدى :«گۈلىستان» دىن.

— بولمىغۇر گەپلەرنى قويۇپ يۇر ئۆيگە!

— مۇشۇ ئۆي بولماي قەيەر؟

نىزامىددىن ھەيران بولۇپ ئەتراپىغا قارىۋىدى، راستىنلا ئۇلار ھويلىغا كىلىپ قىلىشقانىكەن، خۇلۇم- خوشنا، ئۇرۇق- تۇققانلار ھويلىنى بىر ئالغانىدى، ھەممىسى مەمتىلى ئەپەندىگە ئىھتىرام بىلدۇرەتتى، مەمتىلى ئەپەندى بولسا ئۇلارغا تىخىمۇ تۆۋەنچىلىك بىلەن تازىم قايتۇراتتى.

ئۆز- ئۆزىدىن مەرىكىلەرمۇ پەيدا بولدى. مىھمانىنىڭ شەرىپىگە نەغمە- ناۋا قىلىنىشقا باشلىدى. مەمتىلى ئەپەندى سۆيۈنىپ لىۋىدە نىزامىددىنىنىڭ كىچىك قىزى پاتىمەنى قۇچىقىغا ئىلىۋالغان بولۇپ "ئانام، ئانام" دەپ ئەركىلىتەتتى. بۇ قىز مومىسى بىلەن ئىسمداش ئىدى.

بىرەمدىلا ئۇنىڭ ئالدىدا چوڭ جىيەنى غىنى پەيدا بولدى. تەۋپىق ئۇنىڭ بىشىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— يەكەن دەرياسى بويىدا سەن بىلەن تەڭ بىر دوستۇم قالدى...

— ماللىكامنىڭ قىزىقلىقىنى، — دەيتى بالىلارنىڭ ئەڭ چوڭى ئايىمگۇل، — غىنى بىلەن تەڭ بالا ماللىكامنىڭ دوستىكەن!...

نەبى بىر چەتتە تۇرۇپ بۇ ئاجايىپ كىلىشكەن ئادەمنىڭ ئۆز تاغىسى ئىكەنلىكىگە ئىشەنگۈسى كەلمەيۋاتقاندەك قىزىقىش بىلەن قارايتتى.

— كىچىك بولسا دوست بولمامدىكەن؟ دوستلۇق دىگەن چوڭ-كىچىك دەپ چەكلەنمەيدۇ، گەپ كۆڭۈلدە،... — دەپ چۈشەندۇرەتتى تەۋپىق جىيەنلىرىگە، ئۆزىگە خاس ئەستايىدىللىق، زىرىكمەيدىغان پوزىتسىيە بىلەن، — سىلەر ھەممىڭلار ماڭا يىقىن كىلىڭلار، نىمشكە ئۇنداق قاراپ تۇرىسىلەر، مولۇندەك، — دەيتى ئۇ چەتتىراق يىتىرقاپ تۇرغان رەجەپ بىلەن خانگۇل ۋە نەبىلەرگە قاراپ.

زورىخان قىبىنى ئىنىسىگە ئولىشۋالغان بالىلىرىغا قاراپ ھەم سۆيۈنگەن ھەم چىچىلغان ھالدا:

— ماللىكاڭلارنىڭ ئارامىنى بۇزۇپ ھەممىڭلار يامىشۋاپسىلەرغۇ؟ — دەيتى. نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ قىزىق مىجەزىگە قىزىقىپ قاراپ تۇراتتى...

مېھمانلار كۆپەيمەكتىدى. ھەممە ئادەم مەمتىلى ئەپەندىگە ئېھتىرام بىلدۈرەتتى...

...نىزامىددىن ئىبغىر خىيالغا پېتىپ ئۆزىگە كەلگەندەك ئەتراپقا قارىغان چاغدا ئاكا- ئۇكا تېخىچە ھېلىقى سۈرلۈك دەريانىڭ ساھىلىدا تۇرۇشاتتى. گۇگۇم پەردىسى كۆكنىڭ يۈزىنى يېپىپ، ئەتراپ قاراڭغۇلاشقان بولۇپ،دولقۇنلارنىڭ ئۆرلىشى ۋە قايناملارنىڭ سۈرلۈك تولغۇنىشلىرىنى كۆرگىلى بولمىسىمۇ شاۋقۇنىنىڭ ۋەھىمىلىك ئاۋازىدىن ھەممىنى ھېس قىلغىلى بولاتتى. دەريانىڭ باش- ئايىقى بولسا ئاسماننىڭ قارا رەڭگى بىلەن پۈتۈنلەي قوشۇلۇپ كەتكەنىدى.

نىزامىددىن ئىنىسى بىلەن بىللە بولغان قىسقا، تاتلىق دەملەرنىڭ پەيزىدە مەست بولغاندەك، ھېچنىمىنى ئاڭقىرالماي ئەتراپقا قارايتتى، قەلبى ۋىسال شارابىغا قانمىغان ئىدى. بىراق، ئۇ ئىنىسىنى تۇتۇپ قېلىشقا ئاجىسىز كەلدى.

مەمتىلى ئەپەندى نېمىشكىدۇر خوشلاشماستىن جىم- جىتلا گۇگۇم قۇچىقىدا ئىڭراۋاتقان دەريا تەرەپكە مېڭىپ كەتتى. ئۇ شۇنچىلىك تۇيۇقسىز كەتتىكى، ھەممە گويا ئەسلىمىدەك تويۇلۇپ كەتتى.

— توختاپتۇر، نەگە بارىسەن؟ مەنمۇ بىللە باراي!.... — نىزامىددىن قول پۇلاڭشىتىپ ۋارقىرايتتى.

مەمتىلى قول ھەركىتى بىلەن ئاكىسىنىڭ بىللە مېڭىشىنى خالىمىغاندەك ئىپادىنى بىلدۈردى ۋە دولقۇنلار باغرىدا كۆرۈنمەي قالدى. نىزامىددىن تېڭىرقىغانچە ساھىلدا تۇرۇپ قالدى. ئەتراپ ئاۋالقىدەك جىمىپ قالغان بولۇپ، سۈكۈتكە چۆمگەن كائىنات رىۋايەتلەردىكى ئابى ھايات يوشۇرۇنغان زۇلمەتتەك چەكسىز ۋە چوڭقۇر بىلىنەتتى، نىزامىددىننىڭ ئەتراپىدا يۇرتداشلار پەيدا بولۇشقا باشلىدى ۋە ئۇنى ئورىۋالدى، ئۇلارنىڭ ئىبغىر نەپەسلىرىنى ئاڭلىغاندىلا ئۆزىگە كەلگەندەك بولدى ـ دە، دەريا تەرەپكە قاراپ ماڭدى. ئۇ قەھرى بىلەن نەرە تارتتى، ئارقىدىن ساھىلدا تۇرغانلار ئىچىدىكى بىر مۇنچە كىشى ھەم دولقۇنلار باغرىغا ئۆزلىرىنى ئېتىپ غايىپ بولدى. گەرچە بۇ

مۇدھىش قىسمەتنى سېزىپ تۇرسىمۇ نىزامىددىندا ئۆزىمۇ ئۆلۈپ بولغاندەك تۇيغۇ بولغىنى قىزىق ئىدى. ئۇ ھەم ئەندىكىپ ھەم بوغۇلۇپ تېپچەكلەيتى...

... ئۇ سوغۇق تەرلەپ كەتكەن بولۇپ، ئۆزىنىڭ چۈش كۆرگەنلىكىنى بىلىپ خۇداغا شۈكرى- سانا ئېيتتى ۋە تۈنىنىڭ قالغان قىسمىدا ئىنىسىنى ئويلاپ ئۇخلىيالماي تولغىنىپ ياتتى ...

ئۇ ئەتىگەنلىك چاي ئۈستىدە بۇ چۈشىنى زورىخانغا ئېيتتى. بالىلارمۇ داستىخاندا جەم ئىدى.

— خەيردۇر، ئىنشائاللاھ، خۇدا نېسىپ قىلسا پات يېقىن دىدارلاشساق ئەجەپ ئەمەس، كۆڭلۈمدە ئۇ كېلىپ قالىدىغاندەكلا قىلىپ تۇراتتى، — دەپ ئۇن قاتتى زورىخان چوڭقۇر تىنىپ.

— دادا، مالىكام قانداق ئادەم؟ — دەپ سورىدى نەبى ھەمىشە ئۆيدە تەرىپى بولۇپ تۇرىدىغان، ئەمما ئۆزى كۆرۈپ باقمىغان تاغىسىنى بىلگۈسى كېلىپ.

— مەن بىلىمەن، مالىكام ئوتتۇرا بوي، ئاق سېرىق، چىرايلىق ئادەم، چاخچاقچى، بالىلارغا ئامراق، ھە، يانا، يانا... — دەپ چوڭقان سالدى غېنى.

— بىكار گەپ، — دېدى ئايىمگۈل ئىنىسىنى رەت قىلىپ، ھەممىڭنىڭ ئاچىسى تۇرۇپ مەنمۇ تازا ئەسلىيەلمەۋاتسام، سەن قانداق بىلىتىڭ؟

— ئىشەنمىسەڭ دادامدىن سوراپ باق، مېنىڭ دېگەنلىرىم راستمۇ قانداق؟ مەن دېگەن بەك كىچىك ۋاقتىمدىكى ئىشلارنىمۇ ئېسىمگە ئالالايمەن.

— دېگەنلىرىڭغۇ راست. لېكىن ھەممىسى دادام ئېيتىپ بەرگەن گەپلەر. ئۇنداق گەپنى دېسەڭ سەن تۇگۇل پاتىمەممۇ بىلىدۇ.

— سەن نىمىشكە بىلمەيسەن، ئايىمگۈل، دېدى زورىخان،— مالىكاڭ تاغ ئارقىسىغا چىقىپ كەتكەندەك سەن نەبىجانچىلىك بارىدىڭغۇ دەيمەن.

— چۈشۈمدىكىدەك بىلىمەن، تازا ئاڭقىرىپ كېتەلمەيمەن.

— بۇ كالۋا، مەن بولسا بىلىتىم،— دېدى غېنى.

— دادا، — دېدى نەبى، مالىكام نىمىشكە تاغ ئارقىسىغا چىقىپ كەتكەن؟

— بۇ ئىشلارنى سەن چوڭ بولغاندا ئېيتىپ بېرىمەن. ھازىر بۇنى دېسەممۇ چۈشەنمەيسەن، — دېدى نىزامىددىن قېلىن كالپۇكىنى بىلىنەر-بىلىنمەس تىترىتىپ.
دۇئادىن كېيىن ئۇ بۇياقخانىغا كىرىپ كەتتى.

2

نىزامىددىن قويلارغا ھەلەپ ئېتىپ بولۇپ ئوقۇرنىڭ تۆشۈكىدىن باشلىرىنى چىقىرىپ، ھەلەپنى تۇمشىقى بىلەن ئۆرۈپ كېپەكلىك يېرىنى تاپماقچى بولۇپ ئۈرۈنىۋاتقان قويلارغا قاراپ، ئۇلارنىڭ بىر خىلدا ”گىرت-گىرت“ قىلىپ ھەلەپ چايناشلىرىغا قۇلاق سېلىپ، خىيالچان تۇرۇپ قالدى. ئۇ دېھقانچىلىق ۋە بوياقچىلىقتىن تاشقىرى ئۇلاق بېقىش بىلەن مەشغۇل بولاتتى. ئۇ ئۇلاقنى بىرخىل ئەرمەك دەپ بىلەتتى، ئىچى پۇشقاندا ئۇلار بىلەن مىلىكە بولاتتى.

ئۇ ئاشۇ ھالەتتە يەنە قانچىلىك تۇراتتىكىن، بىراق بىرمۇنچە كىشىنىڭ يېقىنلا جايدىن ئاڭلانغان، سۆزلىشىش ئاۋازى ۋە ئۇششاق بالىلارنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭى بارغانسېرى يېقىنلاپ كىلىپ، ئۇلارنىڭ دەرۋازىسى غىچىرلاپ ئېچىلدى. مانا شۇندىلا نىزامىددىن خىيال ئەسىرلىكىدىن قۇتۇلۇپ ئارقىسىغا ئىتتىك ئۆرۈلىۋىدى، جەنۇب تەرەپكە قاراپ تۇرىدىغان دەرۋازىنىڭ بوسۇغىسىدا ئۈستى- بېشىغا سەپەر چاڭ- توزاڭلىرى قونغان، كاستيۇم- بۇرۇلكا، بېشىغا بېرى[1] كىيگەن، كىچىك بۇرۇت قويغان، نۇرلۇق يۈزلىرىدىن تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان ئوتتۇرا بويلۇق بىر كىشى تۇراتتى. نىزامىددىن ئۆز كۆزىگە ئىشەنمىگەندەك كۆزىنى چىمچىقلىتىپ بىر نەچچە سىكونت مەڭدەپ قالدى. بۇ ۋاقىت ئىچىدە مېھمانمۇ نىزامىددىننىڭ ئىگىز بويلۇق، بەستلىك قامىتىگە كۆز تىكىپ ئۇنى باشتىن- ئاياق كۈزىتىپ چىقىشقا ئۈلگۈردى.

[1] بېرى — تۈركلەرنىڭ بىر خىل باش كىيىمى، — ئا.

مېھمانغا ئەگىشىپ كەلگەن مەھەللە- كويلار ۋە كەپسىز باللارمۇ بۇ ئاجايىپ ھاياجانلىق مىنۇتلارنىڭ كەيپىنى بوزۇۋېتىشنىڭ ياخشى بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئالدىن كېلىشىۋالغاندەك تاپىسىدا ۋە بۇسۇغىدا تۇرۇپ قېلىشتى. ئۇلار مېھماننىڭ يۈك- تاقلىرىنى كۆتىرىۋېلىشقانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاكا! ... — دېدى ئاخىرى مېھمان تىترەڭگۇ ئاۋازدا. ئۇ "مېنى تونۇمىدىڭمۇ؟" دېمەكچىدى، لېكىن ھاياجاندىن بوغۇلغان تىلىغا بۇ گەپلەر دەرمەھەل كەلمىگەچكە ئۇنداق دېيىشكە ئۇلگۈرمىدى، ئاڭغىچە نىزامىددىنمۇ ئىسىنى يىغىپ:

— ۋەئەلەيكۇ...مەمتىلى! ... — دەپ ۋارقىرىدى ۋە ئۇنىڭغا ئېتىلىپ كەلدى، نىزامىددىننىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ كەتكەن بولۇپ، نېمىلەرنى دېگىنىنى ئاڭقىرىپ بولمايتى.

ئۇلار ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قۇچاقلاشتى. نىزامىددىن بەك ھاياجانلىنىپ كەتكەچكە ھېلى سىڭىنچىلىرى ھەققىدە بىر نەچچە ئېغىز پىچىرلايتتى. كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا ھويلىدا قىيا- چىيا باشلاندى. ئارقىدىنلا يېتىپ كەلگەن ئۇرۇق- تۇغقانلار ۋە يېقىن خولۇم قوشنىلار خۇددى بىرسى قازا قىلغاندەكلا يىغا- زارە كۆتۈرۈشتى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى مەمتىلى ئەپەندىگە ئېسىلىپ يىغلىشاتتى. مومايلارنىڭ ئىچىدىن بەزىلىرى مۇڭلۇق قوشاقلارنى قوشۇپ يىغلىشاتتى. گاھ ئۇنىڭغا، گاھ بۇنىڭغا ئېسىلىشىپ، ھويلا سەيناسىدا دەۋر قىلىپ ئايلىنىشاتتى. قوشنا - خولۇملار، ئۇرۇق - تۇغقانلار، كىچىك باللار ھويلىغا سانجاق- سانجاق تولۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى مويسىپىتلىرى پىشايۋان سوپىسىدا ئولتۇرۇشۇپ، ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ كەتكەن قېرىنداشلارنىڭ مەرھۇملارغا ھازا تۇتۇپ ھەممە قايتا دىدارلىشىش خۇشاللىقىدىن يېرىلىپ يىغلاشلىرىغا قاراپ، ئۆز قاراشلىرىنى، تەقدىرنىڭ سىرلىق يازمىشلىرى بولىدىغانلىقىنى سۆزلىشەتتى. ئورۇن تەگمىگەنلەر تام بويلاپ تىزىلىشىپ ئۆرە تۇرۇشاتتى. بۇ ئاجايىپ قاينام- تاشقىنلىقنىڭ چۈش ئەمەسلىكىگە ئىشىنىش نىزامىددىن ئۈچۈن ئاسان بولمىدى.

يىغا- زارە قوشاقلىرىدا مەرھۇم موللا توختاجى ۋە پاتىمەملەر يادلىناتتى.

ئۇلار هايات بولسا، بارسا كەلمەس يولدىن قايتىپ كەلگەن ئوغلىنى كۆرسە نېمە بولۇپ كېتەرىدى، دېگەندەك ئارمانلار بايان قىلىناتتى.

جامائەت ئىچىدىن يۇرت ئاقساقاللىرىدىن چىقىپ يىغا- زارە قىلىشىۋاتقانلارنى سەۋرگە ئۈندىدى، خۇدانىڭ ھەممىتىگە شۈكرى سانا ئېيتىشقا دەۋەت قىلدى.

يىغا - زارە بېسىققاندىن كېيىن مەمتىلى ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە ئۇزۇن يىللىق جۇدالىقتىن كېيىن ھەربىرەيلەن بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ، تېنچلىق سورىشىپ چىقتى. شۇ پۇرسەتتە كىشىلەرنى ئىنىسىگە تونۇشتۇرىۋاتقان نىزامىددىن بۇ سورۇندىكى مويسىپىت بىر ئادەمنى بويامەتنىڭ ئىمامى مۇھەممەد ئىمام دەپ ئىنىسىگە ئاستىلا ئەسكەرتتى ۋە ئىنىسىگە باشقىچىلا قاراپ قويدى. بۇ مويسىپىت تەۋپىققا بىر خىل شۈبھىلىك نەزەردە قاراپ سوغۇقلا كۆرۈشۈپ قويدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇرۇق- تۇغقانلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىدىن باشقىلار بىر ئىككىدىن تارقاشتى.

قالغانلار پېشايۋان سۇپىسىدا بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشۇپ، سۇنچاي ئىچكەچ ھەر خىل تېمىلاردا پاراڭغا چۈشتى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇلاردىن يۇرتنىڭ ئەھۋالىنى سورىسا، ئۇلار ئۇنىڭدىن چەتئەلدە كۆرگەن- ئاڭلىغانلىرىنى سورايتتى.

بۇ سورۇنمۇ ئۇزاققا بارمىدى. قاراڭغۇ چۈشكەندە ئۆي ئىگىلىرى بىلەن ئەڭ يېقىن تۇققانلاردىن بىر نەچچىسى قېلىپ، باشقىلار خوشلىشىپ:

— مېھمان ئۇزۇن يولدىن كەلدى، بالدۇرراق ھاردۇق ئالسۇن،— دەپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

نىزامىددىن ئۇلارنى ئۇزىتىپ دەرۋازىنى تاقاپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، تېخىچە ئۇخلىماي كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئولتۇرۇشقان بالىلارغا تاتلىق- تۇرۇملەرنى بېرىپ، پەپىلەپ ئولتۇرغان ئىنىسىگە قاراپ:

— ئانامنىمۇ، دادامنىمۇ سەنسىز ئۇزىتىپ قويدۇق، ئۇكام،...ـ دېدى غەمكىنلىك بىلەن، — ئۇلار سېنىڭ كەلگىنىڭنى بىر كۆرگەن بولسا نېمە بولۇپ كېتەرىدى...

— ئىننا لىللاھى ۋە ئىننا ئىلەيھى راجىئۇن[1]، ئاللاھ جايىنى جەننەتتىن قىلغاي،— مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنىڭ ۋە ئاكىسىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن تەسەللى ئېيتتى. قايغۇلۇق سۆزلەردىن پەيدا بولغان سۈكۈت ئارىدا بىردەم ھۆكۈم سۈردى. جىم- جىتلىقنى يامان كۆرىدىغان تەۋپىق بالىلار بىلەن پاراڭ قىلىش ئارقىلىق ئارىدىكى سۈكۈناتنى قوغلىۋېتىش ئۈچۈن بالىلارنىڭ چوڭى بولغان ئايىمگۈل بىلەن غېنىغا:

— ۋۇي، ئايىمگۈل، غېنى، ئىككىڭلار ماڭا ئۇكىلىرىڭلارنى تونۇشتۇرۇپ قويامسىلەر؟ — دېدى.

15 ياشلار چامىسىدىكى ئايىمگۈل تاغىسى يۇرتتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تۇغۇلغان ئۇكىلىرىنى تونۇشتۇرۇشقا باشلىدى:

— بۇ رەجەپ، غېنىنىڭ ئارقىسىدىكى، بۇنىڭ ئارقىسىدىن ماۋۇ، خانگۈل، توققۇز ياشقا چىدى؛ بۇنىڭ كەينىدىن بىر ئۇكام ئۆلۈپ كەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىكىسى ماۋۇ نەبى، بەش ياشقا چىدى؛ بۇنىڭ كەينىدىن پاتىمەم، يەنە تېخى روشەنگۈلمۇ بار، ئۇ بۆشۈكتە ئۇخلاۋاتىدۇ.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئادەت سۆزىنى ئىختىيارسىز تەكرارلاپ،— ۋۇي، بۇ مېنىڭ ئانام ئىكەنغۇ، — دېدى ئۇ يېتىرقاپ تۇرغان پاتىمەنى قۇچىقىغا ئېلىپ، — قانداق، ئانجان؟ — دەپ چېقىشتى ئۇ.

— ئانامنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن بۇنىڭغا ئانامنىڭ ئىسمىنى قويۇپ قويدۇق، — دېدى نىزامىددىن.

مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنىڭ بۇرۇنراق ئۇخلىشىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇلار بىلەن خوشلاشتى:

— شۇنداق قىلىپ سىلەر بىلەن تونۇشۇپ قالدۇقمۇ؟— دېدى بالىلارنى بىر- بىرلەپ سۆيۈپ، — ئەمدى ئەتە يەنە كۆرۈشىمىز، بىللە ئوينايمىز، قانداق؟ ئەمسە ھازىر بېرىپ ئۇخلاڭلار، ياخشى بالىلارنىڭ ياخشى يېرى، گەپ ئاڭلايدۇ، شۇنداقمۇ؟ — بالىلار گەرچە بەك گەپ ئاڭلايدىغانلاردىن بولمىسىمۇ،

---

[1] «بىز ئەلۋەتتە ئاللاھنىڭ ئىگىدارچىلىقىدامىز، چوقۇم ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىمىز» — ئايەت، سۈرە «بەقەرە» 156 ـ ئايەت.

نىمىشكىدۇر تاغىسى شۇنداق دېگەن ھامانلا سېھىرلەنگەندەك ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئانىسىغا قاراپ قويۇشتى. ئۇلارنىڭ قەلبىدە تاغىسىنىڭ نوپۇزى يۈكسەك ئورۇنغا چىققانىدى.

— بۇلارنى ئۇخلىتىڭ، يەڭگە، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى زورىخانغا.

زورىخان پاتىمەنى كۆتۈرۈپ، بالىلارنى باشلاپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئاكا-ئۇكا ئىككەيلەن يۇرتتىكى ئۆزگىرىشلەر، خەلق قوزغىلىڭى، تۇڭگان بېغىلىقى، ھازىرقى ئەھۋاللار ئۈستىدە پاراڭلاشتى نىزامىددىن ئىنىسى يۇرتتىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىنكى كەچمىشلىرىنى ۋە يۇرت ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەردى.

— ما دوتەي ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ئاخۇن دادام قايتىپ كېلىپ سوۋېت بىلەن سودا توختامى تۈزدى. مېنى ئۆزىگە ۋەكىل قىلىپ كونسۇلخانىغا ئەۋەتتى. بۇ ئۇزۇن مۇددەتلىك سودا بولماقچىدى. شۇڭا مەن ئىشنىڭ ئېھتىياجى ئۈچۈن كونسۇلخانىدا تۇرۇپ روسچە ئۆگەندىم. سودىمىز يېغىلىق يىللىرىغىچە داۋام قىلغانىدى. كېيىن ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىدا ھەممە ئىش ئاستىن- ئۈستۈن بولۇپ كەتتى. خەلق قوزغىلىڭىدىن كۈتكەن ئۈمىدىمىز يوققا چىقتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۆيدىكى بوياقخانىنى يۈرگۈزۈشكە باشلىدىم. .. ئەمدى سەن كەلدىڭ، يۈرىكىم توق بولدى. ھەر نىمە قىلساقمۇ بىللە قىلىمىز.

—مەن ۋەتەنگە قايتىشتا زور بىر ئىسلاھات قايىنىمىغا چۆمۈشنى ئويلاپ كەلگەنىدىم، بۇنداق دىيىشىمدە مەنمۇ قوزغىلاڭغا ئۈمىد باغلىغانىدىم. خەلق قوزغىلىڭىنىڭ قۇدرىتى بىلەن ئەسىرلىك زەنجىر-كىشەنلەرنى چېقىپ تاشلاپ، يېڭى دۇنيا قۇرۇشنىڭ دولقۇنىدا ئۈزۈشنى ئارمان قىلغانىدىم. بۇنداق ئارزۇدىكىلەر ئاز ئەمەسدۇق. ئەپسۇسكى، كۆپ كېچىكىپ قاپتىمەن ... ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋەزىيەت ئىنتايىن قالايمىقان بولغاچقا چەتئەلدىن كېلىدىغانلار قاتتىق كونترول قىلىنىۋاتقانىكەن، ھىندىستاندا ھايال بولۇپ قالدۇق... قوزغىلاڭ ئىنتايىن مەككار ئادەملەر تەرىپىدىن بۇرمىلىنىپ كېتىپتۇ، ... ئاڭسىزلىق ئۆزىنىڭ رولىنى تولۇق جارى قىپتۇ، شىر كۈچلۈك

بولغىنى بىلەن ئاڭسىز بولغىنىچۇن قاپقانغا دەسسىگەندەك ئىش بوپتۇ... ئەمدى ۋەزىيەت بىزنىڭ خاھىشىمىزغا ئىستەك - ئارزۇيىمىزغا، غايىمىزگە يارىشا بولامدۇ يوق، كۈزىتىپ بېقىپ، نېمە قىلىش توغرىسىدا بىر نېمە دېيىشەرمىز... — دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

— ئەگەر بالدۇر كەلگەن بولساڭلارمۇ بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقىش قىيىندى. بۇ ئىشقا ھەدېگەندە چەتئەل كۈچلىرى، چەتئەل قولچوماقلىرى ئارىلىشىپ ئىشنى مۇرەككەپلەشتۈرىۋەتتى، دەسلەپ بىرى ئارىلاشقان بولسا، كېيىن قالغانلارمۇ تەسىر دائىرە تالىشىش ئۈچۈن تەرەپ- تەرەپتىن كېلىپ ئارىلىشىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭ رەھبەرلىرى گاڭگىراپ قالدى. بۇنداق ئەھۋالدا نېمە قىلغىلى بولىدۇ؟

— ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ قوزغىلاڭ پارتىلىغان غەزەپنىڭ مەھسۇلى، ئويغانغان ئاڭنىڭ مەھسۇلى ئەمەس، دەڭا!

— شۇ... بىزنىڭ ۋەتىنىمىز باشقىلار تالىشىپ ئوينايدىغان ئىگىسىز نەرسىدەك بولۇپ قالغانىكەن...

— ئاڭلىسام، سوۋېت تەرەپ دەسلەپتە قوزغىلاڭچىلارنى قوللىغانىكەن، كېيىن ھۆكۈمەت تەرەپكە ياردەم بېرىپتۇ[1]، سىز بۇنىڭغا نىمە دەپ قارايسىز؟

— ھەي، ئۇكام، "جانمۇ- جان ئۆزىنىڭ جېنى، كىشىنىڭ جېنى - ئىتنىڭ جېنى" دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ. دۇنيادا خالىس ياردەمچىنىڭ بولىشىغا ئىشەنمەيمەن. سوۋېتنىڭ دەسلەپ قوزغىلاڭچىلارنى قوللىشى، كېيىن شىڭ ھۆكۈمىتىگە ياردەم بېرىشى ئوخشاشلا بىر مەقسەتنى ئاساس قىلغان — ئۆزلىرىنىڭ مىللىي مەنپەئەتى. قوزغىلاڭچىلارنى قوللاپ، ئۇلارنىڭ غەلبىسىدىن كېيىن بولىدىغان ئىمتىيازدىن كۆرە، مەۋجۇت ھۆكۈمەتنى قوللاپ، نەختىنى ئېلىشقا تېگىشمەسە پايدىلىقراق ئەمەسمۇ؟ بۇنىڭدا ھەم ئۆزلىرىگە پايدىسىز ئاقىبەتلەرنىڭ ئالدىنى ئالغىلىمۇ بولىدۇ، "ئىنەكنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىڭ بېشىغىمۇ كېلىدۇ" دېگەندەك، خىتايلارنىڭ

[1] بۇ ھەقتە بورھان شەھىدىنىڭ «شىنجاڭنىڭ ئەللىك يىلى» ناملىق كىتابىغا — 454 — 476 - بەتلەردىكى كىچىك ماۋزۇلارغا قارالسۇن— ئا.

بېشىغا كەلگەن كۈننىڭ ئۆز بېشىغىمۇ كېلىشىنى ئويلىماي قالامدۇ،— نىزامىددىن بىردەم شۈكلەپ كەتكەندىن كېيىن پەس ئەمما قەتئىي ئاۋازدا قوشۇپ قويدى، — ھەركىم ئۆز غېمىنى ئۆزى يېيىشى كېرەك! ... ئاخىر زامان بولۇپ ئىسانىڭ ئاسماندىن چۈشۈشىنى، ئاخىر زامان پادىشاھى ئىمامھەسەننىڭ بەنت بولۇپ كەتكەن تاغدىن چىقىپ بىز ئۈچۈن غازات قىلىشىنى كۈتۈش ھاماقەتلىك، ئەلۋەتتە.

مەمتىلى ئەپەندى جىم- جىت قۇلاق سالدى.

— سېنىڭ قارىشىڭ قانداق؟— دەپ سورىدى نىزامىددىن.

— ... شۇ، شۇنداق، خەقتىن ياكى غايىپ روھلاردىن ئۈمىد كۈتۈش ئەخمەقلىق! ھەركىمنىڭ چىرىقىنىڭ يورۇقى ئۆزىگە چۈشىدۇ، شۇڭا ھەر كىم ئۆزىگىلا ئىشەنچ قىلىشى كېرەك!... — ئۇ بۇ سۆزلەرنى ئۆرە تۇرۇپ قىلدى ۋە پەگادا ئاستا ماڭغاچ داۋام قىلىپ، باغ تەرەپكە كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى نىمىدۇر بىر نەرسە قامالىلىۋالغاندەك بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا كۆك ئاسمانغا قاراپ بىردەم نېرۋىسىنى ئاچماقچى بولدى ھەم بىر تال ”سۇۋرناي“ نى تۇتاشتۇرۇۋېلىپ، تۈتۈننى كۆك ئاسمانغا قارىتىپ پۈۋلەشكە باشلىدى.

ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنگەن نىزامىددىن ئىنىسىنى مەيلىگە قويۇپ، زورىخاننى چاقىردى:

— ئىسسىق سۈيىڭ بارمۇ؟ مەمتىلى ھەقچان نەچچە ھەپتىدىن بېرى يۇيۇنمىدى، يۇيۇنىۋالسۇن، ئوبدانراق ھاردۇقى چىقىدۇ، — دېدى.

— ئىسسىق سۇنى راسلاپ قويدۇم.

باغدىن قايتىپ چىققان تەۋپىق، ئاكىسىنىڭ يۇيۇنىۋېلىش تەكلىپىنى ئاڭلاپ يەڭگىسىگە:

— يەڭگە، خاپا بولماي ئايرىم بىر چۆگۈن سوغۇق سۇمۇ بېرىڭ، ئاچپاردىكى بۇلاقنىڭ مۇزدەك سۈيىدىن بولسا تېخىمۇ ياخشى، — دېدى.

نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ دادىسىدىنىڭ تېببىي قاراشلىرى بىلەن شەكىللەنگەن ئادەتلىرىنى ھازىرغىچە ساقلاپ كېلىۋاتقىنىغا قاراپ كۈلگىسى كەلدى، ھەم ئاللىقانداق روھى تەسىرلەر بىلەن يۈرىكى لەرزىگە كەلگەندەكمۇ

بولدى.

تەۋپىق قازناقتىكى ئەۋرەزدە ئىسسىق سۇ بىلەن ئۇزاق يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، سوغۇق سۇ بىلەن بەدىنىنى چايقاپ، تازا راھەتلەنگەندەك بولدى، ئۆزىنى يېنىكلەپ قالغاندەك ھېس قىلدى. ئۇ شۇنداق كەيپى چاغ بولۇپ قازناقتىن چىقىپ نىزامىددىنىنىڭ يېنىغا سېلىنغان ئورۇنغا كىرىپ ياتتى. ئاكا- ئۇكا ئىككەيلەن يەنە ئۇزۇنغىچە ئۇيقۇلىرى كەلمىگەچكە پاراڭلاشتى.

ئەتىسى تەۋپىق ئاكىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئاتا- ئانىسىنىڭ تۇپراق بېشىغا چىقتى. قەۋرىستانلىق بويامەتنىڭ غەربىي جەنۇپ تەرىپىدە، ئاچيارنىڭ شىمالى قىرغىقىغا يېقىن جايدا— تېتىر يېزىسىغا كېتىدىغان يولنىڭ شەرق تەرىپىدە ئىدى. بۇ بىر پارچە ئاپپاق ئاقىرىپ تۇرغان قاغچىراق يەر بولۇپ، ئاندا- ساندا شاپ ۋە كۆك يانتاقلار ئۈنگەنىدى. قەۋرە ئۈستىدىكى جىم- جىتلىق ۋە قۇرغاقچىلىق كىشىگە ئىختىيارسىز بىچارىلىك بېغىشلايتتى. ھاياتنىڭ ئاخىرقى مەنزىلى بولغان بۇ جايدىمۇ جەمئىيەتتىكى تەكشىسىزلىك بىلىنىپ تۇراتتى؛ ئېگىز ياسىلىپ پۇختا سۇۋالغان قەۋرىلەر بايلاردەك، سانسىز توپا دۆۋىلىرى بولسا ئاۋامدەك تۇيۇلاتتى. بىراق، بۇ يەر جەمئىيەتتەك قىزىق ۋە قىزغىن ئەمەسىدى. بىر چاغلاردا ھەيۋەتلىك بولغان گۇمبەز ۋە قەۋرىلەرنىڭ شامال ھەم يامغۇر زەربىسىدىن — يىللار دەھشىتىدىن ئۇپراپ، ئۆۋۈلۈپ چۈشكەن ھالەتلىرى گويا بىر چاغلاردا جاھانغا پاتماي قالغان شوخ ۋە ساياق قىزنىڭ ئاخىرىدا ئىگە- چاقىسىز بىچارە مومايغا ئايلىنىپ، دوڭغاقلاپ قالغىنىدەك ئۆمسە بىلىنەتتى. ئومۇمەن بۇ سۆزلىيەلمەيدىغان، مىدىرلىيالمايدىغان، قىسقىسى، تاۋۇش چىقىرالمايدىغانلار ماكانى شۇ قەدەر سۈرلۈك سۈكۈنات باسقانىدىكى، خۇددى جىنازا نامىزى ئالدىدىكى مۇسىبەت جىمجىتلىقىنى ئۆزىگە سىڭدۈرىۋالغاندەك ھەربىر كۆرۈنۈشىدىن مۇڭ ۋە ھەسرەت تۆكۈپ تۇراتتى.

بۇ جىمجىتلىقنى بۇزغۇسى كەلمىگەندەك ئۇلارمۇ جىمجىت تۇرۇپ ئۈنسىز دۇئا قىلدى. ئەسلىدە نىزامىددىن ئىنىسىنى قۇرئان ئوقۇمىدىكىن دېگەندەك بىر ھازا كۈتكەن بولسىمۇ، تەۋپىق دۇئاغا قولىنى كۆتۈرۈپ پەقەت رەسۇلۇللاھ

قەۋرىستانلىقتا ئوقۇغان دۇئانى ئوقۇش بىلەن چەكلەندى. ئارقىدىن ئۆزىنىڭ تىلەك ئىلتىجالىرىنى بىلدۈرۈپ، ئاتا ـ ئانىسىغا جەننەت تىلىدى.

— نېمىشكە قۇرئان ئوقۇمىدۇڭ؟ — دەپ سوراپ قويىدى نىزامىددىن قەۋرىستانلىقتىن يولغا چىقىۋاتقىچە.

— بىدئەت، پەقەت دۇئا قىلىش كېرەك، رەسۇلۇللاھ قەبرىلەرنى زىيارەت قىلغاندا ”ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، يا ئەھلەل قۇبۇر ۋە ئىننا ئىنشائاللاھۇ بىكۇم لەلاھىقۇن“[1] دېگەن دۇئانى ئوقۇغان، قۇرئان ئۇقۇمىغان، — دەپ جاۋاپ بەردى تەۋپىق.

[1] بۇخارى ۋە باشقا ھەدىس كىتاپلىرىغا قارالسۇن. مەنىسى: ”ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەي قەبرە ئەھلى، ئىنشائاللاھ يېقىندا بىزمۇ سىلەرگە يېتىشىمىز“ — ئا.

يەتتىنچى باب

1

ئۈچىنچى كۈنى نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ تېنچ-ئامان قايتىپ كەلگىنىنى ۋە شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئەرۋاھلارغا ئاتاپ ياغ پۇرىتىش ئۈچۈن تۈز① قۇيۇشقا تۇتۇندى. بۇ تۈز ئەينى ۋاقىتتا يەنە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يۇرتتىكىلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈش مۇراسىمى بولاتتى. ئۇزۇن يىللىق سەپەردىن كەلگەنلەرنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن نەزرە بېرىش قەدىمدىن داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئادەتتى.

ھويلا، يىراق-يېقىندىن كەلگەن ئۇرۇق-تۇغقان، دوست-بۇرادەرلەر بىلەن تولۇپ، بوشاپ تۇراتتى. نىزامىددىن ئاتۇشنىڭ ئاتاغلىق كىشىلىرىدىن بولغان تاشاخۇنۇمنىڭ جىيەنى بولغاچقىمۇ، ھەم ئۆزى ھۈنەرۋەن — ئەلنىڭ مۇلازىمەتچىسى بولغاچقىمۇ ئۇنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت دائىرىسى خېلى كەڭ ئىدى. مەرھۇم تاغىسى تاشاخۇنۇمنىڭ كىچىك خوتۇنى سارىخېنىم ئوغۇللىرى سەيپىددىن ۋە لىۋاھىددىنلارنى ئېلىپ ئەتتىگەندىلا كەلگەنىدى.

تەۋپىق، ئاخۇن دادىسىنىڭ ئوغۇللىرىنى چاپسانلا ياقتۇرۇپ قالدى. يىگىتلەرنىڭ تەسىراتىمۇ ئۇنىڭدىن باشقىچە ئەمەسىدى، ئۇلارنىڭ بىر نەۋرە ئاكىسىنى ياقتۇرماسلىقى مۇمكىن ئەمەسىدى، ئەلۋەتتە. سەيپىددىن بىلەن لىۋاھىددىن ئىككىسى ئاق-قارىنى پەرق ئېتىدىغان، ئوقۇمۇشلۇق يىگىتلەردى. چوڭى سەيپىددىن ھازىر قەشقەر ۋالى مەھكىمىسىدە كاتىپلىق قىلىپ يۈرەتتى. ئىنىسى لىۋاھىددىن بولسا ئۆزلىرىنىڭ ئۆيىدىكى مەكتەپتە

---

① تۈز — تۈز قۇيماق — ئومۇمەن داش قازاندا ئاش ئېتىپ جامائەكە بېرىدىغان مۇراسىملارنىڭ ھەممىسى ئادەتتە شۇنداق ئاتىلىدۇ. بولۇپمۇ بۇ ئاتۇشتا مۇشۇنداق ئاتاش بىر يايغىن ئادەت، — ئا.

تاتار مۇئەللىم سالاھىدىدىن بىلەن ئۇنىڭ ئايالى مۇشىپقە خانىمنىڭ ھەم ئوقۇغۇچىسى، ھەم يارى‌دەمچىسىدى. ئۇ يول يۈرگەندە ئازراق ئاقسايدىغان ئەيىپى بولىشىغا قارىماي، تولىمۇ چىرايلىق، كېلىشكەن، چېچەن يىگىت ئىدى.

تەۋپىقنىڭ بىر نەۋرە ئىنىلىرى ئۇنىڭغا يۈپۈشۈپلا ئالدى. ئۇلارنىڭ ھەممىنى بىلىشكە تەشنا قەلبى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىدىن لەززەت ۋە ئارام تاپقاندەك بولاتتى. شۇڭا سوئال سوراپ ھارمايتتى.

نەزىرگە ئاتۇش قازىلىرىدىن تىجەنلىك موللا ئىبزىز داموللا ئوغلى ئەمەت مەخسۇم بىلەن قەدەم تەشرىپ قىلىشقانىدى. موللا ئىبزىز دامولللام تۆرت قازىنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ئادالەتپەرۋەر كۆڭلى يۇمشاق كىشى بولغىنىچۇن، ئاۋام خەلق ئىچىدە ھۆرمىتى چوڭ ئىدى. ئۇ كىشى ئاددىي پۇقرالارنىڭ ھەرخىل مەرىكىلىرىگىمۇ كۆڭۈل ئاياپ قەدەم تەشرىپ قىلاتتى. ئۇ قازىلىق قىلغاندىن تاشقىرى ئۈگرۈقتىكى موللا تۇداجى، ئىمىنھاجى ئاكا- ئۇكىلار سالدۇرغان مەدرىستە مۇددەرىسلىك قىلاتتى. ئوغلى ئەمەت مەخسۇممۇ شۇ مەدرىستە ئوقۇيتتى. ئۇلارنىڭ جامائىتىدە يەنە تىجەن بايلىرىدىن قۇناجىممۇ باردى. ئۇنىڭ بىلەن ئوغلى ئابدىغوپۇر بىلل‌لدى. ئابدىغوپۇرمۇ ئۈگۈرۈقتىكى مەدرىستە موللا ئىبزىز دامولللام ۋە مەمتىمىن سوپىزادىلەردىن دەرس ئالدىدىغان تەلەبىلەردىن بولغاچقا ياش يىگىتلەر بىر بىرلىرىگە يات ئەمەسىدى. بەزىدە مەدرىسكە كېلىپ تەلىم ئېلىپ تۇرىدىغان لىۋاھىددىن بىلەن تونۇشاتتى. شۇڭلاشقا ئابدىغوپۇر بىلەن ئەمەت مەخسۇممۇ مېھمانىنى ئورنۇپلىشقان ياشلارنىڭ توپىغا قوشۇلۇپ كەتتى.

ھايال ئۆتمەي نىزامىددىن ئۆزى بىلەن قۇرداش، ئورۇق بىر كىشىنى ئىنىسگە تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن باشلاپ كەلدى. مېھمانىنىڭ ئارقىسىدا يەنە بىر ياش يىگىت باردى.

— بۇ مېنىڭ دوستۇم تاھىر خەلپىتىم، — دېدى. نىزامىددىن، — شورۇقتىن. بۇخارا، ھىندىستانلاردا ئىلىم تەھسىل قىلغان. بۇ يىگىت ئۇنىڭ ئىنىسى ئابلىمىت قارى، مانا بۇ شائىر ئىنىمىز سابىت، بىز تېخى يېقىندا، مۇشۇ نورۇزدا تونۇشقانتۇق، مۇھەممەد قارىنى ئالغاچ كەلمەپسىلەر ـ دە؟ — دەپ

ئېسىگە ئالدى ئىزامىددىن، — بۇلار مۇشۇ يىگىتلەر بىلەن تونۇشىدىغۇ، دەيمەن،...

تاھىر خەلپەت مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بىردەم پاراڭلاشتى. ئاندىن خوشلىشىپ قايتماقچى بولۇپ، ئىنىسىگە قارىۋىدى، ئىنىسى بۇ چاغدا ياشلارنىڭ توپىغا قوشۇلۇپ، سۆھبەتكە شۇڭغۇپ كەتكەنىدى، شۇڭا ئىزامىددىنغا قاراپ ئۇنىڭ ۋاقتى چاغ تۇرۇپتۇ، زېرىككەندە كەتسۇن“ دېگەندەك ئىشارە قىلىپ ئۆزى ئىزامىددىننىڭ ئۇزۇتىشى بىلەن چىقىپ كەتتى.

ياشلار ئۆزلىرىنى ئاتۇشنىڭ ئەڭ ئىلغار پىكىردىكى يېڭى ئەۋلادى دەپ ھېس قىلىشقاچقا ناگان- ناگاندا ئوخشۇرۇقتىكى مەدرىستە بىرىەرگە توپلىنىپ قېلىشسا مەسىلىلەرنى مۇتائىلە قىلىشىپ، ئۆز- ئارا پىكىرلىشىپ كېتىشەتتى. مۇشۇ بىر ئەۋلاد پىكىرداشلارنىڭ ئىچىدە ئىشتاچىلىق ئابدىراخمان بىلىم ۋە ھۆرمەتتە ئەڭ كۆزگە كۆرۈنگىنىدى... يىگىتلەرنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنىڭ ئىپتىخارى بولغان بۇ يىگىتنى تۇشمۇ- تۇشتىن تەرىپلەپ، مەمتىلى ئەپەندىگە تونۇشتۇرۇپ كەتتى. ئابدۇراخماننىڭ دادىسى چوڭاخۇنباي ئىشتاچىنىڭ چوڭ بايلىرىدىن بولۇپ، مەرىپەتلىك كىشى ئىدى. ئۇنىڭ تەسىرى ۋە تەربىيىلىشى بىلەن باللىرىمۇ ئوقۇمۇشلۇق بولۇپ ئۆسكەنىدى. ئابدۇراخماننىڭ چوڭ ئاكىسى ئابدۇكېرىماخۇنمۇ شېئىر يازاتتى. ئىككىنچى ئاكىسى ئابدۇرېيىماخۇنمۇ كىلاسسىكلارنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن تونۇشلۇقىدى. چوڭاخۇنباينىڭ قارا شەھەردە قۇراجاي، يەر- زېمىنلىرى بولغاچقا ئۇلار قاراشەھەردە بەزەن يىللاپ تۇرۇپ قالاتتى. قارا شەھەر بىلەن ئاتۇش ئارلىقىدا قاتناپ سودىگەرچىلىك قىلىشاتتى.

تەۋپىقنىڭ ياش ئىخلاسمەنلىرىنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ سۆھبىتىمۇ قىزىپ كەتتى. تەۋپىق بۇ ياش دوستلىرىنى ياقتۇرۇپ قالدى. شۇڭا، ئۇلارنىڭ سورىغان سوئاللىرىغا ئىچىلىپ- يېيىلىپ جاۋاب بەرگەندىن باشقا، ياشلارنى قىزىقتۇرىدىغان يەن يېڭىلىقلىرىنى سۆزلەپ بەردى. كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر يېرىدە بولسا كەلگۈسى ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىگە كېرەكلىك قابىل ۋە ساداقەتلىك ياردەمچىلەرنىڭ تېپىلىدىغانلىقىغا

سۆيۈنمەكتىدى. شۇنداقلا بىر كۈن ۋاقىت چىقىرىپ ئوڭۇرۇققا مەدرىسكە بېرىپ، مەدرىسنى كۆرگەچ، ياش يىگىتلەر بىلەن تونۇشۇپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. بۇندىن باشقا مەدرىسىمۇ ئۇنىڭ مەلۇم پىلانلىرىغا مۇناسىۋەتلىكتەك قىلاتتى.

نەزىرگە كېلىپ ـ كېتىۋاتقان مېھمانلاردىن بىرەر- يېرىم ياش ئايرىلىپ كېلىپ، تەۋپىقنىڭ ئەتراپىدىكىلەرگە قوشۇلۇپ تۇراتتى... گەرچە تەكلىپ قىلىنمىغان بولسىمۇ، ئەنئەنىمىزدىكى ”تۇزغا بېشچە بولسىمۇ بارغۇلۇق“ دېگەن قاراشتىن پايدىلىنىپ، مەشھەتنىڭ جامائىتىگە قوشۇلۇپ، ئاتۇشنىڭ ئامانلىق مەسئۇلى توختى زۇنۇنمۇ كەلدى. بەلكى قەشقەردىن يوليورۇق تاپشۇرۇپ ئالغان بولسا، ”ئوۋ“نى تونۇپ قويۇش ئۈچۈن كەلگەندۇ. ھەرھالدا ۋەزىپىسىنى بەك سىلىق بېجىرىشنى بىلىدىغان كىشىدى؛ ئاممىۋى مۇناسىۋەتكە بەك دىققەت قىلاتتى، توي- تۆكۈن، نەزىر- چىراقلاردىن قالمايتى، كۆلۈمسىرەپلا تۇرىدىغان سىلىق، سىپايە ئادەم ئىدى، شۇڭا، سادده ئادەملەر ئۇنى بەك ئادىمىگەرچىلىكى بار، دەپ باھالىشاتتى. نىزامىددىن ئىنىسىگە ئۇنى تونۇشتۇرغاندا ئىسمىنىلا ئاتاپ:

— كۆپىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان ئاقكۆڭۈل ئاغىمىز، توختى زۇنۇن، مەشھەتتىن، — دەپلا تونۇشتۇرغان بولسىمۇ، ئۇ داستىخان تەرەپكە كېتىۋاتقاندا ئىنىسىنىڭ قۇلىقىغا شىۋىرلاپ ئۇنىڭ سالاھىيىتىنى ئېيتىپ قويدى. ھە، دېگەندە بۇ ئادەمنىڭ ”ئادىمىگەرچىلىك“نى ئىپادىلەپ تۇزغا كېلىپ ئولتۇرۇشى نىمىشكىدۇر نىزامىددىننىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ قويدى. چۈنكى ئۇ تاغىسىنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىش تۈپەيلىدىن ئىجتىمائى مۇناسىۋەتلەرگە خېلى ساۋاتلىق بولۇپ قالغاچقا خەلق سىپايە، ئوبدان ئادەم كۆرىۋاتقان توختى زۇنۇننى بىر ئاز بىلگەندەك قىلاتتى.

يىگىتلەر بىلەن تەۋپىقنىڭ سۆھبىتى تاكى مېھمانلارنىڭ ئايىقى ئۈزۈلگىچە داۋام قىلدى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ باشقا دوستلىرى بىلەن مەدرىستە بىركۈن ۋاقىت چىقىرىپ كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىۋىدى، ياشلار تۇشمۇ- تۇشتىن ئۇنى قارشى ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى ۋە ئەڭ كۆپ

توپلىشىدىغان كۆنى بازار ئەتىسى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ بەردى، شۇنداقلا باشقا ياشلار بىلەن خەۋەرلىشىپ، ئالغاچ بارىدىغان بولۇشتى. شۇندىن كېيىنمۇ ئۇلار چەتئەلدىن كەلگەن ئەپەندىنىڭ يېقىملىق چىرايىغا قاراپ، ئۇنىڭ كىشىنى جەلپ قىلىدىغان سۆزلىرىگە بولغان ئەسىرلىكىنى يوشۇرالمىغان هالدا قىيماستىن خوشلاشتى.

ئۇلار كوچىغا چىققاندىن كېيىنمۇ ئاڭلىغانلىرى هەققىدە قىزغىن تالاش- تارتىش قىلىشتى، هەيرانلىقىنى، مەپتۇنلىقىنى ئىزهار قىلىشتى. ئاخىردا هەر بىرى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ شەخسىي سۆپەتلىرى ۋە ئۇ سۆزلەپ بەرگەن يېڭىلىقلار هەققىدىكى ئاخباراتنى ئېلىپ كەتتىلەرگە تاراپ كەتتى. تەۋپىق ناهايىتى چاپسانلا سۆهبەتلەرنىڭ تېمىسىغا ئايلىنىپ، نۇرغۇن كۆڭۈللەردە قىزىقىش پەيدا قىلدى.

2

ئابلىمىت قارى بىلەن سابىت خېلى كەچ قايتتى. ئۇلار تالىپ ئاتالغىنى بىلەن ئىزچىل ئوقۇش يوق، بەزەن بېرىپ، بەزەن بارماي ئوقۇپ يۈرىشەتتى. بەزىدە بارسىمۇ دەرس بېرىدىغان ئادەم يوق، قايتىپ كېلىشەتتى. چىڭ تۇتمىغان ئوقۇشنىڭ تايىنى بولاتتىمۇ؟ بەزىدە ئوخۇرۇق مەدرىسكە بارسا، بەزىدە تاشاخۇنۇمنىڭ هويلىسىدىكى سالاهىددىن ئەپەندىگە بېرىشاتتى. هېچبىرىدە ئىزچىللىق يوقىدى.

ئۇلار بۈگۈن هاياتىنىڭ ئەڭ هاياجانلىق بىر كۈنىنى ياشىغاندەك بولۇشتى. قانداق ئادەم - هە؟ مۇشۇنداق ئۇستازنىڭ بولسا... دېگەنلەر كۆڭۈللىرىدىن كېچەتتى.

— مۇهەممەد قارىنى بىللە ئېلىۋالغان بولساقچۇ، ئېسىت، — دېدى ئابلىمىت قارى، — ئەمدى بۇ يېڭىلىقلارنى ئۇقسا ئۇ چىچاڭلاپ كېتىدىغان بولدى - دە، تاپا - تەنىسىدىن قۇتۇلماقمۇ تەس.

سابىت جاۋاپ بەرمىدى. ئۇنىڭ خىيالى بۈگۈن ئاڭلىغان دۇنيا يېڭىلىقلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. تەپەككۇرى ئاللىقاچان ئاشۇ ئاجايىپ

شەھەرلەرگە پەرۋاز قىلىپ كەتكەنىدى.

ئۇلار مەشھەدتىن ئۆتكەندە ئوتتۇراق بىلەن مەشھەد ئارىسىدىكى سايلىق بىلەن ئاق بوز توپىلىق قاغجىرىغان ئۇزۇك ئارىلىقتىن ئۆتەتتى. ئاق بوزنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىگىز پەخشى تام بىلەن قورشالغان بىر قورغانچە بارىدى. ئۇنىڭ ئىچىدىمۇ بۇ قەدەر ئىگىز تام سوقۇپ مۇھاپىزەت قىلغۇدەك ھېچنىمە يوق، ئوخشاشلا ئاق بوز ئىدى. بۇ قورۇقنى «تاشاخۇنۇمنىڭ قورىقى» دېيىشەتتى. بۇ تېنىمسىز يېڭىلىقپەرۋەر ئادەمنىڭ بۇ قورۇقنى چۆرۈشتە قانداق پىلانلىرى بارىدىكىن، ئەمما ئۇ مەلۇم بولۇشقا ئۈلگۈرمىگەچكە، بۇ قورۇق خۇددى چۆچەكلەردىكى غايىپ غەزنىلەر يوشۇرۇلغان سىرلىق يەردەك بىر تۇرلۇك سۈر بېغىشلاپ قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى.

ياشلار ئوتتۇراقنى ئارىلاپ ياقىۋاغىنىڭ بوستان مەھەللىسىگە يېقىنلاشقاندا ئابلىمىت قارى دوستىغا چاخچاق باشلىدى:

— ئاستانەڭگە كېلىپ قالدۇق، — دېدى ۋە ناۋايى غەزەللىرىدىن بىر بېيىت ئوقۇدى:

ئاستانەڭگە بېرىپ مەنزىلدە ياتماق ئاررۇ،
سەگلىرىڭنىڭ[1] سانىغا ئۆزۈمنى قوشماق ئاررۇ.

سابىت بۇ چاخچاقلارغا كۈلۈمسىرەپلا قويىدى. بوستاندا ئۇنىڭ مەشۇقى بارىدى. شۇڭا دوستى ئۇنىڭغا شۇنداق چاخچاق قىلاتتى.

سابىتنىڭ مىجەزى قانداق ئېغىر بولسا ئۇ باشتىن كەچۈرگەن كەچمىشلەرمۇ شۇنداق ئېغىرىدى. بەلكىم ئاشۇ كەچمىشلەر ئەنە شۇنداق خاراكتېرنى ياراتقاندۇر.

سابىت ئانىسىنىڭ قانداق ئايال ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. ئۇ ئېسىگە كەلمەستە ئانىسى ئالەمدىن ئۆتكەنىكەن يېتىم سابىتنى شۇندىن كېيىن

---

[1] سەگ — ئىت (چاغاتاي تىلىدا. لوپنۇر شىۋىسىدا شۇ بويىچە ساقلانغان)، — ئا.

بوستاندىكى ھامىمسى بېقىۋالدى. دادىسى ئۇنى تاھىر خەلپەتتە ئوقۇتتى، كېيىن ۋاقۋاغقا بېرىپ تاشاخۇنۇمنىڭ ھويلىسىدا سالاھىددىن ئەپەندىدىنمۇ دەرس ئالدى، مۇشۇ جەرياندىمۇ ئۇ يەنىلا ھامىمسىنىڭ ئۆيىدە تۇراتتى. بۇ ھال دادىسى قازا قىلغانغا قەدەر داۋام قىلدى. بوۋاي ئاخىرقى يىللاردا كېسەلچان بولۇپ قالغىنىچۇن تاھارىتىگە سۇ بەرگۈدەك بىر كىشىگە مۇھتاج بولۇپ، "سابىتنىڭ مىراسىغا شېرىك كۆپەيتمەيمەن" دېگەن ۋەدىسىنى بۇزۇپ ئۇرۇق-تۇققان، يار- بۇرادەرلىرىنىڭ سالاسى بىلەن بىر تۇغماس ئايالغا ئۆيلەنگەنىدى. بۇ ئىنتايىن ھازازۇل خوتۇن بولۇپ، ئۇنىڭ ئەجىلىنى تېزلىتىشتىن باشقىغا كېرەككە كەلمىدى. بوۋاي قازا قىلىش ئالدىدا قىيامەتلىك قەرز بولۇپ قالمىسۇن دەپ، بۇ ئايالنىڭ ئەسكىلىكلىرنى ئەپۇ قىلىپ ئۇنىڭغا لايىقىدا مىراس قالدۇرغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ دەۋاسى تۈگىمىگەنىدى، سابىت يېتىملىكتە چەككەن رىيازەتلىرى ئاز كەلگەندەك ئەمدى ئۆگەي ئانىسى بىلەن بولغان مىراس دەۋاسىدىن بىر مۇنچە كۆڭۈلسىزلىك تېپىۋالغانىدى.شۇنىڭ ئۈچۈنمىكىن، ئۇ تېخىمۇ شۈكلەپ قالغانىدى.

— ناۋايىنىڭ دىۋاننى ئوقۇپ بولدۇڭمۇ؟ — دەپ سورىدى ئابلىمىت قارى دوستىنىڭ دىققىتىنى تارتىش ئۈچۈن.

سابىت بۇ سۆزنى خىيال ئىچىدە ئاڭلاپ، ناۋايى دېگەن ئىسمغا ئاۋۇ باغلارنىڭ تېمىدىن چىقىپ تۇرغان چېچەككە پۈركەنگەن شاخلارنى بىرلەشتۈرۈپ ئويلىدى:

"باغ ئىچرە ماڭا ساچتى گۈل ئاقۇ ـ قىزىل ياپراق"...

باھار پۇراقلىرىغا، توي- تاماشانىڭ خۇشال- خۇراملىقىغا تولغان بۇ مىسرالار ئۇنىڭ كۆڭلىگە يورۇقلۇق بەخش ئەتكەندەك بولۇپ، خىيالدىن باش كۆتۈردى ۋە دوستىغا قاراپ باش لىڭشىتىپ قويدى.

— ئوقۇپ بولغان بولساڭ "دىۋان زەلىلى" نى ئوقۇغىن كەچتە ئۆيۈڭگە ئالغىلى كىرىمەن، ئالماشتۇرۇپ ئوقۇيلى. ئاكامنىڭ كېتىدا بىز كۆرمىگەن

كىتابلار تېخى نۇرغۇن، تاھىر خەلپەتنىڭ سەككىز كۆزلۈك بىر كاتتا لىق كىتىپى بار دېيىشكىنىنى ئاڭلىماپمىدىڭ.

سابىتنىڭ كۆزلىرى كوچا بويىدىكى باغ تېمىنىڭ ئۆرۈلۈپ چۈشكەن، كېيىن جىگدە شاخچىلىرى بىلەن قاشالاپ قويۇلغان جايغا تىكىلگەنىدى.

سابىتنىڭ يۈرىكى تۇيۇقسىزلا قاتتىق دۈپۈلدەپ كەتتى، ئۇنىڭ كۆزلىرى چىتلاق كەينىدىن غىل-پال كۆرۈنۈپلا پەخشى تام كەينىگە ئۆتۈپ كەتكەن ئادەم كۆلەڭگۈسىگە چۈشكەنىدى.سابىت ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ مېڭىشنى قارار قىلدى.

— ”يار دوستلىرى بىلەن كەلسە جاپا قىلىش ئۈچۈن كەلگەنىدۇر، بۇنىڭ سەۋەبى شۇكى، بۇنداق ئۈچرىشىش رەشىك ۋە ھەسەتتىن دېرەك بېرىدۇ① “ دېگەنىدەك، گۈلزادەم شۇنداق ئويلاپ قالمىسۇن، ئاغىنە، — دېدى ئابلىمىت قارى، — مەن كەتتىم، گېپىڭنى پاتراق تۈگۈتىپ قايتارسەن، كەچتە ئۆيۈڭدە ئولتۇرماقچى بولغىنىمىز ئېسىڭدە بولسۇن، ھېلىقى چاپلاشقاق ئاغىنەڭ بىتاقەت بولۇپ كۈتىۋاتىدۇ ھەقچان، ئۇنى ئاڭلىغانلىرىمىز بىلەن ھەيران قالدۇرىۋېتىمىز.

3

سابىت مەيۇسلۈك، مىننەتدارلىق ئارىلىشىپ كەتكەن غەمكىن كۈلۈمسىرىشى بىلەن دوستىنىڭ ئارقىسىدىن ئۈنسىز قاراپ، ئۇ ئەگرى-بۈگرى يېزا يولىدا ئۇزاپ كەتكۈچە جايىدا تۇرۇپ، ئاندىن قاشا تەرەپكە ماڭدى.

كوچىدا تۇرۇپ قىز بىلەن سۆزلىشىش بىئەپ ئىدى. شۇڭا ئۇياق-بۇياققا قارىۋېتىپ چاققانلىق بىلەن قاشادىن ئاتلاپ ئۆتۈپ، باغ ئىچىدىكى كۆكىرىشكە باشلىغان بېدىلىككە چۈشتى ۋە چوڭقۇر بىر تىنىۋېلىپ، تام تۈۋىدە پۈتىنىڭ ئۈچىغا قاراپ تۇرغان 15-16 ياشلاردىكى، بويالغان ماتا

① شەيخ سەئدى: «گۈلىستان» — ئا.

كۆينەك، پۇتىغا نىمكەش كۆن ئۆتۈك كىيگەن ۋىجىككىنە قىزغا ھەۋەسلىنىپ قارىدى. قىز تامغا ئارقىسىنى قىلىپ بىر خىل ھالىتىنى ساقلاپ تۇرىۋەردى.

گۇگۇم پەردىسى كائىناتقا ئىپتەك يېپىۋاتقان بولسىمۇ سابىت مەشۇقىنىڭ تەڭداشسىز گۈزەللىكىنى پۈتۈن بەدىنى بىلەن كۆرۈپ تۇرغاندەكدى. ئۇنىڭ ئاشۇ قىزىقىش، سۆيۈنۈش ۋە ھاياجان ئارىلىشىپ كەتكەن قارىشىدا ئاجايىپ مەستانىلىك بىلىنىپ تۇراتتى. ئاشۇ تەقلىدتە بىر نەچچە سىكونتلا تۇرغان بولسىمۇ، مۇشۇ سۇكۇتتە ئۆتكەن بىر لەھزە ئۇنىڭغا بىر ئۆمۈردەك ئۇزۇن بىلىنىپ كەتتى. ئارقىدىن ئۆزىنىڭ قوپال بەستىگە مۇناسىپ كەلمەيدىغان بىرخىل نازۇكلۇق بىلەن ھاياجانغا تولغان تىترەڭگۈ ئاۋازدا:

— گۈلزادە!... — دەپ خىتاب قىلدى.

بۇئاۋاز ھېلىقى ئاددىي ”تاغ گۈلى“ نىڭ ۋۇجۇدىنى تىترىتىۋەتتى.

— كەلدىڭىزمۇ؟...

— بۇ يەردىن قاراپ تۇرۇپتىكەنسەن....

— بايا ئۆگزىگە تېزەك يايغىلى چىققانىدىم، يولغا قارىسام ئابلىمىت قارىكام بىلەن ئۆتۈپ كېتىۋاتىدىكەنسىز،... يانسا .... دەپ پات- پات قاراپ تۇرغانتىم...

— بىز بويامەتكە نەزىرگە بارغانتۇق، ... ـ سابىت توختاپ قالدى، ھەممە گەپنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بېرىش ھاجەتسىز دەپ قارىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە قىزنىڭ ئالدىدا ئەپلەشتۈرۈپ سۆزلىيەلمەسلىكىدىن ئەنسىرىدى.

ئۇلارنىڭ ئۇچرىشىشلىرى ھەمىشە شۇنداق بولاتتى. كۆرۈشۈش ئالدىدا گويا ئۆزىنى كۆڭۈللۈك ئىشلار، قىزىق تاماشا كۈتۈپ تۇرغاندەك ئالدىراش تەشنالىق، ھاياجان ئىلكىدە ئازابلانسا، كۆرۈشكەندىن كېيىن پاراڭنىڭ تايىنى بولماي يۈرەكلىرى سىقىلاتتى. شۇنىسى تېخىمۇ قىزىق ئىدىكى ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ھازىرغىچە مۇھەببەت ھەققىدە سۆز بولمىغانىدى. شۇنداق تۇرۇپمۇ ئۇچرىشىپ تۇرۇشاتتى ۋە ئۇچرىشىش ھەققىدە پۈتۈشۈپ قويۇشاتتى. ئۇلارنىڭ تونۇشلىقى ناھايىتى بۇرۇن — بالىلىق ۋاقىتلىرىدىن باشلانغان بولسىمۇ، ئۇلار ئارىسىدىكى ئۆزگىچە مۇناسىۋەت بۇلتۇر كۈزدىن باشلانغانىدى.

سابىت ھاممىسى بىلەن بىللە تۇرۇشقا باشلىغاندىن تارتىپلا ئۇلار بىللە ئوينايتى. سابىتنىڭ ھاممىسى بىلەن گۈلزادىلەر قوشنا ئىدى. ھەر ئىككىسى ئانىسىز يېتىملەردى. گۈلزادە ئۆگەي ئانىسىدىن تاياق يېسىلا بۇ ئۆيگە كىرەتتى. پەقەت مۇشۇ ئۆيدىلا تەسەللىگە ئېرىشەتتى. سابىت ئۇنىڭدىن ئۈچ ياشچە چوڭىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ كۈچلۈك، قاۋۇل بالا بولغاچقا ھەمىشە قىزغا ياردەم قىلىپ تۇراتتى. كېيىن ئۇلار جاڭگالدا ئۇلاغ باقتى. بىللە تېزەك تېرىشتى، ئۇلار تولا ئۇرۇشۇپ قالاتتى. لېكىن بىردەمدىن كېيىنلا بۇنى ئۇنتۇپ قېلىشاتتى...

كېيىن سابىتنى مەكتەپكە بەردى. سابىت تۇغۇلغان مەھەللىگە بېرىپ تاھىر خەلپەتتە ئوقىدى. ئارقىدىن ۋاقۋاغدا ئوقىدى. شۇ جەرياندا ئىككىسى يىراقتىن كۆرۈشكەننى ھېسابقا ئالمىغاندا ئايرىم ئۇچرىشالمىدى...

كۆپ ئۆتمەي تەقدىر سابىتنىڭ دادىسىنىمۇ ئارىدىن ئېلىپ كەتتى. قاراقسىز قالغان ئۆيگە دادىسىنىڭ چىرىقىنى ياندۇرۇش ئۈچۈن قايتتى. بۇ مەزگىلدە ئۇلار تېخىمۇ ئۇچراشمىدى. بۇلتۇر كۈزدىن باشلاپ سابىت ۋاقۋاقتا بېرىشنى توختۇتۇپ، ھەپتىدە بىرەر كۈن ئوڭۇرۇقتا بېرىپ ساۋاق ئېلىپ كەلگەندىن باشقا، ئۆز تىرىكچىلىكى ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى. ئۇ يەنە جاڭگالغا باردى. مانا شۇ چاغدا ئۇلار قايتا ئۇچراشتى.

بۇ چاغدا ئۇلار ئۆزلىرىنى باشقىچە ھېس قىلىشتى. ئارىدا يېتىرقاش ۋە يەنە ئاللىقانداق نازۇك تۇيغۇلار پەيدا بولۇپ قالغاندەك قىلاتتى. ئۇلارنىڭ قەلبىدە نېمىدۇر پىشىپ يېتىلگەندى. گۈلزادە سابىتنى ”سىز“ لەپ گەپ قىلىشقا باشلىدى. چۈنكى ئايال كىشى ئەر كىشىنى شۇنداق ئاتىشى كېرەكىدى. بىرىنچى كۈنىلا ئۇلار جاڭگالدىن قايتىدىغان چاغدا زەيكەشتىن ئۆتكىچە سابىت گۈلزادىنىڭ قېپىنى سۇنۇشلىش ئۈچۈن قول ئۇزاتقىنىدا ئىككىسىنىڭ قوللىرى بىر- بىرىگە تېگىپ كېتىپ، ھەر ئىككىسىنىڭ ۋۇجۇدىغا ئىلگىرى كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل ئىسسىق ئېقىم تاراپ كەتتى. بۇرۇن ئۇلار ھەمىشە دېگۈدەك سۇركىشىپ يۇرسىمۇ بۇنداق سېزىم بولمىغانىدى. مانا شۇ ئىش ئۇلارنىڭ كېيىنكى مۇناسىۋەتلىرىنىڭ

باشلىنىشى بولۇپ قالدى.

ئەمما ئۇلار ئۇچراشقاندا "يۈرەك سۆزلىرى" نى تۆكۈشۈپ، سېغىنىشلىرى، چۈشلىرى، خىياللىرى ھەققىدە سۆزلىشىپ كەتمەيتتى. ئۇنىسىز سۈكۈت ئىچىدە تۇرۇپ، ئاخىردا خوشلىشاتتى.

— خاپا بولماڭ... ھېلىقى ھازازۇلىنىڭ ئاھانىتىگە قالماي يەنە...

سابىت ئۇنىڭ ئۆگەي ئانىسىدىن قورقۇۋاتقانلىقىنى چۈشىنىپ ئۇنى قىيىن ئەھۋالدا قالدۇرماسلىق ئۈچۈن :

— ياق نېمىگە خاپا بولىمەن، كىرىپ كېتىۋەر،— دېدى خوشلىشىپ،— كېلەر قېتىم مەن ساڭا ئاجايىپ- غارايىپ گەپلەرنى سۆزلەپ بېرىمەن، — دەۋەتتى ئۇ سادىدا ئادەملەرگە خاس خۇسۇسىيەت بىلەن قورسىقىدىكىنى يوشۇرالماي.

— ئاجايىپ گەپ؟

— ھەئە. بۈگۈن بويامەتكە بىرىپ ئەپەندىمدىن ئاڭلاپ كەلدۇق... — ھەمىشە خىجىل بولغاندەك بۇرنىنىڭ ئۈچى تەرلەپ تۇراتتى، قولىدا ھەمىشە سىقىملىۋالىدىغان بىر غاڭزا بولاتتى ۋە قىلغىلى قىلىق تاپالمىغان، خىجالەتتىن قوللىرىنى نەگە قويۇشنى بىلمىگەن چاغلىرىدا غاڭزىنى ئويناپ خىجالىتىنى يوشۇرماقچى بولغاندەك قىلاتتى. بۇ غاڭزىنى بۇلتۇر قەشقەرگە ئۆتۈن ساتقىلى كىرگەندە دوتەي يامۇل ئالدىدىن تېپىۋالغانىدى.

— ھە،... — دېدى قىز ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىسىمۇ، — ماقۇل ياخشى چۈش كۆرۈڭ...

— خوش...

سابىت قاشادىن كوچىغا ئاتلاپ ئۆتۈپ، گۈلزادىنى بارمۇ، كىرىپ كەتتىمۇ دېگەندەك كەينىگە قاراپ قويۇپ، ئاندىن يولىغا يۈرۈپ كەتتى.

سەككىزىنچى باب

1

نەزردىن كېيىن نىزامىددىن ئىنىسىنى تۇققانلارنىڭ ئۆيلىرىگە پاتىھە قىلدۇردى. ئۇلار ئەڭ ئەۋۋەل ۋاقۋاقتا — تاغىسى تاشاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە پاتىھە قىلىشتىن باشلاپ، ئاخىرىدا يېقىن ئۆتۈشكەن باشقا ئادەملەرنىڭ ئۆيلىرىگە باش ئۇرۇشتى. بۇ رەسمىيەتلەر ئاخىرلاشقاندا بازار كۈنىمۇ كېلىپ قالغانىدى.

— ئەمدى ئاتۇشنىڭ بازىرىنىمۇ كۆرۈپ قوي، بەلكى ئېسىڭدىنمۇ چىقىپ قالغاندۇر، — دېدى نىزامىددىن دۈشەنبە① كۈنى ئەتتىگەندە.

تەۋپىق بۈگۈن چەتئەلدىن كېيىپ كەلگەن غەلىتە ”پەرەڭچە ئۈستىۋاش“تا ئەمەس، (نىزامىددىننىڭ زورى بىلەن) شۇ مۇھىتتىكى يىگىتلەرنىڭ چەكمەن تونىنى كېيىۋالغان، شايى بەلۋىغىنى باغلىۋالغان ئىدى.

بۇ يەرنىڭ مۇھىتىغا ئۇيغۇنراق يۇرمىگەندە ياخشى بولمىشىنى بىلگەن توختاجى ئۇنىڭغا ئۆيدىن ئۇزايدىغاندا باي باللىرى كېيىدىغان قەشقەرنىڭ مۇھىتىغا كۆرە ئالىي ھېساپلىنىدىغان ئىككى قۇر كىيىم كېچەكنى تەۋپىقنىڭ سومكىسىغا سېلىپ بەرگەنىدى. ئۇ چاغدا ئۇ بىر ئاز تېرەجىگەن، ئالماسلىققا ھەركەت قىلىپ كۈلگەن بولسىمۇ، ئەمدى ئاكىسى ۋە يەڭگىسىنىڭمۇ ئوخشاش تەۋسىيەدە بولىشى ئۇنى ئويلاندۇرۇپ قويغانىدى. دېمەك، دوستى بىر ئىشلارنى ئالدىن پەملەپ بۇلارنى بېرىپتىكەن ـ دە!

تونىنىڭ ئوچۇق ياقىسىدىن ئىچىدىكى كۆينەك كۆرىنىپ تۇراتتى، شىمى، خىرۇم پەتىنكىسى، بېشىدىكى تۇرك بېرىبسىمۇ ئۇنى يەنىلا مۇھىتقا كۆرە باشقىچە كۆرسىتىپ تۇرۇشقا يېتەتتى.شۇڭا ئۆتكەن- كەچكەنلەرنىڭ

① ئۇ چاغلاردا ئاتۇشنىڭ بازىرى دۈشەنبە كۈندە بولاتتى، كېيىن جۈمەگە ئۆزگەرتىلگەن، — ئا.

ھەممىسى قىزىقسىنىپ قارىشاتتى؛ بەزىلەر مىش- مىشلاردىن ئاڭلىغانلىرىغا كۆرە قىزىقىپ قارىسا، بەزىلەر شۇ ئاندىكى تۇرقىغا قىزىقىپ قارايتى.

بازار (مەشھەد) بىلەن بويامەتنى تېجەن يېزىسى ئايرىپ تۇراتتى. تېجەن قىران دەريا ئېقىنىدىكى يوپۇرماق شەكىللىك ئارال بولۇپ، ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە قۇرۇق دەريا ئېقىنى باردى. بەزى چاغلاردا بۇ قۇرۇق سايغا ھەيۋەتلىك كەلكۈن كېلىپ دەريانىڭ ساھىلىغا جايلاشقان يېزا خەلقىگە بالايى- قازامۇ كەلتۈرەتتى. بۇ خىل بالا قازالاردىن يالداما بولۇپ قالغان بىرمۇنچە خەلق قوشاقلىرى شۇئانغا قەدەر يادلىناتتى. سايىنىڭ شىمال ئېتىكىدىكى ئازغان كەنتىنى يالاپ، سايغا يېقىن ئۆيلەرنى ئېلىپ كەتكەن كەلكۈندە كەتكەن نەۋجۇۋانلار ھەققىدە شۇنداق قوشاقلار باردى:

ئامىنەمۇ ـ ئامىنەم،
لايدا ياتقان ئامىنەم.
لاينىڭ تېگىدە يېتىپ
«خۇدا!» دېگەن ئامىنەم!

ئاخشام كەلگەن بەش ئاتلىق،
بەشىلىسى قاراتلىق[1]،
ئامىنەمنى ئەپقاچقان
مەمىتىمىن قاناتلىق....

سايدىن چىققاندىلا ئۇ قاتتىكى بازار كۆرۈندى.

— يېغىلىقلاردىن كېيىن بازار قىممەتچىلىك بولۇپ كەتتى، نىمىشكە دېسەڭ گا سىلىڭنىڭ[2] ئەسكەرلىرى خەلقنىڭ بىر قەۋەت تېرىسىنى شۇلۇپلا ئالدى، — دەپ پاراڭ سېلىپ كېلەتتى نىزامىددىن.

---

[1] قارا ئاتلىق سۆزى تەلەپپۇزدا قوشۇلۇپ كەتكەن. قوشاقنىڭ ۋەزىن ئېتىبارى بىلەن ۋە تەلەپپۇز قولايلىقى ئۈچۈن تۇغۇلغان تىل ھادىسىسى — ئا.

[2] گا سىلىڭ — ماجۇڭيىڭنىڭ خەلق ئىچىدە تونۇلغان ئىسمى، — ئا.

مەمتىلى ئەپەندى بولسا ئۇنىڭ سۆزلىرىگە جىم- جىتلا قۇلاق سېلىپ يولدىن ئۆتىۋاتقان كىشىلەرنىڭ چىرايىدىن ئەنە شۇ يېغىلىق قالدۇرغان ئازاپ، جاراھەتنىڭ ئىزناسىنى تاپماقچى بولغاندەك قاراپ باراتتى. ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇنىڭ يۈرىكى تېنىمسىز دۈپۈلدەپ، ئاللىقانداق تۇيغۇلار كەلكۈنى قەلبىدە مەۋج ئۇرۇپ، ئۇنى چەكسىز ھېسسىيات دېڭىزىغا غەرق قىلماقتىدى. ئۇ كەچلىرى شېئىر يازاتتى، ئويلايتتى، تەسەۋۋۇر قىلاتتى... يۈرتلارنى ئارىلاپ يۈرگەندە ھەممە نەرسىگە سوئالغا تولغان كۆزى بىلەن ئۇزاق تىكىلەتتى... "ئىھ مەن بۇ مىسكىنلىك يىغىپ" تۇرغان زېمىننى قانچىلىك سېغىنغاندىم ـ ھە؟" دەپ ئويلىدى ئۇ. ئارقىدىن ئاكىسىنىڭ سۆزلىرىگە جاۋابەن:

— شۈكرى قىلىپ كۆنگەن خەلققۇ بىز، ئاكا — دېدى ئويچانلىق بىلەن، — بۇ كۈنلەرنىمۇ سەۋر بىلەن ئۆتكۈزۈپتىمىز. بۇ كۈنلەرمۇ پايدىسىز ئەمەس، قاتتىق سوغۇق كىشىلەرنى قېلىن كېيىنىشكە مەجبۇر قىلىدۇ؛ قاتتىق ئۇخلىغان ئادەم بېشى يېرىلغاندا ياكى تۇمىشىقى قانىغاندا كۆز ئۆچماي قالمايدۇ. ئەلۋەتتە.

— چالا ئويغانغان كىشىلەرنىڭ ئوبدانراق كۆز ئېچىۋېلىشىغا ئىمكان بەرمەي يەنە ئەللەيلەيدىغان ئادەملەر، تېخىمۇ قاتتىق ئۇخلىتىدىغان دورىلارمۇ تەييارلا ـ دە!

— ئاكا، ئەڭ يوغان قەپەزدىكى ئىمكانىيەتمۇ پەقەت قەپەزگە چۈشلۇقلا بولىدۇ. ئۇزۇل- كېسىل ھۆرلۈككە ئېرىشىش ئۈچۈن قەپەزنىڭ كەڭلىكىگە ئالدانماسلىق كېرەك. قەپەزنى سۇندۇرۇپ گۈلزارلار ئۈچۈن قاشا ياساش كېرەك. تۈركىيەدىكى ئىسلاھاتنى ئاڭلىغانسىز؟ ئەنە شۇنداق، ھەم ھۆكۈمران گورۇھنى، ھەم جاھالەتلىك مۇھىتنى يىمىرىۋەتمىگىچە بىرسى يەنە بىرسىنى پەيدا قىلىپ، بىزەڭ چىۋىن بىلەن پاسكىنا مۇھىتتەك دەۋر قىلىۋېرىدۇ. تۈركلەردە مۇنداق بىر تەمسىل بار " Cami yıkılmış ama mihrabı yerinde" ئەنە شۇنداق قوزغىلاڭ قىلدۇق دېگەن بىلەن ئاڭ بولمىغاچقا "جامەنى يىقىتىۋەتكەن بىلەن مېھرابى جايىدا" تۇرۇۋېرىدۇ- دە! شۇڭا "جامە"

نىمۇ، ”مېھراپ“ نىمۇ يىقىتىپ، ھەممىنى قايتىدىن ياساپ چىقىش كېرەك! ... ئەڭ مۇھىمى ئويغانغان ئاڭنىڭ بولىشى، قارا غەزەپ دېگەن يىرتقۇچتىمۇ بولىدۇ.

ئۇلار پاراڭلىشىپ بازارغىمۇ كېلىپ قالدى. ئۇلار ئاۋۋال مەشھەدكە كىرىپ ھەزرەت سۇلتان جامەسىنى، سۇلتان سۇتۇق قەبرىسىنى زىيارەت قىلدى. ئۇلارنىڭ زىيارىتى ئاخىرلاشقاندا ۋاقىت چۈشكە تايىن بولۇپ قالغانىدى. نىزامىددىن غىزالىنىپ ئاندىن بىردەم ئايلىنىشنى تەكلىپ قىلدى. ئىككىسى يەنە ساي بويىدىكى بازارغا كەلدى.

شەرقنىڭ جىمى بازارلىرىدىكىگە ئوخشاش ئاتۇش بازىرىمۇ ئۆزگىچە مىللي ئالاھىدىلىككە ئىگە مەھسۇلاتلار، چەتئەل ماللىرى، جۇڭگو تاۋارلىرى، خوتەننىڭ يىپەك توقۇلمىلىرى بىلەن تولغان بولۇپ، سېتىقچىلار دۇنيادىكى جىمى ياخشى سۈپەتلەر بىلەن ئۆز مېلىنى ماختاپ چوقان سېلىپ تۇراتتى.

بازاردا ئومۇمىي تەرتىپسىزلىك ھۆكۈم سۈرەتتى. مىغ- مىغ بازاردا پات- پاتلا جېدەللىشىۋاتقانلارنى ئۇچراتقىلى بولاتتى. بازارلىقلار ھەممىشە ئۇششۇقلۇق، جېدەلخورلۇق بىلەن يىراق- يېقىندىن كەلگەنلەرنى بوزەك قىلىشقا تىرىشاتتى. سىرتتىن كەلگەنلەرمۇ بازارلىق بىلەن بىر يېرى سوگىشىپ كېتىشتىن ھەزەر ئەيلەيتى. چۈنكى ھەممە ئادەم ئۇلارنىڭ خۇي- پەيلىنى بىلگەچكە ”بۇدۇشقاقلارنى ياماشتۇرىۋالغاندىن كۆرە، سېنىڭ راست دەپ قۇتۇلغىنىم ياخشىراق“ دەپ ئويلىشاتتى. بەشكېرەم، پەيزاۋات قاتارلىق يىراق جايلاردىن ئەمەس، ئاتۇش تەۋەلىكىدىكى باشقا كەنتلەردىن بىر نەرسە ساتقىلى كەلگەن بىچارىلەرنىڭمۇ مېلىنى ئۆز ئەركى بويىچە سېتىش ئىمكانىيىتى يوقىدى، بازارلىقلار بىشەملىك بىلەن ئۇرۇشۇپ ئەرزان ئېلىۋېلىپ ئۆزلىرى ساتاتتى. ئۇلار قارشى تەرەپ مەندىن قورقتى دەپ ئويلاتتى. گويا ئەڭ ياۋۇز دۈشمىنىنى يېڭىۋالغاندەك غەلبە ئىپتىخارى بىلەن گۆكىرەپ كېتەتتى، بۇ كىشىلەرنىڭ نادانلىقى، ئاڭسىزلىقى ئۆزلىرى ئۇرىشىۋاتقان، ئۇرۇۋاتقان كىشىلەرنىڭ يەنىلا بىردەريانىڭ سۈيىنى ئىچىدىغان قېرىنداشلىرى ئىكەنلىكىنى بىلىشكە ئىمكان بەرمەيتى. يۇرتلار ئارا ئۆچمەنلىك،

ئىشەنمەسلىك چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كەتكەن بولۇپ، بۇنداق ئۆچمەنلىك ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىنى پەردىلەپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقىي دۈشمەنلىرىنى تونۇشقا كاشىلا بولاتتى. خەلقنىڭ ئىناقسىز بولۇشىنى خالايدىغان ھۆكۈمرانلار بۇنداق "ئۇششۇق نوچى" لاردىن تولىمۇ ئۇنۇملۇك پايدىلىناتتى: بۇ ئىناقلىقنى بۇزغۇچى قورالنى قوغدايتى، ئاسرايتى، دەي- دەيگە سالاتتى، شۇلاردىن گۇناھ ئۆتسىمۇ سورىمايتى. ھەر قانداق يولسىزلىق قىلسىمۇ ئۇلارغا گۇناھ قويۇلمىغاچقا باشقىلارنىڭ ئۇلاردىن ھەزەر ئەيلىمەي ئىلاجى يوق ئىدى...

بازارنىڭ بىر دوقمۇشىدا راخمان ئاشىق ئۆتكەن- كەچكەنلەرگە قاراپ بىر ئۇھىدىن، بىر سولدىن سۆزلەۋاتاتتى:

— ھەر قايسىڭنى مۇشۇنچىلىك ئادەم قىلىپ قويدۇم، بولمىسا نېنىڭنى تېپىپ يېيىشەلمەيسەن! ئەمدى مېنى كۆزۈڭگە ئىلىشمەيسەن! مەن كىم؟ ھەممەڭنىڭ ئاتىسى! ھەربىر يۇرتتىن يەتتىدىن ئادەم بوغۇزغا سۇغا چىقىڭلار، چىقمىغانلارغا سۇ يوق! قېنى شۇ چاغدا سۇ دەپ بېقىشە، كەتمەن بىلەن سالىمەن!...

ئاتۇشنىڭ بازىرى ئانچە چوڭ ئەمەس، بىردەمدىلا بىر چېتىگە بېرىپ قالىدىغان، بۇ كىچىككىنە بازار بىرلا چۆرگىلىسە تۈگەپ قالىدىغان بازارچاق بولغاچقا تونۇش- بىلىشلەر ئۇچراپ تۇراتتى. قاقاس ساي بويىدا بولغاچقا توپا- چاڭ تورۇپ تۇرغاندىن تاشقىرى، ئاۋازلارمۇ مۇھىت تەرىپىدىن شۈمۈرۈلمەيتى. شۇڭا بىر- بىرىگە قوشۇلۇپ كەتكەن ئومۇمىي شاۋقۇن ئۇزاقلارغا كېتەتتى. يىپ بازىرىدىكى ئايالىلارنىڭ ئاۋازى بىلەن دوپپا بازىرىدىكىلەرنىڭ تووۋلاشلىرى بىرىكىپ كەتسە، ناۋاي بىلەن سامسىپەزنىڭ ئاۋازىمۇ بىر كىشىنىڭكىدەك ئىشتىلەتتى.پەقەت ئومۇمىي شاۋقۇن ئىچىدە راخمان ئاشىقنىڭ ئالىجوقى سۆزلىرى روشەن بىلىنىپ تۇراتتى.

— سايغا شۇنداق بىر سەلەپ كېلىدۇكى، ھەممەڭنىڭ سېتىۋاتقان نەرسىلىرىڭنى ئېقىتىپ كېتىدۇ. قايسىڭنىڭ كۈچى يېتىدۇ؟ خۇدانىڭ ئىشى شۇنداق! ھەر بىر يۇرت ماڭا تۆرتتىن ئەركەك بېرىڭلار، سۇنى ئۆزەم

ياقىلاپ بېرەي، قانداق دەيسىلەر؟ ساقىلى بولسىلا ئەركەك بولمايدۇ، ”بەل باغلىغان بىلەن ئەر ئەمەس، چاچ تارىغان بىلەن خوتۇن“ دەپتىكەن،... ”ئېتىڭ بەكمۇ چىرايلىق ئابدىقادىر ئەمەسمۇ؟ ... ئاي تۇتۇلماس دەپتىمىز، كۈن تۇتۇلماس دەپتىمىز، دامولللامغا دە يۈزلەر قەست قىلالماس دەپتىمىز...“ جىننىڭ گېپىنى قىلسا جىن كېلىدۇ. دېگەندەك، دامولللامنىڭ غەزىلىنى ئوقۇۋاتسام مەيەردىنمۇ موللا - ئۆلىمالار كېلىپ قالدىغۇ؟ خوش تەخسىر،...

راخمان سۆزلەۋاتقان تەرەپتىن راست دېگەندەك يەڭدەك يوغان سەللىلەرنى يۆگىگەن بىر نەچچەيلەن ۋە ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن بىرمۇنچە سالىكلار ھەزرەت سۇلتان جامەسى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى بەستلىك، قويۇق ساقاللىق، كۆزلىرىدە قېرىلارغا خاس بولمىغان ئۆتكۈر نۇر چاقناپ تۇرغان بىرسى سالاپەت بىلەن كېلەتتى. ئۇنىڭ ئۆزىنى تۇتۇشلىرىدا، قاراشلىرىدا بىر خىل مەغرۇرلۇق، پەقەت ئارزۇلۇق چوڭ بولغان، تۇغما ھۆكۈمرانلاردىلا بولىدىغان خۇسۇسىيەتلەر ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئانچە- مۇنچە خوشامەتچىلىك قولىدىن كېلىدىغانلىقى، ئورنىنى تاپسا كاتىۋاللىقنىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ قىلالايدىغانلىقى بىلىنىپ تۇرغان يەنە بىر ھۆرمەتلىك شەخس كېلەتتى.

نىزامىدىن ئۇلار ئۆتۈپ كەتكىچە كەپسىز بالىغا ھېزى بولغاندەك ئىنىسىنىڭ يېڭىدىن تارتىپ يولنىڭ چېتىگە سۈرۈلۈپ قول باغلاپ ھۆرمەت- ئېھتىرام بىلەن تۇردى. ئۇلار ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن تەۋپىق تەخىرسىز سوردى:

— كىملەر ئۇ؟

— كۆزى چاقناپ تۇرىدىغىنى قازى ھابۇلھاجىم، ئۇنى يەنە ”ھابۇل شەيتان“مۇ دېيىشىدۇ، بۇندىن باشقىمۇ بىرمۇنچە لەقەملىرى بارىكەن، شۇ لەقەملەر بىكار قويۇلمىغان بولسا كېرەك، «لەقەمنى خىزىر قويىدۇ» دېگەن گەپ بار ئەمەسمۇ. «ھابۇل خىتاي»، «ھابۇل زىناخور» دېگەندەك؛ ئۇنىڭ قېشىدىكى كەنجى قازاخۇنۇم، ئارقىسىدىكىلەر ئۇلارنىڭ ئىخلاسمەنلىرى، ئۇلار ناماز ئەسىرنى ئوقۇش ئۈچۈن مەسچىتكە ماڭدىغۇ دەيمەن، — دېدى

نىزامىددىن.

— ئەركە ئۆگەنگەن ئادەملىكى مانا مەن دەپ تۇرىدۇ.

— شۇنداقراق، ئۇ ئاغزىدىن چىققان سۆزنى راست قىلىشقا ئۈگىنىپ قالغان، تەرسا ئادەم، — نىزامىددىن سەل جىم تۇرغاندىن كېيىن، — بولمىسا بىزمۇ ناماز ئەسىرنى ئەسسۇلتۇنۇمدا ئوقۇۋالمايلىمۇ — دېدى.

ئۇلار قازىلارنىڭ ئارقىسىدىنلا جامەگە قاراپ ماڭدى.

نامازدا ھۆرمەتلىك قازى- ئۆلىمالار مىھراپ تەرەپتە بولغاچقا تەۋپىق ئۇلارنى كۆرەلمىدى. قايتىپ چىققاندىن كېيىن چاقناپ تۇرغان ھەربىكەتچان كۆزلەر بىلەن مۇرەككەپ ئىپادىلىك كۆزلەرنى يەنە بىر قېتىم ئۇچراتتى. بۇ چاغدا ھابۇلھاجىم كەنجى قازاخۇنۇمنى باشلاپ ئۆيى تەرەپكە ماڭغانىدى. مەمتىلى ئەپەنىدى بۇ مەغرۇر ۋە مۇتەكەببىر كىشىلەرنىڭ پەقەت توختى زۇنۇنغا ئىلتىپات بىلەن سالام قىلغانلىقىنى كۆرۈپ تۇردى.

2

كىچىككىنە ئاتۇشتا تەۋپىقنىڭ پەيدا بولىشىدەك يېڭىلىق بىردەمدىلا بۇلۇڭ- پۇشقاقلارغىچە پۇر كەتتى. كۇتۇلگىنىدەك، ئۇنىڭ ئېلىپ كەلگەن يېڭىلىقلىرى ھەممىگە قىزىقۇچى، يېڭىلىققا ئەڭ ئاسان مايىل بولىدىغان ياشلار ئارىسىدا قىزىقىش، يېقىنلىشىش تۇيغۇسى ئويغاتقان بولسا، بىرمۇنچىلاردا گۇمان، شۈبھە، ھەتتا دۈشمەنلىك پەيدا قىلىشقىمۇ ئۈلگۈردى.

ئۇنىڭ كىيىم - كېچىكى، چېچى ھەققىدە مۇلاھىزىلەر باراتتى؛ ئۇنىڭ مۇرتەد بولۇپ كەتكەن بولۇش ئېھتىمالى ھەققىدىكى پەرەزلەر ئوتتۇرىغا قويۇلۇش بىلەن، ئارقىدىن چالا ئاڭلىغان بىرەسىنىڭ گەپ توشۇشى ئارقىسىدا ئۇنى ئاللىقاچان مۇرتەد بولۇپ بولغانمىش دېگەن گەپكە ئايلىنىپ ئەتراپقا تارىدى. لېكىن، قانداقلا بولمىسۇن ھازىرچە ئۇ ھېچكىمنىڭ بىرەر مەنپەئەتىگە زىيان سالمىغىنى ئەمەلىيەت بولغاچقا، يامان كۆرۈش، دۈشمەنلىك تۇيغۇلىرى كونكرېت تۈس ئالمىغان، پەقەت قىزىقىش ئۇستۇنلۇكتە ئىدى.

بازار ئەتىسى ئوغۇرۇقتىكى مەدرىسكە ساۋاغ بەرگىلى، يېڭى تاپشۇرۇقلىرىنى ئالغىلى بارىدىغانلار كۆپ بولاتتى. بۇ كۈنى ياشلار بىلەن شۇ يەردە ئۇچراشماقچى بولغان تەۋپىق، ئاكىسىدىن مەدرىس ھەققىدە ئانچە - مۇنچە ئاخبارات ئىگىلەپمۇ باقتى.

— سىزنىڭچە مالتۇداجى، ئىمىنھاجىلار قانداقراق ئادەملەر؟ سوپىلاردىنمۇ؟ يا بولمىسا ھەشەمەتچىلەردىنمۇ؟ تەقۋادارلاردىنمۇ ياكى رىياكارلاردىنمۇ؟

— مېنىڭچە ئاكا- ئۇكا ئىككىسى خېلى يامان ئەمەس ئادەملەر. شە كۆرگەن، چەتكىمۇ چىققان ئادەملەر. ئابدۇقادىر داموللىنىڭ بىر نەچچە كىتىپىنى ئاشۇلار پۇل چىقىرىپ قازاندا باستۇردى. مەدرىسنىمۇ ياشلار ئىلىم ئالسۇن دەپ سالدۇرغان - دە.

— ئەمىسە، ئۇلارنى تەرەققىيپەرۋەرلەردىن دېيىشكە بولىدىكەن. دېمەك ئۇمىد توقسان بەش پىرسەنت، — مەمتىلى سەل تۇرۇپ بىر نېمىنى ئويلاۋاتقاندەك قىلىپ ئاندىن، — رەنجىمەيسىز، ئاكا، ئىشلىرىڭىزغا قارىشىپ بېرەلمەيۋاتىمەن، بۇگۈن بەلكىم كەچرەك كېلەرمەن دېدى.

— نېمە دەيسەنۇي؟ ئۇمىد توقسەن بەش پىرسەنت، دەيسەن، كەچ كېلىمەن دەيسەن، نەگە بارماقچىسەن؟

— بۇگۈن ئوغۇرۇقتىكى مەدرىستە ئاتۇشنىڭ تەلەبە ياشلىرى بىلەن ئۇچراشماقچىدۇق، بىر بىرىپ، جاھاننىڭ رەپتايىنى دەڭسەپ كۆرەي، نېمە قىلىمەن، نېمىلەر قىلغىلى بولىدۇ، مۆلچەرلەپ باقاي دەيمەن، — تەۋپىق شۇنداق دەپ، چۇشكە يېقىن ئۆيدىن چىقتى.

غەرپ تەرەپتىن شەرققە سوزۇلغان يول مەدرىس ھويلىسىنىڭ جەنۇبى تېمى ۋە شىمالى تېمىنى ياقىلاپ يەنە شەرققە كېتەتتى. ئاشۇ يول بىلەن يانداش غەرپتىن شەرققە ئاقىدىغان ئۆستەڭ ئۇدۇل مەدرىس دەۋازىسىنىڭ شىمالى تەرىپىدىكى سۆڭگۈچتىن ئۆتۈپ قورا ئىچىگە كىرەتتى. غەرپ تەرەپكە قاراپ تۇرىدىغان دەرۋازىدىن كىرگەندە ئوڭ تەرەپتە ھەشەمەتلىك جامە قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. جامەنىڭ رىشاتكا بىلەن ئايرىپ قويۇلغان ھويلىسى مەدرىس

قوراسى ئىچىدە بولۇپ جامەنىڭ دەرۋازىسى مەدرىس ھويلىسىدا — شىمالغا قاراپ تۇراتتى. سول تەرەپتە تالىپلارنىڭ ھوجرىسى بولۇپ دەرۋازا تۈۋىدىن شىمالى تامغىچە بەش ئېغىر شىمالى تامنى بويلاپ ئوقۇتۇش بىناسىغىچە ئون ئېغىز جەمئىي ئون بەش ئېغىزلىق ھوجرا باردى. يول بويىدىن ئايرىلىپ كىرگەن ئۆستەڭ جامەنىڭ شەرق تەرىپىدىكى رىشاتكىنى بويلاپ جەنۇپقا بۇرۇلۇپ مەدرىس ھويلىسىدىن چىقىپ كېتەتتى. ئۆستەڭنىڭ ھويلا ئىچىدە جەنۇپقا بۇرالغان دوقمۇشىدىن تاتىپ مەدرىس مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغىچە چوڭ كۆل باردى. ھويلىنىڭ شەرق تەرىپىدە ئوقۇتۇش بىناسى بولۇپ بۇ بىنا ”لا“ شەكلىدە غەرپ تەرەپكە — مەيدانغا قاراپ تۇراتتى. ھوجرىلار بىلەن ئوقۇتۇش بىناسىنىڭ ئارىلىقىغا يەنە بىر كىچىك دەرۋازا جايلاشتۇرۇلغاندى ئوقۇتۇش بىناسىدا تۆرت سىنىپ (قوش دەرىزىلىك)، ئىككى ئىشخانا، بىر ئامبار، ئىككى دالان ئۆي بولۇپ بىنانىڭ ئالدى تەرىپى نەقىشلىك پىشايۋان ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى مەدرىسىنىڭ ھەممە يېرىنى كۆزدىن كەچۈردى كۆل بويىدىكى دەرەخلەر مال- ۋاران ۋە ئۇششاق باللارنىڭ دەخلىسى تۇپەيلى قۇرۇپ كەتكەن دەرىزىلەرنىڭ ئەينەكلىرى چېقىۋېتىلگەنىدى.

ئۇ ئوبدان كۆرۈپ بولۇپ، كۆل بويىغا كېلىپ سۆگەت سايىسىدا ئېسىنى ئېلىپ تۇرغاندا ياشلار دەرسخانىدىن چۇۋۇلىشىپ چىقتى. بۇلار ئاتۇشنىڭ خەت - ساۋادى بار ياشلىرىنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكىلىرى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئۇستازى موللائېبزىز داموللامۇ چىقىۋاتاتتى. تەۋپىق ئۇلار بىلەن ئامانلىشىپ، تونۇش بولمىغانلار بىلەن ئۆزئارا تونۇشقاندىن كېيىن، داموللام قايتىشقا ئىجازەت سورىدى.

— داموللام، دەرس تۈگىمىگەن بولسا مەن مالال قىلىپ قويمىغاندىمەن؟

— دېدى تەۋپىق مۇلايىملىق بىلەن.

— يوغىسۇ، بىمالال پاراڭلىشىۋېرىڭ، ئەپەندىم، دەرس تۈگىدى، دەرس دېگىدەك نېمە ئىش دەيسىز؟ شۇ، تاپشۇرۇقنى ئاڭلايمەن، يېڭىسىنى بېرىمەن شۇ، ئىش جىق، سىجىل دەرس بەرگىدەك ئەھۋالىم يوق، باللار ئۆزىمۇ يېڭى- يېڭى ئىلىم تەلەپ قىلىدىغان بولغان باللا بولغاچقا، مەندە بۇلارنىڭ تەلىپىگە

لايىق بىر گەپ يوق، مانا شۇنداق. خوش ئەمىسە، ماڭا ئىجازەت بولسا، سىلەرگىمۇ دەخلى بولماي، ئەمىسە، — دېدى داموللام.

موللا ئېزىز داموللام كەتكەندىن كېيىن تەۋپىق سىنىپنىڭ ئىچىنى كۆرۈپ بېقىش نىيىتىنى بىلدۈردى. ئۇلار بىلەن بىللە دەرسخانىغا كىردى ۋە تەۋپىقنىڭ مىجەز- خۇلقى ئوچۇق- يورۇق بولغاچقا تۇزۇت تەكەللۇپلارغا ئورۇن قالمايدىغان بولغاچقا، تېزلا پاراڭلىرى قىزىپ كەتتى.

بۇگۈن دوستلىرىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئابدىراھمانمۇ كەلگەنىدى. ئۇنىدىن باشقا تېجەندىن ئەمەت مەخسۇم، ئابدىغوپۇر قۇناجى، بىر نەۋرە ئىنىلىرى سەيپىددىن، لىۋاھىددىن، شورۇقتىن مۇھەممەت قارى، ئابلىمىت قارى، سابىتلار، سۇنتاغدىن ئىككى مۇھەممەت قارى،... كېلىشكەنىدى.

تەۋپىق بۇ سۆھبەتلەردىن نېمىنىدۇر كۆڭلىگە پۈكەتتى. ياشلار بولسا پۈتۈنلەي ئۇنىڭغا ئەسىر بولغان ئىدى. ياشلار ئۇنىڭ رەسمىيەتچىلىككە ئايلانغان قۇرۇق تەكەللۇپلارنى قىلماسلىقى، سۇنئىيلىكتىن خالى بىر خىل چىن يېقىنلىق بىلەن توغرىدىن توغرى ھەمدە دوستانە مۇئامىلىسىدىن يېنىكلىك ھىس قىلىشتى. بۇ ھال ھەممە ئادەمنىڭ قورۇنۇشلىرىنى تارقىتىۋېتىپ، نېمە بولسا شۇنى دەلەيدىغان كەيپىيات يارىتاتتى. ئۇ مۇشۇ سورۇندىلا مۇھەممەت قارى ئىسىملىك يىگىتتىن ئۈچى بارلىقىنى بىلگىنىدە ياشلارنى كۈلدۈرۈپ كۆڭۈللۈك چاخچاقلارنى قىلدى.

— بىز تېز پۇرسەتتىلا ئۈچىڭلارنى ئاربلاشتۇرىۋەتمەسلىكنىڭ ئوبدان چارىسىنى تاپىمىز، — دېدى ئۇ.

ئۇ ياشلارغا ھەم چەتئەللەردىكى تەرەققىياتلار توغرىسىدا سۆزلەپ بەرسە، ھەم ياشلارنىڭ روھى دۇنياسىنى ئىگىلەپ، ئۇلارنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرى بىلەن تونۇشۇپ چىقىشقا مۇۋەپپەق بولدى.

بۇ سورۇندىن تارقىغاندىن كېيىن ياشلار ئاڭلىغان ئاجايىپ غارايىپ يېڭىلىقلار ھەققىدە ھەرقايىسى يۇرتلاردا كىشىلەرگە سۆزلەپ بەرگەنلىرىدە ئۆزلىرىنىڭ قىزىقىش ۋە ئىخلاسىنى يوشۇرالمىدى.

تەۋپىق ياشلاردىن ئايرىلىپ، مەدرىسىنىڭ قۇرغۇچىلىرى بولغان

مولـلاتۇداجى، ئېمىنھاجى ئاكا- ئۇكىلار بىلەن تونۇشۇپ قويۇش نىيىتىدە ئۇلارنى ئىزدەپ كەتتى.

3

سابىت بويتاق ھەم يەككە- يىگانە بولغاچقا، كەچقۇرۇنلىرى، دوستلىرى ۋە باشقا قوشنا- قولۇملار ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىپ تۈن يېرىمىگىچە ئولتۇرشۇپ كېتىشەتتى. سابىت كىرگەنلەرگە چۆچەك، جەڭنامىلەرنى ئوقۇپ بېرەتتى.

سابىت ئوڭۇرۇقتىن قايتىپ كېلىپ ئازراق غىزالاندى. ئاندىن قولىغا بىر پارچە كىتاب ئېلىپ تۇراتتى، مۇھەممەد قارى بىلەن ئابلىمىت قارى كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار سابىتنى مەشۇقى ھەققىدە گەپ قىلىشقا قىستاپ، چىقىشىپ بىردەم ئولتۇراتتى، سابىتنىڭ قوشنىلىرىدىن ئەبەيدۇللا ئوغلى ئابلەقنى يېتىلەپ كىرىپ كەلدى. ئابلەق سەككىز ياشلاردا بولۇپ، ئانىسى ئۆگەي بولغاچقا ھامان يىغلاپلا يۈرەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە تەڭتۇشلىرىمۇ "تاز"دەپ ئارام بەرمەيتتى. بۇلتۇر سابىت بوستاندىن قايتىپ كېلىپ، بۇ ئۆيدە تۇرۇشقا باشلىغاندىن كېيىن، ئابلەق ئۇنىڭغا ئۆگىنىپ قالغانىدى. بىچارە يېتىم ئوغۇل سابىتتىنلا ياخشى گەپ ئاڭلايتى ۋە مۇلايىملىق، ئەركىلىتىشكە ئېرىشەتتى. سابىتمۇ يالغۇزلىقىغا ئۇنى ھەمرا دەپ بىلىپ ئۇنىڭغا ئاكىلارچە غەمخورلۇق قىلاتتى. شۇڭلاشقىمۇ ئابلەق دادىسى سىرىتتىكى ئوقەتلىرىدىن قايتىپ كەلسىلا "سابىتكامنىڭ ئۆيىگە كىرەيلى" دەپ تۇرىۋالاتتى.

ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن سابىتنىڭ كىچىك ئۇلپەتلىرىدىن ئەكبەر كىرىپ كەلدى. ئۇ ئون نەچچە ياشلاردىكى ناھايىتى شوخ بالا ئىدى. ئۇ سابىتتىن باشقا ھېچ ئادەمدىن تەپ تارتمايتتى.

ئۇلارنىڭ كىرىشى بىلەن ياشلارنىڭ چاقچىقى ئۈزۈلۈپ، بىردەم ھەممىسى بالىلار بىلەن چېقىشتى.

— جەڭنامىلەردىن بىرەر كەلىمە ئاڭلىساق بولماتتى، يىگىتلەر، — دېدى ئەبەيدۇللا.

— يەنە ئاڭلىسىڭىز يەنە شۇ، چۆچەكنىڭ گېپىنى قىلماڭا — دېدى مۇھەممەد قارى، — سابىت ئۆزىنىڭ ئاشىقلىق تارىخىنى سۆزلەپ بەرسە ياخشىراقمىكىن دەيمەن.

سابىت جاۋابەن سۇسقىنا كۈلۈمسىرەپ قويىدى. بۇرنىنىڭ ئۇچىمۇ تەرلىگەندەك قىلدى، بىر قولى يانچۇقىدا غاڭزىنى سىقىمدا تۇتۇشتىن بوشىمايتى. بۇ چاغدا تەڭتۇش يىگىتلەردىن يەنە بىر قانچىسى كىردى. ئۇلارنىڭ كىرىشى بىلەن مۇھەممەد قارىنىڭ سابىتقا قارىتىلغان چاقچىقى ئۈنتۈلۈپ، يېڭى كىرگەنلەر بىلەن بىر قانچە ئېغىزدىن ئېسەنلىك سوراش، چاقچاقلىشىش بىلەن بولۇشتى.

ئاخىردا ئۇلار دىققىتىنى بۈگۈنكى ئوڭۇرۇقتا ئاڭلاپ كەلگەن چەتئەل يېڭىلىقلىرى ئۈستىگە ئاغدۇرۇشتى. بۇ مەۋزۇدىكى پاراڭنىڭ قىزىقلىقى ئاۋۇ كۈنى ئابلىمىت قارىلار بويامەتكە بېرىپ كەلگەن ئاخشامدىمۇ بىلىنگەن ئىدى. بۈگۈن ئەمدى بۇ ھەقتىكى پاراڭلارنى ئاڭلىغانلار ئۈچ بولۇشتى، شۇنىڭ بىلەن ئەبەيدۇللا، دىھقان يىگىتلەر ۋە ئەكبەرلەرنىڭ قىزىقىشىنى قوزغىغاندىن تاشقىرى ئۆزلىرىنىڭ خۇمارى ئۈچۈنمۇ ئۇلار بۇ تېمىدا پاراڭ قوزغاشتى. ئابلىمىت قارى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ نامىنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ:

— مەمتىلى ئەپەندى قالتىس كىشىكەن جۇما، ئەگەر پۇرسەت بولۇپلا قالسا ئاكامغا دەپ ئۇنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ، بىرەر ئاخشام پارىڭىنى ئاڭلىمىساق بولمايدۇ، — دېدى.

— ئۇ كىشى قىزىقچىمىكەن- يا؟ — دەپ سورىدى ئەبەيدۇللا. بۇ چاغدا ئابلەق ئۇنىڭ قۇچىدا مۈگدەشكە باشلىغانىدى.

— قىزىقچى دېيىشمۇ بولىدىكەن، — دېدى ئابلىمىت قارى، — دانىشمەن دېيىشمۇ بولىدىكەن، ئىشقىلىپ ئۇ ئادەمنىڭ پارىڭىنى ئاڭلاپ قالغان ئادەم يىراق كېتەلمەيلا قالىدىكەن. ئۆزى شۇنداق ئوچۇق، گەپلىرى قىزىق ھەم ئورۇنلۇق.

— ئۇ چەتتە كۆرگەن- ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بەردىمۇ؟

— نىمىسىنى ئېيتىسەن، يېرىم كۈن دېگۈدەك پاراڭلاشتۇق، — دېدى مۇھەممەد قارى سەل كۆرەڭلىك بىلەن، — ئۇنىڭ گېپىدىن قارىغاندا ئۇچاق[1] دەيدىغان بىر نېمە بولىدىكەن، ئۆزىنى تۆمۈردىن ياسىغان، ئىچىدە ئولتۇرىدىغان كوسىلىرى[2]، بولىدىكەن، ئون- يىگىرمە ئادەمنى ئېلىپ ئۇ چالايدىكەن، بىر ئادەم ئۇنى ھەيدەپ خاھلىسا يۇقىرى، خاھلىسا تۆۋەن قىلىپ باشقۇرىدىكەن. ئىلگىرى ئەنجانغا بارغانلار دەپ كەلسە ئىشەنمەپتىكەنمىز، قارىغاندا راست ئوخشايدۇ.

— يا ھەزرەت، خۇدايا تۇۋا دەڭلا، باللا،— دېدى ئەبەيدۇللا، — چۆچەكلەردىكى ياغاچ ئاتنى شۇنداق دەۋاتامدۇ، نېمە؟

— راست گەپ، مەن دېگەندەكلا دېدى، ئىشەنمىسەڭلار مانا سابىت، ئۇنىڭدىن باشقىمۇ مۆجىزىلەر ئاز ئەمەس ئوخشايدۇ. ئوقۇغاننىڭ خاسىيىتى شۇ، دەيدۇ.

— سىلەرمۇ ئوقۇغانلارغۇ، ئابلىمىت قارىكا،— دەپ ”ئاقساقاللىق“ قىلدى ئەكبەر.

— ئۇنچىلىك ئوقۇش نېمىگە كېرەك كېلىدۇ؟ «سوپى ئاللا يار» نى ئون يىل يادلىساڭمۇ ئۇچاق پۈتمەيدۇ، دېگىنە.

— ئەمىسە ئۇلار نىمىنى ئوقۇيدۇ؟ ئۇ ئادەم ناسارالارنىڭ ئوقۇشىنى دەمدىغاندۇ يا؟

—”ئىنجىل“ نى ئوقۇسا كېرەك.

— يا بولمىسا ”تەۋرات“ نى ئوقۇيدىغان گەپمىكىن؟

— ھەي، سىلەر ھەر نېمە دەۋېرىسىلەر- دە، ئۇنىڭ دېيىشىچە پەن ئوقۇش كېرەككەن، پەن!

— پەن؟! — سابىت ئۆندەرىگەندەك بىر ئېغىز غۇدۇڭشۇپ قويدى.

— پەن؟ بىزنى كىم پەن ئوقۇتىدۇ؟ ئۇچاق ياساشنى كىم ئۆگىتىدۇ؟

---

① ئۇچاق — (تۇركچە — uçak) — ئايروپىلان، — ئا.

② كوسا — ئورۇندۇق، — ئا.

— مەمتىلى ئەپەندى بىلەمدىكەن ـ يا؟
— ئۇ ئادەم بىلمەيدىغان نىمە يوقتەك، ئۆگىنىپ كەلسىمۇ كەلگەندۇ. ئۇ بەك ئەقىللىق ئادەمدەك قىلىدۇ.
ئۇلار داۋام قىلدى. ئەبەيدۇللا قاتارلىق قوشنىلارنىڭ سوئالى بەك كۆپىيىپ كەتكەچكە، ئاۋۇ ئىككەيلەن ئاڭلىغانلىرىنى بىر باشتىن سۆزلەپ بېرىشكە باشلىدى. مۇھەممەد قارى سوئال بىلەن ئايدىڭلاشتۇرۇپ تۇردى. سابىت بولسا جىم- جىت ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ خيالى ئۇچاق ياسايدىغان پەننى ئۆگىنىشىلىش بىلەن قاناتلىنىپ كەتكەنىدى.
— مەن دادامغا دەپ ئۇچاق ياسايدىغان ئۇستىغا شاگىرت بولىمەن. ئاندىن ئۆگزە بويى ئۇچۇپ، ئۆگزىلەرگە يېيىپ قويغان گۆلە- قاق، جىگدىلەرنى سىرىپ سۇرۇپۇرۇپ ماڭىمەن،— دېدى كەپسىز ئەكبەر. ئۇ چوڭلار ئالدىدا بىر كىشىلىك گەپ يورغىلىتىپ تۇراتتى. مۇھەممەد قارى ئاڭلىغانلىرىنىڭ ھەممىسىگە سۆھبەداشلارنىمۇ ئورتاق قىلىش ئۈچۈن، مۆجىزىلەر ھەققىدىكى ھىكايىنى داۋام قىلاتتى:
— بىر ئۆيدەك، بىر ئۆيدىنمۇ چوڭراق تۆمۈرچاقلىق هارۋىلار بولىدىكەن، بۇنداق ھارۋىلاردىن ئوتتۇز- قىرىقنى بىر- بىرىگە چېتىۋېلىپ سۆرەپ ماڭىدىغان يەنە بىر نىمە بارىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە بىزنىڭ شورۇق— ئۈچ يۇرتنىڭ پۈتۈن ئۆيۋاقىسىنى ئادەملىرى بىلەن قوشۇپ يۈكلەپ ماڭغىلى بولىدىكەن.
— تووۋا قىلدىم! نىمىنىڭ كۈچى يېتىدۇ ئۇنىڭغا؟ بۇ بىر چۆچەك ئوخشايدۇ.
— سۇ قاينىغان چاغدا چىققان ھونىڭ كۈچى بىلەن ماڭىدىكەن...
بۇ گەپكە ھېچكىم ئىشەنمىدى. ئەمما ھەيرانلىقىدىن داڭقېتىپ قېلىشتى، ئۇلار بۇرۇنمۇ سودىگەرلەردىن مۇشۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدىغان گەپلەرنى ئاڭلايتى، ئەمما ئۇ چاغلاردا بۇنى پەقەت بىر قىزىقچىلىق ئۈچۈن ئېيتىلغان گەپ بولسا كېرەك دەپ ئۆتكۈزىۋېتەتتى. ئەمدىلىكتە بۇنداق گەپلەر كۆپەيگىلى تۇردى، يەنە كېلىپ بەزىلىرى راست چىقىۋاتاتتى. مەسىلەن ئۇلار

”كوڭكا“ ھەققىدە ئاڭلىغانلىرىدا ئەنە شۇنداق ئىشەنمىگەن، كېيىن بىر قېتىم ماشىنىنى كۆرۈشكەندى.

— ئاسمانغا تاقاشقىلى ئاز قالدىغان ئۆيلەر بولىدىكەن. ئۇنىڭ ئۆگزىسىگە قارىماقچى بولساڭ دوپپاڭ چۈشۈپ كېتىدىكەن.

— نېمە دەيدىغاندۇ، بۇ؟ ئۇنداق ئېگىز ئۆگزىگە شاخ- پاخ، ئوتۇن- ياغاچ قويماقچى بولسا قانداق تاتىپ چىقىرىدۇ؟

— بىزمۇ شۇنى سورىدۇق، شەھەرلەردە ئۆگزىگە شاخ باسىدىغان ئىش يوق - تە. ئوتۇنمۇ كەتمەيدىكەن، ئۆيلەرنى سۇ بىلەن ئىسسىتىدىكەن، ھېلقىدەك سۇنىڭ ھورى بىلەن.

— ھە، سۆزلە، سۆزلەۋەر، بەرىبىر بىز ئىشەنمەيمىز.

— شەھەرنىڭ يوللىرى تۈز ھەم سىلىق، ئەينەكتەك پارقىراپ تۇرىدىكەن، چاڭ- توزىمايدىكەن...

— پىتكىسىنى ئۆزەڭ قوشۇپ دەۋاتامسەن، ئاڭلىغانلىرىڭنىڭ ئەينى ئۆزى شۇمۇ؟

— شۇنى دەيمەن، بىر يۇرتنى پۈتۈن ئۇستىگە يۆكلەپ ماڭىدىغان نەرسىنىڭ بارلىقىغا ئىشەنگىلى بولامدۇ.

— بىزمۇ دەسلەپ ئىشەنمىگەن، قانداقلا قىلدى، بىر نىمىلەر قىلىپ بىزنى كۆرگەندىنمۇ بەك ئىشەندۇرىۋەتتى، — دېدى ئابلىمىت قارى جىددىيلىك بىلەن.

مۇھەممەد قارى يەنىلا ئىشەنمىگەندەك باش چايقاپ قويدى. بىراق، بىر نېمە دېمىدى. سابىت ھەممىنىڭ ئاغزىغا قاراپ جىم ئولتۇراتتى. ئەكبەر ئۆزىنىڭ باللارچە ئويىغا كەلگىنىنى دەپ قاتاردىن قالمايتتى.

— مەن ھېلىقى ئېگىز ئۆيلەرگە ھەيرانمەن،— دېدى ئەبەيدۇللا،— ئۆينى ئۇنداق ئېگىز سېلىپ نېمە قىلىدۇ؟

— شەھەرلەردە ئادەم كۆپ، يەر قىس بولغاچقا ئۆينىڭ تۆپىسىگە ئۆي سېلىپ ئاشۇنداق ئاسمانغا ئاچىقىپ كېتىدىكەن، مۇشۇ بىز خەقنىڭ بالىخانىسىغا ئوخشاش بىر گەپ- تە. قەشقەردىمۇ بەزىلەرنىڭ ئۆگزىلىرىدە ئۆيى

بولىدىغۇ، شۇنداق.

—ئۇنىڭ تۆپىسىگە بىر ئۆيمۇ سالسۇن، ئۇنىڭ ئۆگزىسىگە يەنە بىرنىمۇ سالسۇن، سىلىۋەرسە چىقماقتا گەپ بار ـ دە!

— ئۇنىڭغا چىقىپ- چىقماي شوتا قويۇپ چىقامتى، ئۇنىڭ ئىچىدە پەللەمپەي بولىدىكەن.

— ئۇنداق ئىگىزگە ھەركۈنى چىقىپ چۈشمەك ئاسان گەپما؟ قوياڭلا شۇ گەپنى، يا راستۇ، يا يالغان! بىر ئۆي دېگەندە قۇشتەك قونداقتا چىقىۋىلىپ ئولتۇرىۋەرسە قوساق ئاچمايدىغان گەپما؟ سۇ ئەكىرمەمدا؟ ئۇلاغلارغا ھەلەپ-پەلەپ ئەتكىلى چۈشمەمدا؟...

— بىزنى بۇلارنى سورىمىدى دەمسەن؟ ئۇلارنىڭ باقىدىغان ئۇلاغلىرى بولمايدىكەن، سۇنى كۆلدىن يا قۇدۇقتىن ئۇسۇپ چىقىدىغان ئىش يوق دەيدۇ، ئۆينىڭ ئاشخانىسىدا سۇ چۈشىدىغان جۈمەك بولىدىكەن، خۇددى ساماۋەرنىڭكىدەك، بۇراپ قويسىلا چۈشىدىكەن...

— ئۇنىڭ ئىچىدە تۈگىمەيدىغان قانداق سۇ باركەن؟ كۆل بارمىكەن يا؟ كۆل بولسىمۇ تۈگەيدۇ، سۇ ياقىلاپ كېلىپ سۇ سالماق كېرەك.

ئابلىمىت قارى ئوسال بولغاندەك جاۋاپ بېرەلمەي دۇدۇقلاپ قالدى. ئۆزىنىڭ قانداقسىگە مۇشۇنداق گەپلەرگە شۇنچە ئاسان ئىشىنىپ قالغىنىغا ھەيران قالدى. ئەمما سۆھبەتداشلىرى ئۇنىڭ ياقىسىنى قويىۋېتىدىغاندەك ئەمەسىدى.

— تاھارەتكە چىقسا قانداق قىلىدۇ؟ يا بولمىسا شەلىكتەك ئۆگزىسىگە چىچامدىكەن؟ — دېدى ئەبەيدۇللا.

— خالاسى ئۆينىڭ ئىچىدە بولىدىكەن، سۇ بىلەن ئېقىپ كېتىۋېرىدىكەن... — دەپ ئۇن قاتتى مۇھەممەد قارى.

— ئوھ! بۇنىسى شەلىكتىنمۇ ئۆتەراقكەنغۇ!؟

— پەسكە چۈشمەكچى بولسا پەللەمپەي بىلەنلا چۈشمەيدىكەن، يەنە

ئاسانسۆر[1] دەيدىغان بىرنېمە بولمىش، ئۇ بىرنەچچە ئادەمنى بىر ئېلىپ، چىقىدىغان يېرىگىچە ئاچىقىپ قويىدىكەن، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقىچە ھاۋايى مۇئەللەقتە ئاچىقىپ قويىدىكەن...

— خۇدايا توۋا، بۇمۇ بىر مۆجىزە بولدى، ئەگەر راست بولسا.

— ئەسەنسەر دېگىنىڭ قانداق نىمىكەن؟ ئۇنى ئادەم تارتىپ چىقىرامدۇ، ئۇلاغمۇ؟

— توك دەمدۇ، تاك دېدىمۇ بىر نېمە بىلەن ماڭىدىغان ئوخشايدۇ.

— توك؟ غەلىتە بىرنىمىكەن، ئەنجانغا بارغانلارمۇ كۆرۈپ كەپتىكەنغۇ، ئۇنىڭدا ھەم چىراق ياقىلى بولىدىكەن، ئادەم قىلالمايدىغان ئېغىر ئىشلارنى قىلالايدىكەن،... شۇغىنىسى ئادەم تۇتسا ئۆلتۈرۈپ قويىدىكەن.

— راست، مەن سودىگەرلەردىن ئاڭلىغان، قارىغاندا بۇ راست گەپ ئىكەن - دە!

— سابىت، سەن ئىشىنىۋاتامسەن، قانداق؟ نىمىشقا ئۈنچىقمايسەن؟

— ھە... مەنما؟ ئىشقىلىپ مەن ئاشۇ ئەپەندى دېگەن ئوقۇشقا قىزىقىپ قالدىم... خۇدايىم نېسىپ قىلسا ئوقۇسام دەيمەن... — سابىت توختاپ قالدى.

— مەنمۇ ئوقۇيتتىم، — دېدى ئەكبەر، — سابىتكام بىلەن بىللە ئوقۇيتتىم - دە.

ئەمدى ئۇلار سابىتنىڭ گېپىنى چۆرىدىگەن ھالدا ”شۇنداق ئوقۇش بولۇپ قالسا ئوقۇش كېرەكمۇ قانداق؟“ بۇنداق ئوقۇش مۇسۇلمانلارغا دۇرۇس بولامدۇ- يوق؟ موللىلار رۇخسەت قىلامدۇ، ... دېگەندەك تالاش - تارتىشلارنى قىلىشتى.

---

[1] ئاسانسۆر — (تۈركچە ‹ئەسلى فىرانسۇزچىدىن› — asansör) — لىفت، — ئا.

توققۇزىنچى باب

1

ھايت- ھۇيت دېگۈچىلا ماي ئېيىمۇ كىرىپ قالدى. كەچقۇرۇننىڭ مەيىن شامىلى بۇغدايلىقتىن ئۆزگە خاس پۇراقلارنى ئېلىپ كېلەتتى. كۇندۇزلىرى بولسا ئىسسىقنىڭ تەپتىدىن ئاق يەرلەر ئۈستىدە ئالۋۇن ۋىلىلداپ كۆرۈنۈشكە باشلىدى.

بۇ مەزگىل ئىچىدە مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىنىڭ توسقىنىغا قارىماي ئېتىز- ئېرىق ئىشلىرىغا قارىشىپ ئۆتكۈزدى. تاشمەت بىلەن ئىگەمبەردىگە قىزىق پاراڭلارنى سېلىپ بەرگەچ بوياقچىلىقنىمۇ قىلدى. ساچتراچلىق ھۇنىرىنى كۆرسىتىپ ئۆيدىكى بالىلارنىڭ ۋە ئىمكارلارنىڭ چاچلىرىنى ئېلىپمۇ قويدى. بىراق ئۇ ئاخىرىقى ھېسابتا ئۆزىنىڭ زېرىكۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ھەر خىل ئۇششاق- چۈششەك، پارچە- پۇرات ئىش بىلەن ئۆمۈرنى زايا قىلىش ئۇنىڭ يۈرىكىنى يىمەكتىدى. بۇنداق ياشاپ بولمايتى. بىرەر ھەقىقىي ئىش بىلەن شۇغۇللانماي بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى، ئۇنىڭسىز ھاياتتا نە لەززەت، نە مەنا بولمايتى.

بىراق، قايسى ”ھەقىقى ئىش“ بىلەن شۇغۇللىنىش كېرەك؟ نىزامىددىن تېۋىپچىلىك قىلىش، مۇزدۇزچىلىق قىلىش، ئاشخانا ئېچىش قاتارلىقلارغا بىرمۇ- بىر سايە قىلىپ چىقتى. ئەمما بۇلارنىڭ ھېچبىرى ئۇنى قىزىقتۇرمىدى. ئەجەبا ، ئۇ مۇشۇنداق ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىپ پەقەت ئۆز جېنىنى جان ئېتىش ئۈچۈنلا ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەن بولسا ـ ھە؟ ئۇ قاينام- تاشقىن ۋەزىيەت ئىچىدە ئالدىراپ ياشاشنى خالايتتى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا بىر خىل قىزىق ھەم تىنىمسىز قان مەۋج ئۇراتتى. لېكىن ئۇ ئوتتەك قىزىق يىللاردا كېلەلمەي قاپتۇ. ئەمدى نېمە قىلىشى كېرەك؟ يەنە بىر قاراشتا بۇ يەردە تۇرۇپ قېلىش خەتەرلىكتەكمۇ قىلاتتى. نىملىكى بولمىسۇن بۇنى قەشقەردىكى دوستلار بىلەن مەسلىھەتلىشمەي بولمايدۇ. يۇسۇپ زىيا مەكتەپ

ئېچىپ ياخشى قىپتۇ، جاھالەتكە ئوت ئاچماقتىنمۇ مەنىلىك ئىش بولامدۇ؟ بولمىسا يۈسۈپنىڭ يېنىدا ئىشلىسىمۇ بولارمىدىكىن؟ ئاخىرى ئۇ نىزامىددىنغا بۇ خىيالنى ئېيتتى.

— نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى قەشقەردىكىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ كەلسەممىكىن، ئاكا.

— شۇنداق قىل، لېكىن بىزنىڭ ئۈمىدىمىز، قېشىمىزدىن ئاجرىمايدىغان قارارغا كەلگىن.

— ھېچ بولمىسا ھازىرچە ئىچ پۇشقۇمنى چىقارغۇدەك بىر نېمە تېپىپ كەلمەمدىمەن.

— بولىدۇ، بېرىپ كەلگىن.

مەمتىلى ئەپەندى ئەتىسى سەھەردىلا يولغا چىقتى.

ئۇ ئۈدۈللا نوۋېشى مەكتەپكە باردى. مەجىددىن ئەپەندى مۇشۇ يەردە ئىكەن، يۈسۈپ ئەپەندى ئەخمەت ئەپەندىگە بالا ئەۋەتتى. توختاجى قەشقەردە بولمىغاچقا مەمتىلى ئەپەندى قىزىل دۆۋىگە چىقماسلىق نىيىتىگە كەلدى. باشقا دوستلار مۇشۇ يەردە جەم بولۇشتى.

— بەك ئۇزاق يوقاپ كەتتىلىغۇ، ئەپەندىم؟ — يۈسۈپ ئەپەندى تەۋپىقتىن ئاغرىنغان ھالدا سورىدى،— بىزنى ئۇنتۇپلا كەتتىلىغۇ؟

— كونا دوستلارنى قانداقمۇ شۇنچە تېز ئۇنتۇپ قالاي؟ ئۇنۇتمىدىم، سىز دېگەندەك بەك ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتۈپ كەتكىنىمۇ يوق. خوش، دوستۇم، نېمە قىلىۋاتىسىز؟ — سورىدى ئۇ ئەخمەد ئەپەندىدىن.

— بىكارلا يۈردۈم.

— مۇشۇنداق بىكارلا يۈرمىسەك بولاتتى...

— بىر ئىش قىلساق بولاتتى...

— بىر ئىش؟ — دېدى مەجىددىن ئەپەندى ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — ئەمدى بىر ئىشنىڭ پېشىنى تۇتقۇدەك پۇرسەت قالمىدى، ئەڭ ياخشىسى ”بىر ئىش“نى كەلگەن يېرىڭلارغا بېرىپ قىلساڭلارمىكىن؟! — بۇ گەپ ھەممەيلەننى ئويلاندۇرۇپ قويدى.

— نىمىلەرنى دەۋاتىسىز، دوختۇر، چاخچاق قىلىۋاتامسىز؟ ”ئۆزى كەلگەن يار- يار، ئۆزى كەتكەن يار- يار“ دېگەندەك ئۆزىمىزچە كەلدۇق، ئەمدى كېتىشىمىز تېخىمۇ تېز بولسۇنمۇ؟— مەمتىلى ئەپەندى رەسمىي ئاھاڭدا سورىدى.

— نېمە قىلاي دەيسىز؟

— بىز ئاقارتقۇچىلارمىز، يەنە نېمە قىلاتتۇق؟ شۇتاپ خەلقىمىزگە ئەڭ زۆرۈرىمۇ شۇ.

— لېكىن، ئەپەندى، ۋەزىيەتنىڭ تەرەققىياتىنى توغرا مۆلچەرلىمەكمۇ زۆرۈر، — دېدى مەجىددىن ئەپەندى.

ئەخمەد ئەپەندى گويا سىلەر قانداق قارار چىقارساڭلار مەن شۇ دەۋاتقاندەك بېشىنى يەرگە سېلىپ جىملا ئولتۇراتتى. يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ تاشقى ئىپادىلىرىدىن مەجىددىن ئەپەندى بىلەن بىر پىكىردە ياكى مەمتىلى ئەپەندى تەرىپىدە ئىكەنلىكىنى بىلىپ بولمايتتى.

— ھېچ بولمىسا بىر نەچچە زامان تېنىچ بولىدىغانلىقىنى جەزىملەشتۈرۈشكە بولىدۇ. چۈنكى شىڭ شىسەي تېخى ئەمدىلا پۇت تىرەپ تۇردى. قوزغىلاڭچى قوشۇنلا تېخى مەۋجۇت، — دېدى تەۋپىق مۇلازىمزە يۈرگۈزۈپ،— خوجانىيازھاجى مۇئاۋىن رەئىسلىككە تەكلىپ قىلىنىۋاتىدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا يېڭى ھۆكۈمرانىنىڭ قانداق سىياسەت يۈرگۈزىشىنى مۆلچەرلەش مۇمكىن. ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن خەلقچىللىق تونىنى كىيىدۇ، ھەمدە مۇشۇ تونغا لايىق تۇرۇشى چوقۇم.

— ئەمما ئاخىرىدىچۇ؟ — سورىدى مەجىددىن ئەپەندى.

— ئاخىرىدا؟ — دېدى تەۋپىق ياندۇرۇپ، — بەلكىم ھېچنېمە بولماس، ئەگەر سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تەسىرى ئۆز رولىنى كۆرسەتسە، شىڭشىسەي بىزنىڭ سىياسىيغا ئارىلاشمايدىغان ئاقارتقۇچىلار ئىكەنلىكىمىزگە ئىشىنىپ قالسا...

— ئىشىنىپ قالسا! — دېدى مەجىددىن ئەپەندى قولىدىكى ھاسىنى

يىپ ئەشكەندەك قىلىپ بىرنەچچە پىرقىرىتىپ، — بۇ ئۇلاردىن كۈتىدىغان ئۈمىدمۇ؟ چوپان بۆرىگە ئۈمىد باغلىغاندەك سەمىمىي ئۈمىدمۇ؟ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ياخشى كۆرۈنمەك ئۈچۈن چوقۇم سوۋېت سىياسىتىگە ئۇيغۇن سىياسەت يۈرگۈزىشى كېرەك، بۇنىڭ ئاقارتىش ئىشلىرىدىكى ئىجابىيلىقىنىلا كۆرۈپ، سىياسىي جەھەتتىكى تازىلاشلىرىنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتسەك بەگۇۋاشلىق بولارمىكىن دەيمەن.

— هازىر بىزنىڭ بۇ تەقلىتتىكى مۇھاكىمىمىز سەل ۋىجدان چېكىدىن چىقىپ كېتىۋاتامدۇ، قانداق؟ — دەپ سۆز قىستۇردى يۈسۈپ زىيا.

— بۆرى توق بولسا بەلكىم يېمەس، دەپ ئۈمىد قىلىدۇ، بۇ كىشى،— دەپ باش چايقىدى مەجىددىن ئەپەندى.

— شۇنداق، بۆرى دېگەن يىرتقۇچ، ئۇ قوساق تويدۇرۇش ئۈچۈنلا يىرتقۇچ بولغان ئەمەس، — دەپ داۋام قىلدى تەۋپىق، — ئۇ توق بولسىمۇ جان ئېلىپ كېتىۋېرىدۇ. بۇ ئۇنىڭ مەنتىقىسى.

— ئەنە خالاس! — دېدى دوختۇر، — يەنە نىمە ”ئىشىنىپ قالسا“ دەيسىز ئەمسە؟

— ئەپەندىلەر، بىز جان قايغۇسىغا چۈشۈپ قالغاندەكمۇ قانداق؟ — يەنە بىر قېتىم ئەسكەرتتى يۈسۈپ ئەپەندى.

— بىراق قاراملىق قىلىشمۇ بولمايدۇ ـ دە، نەدىلا بولسا ئىنسانىيەت ئۈچۈن خىزمەت قىلغىلى بولىدۇ. خالىساڭلار تۈركىيىگە قايتىپ كېتەيلى. بولمىسا ئافرىقىدىكى ئىپتىدائى دۆلەتلەرگە بېرىپ ”پىدائى“ بولايلى.

— ها ها... — مەمتىلى ئەپەندى جاراڭلىق ئاۋازدا خاتىرجەملىك بىلەن كۈلدى. ئارقىدىن چاخچاق ئارىلاش،— سىز نېمىدىن شۇنچىلا ھۈركۈپ كەتتىڭىز؟ هارۋىنى ئېلىپ قاچماقچىمۇ؟ بىرىنچىدىن ئۆز ئېلىمىز ياردەمگە مۇھتاج تۇرغاندا باشقا ئەلگە ”پىدائى“ بولۇپ بېرىشىمىز كۈلكىلىك ئىش بولار، قارىغاندا بىزنىڭ يۇرتىمىز ئافرىقىدىن ئېشىپ چۈشكىدەك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى تونۇدۇق؛ ئىككىنچىدىن ياخشى ئىش قىلىمىزلا دەيدىكەنمىز، ھەممە يەردە قارشىلىققا ئۇچرايمىز، ئىپتىدائى ئورمانىنىڭ بۆرىسى ئادەم

يىمەيدۇ دەمسىز — دېدى.

— شۇنى سەمىڭىزگە سېلىپ قويايكى، بىزنى پايلاپ يۈرىۋاتقانلار بار. مەن بۇ ”قۇيرۇق“ لارنى بىر نەچچە قېتىم سېزىپ قالدىم...

— ”قۇيرۇق“ لارنىڭ ۋەزىپىسى شۇنداق، پايلاش بەدىلىگە مائاش ئالىدۇ؟ ئىتقا ئىگىسى نېمە ئۈچۈن سۆڭەك بېرىدۇ؟ ئەلۋەتتە ئۇلارنىڭ ئاشۇنداق مەجبۇرىيەتلىرى بار- دە. بىراق، بىزنىڭ ۋەزىپىمىز قېچىش ئەمەس،— تەۋپىق دوستلىرىغا پاسسىپ تەسىر بەرمەسلىك ئۈچۈن ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇپ شۇنداق دېدى، — ھەقانداق ھاكىمىيەتنىڭ ئەنە شۇنداق بىر تالاي ”ئالاھىدە خىزمەتچىلىرى“ بولىدۇ. ئەپەندىلەر، شۇنى ئۇنۇتماڭلاركى، ياز كۈنى چىۋىندىن خالى بولغىلى بولمايدۇ. چىۋىنلەرنىڭ قونۇش ئېھتىمالىدىنلا كۆڭلىگە شەك كەلتۈرگەن كىشى ئاچ قالىدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ خۇددى ”قۇچقاچتىن قورقۇپ ئىكىن ئەكمىگەندەك“ بىر ئىش بولىدۇ.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خاتىرجەم سۆزلىرى بىلەن تالاش- تارتىش ۋاقتىلىق توختىغان بولسىمۇ لېكىن كۆڭۈللەر قېتىغا يوشۇرۇنغان ۋەھىمە تارقاپ كەتمىگەنىدى. ئىنسانىنىڭ ياشاش ئىستىكى، ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىش تەبئىي تۈيغۇسى خەتەر ئالدىدا دەككە- دۈككە پەيدا قىلاتتى. ئارىدا پەيدا بولغان ئوڭايسىز ۋەزىيەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن مەجىددىن ئەپەندى تېمىنى يۆتكىدى؛

— ئەپەندىم، بىزگە قاچانغىچە مېھمان بولىسىز؟

— ئەتە كېتىمەن، — جاۋاب بەردى مەمتىلى ئەپەندى سالماقلىق بىلەن، — ئىچىم پۇشۇپ، سىلەر بىلەن دىدارلىشىپ چىقاي دەپلا كەلگەنىدىم. ئەتە چۈشكىچە بازار ئارىلىسام، چۈشتىن كېيىن كېتىمەن. بازاردا قىلىدىغان سودىلىقىممۇ كۆپ ئەمەس، كىتاب- پىتاپ ئالىمەن. ئاندىن ياخشى ئۇستىغا باشلاپ بارساڭلار بىر تەمبۇر سېتىۋالمىسام بولمىدى.

— ھە، راست ئەپەندىم، — دېدى مەجىددىن مۇھىم بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك، — سىزنى بىر خوشال قىلاي دەپ شۇۋىد دوختۇرخانىسىدىن ھېلىقى پىئانىنونى سۆزلىشىپ ئېلىپ قويدۇم، قانداق، خوشال بولغانسىز؟

— شۇنداقمۇ؟ خوشال بولمامدىغان، بەكمۇ پەيزى ئىش بوپتۇ. مەن يەنە شۇ يەردىن ئازراق دورا سېتىۋالماقچىدىم. پىئانىنونى شۇ چاغدا كۆرۈپ ئېلىپ كېتەرمەن.

— ئۇنداق بولغاندىكىن بۈگۈن ماڭا قوناق بولارسىز؟

— رەخمەت، بوۋا، — (مەمتىلى تازا ئامراقلىقى تۇتقاندا مەجىددىن ئەپەندىگە شۇنداق خىتاب قىلاتتى) — يۇسۇپ زىياغا قوناق بولىمەن. مۇھىمى ئۇنىڭ بىلەن دېيىشىدىغان گەپلەر بار. يەنە بىر قېتىمدا سىزنى ئاۋارە قىلىمەن. ئەلۋەتتە.

تەۋپىق كەچتە يۇسۇپ ئەپەندىنىڭ ئۆيگە — قوناق بازىرىغا كەتتى. كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئىككىسى بىردەم كوچا ئايلىنىپ يۈرۈشتى. ئەنە شۇ چاغدا تەۋپىق يۇسۇپ ئەپەندى بىلەن ۋەتەندە قېلىپ خىزمەت قىلىش ياكى چەتكە چىقىپ كېتىش مەسىلىسى ھەققىدە ئېنىق پىكىرلىشىۋېلىشقا پۇرسەت تاپتى.

— سىز قانداق ئويلايسىز، دوستۇم؟ — دەپ سورىدى ئۇ.

يۇسۇپ زىيا ئاسمان گۈمبىزىنىڭ ئالدى تەرەپتىكى قارىيىپ كۆرۈنۈۋاتقان ئۆگزىلەر ئۈستىگە ئېگىلىپ چۈشكەن يايىدىكى پىلىلداپ كۆرۈنۈشكە باشلىغان يۇلتۇزلارغا بىر ھازا قاراپ جىم- جىت ماڭدى. ئاخىر ئۇ ئۆز كۆز قارىشىنى قويۇشتىن كۆرە، مەمتىلىنىڭ كۆز قارىشىنى بىلىپ بېقىشنى توغرىراق ھساپلاپ، قايتۇرۇپ سورىدى:

— سىلىچۇ؟ سىلى قانداق ئويلاۋاتىلا؟ سىلىنىڭ ئويلىرىنى بىلىپ باققىم بار.

— مېنىڭ پىكىرىمنى سورىسىڭىز، مەن نېمە دەيتتىم. يولىمىزدىن قايتمىساق ياخشىراق بولىدۇ، — دېدى ئەزەلدىن ئۆز قارىشىنى يوشۇرمايدىغان تەۋپىق، — ئاڭلىغانمىدىڭىزكىن، بۆرى قوي پادىسىغا تېگىشتىن بۇرۇن پادىنى ئايلىنىپ ھوۋلايدىكەن، ئەگەر قويلار غۇژمەك بولىۋېلىپ تۇرىۋەرسە بۆرى ئۇلارغا چېقىلالماي پادىنى ئايلىنىۋېرىدىكەن. مۇشۇنداق ۋەھىمە سالىدىكەن. بىراق، قوي دېگەن ساددا مەخلۇق بولغاچقا

توپىنىڭ سىرتىدىكىلەر ئىچىگە كىرىۋېلىشقا ئۇرۇنىدىكەن، لېكىن بەربىر بىر مۇنچىلارغا سىرتتا تۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ ـ دە؟ بىراق ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆز جېنىنىڭلا قايغۇسىدا بولغاچقا ھەممىسى ئۆز جېنىنى قوغداش ھەلەكچىلىكىدە پادىنىڭ مەركىزىگە قىستىلىپ، شۇنىڭ بىلەن تەرتىپ بۇزىلىدىكەن. شۇ چاغدا بىر- ئىككىسى ئۆزىنى باشقىلارغا قارىغاندا دانىراق ھېسابلاپ، قېچىپ قۇتۇلۇش ئەڭ ياخشى چارە دەپ ئويلايدىكەن- دە، سىرتقا — ئوچۇقچىلىققا قاراپ قاچىدىكەن. بۇ بولسا پۇتۇن پادىدا ”سايىسىدىن ھۈركۈش“ دېگەندەك ۋەھىمە پەيدا قىلىپ، ھەممىسى ھەر تەرەپكە پىتىراپ كېتىدىكەن. مانا بۇ بۆرى ئۈچۈن ئەڭ ياخشى پۇرسەت ئىكەن،— مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەلەپپۇزىدىن جىددىي كۆلۈمسىرەۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى، — شۇنداق دوستۇم بىز ئاشۇ بىرلىكنى بۇزىدىغان بىرىنچى قوي بولمايلى. ئەگەر بىرىمىزلا مۇشۇ بۇزۇلۇشقا رازى بولىدىغان بولساق ”پىتىراپ كېتىش“ يۈز بېرىدۇ...

— خاتىرجەم بولسىلا، مەن ھامان سىلىنىڭ پىكىرلىرىنى قوللايمەن... گەرچە ئەھۋال ھەقىقەتەن خەتەرلىك بولسىمۇ...

— بۇنىسى چۈشىنىشلىك، ھەممىمىزگە ئېغىر، چۈنكى بۇ ھايات مەسىلىسىگە بېرىپ تاقىلىدۇ... لېكىن، ھەممە ئادەم ئۆز جېنىنىڭلا غېمىدە بولۇپ كەتسە بۇ بەختسىز مىللەتنىڭ تەقدىرى توغرىسىدا كىم باش قاتۇرىدۇ؟

مەمتىلى ئەپەندى يۈسۈپ زىيانىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن سەل خاتىرجەم بولدى. لېكىن، كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر بىر يېرىدە بىر ئارامسىزلىق يەنىلا تىركىشىپ تۇراتتى.

— ئۇنداقتا قىلىدىغان ئىش توغرىسىدا نېمە قارارغا كېلىۋاتىلا؟ مەن بىلەن بىللە نوۋېشىدا ئىشلىسىلە، سىلى شوتا بولسىلا مەن ياندىق بولاي، قانداق دەيلا؟

— رەھمەت، مەن بۇنىمۇ ئويلىمىدىم ئەمەس، موھىمى، ھەممىمىز كەتمەيدىغان قارارغا كېلىۋالساق بولغىنى، باشقىسى ئۆز ئۆزىدىن ھەل بولۇپ

كېتىدۇ. قىلىدىغان ئىش توغرىسىدا كۆڭلۈمگە يەنە باشقا پىكىرلەرمۇ كېچىۋاتىدۇ، مەن بىر قارارغا كېلىۋالاي، دوستۇم.

— ئۆزلىرى بىلىسىلە، ھەممىمىز بىر يەردە بولساققۇ بەك بەلەن ئىش بولاتتى.

ئۇ ئەتىسى يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ ھەمراھلىقىدا بازار ئارىلىدى. ئاۋۋال ھېيتگاھ جامەسى ئالدىغا كېلىپ، تۇنۇگۇن كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغان كىتابلارنى سېتىۋېلىشقا ئالدىرىدى. ئۇ ناۋاينىڭ "چاھار دىۋان" نى "دىۋان مەشرەپ" نى ۋە يەنە كىلاسسىكلارنىڭ باشقا بىر نەچچە ئەسىرىنى سېتىۋالدى. ئۇندىن باشقا ئابدىقادىر داموللامنىڭ قازاندا نەشىر قىلىنغان "سەرپ نەھۋى"[1]، "نەسىھەتۇل ئەتپال"[2]قاتارلىق كىتابلىرىنى سېتىۋالدى. بۇ كىتابلارنى ئۆگىنىپ بايلىرىدىن موللا تۇداجى، ئىمىنھاجىلار پۇل چىقىرىپ نەشىر قىلدۇرغانلىقىنى ئاكىسىدىن ئاڭلىغان ۋە ئاۋۇ كۈنى ئۇ ئۇلار بىلەن تونۇشقىلى بارغاندا ئۇلارنىڭ ئاغزىدىنمۇ ئاڭلىغانىدى.

ئاندىن بۇلتۇر قەشقەردە نەشىر قىلىنغان «ئەركىن ھايات» گېزىتىنى كۆرۈپ قېلىپ، ئۇنىمۇ سېتىۋالدى ۋە بۇ گېزىتنىڭ قۇتلۇقھاجىم شەۋقى مۇھەررىرلىكىدە چىققانلىقىغا دىققەت قىلدى ـ دە، يۈسۈپ ئەپەندىگە قاراپ:

— ھازىرچە مۇشۇلار يېتىدۇ،— دېدى ۋە جىددى تۇردە، — گېزىت قەشقەرنىڭ بۈگۈنكى ئەھۋالىدا مۆلچەرلىگۈسىز بۈيۈك ئىش، ئۇ بىر ئىنقىلاپ! بۇنداق بىر ئىشنىڭ بولۇشى ئادەمنى بەكمۇ خۇرسەن قىلىدۇ. سىز قۇتلۇقھاجىم شەۋقى بىلەن تونۇشامسىز؟ — دەپ سورىدى قولىدىكى گېزىتنى پۈلاڭلىتىپ قويۇپ.

— تونۇشمەن،— دېدى زىيا.

—ئەگەر ئۇ زات خالىسا مەنمۇ دوستلىشىپ قالسام بولاتتى، سىز بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايسىز.

— بۇلىدۇ، مەن ئۇ كىشى بىلەن ئۇچراشقاندا سىلى توغرۇلۇق پاراڭ

---

[1] «مورفولوگىيە، سىنتاكسىس»، — ئا.
[2] «بالىلارغا نەسىھەت» — ئا.

قىلاي، ئۇ چوقۇم سىلىگە قىزىقىدۇ.

— يەنە بىر كەلگىنىمدە جەزمەن تونۇشۇپ قالىدىغانلىقىمغا ئىشەنسەم بولىدىكەن- دە؟ رەخمەت، ئەپەندىم. ئەمدى مېنى چالغۇ ئەسۋاپ ياسايدىغان داڭلىق ئۇستىنىڭ دۇكىنىغا باشلاپ بارسىڭىز، شۇنىڭ بىلەن مالال قىلىشىم توختايدۇ، ئاندىن ”ھىلال ئەھمەر“ گە كېتىمەن. بوۋاي بىلەن بىللە بولۇپ قايتىمەن، — يۇسۇپ زىيا مەمنۇنىيەت بىلەن دوستىنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ، ئۇنى ئۇستەڭ بويى كوچىسىغا باشلاپ كەتتى.

ئۇلار ھېيتگاھ ئالدىدىن ئايلىنىپ ئۆتەيلى دەۋاتقاندا ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ۋالىنىڭ پوچتىسى سۇر ھەيۋىلىك قورۇقچىلىرى بىلەن ياۋاغ تەرەپكە ئۆتۈپ كېتىۋاتقانىكەن، بۇنى كۆرۈپ يۇسۇپ ئەپەندى:

— سوۋېتتىن ئەۋەتىلگەن يېڭى ۋالى شۇ بولسا كېرەك، قارىغاندا تىرەكلىك جوزىگە① مېڭىپتۇ ـ دە، — دېدى.

2

ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئەڭ مەخپى يىغىنىلار ئۆتكۈزىلىدىغان كىچىك خانىسىدا ساقچى، ھەربى ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلارنىڭ يىغىنى چاقىرىلدى. قادىرھاجى يىغىنىنىڭ ساھىپخانى ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ياكى بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى يۇقىرى مەنسەپتىكىلەر بولغاچقىمۇ بۇ يەرگە جەم بولغانلار ئىچىدىكى ”ئەڭ پەگادىكى“ لەردىن بىرسىدەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ”قار يېغىپ تۇرىدىغان“ قاپىقى ئېچىلىپ قالغاندەك. شۇنداقلا ئادەتتىكى سۇر- ھەيۋىسىدىن ئەسەر قالمىغاندەك قىلاتتى. يىنىغا يەنە بىر ساھىپخان ۋۇ دارىن رەئىسلىك قىلاتتى.

ئىپەك يوپۇقلار يېپىلغان شىرەنىڭ ئۇ تەپىدە گىدىيىپ ئولتۇرغانلارنىڭ

---

① تىرەكلىك جوزى — ھازىرقى بەشخىل مېتال ماگىزىنى جاشلقان يەر، ئىلگىرى بۇ يەردە ۋىلايەتلىك ساقچى ئىدارىسى ۋە ياۋاغ تۈرمىسى بارىدى، بۇ يەرنى تىرەكلىك بولغىنى ئۈچۈن ”تىرەكلىك جوزى“مۇ دېيىشەتتى، — ئا.

قىياپەتلىرىدىنلا سورۇننىڭ ئەڭ ئۇلۇغى كىم ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغىلى بولاتتى. ئۇزۇنچاق قەغەزلىك ئىككى پارچە ھۆسنخەت تىكىسىگە ئېسىلغان جاينىڭ ئوتتۇرىدا ۋاڭ ”دارىن“ ئولتۇراتتى. ئۇ تېخى ھازىرچە جامائەتكە ئاشكارە مەلۇم بولمىغان يېڭى كەلداخۇن بولغىنى بىلەن، بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ يېقىن ئارىدا قەشقەر ۋالىيسى بولىدىغانلىقىنى بىلگەچكە، سىياسىي سەزگۈرلىكى يۇقىرى بۇ كىشىلەر مۇۋەققەت ۋالى ماشياۋۇۋغا ئېتىبار قىلماستىن، ۋاڭ باۋچيەن (ۋاڭ دارىن) غا ئالاھىدە ئىھتىرام بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ بىر تەرەپىدە سېرىق چاچلىق، قىرلىق ئىگىز قاڭشارلىق بىر روس مۇشاۋۇر سۆلەت بىلەن گىدىيىپ ئولتۇراتتى. يەنە بىر تەرەپىدە ئىگىز بويلۇق، ئۇچلۇق ساقال، بېشىغا سەللە ئورىۋالغان ئاۋاق يۈز كەلگەن بىر ئۇيغۇر كىشى ئولتۇرغانىدى. ئۇ ھەر قانداق يېڭىلىق قايىلمىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولىدىغان ئاجايىپ ماھارىتى بىلەن ھەممىنىڭ ھەۋەس- ھۆرمىتىنى قوزغىغان كىشى بولۇپ، جەمئىيەتتە ئۇنى ھەر تەبىقە ھەرخىل تونۇيتتى، ئەمما ھېچقايسىسى دۈشمەن كۆرمەيتى. لىبراللار، يېڭىلىق تەرەپدارلىرى ئۇنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى زىيالىسى، مەشھۇر ئاقارتىش ئەربابى، خەلقپەرۋەر دەپ تونۇيتتى، ئۇ سابىت داموللا ھۆكۈمىتىدىمۇ ۋەزىپە ئالغان، ئۇنى ئاغدۇرغانلارنىڭمۇ ئىلتىپاتىدىن مەھرۇم قالمىدى. ئەشەددى ئوكچىلار ئۇنى سوۋېتپەرەست ئۇنسۇر، 3- ئىنتېرناتسىئونالنىڭ ئىشپىيۇنى (خەلقئارالىق كومۇنىست ئىشپىيۇن) دەپ قارشاتتى. ئەمما ھۆكۈمەتنىڭ ئۇنىڭغا ئىلتىپاتلىق مۇئامىلىدە بولىۋاتقانلىقى ئۇلاردا يەنە ئۆز قاراشلىرىغا نىسبەتەن گۇمان تۇغدۇرغاچقا، ئۇلارمۇ ئۇنى يامان كۆرەلمەيتتى. ئۇنىڭ قېشىدا ھەربى ئەمەلدار ليۇبىڭ ئولتۇرغانىدى.

روس مۇشاۋۇر ئالىلىقانداق مەنىۋي كۈچ بىلەن ھەممىنى تىزگىنلەپ تۇرىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. چۈنكى ئۇ ”دارىن“ لارنى قىلچە كۆزىگە ئىلمەيتتى. ھەم بۇنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمايتى. ئۇ شۇنداق كىبىرلىك، تولىمۇ مەغرۇر ئىدى. ئۇ پەقەت ئۇچلۇق ساقاللىق ئاۋاق ئۇيغۇرغا ۋە ۋاڭ دارىنغا ئىلتىپاتلىق مۇئامىلە قىلاتتى. بۇنىسى سۆز ئارىلىقىدا ئارىلاپ: ”شۇنداقمۇ، مەخسۇم؟“،

”سىز بۇنىڭغا نىمەن دەيسىز جاۋشى؟[1] “ دېگىنىدىن بىلىنىپ قالاتتى. ئۇلار بۇگۇنكى قوزغىلاڭ تىنچىتىلغان مۇشۇ ۋەزىيەتنى قانداق ساقلاپ قېلىش، مۇستەھكەملەش؛ يەنە قوزغىلاڭ چىقىشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، ھازىرغىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋاتقان قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنىڭ تەھدىتىنى قانداق تارايتىپ، قانداق ئازايتىش قاتارلىق مەسىلىلەر ئۇستىدە كېڭەشمەكتىدى.

— ئەمدى قوزغىلاڭ چىقمايدۇ دەپ ھۆددە قىلغىلى بولمايدۇ. خوجا نىياز ھاجىنىڭ قۇشۇنلىرى تېخىچە مەۋجۇت، قورالليرىمۇ بار تېخى! سابىت داموللامنىڭ تەسىرىمۇ يوق ئەمەس. بۇ ھال خەلقنىڭ ئۇيۇشۇپلىشى ئۇچۇن تۇرتكە ھەم پۇت تېرەپ تۇرۇش ئىمكانىيىتى بېرىدۇ،— ۋۇ دارىن ياسىما كىبىر بىلەن ئەتراپىغا ئايلىنىپ قاراپ، ئۇلۇقلارنىڭ ئۆز نۇتقىدىن قانداق تەسىرلىنىۋاتقانلىقىنى ئوغۇرلۇقچە كۇزىتەتتى.

— گېپىڭىزچە بولغاندا قوزغىلاڭچىلارنىڭ مەۋجۇتلىقى خەلقنىڭ قايتا ئۇيۇشىشىدىكى تاشقى شەرتنىڭ بىرىكەن، شۇنداقمۇ؟ — دېدى مۇشاۋۇر ۋۇ دارىننىڭ تومتاقراق ئېيتىلغان سۆزلىرىنى ئۆز تەلەپپۇزىغا ئايلاندۇرۇپ، پەلسەپىۋى تۇس بېرىپ، — شۇنداق چۇشەنسەك بولامدۇ؟

— شۇنداق چۇشىنىش مۇمكىن، دېدى ۋۇ دارىن ئىشەنچسىزلىك بىلەن، چۇنكى ئۇ تاشقى شەرت دېگەننىڭ نېمىنى بىلدۇرىدىغانلىقىنى تازا ئاڭقىرالمىغانىدى،— ھەئە، شۇنداق، — ئۇنىڭدىكى ياسىما كىبىر يەنە ئەسلىگە كەلدى.

— ئۇنداق بولسا ئۇيۇشۇشنىڭ، قايتا قوزغۇلۇپ چىقىشنىڭ ئىچكى ئاساسى نېمە، جانابى ۋۇ دارىن؟ — ئاغزىنى غەلىتە بىر تۇرلۇك پۇرۇپ، مەسخىرە قىلغاندەك سورىدى رۇس مۇشاۋۇر.

— ...، — ۋۇ دارىننىڭ ياپپاڭ بۇرنىنىڭ ئۇچى تەرلەپ كەتتى. ۋاڭ دارىن مىللى بىرلىك تۇيغۇسىنىڭ سېزىلمەس تۇرتكىسى بىلەن ۋۇ دارىننى قىيىن

---

[1] جاۋشى — ۋاڭ باۋچيەننىڭ يەنە بىر ئىسمى. ئۇ ۋە قادىرھاجى قاتارلىق كىشىلەر ھەققىدە «قەشقەر تارىخ ماتىرىياللىرى — 2» دىكى «مەھمۇد — قەشقەردە» ناملىق ماقالىغا ۋە بورھان شەھىدىنىڭ «شىنجاڭنىڭ ئەللىك يىلى» ناملىق كىتاپقا قارالسۇن، — ئا.

ئەھۋالدىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئورنىدا جاۋاب بەردى.

— ئىچكى ئاساسى — ئاڭنىڭ ئويغۇنىشى ۋە ئىتتىپاقلىق.

بۇ گەپ بىلەنلا ئەقلىنى تاپقان ۋۇ دارىن دەرھال سۆز ئېلىپ ئۆزىنىڭ ئانچىۋالامۇ دۆت ئەمەسلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن ئالدىرىدى (بايقى خىجىللىق ئۇنى بەك ئازاپلىغاچقا ئۆزىنى كۆرسىتىپ، شۇ سەھۋەنلىكىنى خەقنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈۋېتىش ھەلەكچىلىكىدە تولا پالاقشىدى):

— شۇنداق، شۇنداق، مەنمۇ شۇنى دېمەكچىدىم. ئەمدى بىزگە قىلىدىغان ئىش- ئىسيانىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن قىلىدىغان ئىش — ئىچكى بىرلىكنى بۇزۇش! ئېيتايلۇق: قەشقەرلىك بىلەن ئاتۇشلۇق بىر- بىرىنى دۈشمەن كۆرسۇن. قەشقەرنىڭ ئۆزىدە بولسا ھەربىر مەھەللە، ھەربىر كوچا بىر- بىرىنى تالاپ تۇرسۇن. بىز بولساق ئۇلارنىڭ جېدىلىنى ئايرىغۇچى بولايلى. بۇ ئەلنىڭ ئىناقلىقىدىن ئەلھەزەر!...

ئۇنىڭ دەۋاتقانلىرى قانداقتۇر كەشپىيات ئەمەس، ئەزەلدىن قوللىنىلۇپ كېلىۋاتقان كىلاسسىك ئۇسۇل ئىدى، شۇنداق بولسىمۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى تەستىقلاپ بىر نەچچەيلەن ھىجايغىنىچە باش لىڭشىتتى. ۋاڭ دارىنمۇ ”ئەمدى ئەقلىڭنى تاپتىڭ، يارايسەن“ دېگەندەك قىلىپ ئىلتىپاتلىق نەزەرىدە قاراپ باش لىڭشىتتى. مەسلىھەتچى رۇسلا ئۇنى ياراتمىغاندەك مېيىقىدا كۈلۈپ، مەخسۇم تەرەپكە قاراپ بىلىنەر - بىلىنمەس مۇرسىنى قىستى. ئۇنىڭ يىغىن ئەھلىنىڭ ئەقلىگە چوڭقۇر ئورناتماق ئىستىگەن تۇپ مەخسەت بۇنداق كونكرېت ئۇسۇللار ھەققىدىكى تەپسىلاتلار ئەمەس، ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپە — بۈيۈك دۆلەتنىڭ بۈيۈك ئىستراتېگىيىسىنىڭ بىر پارچىسى، يەنى، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دوستلىقىنى زورۇرىيەت دەپ ئېتىراپ قىلدۇرۇش، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى كەم بولسا بولمايدىغان زورۇرىيەت دەيدىغان تونۇشنى ھاكىم قىلىش، ك گ ب تېپىدا بىر ئاخبارات تورى قۇرۇپ چىقىش ئىدى. ئاندىن مەنستەمەسلىك تەلەپپۇزى بىلەن:

— ئەپەندىم، خوجانىياز ھاجىدىن خاتىرجەم بولسۇن. ئۇنىڭ ئىشى يېقىن ئارىدا چىرايلىق بىر تەرەپ بولىدى ۋە بولىدۇ، بۇ ئىشتا بىز

دوستلىقىمىزنى يېتەرلىك ئىسپات قىلدۇق. بۇنىڭ بىلەن خەۋپنىڭ تاشقى شەرتى مەۋجۇتلۇقتىن قالدۇ، دېگەن سۆز. ئەمدى ئۇنىڭ ئىچكى ئاساسىي توغرىسىدا ئەپەندىنىڭ دېگەنلىرى ئورۇنلۇق، ئەمما تېخىمۇ مۇھىمى ”ئاڭنىڭ ئويغۇنىشى“ مەسىلىسىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا يامانراقى زىيالىلار! بولۇپمۇ چەتئەلدە ئوقۇپ كەلگەنلەر! بۇ قايتا تەشكىللىنىش، قايتا تۇپلاڭ قوزغىلىشنىڭ ئاساسىدۇر. تۈركىيەدە ئوقۇپ كەلگەنلەر جەزمەنكى، پانتۈركچىلىك ئۇرۇقى چاچىدۇ. بۇ بولسا سىلەرگىمۇ، بىزگىمۇ ياقمايدىغان يامان ئاقىۋەتلەرگە ئېلىپ بارىدۇ. مۇشۇنداق بىر ئىچكى ئامىل، يەنى تەشكىللىنىشنىڭ بىخلىرى مەۋجۇتكەن، قىلىشقا تېگىشلىك ئىش يېتىپ ئاشىدۇ، باش ئاغرىقىمىز كىچىك ئەمەس، ئەپەندىلەر! بۇنداق زور تىرەنمە كۆچىگە قارشى سىلەرنىڭ قولۇڭلاردىن نېمە كېلىدۇ؟ — ئۇ مەسخىرىلىك ئىپادە بىلەن دارىنلارغا بىر بىرلەپ قارىدى، ئاندىن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ دوستلۇقىنى زۆرۈر دەپ ئىما قىلىشنى ئۇنتۇمىدى، — ھەرھالدا بىزنىڭ ئۇزۇن يىللىق باسمىچىلىق ھەركىتىگە قارشى تەجرىبىمىز سىلەرنى بۇ باش ئاغرىقىدىن خالاس قىلىدىغانلىقىغا ئىشەنسەڭلار بولىدۇ.

— تەبىئى، چەتئەلدە ئوقۇپ كەلگەنلەر، بولۇپمۇ تۈركىيەدە ئوقۇپ كەلگەنلەرنىڭ مەۋجۇتلىقى، ئاپەتنىڭ ئۇرۇقى دېگەن گەپ.

— ئۇلاردىن يېقىن كەلگۈسىدە بىر خەۋپ كېلىشى ناتايىن ئەلۋەتتە،— داۋام قىلدى مۇشاۋۇر، — ئەمما ئۇلار يىراق كەلگۈسىدىكى مىسلىسىز ئاپەتنىڭ ئاساسىنى تىكلىگۈچىلەر! شۇنداققۇ، جاۋشى؟

ۋاڭ باۋچيەن تېخى ئاشكارا سەھنىگە چىقمىغاچقا ئاز پىكىر بايان قىلىشقا، مۇلايىمراق كۆرۈنۈشكە تىرىشىۋاتقاندەك قىلاتتى.

قادىر ھاجى بۇ گەپلەر ئىچىدىن ھەممىدىن كېرەكلىكىنى ئىلغاپ چىقماقچى بولغاندەك دىققەت بىلەن قۇلاق سالاتتى.چۈنكى بۇ يەردە قارار تاپقان ئىشلارنىڭ كونكرېت ئىجراچىسى ئۇ ئىدى.

— تەبىئىيكى، بۇ ئىشتىكى ئاساسىي خىزمەت سالمىقى ئامانلىق ساھەسىگە چۈشىدۇ، — داۋام قىلدى مۇشاۋۇر.

— ئەلۋەتتە، دۆلىتىڭىزلارنىڭ دوستانە ياردىمى بىلەن بۇ ئىشلار نەتىجىلىك بولغۇسى. ئەمدى كونكرېت چارىلار ھەققىدە بىر ئاز توختالساق، قانداق دەيسىلەر؟ — دېدى ۋۇ دارىن.

ۋۇ دارىن زوررۇر ياردەملەر، مۇتىخەسسىسلەر، مەسلىھەتچىلەر، ئەسلىھەلەر ھەققىدىمۇ سۆزلىدى.

— سىزنىڭچە قانداق، مەخسۇم؟ ۋۇ ئەپەندى ئوتتۇرىغا قويغان چارىلارغا نېمە دەيسىز؟ — دېدى مۇشاۋۇر كۆزلىرىنى ئوينىتىپ تۇرۇپ.

— بولىدىغان گەپلەر... — دېدى شۇ داڭ يۇز مەخسۇم سالاپىتىنى چۇشۇرمەسلىك ئۈچۈن داناراق كۆرۈنۈشكە تىرىشىپ.

— شۇنداق، بولىدىغان گەپلەر، — دېدى مۇشاۋۇر چىرايىغا ياسىما جىددىيلىك بېرىپ، — سىزگە ماقۇل كەلگەن بولسا ئەلۋەتتە بولغىدەك قېنى ئىشنىڭ كونكېرت ئىجراچىسى بولغان ھاجى نېمە دەيدىكىن؟ — دېدى ئۇ قادىر ھاجىغا بورۇلۇپ.

قادىر ھاجى چۆچۈپ كەتتى، ئۇنىڭ گۆشلۈك يۈزى لىپىلداپ، بۇرۇتلىرىمۇ تىترەپ كەتتى. دەھشەت يېغىپ تۇرىدىغان چىرايى يەنە چاپسانلا ئەسلىگە كەلدى. ئۇ بارلىق كەسپى جالالاتلارغا ئوخشاش پەرۋاسىزلىق بىلەن:

— دارانىلار، ئەپەندىلەر كېرەك تاپسا بىز شۇنى ئىجرا قىلىمىز، دۆلەت مەنپەئەتى كېرەك تاپسا ھەر نەرسە ئۇنىڭ يولىدا قۇربان قىلىنىدۇ،... — دېدى ئۇ ئۇگىتىلگەن، فورمۇلىلاشقان ئىبارىلار بىلەن. ئاندىن تەكلىپ بويىچە يېقىنقى قەشقەر ئەھۋالى، تەقىپكە نىشان بولغان يېڭى ئادەملەر ۋە ئۇلارنىڭ كىملىك — سالاھىيەتلىرى ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. يېڭى ئېچىلغان مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇتۇش پروگراملىرى ئۇلارنىڭ دىققەت نەزىرىدىن چەتتە ئەمەس ئىدى.

مۇشاۋۇر تولۇقلىما بېرىپ:

— ئۇلارنىڭ مەكتەپلىرى قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بارىدىغان جايغا ئايلىنىپ قېلىش ئېھتىمالى چوڭ. بۇنىڭغا كۆز- قۇلاق بولۇش كېرەك. بىزنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك بىر دۈشمىنىمىز بار: ئۇ بولسىمۇ جامە! بىزنىڭ

ئىنتايىن كۆچلۈك بىر ئىتتىپاقچىمىز بار: ئۇ بولسىمۇ جامە! جامە ئەھلى!- ئۇ بۇ يەردە ئولتۇرغان كالۋالار بۇ قارىمۇ- قارشى سۆزلىرىمنى چۈشىنىۋاتامدۇ- قانداق دەۋاتقاندەك ھەممەيلەنگە قاراپ چىقىپ داۋام قىلدى، — بۇمۇ بىر كىلاسسىك تاكتىكا. كىم ئۇستا كەلسە جامەدىن شۇ پايدىلىنىدۇ، كىم بالدۇر ھوشىنى تاپسا جامە شۇنىڭغا خىزمەت قىلىدۇ. ئۇلار نېمىنى تەشەببۇس قىلسا شۇنىڭ تەتۈرىنى قىلىپ تۇرۇش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن سىزدە ئادەملەر بولسۇن!

قادىر ھاجى باش لىڭشىتتى. ئۇنىڭ كۆڭلى پاللىدە يورىغاندەك بولدى. ئۇنىڭ تەجرىبىلىك كاللىسىدا بۇ پىلان كونكېرتنى ئادەملەر، كونكېرت جايلار ئۈستىدە باردى. ئېنىق تەخسىماتلار بولدى. بىرى قۇلاقلارنى كۆپەيتىش ھەققىدە مەسلىھەت بېرىۋىدى، يەنە بىرەيلەن راسخودنى كۆپەتكەنىنىڭ نېمە پايدىسى دەپ قارشى چىقتى. روس مۇشاۋۇر زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ئۇلارنى سىز مائاشىڭىز بىلەن باقمايسىز، يەنىلا خەلق ئۆزلىرى باقىدۇ. بۇركۈتى بار ئادەم ئۇنىڭغا ئۆزگۆشىدىن بېرەمدۇ، ئوۋ گۆشىدىنمۇ؟ ئوۋنىڭ گۆشى بىلەن باقىدىغۇ؟ شۇنداق، ھەر توپتا ئادەملىرىڭىز بولىشى كېرەك، ھەر تەبىقىدە ئادەملىرىڭىز بولىشى كېرەك! — دېدى.

ئونىنچى باب

1

ھەش- پەش دېگۈچىلا تومۇز ئايلىرى كىردى.

تاڭ سەھەردە ئورنىدىن تۇرغان تەۋپىق گىمناستىكا ئويناپ بولۇپ، ساپ ۋە سالقىن ھاۋادىن راھەتلەنگەچ ئاچيارغا چۈشۈپ سوغۇق سۇدا يۈز- كۆزىنى يۇيدى. ئۆيگە قايتىپ كېلىپ ئادىتى بويىچە بىر پارچە قاتتىق نان يەۋەتتى- دە، تاھارەت ئېلىپ ئەمدىلا تەييارلانغان نىزامىددىن بىلەن نامازغا چىقىپ كەتتى.

مەمتىلى نامازدىن يېنىپ ئۆيگە كېلىۋاتقىچە ئاكىسىغا بۈگۈن ۋاق- ۋاغقا بېرىپ كەلمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىۋېدى، نىزامىددىنمۇ بىللە بارماقچىدى بولدى.

— توغرا ئويلاپسەن، كىچىك ئاپاملارنى يوقلاپ كېلەيلى، ئەتە - ئۆگۈن ئومىغا كىرىشىپ كەتسەك خېلى ئۇزۇنغىچە چولىمىز تەگمەيدۇ،— دېدى ئۇ.

خامانلاردا، ئېتىزلىقتا دېھقانلار ئالدىراشدى. ئۇلار سەھەرنىڭ بىردەملىك سۆرۈن ھاۋاسىدا كۆپرەك ئىش تۈگىتىۋېلىش ئۈچۈن ئالدىرايتى. ئېتىزلىقلاردا باللار مال بېقىشاتتى.

ئاكا- ئۇكا ئەتتىگەنلىك ناشتىدىن كېيىن يولغا چىقىشتى. ئىيونىڭ جان قاخشاتقۇچ ئىسسىقى باشلانغانىدى. نىزامىددىن يەنە تەۋپىقنىڭ ئىشلىرى ھەققىدە گەپ تەشتى. چۈنكى ئىنىسى ھېلىمۇ چەتئەلگە چىقىپ كېتىش ياكى قېلىش مەسىلىسىدە ئاكىسىنى خاتىرجەم قىلىدىغان بىرەر ئەمەلىي ئىپادىدە بولمىغانىدى. شۇڭا ئۇ ئىنىسىنىڭ يەنە كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەيتى، ئۇنى ئېلىپ قېلىش ئۈچۈن يېلىنەتتى. تەۋپىق كۆڭلىدىكى پاراكەندىچىلىكنى قىلچە چاندۇرماي، يەنىلا ناھايىتى خۇشخۇيىدى. ئۇنىڭ رەڭگى- روھىدىنمۇ بىئاراملىقى بىلىنمەيتتى. ئۇ نامازدىن كېيىن نامازخانلار بىلەن مەسچىت ئالدىدا بىردەم- يېرىم دەپ تۇرۇپ،

ئۇلارغا قىزىق- قىزىق پاراڭلارنى قىلىپ بېرەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن بازارغا ياكى تونۇش- بىلىشلەرنىڭ سۆھبىتىدە بولغىلى باراتتى؛ باشقا چاغلاردا ئاكىسىنىڭ ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرەتتى، قۇلۇم- قوشنىلارنىڭ ئىشلىرىغىمۇ قارىشىپ بېرەتتى. مەھەللە ئارىلىسا دائىم دورا سومكىسى مۈرىسىدە بولاتتى ۋە تاز داۋالاشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلەتتى. كېيىنچە ئۇنى دوختۇركەن دەپ بىلىشكەنلىرىدە باشقا كېسەللەرنىمۇ كۆرسىتىدىغان بولۇشتى. بىراق ئېچىدىغان دورىلارنى ئېچىشكە تەرسالىق قىلىشاتتى، ئىككى كۈن ئۆتمەيلا پايدا قىلمايدىكەن دەپ تاشلىۋېتەتتى. بۇنداق نادانلىق تەۋپىقنى چەكسىز چۆلدە قالغاندەك بىر تۇيغۇغا غەرق قىلىپ، روھىنى ئېزىپ تاشلايتى. ھەي، بۇ خەقنى قانداق قىلغاندا چاپسانراق ئادەم قىلغىلى بولاركىن!

— نېمە قىلىشنى ئويلاۋاتىسەن؟ كېتىش خىيالىڭ يوق ھەر ھالدا؟

— كېتىش خىيالىم يوق، تەبىئى، ئەمما ئىش توغرىسىدا ئويلاۋاتىمەن، يۇسۇپنىڭ مەكتىپىدە ئىشلىسەممىكىن دەيمەن، قۇتلۇق شەۋقى دەيدىغان بىر چوڭىمىز گېزىت چىقىرىۋېتىپتۇ، بۇمۇ ياخشى بىر ئىش ئەلۋەتتە. ماڭا ھەممىسى توغرا كېلىدۇ... نېمە قىلىش ھەققىدە ئوبدانىراق ئويلىنىۋالاي، بىر ئىشنى باشلىدىممۇ، يېنىش يوق، غەلىبە قىلىشلا كېرەك!

نىزامىددىن ھېچنېمە دېمىدى. نېمە دېيىشىنىمۇ بىلمەيتى. ئۇ ئىنىسىگە خۇددى تىۋىش چىقارسىلا ئۇچۇپ كېتىدىغان قۇشقا مۇئامىلە قىلغاندەك ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلماقتىدى.

— ئاكا، ئايىمگۈلنى نېمىشكە ئاخۇن دادامنىڭكىگە ئاپىرىپ بەرمەيسىز؟ مۇشىقە خانىمنىڭ تەربىيىسىگە بەرسىڭىز ياخشى بولاتتى،— دېدى تەۋپىق ئاكىسىغا سەمىمىي ئاھاڭدا.

— ئانىسى يالغۇزچىلىق تارتىپ قالىمەن دەپ ئۇنىمايدۇ... ئۇكىلىرى قاراقسىز قالدۇ- دە،— دېدى نىزامىددىن، مەتىلىنىڭ ئەيىپلىشىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ.

— غېنىچۇ؟ ئۇنى نېمىشكە سالاھىددىن ئەپەندىگە بەرمىدىڭىز؟

— ئالدىمىزدىكى كۈزدە ئاپىرىپ بېرەي دەۋاتاتتىم، تېخى، ... ئۆزۈم ئۇقۇتسام ياخشىراقمىكىن بولمىسا... — دېدى نىزامىددىن يەنە خىجىللىق بىلەن،— ئارىلىق يېراق، بالا كىچىكلىك قىلارمىكىن دەيدىكەنغۇ، كىشى.

— ئوقۇتۇڭ، سىز ئوقۇشقا مۇشۇنداق قارىسىڭىز، باشقىلاردىن نېمە دەپ ئاغرىنغۇلۇق؟

نىزامىددىن ئۈنچىقمىدى.

ۋاقۋاقنىڭ زەي تۇپرىقىدىن ئۆزگە خاس چىرىندە پۇرىقى، ئېچىغان پاتقاق پۇرىقى كېلەتتى. بۇ پۇراق تىنجىق بىلەن قوشۇلۇپ دىماققا ئۇرۇلغاندا كىشىنى تېخىمۇ بۇرۇختۇملۇق ھېس قىلدۇراتتى.

ئۇلار تاشاخۇنۇمنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ كەلگەندە ئۇلارنى يېڭىلا قەشقەردىن كەلگەن سەيپىددىن كۈتىۋالدى ۋە مېھمانخانىغا تەكلىپ قىلدى. دالاندا سارىخېنىم، لىۋاھىددىنلار ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئېسەنلەشتى. مەمتىلى ئەپەندى كىشىگە يېقىنلىق تۇيغۇسى بېرىدىغان، قېرىنداشلىق مۇھەببىتىنى ھېس قىلدۇرىدىغان قۇۋناقلىق بىلەن:

— قانداقراق، كىچىك ئاپا؟ تېنىڭىز ساقمۇ؟ — دەپ ئاۋۋال سارىخېنىم بىلەن ئەھۋاللاشتى.

— خۇداغا شۈكرى، بالام، ئۆزىڭىزچۇ؟

— بىزمۇ مانا تىرىك يۈرۈپتۇق،— دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ. ئاندىن لىۋاھىددىنگە قاراپ، — سىزچۇ؟ ئوقۇۋاتامسىز؟ سالاھىددىن ئەپەندى، مۇشىپقە خانىملار قانداقراق؟ ئوقۇۋاتقانلار كۆپمۇ؟

لىۋاھىددىن بىر نەۋرە ئاكىسىنىڭ سۇئاللىرىغا بىر- بىرلەپ جاۋاب بېرىپ، ئاخىرىدا:

— يىگىرمىچە بالا ئوقۇۋاتىدۇ، كۆپ دېگىلى بولمايدۇ،— دېدى.

— نېمىشكە كۆپ ئادەم جەلپ بولمايدۇ؟ ئارىلىقنى يىراق كۆرۈپ، باشقا يۇرتلاردىن كەلمەيدىغان ئوخشىمامدۇ؟

— يېتىپ ئوقۇيدىغانلارمۇ بار، يىراق دېسە يېتىپ ئوقۇسا بولاتتىغۇ، ئەمما، بۇ ئىشلارنى تەكىتلەپ، تەشۋىق- تەرغىپ قىلىپ تەشكىللەيدىغان

كىشى يوق ـ تە، — دېدى سەيپىددىن ئىنىسىدىن ئاۋۋال جاۋاب بېرىپ.

— سالاھىدىن ئەپەندى بىكار بولسا چاقىرساڭلار بىردەم پاراڭلاشساق بوپتىكەن، — دېدى تەۋپىق.

— توختاپ تۇر، ئۇكام، كېيىنراق چاقىرايلى، ھازىر باشقا گەپ بار، — دېدى نىزامىددىن ۋە سارىخېنىمغا قاراپ،— مەمتىلى كەلگەندىن بېرى ئارسالدى بولۇپ يۈرىۋاتىدۇ. كەلدى ـ دە، بىر ۋەسۋەسىگە چۈشۈپ قالدى. تۇرۇشقا قەتئىي نىيىتى يوقتەك مېنى ئەنسىرىتىۋاتىدۇ. سىز ئانىمىزنىڭ ئورنىدا نەسىھەت قىلسىڭىز بىر يەرگە كېلىشكە پايدىسى بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس، دەپ ئۇنى بىللە ئەكەلمەكچى بولۇپ تۇراتتىم، ئۆزىنىڭمۇ كېلىش نىيىتى باركەن، كېلىۋاتقىچىغۇ كەتمەيدىغانلىقىنى ئېيتتى، شۇنداق بولسىمۇ كۆڭلۈم تىنمايدۇ. گەپ قىلسىڭىزچۇ، ئانام- داداملار ئۆلۈپ- تۈگەپ كەتتى، مەمتىلىنىڭ داغىدا قان يىغلاپ كەتتى. بىزنىڭمۇ كۆڭلىمىزنىڭ ئارامى بولمىدى. ھالا بۈگۈنگە كېلىپ، ئاران جەم بولدۇق، كېتىدىغان بولسا يەنە جەم بولىشىمىزغا كۆزۈم يەتمەيدۇ.

— كېتىدىغان نىيىتىڭىز يوقتۇ، بالام؟ — سورىدى سارىخېنىم.

— ئۇنداق نىيەت ئەمدى بولمايدۇ، — دېدى تەۋپىق ئىللىق كۈلۈمسىرەپ.

مەمتىلى ئويچان كۆزلىرىنى ئاكىسىغا تىكىپ بىر دەم تۇردى ۋە كۆز نۇرىنى لىۋاھىددىن بىلەن سەيپىددىنگە يۆتكەپ، ئاخىرىدا سارىخېنىمدا توختىدى- دە ئېغىر ئۇھ تارتىپ قويدى. ئۇ ئاساسەن ۋاقىۋاغدا بىر تۇغقانلىرى يېنىدا چوڭ بولغاچقا ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئادەتتىكى تۇغقانلىق مۇناسىۋىتىدىن ھالقىغان بىر خىل چوڭقۇر مېھىر- مۇھەببەت ھاسىل بولغانىدى. ئۇ تاغىسىنىڭ ئۆيىدىمۇ بىر مەزگىل تۇرغان، شۇڭا تاغىسىنىڭ كىچىك خوتۇنى سارىخېنىمنى بەك ھۆرمەت قىلاتتى. مۇشۇ ۋەجىدىنمۇ نىزامىددىن سارىخېنىمنى ئارىغا سېلىپ ئىنىسىنى تۇرۇپ قېلىشقا ئۈندەشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەنىدى. مەمتىلى ئەپەندى كەتمەكچى ئەمەسىدى، پەقەت ھەمراھلىرىنىڭ قەتئىي نىيەتتە بولالماسلىقىدىنلا ئەنسىرەيتى.

— نىزامىددىنىنىڭ دېگىنىمۇ توغرا، نېمىلا دېگەن بىلەن ئۆز يۇرتقا يەتمەيدۇ، ئۆز يۇرت دېگەندە كۆڭۈل تۇقراق ئۆتكىلى بولىدۇ. نېمىلا دېگەن بىلەن ئاتا ـ ئانىنىڭ تۇپرىقى بار يەردە، ھېيت ـ ئايەملەردە ياغ پۇرىتىپ، تۇپراق بېشىغا چىقىپ، زىيارەتتە بولۇپ ئۆتكەن ياخشى بولمامدىغان. تۇرىدىغان نىيىتىڭىز بولسا ئوبدان بوپتۇ، بالام، ھەممىمىزنى خاتىرجەم قىلىسىز. دۇنيادا خاتىرجەملىكتىنمۇ ئارتۇق نەرسە بارمۇ؟...

سارىخېنىم ئۇنىڭغا ئۇزاق نەسىھەت قىلدى. ئۇ تەربىيە كۆرگەن، ئوقۇمۇشلۇق ئايال بولغاچقا، ئۇنىڭ چىن قەلبىدىن ئېيتىلىۋاتقان سۆزلىرى مەمتىلىگە چوڭقۇر تەسىر قىلدى.

— ھەممىڭلارنى نارازى قىلىش ھەددىم ئەمەس، مېنىڭ بىر قارارغا كېلەلمەيۋاتقىنىم قىلىدىغان ئىشىم ئىدى، ئەتە قەشقەرگە بېرىپ يولداشلىرىم بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي، ھەر ھالدا ئۇلار بىلەن يەنە بىر كېڭەشكىنىمنىڭ پايدىسى بولار،— ئۇ سەيپىددىنگە قاراپ، — ئەتە كېتىدىغان بولساڭ بىللە ماڭايلى،— دېدى.

— بولىدۇ، مەنمۇ ئەتە قايتماقچىدىم، بىللە ماڭايلى.

مەمتىلى ئەپەندى كۇلۇمسىرەپ باش ئېغىتىپ قويدى.

يېقىندىن بېرى يۈز بەرگەن يېڭىلىقلارمۇ ئۇنى قەشقەرگە بېرىپ كېلىشكە ئۈندىمەكتىدى. خوجانىيازھاجى مۇئاۋىن ئۆلكە رەئىسى بولۇپ كۇرسىغا ئولتۇرغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىنى قەشقەر تەۋەسىگە كەلگەن مەھمۇد مۇھىتى قەشقەر گارنىزونىغا مۇئاۋىن قوماندان (قوماندانى لىيۇ بىڭ ئىدى) بولۇپ تەيىن قىلىنغانىدى. ئۇنىڭ قولىدىكى قوزغۇلاڭچى قوشۇن ھۆكۈمەت ئارمىيىسى شتاتىغا ھېساپلىنىپ، 6 ـ دىۋىزىيە دەپ ئاتالغان، دىۋىزىيىنىڭ قوماندانلىق شتابى قەشقەر ”يۇمىلاق شە“(گۇلباغ) دە قارار تاپقانىدى. ئۇ مەھمۇد مۇھىتىنىڭ قەشقەردە قارار تېپىشىدىن بىر تامادا بولىۋاتاتتى، بۇ بۇيۇك بىر ئۇمىد، ئاداققى غايىسىگە ئۇيغۇن بىر ئۇمىد ئىدى.

— سالاھىدىن ئەپەندىنى قىشقىرتىپ كىرسەك بولىدۇ،— مەمتىلى پاراڭلاشماقچىكەن، — نىزامىددىنىنىڭ ئاۋازىدىن خېلى كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ

قالغانلىقىنى بىلگىلى بولاتتى.

لىۋاھىددىن سالاھىددىن ئەپەندىنى چاقىرىپ كىرىش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى.

2

مەمتىلى ئەپەندى سەيپىددىن بىلەن قەشقەرگە كىرىپ، ئاۋال ”ھىلال ئەھمەر“ گە يولۇقۇپ مەجىددىن ئەپەندى بىلەن كۆرۈشتى ھەم ئۇنى ئېلىپ نوۋېشى مەكتەپكە كېتىشتى. ئۇلار ئەخمەد ئەپەندى بىلەن شۇ يەردە ئۇچراشتى.

مەجىدىن ئەپەندى ئادىتى بويىچە مەمتىلى ئەپەندىگە چاقچاق قىلىپ بىردەم كۈلۈشكەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ چاقچىقىغا مېيىقىدا كۈلۈپ قاراپ تۇرغان يۈسۈپ زىيا تەۋپىققە:

— سىلىنىڭ تاپشۇرۇقلىرىغا بىنائەن قۇتلۇق ھاجىم بىلەن كۆرۈشتۈم. شەۋقى ھەزرەت سىلى بىلەن تونۇشۇشنى ئارزۇ قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، سىلى كەلگەن ھامان خەۋەر قىلىشىمنى تاپىلىغانىدى. ئەگەر خالىسىلا بىز بارىلى ياكى ئۇ كىشىنىڭ كېلىشىگە چولىسى تەگسە باشلاپ كېلەي، — دېدى.

— رەھمەت دوستۇم، بۇ خوشخەۋىرىڭىز ئۈچۈن كۆپ رەھمەت. ئەگەر ئۇ كىشى مۇشۇ يەرگە كېلەلىسىغۇ تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، — دېدى. مەمتىلى ئەپەندى چىن كۆڭلىدىن خۇشال بولۇپ، يۈسۈپ ئەپەندىنىڭ مۇرىسىدىن سىلىكىپ، — بۇ يەردە تازىمۇ تېپىشقانلار جەم بولاتتۇق، ئەمما مېنىڭچە بىرىنچى قېتىمدىلا چوڭ ئادەمنى ئالدىمىزغا چاقىرتىش ئەدەپتىن بولمىسا كېرەك، ئاستانىسىغا ئۆزىمىز بارايلى، ۋاقتى بولسا بىللە كېلىپ، مەجلىسىمىزگە قاتايلى، قانداق؟

— توغرا ئويلاپلا، — دېدى يۈسۈپ ئەپەندى ۋە دەرھال، — مەن ھازىر، — دەپ قوشۇپ قويدى، ئارقىدىن جىددىي بىر ئىش يادىغا يەتكەندەك، — ئارال

يېزىلىق بىر يىگىت سىلىنى سوراپ كەپتىكەن، يىڭسار ئەتراپىدا تونۇشقانكەنسىلەر، ئۇنىڭ يېشى ئىپتىدائىي مەكتەپتە ئوقۇش ئۇچۇن سەل چوڭراق بولغاچقا دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇسۇن دەپ ئەخمەد ئەپەندىگە ئەۋەتىپ بەردىم، قالغىنىنى مۆرىمەس دوستلىرىدىن ئاڭلايلا، — دېدى يولغا جابدۇنىۋېتىپ.

ئەخمەد ئەپەندى دارىلمۇئەللىمىندە ئىش باشلىۋەتكەنىدى. يۈسۈپ هازىرلانغىچە ئارىلىقتا ئەخمەد ئەپەندىدىن رېھىم ھەققىدە سورىدى ۋە ئۇنى ئوبدان تەربىيىلەشنى تاپىلىدى.

— دېمىسىلىمۇ گەپ كەتمەيدىغۇ، — دېدى ئەخمەد ئەپەندى جاۋابەن.

تەۋپىق دوستىنىڭ سۆزى بىلەن قانائەت ھاسىل قىلىپ، ئاندىن بىللە كەلگەن سەيپىددىنگە بۇرالدى. ئۇ سەيپىددىنگە شۇ يەردە ئىجازەت بەردى ۋە ئەتە شۇ يەردە كۆرۈشۈشنى تاپىلىدى. سەيپىددىن دوتەي يامۇلغا (ۋالىي مەھكىمىسىگە) كەتكەندىن كېيىن مەكتەپتە جەم بولغان دوستلىرىغا ئۆزىر ئېيتىپ، شەۋقى ھەزرەت بىلەن كۆرۈشۈپ، بىر بولسا ئۇنى باشلاپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلار پاراڭلاشقاچ قوتلۇق ھاجىم شەۋقىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. مەتىلى ئەپەندى سۆرەلمىلىكنى ياقتۇرمىغاچقا ۋاقتىنى چىڭ تۇتۇپ، ئىشلىرىنى پۈتتۈرۈشكە ئالدىرىماقتىدى. يۈسۈپ زىيا ئۇنى شەۋقىنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كىرىدى.

ئۇلار ھويلىدا ئۇچراشتى، شەۋقى 50 نەچچە ياشلاردىكى كىشى بولۇپ، ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي تۇرقىدىن جاسارەت، قىزغىنلىق ئۇرغۇپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۈستى — بېشىدىكى تون، سەللە، پۈتىدىكى مەيسە- كالاچ ئۇنىڭ لاتاپىتىگە مۇلايىملىق، مېھرىۋانلىق تۈسى بەرگەنىدى.

تەۋپىق ئىككىسى خۇددى ئىلگىرى قەيەردىدۇ بىللە ياشاپ كېيىن ئايرىلىپ كەتكەن قەدىناس دوستلاردەك ئاۋال ئۇچ قېتىم قۇچاقلاشتى، ئاندىن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى. تەۋپىق بۇ پېشقەدەم شائىرنىڭ قولىنى قويۇۋەتمەي سىقىپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئۇزاق سەپ سېلىپ قارىدى ۋە:

— تونۇشقىنىم ئۈچۈن ناھايىتى خۇشالمەن،— دېدى ۋە قوشۇپ قويدى،— سىز مۇھەررىرلىك قىلغان گېزىتنى كۆرۈپ، ئەسەرلىرىڭىزنى ئوقۇپ سىزنى مەندىنمۇ ياشراق يىگىت بولسا كېرەك دەپتىكەنمەن، — تەۋپىق ھەر قانداق ئادەمنى بىر دەمدىلا قەدىناسلارغا ئايلاندۇرىۋالىدىغان بىر خىل يېقىملىق، دوستانە پوزىتسىيە بىلەن كۈلۈمسىرىدى، ئۇنىڭ سۆھبەت ئۇسلۇبىمۇ توختاجى تەرىپلىگەندەك، كىمگە قانداق سۆزلەشنى بىلىدىغان؛ قايسى سورۇندا قانداق سۆزلەشنى بىلىدىغان بولغاچقا، يېقىنلىشىشنى كېچىكتۈرىدىغان ئۇزۇندىن ئۇزاق ياسالما تەكەللۇپلارنى بىر تاقلاشتا ئاتلاپ ئۆتۈپ، مۇساپىنىڭ قاق بېلىدىنلا چىقاتتى، — مانا ئەمدى كۆردۇمكى، سىز ئەسلىدە ياشنىپ قالغان كىشىكەنسىز. بىراق شۇنچە قىزغىنلىق، شۇنچە جاسارەت ۋۇجۇدىڭىزغا قانداق پاتتىكىن؟ مۇشۇنداق بىر ئوت يۈرەك كىشى ياش ۋاقتلىرىدا قانداق بولغىيدى، بۇ تار جاھانغا قانداق پاتقان بولغىيدى دەپ ئويلىغۇسى كېلىدۇ، كىشىنىڭ.

شەۋقى تەۋپىقنىڭ مىجەزى تەسىرىدە ھەقىقەتەنمۇ ئۆزلىرىنى قاچاندۇر ئىلگىرى تونۇشقان، كونا بۇرادەرلەردەك تۇتۇشقا باشلىدى ھەم بۇ ئىختىيارسىز ئىللىق سېزىمدىن سۆيىنىپ يىنىك كۈلۈمسىرىدى:

— مەنمۇ سىلى بىلەن دىدارلاشقىنىمغان خۇشالمەن، — دېدى ئۇ،— مېنىڭ ياش ۋاقتىمدا قەيەرگە پاتقانلىقىمنى سوراپ قاللا، ”جاھانغا پاتىمىغان“ سەركىمۇ قازانغا پېتىپتىكەنغۇ؟ مەنمۇ بىر بۇلۇڭغا ئۇن- تىنسىز پېتىپ كەلدىم، گاھىدا مەردىم، گاھىدا جىم ... — شەۋقى بۇ سۆزلەرنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چاقچىقىغا جاۋابەن چاخچاق تەلەپپۇزىدا دېگەن بولسىمۇ ئۇنىڭ سۆزىدە مىللەتنىڭ مۇنەۋۋەر ئوغلانلىرىغا بەخشەندە بولۇپ كەلگەن كۈلپەتلىك تەقدىرنىڭ ئىخچام تەسۋىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان قايغۇلۇق ئاھاڭ يوشۇرۇنغانىدى. شۇڭا بۇنداق تېمىلاردىكى سۆزلەرنىڭ تېگى- تەھتىنى چۈشىنىكە زىل بولغان تەۋپىق قاتتىق تەسىرلىنىپ، غەمكىنلىشىپ قالدى.

— نام شەرىپلىرى مەمتىلى، تەخەللۇسلىرى تەۋپىق ئىكەنلىكىنى يۇسۇپ ئەپەندىدىن ئاڭلىدىم. مېنىڭ گېپىمنى قىپتىكەنلا، ئۇنداق

قىلمىسىلىمۇ مەن ئۆزلىرىنى ئىزلەپ باراتتىم،— دېدى شەۋقى كۈلۈپ، — ئېسىم قۇرىسۇن، سىلىنى ئۆيگە باشلىماي ئاياقتا تۇرغۇزۇپ سۆزلەۋەرگىنىمنى قارىمامدىغان. قېنى مەرھەمەت!

— بۇنىسى بىزگە تېخىمۇ ياقىدۇ، چىن دوستلار ئارىسىدا ئوشۇقچە تەكەللۇپلار بولمىغىنى تېخىمۇ ياخشى، — دېدى تەۋپىق ۋە شەۋقىنىڭ ئاۋالقى تەكەللۇپىغا قارىتىپ، — سىز بىزنى ئىزلەپ كەلگىچە قاراپ ئولتۇراتتۇقمۇ، بالىنىڭ ئاتىنى، ئىنىسىنىڭ ئاكىسىنى، شاگىرتنىڭ ئۇستازنى ئىزدىگىنى خوپراق ئەمەسمۇ.

ئۇلار ئەنە شۇ تەقلىتتە پاراڭلاشقاچ، ھەتتا قوللىرىنىمۇ چىڭ تۇتۇشۇپ، سالا- سۇلەسىزلا ئۇتتۇر كەلگەن تۇتۇشۇپ ، سالا- سۇلەسىزلا ئۇتتۇر كەلگەن يەرگە ئولتۇرۇپ، پارىڭنى شۇ بويىچە داۋام قىلدى.

— يۇسۇپ ئەپەندى توغرا ئېيتىپتىكەن، مەن سىلى بىلەن كۆرۈشمەي تۇرۇپلا سىلىنىڭ مىجەز- خاراكتېرلىرىنى، قانداق تېمىلاردا پاراڭلاشسام ياخشىراق بولىدىغانلىقىنى سوراپ كېتىپتىمەن. يۇسۇپ ئەپەندى: تەۋپىق دېگەن بىر پارچە ئوت، كۆرىشىپلا قالسا بىزدەك كونا تونۇشلىرىنى ئۇنتۇپ شۇنىڭ بىلەنلا بولۇپ كېتىلا دېگەنىدى. مانا ئەمدى ئىشەندىم، ئىنىمىزدىن تېچلىق سورايمۇ دېمەپتىمەن، — دېدى شەۋقى چىن كۆڭلىدىن خوشال بولۇپ.

— مانا شۇنداق، بۇ تەۋپىق دېگەن ئادەم كىشىنىڭ ھەسەتلىرىنىمۇ قوزغىۋېتىدۇ، يەنە بۇ ھەسەتلەرنى چەيلەپ يوقمۇ قىلىۋېتىدۇ، — دېدى يۇسۇپ ئەپەندى كۈلۈپ.

— ھاي، قايسىڭلار بار؟ — دېدى شەۋقى سىرتقا قاراپ توۋلاپ، — بىزگە بىر پىيالىدىن چاي ھازىرلاپ بېرىڭلا.

— ھەزرىتىم، چاينى بولدى قىلسىلا، نوۋېتىدا ئەپەندىلەر ساقلاپ قالدى، بىرمۇنچە ئادەمنى ئۇ يەردە ساقلىتىپ قويۇپ، بىز بۇ يەردە چاي ئىچىپ ئولتۇرۇپ كەتسەكمۇ سەت، ۋاقتلىرى بولسا بىز بىلەن يۈرسىلە، — دېدى يۇسۇپ زىيا.

— توغرا دەيدۇ، بىز سىزنىڭ ئاستانىڭىزگە باش قويۇپلا يېنىشقا ۋەدە قىلىپ كەلگەنىدۇق، بىز بىلەن بىللە بېرىڭ، ئۇستاز.

— ئەمما ئۆيۈمدىن قۇپ- قۇرۇق چىقىپ كەتسەڭلار سەت ئەمەسما؟ بىرىنچى قېتىمدىلا؟

— نېمە كېرىكى شۇ قۇرۇق تەكەللۇپلارنىڭ؟ بىز بىلىشمىگەن ئادەملەر بولمىساق، قوياىلى شۇنداق رەڭۋازلىقنى، ئادىمىگەرچىلىكنىڭ بۇنداق ئىپادە شەكلى بىزدىلا قالدى، تەكرار- تەكرار تەكەللۇپ قىلىشماي، بىرلا ئېغىز سۆز بىلەن ئىشقا كىرىشىدىغان بولساق، شۇنداق ئۈلگە ياراتساق دەيمەن، ئۇستاز. قانداق دەيسىز؟ — تەۋپىق ئالىلىقاچان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتكەنىدى ۋە ئىشىك تەرەپكە سىلجىغاچ سۆزىنى داۋام قىلاتتى.

— مەيلى ئەمىسە، ئېسىمنى يوقاتتىم، گەپ بىلەن. بولمىسا ئىككى قېتىم چاي قاينىغۇدەك ۋاقت كەتتى، — دېدى شەۋقى، — سۆزلىرىگە يەنە تىرەجەش ئىمكانى قالمىدى، بۇيرۇقۇڭلارغا هازىر بولماقتىن باشقا چارەم يوق.

شۇنداق دەپ شەۋقىمۇ ئۇلارغا ئەگەشتى. ئۇلار يەنە شۇ تەقلىتتىكى قىزغىن پارىڭى بىلەن ئۆيدىن چىقىپ، تۇيماستىنلا نوۋېشىغا كېلىپ قالدى.

شەۋقى مەكتەپتە ئەپەندىلەر بىلەن كۆرۈشۈپ تېنچلىق سورىشىپ بولغاندىن كېيىن، مەجىددىن ئەپەندى شەۋقىدىن سورىدى:

— تەۋپىق ئەپەندى بىلەن توشۇپ قالغانسىز هەرهالدا؟ بۇ كىشىگە گەپ كەتمەيدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق، هېچ هايالسىزلا ئۆزلىشىپ كەتتۇق، — دېدى شەۋقى كۈلۈپ.

— بۇ ئەپەندىنىڭ بىرى ئەنە شۇ، — دېدى مەجىددىن ئەپەندى ئېپتىخارلىنىش ئاهاڭىدا، ئەمما ساختا ئاغرىنىش بىلەن،— هەممە دوستىمىزنى تارتىۋالغان. هەتتا بالىلارمۇ بۇ كىشىنى ياخشى كۆرۈپ قېلىپ، ئاتىسىنى ئېسىدىن چىقىرىپ قويىدۇ.

— راستىنلا، مانا ئەمەسمۇ، شۇنداق بولدى، — دېدى شەۋقى ئېچىلىپ كېتىپ. — مەجىددىن ئەپەندى بىلەنمۇ تۇزۇكرەك ئەهۋاللاشمايلا سىلى بىلەن بولۇپ كېتىپتىمەن.

يۈسۈپ ئەپەندى ساھىپخانىلىق قىلىپ، ئۇلارغا چاي قۇيدى. يېڭى تونۇشلار چاي ئىچكەچ پاراڭلىشىپ بىردەمدىلا ئىچەكىشىپ كەتتى.

ئەخمەد ئەپەندى تەۋپىقنىڭ چەتئەلدىن كەلگىچە سەپەر ئۈستىدىكى قونالغۇلاردا قانداق قارشى ئېلىنغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، بۇ سۆزلەرنى توغرا تاپقاندەك باش لىڭشىتىپ قويدى. ئۇنىڭ كەم سۆزلىكى بۇ ۋاقىئەلەرنى زوق-شوق بىلەن ھېكايە قىلىپ كېتىشكە ھالاقىت بېرەتتى. ئۇ پەقەت:

— رېھىم دېگەن قاچاق ئەسكەر بىلەن كۆرۈشۈپ كېتەملا قانداق؟ — ئۇ بىچارە شۇنداق يالۋۇرىپ، تاپىلاپ كەتكەن... مانا، شۇنىڭدىنمۇ قارىساق بولىدۇ: ئۇنىڭغا شۇنچە ياخشى مۇئامىلە قىلىۋاتىمىز، مەكتەپكە جايلاشتۇردۇق، ئەمما يەنە مەمتىلى ئەپەندىلا دەيدۇ...

— چاخچاقنى قويايلى، ئۇ بالا ھەققىدە باشقا تەپسىلاتىنى ئايرىم سۆزلىشەرمىز. گېزى كەپ قالسا كۆرەشتۇرەرسىز، — دېدى تەۋپىق خوشال بولۇپ، ئاندىن شەۋقى بىلەن سۆھبىتىنى داۋام قىلىپ، — «ئەركىن ھايات»[1] بۇغۇلۇپ قالدىمۇ، نېمە بالا؟ قانداق قەپەزگە مۇپتىلا بولۇپ قالدى؟ — دەپ سورىدى تەۋپىق شەۋقىدىن.

— بۇنىڭدا ھەرخىل سەۋەبلەر بار، ئەپەندىم. ئەمما ھازىر يەنە قايتا نەشىر قىلىشقا تەييارلىق كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە- بەختىمىزگە يارىشا مەھمۇد سىجاڭ بۇنداق ئىشلارغا بەك كۆڭۈل بۆلىدىغان ئادەمكەن. ئەمدى «يېڭى ھايات» نامىدا نەشىر قىلماقچىمىز. بەلكىم بىر- ئىككى ئايدىن كېيىن يۈز كۆرۈشۈپ قېلىشالا.

— شۇنداق بولسىغۇ،— دېدى مەمتىلى ئەپەندى خوشال كۈلۈمسىرەپ، — مېنىڭ ياردىمىم كېرەك ئەمەسمۇ؟ گېزىت چىقىدىغانلا ئىش بولسا مېنى نىمكار ئىشلەتسىڭىزمۇ رازىدىم.

— ياق، سىلىنى ئۇ ئىشقا ئاۋارە قىلمايمىز، لېكىن سىلىنىڭ ياردەملىرىگە قاراغلىق بىر مۇھىم ئىش بار، ئەگەر مالال كۆرمىسىلە...

---

[1] «ئەركىن ھايات» شۇ يىللاردا شەۋقى تەرىپىدىن چىقىرىلغان گېزىت، — ئا.

— سىز ئىش بۇيرۇيدىغان بولسىڭىز يەنە مالال- پالال دېگەنمۇ گەپمۇ؟
— مەندە مەھمۇد قەشقەرىنىڭ «دىۋانۇ لۇغەتىت تۈرك» ئەسىرى بارىدى، تۈركىيىدە نەشىر قىلىنغان نۇسقىسى. شۇنى ئالىمنىڭ ئانا تىلىغا تەرجىمە قىلىشنى ئۆزۈڭدىن بىرى كۆڭلۈمگە پۈكۈپ كېلىۋاتاتتىم، لېكىن ئىجتىمائىي مۇھىت، تۇرمۇش ۋە باشقا شەرت- شارائىتلارنىڭ يار بەرمەسلىكى بىلەن بۇ ئىش كەينىگە كېتىۋاتىدۇ. مەن بولسام ئۆمرۈمنىڭ قىران مەزگىلىنى ياشاپ بولدۇم، ئەمدىلىكتە بۇ ئېغىر يۈكنى ئۈستۈمگە ئېلىشقا ئاجىزلىق قىلىمەن، ئۇنى تۈگىتىشكە ئۆمرۈم يار بەرمەسلىكىمۇ مۇمكىن. ئەگەر سىلى بۇ ئىشتا شۇتا ئات بولۇپ بەرسىلە، مەن ياندىق بولسام، ئەۋلادلار، ئەجدادلارنىڭ ئىزىنى كۆرسە ئۆلسەممۇ خاتىرجەم كېتەتتىم.
— باركاللا، سىزگە. ئىنتايىن ياخشى ئويلاپسىز، كەمىنە گەرچە ئىقتىدار ئىگىسى بولمىسامىمۇ، ئۇستازىمنىڭ يېتەكلىشى بىلەن مۇشۇنداق شان- شۆھرەتلىك ئىشقا قول تىقىش بەختىگە مۇيەسسەر بولالىسام، يەنە نېمىنى ئاياپتىم؟ قېنى، يول باشلاڭ، ئىشىمىزدا ئاللاھ يار بولغاي.
— يۇقسۇ، يۇقسۇ، مەندە ئۇنچىۋالا دەسمى نېمە قىلىسۇن، بۇ ئىشتا مەن سىلىگە تايانماقچى ئىدىم.
— بۇنىڭ تالىشىدىغان نېمىسى بار ئۇستاز؟ بىز بۇ ئىشنى چوقۇم تۈتىدىغانغا كېلىشتۇقمۇ؟ ھە، بولدى، قالغان ئىش پۈتۈشەلمىگۈدەك ئەمەس.
— ئەمىسە، بۈگۈن بىزنىڭ ئۆيگە كېتىپ قونسىلا، كىتابنى كۆرسىلە، قانداق قىلىشنىڭ يولىنى شۇيەردە سۆزلىشەيلى.
— رەھمەت، ئۇستاز. ”بىسمىللا دىمەيلا“ سىزنى مالال قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايمەن. ھەم كەچكىچە قىلىدىغان ئىشلىرىممۇ بار، ئەپۇ قىلىڭ. ئەگەر مالال كۆرمىسىڭىز ئەتە يەنە مۇشۇ يەردە كۆرۈشسەك بولماسمۇ؟ كىتابنىمۇ بىللە ئېلىپ كېلىشكە بولسا...
قۇتلۇقھاجىم تەۋپىقىنى كۆپ تۇتمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ جاۋابى ئۇنى قانائەتلەندۈرگەنىدى. ئۇ خېلى ئۇزاق پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ، خوشلىشىپ قايتىپ كەتتى.

شەۋقى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، مەجىدىن ئەپەندى مەمتىلى ئەپەندى، ئەخمەد ئەپەندىلەر ئۇياقتىن- بۇياقتىن پاراڭلىشىپ، ئارقىدىن يەنە ”تۇرىمىزمۇ، كېتىمىزمۇ“ دېگەن مەسىلىگە كۆچتى.

— ئەپەندىم، — دېدى تەۋپىق سالماقلىق تۈس بېرىدىغان تەبەسسۇمى بىلەن مەجىدىن دوختۇرغا قاراپ، — ئاخىرقى قارارغا ئاللىقاچان كەلدۇققۇ، يەنە نېمە پۈتمىگەن مۇزاكىرە؟ مەسىلەن، مەن ۋەتىنىم ئۈچۈن خىزمەت قىلماي نەگە بارىمەن؟ سىزمۇ قېلىڭ. ئاتايىن ياخشى نىيەتلەر بىلەن كەپتۇق، ئەمدى بىردىنلا ھېچگەپتىن- ھېچگەپ يوق كەتكىنىمىز قانداق؟ سىز تېخى بەيىنەلمىنەلچىسىز!

— يۈسۈپ ئەپەندى نېمە دەيدۇ؟

— ئۇ كىشى نېمە دەيتتى، ئۇ بۇ يەردە ئۆيلۈك- ئوچاقلىق بولۇپ بولغاندا، ئائىلىسىنى تاشلاپ كېتىشكە تېخىمۇ چىدىمايدۇ، دەڭا. ئەگەر سىزنىمۇ پاتراق ئۆيلەپ قويغان بولساق، سىزمۇ يىپسىز باغلىنىپ قالاتتىڭىز.

— ئەگەر سىزنىڭ قارارىڭىز بويىچە بولغاندا ئەمدى بۇ يەردە ئۇۋا تىزمايمۇ بولمىغىدەك، — دەپ چاقچاق بىلەن جاۋاب بەردى دوختۇر. ئاندىن يەنە جىددىيلىك بىلەن،— بۇ ئىشتا ياشلىق قىلمايۋاتقىنىڭىزغا ئىشەنچ قىلالامسىز؟ — دەپ سورىدى.

— ئۆزەمنىڭ ھاياتىنى دېگەندە بەلكى ياشلىق قىلىۋاتقاندىمەن، لېكىن تاللىغان يولۇم جەھەتتىن ياشلىق قىلمايۋاتقىنىم ئېنىق، سالماقلىق بىلەن يول تاللىغىنىمغا ئىشەنچ قىلالايمەن.

— دېمەك، سىز ھەممە ئېھتىماللىقنى نەزەردە تۇتۇپسىز ـ دە؟

— شۇنداق؟

— ھەتتا ئۆلۈمنىمۇ؟

— ”ھەممە“ دېگەندىكىن ھەممىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ ـ دە.

— يېقىندا مەھمۇد مۇھىتى بىلەن كۆرۈشۈۋىدىم ئۇ كىشىمۇ بىزنى كەتمەسلىككە دەۋەت قىلىپ چىڭ تۇرىۋالدى. تېخى سىزنى تەكرار- تەكرار سۈرۈشتە قىلغانىدى، سۆزلەشكۈسى باردەك، — دېدى دوختۇر غەمكىن

قىياپەتتە، — مەھمۇد ئەپەندى بىزنىڭ قايتىشىمىزغا ئۈنايدىغاندەك ئەمەس.

— شۇنداقمۇ؟ مەن بۇ قېتىم ئۇ كىشى بىلەن كۆرۈشۈپ كېتىمەن. ئەمدى سىز قانداق قارارغا كەلگەنلىكىڭىز ھەققىدە بىر نېمە دېسىڭىزچۇ!

— سىز نېمىنى ئۈمۈد قىلىسىز؟

— ئەگەر ماڭا تاللاش ھوقۇقى بېرىلگەندە سىزدىن ئايرىلماسلىقنى خاھلايمەن.

— ئەمدى ماڭىمۇ شۇنى خالىماسلىقتىن باشقا ئامال بولمىدى ـ دە، — دېدى، مەجىددىن ئەپەندى مەيۈس كۈلۈمسىرەپ، ئارقىدىنلا جىددىي، ئەمما ئۆز- ئۆزىگە دەۋاتقاندەك قىلىپ، — لېكىن، زۇلمەتكە يەم بولىشىمىزدا گەپ يوق،....ـ دەپ قوشۇپ قويدى.

— مەن قارارىمنى ئۆزگەرتمەيمەن، — دېدى تەۋپىق تېخىمۇ جىددىيلىشىپ، — مەن يات ئەللەرنى كەزدىم، بىلىم ئالدىم. بۇلارنىڭ ھەممىسى نېمە ئۈچۈن؟ ۋەتەن ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟ مۇشۇ بەختسىز مىللەت ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟ مۇشۇ مىللەتكە خىزمەت قىلىشنىڭ پۇرسىتى كەلگەندە ئەلۋەتتە خىزمەت ئۈستىدە ئۆلۈش تازا مېنىڭ غايەمدىكى ئىش، — ئۇ سەل تۇرۇۋېلىپ كېيىن شائىرانە ئاھاڭدا قوشۇپ قويدى،— ”لەھەڭنىڭ ئاغزىدىن قورقسا گەر غەۋۋاس، دېڭىزنىڭ تەكتىدىن گۆھەر ئالالماس!“[1]

ئاخىرقى ھېساپتا مەجىددىن ئەپەندىنىڭ قېلىش ۋەدىسى ئېلىنغاندىن كېيىن مەجىددىن ئەپەندى، يۈسۈپ زىيالار ۋاقىت چىقىرىپ ناخشا- ساز، ئۇسۇل- تاماشا قىلىپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەمبۇرىنى سېغىنغانىدى.

— ئەپەندىلەرنىڭ كۆڭلىنى يەردە قويۇش ھەددىم ئەمەس، — دېدى تەۋپىق،— لېكىن، قەشقەرنىڭ ئۇستا سازەندىلىرىدىن بىر قانچىنى تەكلىپ قىلساق، ئۆز- ئارا ئۆگىنىشكە ياخشى پۇرسەت بولاتتى. ئاندىن بىرلىكتە

---

[1] شەيخ سەئىدى: «گۈلىستان» — ئا.

قىزىتمامدۇق، — ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئۇيغۇر سەنەملىرىنى نوتىغا ئېلىش خىيالى باردى. بۇنىڭ ئۈچۈن يەرلىك سازەندىلەر بىلەن كۆپرەك ئۇچرىشىش زۆرۈردى. ئۇنىڭ قارىشىچە ئالدى بىلەن سەنەملەرنى خەلق سەنئەتكارلىرىدىن ئۆگىنىۋالسا ئاندىن ئۇنى نوتىغا ئالغىلى بولاتتى. شۇ دوستلارنىڭ بەزمە قىلىش تەلىۋىدىن پايدىلىنىپ، خەلق سەنئەتكارلىرى بىلەن ئۇچراشماقچى بولدى.

— سازەندە تونۇشلار باردۇر؟

— تونۇشلارغۇ بار، — دېدى يۇسۇپ زىيا.

— مېنىڭ ئىلتىماسىم سىلەرگە مالاللىق كەلتۈرمىسە شۇنداق بولسۇن. ئەكسىچە بولسا ناھايىتى ئۆزرلىكمەن.

— ئەمىسە ئەتە بىزنىڭ ئۆيدە ئولتۇرايلى، دېدى يۇسۇپ زىيا.

— مالال كۆرمىسىڭىزلا.

— مالال بولغۇدەك نېمىسى بار.

— ئۇنداق بولسا سىز مۇشۇ ئىش بىلەن بەنت بولسىڭىز، دوختۇر مېنى سىجاڭ ئالدىغا باشلاپ بارسا بولارمىكىن. قانداق دەيسىز بۇۋا؟

— مەن تەييار. بۈگۈن ماڭا قوناق بولۇڭ، ئەتە ئەتىگەندە سىجاڭ بىلەن كۆرۈشۈپ قايتقاندىن كېيىن زىيانىڭكىگە بارايلى.

— مانا قاراڭ، شەۋقى ئۇستاز بىلەن كېتىپ قالغان بولسام بۇنچە ئىش پۈتمەيتتى، — دېدى تەۋپىق ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

— بۈگۈن كۆرۈشكەن ئادەم بىلەن بۈگۈنلا مېھمان بولغىلى كېتىپ قالسىڭىز سەت تۇراردى، ئەپەندى، — دېدى دوختۇر چېقىشىپ.

— بەزىدە ئادەم يىگىرمە يىلدىمۇ سىنىشىپ، چۈشىنىشىپ بولالمايدۇ، بەزىدە بولسا ئاشۇنداق، كۆرۈشۈپلا چۈشىنىشكىلى بولىدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ زىيا؟ ئەخمەد ئەپەندى بىز بىلەن بارامسىز؟ ياق؟ مەيلى.

— سىلى ئۈچۈن قىيىن ئىشمۇ ئازغۇ، دوستۇم، — دېدى يۇسۇپ.

— شۇنى دەيمەن.

— ناتايىن، — دەپ كۈلدى تەۋپىق تالاغا قاراپ مېڭىۋېتىپ، — بەزىدە

گەپنى ئاشۇرىۋېتىشىڭىز بولمىغىنىدا سىزمۇ ياخشى كۆرۈشكە ئەرزىيدىغان كىشىسىز. بىراق مۇشۇ ئىشىڭىز ماڭا ياقمايدۇ.

ئۇلار شۇ گەپلەردىن كېيىن نوۋېشى مەكتەپتىن چىقىپ "ھىلال ئەھمەر" گە قاراپ كېتىشتى. يولدا كېتىۋېتىپ تەۋپىق مەجىدىن ئەپەندىن سورىدى:

— توختاجى چەتئەلدە كۆپ تۇرۇپ قالماس؟

— كۆپ تۇرمايدۇ، بۇنداق دېيىشىمدىكى سەۋەب، ئۇ كىشىمۇ ئەمدى يېشى دەۋر ئۇچۇن ئاز- تولا خىزمەت قىلماقچى بولسا كېرەك. چالا قالغان بەزىبىر مۇئامىلىلىرىنى ئۈزۈۋېتىپ كەلمەكچىكەن. چامامدا كېلىدىغانغا ئاز قالدى.

— ئەمدى بىز تۇردىغان بولغاندىكىن دەرسلىك كىتابلار كېرەك بولىدۇ. توختاجى كەلسە يەنە بىر قېتىم چەتكە چىقىشىدا بىز ئۇچۇن تاشكەنتتە دەرسلىك بۇيرۇتۇپ بەرسە ئوبدان بولاتتى.

— ئۇلگۇرىسىز، ئەپەندىم، ماڭا ئۆزىڭىز ھەققىدە سۆزلەپ بەرسىڭىزچۇ، پىلانلىرىڭىز، ئارزۇلىرىڭىز ھەققىدە، دېدى مەجىددىن.

ئۇلار مەجىدىن ئەپەندىنىڭ تۇرالغۇسىغا يېتىپ كېلىپ، ئازادە پاراڭغا چۈشتى.

3

ئەتىسى تەۋپىق سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپ گىمناستىكا ئويناپ، يۈز يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن بىر بۇردا نان شوكۇم قىلغاچ تۈنۈگۈن كەچ يازالماي قالغان كۈندىلىك خاتىرسىنى يېزىپ تولۇقلىۋەتتى. بۇ ئىشلارنى ئۇ مەجىددىن ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ يۇيۇنۇپ بولغىچىلا تۈگەتتى، ئاندىن تەييار بولغان مەجىددىن بىللە ناماز ئوقۇپ بولۇپ، چايۋاقتىغىچە ھويلىدا ئايلىنىپ پاراڭلاشتى.

چايدىن كېيىن ئىككىسى يۇمۇلاق شەگە بېرىش ئۇچۇن تۇرۇشتى.

— سىجاڭىنىڭ سەھەردە سېپىل ئۇستىدە ئايلىنىپ يۈرىدىغان ئادىتى بار. بەلكىم بۇ چاغقىچە ئىشخانىسىغا قايتقاندۇر، — دېدى مەجىددىن ئەپەندى.

ئۈنىڭ يول باشلىشى بىلەن ئۇلار ئاۋۋال مۇھاپىزەتچىلەر باشلىقى ئېلياسقا يولۇقۇشتى. ئېلياس ئۇلارنى ئىشخانىغا باشلاپ باردى. سىجاڭنىڭ كۈتۈش بۆلۈمىدە ئىشتاپ باشلىقى ئىدرىس ئۇلارنى كۈتىۋالدى.

— سىجاڭ سەلدىن كېيىن ھازىر بولىدۇ، كۈتۈپ تۇرۇڭلار، — دېدى ئىدرىس دىپلوماتلارچە مۇلايىملىق بىلەن. ئۈنىڭ مۇئامىلىسىدىن تەربىيە كۆرگەن ئادەملىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

سەلدىن كېيىن ئىشخانىغا تولۇق ھەربى فورما كىيگەن، ئوتتۇرا بويلۇق، گەۋدىلىك، بۇغداي ئۆڭلۈك، 45 ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى كىرىپ كەلدى. ئۈنىڭ مەزمۇت قەدەم ئېلىشلىرىدا پىشقان ھەربىينىڭ بەردەملىكى، جەسۇرلىقى بىلىنىپ، ئۆزىگە خاس سۈر بېغىشلاپ تۇراتتى.

تەۋپىق رەسمىي ھەربى كىيىمدىكى بۇ كىشىنىڭ سىجاڭ ئىكەنلىكىنى روھى سېزىملىرى ۋە مەجبىددىنىنىڭ سالىمى ئارقىلىق تونىدى دېيىشكە بولاتتى. چۈنكى ئۇ سىجاڭنى يېڭىسياردا كۆرگەندە بۇنداق ھەربىيچە فورمىسى يوق ئىدى.

— ياخشىمۇ سىز، سىجاڭ، مەن سىزگە كونا تونۇشىڭىزنى باشلاپ كەلدىم.

شۇنچە قىسقا ۋاقىتتىلا بولغان ئۆزگىرىشلەرگە قىزىقىپ تۇرۇپ قالغان تەۋپىق ئېغىز ئاچقۇچىلا، سىجاڭ ئۇنىڭغا بىر قەدەم يېقىنلاپ كەلدى:

— ۋوي، تەۋپىق، ئۆزلەمۇ؟— دېدى سىجاڭ قول ئۇزىتىپ ھەم ھەربىيلەرگە خاس تېز ۋە چۈس ھەرىكەتلەر بىلەن ئۇلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغاچ چاپىنىنى يېشىۋېتىپ، — سىز تازىمۇ تۇتۇق بەرمەس ئادەمسىزغۇ؟ نەلەردە يۈردىڭىز؟ — دېدى ئۇ مەمتىلى ئەپەندىگە.

— ئاتۇشتا يۈردۈم، مەنمۇ تېخى يېڭىلىقلارنى — ھاجىمنىڭ رەئىس بولۇپ ئۈرۈمچىگە ماڭغانلىقىنى، سىزنىڭ بۇياققا كېلىپ قارار تاپقىنىڭىزنى يېقىندىلا ئۇقتۇم. سىز بىلەن كۆرۈشۈشكە نېمە ئۈچۈن ئالدىرىماي، بىراق مانا ئەمدى نىسىپ بوپتۇ.

مەھمۇد مۇھىتى سەمىمىيلىك بىلەن باش ئېغىتىپ قويىدى. ئاندىن

ئۇنىڭدىن تەپسىلىي ئەھۋال سوراپ كەتتى. ئۇنىڭ سالماق، ئېغىر ئاۋازىدا ئاجايىپ مېھرىبانلىق، جەلىپ قىلغۇچى كۈچ يوشۇرۇنغانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى گاھ سىجاڭنىڭ يوغان، جىددىي كۆزلىرىگە تىكىلىپ جاۋاب بەرسە، گاھ ئاددىي سەرەمجانلاشقان ئىشخانىغا كۆز يۈگۈرتكەچ جاۋاب بېرەتتى.

— كونا دوسلىقىمىزنىڭ يۈز خاتىرىسى ئۈچۈن بولسىمۇ ھەمكارلىشىپ ئىشلەشكە ماقۇل دەرسىلەر؟ — دەپ سورىدى سىجاڭ يېقىملىق بىلەن. — مۇنداق دېگىنىم، سىلەرنى كەتمەكچى بولىۋاتىدۇ دەپ ئاڭلىغىنىم، راست ئەمەستۇ؟

— ئۇنداق خىياللىرىمۇ بولمىدى ئەمەس، — دېدى تەۋپىق سەمىمىيلىك بىلەن، — بىراق ئاخىرى يەنە كەتمەس بولدۇق.

— بەرىبىر مەن رۇخسەت قىلمايتتىم، ئەمدى ئوبدان بوپتۇ، ئىشلەڭلار. زىبىلداپ [1]يۈرگەننىڭ پايدىسى يوق، — دېدى.

— شۇنداق، نېمىلا بولمىسۇن ئاخىرى شۇ قارارغا كەلدۇق. ئەمدى سىزنىڭ پېشىڭىزغا ئېسىلىپ بىرنېمىلەر قىلارمىز، بىلگىنىمىزنى چىللارمىز، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئوچۇق- يۈرۈقلۇق بىلەن كۈلۈمسىرەپ(ئۇنىڭ بۇنداق يېرىم چاقچاق، يېرىم جىددىي سۆزلىرى كۆپ چاغلاردا يېڭى تونۇشلىرى بىلەن بولغان ئارلىقىنى يېقىنلاشتۇرۇش رولىنى ئويناتتى)، ئۇنىڭ مۇددىئالىرىنى ئوچۇقراق ئۇقۇپ بېقىشقا ئالدىرىغان سىجاڭ ئىتتىك ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ سورىدى:

— نېمە ئۈچۈن قالدىڭىز؟

— ئاكىڭىزنىڭ قەلىمىگە ۋارىس بولۇش ئۈچۈن، يەنى بىز مىللىتىمىزنىڭ قالاق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىشتىن ئىبارەت بۈيۈك مەخسەتنى دەپ قالدۇق.

— مېنىڭ ئاكام؟... — سىجاڭ مەرھۇم ئاكىسى تىلغا ئېلىنىشى بىلەنلا

[1] زىبىلدىماق — بىر جايدا تۇرالماسلىق(تۇرپان شىۋىسى)، — ئا.

غەزەپ ھەم قايغۇ ئارىلاشقان روھى ھالەت بىلەن تەۋپىققا تىكىلىپ قالدى.
— مەخسۇت مۇھەممىنىڭ قېنى بىكارغا ئاقتى دەمسىز؟ ئۇ قان بىزنىڭ كۆزىمىزنىڭ ئېچىلىشى ئۈچۈن ئاقمىدىمۇ؟ ...
مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقنىڭ دوستانىلىقى ئالدىدا ئېرىپلا كەتتى. ئۇنىڭ تېخىمۇ مېھرى ئېشىپ:
— خوش، پىلانلىرىڭىز قانداق؟ — دەپ سورىدى ئۇ.
— مەن ئاتۇشقا قارارلىشىپ، مەكتەپ ئېچىش ئىشىغا كىرىشمەكچىمەن.
— يالغۇزمۇ؟
— شۇنداق، سىجاڭ. بىراق، ئىشقا كىرىشكەن ھامان بىر مۇنچە دوست تېپىۋالالايدىغانلىقىمغا ئىشىنىمەن.
— ياخشى. شۇنداق قىلىڭلار، مەرھۇم ئاكامىمۇ خەلقنى ئاقارتىشنىڭ ئىنتايىن زۆرۈرلىكىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيتتى... — دېدى سىجاڭ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — بىز ئىنقىلاب قىلىش داۋامىدا نادان ئادەملەر بىلەن ھېچنەرسە قىلىپ بولمايدىغانلىقىنى ئۇبدانلا تونۇپ يەتتۇق...
شۇ چاغدا بۆلۈمگە سېرىق چاچ، كۆك كۆز، ئېگىز بوي، سېرىق ساقال بىر چەتئەللىك كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ يېنىدا ھېلىقى تاشقىرى بۆلۈمدە ئۇچراشقان شتاپ باشلىقى ئىدرىسمۇ باردى. ئۇلارنىڭ بىللە كىرىشىدىن ئىدرىسنىڭ تەرجىمانلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەيدىغانلىقىنى پەرەز قىلغىلى بولاتتى.
ئۇلارنى كۆرۈپلا مەھمۇت مۇھىتىنىڭ چىرايىدا كەيپى ئۇچقاندەك ئالامەت پەيدا بولدى. ئۇنى مېھمانلاردىن تەۋپىق بايقاپ قالدى.
- Доброе утро[1] Здравствуйте?[2] — دېدى چەتئەللىك ئۇچۇق - يورۇق كۈلۈمسىرەپ.
— مەن سىلەرنى تونۇشتۇرۇپ قوياي، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى ھېلىقى

① دوبرويې ئۇترو — (رۇسچە) — خەيرلىك سەھەر، — ئا.
② زدراستۇۋيتې — (رۇسچە) — ياخشىمۇسىلەر، — ئا.

ئىككەيلەننى تەۋپىققا كۆرسىتىپ، — بۇياق مېنىڭ ھەربىي مۇشاۋىرىم رىبالكىن بولىدۇ... — ئاندىن تەۋپىقنى قارشى تەرەپكە "مۇئەللىم" دەپ ئادىيلا تونۇشتۇردى.

ئىدرىس بىرمۇ گەپنى قويماستىن تەرجىمە قىلىپ تۇردى.

— Хорошо, Хорошо! Я очен рад с вами познакомиться![1]،

— دەپ كۈلۈپ تۇرۇپ باش لىڭشىتتى رىبالكىن.

مەھمۇد مۇھىتى ئۇھ تارتىپ كىرسلۇدىن تۇردى.

— ھازىرچە سىلەرگە ئۇزاق ئۇلپەت بولالمايمەن، ۋاقتىڭىزلار يار بەرسىلا مېنى ياد ئېتىپ يوقلاپ كېلىشنى ئۇنتۇپ قالمىغايسىلەر، خەير، — دېدى خوشلىشىپ،— ئالدىرىمىساڭلار باشقىلار سىلەرگە ھەمراھ بولىدۇ، بىر دەم ئولتۇرۇپ كېتىڭلار.

— رەھمەت، يەنە بىر قېتىم كۆپرەك ئولتۇرارمىز، ھازىر بىزمۇ ئالدىرايمىز، — دېدى، تەۋپىقمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ.

رىبالكىن ئۇلارنى مېھماندوستلۇق بىلەن چىڭ تۇتقانىدى، تەۋپىق سەمىمىيلىك بىلەن رەت قىلىپ، بىر دوستىمىزنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇشقا كېلىشىپ قويغاندۇق، ئۇلارنى ساقلىتىپ قويمايلى، دەپ سەۋەب كۆرسەتتى. شۇندىلا مۇشاۋۇر ئۇلارنى ئارتۇق زورلىمىدى ھەم مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ، شتاب باشلىقىغا قاراپ مۇرىسىنى قىستى.

ئىلياس ئۇلارنى دەرۋازىغىچە ئۇزۇتۇپ قويدى. يولدا كېتىۋېتىپ مەجىددىن ئەپەندى:

— قارىغاندا سىجاڭ بىلەن ئۇنىڭ ئورۇس مۇشاۋۇرى بىر- بىرىگە ئىشەنمەيدىكەن، خېلىدىن بېرى بۇنى بايقاپ كېلىۋاتىمەن. ئورۇس ھەرقاچان پەيدا بولۇپ سۆھبەتكە داخىل بولىدۇ. بۇگۈنمۇ شۇنداق بولدى، سىجاڭنىڭ بىز

---

[1] خاراشو، خاراشو! يا ئوچېن راد سۋامى پازنىكومتىسا — (رۇسچە) — ياخشى، ياخشى! سىز بىلەن تونۇشقانلىقىم ئۈچۈن ئىنتايىن خوشالمەن، — ئا.

بىلەن كۆپرەك پاراڭلاشقۇسى باردەك قىلىپ تۇراتتى، كېيىن بىردىنلا كەيپسىزلىنىپ كەتتى.

— شۇنداقمۇ؟— دېدى تەۋپىق خىيالچانلىق بىلەن ھەمدە ئۆزىنىڭ ساددىلىق بىلەن ئۇ يەردە دوستلىرىنىڭكىدە ئولتۇرماقچى ئىكەنلىكىنى دەپ يۇرگىنىگە ئۆكۈنۈپ قالدى.

— زىيانىڭكىگە كېتىمىزمۇ؟ — سورىدى دوختۇر.

— ھوي، تېخى ئەتىگەن. ئۇ بەلكىم مەكتەپتىدۇر. بىز شەۋقىنىمۇ نوۋېشىغا كېلىشكە تەكلىپ قىلىپ قويماپمىدۇق؟ يەنە تېخى مېنىڭ ھېلىقى ئىنىممۇ شۇ يەرگە بارماقچىدى. ئاۋۋال مەكتەپكە بارايلى، ئاندىن ھەممىمىز بىللە كېتىمىز. زىيانىڭ دەرسى تۈگىسۇن، كۈتەيلى.

ئۇلار نوۋېشى مەكتەپكە قايتىپ كەلگەندە سەيپىددىن ئىشخانىدا بىر نەۋرە ئاكىسىنى كۈتۈپ ئولتۇرغانىدى. ساۋۇت ئەپەندى، تۇرغۇن ئەپەندىلەر ئۇنىڭغا ھەمرا بولۇپ پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. يۇسۇپ ئەپەندى دەرسكە كىرىپ كەتكەن، سەۋقى تېخى كەلمىگەنىدى.

— ھازىر يۇسۇپ زىيانىڭكىگە بېرىپ بەزمە قىلىمىز. ئاندىن ئاتۇشقا كېتىمىز. سەنمۇ ۋالى مەھكىمىسىدىكى ئىشىڭنى تاشلا، كېتىپ مەكتەپ ئاچىمىز. — دېدى ئۇ سەيپىددىنگە.

يۇسۇپ زىيا دەرستىن چىقىپ سازەندىلەرنى ئۇقتۇرۇپ، تەييارلىقنى تەق قىلىپ قويغانلىقىنى ئېيتىپ تەۋپىقنى خوشال قىلدى. ئۇلار بىردەم خوشال-خورام پاراڭلىشىپ ئولتۇرغانىنىڭ ئۇستىگە شەۋقى سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى.

شائىر ھەمىشەمكىدەك ئۇزۇن تون، مەيسە-كالاچ كىيىۋالغان، ساقىلىنى چىرايلىق تاراپ، كىيىملىرىگە خۇشبۇي ئەتىر چېچىۋالغانىدى.

تەۋپىق ئۇنىڭ ياشانغانلارغا خاس يومشاق ۋە قۇرۇق چۈشكەن قوللىرىنى قوش قوللاپ سىقىپ قويىۋەتمەي تۇرۇپ:

— خىجىلمەن، ئۇستاز. دىدارىڭىزنى كۆرۈپ، سۆھبىتىڭىزدە بولۇشنى دېمىسەم ئاستانىڭىزگە بالا ئەۋەتىپ كىتابنى ئەكەلدۈرۈسەممۇ بولاتتى. سىزنى

ئەتتىگەندىلا بۇ يەرگە كېلىشكە ئالدىرىتىپ قويغىنىم سەل قاملاشمىغان ئىش بولدىمۇ نېمە؟ — دېدى ھۆرمەت بىلەن.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، ئىنىم؟ — دېدى شەۋقىمۇ بىر خىل چوڭلارنىڭ كىچىكلەرگە قارىتىدىغان مېھرىۋانلىقى بىلەن، — مەن سىلىگە ھاجەتمەن بولسام - يۇ، يەنە سىلى خىجىل بولىدىغان نىمىسى بار؟

— لېكىن، ئۇستاز، سىزنىڭ ماڭا ھاجەتمەن بولغىنىڭىز قانداق؟ بۇ يە مېنىڭ، يە سىزنىڭ شەخسىي ئىشىمىز ئەمەس، مىللەتنىڭ ئىشىغۇ؟ بۇنىڭغا سېنىڭ- مېنىڭ كېتەمدۇ، قانداق ئورۇنلاشتۇرۇشىڭىز بولسا بىمالال ئېيتىۋېرىڭ، مېنى ساداقەتمەن شاگىرتىم دەپ بىلىسىڭىز بولىدۇ.

— تەۋپىق راست دەيدۇ. بۇ كىشىنىڭ ئالدىدا ھەرگىز تۇزۇت كەتمەيدۇ، — دېدى يۇسۇپ ئەپەندى گەپ قىستۇرۇپ، — بۇ ئەپەندىنى چۈشەنگەنسېرى ئۇنىڭ مىللىي مەنپەئەتكە مۇناسىۋەتلىك ئىشلاردىكى مەيداننى كۆرۈپ يېتىلا، بۇ كىشى تارتىنىپ ئولتۇرىدىغانلاردىن ئەمەس.

مەجىددىنمۇ ئۆز نۆۋىتىدە تەۋپىقنى چېقىشىپ تۇرۇپ ماختىدى.

شەۋقى بۇ تەرىپلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ مەمتىلى ئەپەندىگە زوقلىنىپ باقاتتى. ئۇنىڭ كىچىك بۇرۇتى ياراشقان، قىزىللىق تەپكەن ئاق يۈزىنى، بولۇپمۇ ئەقىل- پاراسەتنىڭ چىرىغىدەك يېنىپ تۇرغان كۆزلىرىنى سۈرەتكە ئېلىۋالماقچى بولغاندەك ئۇنىڭغا قارايتتى. كۆڭلىدە تېخىمۇ ئىسيانكار، تېخىمۇ قىزغىن ئىككىنچى ئەۋلادتىن سۆيۈنمەكتە، خاتىرجەم بولماقتىدى.

— دوستۇم، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى يۇسۇپ زىياغا قاراپ، ئۆزى ھەققىدىكى گەپلەرگە خاتىمە بېرىش ئۈچۈن، — ھاجىمكامنىڭ شۇنچە سەھەردە كېلىشىگە قاراپ ئېيتىپ بېقىڭ، ئۇ تازا قىزغىن، ئوت يۈرەك كىشى ئەمەسمىكەن.

— ئەلۋەتتە، ئۇ بىر پارچە چوغ، ئۇ يېنىپ بولغىلى تۇرغان چوغ، سىلى تازا يېنىۋاتقان چوغ. ئەمدى ئىككى چوغ بىر بولدۇڭلار.

— بۇ كىشى نېمە دەيدۇ، ئەپەندى؟ — دېدى شەۋقى تەۋپىقنى ھوجۇمغا ئاتلاندۇرۇش ئۈچۈن دەي - دەيگە سېلىش ئاھاڭىدا، كۈلۈپ تۇرۇپ.

— نېمە دەيتى، ئىنتايىن توغرا گەپ قىلدى، بىزدە "يالغۇز ئوتۇن يالۋۇرسا كۆيمەس" دېگەن گەپ بارغۇ، دېمەك، ئەمدى كۆيگۈچى ئىككى بولسا ئوت ئۇلغۇيىدۇ، شۇ،— دېدى تەۋپىق كۈلۈپ،— بىزنىڭ شولا چېچىپ تۇرغان سىرتقى قەۋەتىمىزنى كۈل بېسىشقا باشلىغاندا يېڭى ئوتۇن سېلىنىپ تۇتاشتۇرۇلسا بۇ ئوت ئۆچمەيدۇ، دېگەن سۆز. شۇنداق ئەمەسمۇ، ھاجىكا؟

— بولدى قىلىڭ، يۈسۈپ ئەپەندى، — دېدى مەجىددىن ئەپەندى چاخچاققا ئارىلىشىپ، — بىزنىڭ تەرپىمىز ئاجىز، بۇلار كۈچلۈك كېلىپ قالدى. ئىككى شائىر بىر بولىۋالسا بىزدەكلەرنى پومىلايدۇ ـ دە.

— بولدى، بولدى، بوۋا، بىز ھاجىكام بىلەن ئۆز ئىشىمىز ئۈستىدە سۆزلىشىۋالايلى، ھېلى زىيانىڭ ئۆيىگە كېتىمىز، ئۇ چاغدا بۇ ئىشلارنى سۆزلىشىشكە پۇرسەت بولمايدۇ. قېنى، ھاجىكا، "دېۋان" ھەققىدە قانداق ئوي- پىلانلىرىڭىز بولسا ئېيتىپ بېقىڭ. دوستلىرىمىزنىڭ بارىدا ئۇلارنىڭمۇ مەسلىھەتىنى ئالايلى.

— پاتراق پۈتتۈرۈش ئۈچۈن ئىككىمىز بۆلۈشىۋالساق بولماسمۇ؟

— بۇنىڭدا ئىككىمىزنىڭ ئىشلەتكەن سۆزلىرىمىزدە ئىككى خىللىق بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. ئاتالغۇلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن چوقۇم باشتىن- ئاخىر بىر قولدىن ئۆتمەي بولمايدۇ. دېمەك، بىر ئادەم مۇھەررىرلىك قىلمىسا بولمايدۇ.

— سىلىنىڭچە بولغاندا...؟

— مېنىڭچە بولغاندا كىتابنى ماڭىلا بېرىڭ، مەن تەرجىمە قىلاي. ئوتتۇرلۇق ئېلىپ كېلىپ سىزگە بېرەي، سىز تەھرىرلەڭ. شۇنداق قىلساق ھەم تەرتىپلىك، ھەم تېز بولىدۇ؟ دەپ ئويلايمەن.

— بۇنداق بولغاندا ھەممە ئېغىرچىلىق سىلىنىڭ ئۈستىلىرىگىلا چۈشۈپ قالغۇدەكقۇ؟

— ئۇنداقمۇ ئەمەس، ئەگەر شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ مەن ياش بولغاندىكىن ئېغىر تەرپى ماڭا بولسىمۇ ھېچقىسى يوق. سىز پېشقەدەم بولغاندىكىن نازۇك تەرپىنى ئۈستىڭىزگە ئېلىڭ. شۇنداق بولغاندا مەندە يۈك

ئېغىرلىقى، سىزدە مەسئۇلىيەت ئېغىرلىقى بولىدۇ. يەنىلا سىزنىڭ ئەجرىڭىز كۆپرەك سىڭگەن بولىدۇ.

—سىلىزە، راستىنلا ھېچكىمگە گەپ بەرمەيدىكەنلا، جۇمۇ، — دېدى شەۋقى كۈلۈپ.

— شۇنداق پۇتۇشتۇقمۇ، ھاجىكا؟

— شۇنداق بولدى ـ دە، ئەمدى.

ئەمدى ئۇلار كونكىرېت مەسىلىلەر ھەققىدە پىكىرلەشتى، بۇ زور ئىشنىڭ پىششىقراق بولىشى ئۈچۈن ئاردا ئەخمەت ئەپەندىنىڭمۇ بىر قېتىم كۆرۈپ ئاققا كۆچۈرۈپ بېرىشى مۇۋاپىق تېپىلدى. شۇنداق قىلىپ بۇ ئىلمىي گورۇپپا ئۆز ئۆزىدىن شەكىلللەندى. بۇ ھەقتىكى گەپلەر بىر يەرگە بارغاندىن كېيىن:

— ئۇنداق بولسا، ئالدىراش بولمىسىڭىز بىز بىلەن بىللە يۇسۇپ ئەپەندىنىڭ ئۆيىدىكى بەزمىگە بېرىپ كۆڭۈل ئېچىپ كېلىڭ. بىز ئۇيەردە ئېچىلىپ- يېيىلماقچى،— دېدى تەۋپىق شەۋقىنىڭ قولىقىغا يېقىن كېلىپ قىزىقچىلىق بىلەن.

— نېمە بەزمە؟ ئۆيلەنمەكچى بولىۋاتامىلىيا؟

— بۇ بەزمە سىلەردەك يېڭى دوستلار بىلەن تونۇشقانلىقىمىز شەرىپىگە بېغىشلىنىدۇ. شۇنداقلا يەنە بىزنىڭ نۆۋەتتە تۇتۇش قىلىدىغان زور ئىلمىي ئەمگىكىمىزنىڭمۇ باشلىنىش مۇراسىمى بولۇپ قالىدۇ. تۇرۇڭ ئەمسە، كەتتۇق.

تەۋپىق، سەيپىددىن، يۇسۇپ زىيالار ئالدىدا مېڭىشتى ئىككى بوۋاي ئارقىدىراق قالغىنىدا شەۋقى دوختۇرغا:

— تەۋپىق ھەقىقەتەنمۇ ئۇلپەتچىلىككە يارايدىغان يىگىتكەن، — دېدى.

ئون بىرىنچى باب

ئائىلە ئۈچۈنلا ياشاش ھايۋانلار ئارزۇسىدۇر،
بىر كىشى ئۈچۈنلا ياشاش پەسكەشلىكتۇر،
ئۆزى ئۈچۈنلا ياشاش نومۇسسىزلىقتۇر.
— ن. ئوستورىۋىسكى

يۇسۇپ زىيا تەكلىپ قىلغان سازەندىلەرنىڭ ھەممىسى قەشقەردىكى زىيالىلار بىلەن تونۇشلۇق بولغان، سانايى نەپىسە قارمىقىدىكى ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىق يىگىتلەردى. ئۇلارنى تەكلىپ قىلىنمىغان بولسىمۇ سانايى نەپىسە مۇدىرى ئوبۇلقاسىم باشلاپ كەلگەنىدى.

تەۋپىق ئوبۇلقاسىم بىلەن تېزلا تونۇشۇۋالدى ۋە ئۇنىڭ سانايى نەپىسەدەك مەدەنىيەت مۇئەسسەسىدە يېتەكچى بولىشىنىڭ موھىم ئەھمىيىتىنى تىلغا ئېلىپ، ئۇنىڭ خىزمىتىنى ماختاپ قويدى.

ئۇ ھاۋانىڭ ئىسسىقلىقى، يول يۈرمەك قىيىنچىلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئولتۇرۇشنى چۈشتىن كېيىن ھاۋا يانغانغا قەدەر داۋاملاشتۇرۇشنى ئىلتىماس قىلغانىدى. ئولتۇرۇش ھەقىقەتەنمۇ كۆڭۈللۈك بولدى. ئويۇن- كۈلكە، ناخشا- ساز بىلەن بىرگە يەنە ئىلمىي سۆھبەت، كەلگۈسىدىكى ئىشلار ھەققىدە قىزغىن تالاش- تارتىشلارمۇ بولدى. بۇ كۆڭۈللۈك ئولتۇرۇشتىن كېيىن مەتنىلى ئەپەندى يېڭى- كونا تونۇشلار بىلەن خوشلىشىپ، كەتمەك بولۇپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇزىتىپ چىققانلار بىلەن بىر- بىرلەپ قول ئېلىشىپ ئاخىرىدا شەۋقىگە:

— كۆرۈشكىچە ئامان بولۇڭ، ئۇستاز. مەن «دىۋان»نى تەرجىمە قىلىشنى باشلىغاندىن كېيىن، تەرجىمە قىلىنغىنىنى ھەر قېتىم كەلگىنىمدە

ئوتتۇرلۇق ئالغاچ كېلىمەن. قانداق؟— دېدى ئۇ قولىدىكى خىرۇم سومكىسىنى سەل يوقىرى كۆتۈرۈپ.

— خەير، ئىنىم، خۇدا مەدەتكار بولسۇن، كۆرۈشكىچە ئامان بولسىلا، — دېدى شەۋقى هاياجانلىنىپ. ئۇلارنىڭ مۇئامىلىسى تېخى تۇنۇگۈنلا تونۇشقاندەك ئەمەسىدى.

تەۋپىق سەيپىددىننى باشلاپ چاپان بازىرىدىن ھېتگاھ ئالدىغا چىقتى. شۇ يەردىن پوچتا يالالاپ ئاتۇشقا يۈرۈپ كەتتى. ئۇ پىئانىنونىمۇ ئېلىپ كېتىشى كېرەكىدى. پوچتىدا كېتىۋېتىپ سەيپىددىن:

— قەشقەر سەنىمى، قاغىلىق سەنىمىنى گاچچىدىلا ئۆگىنىۋالدىڭىز-ھە؟ — دېدى گەپ باشلاپ.

— ئىلگىرىمۇ چالاتتىم، سەل باشقىچىراق بىر خىل (ۋارىيانتى) ئىدى، بۈگۈنكىسى يەنە سەل باشقىچىراقكەن، ئوبۇلقاسىم سانايى نەپسەنى ياخشى باشقۇرىۋاتقاندەك قىلىدۇ، ئۇ ئۆزى قانداقراق ئادەمكىن، ئۇقۇشۇپ كۆرەلمىدۇق، — دېدى تەۋپىق. ئۇنىڭ كەيپى ئىنتايىن چاغ ئىدى. شۇڭا ئۇ بىر نەۋرە ئىنىسىگە چۈشەندۈرۈپ، — سەنەملەردە مىللىتىمىزنىڭ خاراكتېرى باردەك قىلىدۇ، شۇڭلاشقىمۇ نوتىغا ئېلىپ قويۇاي دېگەنىدىم، ھەر ھالدا نوتىغا ئېلىنىپ ساقلىنىپ قالغىنى ئىشەنچلىكراق، — دېدى.

ئۇلار گۈزەردىن چىقىپ ھەزرەت يولىدا كېتىۋاتقاندا ئېگىزلىقتا ئوتلاۋاتقان پادىغا، يېشىل تامدەك تۇتاش كەتكەن قوناقلىقلارغا تويماي بېقىپ، بىردىنلا سەيپىددىنگە بۇرۇلۇپ:

— مۇنداق ماڭساق زېرىكىپ قالىمىز، مەن ساڭا كەچمىشلىرىمنى ھىكايە قىلىپ بېرەي، ئاڭلامسەن؟ — دەپ سورىدى خۇشخۇيلۇق بىلەن.

— جان دەپ ئاڭلايتىم، — دېدى سەيپىددىن.

— مەن ساڭا ئاتۇشتىن ئايرىلىشىم ۋە شۇندىن كېيىنكى ئىشلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرەي، بولامدۇ؟ — دېدى تەۋپىق يەنە.

— مەيلى، ئەمسە باشلاڭ.

تەۋپىق ئەتراپىدىكى يېزىلارغا-يىراقتا سوزۇلغان ئېتىزلارغا باقىنچە

قوشۇمىسىنى تۇرۇپ سەل ئويلىنىپ تۇرۇۋېلىپ، يەنە شۇ مەنزىلەردىن كۆزىنى ئۈزمەستىن سۆز باشلىدى:

— مەن تېجەندە — ئاق مەھەللىسىدە قۇناجىم ئاچقان مەكتەپتە ئوقۇشتىن ئىلگىرى ئېكىساقتا ئوقۇغانىدىم، ئېكىساقتا ئوقۇۋاتقان ۋاقتىمدىن باشلاپ سۆزلەپ بېرەي. بولمىسا ھېكايەم بەك چولتا بولۇپ قالغۇدەك، ئۇنىڭ ئۈستىگە يولمۇ ئۇزۇن، — مەمتىلى ئەپەندى بىر نەۋرە ئىنىسىگە لەپپىدە بىر قاراپ قويغاندىن كېيىن، يەنە كۆزىنى يىراققا تىكتى، ئىسسىقتا ئۇنىڭ مەڭزى تېخىمۇ قىزىرىپ كەتكەنىدى،— بۇ 1915- يىللىرىدىكى ئىش. تۈركىيەلىك ئەھمەد كامال[1] ئېكىساق مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىق قىلىۋاتقان چاغلار ئىدى. مەن ساڭا ئۇستازىم ئەھمەد كامالنى نېمە دەپ تەسۋىرلەپ بەرسەم بولىدىكىن، ئۇ مەندە ئەڭ چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان بىر كىشى. ئۇ ماڭا ھاياتقا قانداق قاراشنى، ئادەمدە غايە ۋە ئەقىدە بولۇشى كېرەكلىكىنى، ھەمدە بۇ غايە قۇرۇق سۆز بولۇپلا قالماي كىشى ئۆز غايىسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش يولىدا قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى ئۆگەتكەنىدى. مەن ئەنە شۇ كىشىدىن دەسلەپ ۋەتەن ئوقۇمىنى، مىللەت ئوقۇمىنى،

---

[1] ئەھمەد كامال (ئىلكۇل) — 1889- يىلى (بۇگۇنكى گېرتسىيىگە قاراشلىق) رودوس ئارىلىدىكى رودوس شەھرىدە تۇغۇلغان (تۇغۇلغان ۋاقتى ھەققىدىكى مەلۇمات ئەھمەد كامالنىڭ «بىر يىتىمنىڭ ھاياتى» ناملىق ئەسىرىدىن ئېلىنغان). 1914- يىلى 16- فېۋرالدا ئىستانبۇلدىن ئايرىلىپ ئاتۇشقا قاراپ يولغا چىققان. ئۇنى بۇ خىزمەتكە ئەۋەتكۈچىلەر زىيا گۆكالىپ ۋە تەلئەت پاشا بولۇپ، تەلئەت پاشا ھەج مۇناسىۋىتى بىلەن ئىستانبۇلغا كەلگەن مۇسابايلار جەمەتىدىن بولغان ئوبۇلھەسەن ھاجىغا ھاۋالە قىلىپ، ئەھمەت كامالنى ھىمايە قىلىشنى ئۆتۈنگەن. ئەھمەت كامال بۇ سەپەرنى 27 كۈندە تاماملاپ 1914- يىلى 14- مارتتا ئاتۇشقا يېتىپ كەلگەن. 1914- يىلى 19- ئاپرىلدا دارىلمۇئەللىمىن مەكتىپى ئېچىلغان. قەشقەردە ۋە ئۈرۈمچىدە تۈرمىلەردە ياتقان. 1920- يىلى 18- ئىيۇندا ياپون پاراخودى بىلەن شاڭخەيدىن ھامبۇرگقا، ئۇ يەردىن رېشت پاشا پاراخودى بىلەن تۈركىيەگە قايتقان. 1966- يىلى 22- مايدا ۋاپات بولغان (بۇ مەلۇماتلار ئەھمەت كامالنىڭ «چىن —تۈركىستان خاتىرىلىرى» ناملىق ئەسلىمىسىدىن ئېلىندى. بۇ ئەسەرنىڭ ئاخىرقى نەشرى دوستۇم دوكتور يۇسۇف گېدىكلى تەرىپىدىن نەشرگە تەييارلانغان ۋە شەرھىيلەنگەن)، — ئا.

نادانلىقىنىڭ ھالاكەتكە ئېلىپ بارىدىغانلىقىنى چۈشىنىۋالغانىدىم. مېنىڭ شوخ مىجەزىم، سوئالغا تولغان قەلبىم، تىنىم تاپماسلىقىم، خاتىرەمنىڭ كۈچلۈكلىكى ئۇستازىمغىمۇ بەك ياقاتتى. ئۇ دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلاردىمۇ پۇرسەت تېپىپ مەن بىلەن چوڭ كىشىلەر بىلەن پاراڭلىشىۋاتقاندەك پاراڭلىشاتتى. ماڭا ياۋروپادىكى چوڭ شەھەرلەر، باغچىلار، دېڭىزلار، ئالىي مەكتەپلەر، زاۋۇتلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇنىڭ ھېكايىلىرىدىكى ھەممە يېڭىلىك قەلبىمدە تۈگىمەس سوئاللارنى قوزغايتتى ۋە مەن ئۇنى سوئاللار يامغۇرىغا كۆمۈۋېتەتتىم.

— ئەھمەد كامالنىڭ تەربىيىسى ۋە پەرۋىشىدە كەلگۈسىگە تەلپۈنۈش، تىرىشىپ ئىستىقبال تېپىش، تىرىشىپ ۋەتەنگە خىزمەت قىلىش ئىستىكى تۇغۇلغانىدى. بىراق رۇس كونسۇلى ۋە قەشقەر بايلىرىدىن ئۆمەر باي قاتارلىقلارنىڭ ھۆكۈمەتكە چېقىشى بىلەن ئۇ ھەپسىگە ئېلىنىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇستازىمدىن ئايرىلىشقا توغرا كەلدى. كېيىن ئۇنى ئۇرۇمچىگە يوللىۋېتىشتى، ئۇ يەردىن ۋەتىنىگە قايتىپ كەتكەنمىش. ئۇنىڭدىن ئايرىلغان ۋاقتىمدا مەن ئەمدىلا يىگىتلىك يېشىغا قەدەم قويىۋاتقان ئۆسمۈر ئىدىم.

— ئاكام ئىككىمىزنىڭ ئاشۇنداق بىر ئادەمدىن تەربىيە ئېلىشىمىزغا دادىڭ سەۋەپچى بولغان. ئەگەر ئاخۇن دادام بىزنى يېڭى مەكتەپتە ئوقۇتۇشقا ئۈندىمىگەن بولسا بۈگۈنكى تەۋپىقنىڭ بولۇشىنى تەسەۋۋۇر قىلىشمۇ تەس ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئاخۇن دادامغا مىننەتدارلىقىم چەكسىز.

— كېيىن ئاكام ئىككىمىز تېجەندە بىر مەزگىل ئوقۇغان بولساقمۇ لېكىن كۆپ ئۆتمەي مەكتەپتىن ئايرىلىپ ئۆيگە قايتتۇق. ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن بۇيامەتتە پەننى مەكتەپ ئېچىپ بالىلارنى ئوقۇتماقچى بولۇپ، تەشۋىق قىلدىم. قىرىقچە بالا يىغىلدى. بالىلار مېنى ”مەمتىلى ئەپەندى“ دەپ ئاتاشتى، چوڭلارمۇ شۇنداق ئاتاشقا باشلىدى. بىراق مېنىڭ ئىشىم كونا دۇنيانىڭ بۇرۇختۇرم مۇھىتىدا كۆپ ھايات كەچۈرەلمىدى. كونا كۈچلەرنىڭ بېسىمى ئاستىدا بالىلارنىڭ ئاتا- ئانىلىرى بالىلىرىنى ئېلىپ كېتىشتى. مەن تولىمۇ مەيۈسلەنگەن بولساممۇ، بىراق، ئاچچىق ئەمەلىيەت ئالدىدا

ھېچنىمە قىلالمىدىم. بۇ چاغدا يېشىمىمۇ خېلى زورىيىپ قالغان، ئەقلىمىمۇ خېلى ئاشقانىدى.

— ئامالسىز دادامغا ياردەملىشىپ تىۋىپچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم. كۆڭلۈمدە تىۋىپچىلىكنى قېتىرقىنىپ ئۆگىنىپ، مۇشۇ جەھەتتىن بولسىمۇ خەلققە خىزمەت قىلىمەن دېگەن نىيەتكە كەلدىم. دورا ئۆسۈملۈكلىرى يىغدىم. ئۆسۈملۈكلەرنى قۇرۇتتۇم، سوقۇپ، ئايرىم- ئايرىم قاچىلىدىم ۋە دادامنىڭ تەجرىبىلىرى ئاساسىدا ئاسترتتىن يەنە قايتا سىناق ئېلىپ باردىم... دادام مەندىن چەكسىز رازى ئىدى. ئاكام ئىككىمىز بىر مۇنچە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ شىپالىق رولىنى بايقىدۇق، يەنى يېڭىچە تەڭشەش نىسبىتىنى تاپتۇق. بۇندىن باشقا دادام جوۋىچىلىقمۇ قىلاتتى، شۇڭا تېرە- تەسەك سېتىۋېلىش ۋە دورا ئۆسۈملۈكى يىغىش ئۈچۈن پات- پات يايلاققا چىقىپ تۇراتتۇق.

— دېمەك، ئائىلىمىزنىڭ كىرىمى ياخشى، تۇرمۇشىمىز خېلى ئوبدان ئۆتەتتى. بىراق، ماڭا ھامان نىمىدۇر يېتىشمەيۋاتقاندەك بولاتتى. يۈرىكىمنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدا ئەھمەد كامال ياققان ئوتلار ئۆچمىگەن، يۈرىكىم ھامان كەڭلىكلەرگە تەلپۈنەتتى. ئىستىكىم تېخىمۇ چوڭراق خىزمەت قىلىشىدى، ئەلۋەتتە. لېكىن، مەن بولسام تېخى بالا، بىلىمىممۇ، يۈز- ئابرويۇممۇ يوق. بۇنداق تۇرۇپ نېمە قىلالايمەن؟ مۇشۇلارنى ئويلىغىنىمدا بەكمۇ بىئارام بولاتتىم...

— بىر كۈنى سىلەرنىڭكىگە ئاخۇن دادام بىلەن كۆرۈشكىلى بېرىپ ياناشىمدا،— تەۋپىق شۈيەرگە كەلگەندە سەل توختاپ ئىلاۋە قىلدى، — بۇ كۈندىكى ئىشلار مېنىڭ كېيىنكى ھاياتىمدىكى ئۆزگىرىشلەرنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قالغانىدى، شۇڭا بۇنى سۆزلەۋاتىمەن،— شۇنداق دەپ ئىزاھلىغاندىن كېيىن ئاۋالقى سۆزنى داۋام قىلدى،— ۋاقۋاقدىن ياناشىمدا بۇيامەتنىڭ يۈز بېشى ئابدۇلباقى چوڭنىڭ ئىشىك ئالدىدىن رومىلىنى ئالدىغىراق چېگىپ، يۈزىگە سايىۋەن قىلىۋالغان ئون ئالتە ياشلاردىكى بىر قىز ئىتتىك يۈگرەپ چىقىپ قالدى. ھاۋا تازا قىزىغان چۈش مەزگىلى بولغاچقا

غېرىپچىلىق باسقان ئەگرى- بۈگرى يېزا يولىدا ئادەم يوقىدى، شۇڭا ئىتتىك باسقان ئاياق تىۋىشى دەرھال دىققىتىمنى تارتىپ دەۋرۋازا تەرەپكە قارىدىم. شۇنداقلا ھېلىقى قىزنى كۆرۈپ قالدىم. ئۇ ناھايىتى لىۋەن ئىدى. بىراق ئۇنىڭ ھەربىر گۈزەل ئالاھىدىلىكىنى تەسۋىرلەپ بېرىشكە ئاجىزلىق قىلىمەن. چۈنكى مەن ئۇنىڭغا بىر قاراپ قالدىم. مەن ئۇنىڭغا بىر قاراپ قالدىم- يۇ، دەرھال كۆزلىرىمىز ئۇچرىشىپ قالغان ۋە ئاللىقانداق سېھرى كۈچ بىزنى شۇ يەرگە مىخلاپ قويغاندەك ھەر ئىككىمىز تۇرۇپ قالغانىدۇق. مەن ئۇنىڭغا شۇنچە قىسقا مۇددەت قارىغىنىمغا قارىماي، ئۇنىڭ ھەرىكەتلىرىدىكى چاققان- تېتىكلىكنى، مىجەزىدىكى ئوچۇق- يورۇقلۇقنى بايقاپ، ”كىيىك بالىسىدەك“ شوخ نېمىكەن، دېگەن خىيالنى كۆڭلۈمدىن كەچۈردۈم ھەم ئۇنىڭ ئاشۇنداق مىجەز- خولقىغا يارىشا ئاۋازىمۇ كۈمۈش قوڭغىراقتەك بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ، ئاۋازىنى ئاڭلاپ بېقىش خىيالىدا ئالدىن گەپ ئېچىشقا ئۆز- ئۆزۈمگە ئىلھام بەردىم. نېمە دەيدىغانلىقىمنى قانچە قىلساممۇ ئويلاپ تاپالمىدىم. نېمە بولسا بولسۇن دەپ ئاخىرى:

— نېمانداق ھۈركۈپ كەتكەن كىيىك بالىسىدەك يۈگرەپ يۈرسىز؟...— دېدىم ئاڭسىز بىر ھالەتتە، ئىشەنچسىز ئاھاڭدا. شۇنداق دېدىم - يۇ، پۈتۈن بەدىنىمگە ئوت كەتتى. گەپلىرىم بەك قوپال كەتتىمىكىن دەپ دەككە- دۈككە بولۇپ قالدىم.

— سىزچۇ؟ سىزمۇ نىمانداق بۆرە بالىسىدەك ھۈركۈتۈپ يۈرسىز؟ ھۈركۈتكەن ئۆزى تۇرۇپ،... نەدىن كەلگەن ئادىمكام بۇ؟ ... — دېدى ئۇ.

پاھ، ئۇنىڭ ئاۋازى سازلانغان تارنىڭ ساداسىغا ئوخشايدىكەن! سەل جۇرئەتلەنگەندەك بولۇپ:

— ۋاقۋاقىقا- ئاخۇن دادامنىڭكىگە بېرىپ كېلىۋاتىمەن،... — دېدىم كۈلكىلىك ھالدا. ئەمەلىيەتتىمۇ ئۇ مېنى مەسخىرە قىلغاندەك قىلىپ:

— ۋىييەي، ئاخۇن دادىڭىزنىڭ كىملىكىنى ئۆزىڭىز بىلمىسىڭىز، مەن نەدىن بىلەي، سىزنىمۇ كۆرۈپ باققىنىم يوق، — قىز تازىمۇ ئەركە ئۆسكەن قىز بولغاچقا مەندىن جۇرئەتلىكراق بولۇپ چىقتى.

— تاشاخۇنۇمچۇ، مېنىڭ ئاخۇن دادام،... — بالىلارغا ئوخشاش سۆزلەرنى قىلىپ يۈرگىنىمدىن ئۆزۈمگە بەكمۇ ئاچچىقىم كەلدى. ھودۇققان ھالدا ئىزا تارتىشىمنى يوشۇرۇشقا ئالدىراپ، — مەن غانجۇغاندىن كەپ قاپمىدىم، مەنمۇ بويامەتلىكقۇ. سىز مېنى بىلمىسىڭىز مەن سىزنى بىلىمەن، سىز يۈز بېشىنىڭ قىزى.

— ھە ، مەنمۇ سىزنى بىلدىم، سىز تۇۋپىنىڭ ئوغلى. ھېلىقى ئەپەندىچىلىك قىلىپ يۈرگەن بالا، ئاڭلىغانتىم...

شۇ چاغدا ھويلىدىن بىرسىنىڭ گال قىرىشى ۋە سۆرەپ باسقان قەدەم ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ۋىيەي، دادام! چاپسان يۇقۇلۇڭ!— دېدى قىز ۋە دەرھال روملىنى پېشانىسىگىرەك قىلىپ، ئېرىق بويىغان ئېڭىشتى.

مەن ھەم ھودۇققان، ھەم كېتىشكە قىيمىغان ھالدا ئارقامغا قاراپ- قاراپ قويۇپ كېتىپ قالدىم. ئارقامدىن يۈز بېشىنىڭ قىزىغا كايىغىنى ئاڭلاندى...

شۇندىن كېيىن ماڭا شېرىن خىياللار ھەمرا بولىدىغان بولدى. يىراق يېقىنغا دورا ئۆسۈملۈكلىرى يىغىش، ئوقەت قىلىش ئۈچۈن بېرىشقا توغرا كەلسىمۇ دادام بىلەن ئاكام ئىككىسى باراتتى. مەن بىرەر باھانە تېپىپ، ئاكامنى بېرىشقا سايە قىلاتتىم- دە، ئۆزۈم ئۆيدە قالاتتىم. ئىشتىن بىكار بولسىلا يۈز بېشىنىڭ ئۆيى ئەتراپىدا ئەگىپ يۈرەتتىم.

كەچلىرى دوستلىرىم بىلەن بىللە ناخشا توۋلاپ كوچىنى چاڭ كەلتۈرۈپ ئۆتەتتىم. ئۇنىڭغا بېغىشلاپ بېيتلارنى يېزىشقا باشلىدىم. ھەتتا بەزىلىرىنى خەلق ناخشىلىرىنىڭ ئاھاڭىغا سېلىپ ئوقۇپ كېچىلىرى شۇ ئەتراپى ئەگىپتىم. قايتىپ كەلگەندىن كېيىنمۇ تۈننىڭ كۆپرەكىنى خىيال بىلەن ياكى تەمبۇر چېلىپ مۈڭ تۆكۈش بىلەن ئۆتكۈزۈپ، تۈزۈك ئۇخلىيالمايتتىم. ھەي، قارىغاندا ياش يىگىت دېگەن بەئەينى توسۇن تاينىڭ ئۆزى بولىدىكەن - دە، كۆن بويى سۇكۇلداپ يۈرگەن، ئىشلەپ ھارغانلىقىنىڭ ئۈستىگە يەنە يېرىم كېچىگىچە ناخشا توۋلاپ يۈرگەنلىرىمىز... — گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە ھارۋىكەشمۇ گەۋدىسىنى بۇراپ پاراڭغا قۇلاق سېلىشقا باشلىدى، ئات بولسا

ئاستا مېڭىشقا چۈشۈۋالدى. تەۋپىق ھېكايىسىنى داۋام قىلدى.

— ئانام مېنىڭ مىجەزىمدىكى ئۆزگىرىشلەرنى سېزىپ قاپتۇ، دادام ئىككىسى مەسلىھەت قىلىشىپ مېنى ئۆيلەنىۋەتمەكچى بولۇشقان ئوخشايدۇ. بىزدە بالىلارنىڭ مۇھەببەتلىشىشى بىلەن ئائىلە قۇرۇلىدىغان ئىش يوق، ئاتا- ئانىلار ئۆزلىرى تاللاپ بىرسىنى ئېلىپ بېرىدىغان گەپ بولغاچقا ئۇلارنىڭ كىمنى دىتىغا كەلتۈرىۋاتقىنىنى بىلمەك ماڭا مۇھىم ئىدى. ئۇلار بولسا مېنىڭ كۆڭلۈمگە كىمنى پۈككەنلىكىمنى سوراپمۇ ئولتۇرمايتى، ئۆزلىرىچە ئالدىرىشاتتى. مەن ئۇلارنىڭ بىرەر چاتاقنى تېرىپ مېنى تازا قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويىشىدىن ئەنسىرەپ ئۇلارنى توسۇشنى ئويلۇدۇم. لېكىن بىزدە ئاتا- ئانىغا توغرىدىن- توغرا بۇ توغرۇلۇق گەپ قىلىدىغان ئادەت بولمىغاچقا پەدىشەپ پەردىسى يول قويمايتى.

ئاخىرى مەن دوستۇمنى ئارىغا قويۇپ، ئاۋۋال ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە پۈكۈۋاتقىنىنى ئۇقۇشۇپ كۆردۈم، ئۇلارنىڭ كېلىنلىككە دىتلاۋاتقان قىز يۇز بېشىنىڭ قىزى ئەمەسلىكى مەلۇم بولدى. لېكىن مەن ئۆز كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتىشتىن خىجىل بولۇپ، ئۇلارنى توي قىلىشتىن توسۇپ قويۇش بىلەنلا چەكلەندىم.

بىرىنچى قېتىملىق ئۇچرىشىشتىن كېيىن كۆپ ئۆرۈنغان بولسامۇ قىزنى چالا- پۇچۇقلا قارىسىنى كۆردۈم - يۇ، سۆزلەشكۈدەك پۇرسەت تاپالماي يۈردۈم. مۇشۇ مەزگىل ئىچىدە بەكمۇ ئازابلاندىم. ھېلىقى چاغدا ئۇنىڭ ئىسمىنى بولسىمۇ سورىۋالمىغىنىمنى قارىمامدىغان! ئەمدى باشقىلاردىن سوراي دېسەم خۇددى باشقىلار مېنىڭ سىرىمنى بىلىۋالىدىغاندەكلا تۇيۇلۇپ ئاغزىمدىن چىقىرالمايتتىم.

ئاخىرى بىر كۈنى خۇددى بىرىنچى قېتىمقى ئۇچرىشىشىمىزدەك كوچىدا قىسقىلا ئۇچرىشىپ قالدۇق. ئۇ كۈنىمۇ چۈش ۋاقتى بولۇپ، ھاۋا ئىسسىق بولغاچقا تالا- تۈزدە ئىنسى- جىن كۆرۈنمەيتتى. مەن يەنە ۋاقىۋاغدىن يانغانىدىم. ئابدۇلباقى چوڭنىڭ ئۆيىگە يېقىنلاشقانسېرى قەدىمىمنى ئاستىلاتتىم. دەۋرۋازىنىڭ ئۇدۇلىغا ئاز قالغاندا ئاسمادىن چۈشكەندەكلا

مەشۇقۇم ئالدىمدا پەيدا بولدى. يۈرىكىم ئاغزىمغا تىقىلىپ قالغاندەك گەپ قىلالماي قالدىم. خۇددى بىردىنلا سوغۇق سۇغا چۈشۈپ كەتكەندەك ئەندىكىپ كەتتىم.

— ئەجەپمۇ ئۈچرىشىپ قالدىڭىزا، كېچە- كۈندۈز خۇدادىن تىلىكىنىم شۇ ئىدى، — دېدىم سەل دېمىمنى راستىۋېلىپ، دەككە- دۈككە ئىچىدە ئالدى- كەينىمگە قاراپ.

— سىزنىڭ ئەتىۋالىقىڭىزنى نەگە بېرىپ ئېيتاي،...

”بۇ نېمە دېگىنىدۇ؟...“ دەپ ئويلىدىم ئىچىمدە.

— ئۈچرىشىپ قالامىن دەپ تامادىلا يۈرگەنىدىم...

— سىز ئاياققا ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا ئۆگزىدىن،... قاچان ياناركىن دەپ ئۆگزىگە نەچچە چىقىپتىمەن. تۇۋا!... بىر چاغدا قارىسام ئەپەندىگە ئوخشاش مېڭىپ كېلىۋېتىپسىز... — دېدى قىزمۇ ئالاق- جالاق ئەتراپقا قاراپ.

دېمەك، بىزنىڭ ئارىمىزدا بىر ئېغىز رەسمى گەپ بولماي تۇرۇپلا ئويلىرىمىز بىر- بىرىمىزگە مەلۇم بولۇپ بوپتۇ.

— سىزگە جىق گەپلىرىم باردى، بىراق...

— مېنىڭمۇ... بىرسى كېلىپ قالسا گەپ تاپمىسۇن،... ئاخشاملىقتا بىزنىڭ باغقا كېلەمسىز؟ قاراڭغۇ چۈشكەن هامان يان ئىشكنى ئىچىدىن ئېچىپ قويىمەن، ئىشىك بىلەنلا چىرىسىز....

— ماقۇل....

— ئەمىسە ئىتتىكرەك يوقۇلۇڭ.

ئۇ قانداق تېز پەيدا بولغان بولسا شۇنداق تېز غايىپ بولدى.

ئۇ كۈنى كۈننىڭ كەچ بولمىغىنىنى نېمە دەيسەن. ئۇزۇنراق بادرا بولسا كۈننى ئىتتىرىپلا تاغ كەينىگە هەيدىۋەتكۈم كېلىپ كەتتى. مەن قانچىلىك سەۋرسىزلەنگىنىم بىلەن قوياشنىڭ نېمە پەرۋايى؟ كەچلىك تاماق گېلىمدىن ئۆتكىنىمۇ يوق. يۈز بېشىنىڭ ئۆيى تەرەپكە قاراپ چاپتىم. قوناقلىقلارنىڭ قىرلىرىدا مۆدۈرۈپ- چوقۇرۇپ، ئولارنىڭ يان ئىشىكىنى تاپتىم.

ئىشىك تاقاقلىقمىدىكىن، هەر هالدا هىم ئېتىكلىك تۇراتتى. بىراق بۇ

كەمدىن-كەم ئېچىلىدىغان ئىشىك بولغاچقا يامغۇر سۈيى ئۆلگۈجىكىگە لاي ئېقىتىپ كىرىپ چىڭقاپ قويغاچقا ئىشىكنى ئىتتىرىشىم بىلەنلا شۇنچىلىك سەت غىچىرلىدىكى، يۈرىكىمنىڭ ئۇرۇشى توختاپ قالغۇدەك بولدى. بۇ غىچىرلاش هازىرغىچە قۇلاق تۈۋىمدىن كەتمەيدۇ. هېلىمۇ ئەنە شۇنداق غىچىرلاشنى ئاڭلىسام شۈركىنىپ كېتىمەن.

باغقا كىرىپ تال باراڭنىڭ ئاستىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ ئېهتىيات بىلەن سوزۇپ- سوزۇپ نەپەس ئېلىپ ئۇنى كۈتۈپ تۇردۇم. بىر كەمدە باغنىڭ هويلا تەرەپتىكى ئىشىكى ئېچىلدى. ئۇنى مېنىڭ تىۋىشىمنى تونۇيدۇ دەپ ئىشىنىپ ئاللىقانداق چەررەندىگە ئوخشىتىپ ئىسقىرتىپ قويدۇم. ئۇ هولۇققان هالدا باراڭ ئاستىغا كەلدى ۋە ماڭا تاشلىنىدىغاندەك يېقىنلا كەلدى. مەن گويا ئۆتتىن قاچقاندەك بىر يانغا داجىپ ئارىمىزدا مۇئەييەن بوشلۇق قالدۇرۇپ توختۇدۇم.

— كەلدىڭىزمۇ؟ بىرسى كۆرمىگەندۇ؟

— ياق، كۆرمىدى.

— هە، گېپىڭىزنى قىلمامسىز؟ چاپسان بولۇڭ، مېنى ئىزلەپ قالىدۇ.

— نېمە دېسەم بولا، جىق گەپلىرىم باردەك قىلاتتى. ئەمدى بىرسىمۇ يوققۇ، هە، هېلىقى، نېمە، بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر...

— دەيدىغان گېپىڭىزنى كۆڭلىڭىزگە تىزىۋېلىپ ئاندىن كەلسىڭىز بولمامدۇ؟

— قانداق قىلىمەن، تىزىۋالساممۇ قېچىپ كەتسە؟ بۇنىڭغا ئۆزىڭىز ئەيىپلىك، سىز تىزىۋالغان سۆزلىرىڭىزنى دەۋەرمەمسىز....

— مەن؟... مەنمۇ شۇ... ئىلدام بولساق بولاتتى...

— هە، راست، هازىرغىچە ئېتىڭىزنىمۇ سورىماپتىمەن، بىرسىدىن سوراي دېسەم گۇمانلانمىسۇن دەپ قورقتۇم...

— مەنىسا،...

— هە، مېنىڭ ئېتىم...

— سىزنىڭ ئېتىڭىز مەمتىلى، شۇ.

— مېنىڭ ئېتىمنى قانداق بىلىسىز؟
— تېۋىپنىڭ بالىسنى بىلمەيدىغان ئىش بولامدۇ؟ سىز بالا ئوقۇتۇپمۇ يۈرگەن، خەق سىزنى ئەپەندى دەيدىغۇ؟
— ھېلىقى گېپىمنى تاپتىم... بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر كېلىن ئىزدىگىلى تۇرۇپتىكەن، توختۇتۇپ قويدۇم.
— نېمە؟!...
— ئۇلارنىڭ تاپقىنى سىز ئەمەسكەنسىز، شۇڭا...
— كىم؟ قەيەرلىك؟
— تۇققانلاردىن بىرىنىڭ قىزىمىش،...
— مېنىڭ توغرامدىمۇ شۇنداقراق بىر ئىشلار بولسا كېرەك، ئۆيدىكىلەر،...
— نېمە!؟ كىممىش ئۇ؟! نەلىككەن؟
— بازارۋېشىلىق دېيىشىۋاتىدۇ، مەن كۆرۈپ باقمىغان. ئەمما دوستلىرىم ھەركۈنى ئۇ توغرۇلۇق ئاڭلىغانلىرىنى ماڭا دېيىشىدۇ. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ئۇ تازىمۇ بۈزۈق، نەشىكەش بىرنېمىكەن، قىمارمۇ ئوينايدىكەن...
— ئېتى نېمىكەن؟
— ئېتى؟...
— ئۆيىڭىزدىكىلەر نېمىشقا ئاشۇنداق بىر ئادەمگە چاپسانلا ماقۇل كېلىپ قويغاندۇ؟
— ئۇنىڭ قولىدا ھۈنىرى بارمىش. ھۈنىرى بار ئادەم خار بولمايدۇ، دەپلا قىلىۋاتقان ئىش...
— ھۈنىرى بولۇپ نېمە ھۈنىرى بولار ئۇنىڭ؟ يا دوغچىدۇ، يا ناۋايدۇ، شۇ... ئەمدى قانداق قىلىمىز؟
— مەن قىز بالا تۇرسام مېنىڭ قولۇمدىن نېمە كېلىدۇ؟ شۇڭا سىزنى كۆرۈشكە ئالدىرىغانتىم. ھەمىشە ناخشا ئېيتىپ ئۇيان- بۇيان ئۆتىسىز، ئادەمنى قىياپ... تېنىچقىنا ئۇخلىغىلىمۇ قويمايدىغان بولدىڭىز.
— سىزگە تېتىمىغان بولسا بۈگۈندىن باشلاپ بۇ ئەتراپتا ئۈنۈمنى

ئۆچۈرەي.

— ياق، ياق، — دېدى قىز ھولۇقۇپ، — ئەسلا! مېنى ئۈنىڭدىنمۇ مەھرۇم قىلماڭ...

— ئۈنىڭغىمۇ ماقۇل. ھېلىقى ئىشنى ئۆزەم بىر ئامال قىلىمەن. بولمىسا مەشھەدكە بېرىپ ھېلىقى بىر نېمە بىلەن كۆرىشىمەن...

— ھەرگىز ئۈنىڭ بىلەن كۆرۈشكۈچى بولماڭ! ئۇ تۇرغانلا بىر ئىت ئىمىش. ھە دېسە پىچاق كۆتۈرۈپ چىقىدىغان قانجىق دەيدۇ. بىر ئۈنىڭ بىلەنلا كەتمەيدۇ دەڭا، تېخى، بازاۋېشىلىقنى بىلەمسىز، خوشۇلغاي دەڭ. ئۇ خەققە گەپ قىلىپ ئايىقىغا چىققىلى بولامدۇ. باشقا ئامال بولسا قىلىڭ. ماڭىمۇ گەپ كەلتۈرۈپ قويماڭ... ئەمدى كېتىڭ، چاققان بولۇڭ. ئانام مېنى ئىزدەپ قالىدۇ، ھويلىدا بىرسى مېڭىپ يۈرىدۇ...

شۇنچە ئۇزاق كۈتۈپ ئاران قولغا كەلتۈرگەن قىممەتلىك مىنۇتلار ئەنە شۇنداق تېزلا ئاخىرلاشتى. ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىشتا ۋىسال شاتلىقى بىلەن دىلىم يايراپ، دەممۇ- دەم خۇشاللىق ئاتىشى ۋۇجۇدۇمنى كۆيدۈرۈپ تۇرغان بولسا، ئەمدى قىيالماسلىق ئىلكىدە يۈرىكىم ئېچىشىپ ياندىم.

ئىككى ئېتىزدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۆزەمنى روھلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىشەنچسىز ئاۋازدا ناخشا باشلىدىم. ئەمما بۇ ناخشام ئۆزەمگىمۇ يىغلاۋاتقاندەك ئاڭلاندى.

قانداق ئامال قىلىپ بولغۇسى توينى بۇزۇشنى ۋە مەنىسانىڭ ۋىسالىغا يېتىشنى ئويلاپ، كېچىسى ئۇيقۇ، كۈندۈزى ئارامچىلىق بولمىدى.

دادام كۆزدىن قالماي توي قىلىشقا ئالدىراپ ماڭا ئادەم قويىاتتى. ئاخىرى مەن دوستلىرىم ئارقىلىق كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتتىم. مېنىڭ كۆڭۈل سىرىم تۇققانلار ئارىسىدا بىر مەزگىل غۇلغۇلىغا سەۋەب بولدى. ئۇلاردىن بەزىلىرى ”خەق ئېغىز ئېچىپ قويغان ئىشنى بۇزساق گۇناھكار بولىمىز“ دېسە، بەزىلىرى ”تارتىۋېلىش“ نى تەشەببۇس قىلاتتى. ئاخىرى، يۈز بېشىنىڭ باشقا بىرى بىلەن قۇدىلىشىپ قويغانلىقىنى بىلمەسكە سېلىپ، گەپنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ سىناپ بېقىش قارارىغا كېلىشتى. ئۇلار دادامنىڭ يۈزى بېسىپ

كېتىدىغانلىقىغا ئىشنەتتى.

ئويلىغىنىمىزدەك ئابدۇلباقى چوڭ دەرھاللا بولىدىغان توي ئىشىدىن ياندى. بىزنىڭ ئۆيدىكىلەر دەرھال داستىخان كىرگۈزۈپ مەنىسانىڭ بېشىنى باغلاپ قويدى.

مېنىڭ رەقىبىمنىڭ دادىسى قازىغا ئەرز قىلىپ، ئابدۇلباقى چوڭنى جازاغا تارتقۇزماقچى بولۇپ كۆپ ئاۋارە بوپتىمىش. كېيىن مەن بىر قېتىم بازارغا بارغىنىمدا رەقىبىم بىر توپ ”نوچىلار“بىلەن ئالدىمنى توستى.

— ئاكاڭ قارىغايىنىڭ كىملىكىنى بىلىپ قالسەن! — دەپ پوپۇزا قىلدى ئۇ.

— مەن سېنى بالدۇرمۇ بىلەتتىم، — دېدىم مەنمۇ. گەرچە يالغۇز بولسامۇ بازارچىلار ئاجرىتىپ قويىدىغۇ دېگەن ئىشەنچىم باردى.

— ئاكاڭنىڭ ئالدىدا ھۆرت- پۆرت دەيدىغان نېمە ھەددىڭ؟! مەن دېگەن مەشھەدلىك جۇما!

— مەن ساڭا ھېچنېمە دېگىنىم يوق، ئەكسىچە ئۆزەڭ دەۋاتىسەن، بازارلىق بولغىنىڭ يوغۇن ئىش ئەمەس! ئاداۋىتىڭ بولسا ئۇچۇق ئېيت.

— خەقنىڭ بولغىلى تۇرغان تويىنى نېمىشقا بۇزىسەن.

— مەن بۇزمىدىم.

— ئەمىسە، ئۆيۈڭدىكىلەر بۇزغاندۇ؟

— ياق ئۇلارمۇ بۇزمىدى. قىز سېنى خالىمايدۇ، سېنى ياراتمايدۇ. بۇ ئىش شۇنىڭ رايى بويىچە بولغان ئىش!...

— سېنى ياراتمامدۇ؟ ھە! بۇگۇن سېنىڭ بۇرنۇڭنى تۈزلىۋېتىپ باقاي، قېنى شۇ چاغدا يەنە سېنى ياراتمامدىكىن!

— بۇ تالىشىپ ئولتۇرىدىغان ئىش ئەمەس! ئوغول بالا بولساڭ قىزنىڭ مەيلىنى ئۆزەڭگە قارىتىۋال، شۇنداق قىلالىساڭلا مېنىڭ باشقا گېپىم يوق. ساڭا ئوخشاش يول توسۇپ ئۇششۇقلۇق قىلىپ يۈرمەيمەن.

شۇ چاغدا بىزنىڭ پارىڭىمىزنى ئاڭلاپ تۇرغان بىر مويسىپىت كىشى گەپكە ئارىلىشىپ:

— بۇ مانا تـوغرا گەپ ئەمەسـمۇ؟ ”مەرتنـى مەيدانـدا سـىناڭ“ دېگەنـدەك سەنمۇ يىگىت بولـساڭ خەقنىـڭ مەيلىنـى ئـۆزۈڭگە تاتـىۋالـساڭ بولـمـىدىمۇ. كۆڭۈل دېگەن مۇشت بىلەن مايىل قىلغىلى بولىدىغان نەرسە ئەمەس. — دېدى.

— مـاڭەۋە، پوقـساقال، يولۇڭغـا مـاڭ! سـاڭا گەپ قىلغـان ئـادەم يـوق، — ئۇنىڭ شۇ گېپى بىلەنلا ئولاشقان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئۇلارنى ئەيىپلىدى، ھەم مېنى كەتكۈزىۋەتتى. رەقىبىم ئىچىدە خەپىلىگەن بولـسىمۇ مەخـسىدى ئىشقا ئاشمىدى.

بىز ئۇ يىلى قىش قىستاپ كېلىپ قالغاچقا توينى يەنە بىر يىلى كۈزگە قالدۇرۇق. بىراق، خـۇدا نېسىپ قىلمىسا قولۇڭغا ئالغـان ئاشـنىمۇ يېيەلمەيدىغان گەپكەن. مەنسا باشتىنلا ماڭا نېسىپ بولمىغان بولسا كېرەك، تەييار بولغان ئىش قېرىشقاندەكلا يەنە بىر يىلى قىز تەرەپتىن سۆزغا چىلاشتى.

شۇ چاغلاردا ئاخۇن دادام ماتىتەي بىلەن شېرىكلىشىپ قەشقەردە ”زەرب كاشغەر“ ناملىق تەڭگە قۇيدۇرغانىكەن. قەشقەر بايلىرىدىن ئـۆمەر باي كۆرەلمەسلىك، ئىچى قارىلىق تۈپەيلىدىن قۇيمىچىلارغا پارا بېرىپ تەڭگىنى ساختىلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. قۇيمىچىلا كۈمۈشكە رو، ئالتۇنغا مىس قوشۇپ ساختا تەڭگە ئىشلەپچىقارغان. ئۆمەر باي دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ ماتىتەيگە چېقىشتۇرغان. ماتىتەي تەكشۈرۈپ كۆرسە ئەھۋال ھەقىقەتەنمۇ شۇنداق. پارا ئالغان قۇيمىچىلار ئـاخۇن دادامنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە شۇنداق قىلغانلىقىنى ”ئىقرار“ قىلىشقان. ماتىتەي كۈمۈشلىرىمگە خىيانەت قىلدى دەپ ئاخۇن دادامنى قاتتىق تەپتىش قىلىشقا باشلىغانىدى. شۇڭا بۇ بىزنىڭ ئۇرۇقتىكى جىمى ئائىلە پاراكەندە بولۇپ تۇرغان، ھەسەتخورلار ھەدەپ تـۆگمىنى تـۆگە قىلىپ كۆرسىتىپ، ”جىنـايەت“ نـى چوڭايتىپ كۆرسىتىش ئۈچۈن ئالدىراۋاتقان، ئاخۇن دادام ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا مەجبۇر بولغان مەزگىل ئىدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن يۈز بېشى توينى ئارقىغا سۈرۈشنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. ئۇ پۈتۈنلەي ئادا- جـۇدا بولـۇپ كېتەي دېسە ئاخۇن

دادامنىڭ قايتا باش كۆتۈرۈپ قىلىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، ئەنە شۇنداق كۆزنىتىپ بېقىش يولىنى تۇتقانىدى.

بىراق، ئاخۇن دادامنىڭ ئىشى ئايدىڭلىششىنىڭ ئەكسىچە تېخىمۇ يامان تەرەپكە تەرەققىي قىلىپ، ھۆكۈمەت ئۇنى تۇتۇشقا بۇيرۇق چىقاردى. بۇنىڭ بىلەن ئابدۇلباقى چوڭ قۇدىلىقتىن يېنىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلدۈردى ھەم مەنىسانىڭ مەن بىلەن قېچىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ ئۇنى قاتتىق نەزەربەند قىلىپ قويدى. ئەنە شۇ چاغدا مەن ئاشۇ شارائىتتىن ئۇزۇل- كېسىل بىزار بولغانىدىم. كۆڭلۈمدە ئىنسانلار خالىغىنىنى قىلالايدىغان ئەركىن جەمئىيەت بەرپا قىلىش ئىستىكىمنىڭ ئىپتىدائىي ھالىتى بىخلانغانىدى.

1922- يىلى كۈز بولسا كېرەك، ئابدۇلباقى چوڭلار يېڭىدىن قۇدىلاشقان تەرەپ بىلەن توي قىلىش ھارپىسىدا مەنىسانىڭ ئوغا ئىچىۋالغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر يۇرتقا پۇر كەتتى. مەن بۇنداق بولۇشىنى زادىلا تەسەۋۋۇر قىلمىغانىدىم. يۈز بېشىنىڭ ئەركە چوڭ بولغان قىزدا بۇنچىلىك جاسارەتنىڭ بولغانلىقى مېنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى. مەن ئاشۇ قەيسەر قىزنى تىرىك يۇتقان مۇشۇ كونا دۇنيانى قانداق قىلغاندا ئاغدۇرغىلى بولىدىغانلىقى توغرىسىدا كۆپ ئويلىنىدىغان بولدۇم. يۈرۈگۈمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا ئۆسمۈر ۋاقتىمدىكى ئۇستازىم ئەھمەد كامال تەرگەن ئىسيانكارلىق ئۇرۇقلىرى بىردىنلا بىخلانغاندەك بولدى. مەن بۇ كۆڭۈل خاھىشلىرىمغا يېتىش ئۈچۈن كۆپرەك ئوقۇش، ئىلىمگە تولۇش لازىملىقىنى ئۇستازىمنىڭ سۆزلىرىدىن بىلىۋالغانىدىم.

ئاشۇ پاجىئە يۈز بەرگەن زېمىندىن كېتىش، مۇھىتنى يېڭىلاپ، نەزەر دائىرەمنى كېڭەيتىشتەك ئىچكى سەۋەپ، ھەمدە دادامنىڭ تىۋىپچىلىك ئىشلىرى ئۈچۈن دورا ئۆسۈملۈكلىرى تەييارلاش (بۇنداق ئىشلاردىن ئۆزۈمنى قاچۇرۇپ يۈرەتتىم، ئەمدى ئۆزۈم ئىختىيار قىلدىم)، ئاخۇن دادامنىڭ بۇ يەردىن باش ئېلىپ كېتىش سەپىرىگە ھەمرا بولۇش قاتارلىق تاشقى باھانىلەگە كۆرە 1923- يىلىنىڭ باھارىدا تەڭرى تاغنىڭ شىمالىغا قاراپ كەتتىم.

مېنىڭ شۇ چاغدىكى روھى ھالىتىم تولىمۇ مۇرەككەپىدى. تەلكىدىن

ئۆتۈشىمىز بىلەنلا گۈزەل سايرام كۆلى كۆك زۇمرەتتەك ئالدىمىزدا جۇلالىنىپ پەيدا بولدى. ئۇنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا خۇددى شۇ رەڭدىكى تاغلار تۇمانغا پۈركۈپ ياتاتتى. سايرام سۈيىنىڭ گويا كەڭساي تەرەپكە تېشىپ چىقماقچى بولىۋاتقانىدەك چايقىلىپ تۇرۇشى مېنىڭ قەلبىمدە مەۋج ئۇرىۋاتقان ئالىلىنىمىگە ئوخشاپ كېتەتتى، شۇڭا مەن كۆڭلۈمدە تاشقىنلاپ تۇرغان، ئەمما چىقىش يولى تاپالمايۋاتقان ھېسياتىمنى شۇنىڭغا تەققاس قىلدىم. بۇنى شۇ چاغدا يازغان مۇنۇ مىسرالىرىمدىن كۆرىۋالغىلى بولىدۇ:

سايرام كۆلى ئۆزۈڭ كىچىك، دەردىڭ تولا،
داۋالغۇيسەن، ساھىللاردىن تاشالمايسەن.
ئەتراپىڭنى قورشىۋالغان ئېگىز تاغلار،
ئۆمتۈلسەن، داۋانلاردىن ئاشالمايسەن...

مەمتىلى ئەپەندى يىراقلارغا تىكىلگىنىچە گويا ھارۋىدا كېتىۋاتقىنىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك جىم- جىت بولۇپ كەتتى. ئۇ بەلكىم ھازىر كۆز ئالدىدا قاغجىراپ ياتقان قۇمالتاغنى ئەمەس، سايرام بويىنى، تەلكىنى، كەڭساينى كۆرىۋاتقاندۇ. رەڭگا- رەڭ گۈل- چېچەكلەرگە پۈركەنگەن قاپتاللار ئۇنى شائىرانە ئىلھامغا چۆمدۈرىۋاتقاندۇ...

سەيپىددىن بىلەن ھارۋىكەش ئۇنىڭ ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇشىنى كۈتۈپ جىم- جىت قۇلاق سالاتتى. بىراق، مەمتىلى ئەپەندىن سادا چىقمىدى. پەقەت بەشكېرەم يېزىلىرىنى ئارىلاپ كېتىۋاتقان ھارۋىنىڭ تاراقلىشى بىر خىلدا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئەتراپتىن سۈچى دېھقانىنىڭ ناخشىسى كېلەتتى. كۈتۈۋېرىپ ئۈمىدى ئۈزۈلگەن سەيپىددىن ۋىلىلداپ تۇرغان جەزىرىمە قۇمالتاغدىن كۆزىنى ئېلىپ سورىدى:

— كېيىنچۇ؟ كېيىن قانداق بولدى؟

مەمتىلى ئەپەندى چوڭقۇر خىيال ئىچىدىن چۆچۈپ باش كۆتۈرۈپ، بىر نەۋرە ئىنىسىگە كۆلۈمسىرەپ قارىدى ئۇنىڭ كۆلكىسىدە يۈرەكتە داغ بولۇپ

قالغان كونا جاراھەتنىڭ — پاجىئەنىڭ ئازابى بىلىنىپ تۇراتتى.

— كېيىنمۇ؟ كېيىن شىمالنىڭ ھەر قايسى شەھەر- يېزىلىرىنى كېزىپ ئاخىرى چۆچەككە يېتىپ بېرىپ تىرىكچىلىك قىلدۇق. مەن شۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ئاتۇشلۇق مامۇتھاجىم دېگەن كىشىنىڭ ساتىراچخانىسىدا ئىشلىدىم...

— چەتئەلگە چىقىپ كېتىشنى ئويلاپ كۆرمىگەنمۇ؟ ئۇ يەردىمۇ تۇرۇشقا ئىمكانىيەت بولماي قالغانمۇ ياكى ئوقۇش نىيىتىدە كەتكەنمىدىڭىز؟

— ھەر ئىككىسى بار... — تەۋپىق بىر دەم خىيال سۈرۈپ جىم بولۇپ كەتتى ۋە ئارقىدىن شارتتىدا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئۆزىنىڭ دائىمى خۇشخۇيلىقى ئەسلىگە كەلدى، ھېكايەمنى داۋام قىلىشقا قىتاۋاتىسەن- ھە، ماقۇل، ساڭا ھەممىنى سۆزلەپ بېرەي، — دېدى ئۇ ھەم بۇرۇلۇپ سەيپىددىنگە روبىرو بولۇپ ئولتۇرىۋېلىپ ھېكايىسىنى داۋام قىلدى.

— مېنىڭ قېنىم قىزىغانىدى. جاھالەتنىڭ زىيانلىرىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ تۇرغىنىم، ئۇنىڭ ئازاۋىدا ئىڭراۋاتقانلارنىڭ ئاھۇ- زارى قۇلىقىم تۈۋىدە جاراڭلاپ تۇرغانلىقى ئۇچۇن مەندە قارشىلىق قىلىش تۇيغۇسى، بۇزۇپ تاشلاش ئىستىكى ئويغانغانىدى. شۇڭا ئىمكانىيىتىم يار بەرگەن دائىرىدە جاھالەتلىك جەمئىيەتنىڭ جىنايەتلىرىنى ئېچىپ تاشلايدىغان بولدۇم. بىزنىڭ ساتىراچخانىمىزغا ئادەم كۆپ كېلەتتى. كۆپچىلىكى چاچ ئالدۇرمىسىمۇ مېنىڭ تەمبۇرۇمنى ئاڭلىغىلى كېلەتتى. شۇڭا بۇ يەر كىشىلەرنىڭ، بولۇپمۇ ياشلارنىڭ يىغىلىپ ئولتۇرۇپ، قوساق كۆپۈكىنى بوشىتىدىغان يېرىگە ئايلاندى.

كېيىن مۇرات ئەپەندى دېگەن بىر كىشى بىلەن تونۇشۇپ قالدىم. ئۇ قازان دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغان تاتار زىيالىسى بولۇپ، بۇ يەردە مەكتەپ ئاچاتتى. ۋاقىت تاپسىلا ساتىراچخانىغا كېلىپ بۇ يەرگە يىغىلغان ياشلار بىلەن پاراڭلىشىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ چوڭقۇر پىكىرلىرى، يىراقنى كۆرەرلىكى مېنىڭ زېھنىمنى ئاچاتتى. ماڭا ئۇستازىم ئەھمەد كامالنى ئەسلىتەتتى. ئۇنىڭدا خېلى كۆپ كىتاب باردى. يەنە كېلىپ بۇ كىتابلارنىڭ ھەممىسى قازاندا

كېيىنكى ۋاقىتلاردا نەشر قىلىنغان ئىلغار كىتابلار بولۇپ، بىز بىر توپ ياشلار يېرىم كېچىلەرگىچە دۇكان ئىچىدە ئوقۇپ ئولتۇراتتۇق.

مۇراد ئەپەندى بىزگە سوۋېت ئىتتىپاقىدا بولۇپ ئۆتكەن ئىنقىلابلار، ئاخىرىدا ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ غەلىبىسى، ئاق پادىشانىڭ ئاغدۇرۇلىشى قاتارلىقلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇ مەۋجۇت تۈزۈم ۋە ھۆكۈمران پادىشا ھەرگىزمۇ مۇتىئەسسىپلەر ئېيتقاندەك مۇقەددەس، تەۋرەنمەس نەرسە بولماي، بەلكى ئاغدۇرىۋەتكىلى بولىدىغان نەرسە ئىكەنلىكىنى سۆزلەيتتى. بۇنىڭغا سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزگىرىش بىلەن شۇ مەزگىللەردە يېڭىدىن دۇنياغا كەلگەن تۈركىيە جۇمھۇرىيىتىنى مىسال قىلاتتى.

بۇنداق سۆزلەر قۇرۇق ئوتۇندەك بولۇپ قالغان يۈرەكلەرگە ئوت تۇتاشتۇرۇدىغان سەرەڭگە بولاتتى. بىز كۆپ ئۆتمەي توپلىشىپ ئولتۇرۇپ زۇلۇم-جاھالەت ئۈستىدىن دەرت تۆكۈپ، ھۆكۈمەتنى سۆكۈپ، قوساق كۆپىكىمىزنى چىقىرىۋېتىلىشتەك پاسسىپ ئىنكاسنى، ئاڭلىق ھالدا ئاقارتىش تەشۋىقاتى ئېلىپ بېرىشقا ئۆزگەرتتۇق. مەلۇم مەقسەد، روشەن مۇددىئا ئاساسىدا خېرىدارلارغا سۆزلەشتىن تاشقىرى، كىتاب كۆچۈرۈپ كۆپەيتىپ ساۋاتلىقلارغا تارقىتىدىغان بولدۇق. بىرمۇنچە ياشلار مۇراد ئەپەندىنىڭ مەكتەپ ئىشلىرىغا ھەمكارلىشىدىغان بولدى. ئارىمىزدا قىزلارمۇ باردى. بۇلار ئارىسىدا تەربىيە ئالغان سەرۋەر ئىسىملىك بىرسى ئالاھىدە كۆزگە كۆرۈنەتتى. سەرۋەر مېنىڭ تۇنجى مۇھەببەت پاجىئەم تۈپەيلى مۇزلاپ كەتكەن يۈرىكىمدە ھارارەت پەيدا قىلىشقا، بارغانسېرى مەيلىمنى تارتىشقا باشلىدى...

بۇ چاغدا بىزنىڭ ھەرىكىتىمىز ھۆكۈمەت پايلاقچىلىرىنىڭ دىققىتىنى قوزغاشقا باشلىغانىدى. بەزى گۇمانلىق ئادەملەر ساتىراچخانىدا پات- پات پەيدا بولۇپ قالىدىغان بولۇپ قالدى. بىز ھەممىمىز مۇرات ئەپەندىنىڭ بېخەتەرلىكىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇنى مەكتەپتىن سىرتقا كۆپ چىقماسلىققا تەۋسىيە قىلدۇق. ھەمدە ئۇنىڭدىن ۋاقىتلىق يىراقلاشتۇق. پايلاقچىلارمۇ كۆپرەك ساتىراچخانىدىن گۇمانلانغاچقا، مۇرات ئەپەندىگە كۆپ دىققەت قىلىپ كەتمىگەنىدى. بىزمۇ بىر مەزگىل جاسۇسلار ھەرىكىتىنى سۇسلاشتۇرسۇن

ئۇچۇن جىم بولىۋالدۇق. بىراق شۇ مەزگىللەردە مەن قىزىقانلىق بىلەن ھۆكۈمەتنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان بىر ئىش قىلىپ قويدۇم:

— 1924- يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ساتراچخانىمىزغا قەشقەر تەرەپتىن كەلگەن بىرەيلەن كىرىپ قالدى. ئۇ باشقىلارنىڭ قەشقەر ئەھۋالى توغرىسىدا سورىغان سوئاللىرىغا قەشقەردە شۇ يىلى روي بەرگەن ئەڭ زور ۋەقەدىن بىرنى — ئابدۇقادىر دامۇللامنىڭ قەتىل قىلىنغانلىقىنى چوڭقۇر قايغۇ، ئېچىنىش ئىچىدە سۆزلەپ بەردى. ئۇ داموللامنىڭ چەتئەل مىسسىئونېرلىرىغا، مەدەنىيەت تاجاۋۇزچىلىقىغا قارشى قانداق كۈرەشلىكەنلىكى، ئۆزىنىلا ئويلايدىغان ھارام تاماق بايلار چەتئەللىككە تايىنىپ (يالاقچىلىق بىلەن) بېيىۋاتقاچقا بۇ ئىشقا ئۆچمەنلىك قىلغانلىقى، شۇۋىد مىسسىئونېرلىرى قەشقەر بايلىرىنى ئۆمەر باي قاتارلىقلارنى ئىشقا سېلىپ، ئۇ بولسا 300 تەڭگە پۇلغا بىر قارا قوساق ئىمانسىزنى سېتىۋېلىپ بۇ رەزىل قىلمىشنى سادىر قىلغانلىقىنى، ھەمدە قەشقەردە داموللام ھەققىدە تۇقۇلغان قوشاقلار، خەلقنىڭ داموللامغا قانداق قارىلىق تۇتقانلىقى... قاتارلىقلارنى سۆزلەپ بەردى.

— بۇ ئىشلارنى ئويلاپ كېچىچە ئۇيقۇم كەلمىدى. تېخىمۇ دىققىتىمنى تارتقىنى بۇ پاجىئەنىڭ سەۋەبكارلىرى ئىچىدە يەنىلا ئۆمەر باينىڭ بولىشىدى. ئويلاپ كۆرسەم ئۇستازىم ئەھمەد كامال ئاشۇ ئۆمەر باينىڭ پىتنىسى سەۋەبىدىن ئىكساق مەكتەپتىن قوغلانغانىدى. ئاخۇن دادامنىڭ ئېشىغا توپا سالغانمۇ يەنە شۇ. ئۆمەر باينىڭ دامۇللامنىڭ ئىشلىرىغا شۇنچە ئۆچمەنلىك قىلىشى بولسا ئادەتتىكى كۆرەلمەسلىكتىن ھالقىپ كەتكەن ئىدى. بۇ ئۇنىڭ "ئالداشقا كىچىك بالا ياخشى" دېگەندەك خەلقنىڭ نادان ھالەتتە تۇرشىنى ئۆزىنىڭ بايلىق توپلىشى ئۇچۇن پايدىلىق دەپ ئويلىغانلىقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، بۇ ئۇنىڭ نەقەدەر شەخسىيەتچى، قىتغۇر ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى جىنايىتى ئاددى ھالدىكى قاتىللىق بولماستىن مىللەتكە قىلىنغان خىيانەت، چەتئەلگە سېتىلىشتەك خائىنلىق ئىدى.

بۇلارنى ئويلاپ ئۇيقۇم كەلسۇنمۇ، يۇرىگىمدىكى ئەلەملىرىمنى زادىلا باسالماي قالدىم. شۇنىڭ بىلەن ئورۇنۇمدىن تۇرۇپ، ھېلىقى كىشى يېرىم-

ياتا ئېيتىپ بەرگەن مەرسىيە مەزمۇنىنى ئاساس قىلىپ بىر پارچە مەرسىيە يازدىم[1] بۇ مەرسىيەمنى يوغان بىر پارچە قەغەزگە كۆچۈرۈپ ساتراچخانىنىڭ ئالدى تېمىغا چاپلاپ قويدۇم. ئەنە شۇندىلا سەل ئارام تاپقاندەك بولۇپ ئۇخلاپ قاپتىمەن. تاڭغا يېقىن ئۇخلىغانلىقىمدىنمۇ، ئادەتتىكىدەك سەھەر ئويغىنالمىدىم. پەقەت بىر مۇنچە ئادەمنىڭ ساتراچخانا ئالدىدا قىلىشىۋاتقان غۇلغۇلىسىدىن ئۇيغىنىپ كەتتىم. نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرالماي ، ئىتتىك بېرىپ ئىشىكنى ئېچىۋىدىم، بىر توپ ئادەم ھېلىقى مەرسىيىنى ئوقۇۋېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ مۇلاھىزىسىگە قۇلاق سېلىپ بوسۇغىدا تۇردۇم.

بارغانسېرى ئادەم كۆپەيدى. بىلمىگەنلەر نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۆز ئارا سۈرۈشتۈرەتتى. دامولللامنىڭ ئۆلۈمىنى ئۆزلىرىچە ھەر خىل چۈشەندۈرەتتى. بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ تۇرۇپ، يەنە بىر قېتىم قېنىم قايناپ كېتىپ، ياڭراق ئاۋازدا نوتۇق سۆزلەشكە، خالايىققا دامولللامنىڭ ئۆلۈمىنى قانداقتۇر ”خۇدا بەرگەن ئامانىتىنى ھەرخىل يوللار بىلەن ئالىدۇ“ غانلىقى يۆنىدە چۈشەندۈرۈشكە ئۇرۇنۇش، زىددىيەتنىڭ ماھىيىتىنى يېپىش، زوراۋانلارغا يالاقچىلىق قىلىش بولىدىغانلىقى، شەخسىي زىددىيەت سەۋەبىدىن بولغان- ئاددىي ھالدىلا بىر شەخسنىڭ يەنە بىر شەخسكە قەست قىلىشىمۇ ئەمەسلىكى، بەلكى جاھالەت بىلەن ھۆرىيەتنىڭ، مۇتئەسسىپلىك بىلەن يېڭىلىقنىڭ مۇرەسسەسىز زىددىيىتىدىن بولغان پاجىئە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈشكە باشلىدىم. (شۇ چاغدا ئۆزۈمدە ناتىنلىق ئىقتىدارى بارلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلغانىدىم).

جاسۇسلارنىڭ ھەرىكىتى جىددىيلىشىپ قالدى. بىرسى ئارىغا قىستىلىپ كىرىپ تامغا چاپلانغان مەرسىيىنى سويۇۋېلىپ ئېلىپ كەتتى. خالايىق تەۋرەشكە، تارقىلىشقا باشلىدى. شۇ كۈنى كەچكىچە دۇكان ئەتراپىدا بىر خىل كۆڭۈلسىز جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى.

---

[1] «ئوقىدى — ئاشتى» ناملىق مەرسىيە كۆزدە تۇتۇلىدۇ، — ئا.

كەچقۇرۇن مۇراد ئەپەندى ماڭا سەرۋەرنى ئەۋەتىپتۇ. سەرۋەر:

— ئەپەندىم سىزنى كېچىسى ئەل ئايىقى جىمىققاندا يېنىمغا كەلسۇن دەيدۇ، — دېدى.

كېچىسى مۇرات ئەپەندىنى ئىزدەپ باردىم. ئۇ مېنى كۈتۈپ ئولتۇرغانىكەن.

— ئىنىم، ئۆزۈڭىزنىڭ قانچىلىك خەتەرلىك ئەھۋالدا تۇرۇۋاتقانلىقىڭىزنى بىلەمسىز؟ — دېدى ئۇ ئېغىر ئۇھ تارتىپ تۇرۇپ، — ياشلىقتىكى قىزغىنلىق كۆپ ھاللاردا خەتەرگە پىسەنت قىلماسلىقتەك قاراملىقنى تۇغدۇرىدۇ. كىشىدە خەتەرگە ئۆزىنى ئۇرۇش، تەۋەككۇل قىلىش خاھىشى ئۇيغۇتىدۇ. بەلكىم سىزمۇ ھازىر ھاياجانلىنىش تۈپەيلى مۇھىتنى نەزەردىن ساقىت قىلىۋەتكەنسىز. بەلكىم سېزنى قولغا ئېلىشى مۇمكىن، بەلكىم مېنىمۇ ۋە يەنە بىر قانچەيلەننىمۇ قولغا ئالار. بۇ قولغا ئېلىش ئۆمۈرلۈك زىدانغۇ بولماس، لېكىن قانداقلا بولمىسۇن سىزنىڭ زايا بولۇپ كېتىشىڭىزگە چىداپ تۇرالمايمەن.

ئەگەر بۇ تاسادىپىي چاتاق تۇغۇلمىغان تەقدىردىمۇ مەن سىزگە بۇ يەردىن كېتىش، ئوقۇيدىغان جاينى تېپىش مەسلىھەتىنى بەرگەن بولاتتىم. لېكىن ئۇ چاغدا يا ئۇستازىڭىز ئۇنىمايتى ياكى تۇغقانلىرىڭىز توسايتى. ئەمدى بۇ بىر باھانە- سەۋەپ بولسۇن، دەرھال كېتىپ قېلىڭ. بولسا بۈگۈن كېچىدىن قالماڭ. قىردا سىزگە ياردەملىشىدىغان قازاق يىگىتلەر بار، مېنىڭ ياخشى تونۇشلىرىم. ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە خەت يېزىپ قويدۇم. مېنىڭ ئېتىمنى مىنىڭ، بۇ يەردىن كېتىڭ، — دېدى.

مەن ئۈشتۈمتۈت قارارغا نېمە دەرىمنى بىلمەي تۇرۇپلا قالدىم. كاشكى سەرۋەر بولسىمۇ ئۇنىڭدىن مەسلىھەت ئالاتتىم. ھېچ بولمىسا ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىۋالسامۇ بولاتتى. ئەگەر موشۇ كېچە كېتىشكە توغرا كەلسە ئۇ سۆيۈملۈك قىز بىلەن خوشلىشىشقىمۇ پۇرسەت يوق!

مۇرات ئەپەندى مېنىڭ قاراملىق قىلىپ ئۇنىماسلىقىمدىن ئەنسىرەپ سۆزىنى داۋام قىلدى:

— ئەتىگەن سۆزلىگەن سۆزلىرىڭىزنىمۇ ئاڭلىدىم. پەرۋىش تاپسا

كىرەكلىك ئادەم بولىشىڭىزدا گەپ يوق. ئۇقۇش، بىلىم قانات پۇتىدۇ. كەڭرى پەرۋاز قىلىشقا ئىمكانىيەت بېرىدۇ. ئۆزىڭىزمۇ چۈشىنىسىز، جاھالەت، نادانلىق، خۇراپات بىزنىڭ بىر- ئىككى قېتىملىق نۇتىقىمىز ياكى بىر توپ ئادەمنىڭ يوشۇرۇن كىتاب ئوقىشى بىلەن ئۆزگىرىپ كەتمەيدۇ. مەن كۆپ سۆزلىمەي، قالغىنىنى يېتەرلىك ئوقۇيالىسىڭىز چۈشىنىپ قالىسىز. ئەمدى دەرھال ئوستىڭىز بىلەن خوشلىشىپ كېلىڭ، تاغىڭىزغا تاپىلايدىغانلىرىڭىز بولسا ئۇستىڭىزغا ئامانەت قىلىڭ، چاپسان بولۇڭ.

مۇرات ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىنى يىرالمايتىم. دىمىسىمۇ ئەھۋال ھەقىقەتەن خەتەرلىك ئىدى. شۇڭا دەرھال كېتىپ ئۇستامنى ئويغاتتىم ۋە ئۇنىڭغا ئەھۋالنى قىسقىچىلا چۈشەندۈردۈم. ئۇمۇ بۇگۈنكى ئىش ھەقىقىدە باش قاتۇرۇپ تۇرغانىكەن، تارتىشىپ تۇرماي رازىلىق بەردى. بۇ چاغدا غۇلجا جىيلىيۈزىگە كەتكەن ئاخۇن دادامغا بىر پارچە خەت يېزىپ قالدۇردۇم. ئۇنىڭغا ئۆيدىكىلەرگە يېزىلغان خەتنىمۇ قوشۇپ قويدۇم.

مۇرات ئەپەندى ئاتنى توقۇپ راستلاپ قويغانىكەن. ئۇ قولۇمنى ئۇزاق قىسىپ، ئاندىن مىنى ئاتنى مىنىشكە ئالدىراتتى. ئاندىن قىردىكى قازاق دوستلىرىغا يېزىپ قويغان خەتلىرىنى قولۇمغا تۇتقازدى. مەن ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى شەبنەملەرنى كۆرەلمىسەممۇ، ئاۋازىنىڭ تىترىشىدىن قەلبىنى ئېنىق كۆرۈپ تۇراتتىم. ئۇ مىنى مىڭىشقا ئالدىرىتىپ ئاتنىڭ ساغرىسىغا شاپىلاقلىدى...

مەمتىلى ئەپەندى شۇ يەرگە كەلگەندە گويا ھىكايىسىنىڭ ئاخىرىنى ئويلىنىۋاتقاندەك توختاپ قالدى. بىردەمدىن كېين داۋام قىلىپ:

— مەن مۇرات ئەپەندى دىگەندەك چەتكە چىقىپ كەتمىدىم،— دىدى بېشىنى چايقاپ، — قازاق داللىرىدا يېرىم يىلدىن ئارتۇقراق سەييارە تۇرمۇش كەچۈرۈپ، چەتئەلگە چىقىشتىن ئىككىلىنىپ ئاخىرى سەرۋەرگە تاتىشىپ قازاق دوستلىرىمنىڭ ئىلتىماسىغا قارىماي يەنە چۆچەككە قايتىپ كەلدىم.

1925- يىلىنىڭ كۈزىدە مۇرات ئەپەندى، ئۇستام ۋە ئاخۇن داداملار ئورتاق

مەسلىھەتلىشىپ مېنى ئۆيلەپ قويدى. مەن سەرۋەرنىڭ ۋىسالىغا يەتتىم. ئاخۇن دادامغا قەشقەردىكى خەۋپ تۈگىگەندى. بۇ چاغدا ماتتەي ئاغدۇرۇلغانىدى. بىزنىڭ تويىمىز ئۇنىڭ قايتىش ئالدىدا بويىنىدىن ساقىت قىلىنىۋەتكەن قەرزى ئىدى.

سەرۋەر بىلەن ناھايىتى ياخشى ياشىدۇق. مەن دۇكان ئاچتىم. ئۇ مەھەللىدە باللارنى تەربىيلىدى. كېيىن ئۇنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى تۇغقانلىرىنىڭ تەكلىپلىرى بىلەن مەسۇم تاران دېگەن كىراكەشنىڭ ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ شەمەيگە قاراپ كەتتۇق. بۇ 1926- يىلى ياز ئايلىرى ئىدى.

شەمەيدە مەن بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن ئوقۇپ يۈردۈم. بۇ مەزگىل سوۋېت ئىتتىپاقىدا قۇرۇلۇش يىللىرى بولغاچقا ئانچە مەمۇرچىلىك دېگىلى بولمايتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇرۇش جاراھەتلىرى تېخى تامامەن ساقىيىپ كەتمىگەن، تۈركىستان جۇمھۇرىيەتلىرىدە بولسا باسمىچىلارنى تازىلاش كېتىۋاتاتتى. بۇنداق شارائىتتا مېنىڭ بىر تەرەپتىن ئىشلەپ، بىر تەرەپتىن ئوقۇشۇم كۆڭۈلدىكىدەك بولمىدى.

سەرۋەر مېنى ئۆيدىن ئايرىلىپ تاشكەنتكە، قازانغا ياكى موسكۋاغا بېرىپ ئوقۇشقا دالالەت قىلاتتى. بىراق مەن ئۇنىڭدىن ئەنسىرەيتتىم. بۇ چاغدا ئۇ ئېغىر ئۇسقان بولۇپ قالغانىدى...

1927- يىلى سەرۋەر ئوغۇل تۇغدى. ئىسمىنى ئابدۇسەمەد قويدۇق. بۇ چاغدا مەن كىچىككىنە ئائىلىنىڭ غېمىنى قىلىمەن دەپ ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالمايلا قالدىم. بۇ ھالنى كۆرگەن سەرۋەر قەتئىي ھالدا مېنى ئوقۇپ كېلىشكە دەۋەت قىلىپ تۇرىۋالدى. ئىككىمىز ئۇزاق دەتالاش قىلىشقاندىن كېيىن ئاخىرى بىر قارارغا كېلىشىپ، سەرۋەرنى شەمەيگە تاشلاپ، ئوقۇش ئىزلەپ چىقىپ كەتتىم.

ئاۋۋال تاشكەنتكە باردىم. كېيىن ئىچكى روسىيگە كەتتىم.

دەسلەپ مۇسكىۋاغا بېرىپ بىر مەزگىل سەرگەردان تۇرمۇش كەچۈرۈپ، ئوقۇشنىڭ يولىنى قىلالماي يۈردۈم. كېيىن بۇ يەردە ئوقۇش ئۈچۈن ئۆرپ-

ئادەت، تىل ھەم ئىقتىسادىي جەھەتلەردىن بىراقلا قىينچىلىققا دۇچ كېلىدىغانلىقىمنى تونۇپ يېتىپ، تۈركىيىگە بېرىپ ئوقۇش نىيىتىگە كەلدىم. سودا پاراخۇدلىرىغا ئولتۇرۇپ تۈركىيىگە كېتىش ئۈمىدىدە سۋاستىپول شەھىرىگە بېرىپ پورتتىكى بىر ئاشخانىدىن ئىش تاپتىم. پورتتا چەتئەل پاراخۇدلىرى توختايتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە تۈركىيە پاراخودلىرىمۇ بارىدى. ماتروسلار بىزنىڭ ئاشخانىدا تاماق يەيتتى. پورتتىكى باشلىقلار مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ پاراخود خادىملىرىغا قولايلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن ئېچىلغان بۇ مۇسۇلمانلار ئاشخانىسىدا مەندىن باشقا ئازەربەيجان ۋە تاتارلار ئىشلەيتى.

تۈرك ماتروسلىرى تاماق ۋاقتىدا مېنى تەمبۇر چېلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلاتتى. مەن خەلق ئاھاڭلىرىغا ئۆزۈمنىڭ شېئىرلىرىنى سېلىپ ئېيتىپ بېرەتتىم. ناخشىلىرىمدا ئۆزۈمنىڭ تېنىچسىز ئۆمرۈم ھېكايە قىلىناتتى. بۇنىڭدىن باشقا ۋەتەندىكى نادانلىق، جاھالەت ئۈستىدىن قىلىنغان شىكايەتلەرمۇ بولاتتى. شۇنداق قىلىپ ماتروسلار بىلەن چاپسانلا تونۇشۇپ، چىقىشىپ كەتتۇق. ئۇلار ھەمىشە تۈركىيەدە يۈز بەرگەن يېڭىلىقلار- مۇستاپا كامال ئېلىپ بارغان ئىسلاھاتلارنىڭ مەزمۇنلىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى.

بۇنداق ئىسلاھاتلار بىزنىڭ جاھالەت ۋە نادانلىق ئىسكەنجىدە قالغان ۋەتىنىمىز ئۈچۈنمۇ ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى. شۇڭا تۈركىيەگە بېرىپ ئوقۇش ئارزۇيۇم كۈچىيىپ كەتتى.

بۇ ئارزۇيۇمنى تۈرك مايروسلىرىغا ئېيتتىم، ئۇلار مېنى تۈركىيىگە ئاپىرىپ قويۇشقا ماقۇل بولدى. شۇنداق قىلىپ 1928- يىلى تۈركىيەگە قاراپ يولغا چىقتىم قىرىم يېرىم ئارىلى تەدرىجىي ئارقىمىزدا قالدى...

...

بىرمۇ تونۇشۇم بولمىغان يات ئەلدە بىردىنلا ئوقۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالىشىم مۇمكىن ئەمەسىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مېنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىممۇ ئىنتايىن خەتەرلىكىدى. مەندە سۋاستىپول يۇرتىدا ئىقتىساد قىلغان ئازغىنا پۇلدىن باشقا ھېچنەرسە يوقىدى. كۆتىرىۋالغان تەمبۇرۇمنى

بولسا بۇ يەردە پۇلغا ئالمايتى.

مەن بىرەر پانا جاي تاپقۇچە بار دەسمايەمنى تۈگىتىۋەتمەسلىك ئۈچۈن ئىش ئىزلىدىم. بىراق ئىش ئورنى تېپىش ئاسان ئەمەسىدى. شۇڭا كۈنلۈك ئىشلىدىم. پورت ۋە پىرىستانلاردا، ۋوگزالدا هامماللىق قىلدىم. يېتىشتا بولسا جامەلەردە، مۇساپىرخانىلاردا ۋە بەزىدەبودروملار (پودۋال، بىنا پەللەمپىيىنىڭ ئاستى) دا تۈننى ئۆتكۈزەتتىم. كېيىن بىر مەسچىتنىڭ ئىمامى ماڭا خەيرىخاهلىق قىلىپ، تاقىۋېتىلگەن خانىقانىڭ بىر هوجرىسىنى ئېچىپ بەردى. شۇ يەردە يېتىپ- قوپىدىغان بولدۇم. كەچلىك تاماقنى ئاساسەن شۇ يەرگە ئەڭ يېقىن بىر ئاشخانىدا، ئەتتىگەن ۋە چۈشلۈكنى ئوتتۇر كەلگەن يەردە يەيتىم.

شۇنداق قىلىپ، ئاخىرقى هېسابتا بىر ئاز ئىشەنچلىك تۇرار جايغا ئىگە بولدۇم. شۇندىن كېيىن تېرىكچىلىك هەركىتىدىن ئېشىنغان هامان ئوقۇشقا كىرىش يولىنى ئىزلەپ هەرىكەت قىلىدىغان بولدۇم...

كەچقۇرۇنلىرى ئۆزۈم تاماق يەيدىغان ئاشخانىدا شۇ ئەتراپتىكى ياشلار بىلەن بىللە كۆڭۈل ئاچىدىغان بولدۇم. ئاشپەزمۇ مەندەك بىر چوپقىتى بولغانلىقىدىن خۇشال ئىدى. ئۇ ۋە شۇ ئەتراپتىكى يېڭى دوستلىرىم مېنىڭ غايە- ئىستەكلىرىمنى چۈشەنگەندىن كېيىن مېنىڭ ئىشىمغا تەڭ باش قاتۇرۇپ كېتىدىغان بولدى. ئاشخانا خوجايىنى بولسا ماڭا بىر قەشقەرلىك باي كىشى هەققىدە سۆزلەپ بەردى. ئۇ نۇرغۇن پۇل ئاجرىتىپ يېتىم- يېسىرلارغا بېرىدىكەن، مەكتەپتە ئوقۇتىدىكەن. ئاشپەز گەز كېلىپ قالسىلا، ئۇ كىشىگە مەن توغرۇلۇق سۆزلەپ بەرمەكچى بولدى. ئۇلارنىڭ ۋەدىلىرى ئانچە ئىشەنچلىك بولمىسىمۇ هەر هالدا ئۇلار ياخشى كۆڭلى بىلەن ماڭا ياردەم قىلىشنى ئىستەيتتى.

كېيىن ياش دوستلىرىم مېنى دىۋان يولىدىكى «تۈرك ئوچىقى»[①] غا

[①] «تۈرك ئوچىقى» — 1912 - يىلى قۇرۇلغان مىللىي ئاڭنى ئۆستۈرۈش، بۈيۈك تۈركچىلىك ئىدىيىسىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش مەخسىدىدە قۇرۇلغان بولۇپ، تۈرك ئوچىقىنىڭ دائىمىي

باشلاپ باردى. بۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى يېنىپ تۇرغان چوغقا ئوخشايدىغان قىزغىن كىشىلەر بولغاچقا، بەك تېز چىقىشىپ كەتتۇق. بۇ يەردە كەچقۇرۇنلىرى قەرەللىك لىكسىيە بولۇپ تۇراتتى. بىلىملىك ئادەملەر لىكسىيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلغان بولاتتى. ھەممە تېمىدا سۆزلىنەتتى. ئۇ مەندەك ھېچنېمە كۆرمىگەن ئىگىسىز غېرىپقا نىسبەتەن گويا بىر ئالىي مەكتەپ ئىدى.

بىر كۈنى كەچتە ھېرىپ- ئېچىپ ئەمدىلا "ياتىقىم" غا قايتىپ كېلىپ تۇراتتىم، 50 ياشلار چامىسىدىكى بىر سالاپەتلىك ئەپەندى بۇسۇغىدا پەيدا بولدى. ئۇ مېنىڭ تېگىرقاپ قارىشىمغا جاۋابەن:

— كىرىشكە بۇلامدۇ؟ — دەپ سورىدى، تولۇق قەشقەر شىۋىسىدە سورالغان بۇ ئىجازەت ئاۋال بەك دىققىتىمدا بولمىغان ئىكەن، ئەمما بىرنەچچە سىكونتتىن كېيىن ئىسسىق بىر ئېقىم بەدىنىمگە تاراپ كەتكەندەك بولدۇم. گويا دادام ماڭا گەپ قىلماقتىدى...

— بولىدۇ، كىرىڭ، — دەپ جاۋابەن بەردىم مەنمۇ ئۇيغۇرچىلاپ.

ئۇ ھوجرامغا كىرگەندىن كېيىن ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلغۇدەك بىساتىم يوقلىقىدىن خىجىل بولۇپ مەخدەپ كېتىۋاتقىنىمغا پەرۋا قىلماي، ھە دەپ تامدا ئېسىقلىق تۇرغان تەمبۇرغا قارايتتى.

— سىلى قەشقەردىن كەلدىلىمۇ؟ — دېدى بىر ھازادىن كېيىن. مەن گىرىمسەن ئۆي ئىچىدە ئۇنىڭ رەڭگى- روھىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئېنىق كۆرەلمىسەممۇ، ئاۋازىدىن ھاياجانلىنىۋاتقانلىقىنى سەزدىم.

— شۇنداق، قەشقەر ئاتۇشتىن، ئىسمىم مەمتېلى، — دېدىم ئۆزەمنى تونۇشتۇرۇپ.

— مەنمۇ قەشقەردىن، ئاق ئوردا مەھەللىسىدىن. ئىسمىم ئابدۇللا... — دېدى ئۇ ۋە بىر ئۇلۇغ- كىچىك تىنىۋالغاندىن كېيىن، — پەمىمچە سىلى يېقىندا كەلدىلىغۇ دەيمەن؟

قاتناشقۇچىلىرى مۇستەقىللىق ئۇرۇشىنىڭ ئېغىر يۈكىنى ئۈستىگە ئېلىشتا ئاۋانگارت رول ئوينىغان، ئۇ تۈركلەرنى تاۋلايدىغان ئوچاق، مەنىسىدە قوللىنىلىدۇ، — ئا.

— شۇنداق.

— مەن سىلى يېڭى كەلگەن چاغلار بولسا كېرەك، سىلىنى بىر قېتىم كۆرگەنىدىم. تەمبۇر كۆتۈرۈۋالغان ئىكەنلا. ئاشۇ چاغدا قەشقەر كۆز ئالدىمغا كېلىپ يۈرىكىم يېرىلىپ كەتكۈدەك بولغانىدى. ئۇ كۈنى مەن ئارابا[1] بىلەن كېتىۋاتاتتىم، دەرھال توختاپ ئەھۋاللىشىشقا بولمىدى. بۈگۈن مۇشۇ يەرلىك ئاشپەز ئېيتىپ بەرمىگەن بولسا تاپالمايتتىم...

مەن ئۇنىڭ زادى نېمىشكە مېنى ئىزدىگەنلىكىنى، ھازىر نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلمەي ئۇنچىقماستىن قاراپ تۇراتتىم.

— سىلى كەلگەندىن كېيىن نېمە كەچمىشلەرنى كەچتىلە؟ مۇشۇ يەردىلا تۇردىلىمۇ؟

— ياق، دەسلەپ بىنا پەللەمپەيلىرىنىڭ ئاستىدا، كېيىنچە مەسچىتلەردە قونغانىدىم. كېيىن مۇشۇ مەسچىتنىڭ ئىمامى بۇ ھوجرىنى ئېچىپ بەردى.

— بولدى قويسىلا، باشقىسىنى كېيىن سۆزلىشەيلى، بەلكىم سىلى تېخى كەچلىك تاماق يېمىگەن بولسىلا كېرەك؟ مەن سىلىنى ئۆيۈمگە تەكلىپ قىلىپ كەلدىم. تەمبۇرلىرىنىڭ مۇڭىدىن بەھرىمەند قىلىشنى خاھلارلىمىكىن؟

مەن ھېچقانداق قارشىلىق ئىپادىسىدە بولمىدىم. بىر ئېغىز تەكەللۇپمۇ قىلمىدىم. بۇ يەردە بىر ۋەتەندىشىم بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىش مېنىمۇ چەكسىز ھاياجانغا سالغانىدى.

— ئەلۋەتتە خاھلايمەن، — دېدىم شۇڭا.

— ئەمسە يۈرسىلە، كەتتۇق. ئەپكەلسىلە، تەمبۇر مېنىڭ قولۇمدا تۇرسۇن، مەن ئېلىۋالاي. سىلىگە ھەقىقەتەنمۇ ھەۋىسىم كېلىۋاتىدۇ، قەشقەردىن تەمبۇرنى تاشلىماي كەلگەنلىرىنى قارىمامدىغان، ماختاشقا ئەرزىيدۇ. ئۆيدە سۆزلىشەيلى، ئۆيدە. چارچىغانلا...

---

[1] ئارابا — ھارۋا سۆزىدىن، تۈركچىدە كىچىك ماشىنا ئارابا دېيىلىدۇ، — ئا.

ئۇ ماشىنا بىلەن كەلگەنىكەن، بىز چاپسانلا ئىستانبۇل بوغۇزىغا يېقىن ھەشەمەتلىك قۇرا- جايغا يېتىپ كەلدۇق. مويسىپىت كىشى مېنى ئازادە مېھمانخانىغا باشلىدى. مېھمانخانىنى ئېلېكتىر چىراقلىرى يوپ- يورۇق يورۇتۇپ تۇراتتى.

شۇ چاغدىلا بۇ ۋەتەندېشىمنىڭ بەستلىك، قاڭشارلىق، تىپىك ئۇيغۇر ئەرلىرىدىن ئىكەنلىكىنى كۆردۇم. ئۇ شىلەپىسىنى ئالغاندا چاچلىرىنىڭ ئاقارغانلىقىنىمۇ بايقىدىم. ئۇ يېشىنىپ بەھۇزۇر ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. خىزمەتكار دەرھال چاي كەلتۈردى. بىز بىر ئىستىكاندىن چاي ئىچىپ بولغاندىن كېيىن ئۇ سۆز باشلىدى:

— ئۇنداق بولسا بىز تاماق ئۈستىدە قىسقىچە تەرجىمە ھالىمىز بىلەن تونۇشۇۋالايلى، ئاندىن تەمبۇرغا نۆۋەتنى بېرىمىز، قانداق؟

— بولىدۇ، دېگىنىڭىزچە بولسۇن. ئەمما مەن ئۆزۈمنىڭ كەچمىشلىرىمنى سۆزلەپ بېرەي، — دېدىم مەن ۋە كەچمىشلىرىمنى قىسقىچە ئاڭلاتتىم ئەمما ئەڭ موھىم يەرلىرىنى تەپسىلىراق ئاڭلاتتىم.

مۇلازىم داستىخاننى نازۇ- نىمەتلەرگە تولدۇرىۋەتكەنىدى.

— ئەمدى پاراڭنى مەندىن ئاڭلىسىلا، — دېدى ئابدۇللا ئەپەندى، — مەن ئەمدىلا بۇرۇتۇم خەت تارتىۋاتقان چاغدا دادامغا ھەمراھ بولۇپ يۇرتتىن چىقىپ كەتكەنىدىم. دادام ئەسلىدە ئۆزى بىلىدىغان زەردىچىلىك ئىچىدە يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن دادام كىچىك كارخانىلارنى ئېچىپ، بەزى كارخانىلارغا پاي قوشۇپ تىرىچىلىك باشلىغان. ئاخىرى ئۇنى مۇشۇ ئەلنىڭ تۇپرىقىغا كۆمۈپ قويۇشقا توغرا كەلدى. ئۇنىڭدىن قالغان دەسمايە بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشى ۋە ئۇرۇشتىن كېيىنكى جاھانگىرلارنىڭ بۆلىشىۋېلىش ھەرىكىتىدە ۋەيرانچىلىققا ئۇچرىغانىدى. جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن ھۆكۈمەتنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ دادامنىڭ كارخانىلىرىنىڭ بەزىلىرىنى تاقاپ، بەزىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ دېگەندەك، مەنمۇ ئىسلاھات يۈرگۈزۈپ، ئازراق قەددىمنى تىكلىدىم. لېكىن، روھى جەھەتتىن ھامان كەمبىغەللىك ھېس قىلىمەن...

ئابدۇللا ئەپەندى چوڭقۇر ھەسرەتلىك تىنىپ شۈكلەپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ ئارزۇسىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن تەمبۇرنى قولۇمغا ئالدىم. تارلاردىن زىل ئاۋاز ئاڭلىنىشى بىلەنلا ئۇ خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ مېنىڭ تەمبۇر سازلىشىمغا قاراپ تۇردى. مەن دەرھال "قەشقەرسەنىمى" نى باشلىۋەتتىم....

ئابدۇللا ئەپەندى يوغان- يوغان تىنغاندا كۆكرىكى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر چۈشۈپ، بۇرۇن- چاناقلىرى كېڭىيىپ- كېڭىيىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ شۇ تۇرىقى ھېلىلا يىغلىۋېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. مەن تىنماي چالاتتىم. ئارقا- ئارقىدىن پەدە يۆتكەپ، ئۆلاپ كېتىۋېرەتتىم.

ئاتاسى ئۆلمىگەن كىم بار؟

ئاناسى ئۆلمىگەن كىم بار؟

كىشىنىڭ يۇرتىغا بېرىپ،

مۇساپىر بولمىغان كىم بار؟

مېنىڭمۇ يىغلىغانىم ئۆرلەپ، ئىچىم سىقىلىپ تۇرغاندا مۇشۇنداق مېھماندوست ۋەتەندىشىمنىڭ ھوزۇرىدا ئولتۇرۇشۇم خۇددى ئۇزاق يىغلىغان بوۋاق پەپىلىنىشكە ئېرىشىپ ئارام تاپقاندەك بىر خىل تۇيغۇ بەخش ئەتتى بولغاي، كۆزلىرىم ئىختىيارسىز نەمدەلدى. بۇ چاغدا تېخىمۇ قىزغىن، ھېسسىياتلىق ئوقۇۋدۇم. مەن چېلىشتىن توختاپ تەمبۇرنى كىرسلوغا قويغىنىمدا ئابدۇللا ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭا يېقىن كەلدى. مەنمۇ ئىختىيارسىز ئورنۇمدىن تۇردۇم. ئۇ مېنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇپ، ئۇيغۇر ئادىتى بويىچە:

— قولىلىرىڭغا دەرت بەرمىسۇن، رەھمەت ئوغلۇم، — دېدى،

ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ، تۇرالغۇمغا كەتمەكچى بولۇپ، تەمبۇرنى قولۇمغا ئېلىۋىدىم، ئۇ ئىتتىككلا تەمبۇرنى قولۇمدىن تاتىۋالدى.

— نەگە بارىلا؟ بۇنداق كېچىدە كىم سىلىنى يولغا سېلىپ قويىدىكەن؟ قونۇپ قالىلا. بۇندىن كېيىن قانداق قىلىشلىرىنى ئەتە سۆزلىشەيلى. قېنى بۇياققا مەرھەمەت. بۇ ياتاق سىلىگە تەۋە، ئارام ئالسىلا. تەمبۇرنى مەن

ئۆزۈمنىڭ ھوجرىسىغا ئېسىپ قويـاي، قەشقەردىكى ئۆيۈمدە ياتقاندەك تۇيۇلسۇن...

شۇنداق قىلىپ ساھىپخانىنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلىشقا توغرا كەلدى.

ئەتىسى يايمانى ئېچىشقا ئالدىراپ ئورنۇمدىن تۇردۇم ۋە كېتىشكە تەمشەلدىم، بىراق خىزمەتچى تاماقخانىغا تەكلىپ قىلدى. ئابدۇللا ئەپەندى كۆرۈنمەيتتى. خىزمەتچى ماڭا:

— خوجايىن زاۋۇتقا كەتتى. پاتلا قايتىمەن، كۈتۈپ تۇرسۇن، دېگەنىدى، — دېدى چالىراق تەلەپپۇز بىلەن تۈرك تىلىدا. ئۇ سەرگەردان ئەرەپىدى.

تاماقتىن كېيىنمۇ خېلى ئۇزاق كۈتتۈم. زېرىكتىم، تىت- تىت بولدۇم. ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ قورا- جايىنى(ئۇلار بۇنداق مەنزىرىلىك جايلارغا سېلىنغان ئۆيلىرىنى يازلىق دەپ ئاتايدىكەن) كۆزدىن كەچۈرۈشكە باشلىدىم...

ئابدۇللا ئەپەندى چۈشكە يېقىن قايتىپ كەلدى.

— ئالدىلىرىدا چەكسىز ئۆزرىلىكمەن، تولىمۇ بىھۆرمەتلىك قىلدىم. ئەسلىدە مەن بۈنچىلىك ھايال بولۇشۇمنى ئويلاپ باقمىغانىدىم، — دېدى ئۇ سەمىيمىلىك بىلەن خىجىل ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ.

— مەن خوشلىشىش ئۈچۈن سىزنى كۈتۈپ تۇرغانىدىم، — دېدىم مەن مېڭىشقا ئالدىراپ. ئۇنداق بولمىغاندا بىر كۈنلۈك تاپاۋەتتىن قۇرۇق قالاتتىم. بۇ ھال بولسا تۇرمۇشۇمغا قىيىنچىلىق ئېلىپ كېلەتتى.

— سىز خوشلىشىپ نەگە بارماقچى؟ خانىقاغىمۇ؟ يايمىچىلىك قىلىشقىمۇ؟ ياكى يۈك توشۇشقىمۇ؟ بولدى قويىسىلا. ئېغىر كېلەمدىمىكىن دەپ دېمىگەنىدىم، ئەگەر بىكار نان يەمدىم دەپ خىجىل بولسىلا سىلىگە خىزمەت بېرەي، قانداق؟ نەرسە-كېرەكلىرىدىن ۋايىم يەۋاتاملا؟ قىيمۇغىدەك نېمىلىرى باردى؟

— بىر نەچچە كىتاب.

— كىتاب؟ ھاھا... بۇ ياقتا كەلسىلە، ئارقامدىن ماڭسىلا، مانا سىلىگە

كىتاب. بۇ قىزىمنىڭ كۈتۈپخانىسى. زۆرۈر تېپىلسا بۇلاردىن خالىغانچە پايدىلانسىلا بولىدۇ.

— رەھمەت. بىراق ئۆزەمگە بىر نەچچە ۋاخ ھەمراھ بولغان كىتابلارنى تاشلىۋېتىشكە ھەققىم يوق ـ تە، — بۇنداق دېيىشىم بۇ كىتابلار ئىچىدە ۋەتەندىن بىللە ئېلىپ كەلگەن، مۇراد ئەپەندى بەرگەن كىتابلار، سەرۋەرمۇ ئوقۇغان، ماڭا نۇرغۇن نەرسىلەرنى ئەسلىتىدىغان كىتابلار باردى.

— ئەمىسە مەن بىرسىنى ئەۋەتەي، نەرسە- كېرەكلىرىنى ئېلىپ كەلسۇن.

— ئابدۇللا ئاكا، رەھمەت ئېيتىشقا رۇخسەت قىلىڭ. مەن باشقا بىراۋغا — مەيلى ئۇ قانچىلىك رەھىمدىل كىشى بولسىمۇ— بېقىندى بولۇپ ياشاشنى خالىمايمەن. شۇڭا مەن يەنىلا ئۆز يولۇمنى ئۆزەم تاپاي.

— ھەي، تەرسا يىگىت، سىلىنىڭ بۇ سۆزلىرى ئۇچۇن ئەيىپكە بۇيرۇشقا ھەقلىق ئەمەسمەن. چۈنكى مېنىڭ قارىشىمچە يىگىت دېگەندە ئاشۇنداق روھ بولۇشى كېرەك. لېكىن، مېنىڭ سىلىگە تەۋسىيە قىلىۋاتقىنىم بېقىندى بولۇپ ياشاش ئەمەس، خىزمەت. مېنىڭ ئىگىلىكىمدە خىزمەت قىلىش دېمەكچىمەن. قىلغان ئەمگەكلىرىگە تايىنىپ ياشىسىلا يەنە بېقىندىلىق بولماس؟ بۇ ئۆيدە تۇرۇشنى نەزەردە تۇتىۋاتاملا- يا؟ بۇنى توغرا كۆرمىگەن بولسىلا، ئۆيۈمدە تۇرغانلىرى ئۈچۈن سىلىگە قوشۇمچە ۋەزىپە بېرەي ياكى ئىجارە تۆلەپ ئولتۇرسىلا، قانداق؟

مەن ئۇنىڭ ھېلىلا يىغلىۋېتىدىغاندەك ھالەتتە ئىلتىجا قىلىۋاتقىنىغا قاراپ، قاتتىقلىق قىلىشنى راۋا كۆرمىدىم.

— ئۇنداق بولسا نەرسە-كېرەكلىرىمنى ئېلىپ كېلىشكە ئۆزەم باراي. ھېلىقى ئىمام ۋە ئاشپەز بىلەن خوشلاشمىسام بولماس. ئۇلارمۇ يامان چاغدا بېشىمنى سىلىغان ئادەملەر، ئەمدىلىكتە ئۇلارنى بىردىنلا ئۇنتۇپ قالسام تۇزكورلۇق بولار، — دېدىم ئاخىرى.

— ئېھ، ئاقكۆڭۈل يىگىت، بۇنداق توغرا سۆزنى رەت قىلىپ بولاتتىمۇ، بارسىلا، ماشىنا بىلەن بېرىپ كەلسىلە. سىلىنىڭلا گەپلىرى ھېساب بولىۋەرمىسۇن، مېنىڭ بىرەر ئىلتىماسىمنىمۇ قوبۇل قىلىپ قويسىلا، —

دېدى ئۇ سەمىمىي رەنجىپ.

شۇنداق قىلىپ بۇرۇنقى تۇرالغۇمغا بېرىپ ئۇ جايدىكى بۇرادەرلەر بىلەن خوشلاشقاچ نەرسە- كېرەكلىرىمنى يۆتكەپ كەلدىم ھەم شۇ كۈنىلا خىزمەت تەلەپ قىلدىم.

— ئەمىسە ۋەدىڭىز بويىچە ماڭا دەرھال خىزمەت بېرىڭ. بۈگۈنلا ئىشقا كىرىشىپ كېتەي.

— ھازىرچە سىلىگە دەم ئېلىش ۋەزىپىسى بېرىلىدۇ. سىلى ئىستامبولنىڭ جىمى كوچىلىرى، زاۋۇت- فابرىكىلار ۋە ھۆكۈمەت مەھكىمىلىرىنىڭ جايلاشقان ئورنى بىلەن تونۇشسىلا، بۇ سىلىنىڭ كېيىنكى خىزمەتلىرى ئۈچۈن كېرەك بولىدۇ.

ئۇنىڭ سەمىمىي سۆزلىرىنى ئاڭلىماي ئىلاج بولسۇنمۇ؟

—كۈتۈپخانىدا كىتاپ كۆرسىلە، قىزىم ئىستامبول ئۇنۋېرسىتىتىدا ئوقۇيدۇ. شەنبە كۈنى كېلىپ ئۆيدە ئىككى قونىدۇ. ئۇنىڭ ئىسمى ئەدىبە. ئۇ مېنىڭ بىر تاللا قىزىم، ئانىسى رەھمەتلىكنىڭ تەۋەرۈكى...

كېيىن ئايال خوجايىنىنىڭ مۇستەقىللىق ئۇرۇش مەزگىلىدە بىر قېتىملىق قىرغىنچىلىقتا جاھانگىرلارنىڭ قانلىق قىلىچىدا ئۆلگەنلىكىنى بىلدىم. بۇندىن باشقا يەنە ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ ھەمىشە يالغۇزلۇق، غېرىپلىق ھېس قىلىپ تۇرغىنى ئۈچۈنمىكىن، ۋەتەنداش مۇساپىرلارنى ئۆيىدە تۇرۇشقا، ئۆزى بىلەن بىللە ئىشلەشكە تەكلىپ قىلىدىغانلىقىنى، بەزىدە بىر ياكى ئىككى مۇساپىر، بەزىدە بىر نەچچىسى ئۇنىڭ قورا- جايىدا پەيدا بولۇپ، كېينچە كېتىپ قالىدىغانلىقىنى ئۇقتۇم. ھەج سەپىرىدە ئىستانبۇل ئارقىلىق ماڭىدىغانلاردىن ئۇنىڭ بىرەر ياخشىلىقىغا قەرزدار بولمايدىغىنى يوق دېيىشمۇ بولىدىكەن.

مانا شۇنداق قىلىپ، ئابدۇللا ئەپەندى مېنى ھەممە گېپىگە ماقۇل دەيدىغان ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويدى. مەن ئۇنىڭ ئېزىز مېھمىنى بولۇپ، تۆردىن چۈشمەي تۇرىۋاتساممۇ كۆڭلۈم تازا جايىدا ئەمەسىدى. قانداقلا بولمىسۇن مەن ئىشلىشىم ۋە ئوقۇش پۇرسىتى ئىزدىشىم كېرەكىدى.

كۆتۈپخانىدا كۈن بويى كىتاب ئوقۇپ، ۋاقىتنىڭ قانداق ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى تۇيماي قالدىم. هايت- هۇيت دېگۈچىلا شەمبە كۈنىمۇ كېلىپ قالدى. ئابدۇللا ئەپەندى زاۋۇتتىن بالدۇرلا قايتىپ كېلىپ:

— بۈگۈن ئەدىبەنى ئېلىپ كەلگىلى بارىمەن، مالال كۆرمىسىلە بىللە بارايلى، — دېدى

ماشىنا بىلەن كېتىۋېتىپ مەن ئابدۇللا ئەپەندىگە كۆڭلۈمدىكىنى ئېيتتىم، چۈنكى هازىرغىچە بۇنچىلىك پۇرسەت بولمىغانىدى.

— مەن بەك تىت- تىت بولۇپ كېتىۋاتىمەن، ئابدۇللا ئاكا، — دېدىم دېرىزىدىن كوچىغا قاراپ ئولتۇرۇپ.

— نېمىشقا؟ قانداق ئىش سىلىنى مالال قىلدى؟

— مەن ئاخىر بۇ يەرگە سىزنىڭ مېھمىنىڭىز بولۇش ئۈچۈن كەلمىگەن-دە! جان بېقىش كويىدا كەلگەنمۇ ئەمەس. ئوقۇش پۇرسىتى ئىزلەپ كەلگەنمەن. ئەگەر سىزنىڭ ماڭا بەك ياخشىلىق قىلغۇڭىز بولسا مېنى بىرەر مەكتەپكە تونۇشتۇرۇپ قويۇڭ. بۇندىن باشقا دەرستىن سىرت ئىشلەيدىغان ئورۇنمۇ كېرەك.

— ئوقۇش؟ ياخشى گەپ. ئوقۇماي بولمايدۇ! — دېدى ئۇ كۈلۈپ. سەلدىن كېيىن سالماق ئاۋازدا، ئوغلۇم، نىيەتلىرىنى چۈشىنىمەن، بۇ يىل ئوقۇش باشلاش ۋاقتى ئۆتۈپ كەتتى. مەن سىلىگە مەكتەپ ئوقۇشۇپ بېرىشكە ۋەدە قىلاي، بىراق سىلى تەخىر قىلسىلا. شۇڭغىچە بىمالال تۇرۇۋەرمەملا، مەن سىلىنى يەكلەۋاتمىغاندىكىن.

— مەسىلىمۇ دەل شۇنىڭدا. ئويلاپ كۆرۈڭ، هەر قاچان ياخشىلىق قىلغۇچى ئۆزىنى يېنىك ۋە ئازادە هېس قىلىدۇ؛ ياخشىلىقنى قوبۇل قىلغۇچى بولسا ئۆزىنى كۆرۈنمەس يۈك بىلەن بېسىلىۋاتقاندەك هېس قىلىدۇ. مەن باشقىلارغا شەپقەت قىلىشنى ئويلايمەن، باشقىلارنىڭ شەپقىتىگە قەرزدار بولۇپ قېلىش مەن ئۈچۈن بەك ئېغىر. مەن دېگەن باقاندەك ئەركىشى تۇرسام...

— مەن سىلىگە شەپقىتىمنى مىننەت قىلمايۋاتقاندىمەن؟

— مەن دېگەن قەرزنىڭ سالمىقىمۇ دەل شۇ يەردە. ئەگەر مىننەت

قىلسىڭىز ئىدى، ياخشىلىقىڭىزنىڭ قىممىتىنى ئۆزىڭىزلا تۆگىتىپ قوياتتىڭىز.

— ئۇنداق بولسا دۈشەمبە كۈندىن باشلاپ مەن بىلەن زاۋۇتقا بارسىلا، ئۇنىسىڭىز سىلىدىن قۇتۇلالمايدىغان ئوخشايمەن، — دېدى ئۇ كۈلۈپ.

بىز ئۇنىۋېرسىتېت ئالدىغا — بايازىت مەيدانىغا بېرىپ كۆپ كۈتمەيلا بىر قىز قول پۇلاڭلىتىپ ماشىنىغا قاراپ كەلدى.

— ئەنە شۇ مېنىڭ بىر تاللا قىزىم، ئەدىبە، — دېدى ئابدۇللا ئەپەندى ماشىنىدىن چۈشكەچ.

مەنمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ماشىنىدىن چۈشتۈم. ئۇ چاققىچە قىزمۇ يېتىپ كەلدى ۋە دادىسى بىلەن سۆيۈشۈپ كۆرۈشتى. دادىسى بىلەن بىللە كەلگىنىمنى پەملىگەچكە ماڭىمۇ ئىللىق كۈلۈمسىرەش بىلەن:

— Merhaba! — دەپ سالام قىلدى.

— تونۇشۇپ قويۇڭلار، قىزىم، بۇياق مەمتىلى ئەپەندى، قەشقەردىن يېقىندىلا كەلگەن ۋەتەندىشىمىز. بۇ مېنىڭ قىزىم ئەدىبە.

— Hoş geldiniz? — دېدى قىز چوڭ سۈپەت مۇلايىملىق بىلەن. ئۇنىڭ خىيالچان، ئېغىر مىجەزلىكى بېلىنىپ تۇراتتى.

— ياخشىمۇسىز خېنىم؟ — دېدىم مەنمۇ جاۋابەن.

— قېنى ماشىنىغا چىقىڭلار، پاراڭنى ئۆيدە قىلىمىز، — دېدى ئابدۇللا ئەپەندى.

ئەدىبە تۈركچىلا سۆزلەيتتى. ئۇ ئۇيغۇرچىنى بىلمەسلىكىدىن ئەپسۇسلانغاندەك قىلاتتى.

— مەن قەشقەرگە بارسام گېپىمنى ئۇقتۇرالامدىم قانداق، — دېدى ئۇ.

— سىز خۇددى ئىنگلىز تىلى ياكى روس تىلى توغرىسىدا گەپ قىۋاتقاندەكلا. ئۇيغۇر دېگەنمۇ تۈرك ئەمەسمۇ؟ ئەگەر سىز ئۇيغۇر تىلى مۇھىتىدا قىسقا بىر مەزگىل تۇرسىڭىزلا كۇپايە. مەنمۇ تۈركچىنى ئاتايىن ئۆگەنگىنىم يوق، مۇشۇ مۇھىتتا ئۆزەمچىلا مۇشۇنچىلىك سۆزلەيدىغان بولۇپ قالدىم.

— دادامۇ ھەمىشە شۇنداق دەيدۇ. بىراق،...مەن ۋەتىنىم ھەققىدە، قەشقەر ھەققىدە بەكمۇ كۆپ ئويلايمەن...

— قىزىم، بۈگۈن بۇ ئاكاڭ بىزگە تەمبۇر چېلىپ ئۇيغۇرچە ناخشىلارنى ئوقۇپ بېرىدۇ. ئۇيغۇر ناخشىسى بىلەن تەمبۇرنىڭ قانداق ھىملىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلگىنىڭدە ھەيران قالىسەن، — ئابدۇللا ئەپەندى ئىپتىخار بىلەن شۇنداق دېۋىدى، مېنىڭمۇ ۋۇجۇدۇم ئوتتەك يېنىپ كەتتى.

كەچلىكى ھەقىقەتەنمۇ بەزمە قىلدۇق. مەن ئۇلارغا ئۇيغۇر ناخشىلىرىنى ئوقۇپ بەردىم. كەچكى مۇراسىمىمىز ئاياقلاشقاندىن كېيىن ئەسلىدىمۇ خىيالچان بولغان ئەدىبە قاتتىق ھاياجانلاندى:

— بەربىر مەن پات ئۇخلىيالمايمەن. بىردەم كۆكنى تاماشا قىلايمىكىن دەيمەن. كەچ كۈزنىڭ تولۇن ئايلىق ئاخشىمى بەك گۈزەل بولىدۇ، ...سىز ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالامسىز؟ — دەپ سورىدى.

— بۇ گەپتىن ھەيران قېلىۋاتامسەن؟ ئۇ يەرنىڭ قىزلىرى بۇ يەردىكىدەك ئەركەكلەردىن ھۈركۈپ كەتمەيدۇ، — دەپ ئىزاھات بەردى تەۋپىق سەيپىددىنگە، ئاندىن يەنە داۋام قىلدى، — ئۇنىڭ دادىسىغا تاتقان يوغان بۇلاق كۆزلىرىدە ئانا يۇرتىغا بولغان سېغىنىش تولۇپ ياتاتتى. كۆز قارىچۇقىنىڭ نۇرلۇق چاقناپ تۇرۇشى ئۇنى كۆزىدە ياش دۇردانىلىرى پارقىراۋاتقاندەك كۆرسىتەتتى. بىرىنچى ئۇچرىشىشتىلا ماڭا ئېغىر، غەمكىن ۋە نىمىشكىدۇر ئاللىقانداق ھەسرىتى بار ئادەمدەك كۆرۈنگەن قىز ھازىر تېخىمۇ شۈكلەپ، بىچارە كۆرۈنمەكتىدى. ئۇ خۇسۇسەن غەمكىن ھالەتتە تېخىمۇ گۈزەل كۆرۈنەتتى.

— مەيلى، ھەمراھ بولۇشۇمنى خالىغان بولسىڭىز ھەمراھ بولاي،— دېدىم مەن.

— ئەمسە پەلتۇ كېيىۋېلىڭ، قېلىنراق كىيىنىۋالمىسىڭىز كېچىسى دېڭىز تەرەپتىن غۇر- غۇر شامال سوقۇپ تۇرىدۇ، ئاڭلىغانسىز، ”ئىستانبۇلنىڭ

ھاۋاسىغا، پاراسىغا...[1]“ ئىشەنمە دېيىشىدۇ، — دېدى ئۇ سەبىلىك بىلەن گويا مەن بۇ شەھەرگە بۇگۈنلا كەلگەندەك چۈشەندۈرۈپ ۋە تەمسىلنىڭ ئاخىرقى بۆلىكىدىن ئۇيالغاندەك دۇدۇقلاپ قالدى.

مېنىڭ كىيىۋالغۇدەك پەلتويىممۇ يوقىدى. ئەمما مەن يوقسۇز سەرگەردانلىقتا ”غۇر- غۇر شامال“ غىلا ئەمەس، بورانغىمۇ كۆنۈپ قالغاچقا شۇ پېتىلا كېتىۋەردىم.

— مەن ئۇنچىۋالا تاۋى نازۇكلاردىن ئەمەس، قورقماڭ، ئاغرىپ قالمايمەن، — دەپ ئىزاھلاپ قويدۇم مەن.

ئىككىمىز قورا ئىچىنى، گۈلزارلىقنى، كىچىك باغچىنى ئايلىنىپ يۈردۇق. خېلى ئۇزاققىچە ھەر ئىككىمىز جىم ماڭدۇق. مېنىڭ گەپ-سۆزسىز ماڭغۇم بولمىسىمۇ قىزنىڭ كەيپىنى بۇزماسلىق ئۈچۈنلا جىمىلىقىنى ساقلاپ ماڭاتتىم.

— زەپ ياخشى ئايدىڭ! ناخشىنى ئەسلىدە مۇشۇنداق جايدا ئېيتسا تېخىمۇ ساز بولىدۇ، گۈزەللىك ئۈستىگە گۈزەللىك! سىزنىڭچە قانداق؟

— ئەلۋەتتە. بىز يۇرتىمىزدا ئايدىڭ ئاخشاملىرى خامان ساقلاپ ياتقان يېرىمىزدە شۇنداق ناخشا ئېيتىپ چىقىمىز. ئۇ كېچىلەرگە نېمە يەتسۇن، ناخشىلار تەبىئەت قوينىغا سىڭىپلا كېتىدۇ، دېسىڭىزچۇ، — دېدىم مەن بىردىنلا خىيالىمغا مەنسا ئۈچۈن ناخشا ئوقۇپ يۈرگەن ئۇيقۇسىز ئاخشاملار كېچىپ.

— سىزنىڭ تۈركچىنى كوچىدا يۈرۈپلا مۇشۇنداق ئۆگەنگىنىڭىزگە ئىشىنەلمەي قالدىم، — دېدى قىز مېنىڭ سۆزۈمنى ئاڭلاپ بولۇپ، — ئاغزىڭىزدىن چىقىۋاتقىنى شېئىرغۇ؟ مەخسۇس تەربىيە ئالماي مۇشۇنداق ئۆگەنگىنىڭىز...؟

— مەنمۇ كۈچا تىلى بىلەنلا قانائەتلەنمەيمەن- دە، چۈنكى مېنىڭ

---

[1] بۇ سۆز ئىستانبۇللۇقلارنىڭ: «İstanbulu’n havasına, parasına, karısına (ınanma)» دېگەن تەمسىل سۆز بولۇپ، مەنىسى: ئىستانبۇلنىڭ ھاۋاسىغا، پۇلىغا، خوتۇنلىرىغا ئىشەنمە»، — ئا.

قوغلىشىدىغىنىمۇ شېئىرى تىل،— دېدىم كۈلۈپ.

بىز بىر تۈپ قارىغاي تۈۋىدىكى مەر- مەر ئورۇندۇقتا يانمۇ- يان ئولتۇرغاندا قىز تولۇن ئايغا قاراپ تۇرۇپ:

— قەشقەرنى كۆرۈشكە نېسىپ بولارمىكىن؟... — دېدى پىچىرلاپ.

— ئىنشا ئاللا، تىلىكىڭىزگە يېتەرسىز، — دېدىم مەن رومانتىك تۈسنى بۇزماستىن.

... بىز كېچىلىك سەيلىدىن ئۇخلاش ئۈچۈن قايتقان ۋاقتىمىزدا ئابدۇللا ئەپەندى كېچىلىك كىيىمى بىلەن كارىدور ئىشكىدە خۇددى نەچچە كۈنلۈك سەپەردىن كېلىۋاتقانلارنى كۈتىۋاتقاندەك كۈتۈپ تۇرغانىكەن ئۇ بىزنى كۆرگەندىن كېيىن راستىنلا شۇنداق ئۇزۇندا كۆرۈشۈپ تۇرغاندەك ئەھۋال سوراپ، قىزنى ھوجرىسىغا ئۇزىتىپ قويۇپ، ئاندىن ماڭا خەيرلىك كەچ تىلەپ، خانىسىغا كىرىپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ يالغۇز قىزىنى ئادەتتىن تاشقىرى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئۇ قىزىنى دىلى سۇنۇق دەپ ئويلاپ، ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىش، ئۇنى خوشال قىلىش كويىدىلا يۈرىدىكەن.

مەتىلى ئەپەندى ئەمدى قىزغىنلىق بىلەن ھېكايىسىنى ئۇزمەي سۆزلەشكە باشلىدى. ئاڭلىغۇچىلارمۇ گەپ ئارىلىمىدى. ئات بىر خىلدا قەدەم ئېلىپ كېتىۋاتاتتى.

— ئەتىسى ناشتىدىن كېيىنلا ئەدىبە مېنى دېڭىز ساھىلىغا بېرىپ تاماشا قىلىپ كېلىشكە تەكلىپ قىلدى. گەرچە مەن ئۇ ئۇقۇمۇشلۇق قىز بىلەن بىللە بولۇشتىن قاچمىسامۇ كۈنلەرنىڭ مۇشۇنداقلا ئۆتۈپ كېتىشىگە رازى ئەمەسىدىم. شۇڭا ئىككىلەنگەندەك، ئابدۇللا ئەپەندىگە قاراپ قويدۇم.

— بارسىلا، ئوغلۇم. نەچچە كۈندىن بېرى يالغۇز زېرىكىپ قالدىلا كۆڭۈللىرىنى ئېچىپ كەلسىلە. مەن بىرنەچچە ئاغىنىلىرىمنى يوقلىغاچ سىلىنىڭ مەكتەپكە كىرىش ئارزۇلىرىنى قاندۇرۇشقا ھەرىكەت قىلىپ كۆرەي،— دېدى ئابدۇللا ئەپەندى مېھرىۋانلىق بىلەن.

بىز مەرمەرەا دېڭىز بويىغا كەتتۇق. پۈتۈن سەيلە داۋامىدا روھى كەيپىياتىم ياخشى بولدى. بىراق، ”ئەدىبەگە كۆڭلۈم چۈشۈپ قىلىۋاتامدۇ ـ قانداق؟“ دېگەن سوئال بىلەن ئۆز- ئۆزۈمنى كۆپ قىيىنىدىم. سەرۋەرنىڭ مېھرىۋان چىرايى، ئوغلۇمنىڭ سەبى چىرايى پات- پات كۆز ئالدىمدا پەيدا بولاتتى. مەن ئەدىبەدىن ئىمكان قەدەر ئۆزۈمنى تارتىشقا، ئۇنىڭغا بىرىلمەسلىككە كۆڭلۈمنىڭ قېتىدا ۋەدە قىلدىم. ئۇنداق قىلمىسام بۇ يەرگە شەكلىسىز باغلىنىپ قېلىپ، جىمىكى غايىلىرىم كۆپۈككە ئايلانغاندىن باشقا مېنى ئوقۇشقا ئۇزىتىش ئۈچۈن جىمى جاپانى ئۈستىگە ئالغان قەيسەر ئايالىم سەرۋەرنىڭمۇ يۈزىگە پاتقاق چاچقان بولاتتىم.

ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ مەكتەپ ھەققىدە بىرەر ئۈچۈر ئېلىپ كېلىدىغانلىقىغا ئىشەنچ باغلاپ، ئۆيگە قايتىپ شۇ ھەقتە خەۋەر ئاڭلاشقا ئۆمتۈلۈپلا تۇردۇم.

دېڭىز بويىدىن كەچ قايتتۇق، ئابدۇللا ئەپەندى ئاللىقاچان قايتىپ كېلىپ گۈلزارلىقىدا چىنار ئاستىدىكى تاش ئورۇندۇقتا بىزنى كۈتۈپ تۇرغانىكەن.

سالامدىن كېيىنلا ئالدىراپ سورىدىم:

— مەكتەپنىڭ ئىشى قانداق بولدى؟

— مەن سىلىنى مۇشۇ خەۋەرگىلا ئىنتىزار بولۇپ كۆڭۈللۈكرەك تاماشا قىلمايدىغۇ دەپ ئويلىغۇدىم، ئويلىغىنىمدەك، بىسسىمىللا دېيىشتىن شۇنى سورىدىلا.

— پۈتۈنلەي ئۇنداقمۇ ئەمەس، مۇشۇ خەۋەرگە ئىنتىزار بولغىنىم راست، لېكىن سەيلىمىزمۇ كۆڭۈللۈك بولدى. ئىشەنمىسىڭىز ئەدىبەدىن سوراڭ.

— شۇنداقمۇ، قىزىم؟ — دېدى ئابدۇللا ئەپەندى ساددا دىللىك بىلەن.

— شۇنداق، دادا، مەمتىلى ئەپەندى بەك چىقىشقاق كىشىكەن، كۆڭلىدە ئاشۇ خەۋەرنىلا ئويلاپ يۈرگىنىنى زادىلا چاندۇرمىدى، بۇنى مەن ئەمدىلا بىلدىم. ئۇ ماڭا بىزنىڭ ۋەتىنىمىز ھەققىدە سۆزلەپ بەردى. بەك ئېچىنىشلىق...

— شۇنداقمۇ؟ يۇرۇڭلار، ئۆيگە كىرەيلى، مەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆڭلىنى تىندۇراي.

بىز مېھمانخانىغا كىرىپ قەھۋە ئىچكەچ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشتۇق. ئاۋۋال ئابدۇللا ئەپەندى مەكتەپ ھەققىدىكى ئۇچۇرنى ئېيتتى:

— بىر ئوتتۇرا دەرىجىلىك دارىلمۇئەللىمىننىڭ مۇدىرى بىلەن كۆرۈشتۈم، ئۇ مېنىڭ خېلى يامان ئەمەس ئۆلپەتلىرىمدىندى. ئىلتىماسلىرىنى ئاڭلاپ قوبۇل قىلىشقا قوشۇلدى. بىراق ئوقۇش باشلىنىپ ئىككى ئېيى ئۆتۈپ كەتكەچكە دەرسكە يېتىشەلمەي قالارمىكىن، ئوقۇۋېرىپ كېلەر يىلى قايتىلاپ ئوقۇيمەن دېسە مەيلى دەيدۇ، قانداق قىلىسىز؟ سىلى باشقا مەكتەپتە ئوقۇماقچىمىدىڭىز يا؟

— ياق، يەنە مەكتەپ ئوقۇشىمىز دەپ پۇرسەتنى ئۆتكۈزىۋەتمەيلى شۇ مەكتەپ قوبۇل قىلسىلا ئوقۇغاچ تۇراي، يېتىشىپ كەتسەم تېخى ياخشى، يېتىشەلمىسەم بۇ يىلقىسى تەكرار بولار، ئوقۇش راسخودى قانداق...؟

— ئۇ مېنىڭ يۈز- خاتىرەم ئۈچۈن سىزدىن ئوقۇش پۇلى ئالمايدىغان بولدى...

مەن بۇ گەپكە ئەلۋەتتە ئىشەنمىدىم. ئۇ مېنىڭ تەرسالىق قىلىشىمدىن ئەنسىرەپ شۇنداق دەۋاتاتتى ئەمەلىيەتتە راسخودىنى ئۆزى ئۈستىگە ئالغانىدى.

— قېنى كۆرەمىز. ئەمسە ۋاقتىڭىز يەتسە ئەتىلا مېنى باشلاپ بارسىڭىز ئىكەن.

— سىلىنىڭ بۇ تەقلىدتكى قىزغىنلىقلىرىغا مېنىڭ باشقا ئامالىم يوق. بىراق، سىلى ئىشلەيمەن دېگەننى قويسىلا، ئوقۇش پۇلى ئالمىغاندىكىن...

—بۇ بولماسمىكىن... يەنىلا پارچە - پۇرات خىراجەتلەر ئۈچۈن پۇل كېرەك بولار...

— ئوغلۇم، مەن زاكات ئۈچۈن ھەر يىلى بىر مۇنچە پۇل ئاجرىتىمەن، مۇساپىرلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالىمەن، مەكتەپلەردە بالا ئوقۇتىمەن. سىلى نىمانچىلا تەرسالىق قىلىلا؟ سىلىگە ئوخشاش ۋەتەنداش مۇساپىردىن قىرىق-

ئەللىكى ئوقۇيمەن دەپ كەلسە ئوقۇتسام شۇ غېرىۋانە قەشقىرىمگە كىچىككىنە بولسىمۇ پايدىسى بولۇپ قالسا دەپلا ئويلايمەن. مېنىڭ كۆڭلۈمنى نېمىشكە چۈشەنمەيلا؟...مەن دۇنيا يىغىپ ئاخىرەتكە ئېلىپ كېتەمدىمەن؟ بىر ئاتا، بىر بالا تۇرساق ئىككىمىزگە يېتىشمەي قالامتى؟

ئابدۇللا ئەپەندى بىر مۇنچە قايناپ كەتتى. ئەدىبەمۇ دادىسىغا بولۇشۇپ بوتنىدى. مەن ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلىگە ئازار يەتكۈزۈشنى توغرا تاپمىدىم.

— مۇشۇنداق قىلىش ئارقىلىق سىلىنى سېتىۋالماقچى ئەمەسمەن. ھەر قاچان ئەركىڭىز قولىڭىزدا، مېنىڭ دەۋاتقىنىم يۇرتداشلىرىمغا ياخشىلىق قىلىش ئارقىلىق ئۆز كۆڭلۈمنى تەسكىن تاپتۇرۇش، خالاس.

— رەخمەت، ئاكا. مەن ھازىر پەقەت مۇشۇنداق بىر ئېغىز رەخمەت بىلەنلا چەكلىنىمەن.

— سىلىگىمۇ رەخمەت ئوغلۇم ئەدىبەنىڭ كۇتۇپخانىسىدا سىلىگە كېرەكلىك كىتاپلارنىڭ كۆپى تېپىلىدۇ، خاھلىغانچە پايدىلانسىلا، قىزىممۇ بۇنىڭغا قارشى ئەمەس، شۇنداققۇ قىزىم؟

— نېمىلەرنى دەپ يۈرىسىز دادا، خوشاللىق بىلىمەن رازىمەن.

— بولىدۇ، رەخمەت مېنىڭ يەنە باشقىچە خىيالدا بولۇپ يۈرۈشكە نېمە ھەددىم؟ ئادەم دېگەن ياخشىلىقنىڭ قولى دېگەن گەپ بار.

— ئەمسە بۇ ھەقتىكى ئىش پۈتكەن بولسۇن ئەمدى ئۇچىمىز بىر يەرگە بېرىپ كەچلىك ئولتۇرۇشقا قاتنىشىپ كۆڭۈل ئېچىپ كېلەيلى قانداق، سىلىگە يۇرتداشلاردىن بىر قانچىنى تونۇشتۇرۇپ قوياي. بۇ يەردە مۇسابايلارنىڭ ئەۋلادلىرىدىن بار.

بىز شۇ كۈنى كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكىگە بېرىپ بىر مۇنچە ۋەتەنداشلار بىلەن تونۇشتۇق. ئىلگىرى مەن ئىكىساق مەكتەپتە كۆرگەن يۇسۇپ ئەپەندىمۇ شۇ يەردە ئىكەن (ئۇ چاغلاردا مەن كىچىك، يۇسۇپ زىيا بولسا يۇقىرى سىنىپتا ئوقۇيدىغان بولغاچقا ئارىمىزدا تونۇشلۇق يوقىدى. بۇ ئولتۇرۇشتا رەسمىي دوستلىشىپ قالدۇق). ئەخمەد ئەپەندى، مەجىدىن دوختۇرلار بىلەنمۇ شۇ كۈنى تونۇشقاندۇق.

شۇنداق قىلىپ ئەتىسى مەكتەپ قوينىغا كىرىپ ئارزۇيۇمغا يەتتىم. ساۋاقداشلىرىم بىلەن چاپسانلا چىقىشىپ كەتتىم. مەكتەپنىڭ سەنئەت پائالىيەتلىرىگە، كېيىن ئەخمەد، يۇسۇپ ئەپەندىلەرنىڭ تونۇشتۇرىشى بىلەن ”تۈرك گەنچلەر بىرلىكى“ گە قاتناشتىم. دەرستىن سىرتقى ئىجتىمائىي پائالىيەتلەرگە قاتناشقاندىن باشقا ئىستامبول مۇزېيى، ئىستامبول ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ كۇتۇپخانىسىغا قاتناپ، كۆپرەك بىر نەرسە ئۆگىنىشكە ئورۇندۇم. ناخشا-ساز جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىم مېنى مەكتىپىمىزگە يېقىن بولغان بىر سەنئەت مەكتىپىگە قاتنىشىشقا ئۇندىدى. مەن نوتا ئۆگىنىۋېلىشقا تىرىشتىم. ئومۇمەن ۋەتەنگە قايتقاندىن كېيىن نېمىلەرنى ئىسلاھ قىلىش كېرەك؟ نېمىلەرنى تەشەببۇس قىلىش كېرەك؟ دېگەنلەرنى ئويلاپ شۇنىڭغا كېرەكلىكنىڭ ھەممىسىنى ئۆزەملا ئېلىپ كېتىشكە تىرىشتىم. (بۇنىڭغا بىر مىسال قىلسام: كېيىم-كېچەك ئەندىزىلىرىنىمۇ توپلىغاندىم. بۇلارنى كېيىن كۆرۈپ قالسەن).

ئەدىبە ماڭا كۆپ ياردەم قىلدى، ئۇنىڭ دادىسى ئابرويلۇق شەخس بولغاچقا ئۇنىڭ ئىمكانىيىتى كەڭراقىدى. ئەمما مەن ئۇنىڭدىن ئۆزۈمنى قاچۇرۇشقا تىرىشىدىغان بولغاچقا بارا- بارا گاھى شەمبە، يەكشەمبە كۈنلىرىلا بىللە بولۇپ قالاتتۇق. كۆپ ئۆتمەي قۇمۇلدا پارتلىغان دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ ساداسى يېتىپ كېلىپ، مۇھاجىرلارنىڭ ھەممىسىنى ھاياجانلاندۇرۇۋەتتى. نۇرغۇن يولداشلار دەرھال قايتىپ كېتىپ ئىنقىلاپقا قاتناشماقچى بولدى. مەنمۇ ئۇزۇندىن بېرى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتقان بۇ گۈلدۈرمامىلىق ئاسمان ئاستىدىكى ھەيۋەتلىك دولقۇندا ئۈزۈشنى خالايتتىم. بىراق مەن تېخى ئوقۇش پۈتتۈرمىگەنىدىم.

يۇسۇپ زىيا قايتىدىغانلارنىڭ بىرىدى، مەجىددىن دوختۇرمۇ پىدائىلىق بىلەن ئۇنىڭغا ھەمرا بولىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. ئۇلار قالاقلىق بىلەن كۈرەش قىلىپ زولمەت ئىچىدە مەشئەل يېقىش غايىسىنى كۆڭۈللىرىگە پۈكۈپ يولغا چىقتى. ئەخمەد ئەپەندىمۇ ماڭماقچى بولغانىدى. بىراق ئۇ يېڭىلا بىر قىزغا ئۆيلەنگەنىدى. شۇڭا ئۇنىڭدا بىر ئاز ئارسالدىلىق بولۇپ، كىچىككىنە

ئائىلىسىگە قىيالمىدى. بۇ ھال ماڭا بىر ئاگاھلاندۇرۇش سىگنالى بولۇپ قالدى.

بىراق، ئەدىبەنىڭ ماڭا تۇتقان مۇئامىلىسى كۆرۈنەرلىك ئۆزگىرىپ ۋە ئاشكارىلىنىپ بارماقتىدى.

بىر كۈنى ئۇ مېنى ئۇنىۋېرسىتېتقا كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكىگە تەكلىپ قىلدى. بىز سورۇنغا كىرىپ كەلگەندە ئۇنىڭ قىز دوستلىرى، ساۋاقداشلىرى كىشىنى ئوڭايسىزلاندۇرىدىغان پىچىرلاشلار، ئىما- ئىشارەتلەر بىلەن كۈتۈۋالدى. بەزى پىچىرلاشلارنىمۇ ئاڭلاپ قالدىم. ئۇلار مېنى ئەدىبەنىڭ سۆيگۈنى دېيىشمەكتىدى!

ئەدىبە بولسا بۇلارنى سەزمىگەندەك مېنىڭ ئۇيغۇرچە ناخشىلارنى ئوقۇپ بېرىشىمنى ئىلتىماس قىلاتتى... قىسقىسى مەن بىلەن ماختىنىۋاتقاندەكدى. ئەمما مەن بۇ گەپلەر ئۇنىڭغا كۆڭۈلسىزلىك كەلتۈرۈپ قويارمىكىن دەپ ئەنسىرەپ تۇراتتىم.

قايتىش يولىدا كۆڭلۈمدىكى تۈگۈننى يېشىۋېتىش ئۈچۈن ئەدىبەگە دېدىم:

— مېنى بۇنداق سورۇنلارغا باشلاپ كەلمەسلىكىڭىزنى سورايمەن...

— نېمىشكە؟

— ساۋاقداشلىرىڭىزنىڭ كەيپىياتىدىن ئۇلارنىڭ ئىككىمىزنىڭ ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتنى خاتا چۈشىنىپ قالغانلىقىنى سەزمىدىڭىزمۇ؟ بۇ سىزگە كۆڭۈلسىزلىك كەلتۈرمەسمۇ؟

— بىرىنچىدىن بۇ ئىستانبۇل، ياۋروپا، ئاياللار ھوقۇقى ئەمەلىيلەشتۈرىلىۋاتقان جۇمھۇرىيەت. ئىككىنچىدىن، ئەگەر بۇ ئىش راست بولسىدى، ھەرقانداق كۆڭۈلسىزلىككىمۇ چىداشقا بولاتتى،... — دېدى ئۇ كۈتكىنىمدەك، شۇنداقلا ئويلىمىغان يەردىن.

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ئەدىبە؟

— ... بۇنى ئويلىسام يۈرىكىمگە نېمىدۇر پاتمايۋاتقاندەك بولدى... دادامنىڭ ئۈمىدىمۇ ئۆز مىراسخورىنىڭ ۋەتەنداشلاردىن بولىشىدى...

ئاڭلىغانسىز، ئۇ ئىلگىرىدىن تارتىپلا مۇساپىرلارنىڭ بېشىنى سىيلايتى، كېيىنكى چاغلاردا بولسا باشقا بىر خىل ئىنتىلىش، ئېھتىياج (نېمىلا دېسىلا بولىدۇ ھەم تازا مۇۋاپىق كەلمەيدۇ) بىلەن ۋەتەنداش مۇساپىرلارغا ھامىيلىق قىلىدىغان بەزىلىرىنى ئۆيىدە تۇرغۇزىدىغان بولدى ئەمما ئۇلارنىڭ ھېچقايسى مەندە ياخشى تەسىر قوزغىيالمىدى، قوزغىيالمايتى ھەم. ئەكسىچە ئۆزلىرى مەن توغرۇلۇق ئازاپقا قالاتتى. بۇندىن باشقا دادام بىچارە ھەممىشە يۇرۇتداشلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ زىياپەت كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى ئويۇشتۇرۇپ تۇراتتى. مەن ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى تۇيۇپ تۇراتتىم. ئۇ مېنىڭ بىرەرسىنى ياقتۇرۇپ قېلىشىمنى ئۈمىد قىلاتتى بىراق مەن ھەممىگە پەرۋاسىز مۇئامىلىدە بولۇپ كەلگەنىدىم ئاخىرىدا...

— ئەدىبە، ماڭا كۆڭۈل بەرمەڭ بىز ئاكا- سىڭىل بولايلى...

— سىز مېنى ئەتەي قىينىماقچى ئوخشايسىز.... نېمىشكىدۇر قەستەن ئۆزىڭىزنى قاچۇرىسىز....ھەركەتلىرىڭىز زورۇقۇشتەك...

— ئۇنداق ئەمەس. مەن بىرىنچىدىن سىزگە ھەمرا بولۇپ قالالمايمەن... ئىككىنچىدىن، مەن ئۆيلەنگەن، بالىلىق بولغان ئادەممەن، ۋەتەنگە قايتىشىم كېرەك.

— ئايالىڭىزنىڭ سىزنى كۈتۈپ تۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنەمسىز؟ ئۇ ھازىر نەدە؟

— ئۇ ھازىر سوۋېتتە، قازاقىستاندا.

— ئەنە، بۇ بىر قاملاشمىغان خىيال ئەپەندىم سىز سوۋېتكە كەتمەيدىغان بولغاندىكىن، ئايالىڭىز بىلەن قوشۇلۇش ئېھتىمالى يوق. لېكىن...

— گەپ ئۇنىڭدا ئەمەس...

— بولدى قويۇڭ خالىمىسىڭىز... سىز بۇ يەردىن كەتكىچە سىزگە بىر دىدەك كېرەك ئەمەسمۇ؟ خىزمىتىڭىزنى قىلىشنى خالايدىغان بىر دېدەك بولغان تەقدىردە...؟

— سىز بەك رومانتىك ئىكەنسىز... ئەمەلىيەرەك بولغان بولسىڭىز...

— ئاھ دەردىما....

— ھەسرەت چەكمەڭ، تەقدىر ھەسرەت چەككۈچىلەرنى بوزەك ئېتىدۇ. سىز بىردەملىك ھاياجان، بىردەملىك قىزغىنلىقنىڭ ئەسرى بولماسلىقىڭىز كېرەك. ھايات يولى ئەگرى- توقاي سىز جۆرە تاللاشتا ئۆمۈر مۇساپىسىنى ئۆزىڭىز بىلەن بىرگە باسالايدىغان كىشىنى تاللىشىڭىز كېرەك...

— كېرىكى يوق. ئاتىدارچىلىق قىلىغىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت... خۇدا كۆڭلىڭىزگە ئىنساپ بېرە....

ئەينى ۋاقىتتا مەن ئۇنى ياشلىقتىكى بىردەملىك قىزغىنلىقنىڭ تەسىرىدىن شۇنداق قىلىۋاتىدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم. شۇڭا ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئارتۇق پەرۋا قىلماي كەتمىدىم.

مەن ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن شەھەر ئەتراپىدىكى بىر مەكتەپكە خىزمەتكە ئورۇنلاشتىم. مېنىڭ بۇ يەردە بىلىم ئېلىش پىلانىم تېخى ئورۇندىلىپ بولمىغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ۋەتەنگە قايتىش ئۈچۈن ئازراق پۇل توپلىۋېلىشىممۇ زۆرۈرىدى. شۇڭا بىر مەزگىل خىزمەت قىلغاچ كەچلىك كۇرۇسلارغا قاتنىشىپ يۈردۈم.

بىز ئەخمەد ئەپەندى بىلەن بىر بىنادىن ئۆي ئىجارە ئېلىپ ئولتۇردۇق ئۇنىڭ ئايالى تىپىك تۈرك گۈزىلىدى. ئۇ جىمغۇر ئەخمەد ئەپەندىنىڭ نېمىسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغىنى نامەلۇم. ئەخمەد ئەپەندىنى مەبۇد بىلىپ چوقۇناتتى. ئۇنىڭ مۇھەببەتتىكى ساداقىتىنى تىپىك ئۆلگە دېيىشكە بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ ئايالىنى چەكسىز ھۆرمەتلەيتى. مېنىڭ بىر مەزگىللىك ھاياتىم ئۇلارنىڭ ئائىلىسى بىلەن باغلانغاچقا ئۇلارنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىۋاتىمەن.

شەپقەتچىم ئابدۇللا ئەپەندىنىمۇ شەمبە، يەكشەمبە كۈنلىرى يوقلاپ تۇراتتىم بىراق ئەدىبە بىلەن ئۇچراشماسلىققا تىرشاتتىم. ئابدۇللا ئەپەندى مېنى ئۆز ئۆيىدە تۇرمىغىنىم ئۈچۈن كايىپ قارشى ئالاتتى. لېكىن مەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى دەي دېسەم ئەدىبەنىڭ كۆز يېشىنى كۆرۈپ تۇرۇش ئېغىر ئىدى. شۇڭا ئارىلىقنىڭ يىراقلىقىنى باھانە قىلاتتىم.

بىر كۈنى ئەدىبە بىلەن دېڭىز ساھىلىدا ئۇچرىشىپ قالدۇق. مەن ئەخمەد

ئەپەندى ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىگە ھەمراھ ئىدىم. ئەدىبە بىلەن كۆزلىرىم ئۇچراشقان ھامانلا ئۇنىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرى ئارىسىدا لىغىلداپ تۇرغان ياشقا كۆزۈم چۈشۈپ يۈرىكىم ئېچىشىپ كەتتى.

— بۈگۈن سەيلىگە چىقىپ مەن بىلەن ئۇچرىشىپ قالغانلىقىڭىزغا ئۆكۈنمەيدىغانسىز؟ — دېدى ئۇ چېقىشۋېلىش تەلەپپۇزىدا.

— ئەكسىچە خۇشالمەن.

ئەخمەد ئەپەندى رەپىقىسىنى ئىشارەت قىلىپ بىزنى تەنھا قالدۇرۇپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار كەتكەندىن كېيىن ئەدىبە بوتناپ:

— بۇنداق سۆزلىرىڭىز بىلەن كىچىك بالىنى ئالداڭ. لېكىن مېنىڭ سىزنى ئەيىپلەيدىغان ھەققىم يوق چۈنكى سىز ماڭا ھېچقانداق ۋەدە بەرگەن ئەمەس،... نېمىشكە مەندىن قاچىسىز؟ خىجالەت كۆلكىڭىزنى قويۇڭ، مەن بىلىمەن سىز ئۇنتۇلدۇرۇش، مېنى ئازاپتىن ”قۇتۇلدۇرۇش“ ئۈچۈن شۇنداق قىلىۋاتىسىز، ياخشى نىيىتىڭىزگە رەھمەت! بىراق ”كۆزنى يار جامالىنى كۆرۈشتىن تارتىۋېلىشقا قارىغاندا كۆڭۈلنى جاپاغا سېلىش ئوڭايراق چۈشىدۇ“ دېگەندەك، سىزنىڭ مەن بىلەن بىرگە بولغىنىڭىزدا تارتىدىغان ئازابىم يېنىكرەك بولاتتى ئەلۋەتتە.

— مەنغۇ قاچماقچى ئەمەس...

— بىراق، ”بارلىق كېچىلەر قەدىر كېچىسى، بولسا قەدىر كېچىسىنىڭ قەدىرى بولماس ئىدى“[1] دېمەكچىمۇ يا؟ خاتىرجەم بولۇڭ، مېنىڭ كۆڭلۈمدە ھەممە كېچە ”قەدىر كېچىسى“ بولسىمۇ قىممىتىنى يوقۇتىۋەتمەيدۇ.

— مەن سىزنى پىكرىنى ئۆزگەرتىدىغۇ دەپ كۈتكەنىدىم....

— مېنى شاللاق دەپ ئويلىغىنىڭىزمۇ بۇ ياكى گۆدەك بالا دەپمۇ؟ ياق، ئەپەندىم ئەكسىچە مەن سىزنىڭ پىكرىڭىزنى ئۆزگەرتىشىڭىزنى كۈتكەنىدىم، ئەمدى بىلدىمكى سىز جاھىل ئىكەنسىز... بىراق مەن يەنە كۈتىمەن... خەير بىللە چىققان يولداشلىرىڭىزغا يېتىشىۋېلىڭ، باشقا بىر

---

[1] شەيخ سەئدى، «گۈلىستان» دىن، — ئا.

كۈنى كۆرۈشۈشكە ئىلتىپات قىلارسىز.

ئەدىبەنىڭ ئاۋازى ھېلىلا يىغلىۋېتىدىغاندەك تىترەڭگۈ ئىدى. ئۇ ماڭا كۆز يېشىنى كۆرسەتمەسلىك ئۈچۈن كېتىپ قالدى.

ئەدىبەنىڭ بۇنداق قىلىشى مېنى تازىمۇ ئازاپلىدى. مەن ئۇنى قىيالمايتتىم، بىراق بىر بالام بىلەن سەرۋەرىم بار. تېخىمۇ مۇھىمى بۇ يەردە ئۇنىڭغا باغلىنىپ قېلىپ غايىلىرىمدىن ۋاز كېچىش تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭغا ئۆيلىنىدىغان بولسام ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ مال- مۈلكىگە ۋارىس بولۇپ قالاتتىم؛ بىراق مەن دۇنياغا مال- مۈلۈك توپلاش ئۈچۈن كەلمىگەن- دە!

قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى، بۇ قوزغىلاڭنىڭ پۈتۈن تارىم ۋادىسىغا يېيىلىپ غايەت زور ئېقىمغا ئايلانغانلىقى قاتارلىق كىشىنى ئۈمۈدلەندۈرىدىغان خەۋەرلەر كېلىپ ئاشۇ كۆرەش قاينىمىغا شۇڭغۇشقا ئۆلگۈرگەن يۈسۈپ زىيا، مەجىددىن ئەپەندىلەرگە ھەۋەسىمىز كېلەتتى. بۇ قېتىمقى ئىنقىلاپ ئارقىلىق جاھالەتنى يىمىرىۋەتكىلى، ھۆرلۈككە ئېرىشكىلى بولىدۇ دەپ ئىشىنەتتۇق. شۇ چاغدىلا مېنىڭ كۆڭلۈم ۋەتەنگە قاراپ ئۇچۇپ كەتكەندى، بىراق ئۇ چاغلاردا مەن تېخى ئوقۇۋاتقىنىم ئۈچۈن كېتەلمىگەنىدىم. ئەمدى ئىلاج بار پاتراق كېتىش كويىدا بولۇپ ۋەتەنگە كېرەكلىك نەرسىلەرنى كۆپرەك ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ئالدىرايتتىم. بىلىم دېگەن بىر دېڭىز. ئۇنىڭ چېكىگە يەتكىلى بولمايدۇ. مەن بۇ يەردە تۇرۇپ ئۆمۈر بويى ئۆگەنسەممۇ ئاخىرىغا يېتەلىشىم مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئۆگەنگەنلىرىمنى ۋەتەن ئۈچۈن ئىشلىتىش كېرەك، دېگەن يەرگە كەلدىم.

تەييارلىقىم پۈتكەندىن كېيىن ئابدۇللا ئەپەندى بىلەن خوشلاشقىلى ئۇنىڭ يازلىقىغا باردىم. گەرچە كۈز كىرىپ قالغان بولسىمۇ، ئۇلارنىڭ ئادەتتە يازلىقتا تۇرۇشنى ياقتۇرىدىغانلىقىنى بىلەتتىم. باردىم كۆڭلۈمدە ئەدىبە بىلەن ئۇچرىشىپ قالمىسامكەن دېگەن ئوي باردى ئۇنىڭ ئاجايىپ سېھىرلىك كۆزلىرىنى ۋە بۇ كۆزلەردىكى ئېغىر ھەسرەتنى كۆرۈش ھەقىقەتەنمۇ ئېغىر شۇنداقلا ئىرادەم ئۈچۈن ئەجەل ئوقى ئىدى. ئابدۇللا

ئەپەندى سۆز تاپالمىغاندەك:

—راستىنلا كېتەمسىلەر؟ — دەپ سورىدى.

— ئەلۋەتتە راست. يالغان ئەمەسلىكى ھەممىدىنمۇ سىزگە ئايان، ئاكا، مەن دەسلەپتىلا بۇ يەرگە ئوقۇش ئۈچۈن كەلگەنلىكىمنى ۋەتەنگە قايتىپ خىزمەت قىلىش نىيىتىم بارلىقىنى ئېيتقانىدىمغۇ؟

— ئېيتقانىدىلە، بىراق... بىز يەنە مۇشۇ يەردە قالىدىكەنمىز- دە؟ ئوغلۇم قايتمىسىلا زادى بولماسمۇ؟

— ياق ئاكا، ھازىر ئىنقىلاپ دولقۇنى قەشقەرگە يېتىپ كەلدى. خوتەندىمۇ ئوت تۇتاشتى بۇ جاھالەتنى قوغلىۋېتىشنىڭ ياخشى پۇرستى.

— كۆڭۈللىرىنىغۇ چۈشىنىمەن، سىلى غايە ئۈچۈن كۆرەش قىلىدىغانلاردىن. مېنىڭچە ئەمەلىيراق ئويلاپ ئۆز غەملىرىنىمۇ ئانچە- مۇنچە قىلغانلىرى ياخشى بولماسمىدى؟ سىلى مىڭ يىل ياشامىلىيا؟ ھەممە جاپانى سىلىگە كۆتۈرە قىلغاندەك نىمانچىلا ئۆزلىرىنى قىينايلا؟ مېنىڭ بىردىن- بىر مىراسخورىم ئەدىبە ئىكەنلىكىنى بىلىدىغانلا؟ سىلىغۇ مال- دۇنياغا پىسەنت قىلمايدىغان دەرۋىشانە پىكىر ئۈچۈن ياشايدىغانلاردىن. شۇنداق بولسىمۇ يەنىلا ھەممە ئىشقا پۇل بولمىسا بولمايدۇ...

— ئاتا، بولدى سۆزلىمەڭ، دېگەنلىرىڭىز راست، بۇنى ئىنكار قىلماقچى ئەمەسمەن، ئەمما ھەممىمىز چەتكە چىقىۋېلىپ، باي بولساق ساخاۋەت قىلىپلا ئۆتسەك، بۇنىڭ ۋەتەنگە بىر ئەمەلىي پايدىسى بولمىسا، يەنىلا ئادەمنى قانائەتلەندۈرەلمەيدۇ، — دېدىم ئۆزۈمنى باسالماي كۆڭلۈم يۇمشاپ كەتكىنىدىن ئۇنى ”ئاتا“ دەپ ئاتاپ، — مەن باشتا سىزگە ئۆزۈمنى تونۇشتۇرغاندا دادامنىڭ تىۋىپ ۋە جۇۋۇچى ئىككەنلىكىنى ئاكام ئىككىمىزنىڭمۇ شۇ ھۈنەرنى قىلالايدىغانلىقىمىزنى؛ بۇنىڭدىن باشقا مەن سەرسانلىق ھايات مۇساپەمنى بېسىپ ئۆتۈش يولىدا يەنە ساتىراچلىق، ئاشپەزلىكنى ئۆگىنىۋالغانلىقىمنى ئېيتقانىدىم. ئويلاپ كۆرۈڭ مەن شۇ ھۈنەرلىرىم بىلەن ئۆز ۋەتىنىمدىمۇ باياشاد ياشيالايتىم. مەن بەش ئالتە مىڭ كىلومېتىر مۇساپىنى بېسىپ سەرسان- سەرگەردان بولۇپ كېلىپ سىزنىڭ

مال- مۈلىكىڭىزگە ۋارىسلىق قىلماقچىمىدىم؟ شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەنمىدىم؟ بۇنى قويۇپ تۇرايلى سىزنىڭ شۇنچە كۆپ ۋەتەنداش مۇساپىرلارنى ئوقۇش راسخودى بىلەن تەمىنلىشىڭىز نېمە ئۈچۈن؟ چوڭ دائىرىنى ئويلىغاندا سىزمۇ ۋەتەن ئۈچۈن خىزمەت قىلىسىز ئەمەسمۇ؟ ...

— ماڭىمۇ بەربىر، قىزىم ئەگەر بىر ئوغرىنى يارىتىپ قالغان بولسىمۇ خاھىشى ئۈچۈن ھەممىسىگە رازى بولغان بولاتتىم...

— دادا، بولدى قىلىڭ، — دېدى ئەدىبە ئىشىكتىن كىرىپ كېلىپ. قارىغاندا ئۇ ئىشىك تۈۋىدە ھەممە گەپنى ئاڭلاپ تۇرغانىكەن، — سىز ئۇنى تولۇق چۈشەنمەيسىز مەن مەمتىلىنىڭ ۋەتەنگە قايتىشىنى قوللايمەن. پەقەت مېنىڭمۇ بىللە قايتىشىمغا قوشۇلسىڭىز... سىزدىن ئىلتىماسىم ... روخسەت قىلىسىڭىز...

ئەدىبە شۇ تاپ ئىستامبول مۇزېيىدىكى ياخشى خىزمەت ئورنىدىن ۋاز كەچمەكچى بولىۋاتاتتى.

— نېمە؟!نېمە دەۋاتىسىز قىزىم!؟ ئابدۇللا ئەپەندى گېپىنى تاپالماي كېكەچلەپ كەتتى،— مەن يالغۇزچىلىقتىن ئۆلەيمۇ ئەمدى؟...— ئۇ كۆكرىكىنى تۇتۇپ كىرسلوغا ئولتۇرۇپ قالدى.

دادىسىنىڭ ئۆزىگە چىدىمايدىغانلىقى بىچارە قىزنى ئىككىلەندۈرۈپ قويدى. شۇڭا ئۇ ئىلاجىسىزلىقتىن كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ مېنى خوشلۇشۇش ئالدىدا بىر نەچچە سائەت پاراڭلىشىشقا تەكلىپ قىلىش بىلەن كۇپايىلەندى.

ئىككىمىز دەسلەپ تونۇشقان كونى ئايلانغان باغچا ئىچىنى ئايلاندۇق بىر- بىرىمىزگە ئېيتىدىغان شۇنچە كۆپ سۆزلىرىمىز باردەك قىلسىمۇ، لېكىن ھېچقايسىمىز ئەسلى دېمەكچى بولغان سۆزلەرنى دېيەلمىدۇق، مەن بەزەن زوروقۇپ چاخچاق پاراڭلارنى قىلىپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېچىشقا ئۇرۇنساممۇ لېكىن ئۇنىڭ غەمكىن ھالىتىگە خاتىمە بېرەلمىدىم...

بىز ماڭىدىغان كۈنى ئاتا- بالا ئىككىسى پورتقا چىقىپ ئۇزىتىپ قويدى مەن تەمبۇرۇمنى ئۇلارغا ئەستىلىك قىلىپ قالدۇردۇم.

ئەخمەت ئەپەندى ئەمدىلا بوشانغان ئايالىنى ئېلىپ مېڭىش ئەپسىز

بولغاچقا ئۆزىلا يولغا چىقتى. بىز بىلەن يەنە يېڭى تونۇشلاردىن توختاجى ئەپەندىمۇ باردى. توختاجى سودىگەرچىلىك بىلەن ھەممە يەرنى كېزىپ يۈرگەن ئادەمكەن، بىز ئۇنىڭ بىلەن تېخى يېقىندىلا ئەخمەت ئەپەندىنىڭ ۋاستىسى بىلەن تونۇشقانىدۇق. ئۇمۇ قايتىدىغان بولغاچقا بىزگە ھەمرا بولماقچى بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ كۆپ شەھەر كۆرگەن بولغاچقا يوللاردا ياردىمى تېگىدۇ، دەپ خوش بولدۇق. ئۇ ئىككىمىز ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئائىلە ئەھۋالىنى نەزەردە تۇتۇپ ئۇنى كېيىنچىرەك قايتىشقا سايە قىلغان بولساقمۇ، ئۇ دەسلەپكى ئەھدىمىزگە خىلاپلىق قىلىشنى راۋا كۆرمىدى، ئايالىغا بالا ماڭالايدىغان بولغان ھامان ئارقىسىدىن يولغا چىقىشنى تاپىلاپ بىز بىلەن بىللە كېتىشتىن يالتايمىدى. بىز قىرغاقتىن ئايرىلغاندا ئەدىبە ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئايالىنى قوچاقلىۋالدى. ئىككىسى جۇدالىق ياشلىرىنى قوشۇۋېتىشتى.

تەۋپىق شۇ يەرگە كەلگەندە ھېكايىسىنى توختاتتى. سەيپىددىن ئېغىر ئۇھ تارتىپ قويدى، پەقەت ھارۋىكەش ئۇلارغا بۇرۇلۇپ:

— تازا ئەخمەقكەنلا، ئاشۇنداق بەلەن قىزنى ئېلىپ شۇ يەردە قالمامدىغان. ئۇنى ئالغان بولسىلا تازا باي بولاركەنلا- دە خەپ! مەندەك ئادەم ھەرگىز بۇ خۇدا ئۇرغان يەرگە قايتىپ كەلمەيتتىم،— دېدى.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى مەمتىلى ئەپەندى غەمكىن كۈلۈمسىرەپ.

ئۇلار قومالتاغ يولىنى ئايلىنىپ ئوڭۇرۇقتا كەلگەندە بۆگەن تەرەپكە كەتكەن يول بويىدا سەيپىددىن چۈشۈپ قالماقچى بولدى.

— مەن مۇشۇ يەردە چۈشۈپ قالاي،— دېدى ئۇ بۇ يەردىن ۋاقىۋاقتا پىيادە كېتەتتى.

— ئەمسە، سەن بىر ھەپتە ئىچىدە خەت- ساۋادى بار، جىگەرلىك، شۇدى بار ئاغىنىلىرىڭدىن تۇنۇش- بىلىشلىرىڭدىن ئىشقىلىپ ئىختىيار قىلغۇچىلاردىن 40 – 50 نى تاپقىن ئۇلارنىڭ تىزىمىنى تەييارلاپ ماڭا بەرگىن ئىسمى- ئاتىسى، جىنسى، يېشى، يۇرتى، بوي تۇرقى، رەڭگى- روخسارى، كۆز رەڭگى، ھەۋەس- قىزىقىشى، ھۈنىرى قاتارلىق مەزمۇنلار بويىچە

تىزىملايسەن بۇ يەردە رەسىم تارتىدىغان بولمىغاندىكىن رەڭگى- روھنى يازماي ئىلاجى يوق بۇلار ئارخىپ بولۇپ قالىدۇ. بۇ ئىشقا ئەتىلا كىرىش. مەنمۇ ئەتىلا مەكتەپ ئورنى، راسخودى، دېگەندەكلەرنى ھەل قىلىش كويىدا بولىمەن خەير،— دېدى مەمتىلى ئەپەندى، — ھېلىقى ئانكىت مەزمۇنلىرىنى ئېسىڭگە ئېلىۋالدىڭمۇ؟ ھە بوپتۇ ماقۇل ئەمسە.

مەمتىلى ئەپەندى ئۆيىگە قايتىپ كېلىپلا ئاكىسىنىڭ ياردىمى بىلەن پىيانىنونى ياتاقخانىسىغا جايلاشتۇرىۋېلىپ، جىيەنلىرىگە قەشقەردىن ئالغاچ كەلگەن سوۋغاتلىرىنى ئۈلەشتۈرۈپ بېرىپ، دەرھال ”دىۋان“ نى كۆرۈشكە باشلىدى. ئۇ كېلەر قېتىم قەشقەرگە كىرگىچە كىرىش سۆز قىسمىنى تەرجىمە قىلىپ بولۇش ئۈچۈن ئۆز- ئۆزىگە سۆز بەردى. ئۇ ئادەتتە ئۆز - ئۆزىگە ۋەزىپە بەلگىلەش، ئۇنى ئورۇنلاش ياكى چالا قالدۇرىشى ئارقىلىق ئۆزىنى باھالاپ تۇرۇشنى ئادەت قىلغانىدى. ئەگەر سەلبىي باھا ئالغان ئەھۋالدا ئۆزىگە قويىلىدىغان تەلەپنى كۈچەيتەتتى.

ئون ئىككىنچى باب

1

تاڭ قۇياشى سەھەردە ئەلۋەك نۇرلىرىنى ئاچيار تەرەپكە قاراپ تۇرغان نىزامىددىننىڭ ئۆيىگە قىيپاش سېپىپ تۇراتتى. پېشايۋان سۇپىسىدا پاتىمەم بىلەن ئوينىشىپ ئولتۇرغان مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى ئەركىلىتىپ:

— ئانام، ئانام! دەپ كۈلدۈرەتتى ئۇ ئانىسى بىلەن ئىسىمداش جىيەن قىزنى ھەمىشەم شۇنداق ئەركىلىتەتتى.

سەھەردىلا مال- ۋارانغا ئوت ئېلىش ئۈچۈن چىقىپ كەتكەن زورىخان قايتىپ كىردى. ھويلا ئىچى يېڭى چىقىرىلغان قىغنىڭ پۇرىقىغا تولغانىدى. ئۇ ئاللىقانداق يېقىملىق پۇراش بىلەن كەڭ دالانى ئەسكە سالاتتى. زورىخان قولىدىكى قېپىنى ئوقۇر ئالدىغا تاشلاپ پېشايۋان تەرەپكە يېقىنلاپ:

— ئۇبدان قوپۇپسىزمۇ، ئۇكام؟ — دېدى قېيىنئىنىسىگە، — كېچىچە خەتكە سىنچىلىغاندىكىن ما ۋاقىتچە ئۇخلىماي ئەتتىگەندىلا تۇرىۋاپسىزغۇ؟

— دېدى ئۇ كۆيۈمچانلىق بىلەن ھەمدە تاغىسىنىڭ قۇچىقىدىكى پاتىمەنى جىملەپ، — موللىكاڭنى خاپا قىلدىڭمۇ، ھە؟ — دېدى.

— موللىكام نىۋاق قوپقان. پاتىمەم يىغلاپ ئۇخلاتمىسا قوپماتتى ئەمسە؟ ئۇنى پەس قىلىپ ئۇخلىتىپ قويۇپ، قوتاننىڭ قىغىنى چىقاردى تېخى، — دەپ مەلۇم قىلدى غېنى.

— ئەڭ باشتا ھويلىدا تۇرىۋېلىپ ئۇسۇل ئوينىغاندەك قىلدى، ئاندىن قىغ چىقاردى، دېگىنە، — دەپ ئۇن قاتتى نەبى.

— ئۇسسۇل ئەمەس ئۇ كالۋا! تەنھەرىكەت دېگەن شۇ، ماللىكام نەچچە قېتىم دەپ بەرسىمۇ بىلمىگىنىڭنى.

— ۋايىيەي، مەن زەڭ قويماپتىمەن سىز راستىنلا قىغنى چىقىرىپ

قويۇپسىز ئەمەسما، — دېدى زورىخان، — سىزنى مۇشۇنداق ئىشقا سېلىپ، يەنە تېخى بالا باقىقلى سېلىپ تازىمۇ مېھمان قىلىدىكەنمىز ـ دە

— يەڭگە، نېمە دېگەن گەپ بۇ؟ مېنى تۆردىن چۈشمەي چوڭ بولغان دەپ ئويلامسىز، نېمە؟ ئۆزىمىزنىڭ ئۆيىگە، قاچانچىچە مېھمان بولىۋېرەتتىم؟ ھېلىمۇ ئۆيگە قارىشىپ بېرەلمەيۋاتىمەن.— دېدى تەۋپىق كۈلۈپ.

— بۈگۈن بىر ياقتا ئىشىڭىز يوقمىدى؟

— بار، ئاكام بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان بىر ئىش بارىدى ئۇنى كۈتۈۋاتىمەن.

— سىز تالادا يۈرۈپ دائىم كەچ كېلىسىز ئاكىڭىز ئەنسىرەپ قالىدىكەن، — دېدى زورىخان بالىلارنى جايلاشتۇرۇپ، چاي راسلىغاچ، — خەقنىڭ ئاغزىدا بىر مۇنچە سۆز- چۆچەك ئېقىپ يۈرىدۇ، خەققۇ ھەنىمە دېسە دەيدۇ...

— قانداق گەپ ئۇ؟ ئوغۇرلۇق قىلدى دەمدىكەن؟ ياكى قىمارۋاز دەمدۇ؟ — دەپ كۈلدى مەمتىلى ئەپەندى.

— بىردەم ۋاي مالىلا توختاجىنىڭ ئوغلى چەتتە ئوقۇپ ناسارا بولۇپ كېتىپتۇ، دەۋاتقان بىر دەم كەمىنۇس (كومۇنىست) مىش دەۋاتقان بىردەم ئالىلقانداق يامان خوتۇنلار بىلەن يۈرىدىكەن دەۋاتقان... ئىشقىلىپ گەپ تولا، بىزنىڭ بۇ خەقلەرنى بىلمەمسىز، ياخشىلىق قىلغان ئادەمنىڭ تۇمشۇقىنى قانىتىدىغان خۇيى بار، سىز خەقنى داۋالايمەن دەپ ئۆيمۇ ـ ئۆي يۈرگىنىڭىز بىلەن، خەق سىزنى نېمە دەپتۇ، دەڭ؟ داۋالاشنى باھانە قىلىپ خوتۇن- قىزلانى كۆزلەپ ماراپ يۈرىدۇ، دېيىشىپتۇ...

— ئاكام شۇڭا ئەنسىرەپتۇ - دە؟ ئاكامۇ- زە، كىچىك باللىق قىپتۇ. يوقۇرىدا دېگەنلىرىڭىزنىڭ بىرسىمۇ مېنىڭ خىلىمدىكى ئىشلار ئەمەس،... ئەنە، ئەنسىرىگەك ئاكام ئۆزىمۇ كەلدى.

نىزامىددىن داستىخانغا يېقىن جايلاشقاندىن كېيىن زورىخان ئۇنىڭ ئالدىغا بىر چىنە ئەپكىلىپ قويدى. ئۇ جۆۋەندە نانىنى چىنىگە چىلاشقا باشلىغاندا مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا قاراپ:

— ئاكا، ئاخشام ھېلىقى كىتاب بىلەن بولۇپ ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ

كېتىپتۇ، مەن مەكتەپ ئاچماقچى بولغىنىمنى ئېيتقانىدىغۇ، ئەمدى بەزى قىيىنچىلىقلار باردەك تۇرىدۇ. ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا تەييار سىنىپ بولسا ئون كۈن بولمىسا يېرىم ئاي ئىچىدە ئىش باشلاپ كەتسەم دەيمەن. بىراق بازار ئىچىدە سىنىپ قىلغۇدەك بىكار ئۆي تېپىلمىغاچقا بېشىم قېتىپ قالدى.

— ئۇكام، كەتمەيدىغان بولغىنىڭ ئوبدان ئىش بولدى، بونىڭغا مەن بەك خۇرسەند. لېكىن سىڭگەن ناننى يەپ ھۈنىرىمىزنى قىلساق جېنىمىزنى گۆلدەك باقامدۇق؟ سەن دەۋاتقان ئىشنىڭ چاتىقى تولا...

— ئاكا، سىز ئۇنداق دېسىڭىز باشقىلاردىن نېمىنى كۈتىمىز؟ نان يېيىش ئۈچۈنمۇ قوۋزىڭىزنى تالدۇرمىسىڭىز بولمايدۇ. ئۈنچىلىك زىيان تاتماي تەييار ناننى يېمەكمۇ مۇمكىن ئەمەس، بۇنى سىز چۈشەنمەيدىغان يەردە ئەمەس.

— سەن بىلەن زۆكۈنلىشىش نىيىتىم يوق، لېكىن ئۇزۇن يىل ئايرىلىپ ئاران جەم بولغاندا يەنە سەندىن ئايرىلىپ قالارمەنمىكىن دەپ ئەنسىرەپلا تۇرىمەن.

— سىزنىڭ ئەنسىرەشلىرىڭىزنىڭ بىر قىسىم مەزمۇنلىرىدىن خەۋەر تاپتىم. بايىلا يەڭگەم دېگەنىدى. بالا بولمىسىڭىزلا بۇنداق گەپلەرگە ئىشىنىپ يۈرمەسسىز. ھازىر ئاقىۋەتنى كۆزدە تۇتىۋاتقان ئەنسىرىشىڭىزگە كەلسەك بۇرۇن مۇنداق بىر ئىش بوپتىكەن: "بىر بوۋاي قورامىغا يەتكەن ئوغلىنى ئاتقا مىندۇرۇپ ئۆزى ئاتنىڭ چۇلۋۇرىدىن يېتىلەپ بىر مەستىچىتنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپتۇ. مەسچىت قەۋمى: قاراڭلا ماۋۇلارنىڭ ساراڭلىقىنى ياش يىگىت ئاتقا مىنىۋېلىپ قېرىسى پىيادە مېڭىپتۇ، يېشى باغرى تاش ئوغۇل ئىكەن دادىسىغا ئىچ ئاغرىتماي دېمەپتۇ؛ قېرىسى ئالجىپ قالغان ئوخشايدۇ" دەپتۇ. بوۋاي بۇ گەپكە كۆلۈپ قويۇپتۇ. يىگىتكە بولسا بۇ گەپ توغرىدەك بىلىنىپتۇ. كۆپ ئۆتمەيلا ئۇلار ئارقىسىغا يېنىپتۇ بۇ قېتىم بوۋاي ئاتقا مېنىپ مەسچىد ئالدىدىن ئۆتكەندە تازىمۇ رەھىمى يوق دادىكەن ئاتقا ئۆزى مىنىۋېلىپ ياش يىگىتنى قىيناپتۇ، دەپتۇ ئۇلار ئۈچىنچى قېتىم بۇ يەردىن ئۆتكەندە ئاتنى يېتىلەپ ھەر ئىككىسى پىيادە ماڭغانىكەن خالايىق يەنە

قاراڭلار، بۇ خەقنىڭ تەلۋىلىكىنى! ئاتنى يېتىلەپ ھەر ئىككىسى پىيادە ماڭغانمۇ ئىشمۇ؟ ھايۋان دېگەننىڭ كۈچى ھالال نەرسىغۇ، ئۇنى ئاياپ نېمە قىلىدۇ؟ بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ئەخمەقلىك بارمۇ؟ دەپ كۈلۈشۈپتۇ. ئاتا- بالا تاتىنچى قېتىم بۇ يەردىن ئۆتكەندە ھەر ئىككىسى ئاتقا مىنىپ ئۆتكەن ئىكەن، خالايىق يەنە گەپ تېپىپتۇ: ھايۋان بولغان گۇناھىغا شۇنچە قىيىنغان بارمۇ؟ ئۇمۇ خۇدا ياراتقان جانىۋارغۇ؟... خالايىقتىن يىراقلاپ كەتكەندىن كېيىن بوۋاي ئوغلىغا: ”ئوغلۇم ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىدىڭمۇ؟ ئەھۋال شۇنداق، ھەر قانداق قىلساڭمۇ ئۇلارنىڭ گېپىدىن خالى بولالمايسەن شۇڭا ئۆزۈڭنىڭ بىر مىزانى بولسۇن، توغرا دەپ قارىغان ئىشىڭنى بېشىڭ كەتسىمۇ قىلىۋەر“ دەپتىكەن. شۇنىڭدەك خەقنىڭ ئاغزىنى تىكىپ قويغىلى بولمايدۇ. ئۇلار ھەنىمە دېسە دەۋېرىدۇ بىز ئۆزىمىز توغرا دەپ قارىغان ئىشىمىزنى قىلىۋېرىمىز.

— ئۇغۇ شۇنداق، بىراق ھازىر ھۆكۈمەتنىڭ چېكى توختىماس بولدى. جاھانغا ئىشەنچ قىلغىلى بولمايدۇ.

— ”قۇچقاشتىن قورققان ئىكىن ئەكمەپتۇ“ دېگەندەك ئىش قىلساق بولماس، قېنى مەكتەپكە نېمە مەسلىھەتىڭىز بار؟ بازاردىن ھېچ بولمىسا بىر ئېغىز ئۆي تېپىلماسمۇ؟

— بازاردىن ئۆيمۇ تېپىلمايدۇ، ھەم مەكتەپ دېگەننى خەقنىڭ ھويلىسىدا ئاچقىلى بولمايدۇ دېگىنە، ئۇندىن كۆرە مەيلى دېسەڭ ئوغرۇقتىكى مۇللا تۇداجى، ئىمىنھاجىلا سالدۇرغان مەدرىسىنى ئوقۇشۇپ باقساق بولارمىكىن. ئۇ يەردە خېلىدىن بېرى ساۋاغ ئېلىۋاتقان تالىپلارمۇ ئاز. تېجەنلىك موللا ئەزىز داموللام بىلەن مەمتىمىن سوپىزادە دەيدىغان بىر ئۆزبېك ئاندا- ساندا مۇددەرسلىك قىلىپ يۈرىشىدۇ. ئۇلارغا بىر ئېغىز ئۆي يېتىشىدۇ قالغانلىرى بىكار.

— مەنمۇ شۇنى ئويلاپ تۇراتتىم. ئۆتكەندە مەن كۆرۈپ كەلدىم ئەمەسمۇ، ئۇ يەر بولىدۇ، بازاردا ئاشۇنداق بىر يەر بولسىغۇ، بازاردا بولغىنى ياخشىدى، قارىغاندا شۇنىڭغا بارماي ئىلاج يوقتەك تۇرىدۇ. مەن ئاكا- ئۇكا بايلار بىلەنمۇ

كۆرۈشكەن، شۇ چاغدا مانا مۇشۇنداق بىر قارارغا كەپ قالسام لازىم بولار دەپ، نىيىتىم ھەققىدە ئازراق پۈرتىپىمۇ قويۇۋىدىم. ئۇنىڭدىن كۆڭلۈم توق. شۇنداق بولسىمۇ ئەمدى رەسمىي ئۇقتۇرۇپ قويۇپ كېلەي. ئاندىن ھەر بىر يۇرۇتقا بېرىپ باي مۆتىۋەر يۇرت ئاقساقاللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ مەكتەپنىڭ مالىيە مەنبەسىنى ھەل قىلىشنىڭ چارىسىنى قىلىپ كۆرىمەن.

— مەيلى، بارغىن ھەر ھالدا سۆزدە ئېھتىياتچان بول قىزىشىپ كەتمە. ھەر ھالدا ھازىرچە چەكمەن تونىنى تاشلىمايراق تۇرغىنىڭ ياخشى. خەلق ئەجنەبىيلەرگە قىزىقىدۇ، ئەمما ئىشەنمەيدۇ.

— ھا ھا ... "بالىنىڭ چېچى ئاقارسىمۇ ئاتىنىڭ ئالدىدا يەنىلا بالا" دېگەندەك مېنىڭمۇ ساقىلىم تېزىمغا چۈشكەن چاغدا كىچىك بالىغا نەسىھەت قىلغاندەك گەپ قىلىۋاتقىنىڭىزنى قاراڭ. ماقۇل، ئاكا، ياخشى كۆڭلىڭىزنى يەردە قويماي، مەن كەتتىم.

نىزامىددىن ئىنىسىنى غەمكىن ئۇزىتىپ قالدى. داستىخاننى يىغىشتۇرۇش ئۈچۈن چىققان زورىخان:

— مەمتىلى ئاجايىپلا ئادەم بولدى- دە، كىچىككىدە قانداق شوخ بولسا ھېلىمۇ شۇ. ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشسىمۇ كۈلۈپ تۇرغان ئۇنىڭ ئاشۇ كېلىشكەن تۇرقىغا قاراپمۇ بىكارچى خوتۇنلار ھەر قىسىم گەپلەرنى تاپماي قالارمۇ؟

— شۇ، بۇ ئۆزىمۇ بىر كۆرگەن ئادەمگە يېقىپلا قالىدىغان نېمە.

— بېشىنى ئىككى قىلىپ قويساق سەل... گەپ سۆزلەر سەل بېسىقىپ مەمتىلىمۇ تالاغا كۆپ قاتراشتىن قالارمىكىن...

— تالاغا قاتراش دەمسەن؟ — دېدى نىزامىددىن ھوشيارلىشىپ. ئۇ ئايالىنىڭ تەلەپپۇزىدا "ئەرنىڭ تۇققىنى كەلسە كۈندە ئۇرۇش..." قا ئوخشاپ كېتىدىغان قاتتىق ئېلىش ئالامەتلىرى بارمىكىن دەپ گۇمانلاندى. — بۇ نېمە دېگىنىڭ؟

— ياق، مېنىڭ دېگىنىم، ئۆزىگە پايدىسى يوق بايقىدەك يامان ئاتىقى بار گەپلەردىن يىراقراق بولۇپ، بىر ئۆيىنىڭ كويىدا بولامتىكىن، دەيمەن.

— ئۇ ئۇنىمايدۇ، ئۆي غېمى بىلەن بۇلۇپ كېتىپ ئىشلىرىمدىن قالىمەن

دەپ ئۇنىمايدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۇنىڭ خىيالىدا ھېلىقى چۆچەكتە ئالغان تاتار خوتۇن تۇسا، ئۇ نېمە دەيدىكىن...

— سىز ئۇنىڭغا گەپ قىلىپ باقتىڭىزمۇ؟ ئۇنىڭ خوتۇنى سايىز[①] تەرەپتە تۇسا، ئۇنى ساقلاپ ئۆمرىنى ئۆتكۈزەمدۇ؟ ئەر كىشى دېگەنگە تۆت خوتۇن راۋا تۇسا...

— مەنغۇ گەپ ئاچقانىدىم، مېنىڭ خىيالىمۇ خەقنىڭ ئاغزى بېسىقارمىكىن دېگەن گەپىدى، لېكىن خوتۇن ئۇستىگە خوتۇن ئالامدىم دەپ ئۇنىمىدى.

— خۇدا يامان كۆزدىن ساقلىسۇن... — زورىخان ئۆيگە كىرىپ كېتىۋېتىپ شۇنداق دېدى.

— نىزامىددىن بۇياقخانىغا كېتىپ بېرىپ ئېغىل ئالدىدىكى يېڭىلا چىقىرىلغان قىغنى كۆرۈپ، بۇنى مەمتىلىنىڭ قىلغانلىقىنى پەملىدى ۋە مەمنۇنلۇق بىلەن كۈلۈمسىرىدى. ئۇ ئىنىسىنىڭ شۇنچە كۆپ ئىشقا قانداق يېتىشىپ يۈرگىنىگە ھەيران قالاتتى. ئۇنىڭ ھەممە ئىشنى بىر- بىرىگە پۇتلاشتۇرماستىن يېتىشىپ كېتىشى ئاكىنىڭ قەلبىدە سۆيۈنۈش، پەخىرلىنىش تۇيغۇسى ئويغاتتى. بۇ تۇيغۇ خۇددى خۇشبۇي شاراپ ئىچكەندەك ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى قىزىتىۋەتتى. ئۇنىڭدا چاققان ئىنىسىگە نىسبەتەن ئاكىلىق مۇھەببىتى پەيدا بولغاندىن تاشقىرى ئۇنىڭ ئىشلىرىغا قولىدىن كېلىشىچە ياردەملىشىش ئىرادىسىمۇ پەيدا بولدى.

2

— بالدۇرلا قايتىپ كەپسەنغۇ؟ — دەپ سورىدى نىزامىددىن ئاپتاپ

[①] سايىز — سويۇز(союз) 'ئىتتىپاق' سۆزىنىڭ بۇزۇپ ئېيتىلىشى. سوۋېت ئىتتىپاقىنى دېمەكچى، — ئا.

تەپتىدە يۈزلىرى تېخىمۇ قىزىرىپ، ئېسىلىپ كەتكەن ئىنىسىگە قاراپ،— كەچ قالارمەنمىكىن دەۋاتامتىڭ؟

— ھە، بالدۇرلا قايتىشقا توغرا كەلدى. قارىماسىز، موللا تۇداجى ئىمىنھاجىلار ئۆيلىغىنىمىزدىنمۇ ئارتۇق كىشىلەر ئىكەن، ئىشىم كۆڭۈلدىكىدەك بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە كەم سىرا①لارنى ياسىتىپ بېرىدىغان بولدى دەڭا تېخى. راسخودىنىڭ بىر قىسمىنىمۇ ئۈستىگە ئالماقچى بولىۋاتىدۇ. ئەگەر مۇشۇنداق ياخشى مەكتەپ ئۆرنى بازاردىن تېپىلىپ قالغان بولسا تېخىمۇ ياخشىراق بولاتتى، خەير، ھېلىمۇ كېرەك يوق.

باياتىن بېرى ئىنىسىنىڭ چاقچاقلىقىدىن دىلى سۆيۈنىپ شۇ توغرىلىق ئويلاۋاتقان نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ئاپتاپتا پىشىپ كەتكەن ئەپتىگە قاراپ سەل ئىچى ئاغرىغاندەك بولۇپ، كۆپىنىڭ مۈزدەك سۈيىدە دوغ ئېتىپ كەلدى.

— ئۇسىغانسەن ئىچىۋال،— دېدى ئۇ مېھرىۋانلىق بىلەن ئاندىن جىم- جىتلىق باسقان ھويلىغا قاراپ قويۇپ، — بۈگۈن ھويلا ماڭا ئوڭچە قاپتۇ بوياقخانىدىمۇ ئىش قىلمىدۇق. ئىگەمبەردى تاشمەتلەر كەلمىدى، يەڭگەڭ باللارنى ئېلىپ ئانىسىنىڭكىگە كەتتى. ۋاراڭ-چۇرۇڭسىز ئازادە بولغاندىكىن راسا ئۇخلىۋالغىن بولمىسا.

— رەخمەت ئاكا سىزنى خىزمەتكە سېلىپ قويۇپتىمەن،— دېدى تەۋپىق كۆلۈمسىرەپ ئاكىسى سۇنغان قاچىنى ئېلىپ،— ئۇخلاشنى ئۇخلاۋىرىمىز، ئاكا ، — دېدى ئۇ گەپنى ئىش ئۈستىگە بۇراپ،— ئۇ ئىش ئەنە شۇنداق ھەل بولدى. ئەمدى مەكتەپنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش ئۈچۈن پۇل كېرەك. شۇڭا بىز بايلاردىن ياردەم سورايمىز، مەن بەزى جايلارغا سىزنىڭ بىللە بارغىنىڭىز تۈزۈكمىكىن دەپ ئويلايمەن. قانداقلا بولمىسۇن سىزنىڭمۇ ئۆزىڭىزگە چۈشلۇق مۇناسىۋىتىڭىز بار.

— سېنىڭچە ئۇلارنىڭ بىر قىسمى پۇل بىرىشكە ئۇنارمۇ ؟

— ئۇ تەرىپى ئۆزىگە باغلىق، ئۇلارنىڭ ۋىجدانىغا باغلىق. كونىلار

---

① سىرا — (تۈركچە — sıra) پارتا، — ئا.

”قالاشنى بىلسەڭ قارمۇ كۆيىدۇ“ دەپتىكەن قېنى بىز ئۆزىمىزنىڭ ئېپىنى، قابىلىيىتىمىزنى سىناپ كۆرەيلى، ئۇلارنى ئىرتەلەمدۇقكىن.

— مەن تەييار، — دېدى نىزامىددىن قىسقىلا قىلىپ.

— يەنە بىر گەپ بىزنىڭ مۇشۇنداق قىلىشىمىز ھۆكۈمەت تەرەپكە قانداق تەسىر قىلىدۇ. بۇنى ئويلاپ كۆرمەيمۇ بولمايدۇ. سىز ئاتۇشنىڭ بېگىنى تونۇمسىز؟ چۈشىنەمسىز؟

— ھەر ھالدا تونۇشىمەن. ئۇ ئادەم ئىلگىرى ناھىيىدە[①] تۆۋەنچى بولغانىكەن. ئۆزى ئىككى تىللىق، قورسىقىدا ئۈمىچى بار ئادەم. ئەمما مەن سىردىشىپ باقمىغانلىقىم ئۈچۈن ئۇنىڭ باشقا تەرەپلىرىنى تازا بىلمەيمەن.

— مىنىڭچە ئاۋال شۇ ئادەمنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆرەيلى ھېچ بولمىسا ئۇنى خەۋەردار قىلغىنىمىز، ئىشنى ئوغۇرلۇقچە قىلمىغانلىقىمىزنىڭ ئىسپاتى بولۇپ قالار.

— مەيلى، زۆرۈر دىسەڭ بېرىپ كۆرۈشۈپ قويايلى.

— ھازىرلا ماڭساقچۇ؟

— نىمانچە ئالدىراش؟ پىژ- پىژ ئاپتاپتا يول مېڭىپ بولامدۇ، قېيلىنىپ قالارسەنمىكىن؟

— ئۆزىڭىزگىلا ئېغىر كەلمىسە، مەن نېمىنى كۆرمىدىم دەيسىز؟

نىزامىددىن راستىنلا ئىنىسىنىڭ كەچمىشلىرىنى ئويلاپ كۆرمەيلا سۆزلەپ سالغان ئىدى. بىراق ئۇنى ئەيىپلىگىلى بولمايتى. چۈنكى، ئۇ ھازىر ئائىلىنىڭ چوڭى، مەمتىلىگە ھەم ئاكا ھەم ئاتا ئىدى.

— بوپتۇ، ماڭايلى، — دېدى ئۇ خىجىل كۈلۈمسىرەپ، — ئېشەككە مىنىۋالامدۇق؟

— بولدى، ئاكا گۇڭگۇر- مۇڭگۇر پاراڭ بىلەن ماڭمايلىمۇ. رۇمغا بارمىغاندىكىن.

---

① ناھىيە — بۇ يەردە پەيزاۋات ناھىيىسى كۆزدە تۇتىلىدۇ. ئاتۇشتا ناھىيە تەسىس قىلىنىشتىن ئىلگىرى پەيزاۋات ناھىيىسىنىڭ بىر بەگلىكى ئىدى، — ئا.

ئىككەيلەن بىللە ھويلىدىن چىقىشتى.

ئۈچ تەرىپىنى تاغ قورشاپ تۇرغان ئاتۇش تۈزلەڭلىكى — قىران دەرياسىنىڭ لاتقا تۈزلەڭلىكى — ئىيۇل قۇياشىنىڭ نۇرىدا تونۇر تەپتى بېرىپ يېنىپ كەتكەندى. يۇزلەرگە گۈپۈلدەپ ئىسسىق ئۇرۇلاتتى.

يەنە كېلىپ ۋاقت چۈشكە يېقىنلاپ قالغاچقا تېمپېراتۇرا ئەڭ يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلگەن؛ ھاۋادىنمۇ، تۇپراقتىنمۇ، ھەتتا ئاندا- ساندا دەريا بوغۇزى تەرەپتىن"غۇر" قىلىپلا پەيدا بولۇپ قالىدىغان شامالدىنمۇ ئوتنىڭ تەپتى كېلەتتى.

نىزامىددىن خۇددى كۆيۈمچان ئاتا ئاززۇلۇق ئوغلى ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ شۇ ھەقتىلا باش قاتۇرۇپ تۇرغاندەك پات- پات ئىنىسىگە قاراپ قوياتتى ۋە "ئۇ تۇنجۇقۇپ قالاي دېگەنمىدۇ" دەپ ئويلايتتى.

لېكىن مەمتىلى ئىنتايىن خۇشخۇي ھالىتىنى ساقلاپ يەڭگىل قەدەم ئېلىپ ئەتراپقا بۇگۈنلا كۆرۈپ تۇرغاندەك قىزىقىش بىلەن قاراپ چېكىپ تۇرىدىغان قۇرغاق توپىنى كېچىپ كەلمەكتىدى.

نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ئاشۇ خاتىرجەملىك چىقىپ تۇرغان ھەمىشە خۇشخۇيلۇق ۋە قىزغىنلىق يېغىپ تۇرىدىغان قىزىل مەڭزىگە قاراپ ئۆزىنىڭ ئەنسىرەشلىرىنى بىھۇدە بوپتۇ دەپ قارىدى. ھەم ئىنىسىنى كىچىك بالا ھېساپلىغىنىدىن ئىچىدە كۈلگۈسى كەلدى.

— بېگىمىزنىڭ ئىسمى نېمىدى، ئاكا؟

— سىدىقبەگ.

— ھە، سىدىقبەگ. بىز سىدىقبەگنىڭ ئىقتىسادىي ياردىمىنى تاما قىلمايمىز. ئۇ كىشى بىزگە پەقەت ياخشى قاراشتا بولسا پىتنىخورلارغا ھامى بولمىسىلا يېتەرلىك شۇنداققۇ؟

— مېنىڭچە بۇنچىلىك تەلەپ ئۇنىڭغا ئېغىر كەلمەس.

— ھەي، ئاكا، قىزىقكەنسىز، دۇنيادا شۇنداق ئەمەلدارلار بولىدۇكى، ئەسلىدە ئۆزى ئانچىكى بىر كىشى بولسىمۇ، بىراۋ ئۇنىڭ ئالدىغا ياردەم سوراپ بارسا بويى شۇئان ئىككى گەز كۆتۈرۈلىدۇ، ئەرزىمۇگىدەك بىر ئىشقىمۇ نېزىقاپ

ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ. بۇنداق پۇرسەتلەرنى ھەرگىز قولدىن بەرمەيدۇ.

— ئەگەر سېنىمۇ توڭلۇق بىلەن سىلىكىۋېتىپ ئىشىم ئالدىراش دەپ بويۇن تولغىسا قانداق قىلىسەن؟

— ئاكا، مەن ئۆز ئىززىتىمنى ھاياتىمدىنمۇ ئارتۇق كۆرىمەن، چۈنكى ئىنسانغا ئەڭ زۆرۈر بولغىنى ئۆزىنىڭ قىممىتىنى بىلىش. لېكىن مىللەتنىڭ مۇھىم بىر ئىشىنى يولغا سېلىۋېلىش ئېھتىياجىنى نەزەردە تۇتۇپ پېتىمدىن چۈشۈشكە؛ بىزگە كېرەكلىك ئادەملەر ئەسلىدە ئېشەكتىنمۇ پەس نېمىلەر بولغان تەقدىردىمۇ ئۇنىڭغا يېلىنىشكە رازىمەن. ئەگەر شەخسى مۇناسىۋەتتە بولىدىغان بولسا مەندىن بۇنىڭغا ئېرىشىش مۇمكىن ئەمەس. نېمە ئامال، قاتتىق بويۇنلۇق قىلىش بىلەن ئىشنىڭ ئاقمايدۇ. سەئدى ئېيتقان ”پىتنە قوزغايدىغان راست گەپتىن ياخشىلىق يەتكۈزىدىغان يالغان گەپ ئەۋزەل“ شۇنىڭدەك خاسىيەتلىك ئىش ئۈچۈن ئىززىتىمدىن چۈشسەممۇ مەيلى - دە.

”ۋاي جېنىم ئۇكامەي!“ دېدى نىزامىددىن ئىچىدە ئىنىسىنىڭ كالتە بۇرۇتى ئۆزىگە ياراشقان شۇخلۇق يېغىپ تۇرغان چىرايىغا قاراپ.

— ئاكا بىز ھەر قايسى يۇرتلاردىكى بايلارنىڭ ئۆيىگە بېرىشتا ئاۋۋال سىز تونۇشىدىغانلارنىڭكىگە كىرەيلى. ”بىسمىللا“ دېمەيلا تۇمشۇقۇمغا يەيدىغان ئىش بولۇپ ”ئەتتىگەندە نېمە يېسەڭ كەچكىچە شۇ“ بولمىسۇن.

— ماقۇل، — دېدى خىيال بىلەن كېتىۋاتقان نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ گېپىنىڭ مەزمۇنى كاللىسىغا كىرمىگەن بولسىمۇ ئۇ تەۋپىقىنىڭ ھەم سەمىمىيلىك ھەم شوخلۇق يېغىپ تۇرغان ئىلتىماسىغا جاۋاب بېرىشنىلا مەخسەت قىلغانىدى، — مەن ساڭا قىلىشىپ بېرەلىگۈدەك ئىش بولسىلا ھەممىسىنى تاپىلا، جىمى ئىشقا ئۆزەڭ يۈگرەپ يۈرسەڭمۇ ئۈزۈلۈپ قالىسەن.

— كۆيۈنگىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت. لېكىن مېنى خىجىل قىلىپ، مەندىن ئانىلارچە ئەنسىرەۋېرىشىڭىزنى قويۇڭ، جاپا چەكسەم نېمە بولاتتى؟ مەن مۇشۇ جاپانى چېكىش ئۈچۈن قالدىمغۇ؟ قانچىلىك جاپا چەككەن بولسام ھەممىسى مۇشۇ ئىش ئۈچۈنغۇ؟ ئانا ئاچچىق تولغاق يېگىنى ئۈچۈن بالىدىن

ئاغرىنمايدىغۇ؟

— ئانام بىلەن دادام رەھمەتتى سىنى ماڭا تاپىلىغان...

— ھېلىمۇ سىز ماڭا ئانا ھەم دادا بولۇپ كۆيىنىۋاتىسىز.

— ھېلىقى قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن كىتابنى تەرجىمە قىلىدىغان گەپنى قىلىۋاتامتىڭ؟ شۇنداق قىلىدىغان بولساڭ مەن ساڭا ئاققا كۆچۈرۈشۈپ بېرەي. قانداق؟

تەۋپىق ئاكىسىغا چوڭقۇر ھۆرمەت بىلەن قاراپ قويۇپ، ئۈنچىقمىدى.

ئۇلار گەپ بىلەن بولۇپ بىلىنمەيلا ئىككى ساي بىلەن تېجەن يېزىسىدىن ئۆتۈپ قىران دەرياسىنىڭ قورۇق ئېقىنى بويىغا جايلاشقان بازارغا[1] بەگنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە چۈشتىن سەل ئۆتكەنىدى. سىدىقبەگنىڭ ھويلىسىدا يوغان بىر تۈپ رىدە كەڭ يېيىلىپ، پۈتۈن ھويلىغا دېگۈدەك سايە تاشلاپ تۇراتتى. رىدە تۈۋىدە يوغان بىر چاسا تاش قويۇلغان بولۇپ ئۈنىڭدا سالقىنلاپ ئولتۇرۇشقا بولاتتى.

بۇ چاغدا سىدىقبەگ ئائىلىسىدىكىلەر يېڭىلا چۈشلۈك تاماق يەپ بولۇشقانىدى.

— ئېتىڭلار ھېرىپ قاپتۇ، — دېدى ئېگىز ۋە بەستلىك كەلگەن بەگ چاقىرىلمىغان مېھمانلارغا دەرپەردىلەر بىلەن خىرلەشتۈرۈلگەن سۆرۈن مېھمانخانىنىڭ تۆرىدىن جاي كۆرسىتىپ.

ئۆيدە سىدىقبەگنىڭ ئايالى ۋە بىر ياش چوكان باردى. سىقبەگ كىچىككىدىنلا شۆتاڭ[2] دا ئوقۇغان بولغاچقا ئۈنىڭ ئائىلىسىدە كونا

---

[1] ئۆتمۈشتە ئاتۇش بازىرى ھازىرقى مەشھەد يېزىسىدا ئىدى، — ئا.

[2] شۆتاڭ — 学堂 — ياقۇپبەگ ھاكىمىيىتى ئاياقلاشقاندىن كېيىن چىڭ ھۆكۈمىتى ھاكىمىيەت ئىشلىرىدا ئىشلىتىش ئېھتىياجى ئۈچۈن يەرلىك خەلق بالىلىرىدىن بىر قىسمىنى خەنزۇچە ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئاچقان مەكتەپ. بۇ مەكتەپكە بالا بېرىشنى خەلق خالىمايدىغان بولغاچقا ئالۋان تەرىقىسىدە مەجبۇرىي ئېلىناتتى، شۇڭا كۆپىنچە كەمبىغەللەرنىڭ بالىلىرى ۋە چىڭ ھۆكۈمىتىگە ئىشلەيدىغان كىچىك ئەمەلدارلارنىڭ بالىلىرى ئېلىناتتى، — ئا.

قائىدىلەرگە ئانچە ئەمەل قىلىپ كەتمەيتى، شۇڭا ئايالالارمۇ يات ئەركەكلەردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ ئولتۇرمايدىغاندەك قىلاتتى. ياش چوكان مېھمانلارغا بىر ئاز ئېگىلىپ، ئۈنسىز سالام قىلغاندىن كېيىن باشقا ئۆيگە چىقىپ كەتتى، ئەمما چوڭراق ئايال(بەگنىڭ ئايالى بولسا كېرەك) قېلىۋەردى. بۇ ھال ئۆي ئىگىلىرىنى مالال قىلىپ قويىمىزمىكىن دەپ ئەندىشىدە تۇرغان مېھمانلارنى خېلى يېنىكلەشتۈردى.

— ئاكا، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى سورۇننىڭ قاتماللىشىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش، سۆھبەتكە يېنىكلىك بېرىش ئۈچۈن، ئادىتى بويىچە، دادىللىق بىلەن، — بىزنى تونۇشتۇرۇپ قويمايسىزغۇ؟

نىزامىددىن دەسلەپ ئىنىسىنىڭ بۇ سۆزلىرىدىن بەگنىڭ ئالدىدا ئەدەپتىن چىقىپ كەتكەنلىك بولۇپ قالارمىكىن دەپ سەل ئارسالدى بولغانىدى، ئويلىمىغان يەردىن سىدىقبەگ مەمتىلىنى قوللاپ چۈشتى.

— مەدەنىيەتلىك ئەللەردە ئەڭ ئەۋەل ئۆز- ئارا تونۇشتۇرۇش ياكى ئۆز-ئۆزىنى تونۇشتۇرۇش بولىدىكەن. بۇ قورۇنۇشنى ئازايتىپ، چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرىدىغان ياخشى ئادەت.

نىزامىددىن بەگنىڭ بۇ گېپىدىن روھلىنىپ:

— مانا مۇشۇ كىشى سەن تونۇشماقچى بولغان سىدىقبەگ، بۇ مەزلۇم بەگنىڭ ئايالى قۇرەيش خېنىم،... — نىزامىددىن ھېلىقى چىقىپ كەتكەن چىرايلىق نەۋ جوۋاننى تونىمايتى، شۇڭا تۇرۇپ قالدى.

— ئۇ مېنىڭ ئاكام مامۇتھاجىنىڭ قىزى، ئىسمى مەلىكىزاد، — دېدى قۇرەيش خېنىم. بەگنىڭ خانىمى ئۇچىسىغا خەنزۇ تەتەيلەرنىڭ كىيىملىرىگە ئوخشىشىپ كېتىدىغان، ئادەتتە ئانچە ئومۇملاشمىغان بىر خىل كىيىملەرنى كىيىۋالغان بولۇپ ئاقسۆڭەكلىك خاراكتېرى روشەن بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭدا ئەمەلدارنىڭ خېنىملىرىدا بولىدىغان تەكەببۇرلۇق بار بولسىمۇ. مەدەنى مۇئامىلىسى ئىچىدە بىلىنمىگۈدەك دەرىجىدە سىلىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى، — ئۇ سىڭلىم ئۆيدە زېرىكىپ ماڭا بىر زامان ھەمراھ بولۇشقا كەپتىكەن، — دەپ قوشۇپ قويدى قۇرەيش خېنىم.

بايا مەلىكىزادىنىڭ قەشقەر قىزلىرىغا خاس سۇزۇك يۇزلىرىدە چاقناپ تۇرغان بولاق كۆزى بىلەن بىردەقىقە ئۇچرىشىش نەتىجىسىدە قىزىرىپ كەتكەن مەمتىلى ئەپەندى، قۇرەيش خېنىمنىڭ سۆزىدىن كېيىن سەل يۈرىكى ئارامىغا چۈشكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

— بۇ مېنىڭ ئىنىم، مەمتىلى، تۇركىيىدە ئوقۇپ يېقىندا قايتىپ كەلدى، — دېدى نىزامىددىن تونۇشتۇرۇشنىڭ ئاخىرىنى ئۇزۇپ.

ساھىپخان بىلەن مېھمانلار ئۆز- ئارا تونۇشقاندىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزلىرىنى يېنىكلەشكەندەك ئازادە ھېس قىلدى. مېھمانلار شۇ زاماننىڭ شەھەر مودىسىدا ھەم مەلۇم جەھەتلەردىن خەنزۇلارنىڭ ئادەتلىرىگە ئوخشىتىپراق ياسالغان ئۆيگە يەنە بىر قېتىم ئوبدانراق نەزەر سېلىپ چىقىشتى. مەمتىلى ئەپەندى سۆھبەتدىشىغا تۇيدۇرماي قاراپ، ئۇنىڭ مىجەزىنى مۆلچەرلەپ چىقىشقىمۇ ئۈلگۈردى. ئومۇمەن بەگنىڭ ۋۇجۇدىدا ئەمەلدارلىق قېنى يوقتەك، ئەمىلىگە نىسبەتەن كىبىرسىز كۆرىنەتتى. ئۇ زامانلاردا ئىككى خىل يول بىلەن خەنزۇچە ئوقۇپ قالاتتى: بىرى، ھۆكۈمەتتە ئىشلەيدىغانلارنىڭ باللىرى، يەنە بىرى ”شۆتاڭغا بالا بېرىش“ ئالۋىڭى يۈز بېشىلارغا چۈشكەندە بايلار ئۆز باللىرىنىڭ ئورنىغا كەمبىغەلنىڭ باللىرىنى سېتىۋېلىپ ئەۋەتىپ بېرەتتى. مەمتىلى ئەپەندى بەگنى كېيىنكى خىلغا مەنسۇپمىكىن دەپ پەرەز قىلدى. بىراق يېڭىشەرلىك بۇ ئادەمنىڭ ئۆتمۈشى كۆپ ئادەملەر ئۈچۈن قاراڭغۇ ئىدى.

رەسمىيەت سۆزلىرى ئاخىرلىشىپ ئەسلى مەخسەت ھەققىدە سۆز باشلاشتىن ئاۋالقى ئاشۇ بىر نەچچە مىنۇت ئىچىدە يۇقىرىقى كۈزىتىش ۋە خىياللارنى قىلىپ ئۈلگۈرگەن تەۋپىق ئىختىيارسىز ھالدا ئۇ ياقتىكى ئۆينىڭ ئىشكى ئۇدۇلىدىن لىپ قىلىپ ئۆتكەن مەلىكىزادىنىڭ كۆزلىرى بىلەن يەنە بىر قېتىم ئۇچرىشىپ قالدى ھەم شۇئان ئۇنتۇلۇشقا باشلىغان ئاللىقانداق بىر نەرسە پۈتۈن تېنى بويلاپ باش كۆتەردى ۋە يۈرىكى شىددەت بىلەن سېلىپ كەتتى. پىسخولوگىيىدە سۆزلىنىدىغان ۋاستىلىك تەپەككۇرگە ئوخشاش تەۋپىقنىڭ يۈرىكىدە كونا بىر جاراھەتنىڭ قەقچىنى تاتىلىۋەتكەندەك ئۆتۈپ

كەتتى. ئۇ مەلىكىزادىنىڭ كۆزلىرىدىكى نۇرنىڭ بىردە سەرۋەرگە، بىردە ئەدىبەگە ئوخشاپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى ھەم تەخىرسىز سېغىنىش ئۇنى قىستاپ كېلىۋەردى ئۇ قىزنىڭ تونۇشتەكلا ئۇزاق قارىشىدىن قاچاندۇر بىر چاغدا ئۇزاق بىللە بولۇپ كېيىن ئايرىلىپ كەتكەندەك تۇيغۇغا كەلدى. بۇ راست شۇنداقمۇ؟ ياكى خىيالمۇ؟ ئۇ ئۆزىمۇ گاڭگىراپ كەتتى. قىزمۇ مېھمانغا ئەتەي كۆرۈنمەكچى بولغاندەك ئۇدۇلدىن ئۆتۈپ قالغىنى ئۈچۈن خىجىل بولغان بولىشى كېرەك، شەلپەردەك قىزىرىپ كەتكەندى. ئۇنىڭ مەڭزىگە قىزىللىق تەپكەن ئاشۇ مىنۇتنىڭ ئۆزىدە مەمتىلى سەرۋەرنى كۆرگەندەك بولدى...

كۆز يۇمۇپ ئۆچقۇچىلىك ئارىلىقتا بولۇپ ئۆتكەن بۇ خىيالىي كەچمىش ئۇنىڭغا بىر ئۆمۈر ھېكايىسىدەك ئۇزاق بىلىنىپ كەتكەچكە، كىشىلەر ئالدىدا تازىمۇ سەت ئىش قىلغاندەك بىلىنەر ـ بىلىنمەس سىلكىنىپ كەتتى. ئۇ بۇنداق جان قىيىنغۇچى خىياللاردىن ئۆزىنى ئازاد قىلىش ئۈچۈن سۆھبەتنى باشلاشقا ئالدىراپ بەگ تەرەپكە يۈزلەندى.

— سىزنى ئىزدەشكە مەجبۇر قىلغان ئازراق ھاجەت بىلەن ئىلتىماسىمىز بار، بۇ ئىش ئۈچۈن چۈشلۈك ئارامىڭىزنى بۇزغىنىمىز ئۈچۈن ئۆزرىلىكمىز، — دەپ باشلىدى ئۇ مۇلايىم، شۇنداقلا كىشىلەرگە تەسىر قىلغۇچى ئاھاڭدا، — مەن تۈركىيىدە ئوقۇدۇم مەخسىدىم: خۇراپات، جاھالەتنىڭ پاتقىقىغا پاتقان مىللىتىم ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئىدى. ئەمدى ئاشۇ مۇددىئايىمنى ئىشقا ئاشۇرۇش ۋاقتى كەلدى، — ئۇ قورەيش خېنىم راستلاپ چىققان داستىخاندىن پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن بىر ئوتلىدى. مۇشۇ پۇرسەتتە سىدىقبەگ سوئال قويدى:

— قانداق قىلماقچى بولىۋاتىلا؟ — بۇ سوئاللار سۆھبەتنىڭ مەخسەتكە يېقىنلىشىشىنى تېزلەتتى.

— مەكتەپ ئاچماقچىمەن، — مەمتىلى ئەپەندى قىسقا پائۇزا ئارىلىقىدا بەگنىڭ چىرايىغا سەپ سېلىپ ئۇنىڭ بەستىلىك گەۋدىسىگە مۇناسىپ يوغان يۈزىدىن كۆز قارىشىنى بىلىۋېلىشقا تىرىشتى. بىراق بۇ قىرىق ياشلاردىن

ھالقىغان بەگ ئۇزۇن يىللىق خىزمەت جەريانىدا ئىچكى كەچۈرمىشلىرىنى بىلىندۈرمەسلىككە ئادەتلەنگەچكە، ئۇ مەلۇم پەرەزگە كېلەلمىدى. شۇڭا ئۇ بەگنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش مەخسىتىدە ئورۇنۇپ گەپ باشلىدى، — بەلكىم نېمە ئۈچۈن بۇ يولنى تاللىۋالغانلىقىمنى سورارسىز. مېنىڭچە ئاقارتىش — بىزنىڭ بەختسىز مىللىتىمىز ئۈچۈن ئەڭ زۆرۈر. خىزمەتلەرنىڭمۇ ئۇلۇغى! يەنە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇنداق قارارغا كەلدىمكى، — دېدى تەۋپىق ئاۋازىنى پەسەيتىپ مۇڭلىنىش ئاھاڭىدا، — مەن نۇرغۇن ئەللەرنى كەزدىم كەمسىتىش ۋە پەس كۆرۈشلەرگە ئۇچرىدىم. ھازىر ئوتتۇرا ئەسىر قالاقلىقىغا پاتقىنىچە قېلىۋاتقان، قالاقلىق جەھەتتە جانلىق ئاسارە-ئەتىقە بولۇپ قېلىۋاتقان، ئىللەتكە تولغان بەختسىز مىللەتنىڭ بىرى-بىزنىڭ ئۇيغۇركەن. ئەگەر بىر مېھرىبان ئاتا يۈز- كۆزىنى يارا باسقان بالىسىنى باشقىلارنىڭ چىرايلىق بالىلىرى بىلەن سېلىشتۇرۇپ ئۆز بالىسىنىڭ لاتاپىتى، ساقلىقى ۋە تەقدىرى ھەققىدە ئويلاپ يۈرىكى ئېچىشمىسا ئۇنى قانداقمۇ ئاتا دېگىلى بولىدۇ؟ ئەگەر بىر ئوغۇل كېسەل قوچىقىدا ئىڭراپ ياتقان ئانىسىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، قولىدىن كېلىدىغان خىزمىتىنى قىلمىسا ئۇنى قانداقمۇ ساداقەتمەن ئوغۇل دېگىلى بولسۇن؟ چىن ئىنسان بىلەن مەخلۇق باشقا-باشقا نەرسە - دە ... دېمەك، مەن بۇ كېسەلچان ئانىنى داۋالاشقا ھېچ بولمىسا ئۇنىڭ ئازابىنى ئىلگىرىكىدىن يېنىكلەشتۈرۈشكە ئۆزۈمنى بېغىشلىدىم، — تەۋپىق سۆزلىگەنسىرى ئۆزىنىڭ بىر ئەمەلداردىن ياردەم سوراپ كەلگەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغاندەك، بەلكى نەچچە مىڭ كىشىلىك يىغىن زالىدا نۇتۇق سۆزلەۋاتقاندەك بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ”نۇتقى“ ئالدىن تەييارلىۋالغان سۇنئىي گەپلەر ئەمەسىدى. بۇلار شۇ دەمنىڭ ئۆزىدە ئۇنىڭ يۈرەك قېتىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقان چىن قەلبىنىڭ مۇڭلىرى ئىدى. ئۇ ھېسيات تولپارىنى يۈگەنلەپ مەخسەتكە قايتىپ كەلدى، — مەن بۇ مەخسەتنى سىزگە ئالدىن ئېيتىشنى توغرا تاپتىم. ئۈمىدىم سىزنىڭ قوللىشىڭىزغا ئېرىشىش، ھېچ بولمىسا مۇتىئەسسىپ كۈچلەر تەرەپتە تۇرماسلىقىڭىزنى قولغا كەلتۈرۈش. چۈنكى پەرەز قىلىشقا بولىدۇكى، بۇنداق قالاق بىر مۇھىتتا مەن قىلماقچى بولغان ئىش

جىددىي قارشىلىققا ئۇچرىماي قالمايدۇ. ھەرقانداق يېڭىلىق تەشەببۇسچىسىنى كىشىلەرنىڭ ساراڭ دەيدىغانلىقى رەسۇلۇللاھنىڭ ھەدىسلىرىدىمۇ بايان قىلىنغان. شۇنداقلا پەيغەمبەرلەرمۇ ھەقنى يەتكۈزگىنى ئۈچۈن ئەزىيەت تارتقان، خورلانغان، يۇرتلىرىدىن ھەيدەپ چىقىرىلغان، ھەتتا ئۆلتۈرۈۋېتىلگەن. دېمەك، ھەقنى سۆزلەش ھامان دۈشمەنلىككە ئۇچراش مۇشۇ دۇنيانىڭ بىر مەنتىقىسى.

— ياخشى گەپكەن،— دېدى سىدىقبەگ ئىپادىسىز چىرايى بىلەن ھەم مېھمانلارنىڭ ئالدىدىكى پىيالىلارغا چاي قۇيغاچ ئۆز پىكىرلىرىنى تەرتىپكە سېلىۋېلىشقا پۇرسەت تېپىپ، — بەلكىم بۇ ئىشنىڭ ئەمەلىي پىلانىنى پىشۇرۇپ قويغانلا؟

— پىششىق دېيىشكە بولمىسىمۇ ھەر ھالدا پىلان بار، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى بۇ ئۆيگە كىرگەن چاغدىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ ئىشەنچكە تولغان، دادىللاشقان ھالدا.

— ماڭا ئېيتىشقا بولامدۇ؟

— بولمايدىغان نېمىسى بار؟ بەرىبىر كېچىسى قىلىدىغان يوشۇرۇن ئىش ئەمەسقۇ. مەن يالغۇز بولغانلىقىم ئۈچۈن بىردىنلا ھەممە كەنتلەردە مەكتەپ تەسىس قىلىپ كېتەلمەيمەن، لېكىن ئەڭ ئەۋەل بىر دارىلمۇئەللىمىن ئېچىپ مۇئەللىملەر قوشۇنىنى بارلىققا كەلتۈرۈش تامامەن مۇمكىن. بۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن ھەر بىر كەنتتە مەكتەپ ئېچىپ كېتەلەيمىز. ئەمما بۇ مۇئەللىملەرنى تەربىيلەش بىلەن بىرلا ۋاقىتتا كەنتلەردە مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى سېلىشنى ئېلىپ بېرىشقا توغرا كېلىدۇ. بولمىسا مۇئەللىملەر ئوقۇش پۈتتۈرۈپ چىققاندا خىزمەت قىلىدىغان مەكتەپ يوق ۋاقىت بىھۇدە ئۆتىدۇ. ئۇلارنىڭ كۈتۈپ تۇرۇشىغا توغرا كېلىپ ۋاقىت زايا كېتىدۇ. ۋاقىتنى زايا قىلماسلىق ئۈچۈن مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى جەزمەن ئوقۇش پۈتتۈرۈشكە ئۈلگۈرتىش كېرەك.

بۇ ناھايىتى مۇشكۈل ئىش ئىدى. بىر تەرەپتە ئاشۇلار ئوقۇش پۈتتۈرگەن ھامانلا بېرىپ خىزمەت قىلىدىغان مەكتەپلەرنى بەرپا قىلىش ھەتتا بۇلارنى

بىر- بىرىگە پۈتلاشتۇرماي ئورۇنداش تولىمۇ قىيىن، ھەتتا بىر ئادەم ئۈچۈن زادىلا مۇمكىن بولمايدىغان ئىشىدى. شۇڭا سىدىقبەگ بۆلارنىڭ ئىچىدىكى دىگەندەكلا ئاسان بولۇپ كېتىشىگە ئىشەنچ قىلالماي، مەسخىرىگىمۇ ئوخشاپ كېتىدىغان بىر خىل تەلەپپۇزدا :

— ھەر ھالدا ياخشى خىيال ئىكەن، — دېدى مېيىقىدا كۈلۈپ ھەم مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاۋازى ۋە چىرايىدا ئىپادىلىنىپ تۇرغان يوشۇرۇن كۈچ ئۈنى مەسخىرىدىن چەكلىگەچكە، دەرھال كۆڭۈل ياساش تەلەپپۇزىدا قوشۇپ قويدى، — سىلىدە مۇشۇنداق قىلىپ كېتىشكە ئىشەنچ بارمۇ؟

— مېنىڭ ئۆزۈم قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلار جەھەتتىن ئېيتقاندا، مەندە ئەلۋەتتە بۇنداق ئىشەنچ بار. لېكىن بۇ نىيەتنىڭ ئىشقا ئېشىش ئاشماسلىقى قوللىغۇچىلارغىمۇ باغلىق.

— ئىقتىسادىي مەنبە بارمۇ؟

— كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىمنىڭ بىرسى شۇ. بۇنى ئىئانە توپلاش ئارقىلىق ھەل قىلماقچى بولىۋاتىمەن. ھازىرغىچە ئېلىپ بارغان پائالىيەتلىرىمنىڭ نەتىجىسىدىن قارىغاندا ئىقتىسادىي تايانچلارنى تېپىش تامامەن مۇمكىن.

—دارىلمۇئەللىمىننى قەيەردە ئاچماقچى بولىۋاتىلا؟

— بازاردا ئورۇن بولمىغانلىقى ئۈچۈن ئوغرۇقتىكى مەدرىسنى سورىۋالدۇق.

— بازاردا بولسا تەسىرى ياخشىراق بولاتتى.

— مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، بىراق بولمىدى.

— يۇقىرىقى پىلانلىرى راستىنلا ئىشقا ئاشىدىغان بولسا دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇش پۈتتۈرگىچە بازاردا بىر مەكتەپ سېلىش مۇمكىن. مەن سىلەرگە قومباغلىق ئابدۇراخمانھاجى بىلەن سۆزلىشىپ تەلەي سىناپ بېقىشنى مەسلىھەت بېرىمەن. قانداقلا بولمىسۇن شە كۆرگەن ئادەم، ئۆزىمۇ توشقان باي. مەكتەپ تەييار بولۇپ ئوقۇ - ئوقۇتۇش يېرىم يولدا توختاپ قالمىسىلا...

مەمتىلى ئەپەندى ئۆنىڭ ئىشەنمەسلىك تەلەپپۇزىدىكى ئاخىرقى سۆزلىرىگە ئېتىۋار قىلماي ئابدۇراخمانھاجى ھەققىدىكى ئۈچۈرنى كوچىلىدى:

— مەسلىھەتلىرىڭىز ئۈچۈن رەھمەت. سىز مۇنداق دېيىشتە بېرەر نەرسىگە ئاساسلىنىۋاتامسىز ياكى شۇ كىشى باي بولغاچقىلا كۆرۈشۈش كېرەكمۇ؟

— مەن ئۇ ئادەمنى يېڭىلىققا ئىنتىلىدىغان كۆرىمەن، ھەم ئۆزى تەقۋادار، خەير ئىشلىرىغا قولى ئوچۇق، شۇڭا.

— سىز ئۆزىڭىزنىڭ مەيدانى ھەققىدە بىر نېمە دېمىدىڭىزغۇ؟ — مەمتىلى ئەپەندى خۇشخۇي كۈلۈمسىرەپ تۇرسىمۇ پىسخىكا جەھەتتىن بېسىم ئىشلىتىش كەيپىياتىدا سورىدى (ئۇنىڭدا مۇشۇنداق تۇغما ئىقتىدار باردى)

بۇ ھال نىزامدىننى بىر ئاز سەراسىمگە سېلىپ قويدى مەمتىلى بولسا ئىنتايىن خاتىرجەم كۆرۈنەتتى.

— مەن سىلىگە نېمە دەيمەن؟ مېنىڭ بۇ ھەقتىكى تەسىراتىم سىلىنىڭكى بىلەن ئوخشاش. مېنى بايلار سېتىۋېلىشىپ شۆتاڭغا بەرگەن، كىچىكىمدىن تاتىپلا باشقا مىللەتلەر ئارىسىدا ئۆستۈم، مىللىي خورلۇققا ئەڭ كۆپ ۋە ئەڭ ئۇزۇل- كېسىل ئۇچرىغانلارنىڭ بىرىمەن. مىللەتنىڭ قالاق ۋە مەدەنىيەتسىز بولىشى بىر خىل لەنەت تامغىسى. خۇددى بىر يېرىدە ئەيىۋى بار ئادەملەردە بىر خىل تىل قىسىنچىلىق، جۈرئەتسىزلىك، قورۇنۇش ھېسياتى بولغاندەك، قالاق مىللەت ئەزالىرى ھامان ئۆزىنى باشقىلار ئالدىدا ئاجىز ۋە مەھكۇم ھېس قىلىدىغان گەپ. كىممۇ ئۆز مىللىتىنىڭ خورلۇق ئىچىدە ئۆتۈشنى خالىسۇن؟ — سىقبەگ بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن خىجىللىق بىلەن كۈلۈمسىرەپ، — كېيىن ھۆكۈمەت نېمە دەپ قارايدۇ، يۇقۇرىنىڭ رايىنى بىلمەي تۇرۇپلا ئاشكارە ئوتتۇرىغا چىقالمايمەن. ئەمما مۇتئەسسىپلەر سېپىگە قوشۇلماسلىق ئۇلارنىڭ پىتنىلىرىگە قۇلاق سالماسلىققا ۋەدە بېرەلەيمەن، — قاچانكى يوقۇرىنىڭ رايىدا ياخشى تەرەپكە سەللا مايىللىق كۆرۈلسە مەن سىلى تەرەپتە ھازىر بولىمەن.

تەۋپىق خوشاللىقىدىن سەكرىۋەتكىلى تاس قالدى. ھاياجانلانغان ھالدا:

— رەھمەت سىزگە! ھازىرچە ماڭا كېرىكىمۇ پەقەت شۇلا، مەن ئۆزەمنىڭ

قانداق ئىجتىمائىي شارائىتتا پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقانلىقىمنى چۈشىنىمەن. خەلق قالاق، دىنىي كۈچلەر تولىمۇ مۇتئەسسىپ. ئەگەر قارشى كۈچلەر ھۆكۈمەت تەرەپنىڭ ئازراقلا مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرىۋالسا ئىككى ھەسسە ئەدەپ كېتىشى تۇرغان گەپىدى. ئەمدى ئۇلار سىزنى ئارامىڭىزدا قويماسلىقى مۇمكىن؛ جەزمەن تومۇرىڭىزنى تۇتۇپ باقىدۇ، قوللىشىڭىزنى تەلەپ قىلىدۇ، قىسقىسى سىزنى تىنجىتمايدۇ.

— بۇ تەرەپلىرىدىن خاتىرجەم بولسىلا مەن سىلىگە ۋەدە بەرگەن ئىكەنمەن ھۆددىسىدىن چىقىشقا مەجبۇرمەن، — سىدىقبەگمۇ يېنىكلەشكەندەك كۈلدى. بىراق ئۇنىڭدا شۇنچە زور ئىشنى بىرلا ئادەمنىڭ قىلىپ كېتەلىشىگە ئىشەنچ ئاز ئىدى، شۇڭا، — خاسىيەتلىك ئىشقا قەدەم قويۇپلا بىراق يالغۇز ئىكەنلا،... ھېچ بولمىسا بەش كىشى بولغان بولساڭلار....

— دەپ قوشۇپ قويدى تۇتۇقراق ئاۋازدا.

مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىغا ئىشارەت قىلىپ ئورنىدىن تۇردى. سىدىقبەگنىڭ تەكەللۇپلىرىغا جاۋابەن ئۆزىر ئېيتىپ خوشلاشتى.

ئۇلار ھويلىغا چىققاندا ئۇزىتىپ چىققان سىدىقبەگكە شۇ يەردە تۇرۇپ قېلىشنى ئېيتماق ئۈچۈن ئارقىسىغا بۇرالغان مەمتىلى ھويلا تەرەپكە قارىغان دەرىزىدە كۆرۈنگەن كۆلەڭگۈگە قاراپ، دېمەكچى بولغان گېپىنى دەرمەھەل دېيەلمەي بىر سېكۇنتچە ھايال بولدى. بىراق قۇشۇمىسىنى تۈرۈپ:

— بولدى ئۇزاتماڭ مۇشۇ يەردە قالسىڭىزمۇ بولىدۇ، بىز تېخى سىزنى كۆپ ئاۋارە قىلىمىز، — دېدى ۋە يەنە بىر قېتىم دەرىزىگە كۆزى چۈشتى، تومۇرلىرىغا بىر خىل ئىسسىق ئېقىم يۈگرەپ كېتىپ دەرھال ئاكىسىغا ياندىشىپ دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى.

— خۇداغا شۈكرى، ئوڭۇشلۇق بېرىۋاتامدۇ، نېمە؟ — دېدى نىزامىددىن خوشال ھالدا، ئىككەيلەن بازار كوچىسىغا چىققاندا، — ئىشنىڭ باشلىنىشى خېلى جايىدىغۇ.

— بۇ ئىشنىڭ ساۋابلىق ئىش ئىكەنلىكىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ ـ دە، — دېدى ئىنىسى چاقچاقلا ئاۋازدا ئايلاندۇرۇپ:

— خوش ئەمدى قاياقفا؟

— بايا بەگ سايە قىلغان ئابدىراخمانهاجى بىلەن كۆرىشەيمىكىن، سىز ئۇ كىشىنى تونۇمسىز؟

— سىرتىدىن تونۇيمەن، سالام- سائىتىمىز يوق. ئۇ ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى ئادەم. شىمالدا كۆپ تۇرغان بۇ يەرگە كېلىشتە ئالتايدىن كەلگەن. ئىككى خوتۇنى بار. بىرسى قازاق گۈلجامال دېگەن ئايال؛ يەنە بىرى ئۇيغۇر، ئىسمى بۇۋىسارە. هەر ئىككى خوتۇنى هاجىمغا قارىغاندا بىر هەسسە ياش مېنىڭ بىلىدىغىنىم شۇلا.

— ئۇنداق بولسا سىز ئۆيگە قايتىپ كېتىۋېرىڭ تونۇشمايدىغان خەقنىڭ ئۆيلىرىگە گېزىرىپ كىرىش ئازابىنى مەنلا تارتاي. ئەتە ئەتتىگەندە يەنە سىزنى باشلاپ ماڭىمەن.

— هېچقىسى يوق، بىللە كىرىپ بىللە قايتايلى، — دېدى نىزامىددىن ئىنىسىگە ئىچ ئاغرىتقان هالدا.

— ياق، ئاكا، مەن بەك كەچ قايتىشىم مۇمكىن بىر بىكار ئۇننى بىكار قىپتۇ دېگەندەك سىزگە قارىشىپ بېرەلمىگىنىم يەتمىگەندەك سىزنىمۇ ئىش قىلدۇرماي ئاۋارە قىلسام بولماس ئۇلاقلىرىڭىز ئاچ قالمىسۇن كېتىڭ. كەتمىسىڭىز خاتىرجەم بولالمايمەن.

نىزامىددىن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قېلىپ كېتىشكە ماقۇل بولدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىنى ماڭدۇرىۋېتىپ ئۆزى قۇمباغ تەرەپكە بۇرالدى.

3

نىزامىددىن خۇپتەن نامىزىدىن كىرىپلا يەنە سورىدى:

— مەمتىلى قايتىپ كەلمىدىمۇ؟

— كەلمىدى، نەلەردە يۈرىدىغاندۇ دەڭا،— دېدى زورىخان ئەندىشە ئارىلاش.

— هېلىغىچە كېلىپ قالار، ئورۇن سېلىپ قويۇپ ئۆزەڭ ئىشىڭ بىلەن

بول، ئۇخلاۋە مەن بىردەم ئولتۇرىمەن،— دېدى نىزامىددىن ئايالىغا.

نىزامىددىن چىراقپاينى شىرە چاقىنىڭ تۈۋىگە يېقىن ئەپكېلىپ يېقىندىن بېرى مەمتىلى ئەپەندى قەشقەردىن ئالغاچ كەلگەن كىتابلارنى ئوقۇغاچ ئىنىسىنى كۈتۈپ ئولتۇردى ئۇ ئەنسىرىمەي تۇرالمايتى، يىللار ئەنسىز، بولۇپمۇ بازارنىڭ لۈكچەكلىرى شۈك تۇرغان ئادەمنىمۇ يولسىز ئۇرىدىغان غەلىتە بېشەم خۇيلۇق ئىدى... ئالاھەزەل بىرەر سائەتتەك ۋاقىت ئۆتكەندە ئاخىر مەمتىلى ئەپەندى كىرىپ كەلدى. باياتىن بېرى ئىنىسىنىڭ ئاز ئۇخلاپ كۆپ پائالىيەت قىلىپ ئۆزىنى ئالدۇرۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ ئولتۇرغان نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ھارغىن قىياپىتىگە ئوبدانراق زەڭ سېلىپ قارىۋىدى، مەمتىلىنىڭ كۈلۈپ تۇرغان لېكىن ئىلگىرىكىگە قارىغاندا بىر ئاز قىزىللىقىنى يوقاتقان چىرايى بىلەن ئۇچراشتى.

— نەلەردە بولدۇڭ؟ بەك كەچ قالدىڭغۇ؟

— ئابدۇراخمانھاجىنىڭ ھوزورىدا بولدۇم.... ئۇ ئادەم دارىلمۇئەللىمىنگە ئىقتىسادىي ياردەم بېرىشكە رازى بولدى ھەم ئۆزى پۇل چىقىرىپ بازارغا بىر مەكتەپ سېلىشقا ۋەدە بەردى. ئەمدى 24 كەنتتە 24 مەكتەپ ئاچساق ئۇ يەردە ئوقۇش پۈتتۈرگەنلەرنى بازاردا- رۈشتىيې[1] مەكتەپتە تەربىيىلەيمىز. شارائىتى يار بېرىدىغانلارنى چەتكە چىقىرىمىز. ئۇلار ئوقۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن تېخىمۇ چوڭراق مەكتەپ قۇرىمىز. ئىشقىلىپ، ئاكا، بىزگە قىلىدىغان ئىش ئاز ئەمەس، — دېدى تەۋپىق قىن- قېنىغا پاتمىغان ھالدا گويا چوڭ بىر خۇشاللىق ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان بالىدەك خۇشال بولۇپ. ئەمما ھارغىنلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— ئابدۇراخمانھاجىنىڭ ئۆيىدىلا شۇنچە ئۇزاق ئولتۇردىڭمۇ؟

— ياق، يەنە بىر نەچچەيلەننىڭ ئۆيىگە كىردىم قۇتلۇقھاجىم، ئابدىكىرىماخۇن خەلپىتىم، مۇپتاخۇنۇم، مىرەخمەت غوجاملارنىڭ ئۆيىدە

[1] رۈشتىيې — تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپ دەرىجىسىگە تەڭ مەكتەپ (ئەسلى ئەرەپچىدىن، تۈركچە — rüştiye)، ئۇيغۇرچىدا ”رۈشتى“ شەكلىدە قوللىنىلغان، — ئا.

سۆھبەتتە بولدۇق. ئەسلىدە قازاخۇنۇم ھابۇلھاجىمنىڭكىگە ھەم كىرەي دېۋىدىم، ئابدۇراخمانھاجىم ئۇنىمىدى. كىرگەننىڭ پايدىسى يوق، ئۇ ئادەمدىن باشقا نەرسىنى كۈتۈڭ دەيدۇ. قارىغاندا رەقىبىمىزمۇ ئانچە بوش ئادەملەردىن ئەمەس ئوخشايدۇ. ئەمما مەن ئۇنىمۇ قايىل قىلىشقا ئۇرىنىمەن. ئىشقىلىپ، ئاكا، بىزگە ئىقتىسادىي جەھەتتىن غەم قىلىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى، مەكتەپمۇ تەييار، ئەمدى دارىلمۇئەللىمىننى ئاچساقلا بولىدۇ. بۇندىن كېيىنكى يولىمىز 24 كەنتتە مەكتەپ بىنا قىلىش ئۈچۈن بولىدۇ.

— ھەر ھالدا ئالدىڭ ئوچۇق ئوخشايدۇ، ئۇكام، ئەتە يەنە ئۇيەر - بۇيەرگە بارىمەن دەۋاتىسەن ئەمدى ئارام ئال.

— سىز ئۇخلاۋېرىڭ ئاكا، بۇگۈن كەيپىم ئىنتايىن ياخشى «تۈركى يىللار دىۋانى» دىن بىر نەچچە بەت تەرجىمە قىلاي، شەۋقىگە كېلەر قېتىم كىرىشىمدە كىرىش سۆز قىسمىنى ئالغاچ كېلىمەن دەپ ۋەدە بېرىپ قويۇپتىكەنمەن.

— ئۇكام، يازنىڭ قىسقا تۈنىدە قانچىلىك ئۇخلايسەن؟ ئىش سېلىككەندە كۈندۈزى قىلساڭمۇ بولىدىغۇ.

— ھايات دېگەن شۇ ئاكا. قىزغىن، جىددى ياشىساڭ جىددى ئۆتىدۇ؛ بوش- بىكار، ئويناپ ياشىساڭ ئۇنداق ئۆتىدۇ. ئىشقىلىپ ياشىغۇچىنىڭ ئىختىيارىغا باغلىق. مېنىڭ ھاياتىم مانا شۇ. جىددىيلىك بىلەن تولغان. ئۆزەمنىڭ تاللىغىنى شۇ تۇرسا نېمە ئامال؟ بۇگۈن چوقۇم بىر ئاز ئىشلەيمەن.

— بوپتۇ، ئەمىسە مەن ساڭا كۈچۈرۈشۈپ بېرەي.

— نىزامىددىن ئۇنىڭ جاپاسىغا شېرىك بولماقچى بولدى.

— رەھمەت ئاكا، بىراق، بۇگۈن تېخى بەك بالدۇر. مەن تەرجىمە قىلغانلىرىمنى قايتا سېلىشتۇرۇشۇم، تۈزىتىپ چىقىشىم كېرەك. مۇنداق قىلايلى، مەن كىرىش سۆز قىسمىنى پۈتتۈرۈپ بولغاندا جەزمەن سىزنى خىزمەتكە سالاي، ئۇنىڭدىن كېيىن مەن يېڭى بىر بۆلۈكنى تەرجىمە قىلغۇچە سىز كۆچۈرۈپ ماڭىسىز، شۇنداق قىلىپ سىزنىڭ ئىشىڭىزنىڭمۇ ئايىقى ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ.

نىزامىددىن ئىنىسىدىن سەل نارازى بولغان بولسىمۇ، لېكىن يەنە تالىشىپ ئولتۇرماي، ئۆزى ئۇخلاۋېرىشكە مەجبۇر بولدى. بىراق ئۇنىڭمۇ ئۇيقۇسى قاچتى. ئۇ ئىنىسىنىڭ چېكىسىنى تۇتۇپ دەممۇ- دەم ئولتۇرۇپ كېتىشلىرىگە يەنە تېز- تېز يېزىپ كېتىشىگە ۋە يەنە بىر كەمدە ئورنىدىن تۇرۇپ كېرىلىشىگە قاراپ جىم- جىت ياتتى.

ئۇخلىماي ياتقان ئادەمگە تۈن بەك ئۇزاق بىلىنىدىغان بولسىمۇ نىزامىددىنغا ۋاقىت بەك تېز كېتىۋاتقاندەك ھېلىلا تاڭ ئېتىپ كېتىپ، تىنىمسىز ئىنىسى ئۇخلىيالماي قالىدىغاندەك تويۇلۇپ، ۋاقىتنىڭ توختاپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلاتتى، تالادىكى شەپىلەرگە قۇلاق سالاتتى.

... نىھايەت، يىراق بىر جايدا توخۇنىڭ سوزۇپ چىللىغان ئاۋازى ئاڭلانغاندا نىزامىددىن ئۆزىچە پۇچۇلۇنۇپ ئازاپلىنىپ كېتىۋاتاتتى. مەمتىلى ئۇنىڭ مېھرىبان كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك قەلەمنى قويۇپ، ئۇخلاشقا ياتتى، شۇنداقلا نىزامىددىن يېنىك بىر تىندى. ئۇ ئىنىسىنىڭ چاپسانراق ئۇخلاپ قېلىشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئويغاقلىقىنى چاندۇرمىدى.

ئون ئۈچىنچى باب

1

تەۋپىق كەنتلەر ئارىلاپ، بايلار، ئۇقۇمۇشلۇقلار، يۇرت ئاقساقاللىرى بىلەن ئۇچرىشىپ ئاتىلار ھەيئىتى تەشكىللەشنىڭ تەييارلىقى (جامائەت پىكرى توپلاش، ئىدىيۋى تەييارلىق) نى پۈتتۈردى ھەمدە كەنتلەردىكى مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى باشلاش ھەققىدە سۆھبەتلەشتى. ئۇ بۆگەندىن نۇرۇللا خەلپىتىم؛ تۆكۈلدىن ئىسلىماخۇن خەلپىتىم؛ ئۆگرۈقتىن ئاكا- ئۇكا بايلاردىن باشقا مۇھەممەد ئىبراھىمھاجىم، زاكىر ھاجىم، سەلەيھاجىم؛ تېجەندىن ئەمەتھاجىم، قۇناجىم؛ سۇنتاغدىن ئەمەتقۇلھاجىم، يۇسۇپھاجى؛ ۋاقۋاغدىن ئاخۇن، قۇۋۋان شەيخ (قۇربان ئەزىزى — بۇ كىشى ئۇلارغا تۇققان كېلەتتى)، ھەسەنچوك قاتارلىقلار بىلەن بىر- بىرلەپ كۆرۈشۈپ تونۇشۇپ سۆھبەتلىشىپ چىقتى.

بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىنكى بىر كۈنى ئۇ شورۇققا كەلدى. بۇ سەپىردە نىزامىددىن ئۇنىڭغا ھەمراھ ئىدى. تاھىر خەلپەت نىزامىددىننىڭ دوستى ھەم تەۋپىققىمۇ تونۇش بولغاچقا ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىشنى توغرا تېپىشتى.

ئۇلار ئانچە چوڭ بولمىغان بىر مەسچىدنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ خەلپەتنىڭ دەرۋازىسى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان تارچۇق بىلەن مەسچىتنىڭ شىمالىي بېقىنىدىكى خانىقانىڭمۇ ئالدىدىن ئۆتۈشتى. خانىقانىڭ يېنى ۋە كەينى بولسا چوڭ بىر باغ بولۇپ، ئۇنىڭ بۇ بېغى مىۋە تۇرلىرىنىڭ كۆپلىكى، مىۋىسىنىڭ مولluqى بىلەن يىراق- يېقىنغا مەشھۇردى. مىۋىلىك دەرەخلەرنىڭ شاخلىرى تامدىن ئارتىلىپ تارچۇق تەرەپكە ساڭگىلاپ تۇراتتى.

مەمتىلى ئەپەندى بېھى ۋە كۈزلۈك ئالمىلارنىڭ باش ئۈستىدىكى شاخلىرىغا زوق بىلەن قاراپ كۆڭلىدە جوجايىن باغۋەنچىلىك تەجرىبىسىگە باي، تىنىم تاپماس كىشى ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدى. بۇ تەرەپكە ئېگىلىپ

تۇرغان شاخلار تارچۇقنى قاپلاپ تۇرغاچقا سالقىن ھاۋالىق بۇ جاي ئۇزۇن يولدىن كەلگەن يولۇچىلارغا خېلى ئارام بېرەتتى.

دەرۋازا ئوچۇقىدى. بۇ دەرۋازىدىن كىرگەندە بىر كىچىك سەينا، ئۇنىڭ ئوڭ ۋە سول تەرىپىدە ئىككى دەرۋازا بارىدى. نىزامىددىن ئىنىسىنى غەرپ تەرەپتىكى ھويلىغا باشلىدى. ئۇلار ھويلىغا كىرىشىگىلا تال بارىڭى بىلەن قاراڭغۇلاشقان پىشايۋان سۈپىسىدا زىلچىلار ئۈستىدە بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ چىلىگە پىچىپ يەۋاتقان تاھىر خەلپەت ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! — دېدى تەۋپىق ئاكىسىدىن بۇرۇنراق گويا ساھىپخانىنىڭ كونا قەدىناسى ئاكىسى ئەمەس ئۆزىدەك بىر خىل ئىشەنچكە تولغان دوستانە ئاۋازدا، تاھىر خەلپەتنىڭ ئالدىراپ سۈپىدىن چۈشۈشكە باشلىشىغىنىنى كۆرۈپ.

ئىڭىكى ئۇچلۇقراق ۋە ساقىلى ئىڭىكىگە يارىشا تېخىمۇ ئۇچلىنىپ تۇرغان، ۋىجىكرەك كەلگەن خەلپەت پىشايۋان سۈپىسىدىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قاراپ ماڭغاچ:

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالامۇئەلەيكۇم رەھمەتۇللاھى ۋەبەركاتھۇ، — دېدى قىزغىنلىق بىلەن ۋە ئۇلارنى تۆرگە تەكلىپ قىلدى، — مۇشۇ يەردىلا ئولتۇرايلى، سالقىنراق. يۇقىرى ئۆتۈڭلار قانداق شامال ئۇچۇرۇپ كەلدى، سىلەرنى؟ خۇدا يەتكۈزدىمۇ نېمە، — دېدى ئۇ بەكمۇ خۇشال ئىكەنلىكىنى ئىپادە قىلىپ.

تاھىر خەلپەت بىر قاراشتىلا ئىنتايىن ئوچۇق، چىقىشقاق، مۇلايىم كىشى ئىكەنلىكىنى نامايەن قىلىپ تۇراتتى. ئۇ بىردەم مەتىنلى ئەپەندىنىڭ كەلگەندىن كېيىنكى ئىشلىرىنى، زېرىكىپ قالغان - قالمىغانلىقىنى سورىسا، بىردەم نىزامىددىندىن ئاخىرقى قېتىم كۆرۈشكەنلىرىدىن كېيىنكى كۆرگەن- كەچمىشلىرىنى سوراپ ۋە ئۆزىمۇ ھېكايە قىلىپ كەتتى.

— مەتىنلى قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بۇنى تاشلاپ تالا- تۈزگە چىقالمىدىم. يەنە كېلىپ ئۆيدە شاگىرتلارغا ئىش كۆرسىتىپ بەرمىسەم بولمايدىكەن، — دېدى نىزامىددىن ئۆز كەچمىشلىرىنى سۆزلەپ.

— ئىنىمىزنى نېمىشكە تاشلاپ چىقاتتىڭىز؟ باشلاپ كېلىۋەرسىڭىز بولاتتىغۇ، — دېدى تاھىر خەلپەت.

شۇ چاغدا تالادىن ئىككى يىگىت كىرىپ كەلدى. ئۇلار ئابلىمىت قارى ھەم سابىت ئىككىسىدى.

— بۇلارنى تونۇيسىز، ئىنىم بىلەن دوستى سابىت، — دېدى تاھىر خەلپەت ۋە ئاۋازىنى پەسلىتىپ، — يوشۇرۇن شائىر، — دەپ قوشۇپ قويدى.

— تونۇشقۇ بىز، — دېدى بىر كۆرگەن ئادەمنى نەچچە يىل ئۆتسىمۇ تونۇۋالىدىغان تەۋپىق سابىتنىڭ قولىنى قاتتىق سىقىپ، — بۇ بىزنىڭ ئۈچىنچى قېتىم كۆرۈشۈشىمىزغۇ يېڭىلىشمىغان بولسام؟

— ئېسىم قۇرىسۇن، سىلەر تونۇشلاردىن بولۇپ بولغانىكەنسىلەرغۇ؟ بىرە ئىككى قېتىم چالا كۆرگەننى... دەپ قاپتىمەن، — دېدى تاھىر خەلپەت تەۋپىقنىڭ خاتىرىسىگە زوقلىنىپ.

سابىت بىرىنچى قېتىم كۆرۈشكەندىلا كۆڭلىدە ھۆرمەت پەيدا بولغان بۇ كىشى بىلەن سالاملاشقاندا ئۆزىنىڭ تولىمۇ تارتىنچاق ئىكەنلىكىنى بىلدۈردى. مەمتىلى ئەپەندى بولسا ئۇنىڭ نوچى ئەركەكلەرگە خاس بەستىگە ۋە بۇنىڭغا مۇناسىپ بولمىغان نازۇك تەبىئىتىگە يەنە بىر قېتىم ئالاھىدە دىققەت قىلدى.

تاھىر خەلپەت ئابلىمىت قارىنى داستىخان راسلاشقا بۇيرىدى. سابىت مېھمانلارنىڭ قاتارىدا قورۇنۇپقىنا ئولتۇردى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى قورۇنۇشتىن ئازاد قىلىش ئۈچۈن بىر نەچچە ئېغىز چاقچاق قىلىۋىدى، ئۇ قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتتى. ئۇ چەتئەلدە ئوقۇغان، ئەجنەبىي سىياقلىق (گەرچە مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىنىڭ زورى بىلەن بەك كۆزگە پاتماسلىق ئۈچۈن ئۇستىگە شۇ مۇھىتقا ماس تون يا يەكتەك بىر نېمىلەرنى كېيىۋالسىمۇ، كىشىلەرنىڭ كۆزىگە ھامان ئۇنىڭ تۇرقى ئەجنەبىي تۇيۇلاتتى)، ئىككى مەڭزىدىن بىلىنەر- بىلىنمەس قىزىللىق چىقىپ تۇرغان، كىچىك بۇرۇتى ئۆزىگە ھەم لاتاپەت، ھەم سالاپەت بېغىشلىغان كىشىگە قىزىقىپ قارايتى. ئۇ بۇ ئەپەندىنىڭ دەسلەپكى چاقچاقلىرى بىلەنلا ئۆزىدە ئۇنىڭغا

نىسبەتەن يېقىنلىق، بەلكى بالىلىق مېھرى ئويغاتقانلىقىنى ھېس قىلدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئاۋالقى سۆھبەتلەرنىڭ داۋامىغا قارىتىپ تاھىر خەلپەتكە:

— ئاكام مېنى يا باشلاپ چىقمايدۇ، يا تاشلاپ چىقمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۆزەملا ئۇنى ئالدىمغا سېلىپ چىقتىم، — دېدى كۈلۈپ. ئارقىدىن جىددىلىك بىلەن قوشۇپ قويدى، — سىزنى بىر ئىش بىلەن ئىزدەپ كەلدۇق.

— ياخشى ئەمەسمۇ، ئادەم ئىتتىپ ئىزدەپ كەلگىنىڭلار ئۈچۈن قولۇم كۆكسۈمدە.

— ئالدىراپ خۇشال بولۇپ كەتمەڭ، بۇ سىزگە پايدا كەلتۈرىدىغان ئىش ئەمەس، ماقۇل دېدىڭىزمۇ، بولدى، زىيان تارتقىنىڭىز شۇ.

— ياخشى ئادەملەر ئۈچۈن نېمە كەتسىمۇ زىيان دېگىلى بولمايدۇ، — تاھىر خەلپەت تەۋپىقىنىڭ چاقچىقىغا دوستانە جاۋاب قايتۇرۇپ، ئاندىن، — ئابلىمىت، سەن ئۆيدىكىلەرگە يۈگرە، — دەپ ئىشارەت قىلدى.

ئۇ نېمە قىلماقچى بولىۋاتقانلىقىنى بىلگەن ىزامىددىن ئالدىراپ ئۇنى توستى.

— ئاۋارە بولۇپ يۈرمىسۇن، بىزنىڭ يەنە كۆپ ئىشلىرىمىز بار، يەنە بىر نەچچەيلەننىڭ ئۆيلىرىگە كىرىدىغان ئىش بار. كەچ قالمايلى.

— يەنە كىمنىڭ ئۆيىگە كىرمەكچىدىڭلار؟

— موللا قادىرنى ئىزدەيتتۇق.

— ھا ھا.... يەنە ئىزدەيدىغان ئادىمىڭلار بولسا ھەممىنى دەڭلار، مۇشۇ ئۆيگىلا قىچقىرىپ كېرەيلى. موللا قادىر بىلەن بىزنىڭ يېقىن تۇققانلىقىمىزنى بىلەمتىڭىز؟ مۇشۇ يەردە كۆرۈشسەڭلارمۇ ئوخشاش، سابىت، يۈگۈر، موللا قادىركاڭنى باشلاپ كىر، — دېدى خەلپەت كۈلۈپ تۇرۇپ.

سابىت چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، تاھىر خەلپەت مەمتىلى ئەپەندىگە بۇرۇلۇپ:

— خوش، قېنى ماڭا چۈشكەن خىزمەت نېمىكىن، ئاڭلىغاچ تۇراي، — دېدى ئۇچلۇق ساقىلىنى تىترىتىپ كۈلۈپ.

مەمتىلى ئەپەندىمۇ ساھىپخاننى چۈشىنىپ بولغاچقا نەچچە يىللىق

ئۆلپىتىدەك ھېچبىر قورۇنۇپ تۇرمايلا:

— دېسەك دەيلى، قېنى سىزنىڭ قىزغىن مېھماندوستلۇقىڭىزنىڭ داۋامى قانداق بولىدىكىن، بىزنى مېھمان قىلىپ يۈرگىنىڭىز ئۈچۈن ئۆكۈنۈپ قالامسىز تېخى، — ئۇ گەپنى چاقچاق بىلەن باشلىۋېدى، بۇ ھال مىجەزى ئوچۇق ساھىپخانغا يېقىپ چۈشتى. ئۇمۇ ئۆزىنى بۇ مېھمان بىلەن كونا تونۇشلاردەك ھېسىياتقا كېلىپ قالغانىدى.

— دەپ باقامسىز، مېنى پۇشايمان قىلدۇرۇپ، ئۆلپەتچىلىكتىن كەچتۈرۈەتكىدەك قانداق گەپكىن، ئاڭلاپ باقاي.

— گەپنىڭ پوسكاللىسىنى دېسەم، — دېدى تەۋپىق چاقچاق قىلىۋاتقان چاغدىكى خۇشخۇي كۈلكىسىنى جىددى كۈلۈمسىرەشكە ئۆزگەرتىپ، — مەن چەتئەلدىن مەكتەپ ئېچىش نىيىتى بىلەن كەلگەنىدىم. شەيخ سەئىدىنىڭ مۇنۇ سۆزى ئېسىڭىزدە بولسا كېرەك، ”ئىككى كىشى ھەسرەت بىلەن ئۆلۈپ كېتىدۇ، بىرى بار تۇرۇپ يەپ ئىچمىگەن؛ يەنە بىرى بىلىمى تۇرۇپ، ھېچ ئىش قىلمىغان“. بۇ گەپ ھەر ئىككىمىزگە باب كېلىدىكەن. شۇڭا ھەسرەتتە كەتمەسلىك ئۈچۈن ئىش قىلماقچىمەن. مانا شۇنىڭغا مەبلەغ كېرەك. بۇ گەپنى تەپسىلىيرەك سۆزلىسەم ، ئالدى بىلەن دارىلمۇئەللىمىن ئېچىپ مۇئەللىم تەربىيىلەيمەن. ئاندىن بۇ مۇئەللىملەرنى 24 كەنتكە تەقسىم قىلىمەن. ھازىر دارىلمۇئەللىمىننىڭ ئىشى ئاساسەن تەييار بولۇپ قالدى. مەكتەپ ۋە مالىيىسىمۇ ھەل. ئەمدى 24 كەنتكە مەكتەپ بىنا قىلىپ، مۇئەللىملەرنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈشىگە ئۈلگۈرتىدىغان گەپ. سىزنى دارىلمۇئەللىمىنگە مەبلەغ بېرىڭ دېمەيمەن، ماقۇل كەلسىڭىز باشقا بايلار بىلەن بىرلىشىپ شورۇقتا بىر مەكتەپ سېلىپ بەرسىڭىز بۇنىڭ پايدىسى، ساۋابلىق تەرىپى ھەققىدە سىزگە تولا سۆزلەشنىڭ ھاجىتى يوق، ئەلۋەتتە. سىزنىڭمۇ چەتئەللەردە ئىلىم تەھسىل قىلغان، يېڭىلىقپەرۋەر كىشى ئىكەنلىكىڭىزنى ئاكامدىن ئاڭلىغان، بۇ ئىشنىڭ ئەھمىيىتىنى ئۆزىڭىز چۈشىنىسىز. ئەمدى بىزگە بىر ئېغىز جاۋابىڭىز كېرەك.

— شۇ ئىشمىدى؟ شۇنىڭغا مېنى پۇشايمان قىلىدۇ، دەپ

ئويلىغانمىدىڭىز؟ سىز بۇ گەپنى ئېچىشتىن بۇرۇن باغلىشىپ قويساق بوپتىكەن، گەپ يوق ئۇتتۇرۇپ قويىدىكەنسىز، — تاھىر خەلپەت شۇنداق دەپ خۇشخۇي كۈلدى. ئاندىن جىددىيلىك بىلەن، — ئىنىم، بۇ ئىش دەل مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى ئىش ئەمەسمۇ. مەنمۇ شۇنداق بىر ئىشلارغا ئۇرۇنۇپ كۆرگەن، ئەنە ئاۋۇ مەسچىدنىڭ يېنىدىكى خانىقادا باللارنى ئوقۇتۇپ يۈردۈم. بىراق مېنىڭ ئوقۇغىنىم مەدرس بولغاچقا قولۇمدىن كەلگىنى ئازراق يېڭىلىقنى قوشۇپ سۆزلەش بولدى. ئابدىقادىر داموللامنىڭ يولىنى تۇتىمەن دەپ تىرىشتىم، ئەمما مېنىڭمۇ باشقا مولللاردىن ئانچە پەرقىم بولمىدى. ئەمدى بۇ ئىشنى قىلىدىغان ئادەم تۇرغان يەردە مەن نېمىشقا تىل چاينايدىكەنمەن؟ موللا قادىر بىلەن ئىككىمىزدە چاتاق يوق، ئەگەر مەن ئۇنىڭ ئۈچۈن ئالدىراپ ۋەدە بېرىپ قويغان بولسام ئۇنىڭ بىر ئۆلۈش يۈكىنىمۇ ئۈستۈمگە ئالاي قانداق؟

بۇ چاغدا سابىت موللا قادىرنى باشلاپ كىردى. موللا قادىر ئېگىز ھەم بەستلىك كىشىدى. تاھىر خەلپەت ئۇنىڭغا مېھمانلارنى تونۇشتۇردى كېلىش مۇددىئاسىنىمۇ سۆزلەپ بەردى. ئاخىردا ئۆزىنىڭ قانداق ئىپادە بىلدۈرگەنلىكىنىمۇ ئېلىپ قالمىدى.

— سىزنىڭ دېگىنىڭىز ھېساب. سىز نېمە دېسىڭىز مەن شۇ، — دېدى موللا قادىر قىسقىلا.

— بىر نەچچە كۈندىن بېرى يۇرۇتلارنى بىر قاتار ئارىلاپ چىقتۇق، يۇرت مۆتىۋەرلىرى بايلار يۈز بېشىلار بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىۋاتىمىز، خۇداغا شۈكرى ھازىرچە ئىشىمىز خېلى جايىدا. ئەمدى ۋەدىلەر ھەرىكەتكە ئايلانسا بولىدىغان بولدى، — دېدى تەۋپىق. ئۇ ياقتىكى ھويلىدىن ئايال خۇجايىنلارنى چاقىرىپ كىرگەن ئابلىمىت قارىنى تاھىر خەلپەت يەنە چەتكە تارتىپ:

— سەن چىقىپ قوشنىلاردىن بىرنى قىچقىرىپ كىر، قوزىنى سويۇپ مېھمانلارنى ئۇزىتىشىپ بېرىدىغان ئىشكەن دېگىن، دېدى. ئۇ جايىغا قايتىپ كېلىپ ئولتۇرغاندا ئۇنىڭ ھەركىتىنى سېزىپ تۇرغان تەۋپىق چاقچاق قىلدى:

— سىزنىڭ ھەركىتىڭىز گۇمانلىق تۇرىدىغۇ؟ نېمە قىلاي دەيسىز؟

— ھېچ گەپ يوق كۆڭلىڭىزگە باشقا ئىش كەلمىسۇن.

— ياق، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى يەنە جىددى تۇسكە كۆچۈپ، — بىز ئۇچۇن كۆپ ئاۋارە بولماڭ، ئالدىرايمىز.

— خىيالىڭىزنى خام چاغلىماڭ، سىز ئۇچۇن كىم ئاۋارە بولىۋېتىپتۇ؟ ئۆزىمىزنىڭ ئىشى، — دېدى تاھىر خەلپەت چاقچاقچا ئايلاندۇرۇپ. ئۇ تەۋپىقنى بارلىق كونا- يېڭى تونۇشلىرى ئىچىدىكى ئەڭ يېقىن سىردىشىدەكلا كۆرۈپ قالغانىدى. ئۇلارنىڭ سۆزىدىنمۇ ئون يىل بىللە ئوقۇغاندەك چىقىشقاقلىق يېقىنچىلىق ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

ئابلىمىت قارى باشلاپ كىرگەن كىشى ئېغىلدىن قوزىنى يېتىلەپ چىقىپ مېھمانلارنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تاتتى:

— ھۆرمەتلىك مېھمانلىرىمىز كىچىككەرەك بىر قوزىمىز باركەن دۇئا قىلىپ بەرسەڭلار.

— بىرىپ ئىشىڭنى قىلىۋەر، سەت قىلىقنى قىلما، — دېدى تاھىر خەلپەت قوشىنىغا قوزىنى ئاپىرىپ سويىۋېرىشكە ئىشارە قىلىپ، — دۇئا قىلدۇرۇش دېگەن نېمە قىلىق ئۇ؟ — ئۇ بۇنىڭدەك ئادەتكە ئايلانغان بىدئەت قىلىقلارنى ياقتۇرمايتى.

— ۋۇي، بۇ قانداق گەپ؟— دېدى نىزامىددىن دوستىغا قاراپ، — ئالدىرايمىز دەۋاتساق...

— ھېلى سىز ھېچگەپ بولمايدىغانلىقىقا ۋەدە بەرمىدىڭىزمۇ؟ بىر قوينى سويۇپ نېمە قىلىسىز؟ كۆڭلىڭىزگە رەھمەت، تومۇزدا پۈتۈن بىر قوينى ئىككى مېھمان ئۇچۇن سويىمەن دېسىڭىز مېھماننى خۇشال قىلىشنىڭ تەتۈرسىچە خىجىل قىلىپ قويامسىز؟

— ھېلھەم خاتىرجەم بولۇڭ بۇنىڭ ھەممىسىنى يەپ كېتىشكە زورلىمايمەن،— دېدى تاھىر خەلپەت خاتىرجەملىك بىلەن.

ئىلاجىسىز قالغان مېھمانلار ساھىپخانغا بويسۇنۇشتىن باشقا چارىسى يوقلىقىنى بىلدى. شۇ چاغدا تەۋپىق سۆھبەتنى داۋام قىلىپ يېڭى دوستىغا:

— مەكتەپ ھەققىدىكى گېپىمىزنى قىلايلى سىز قانچە يىلپىققا ھۆددە

قىلىسىز؟ — دېدى.

— مەن ئۆزۈم ئۈچ يېپىق پۈتتۈرۈپ بېرەي باشقا بايلا ئۈنىماي قالسا يەنە قاراپ تۇرماسمەن.

— شورۇق ئاتۇشتىكى ئەڭ چوڭ يۇرۇتنىڭ بىرى، ئۆز ئىچىدىن يەنە ئۈچ يۇرتقا بۆلىنىدۇ. شۇڭا بۇ يەردىن ئوقۇيدىغانلارمۇ كۆپ چىقىشى مۇمكىن 7- 8 ئېغىزلىق سىنىپ، ئۇندىن باشقا ھوجرا ئاشخانا، ئىشخانا بولمىسا بولمايدۇ.

— خاتىرجەم بولۇڭ، ئاۋال سىز باشقا بايلار بىلەن كۆرۈشۈپ بېقىڭ، ئاندىن ئۇلارنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ بىرلىكتە ئىشقا كىرىشسەكمۇ بولىدۇ.

— بولىدۇ، مەن يەنە كېلىمەن، مەكتەپنىڭ ھۇلىنى قويغاندىمۇ ئۆزۈم بېشىدا بولىمەن. مەندە مەكتەپنى قانداق سېلىشنىڭ لاھىيىسى بار، شۇ چاغدا يەنە سۆزلىشىمىز شورۇقتا ئىلگىرى ئاز- تولا ئوقۇغان خەت ساۋادى بار ياشلار باردۇر؟

— بولمامدىغان، بار. مانا بىزنىڭ مۇشۇ سۆھبىتىمىزدىمۇ ئىككى يىگىت ئولتۇرمامدۇ، — خەلپەت ئابلىمىت بىلەن سابىتنى كۆرسەتتى، — بۇلار ئىلگىرى مېنىڭ قولۇمدا ئوقۇغان. يېغىلىق ۋاقتىدا مەكتەپنى تاقىغان پېتى قايتا ئاچالمىدۇق شۇندىن بېرى ئىككىسى مانا مۇشۇنداق لەيلەپ يۈرىدۇ، بەزى بەزى ئوغۇرۇقا بېرىپ كېلىپ دېگەندەك،...

— بۇلار دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇسۇن. قانداق يىگىتلەر ئوقۇمسىلەر؟

— مەنغۇ ئوقۇيمەن، يەنە مۇھەممەد قارى دېگەن بىر ئاغىنىمىزمۇ بار، ئۇمۇ ئوقۇيدۇ، ... سابىتنىڭمۇ تازا ئوقۇغۇسى بار. ئەمما ئۆيى... ئادەم يوق.... — دېدى ئابلىمىت.

— نېمە گەپ؟ — قىزىقىپ سورىدى تەۋپىق، — مەن بۇ يىگىتنىڭ خىيالچانلىقىغا باشتىلا دىققەت قىلغانىدىم.

ئابلىمىت قارى دوستىنىڭ ئائىلە ئەھۋالى، يېقىندا دادىسى قازا قىلىپ تىغدەك يالغۇز قالغانلىقىنى، ئۆگەي ئانىسى ئۆيدىن ھەيدەپ چىقىرىپ ئۆيگە پۈتۈنلەي مىراسخور بولۇش كويىدا سابىتنى يات ئادەم، رەھمەتلىكنىڭ ھېچنىمىسى ئەمەس، دەپ داۋراڭ سېلىپ يۈرگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى.

— ئۆگەي ئانىسىنىڭ پەيلى يامان خوتۇن، سابىت مەكتەپكە كېتىپ قالسا ئۆينى سېپتۇۋېتىشتىن يانمايدۇ، مەشھەدلىك ئەمەسمۇ، — دېدى ئۇ.

— ھازىرچە ۋەھىمە يېيىشنىڭ ھاجىتى يوق ئۇنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقايلى. سىز خاتىرجەم مەكتەپكە بېرىۋېرىڭ ئۆيگە تاھىركاملار قاراپ قويىدۇ. ئۇ ھەر قانچە ھازازۇل بولسىمۇ ئۇنىڭغا بوزەك بولماڭ قورقماڭ، — دېدى ۋە خىروم سومكىسىدىن دەپتەرنى ئېلىپ، — ئەمىسە ئىككىڭلارنى تىزىملاپ قوياي، — دېدى.

ياشلار ئەمدى مەمتىلى ئەپەندىنى ئۆزلىرىنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمىدەك كۆرۈپ قالغاچقا، ئۇنىڭ بېقىنىغا قىسىلىپ سوئالغا جاۋاب بەرگەچ چىرايلىق پۇچۇركىسىغا قاراپ تۇردى

ئۇ ئەڭ ئەۋەل سابىتنى تىزىملىدى. ئالدى بىلەن ئىسمى ئاتىسىنى، جىنسىنى، رەڭگى- روھىدىكى بەلگىلەرنى يېزىشقا باشلىۋىدى، ياشلار بۇنىڭغا ھەيران بولۇپ، بىر- بىرىگە قاراشتى. تەۋپىق ئۇلارغا چۈشەندۈرۈپ:

— ئەسلىدە بۇنداق تىزىملىككە سىلەرنىڭ رەسىمىڭلار بولغان بولسا شۇنى چاپلايتۇق، چەتئەلدە شۇنداق. بىزدە تېخى سۈرەت تارتىش ئۈسكىنىلىرى يوق بولغاندىكىن، رەسىمىنىڭ ئورنىغا مۇشۇنداق يازىمىز دە، — مەن بۇنى سەيپىددىنگە بېرىپ قوياي، ئۇ تىزىملاشقا مەسئۇل بولغان.

— مۇھەممەد قارىنىمۇ تىزىملاپ قويساق بولاتتى، — دېدى ئابلىمىت.

— ئۇنىڭ جىمى ئەھۋالىنى ئېيتىپ بېرەلىسەڭلار تىزىملاپ قوياي، بولمىسا ئۆزى سەيپىددىن بىلەن كۆرۈشسۇن، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى. ئاندىن سابىتقا بۇرۇلۇپ — مەن بۇ يىگىتكە باشتىلا دىققەت قىلغان. ئەسلىدە ئۇڭ قانىتىدىن ئايرىلغان قۇشتەك ئۆسكەنىكەن. ئەمما، خىيالچان كەم سۆز ئادەملەردە شۇنداق ئالاھىدىلىك بولىدۇ، ئۇلارنىڭ ئىچى كۆچلۈك قەيسەر تەبىئەتلىك كېلىدۇ. باشقىلار ئاغزىدا ئالغان شەنى ئۇلار ئۈن- تىنسىز، ھەركەتتە ئېلىشقا ئىرادە باغلىيالايدۇ. مەن شۇڭا بۇ يىگىتكە قىزىقىپ قالدىم خەلپىتىم، بۇ يىگىت سىزنىڭ قولىڭىزدا ئوقۇغاندا قانداقراقىدى؟

— نىمىسىنى ئېيتاي، زېھنى غۇبارسىز بالا. ناۋايى، ئابدۇراخمان جامى،

خوجاھاپىزلارنىڭ غەزەللىرىنى ئېچىۋالىدۇ. قانداق خاتىرىكىن تاڭ، بىرلا ئوقۇدىمۇ بولدى ھازىرلا يادلاپ بېرەلەيدۇ.

— ئۆزىمۇ ئانچە- مۇنچە شېئىر يازىدۇ، — دەپ قوشۇمچە قىلدى ئابلىمىت قارى.

— ئەنە، مېنىڭ ئويلىغىمدەك بولۇپ چىقتى. ئىنىم، سىز چوقۇم ئوقۇشىڭىز كېرەك.

سابىت ھامان بىر قولىنى يانچۇقىدىن چىقارماستىن غاڭزىنى سىقىمداپ، بۇرنىنىڭ ئۇچىدا ئۇنچىدەك تەر، خىجالەت بولغان قىزدەك تارتىنىپ تۇراتتى.

— يەنە باشقا ئوقۇيدىغانلار بولسا بىزنىڭ مۇرادىمىز شۇنچە چاپسان ھاسىل بولىدۇ، قانداق موللىكا؟ — ئۇ موللا قادىرغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى.

— شۇنداق، تەقسىر، شۇنداق بولمامدىغان، ئىلىم دېگەن قانات ئەمەسمۇ، پىيادە ماڭغاندىن قانات بولسا ئۇچقان ئىتتىكرەك بولىدۇ - دە.

— خەلپىتىم، ۋۇجۇدۇمدا قانداق نەرسىكى، بىر نەرسە پاتماستىن سىرتقا تېپىدۇ، شۈك تۇرغۇم كەلمەيدۇ. يۈرۈكۈمدە ئىسيانكارلىق باش كۆتۈرىۋاتامدىكىن دېسەم توققۇزۇم تەل بولۇپ كەتكىنى تايىنلىق[1] — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىگە خاس ۋەزمىن كۈلۈمسىرىشى بىلەن، — لېكىن ئىچىم قايناپلا تۇرىدۇ.

— مانا شۇ ھەقىقىي ھايات! — دېدى تاھىر خەلپەت ئۇنى قوللاپ، — ئۇنىڭسىز ھاياتنىڭ نېمە قىزىقى؟ بىز دامولLAMنىڭ سۆزلىرىنى ئۇنتۇپ قېلىۋاتىمىز. مەرھۇم: ”بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانىسى ئەمەس ئويغۇنۇش ۋە سەزگۈرلۈك زامانىسىدۇر؛ جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم مەرىپەت دەۋرىدۇر؛ سۇسلۇق ۋە بىكارلىق ۋاقتى ئەمەس تىرىشىش، غەيرەت ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم ۋە مەرىپەت سايىسىدا ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا. سۇ ئاستىدا بولسا خۇددى قورۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن

---

[1] «قۇرئان»دا”ئىنسانلار ھەممە نەرسىدىن ھاجەتسىز بولغاندا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئىسيانكارلىق باش كۆتۈرىدۇ “ دېيىلگەن، بۇ يەردە شۇ ئايەتكە ئىشارە قىلىنىدۇ، — ئا.

ئۈزۈشمەكتە. بىز تېخى غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقۇ بولسا ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق يوقۇلۇش ۋە ئۆلۈم بولىدۇر!...“[1] دېگەن ئەمەسمۇ؟ بۇ سۆزلەر ئېيتىلغىلى نىكەم؟ داموللام شەھىت بولغىلىمۇ ئون يىل بولۇپ قالدى، بىزدىن ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ قىممىتىنى بىلگەنلەردىن قانچىسى باردۇر؟ ئۇنى توغرا تونىغانلارنىڭمۇ ئۇ دېگەندەك ھەرىكەت قىلىشقا جۈرئىتى بولمىدى. مانا بىزلەر شۇ جۈملىدىنىمىز.

مەمتىلى ئەپەندى تاھىر خەلپەتنىڭ ئىلىم- مەرىپەتكە خېلى كۆزى ئېچىلغان زات ئىكەنلىكىنى چۈشەندى. ھەمدە ئۇنىڭ ھەر قانداق ئەھۋال ئاستىدا ياردەم بېرىشتىن باش تاتمايدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلدى.

— خۇدا تىلىكىڭىزگە يەتكۈزەر، ئىنىم، — دېدى موللا قادىر، — قۇرئاندىمۇ ”بەندىنىڭ تىرىشچانلىقىغا يارشا نەسىۋە باردۇر“ دېگەن گەپ بارغۇ.

— ئويلىغانلىرىمنى يولغا سالمىقىم ھەربىرىڭلاردەك مۆتىۋەرلەرنىڭ قوللىشى ۋە ياردىمىگە باغلىق. سىلەر ماڭا بۇنچىلىك مەدەت بېرىۋاتقان يەردە مەندە غەيرەت ئۇستىگە غەيرەت ھاسىل بولماي قالامدۇ؟ مەن ۋەتەن ۋە خەلقىنىڭ شۇنداقلا سىلەردەك ساداقەتمەن دوستلارنىڭ ئىشەنچ ھەم ئۈمىدىنى ئۇستۇمگە ئېلىپ ماڭغانلىقىمدىن بەكمۇ بەختىيارلىق ھېس قىلىمەن، گەرچە بۇ ئىش ئاسان ۋە ھوزۇرلۇق بولمىسىمۇ.

مېھمانلار چىلگە بىلەن يۇمشاق قاتلىما نانلاردىن يىگەچ پاراڭلىشىپ پاراڭ تېمىسىنىمۇ يېڭىلاپ تۇرۇشتى، تاھىر خەلپەت شورپا تارتىلىشتىن ئىلگىرى مېھمانلارنىڭ پۈت- قولىنى سوزۇۋېلىشى ئۈچۈن ئۇلارنى باغقا تەكلىپ قىلدى.

— مېنىڭ بېغىمنى كۆرۈپ بېقىڭلار، پېقىر مېۋە ئۇلاشقا خېلى ھەۋەس قىلىمەن. مېنىڭغۇ باغۋەن دېگىلى بولمايدۇ، شۇنداق بولسىمۇ بىر ئەمەك،— دېدى ئۇ ھەم باغنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ ئالدىدا ئۆزى يول باشلىدى.

---

[1] ئابدۇلقادىر داموللا «نەسىھەتى ئاممە»دىن، — ئا

باغدىكى مېۋە تۈرلىرىنىڭ كۆپلىكى تەۋپىقنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ ئىسمىنى ئاڭلىغان، ئەمما ھېچ كۆرۈپ باقمىغان مېۋىلەرنى بۇ باغدا كۆرۈۋاتاتتى. شۇندىلا تاھىر خەلپەتنىڭ بوش ئادەم ئەمەسلىكىنى، ئۇنىڭ ئاددىيلا بىر موللا ئەمەس، بىر پەن ئادىمى، تەتقىقاتچى ئىكەنلىكىنى بىلدى. بۇنداق مېۋىلەرنىڭ يېقىن ئەتراپتا پەقەت بەشكېرەم باغلىرىدا ئاندا- ساندا تېپىلىدىغانلىقىنى ئاڭلىغان بولسىمۇ كۆرۈپ باقمىغان بولغاچقا، باغنىڭ قانچىلىك زور ئەجىر بىلەن مۇشۇ ھالغا كەلتۈرۈلگەنلىكىگە كۆزى يەتتى...

... ئۇلار باغدا خېلى ئۇزاق سەيلى قىلىپ قايتىپ چىققاندا قوزىنىڭ گۆشى پىشىپ قالغانىدى. ئۇلار باراڭ ئاستىغا قايتىدىن ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن ياغاچ تاۋاقتا گۆش بىلەن ياغاقلاپ پىشۇرۇلغان چامغۇر،جانان چىنىلەردە شورپا تارتىلدى.

تاماقتىن كېيىن ئاچچىق دەملەنگەن چاي ئىچىپ بىر ھازا پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشتى ئاندىن نىزامىددىن بىلەن تەۋپىق ئىككىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ساھىپخانلار بىلەن خوشلاشتى. موللا قادىرنىڭ ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ قاتتىق تۇتقىنىغا ئۇنىماي ئۆزىر ئېيتىشتى.

— مەن ئەمدى ئىككىلىرىنى ئاراملىرىدا قويمايمەن. ۋەدە قىلىش بىلەنلا قوتۇلىدىغان ئىش يوق. يەنە كېلىپ سۇيلەيمەن،— دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئارقىدىن ئۇزىتىپ چىقىۋاتقان ساھىپخانلارغا يېقىنلىقىنى ئىپادىلىگۈچى ئالاھىدە تەلەپپۇز بىلەن.

— شۇنداق قىلىشلىرىغا نېسىپ قىلسۇن ئىلاھىم، — دېدى خەلپەت، — يەنە بىردەم ئولتۇرماي ئالدىراپلا ماڭدىڭلار، خەير، ئەمدى نەگە بارماقچىسىلە؟

— ئابدىرىيىماخۇن، ياقۇپھاجى ۋە يۈز بېشى گادايچوڭلار بىلەن كۆرۈشىمىز. ھەممىسىنىڭ مەدەت بېرىشىگە ئېرىشسەك مەبلەغنى جوغلاپ ئىشقا كىرىشىمىز. مەن كېلەر قېتىم قۇرۇلۇشنىڭ لايىھىسىنى ئېلىپ كېلىمەن.

— خوش ئەمسە رازى كېتىڭلار، — دېدى ساھىپخانلار مېھمانلارنى

خانىقا ئالدىغىچە ئۈزۈتۈپ چىقىپ.
سابىتمۇ مېھمانلار بىلەن بىللە ماڭغانىدى دوستى ئۇنىڭدىن سورىدى:
— سەنمۇ ماڭدىڭغۇ؟ بىردەم ئولتۇرساڭ بولمامدۇ؟
— ئەپەندىنى ئۆيگە باشلاي دەيمەن، پەتە قىلىپ ماڭسۇن.
— ئەمسە مەنمۇ بىللە بولاي.
— يىگىتلەر، بىزنى ئۈزۈتۈپ قويماقچىمۇ ياكى بىر ياققا بارامتىڭلا؟ — دەپ سورىدى تەۋپىق ئۇلار بىلەن سىراداشقاچ ماڭغۇسى كېلىپ.
— ھە، ئۈزۈتۈپ چىقىۋاتىمىز،— دېدى ئابلىمىت بىر ئاز خىجىل بولۇپ.
— سابىت، ئۆيىڭىز قەيەدىرەك؟
— مۇشۇ يولدىلا، مەسچىتتىن ئۆتسەك يېقىن...— دەپ دۇدۇقلىدى سابىت.
تومۇز تەپتىدىن يەر قاغجىراپ، يولدىن توپا ئۆرلەپ كەتكەنىدى. دەرەخلەرمۇ سولىشىپ قالغاندەك بىچارە كۆرۈنەتتى. ئەنە شۇ توپا- چاڭ كۆتۈرۈلۈپ تۇرىدىغان ئەگرى- بۈگرى يېزا كوچىسىدا بىر مۇنچە ئۇششاق بالا ”ئات“ چېپىپ توپا- چاڭ باسقان چىرايىنى تېخىمۇ سېرىق كۆرسىتەتتى. ئۇلار بىر بالىنىڭ ئارقىسىغا كىرىۋالغان بولۇپ بالىلارچە زىل ئاۋازلىرى بىلەن چوقان سالاتتى:

تاز! تاز، قوماق تاز،
قازان بېشىقا كەلمەڭ تاز!
قازان بېشىغا كەلسەڭ تاز.
چۆمۈچ بىلەن يەيسەن تاز!

ئېچىنىش بىلەن بالىلاردىن كۆزىنى ئۈزمەي يېنىدا كېتىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندىگە سابىت پەس ئاۋاز بىلەن:
— ئەپەندىم، مانا مۇشۇ مېنىڭ ئۆيۈم، بوسۇغىدىن ئۆتۈپ كەتمەي پەتە قىلىپ... — دېدى ئۇياتچان قىزدەك تارتىنىپ تۇرۇپ. بۇ خىل ئىپادە ئۇنىڭ

گۇسمەستەك ئىگىز ۋە كەڭ گەۋدىسىگە قوپاللىراق كەلگەن چىرايىغا زادىلا ماس كەلمەيتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئاكىسىدىن مەسلىھەت سورىغاندەك ئۇنىڭغا قارىغاندى نىزامىددىن ئىككىلىنىپ غەربكە قىسايغان كۇنگە قاراپ قويدى.

شۇ چاغدا "ئات" چېپىشىۋاتقان باللار چېپىشتىن توختاپ سابىتقا ئەركىلەپ تۇرۇپ، يات مېھمانلارغا دىققەت قىلماقتىدى.

— سابىتكا، بىز ئوغلاق تارتىشىپ ئويناۋاتىمىز،— دەپ چوقىرىدى ئۇلارنىڭ بىرى، قارىغاندا ئۇلار ھېلىقى بىچارە "تاز" نى "ئوغلاق" قىلىپ سۆرەپ يۈرگەن بولسا كېرەك ئۇ يىراقراق تۇرۇپ قورۇنغان ھالدا مېھمانلارغا قاراۋاتاتتى.

تەۋپىق باللارغا بىرمۇ- بىر كۆز يۈگۈرتىپ چىقىپ:

— نېمە، سىلەر مۇشۇ ئىككى ئاكاڭلار بىلەنلا بولۇپ كېتىپ بىزگە سالاممۇ قىلمايسىلەرغۇ؟ بىزنى يات كۆرۈۋاتامسىلەر؟ ئۇنداق بولسا تونۇشۇپ قويايلى، مېنىڭ ئىسمىم مەمتىلى، ئەمدى ھەممىڭلار ئىسمىڭلارنى ئېيتىپ بېرىڭلار، دوست بولۇپ قالساق بۇنىڭدىن كېيىن ئىزدىشىپ تۇرىمىز، قانداق؟

— بولىدۇ!

— ئەمسە سابىتكاڭلارنىڭ ئۆيىگە كىرەيلى شۇ يەردە سۆزلىشىمىز، — بۇ گەپتىن ھودۇقۇپ كەتكەن سابىت ئالدىراپ- تېنەپ دەرۋازىنى ئېچىشقا كىرىشتى.

— ئاۋارە بولماڭ ئوغلۇم پېشايۋاندىلا ئولتۇرايلى مەن مۇنۇ دوستلىرىمنى ئوبدانراق كۆرىۋالاي.

سابىت كۆرپە ئېلىپ چىقىش ئۈچۈن ئالدىرىدى. بىراق ئۇ ئېلىپ چىققان كۆرپىنى سالدىغان جاي تاپالماي تۇرۇپ قالدى مېھمانلار ئولتۇرۇپ بولغانىدى.

— ھازىرلا داستىخاندىن بىللە چىققاندىكىن ئەھۋال ئۆزگىرىگە مەلۇم، ھەرگىز ئاۋارە بولۇپ يۈرمەسىز، — دېدى تەۋپىق. دېمىسىمۇ سابىت تەكەللۇپ قىلىپ مېھماننى زورلاشنى بىلمەيتتى ياكى قاملاشتۇرالمايتتى.

بۇنداق چاغدا بۇرنىنىڭ ئۇچىدا دەرھال ئۇنچىلار پەيدا بولاتتى، قولى ئىختىيارسىزلا يانچۇقىغا كېتەتتى. يەنە كېلىپ ئۇ بۇ ھۆرمەتلىك كىشىنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىدىغا ئايلىنىپ بولغان بولۇپ، ئۆزى ئۇچۇن قانۇنغا ئايلىنىپ قالغان سۆزلىرىنى نېمە دەپ رەت قىلىۋېتىشنى بىلمەي، ئۆزىمۇ سۇپىغا كېلىپ ئولتۇردى. بۇ چاغدا تەۋپىق بالىلارنى ئالدىغا چاقىرىپ ئۇلار بىلەن بولۇپ كەتتى. ئۇ سومكىسىدىن ھەر قاچان ئۆكسۈتمەيدىغان تاتلىق- تۈرۈملەردىن بالىلارغا بەردى.

— شۇنداق قىلىپ بىز دوست بولۇپ قالدۇققۇ؟ بىراق دوستلار مەن سىلەردىن قاتتىق رەنجىپ قالدىم،— دېدى ئۇ ئۆز تەڭتۇشلىرى بىلەن سۆزلىشىۋاتقاندەك ئەستايىدىل تەلەپپۇزدا،— بىرىنچىدىن سىلەر چوڭلارنى كۆرگەندە سالام قىلىشنى بىلمەيدىكەنسىلەر؛ ئىككىنچىدىن توپا- چاڭدا ئويناپ ئۈستى- بېشىڭلارنى بولغىۋالىدىكەنسىلەر. بۇنداق قىلساڭلار ھەم كىيىمىڭلار ئەسكىلىپ كېتىدۇ، ئاتا- ئاناڭلارغا ئېغىرچىلىق سالىسىلەر، ھەم ئاسانلا ئاغرىپ قالىسىلەر. تېخىمۇ كۆڭلۈم ئاغرىغىنى سىلەرنىڭ ئاغزىڭلار بەك بەزەپ ئىكەن. ئەدەپسىزكەنسىلەر، ئۆزەڭلارنىڭ دوستىنى بوزەك ئېتىپ ھاقارەتلەيدىكەنسىلەر،— ئۇ راستىن رەنجىگەن كىشىدەك بالىلاردىن كۆزىنى ئېلىپ كەتتى.

— سەن بۇياققا كەلگىنە ئوغلۇم،— دېدى ئۇ ئارقىدا بويىنىنى قىسىپ تۇرغان بالىنى ئالدىغا چاقىرىپ،— سەن ماڭا ئىسمىڭنى ئېيتىپ بەردىڭمۇ قانداق؟

بالا گەپ قىلماستىن بېشىنى ئېغىتىپ قويدى ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ ئۇچۇن جاۋاپ بېرىپ:

— ھە، ئابلەق، — دېدى.

تەۋپىق ئۇنىڭ بېشىدىكى ياغلىشىپ كەتكەن گۈللۈك دوپپىسىنى ئېلىپ ئېچىنغان ھالدا قارىدى.

— ئاپاڭ بارمۇ ئوغلۇم؟

— بۇ بىزنىڭ قوشنىمىز، — دەپ چۈشەندۈردى سابىت،— يېتىم بالا،

ئۆگەي ئانىسى بار.

— دادىسى ئۇنىڭ ئانىسىنى تالاق قىلىۋېتىپتىكەن.

تەۋپىقنىڭ قىزىللىق كەتمەيدىغان، تەبەسسۇم يېغىپ تۇرىدىغان چىرايى بىردىنلا ئەجەللىك جازاھىتىگە تېگىپ كەتكەندەك پۈرۈشتى.

— ئېھ، ئۇيغۇر، ئۇيغۇر! تۇرمۇشقا نەقەدەر يېنىكلىك بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ - ھە! ئايالىلار بىز ئۈچۈن مال، بەلكى مالدىنمۇ تۆۋەنراق. ئالىمىز، قويىۋېتىمىز، يەنە ئالىمىز! نېمە دېگەن ئاسان ئىش! نېمە دېگەن يېنىكلىك بۇ! بۇ بىر ئىللەت ئەمەسمۇ؟ بىز خەقنىڭ ئىچىمىزدە بىر نىكاھلىق بولغانلار قانچە پىرسەنتنى ئىگىلەر؟ مېنىڭچە بەش پىرسەنت چىقار قالغىنىچۇ؟ ئادەم بىدىكى! بىز نىمىشكە "ھاڭگا ئېشەك بالىسىغا ئىگە بولمىغاندەك" تېپىپ قويۇپلا بالىلارنىڭ بەختىنى ئويلىمايمىز؟ — ئۇ بىردىم سۈكۈتتىن كېيىن،— بۇ بالا تۇغما مۇشۇنداق ئەمەستۇر؟" — دېدى ئىستىھزا بىلەن.

— كېيىن بولغان ئىش. بۇنىڭ چېچىنى ئالدۇرۇپ قويىدىغان ئادەم چىقماي ئۆتكەن- كەچكەن قەلەندەر- ئابدالىلار ساۋابلىق ئۈچۈن بېشىنى چۈشۈرۈپ قويۇپ، شۇنىڭ بىلەن يۇقۇقان گەپ ـ تە! — دېدى ئابلىمىت.

— ئاكا،— دېدى تەۋپىق نىزامىددىنغا بۇرۇلۇپ،— مەن ئابلەقنى كۆرگەندىن كېيىن ئۆزەمگە ئاچچىقىم كېلىپ قالدى. ئىش ئالدىراش دەپ بالىلار ھەققىدە ئويلىمىغىنىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى كەچۈرەلمەيمەن! بالىلارنى كېسەلدىن قۇتقۇزۇپ مىللەتنىڭ جىسمانى سۈپىتىنى ئۆستۈرۈشمۇ ئوخشاشلا مۇھىم ئىش تۇرسا، بۇ ئىشنى تاشلىۋېتىشكە قانداق ھەققىمىز بار؟ ئۇ سابىتقا قاراپ،— ئىنىم ئازراق سۇ ئېلىپ چىقىڭ،— دېدى ئۇ سابىت ئېلىپ چىققان سۇغا قول ياغلىقىنى چىلاپ ئابلەقنىڭ يۈز- كۆزىنى سۈرتتى بېشىنى يۇدى.

— مانا، بىر چىرايلىق بالا ئەمەسمۇ؟ نىمىشكە ئۇلارنى "رىسقىنى ئاللا بېرىدۇ، ئېغىرىنى يەر كۆتۈرىدۇ" دەپلا تاشلىۋېتىمىز؟ ئاخىر بىز يىرتقۇچ ھايۋانچىلىكمۇ ئەمەسمۇ؟! ئوغلۇم توپا- چاڭدا ئويناپ مەينەت يۇرسەڭ بېشىڭ يامان بولۇپ كېتىدۇ، بۇگۈندىن تارتىپ پاكىزە يۈرگىن توپا- چاڭدا ئوينىماي،

پات - پات بىشكىنى يۇيۇپ تۇرغىن. ئۆگەي ئاپاڭ سۇ بەرمىسە سابىت ئاكاڭنىڭ يېنىغا كىر بولامدۇ؟ مەن بۇدو كەلگىنىمدە دورا ئالغاچ كېلىمەن، سېنى چوقۇم ساقايتىمەن،— ئۇ يەنە ئاكىسى تەرەپكە بۇرۇلۇپ،— ”ھەر بىر پەرزەنت تۇغۇلۇشتا ئەيىپسىز، لېكىن ئۇنىڭ ياخشى- يامان بولۇشى ئاتا- ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە باغلىق“[①] بىز ئەۋلادلارغا مەسئۇل بولىشىمىز كېرەك.

بالىلار بۇ ناتونۇش ئەمما بالىلارنى شۇنچە ياخشى كۆرىدىغان ھەتتا ئاتا- ئانىلىرىمۇ يۈزىنى يۇيۇپ قويمايدىغان، ھېچكىم ئېرىغ ئېتىنى ئاتىماي ”تاز“ دەيدىغان ئابلەقنى شۇنچە ياساپ- جابدۇپ كېتىۋاتقان سالاپەتلىك ئادەمگە ھەيران بولغان ھالدا قوڭغۇزدەك قارا كۆزلىرىنى — توپا- چاڭ باسقان يۈزلىرىنىڭ بىردىن بىر زىنىنىتى بولغان بۇلاق كۆزلىرىنى — ئاجايىپ چاقنىتىپ جىم- جىت قاراپ تۇرىشاتتى.

— بالىلىرىم، — دېدى ئۇ ھەممە بالىلارغا،— ئىناق ئويناڭلار سوقۇشماڭلار، كىم يەنە ئابلەقنى بوزەك قىلسا مېنىڭ دوستۇم ئەمەس. پەقەت ئابلەقلا مېنىڭ دوستۇم بولۇپ قالىدۇ. ئۇستى- بېشىڭلارنى پاكىزە تۇتۇڭلار بولامدۇ؟ مەن كېلەر قېتىم كەلگەندە مۇشۇ يەردە كۆرۈشىمىز ماقۇلمۇ؟

— ماقۇل!!

— ئاكا، بۇنىڭدىن كېيىن ئېغىر كەلسىمۇ دورا سومكىسىنى يېنىمدىن ئايرىماي يۈرەي. بۈگۈن بىر نەچچە يېزىنى ئارىلاپ ئوخشاشلا مۇشۇنداق بالىلارنى ئۇچراتتىم. ئىچىم سىيرىلدى، ئۇيغۇرمۇ دۇنياغا ئادەم بولۇپ تۇغۇلغاندىكىن ئادەمدەك ياشىسۇن ـ دە!

— شۇنداق قىلساڭمۇ قىل، لېكىن پۈتۈن ئاتۇشنى ھۆشنەڭدە يۈك بىلەن پىيادە ئايلىنىپ جان توشمايدۇ. مەن كالىنى ھەم قويدىن بىر نەچچىنى سېتىپ بولسىمۇ ساڭا بىر ئات، ھېچ بولمىسا بىر خېچىر ئېلىپ بېرەي، —

---

① ھەدىس، — ئا.

دېدى نىزامىددىن.

سابىت بىلەن ئابلىمىت قارى ئۇلارغا قاراپ بىلىندۇرمەي بېرىنى بېقىنلىدى.

— مەن بۇ ئىشنى بۇگۈنلا ئاكامغا ئېيتىمەن،— دېدى ئابلىمىت قارى دوستىغا پىچىرلاپ.

مەمتىلى ئەپەندى ئاۋۋال بالىلارنى ئويناشقا چىقىرىۋېتىپ ئاندىن ئۆزىمۇ ئورنىدىن تۇردى. سابىت بىر نەچچە ئېغىز تەكەللۇپ سۆز قىلىش كېرەكلىكىنى ھېس قىلىپ تۇرسىمۇ بىراق تىلى زادىلا گەپكە كەلمىدى، پەقەت گەپ سۆزسىزلا مېھمانلارغا ئەگىشىپ كوچىغا چىقتى.

— ماقۇل يىگىتلەر، ئەمدى سىلەر بىلەن ئوخشۇرۇقتا كۆرىشىمىز، مەن بۈگۈن شورۇقتىن قايتىپ ۋاقۋاقتا بارىمەن، سەيپىددىن تىزىملىغان ئوقۇغۇچىلار بىر سىنىپلىق بولغان بولسىلا ئوقۇش باشلايمىز سىلەرگە سەيپىددىن خەۋەر قىلىدۇ.

— خەير، خۇداغا ئامانەت.

ئۇلار ئەپەندىنى ئۇزىتىپ ئارقىسىدىن ئۇزۇنغىچە قاراپ تۇرنۇشتى. بايامقى بالىلارمۇ يۇگرەشتىن توختاپ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن يەڭگىل قەدەم ئېلىشلىرىغا ئۇزاققىچە قاراشتى. ئۇلار ئەگرى- بۈگرى كوچىلارنىڭ ئەگىمىسىدە غايىپ بولغاندىلا شوخلۇقلىرىنى باشلاشتى.

2

نىزامىددىن بىلەن مەمتىلى ئەپەندى ئىككىسى شورۇقنىڭ چىغىرىقئارا مەھەللىسىدىكى بىر ئۈژمىلىك مەسچىد ئالدىدا ئىككى تەرەپكە ئايرىلدى. نىزامىددىن ئۆيگە قايتاتتى. ئىنىسى ئۇنى ناھايىتى تەسلىكتە قايتىپ كېتىشكە ماقۇل كەلتۈرگەندى. تەۋپىق ئاكىسىنىڭ ئارقىسىدىن كۆيۈنۈش تۇيغۇسى بىلەن بىردەم قاراپ تۇرۇپ ئاندىن ئۆز يولىغا قاراپ ماڭدى.

ئۇ ئاۋۋال يۇز بېشى گادايچۇك بىلەن كۆرۈشتى. ئۇنىڭ بىلەن

كۆرۈشۈشتىكى مەخسىدى ئىئانە توپلاش ئۈچۈن ئەمەس، ھوقۇقىي ھىمايە ئۈچۈن ئىدى. ئۇ گادايچوڭنىڭ بويۇن تولغىماسلىقى ئۈچۈن سىدىقبەگ بىلەن كۆرۈشكەنلىكىنى پۈرۈتۈپ ئۆتتى. شۇنىڭ بىلەن گادايچوڭ مەكتەپ قۇرغۇچىلارنى قوللاشقا ۋەدە بەردى.

تەۋپىق ئۇ يەردىن چىقىپ ئابدىرېھىماخۇن، ياقۇپھاجىملارنىڭ ئۆيىگە كىردى. ئۇلار بىلەن سۆزلەشكەندە بايلارنىڭ ئۆز- ئارا بەسلىشىدىغان، بىرسى بىر تەڭگە خەجلىگەن ئىشقا يەنە بىرسى ئىككى تەڭگە خەجلەپ ھەشەمەت نام- ئابرۇي قوغلىشىدىغان خۇسۇسىيىتىدىن پايدىلاندى. ئۇ بۇ ئىككى بايغا قىلغان سۆزلىرىدە تاھىر خەلپەت بىلەن موللا قادىرنىڭ مەكتەپ سېلىشقا ئىنتايىن قىزغىنلىقىنى يوپۇرۇپ سۆزلىدى. بۇ يەردىمۇ ئۇنىڭ ئىشى كۆزلىگەن ئۈنۈمگە ئېرىشتى.

ئۇ ياقۇپھاجىمنىڭ كەچلىك تاماققا تۇتقىنىغا ئۇنىماي، ۋاقۋاغقا يۈرۈپ كەتتى. بۇ چاغدا كۈن پېتىشقا ئاز قالغانىدى. ئۇ كەچلىك تاماققا تاشاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە يېتىپ بېرىشقا ئالدىراپ، قەدىمىنى تېز- تېز ئېلىپ ماڭدى.

قوياش پېتىشقا باشلىغان ئاشۇ مەزگىلدىمۇ تومۇزنىڭ دىمىق ھاۋاسى يۈزگە ئۇرۇلۇپ، كىشىنى بىئارام قىلاتتى. ئىسسىقتا سازلىقتىكى زەيكەشلەردىن قارالاي ۋە ئاللىقانداق سېسىق نەرسىلەرنىڭ پۇرىقى ئارىلىشىپ، تىنجىق ھاۋانى ھاسىل قىلاتتى. ئۇ باغلا يېزىسىنى ئارىلاپ كېتىۋاتقىچە ھامان ئەتە- ئۆگۈن ئىچىدە ئوقۇش باشلايدىغانلىقى توغرىسىدا ئويلاپ ھاياجانلىناتتى. ئۇ سەيپىددىننىڭ زادى قانچىلىك بالا تىزىملىغانلىقىنى بىلىشكە ئالدىرايتى.

ئۇ ئويلىغىنىدەك تاغىسىنىڭ ئۆيىگە دەل كەچلىك تاماق ۋاقتىغا ئۇلگۈرۈپ كەلگەنىدى. ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى داستىخاندا جەمىدى. ئۆيدىكىلەردىن باشقا يەنە سالاھىددىن ئەپەندى بىلەن مۇشپىقە خانىممۇ باردى.

—"ياخشى مېھمان تاماق ئۈستىگە كېلەر" دېگەن گەپ باركەن، مەن بۈگۈن دەل ياخشى مېھماننىڭ ئۆزى بولدۇممۇ دەيمەن، — چاخچاق قىلدى

تەۋپىق داستىخانغا كېلىپلا. ئاندىن ھەممەيلەن بىلەن بىرمۇ- بىر ئامانلىشىپ ئورۇن ئېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، — مەن تېخى سالاھىددىن ئەپەندى بىلەنمۇ كۆرۈشمەكچىدىم، ياخشى مېھماننىڭ بۇ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن، ئەپەندى ئۆزىمۇ مۇشۇ يەردىلا ئىكەن، — دېدى.

— قېنى تاماققا بېقىڭ "ئاۋۋال تامام ئاندىن كالام" — دېدى سارىخېنىم.

سالاھىددىن ئەپەندى پاشا قورىغاچ سورىدى:

— قانداق زۆرۈر ئىش باردى؟

— بەك ئالدىراشمۇ ئەمەس. ئاڭلىسام سىزنى قەشقەرگە كەتمەكچىمىش دېيىشتى، بۇ قانداق گەپ؟

— ھە، شۇنداق دېيىشىۋاتىمىز، بۇ يەردە قىلغان ئىشىمىزنىڭ تازا تايىنى بولمايۋاتىدۇ، بىكار يۈرگىچە قەشقەرگە كېتەيلىمىكىن دەۋىدۇق.

— شۇنداقمۇ؟ بۇ ئويىڭىز تازا توغرا بولماپتۇ. سىزنىڭغۇ تەكلىپ قىلىپ ئەكەلگەن، بۇ يەر يۇرتىڭىز بولمىغاندىكىن كەتسىڭىز توسۇپ قالغىلى بولمايدۇ. بىراق بىز تۇرۇپ قېلىشىڭىزنى ئىلتىماس قىلىمىز. بالىلاردىن غەم قىلماڭ مەن سىزگە تەلەبە يىغىپ بېرىمەن لىۋاھىددىن يەنە سىز بىلەن قالىدۇ. سىز ھېچ بولمىسا بىر قارارلىق مۇئەللىم تەربىيىلەپ بېرىپ كېتىڭ. مۇشىپقە خانىمنىڭ باردا بىر تۈركۈم ئايال مۇئەللىملەرنى تەربىيىلىۋالمىساق، قىزلارنى ئوقۇتۇشتا ئامالسىز قالىمىز. ئاۋۋال بىز تەييارلىق قىلىۋاتقان ئىشنى قىلىپ باقايلى. شۇنىڭ نەتىجىسىگە قاراپ ئاندىن سىلەرنىڭ ئىشىڭلارنى ئويلىشايلى. ھازىرچە بار بالىلارنى ئاز بولسۇن، كۆپ بولسۇن ئوقۇتۇپ تۇرۇڭلار قانداق؟

مەتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرى شۇنچە سىلىق چىرايىنىڭ شۇنچە ئىللىقلىقىغا قارىماي، ئاللىقانداق كۈچ باردى. ئاھاڭدا ياكى پوزىتسىيىسىدە نېمىدۇر بىر نەرسە كۈچلۈك جاراڭلاپ تۇراتتى. ئۇنىڭ سۆزىنى ئىلىك ئالماسلىق تولىمۇ تەس گەپىدى. سالاھىدىن ئەپەندىمۇ ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلىشقا ئامالسىز قالدى.

— بىز مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىي ئاقارتىش تارىخىدا تاتار خەلقىنىڭ زور تۆھپىسى بارلىقىنى ئۇنتۇپ قالمايمىز. سىلەر بىزگە ئۇستاز. ئۇنداق بولغاندىكىن شاگىرتىڭىزلارنى چالا تاشلاپ كېتىشكە يۈرىكىڭلار چىدىماس، ئەلۋەتتە؟

— شۇنداق، ئەپەندى،... — سالاھىدىن ئەپەندى ئاخىرى كۆڭلى بىر تۈرلۈك ئىسسىق ئېقىم تەرپىدىن ئېرىپ كەتكەندەك بولۇپ شۇنداق دېدى-دە، شۈك بولۇپ قالدى.

— شۇنداق قىلايلى، ئەپەندى، مېنىڭ سىزنى ئىزدىمەكچى بولۇشۇم شۇ ئىش ئۈچۈن ئىدى. خانىم ئىككىڭلار ئىككى سىنىپ ئوقۇتقۇچى يېتىشتۈرۈپ بەرگەندىن كېيىن، سىلەر قايتا ئېغىز ئېچىپ يۈرمىسەڭلارمۇ ئۆزىمىز كۆچۈرۈپ ئاپىرىپ قويۇشقا ۋەدە بېرىمەن. ئەمدى شۇ گەپ ھېساب بولسۇن، — دېدى ئۇ ئاندىن سالاھىدىن ئەپەندى بىلەن بولىدىغان سۆھبەتنى تاماملىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، پاشا قورىۋاتقان سەيپىددىنگە بۇرالدى، — خوش، بىز سۆھبەتنى تاماق بىلەن بىرلا ۋاقىتتا تۈگەتسەك ۋاقتىمىز تېجىلىدىغۇ؟ قېنى، سۆزلىگىنە، قانچە بالا تىزىملىدىڭ؟

سەيپىددىن قوشۇقنى قويۇپ تۇرۇپ:

— ھازىرچە ئەللىكتىن ئاشتى، — دېدى.

— شۇنداقمۇ؟ ياخشى! مېنىڭ سومكامدا ئىككەيلەننىڭ تىزىمى بار، يەنە بىرسى يېقىن ئارىدا تىزىملاتماقچى، — مەمتىلى ئەپەندى ھاياجانلىنىپ كەتتى. — ئۇنداق بولسا، — دېدى ئۇ بىردەم قوشۇمىسىنى تۈرۈپ تۇرۇپ ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — شەمبىدىن باشلاپ ئوگىرۇققا بېرىشقا ئۈختۈرۈش قىلساڭلار قانداق؟ لىۋاھىدىن ئىككىڭلار ئەتە بىر كۈن ھەممە تەلەبىگە ئۇختۇرۇپ بولۇڭلار، ئۆگۈنلۈككە جۈمە، بازارنى ئۆتكۈزىۋالسۇن، شەمبە كۈنى مەكتەپكە بارسۇن قانداق؟

— ماقۇل.

— سالاھىدىن ئەپەندى، لىۋاھىددىن بىر كۈن ئاكىسىغا ياردەملەشسە رۇخسەت بېرەرسىز؟

— بولدۇ، بارسۇن.

— ھە، مانا، ئىش پۈتتى. شۇنداقمۇ؟

دۇئا قىلغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى كېتىشكە ئالدىرىدى.

— ئەمدى كېچە بولدى، قاراڭغۇدا قالىسىز، قونۇپ قېلىڭ بالام، كېچە دېگەندە نەدە بولسا ئۇخلايدىغان گەپ، خام توقۇمىغاندىكىن، — دېدى سارىخېنىم ئۇنى تۇسۇپ.

— ياق، خانئانا، قايتاي، — دېدى تەۋپىق ئۆزرە سوراش تەلەپپۇزىدا. ئارقىدىن چاقچاق ئارىلاشتۇرۇپ قويدى، — توقۇيدىغان خامىلىرىممۇ بار.

سەيپىددىن، لىۋاھىددىنلارنىڭ ئۆتۈنۈشلىرى، سالاھىددىن ئەپەندىنىڭ سالا قىلغىنىغا قارىماي، تەۋپىق كېتىش پىكرىدىن يانمىدى.

— مېنىڭ بۇ يەرگە كېلىش مۇددىئايىم مۇما تۇۋۇگە چۈشتى، ئەمدى قايتماي نېمە قىلىمەن؟ كېچىدە بەرىبىر ئۇخلايدىغان گەپ، دەپ خانئانامۇ توغرا ئېيتتىغۇ،— دېدى ئۇ كۈلۈپ. ئۇنىڭ كۈلكىسىدىن ھارغىنلىق چىقىپ تۇراتتى.

ئۇ ئىنتايىن ئىتتىك ماڭدى. مېڭىپ كېتىۋېتىپ ئەتە قەشقەرگە بېرىپ كېلىشنى، قەشقەردە قايسى ئىشلارنى بېجىرىپ، قايسى ئىشلارنى ئۇقۇشتۇرىدىغانلىقىنى ئويلاپ ماڭدى: توختاجى كەلگەن بولسا ئەنجان تەرەپلەردىن بىر يۈرۈش دەرسلىك كىتاپ، دەپتەر- قەلەم قاتارلىق نەرسىلەرنى ئەكەلدۈرۈشنى ئەڭ مۇھىم ئىش دەپ قارىدى. «تۈركى تىللا دىۋانى» نىڭ كىرىش سۆز قىسمىنىڭ تەرجىمىسىنى ئالغاچ بېرىپ شەۋقىنىڭ پىكرىنى ئۇقۇپ بېقىشمۇ زۆرۈرىدى. نوۋېشى مەكتەپنىڭ دەرسلىك قولللانمىلىرىدىن ئالغاچ كېلىپ ھازىرچە پايدىلىنىپ تۇرۇشقىمۇ بولاتتى. بولۇپمۇ مەجىددىن ئەپەندى ھىفزى سىھھەت[1] دەرسى ئۈچۈن بىر نەرسە تۈزۈپ بەرمىسە بولمايدۇ. ”دەرس باشلايدىغان ۋاقت قىستاپلا كېلىپ قالدى، ئەتە بارمىسام خېلى ئۇزۇنغىچە چولام تەگمەيدۇ...“

---

[1] ھىپزى سىھھەت — ساقلىقنى ساقلاش ساۋادى، سەھىيە، — ئا.

ئۇ تۆركۆل يېزىسىدىن چىققاندىلا ئەتراپ قاپ- قاراڭغۇ بولۇپ كەتتى. ئۇ كېچىنىڭ سالقىنىدا خېلى روھلىنىپ قالغاندەك بولدى. يېقىن كەلگۈسىدە ۋەتىنى ئۈچۈن ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەشنى باشلاشتەك غايىنىڭ تۇنجى قەدىمى ئۇنى قاتتىق هاياجانلاندۇراتتى. بۇ بەختىسىز مىللەتنىڭ بەختى ئۈچۈن بېسىۋاتقان بىر قەدەم ئىدى. ئۇ ئۆزىنى بىر ئادديي بىناكار دەپ هېسابلىدى. ئۇنىڭدەك بىناكارلار تارىختىن بېرى بىر بۈيۈك قەسىر ئۈچۈن ئىشلەيتتى. ئۇلارنىڭ هېچقايسىسى بۇ قەسىرنى پۈتتۈرۈپ، ئۇنىڭ تۆرىدە هوزۇرلىنىشنى ئويلىمايتتى. پەقەت ئۆزىنى ئۇنۇتقان هالدا خىش قويۇشاتتى. قەسىر ئىش مەيدانىدا گاهى ئىش توختاپ قالاتتى. گاھ بوران- يامغۇر تامنى ئۆپىرىتىپ چۇشۇرەتتى، يامان نىيەتلىكلەرمۇ بۇزغۇنچىلىق قىلاتتى. گۈل- نەقىشلەرنى بۇزۇپ ئىپلاس نەرسىلەرنى سىۋاپ قوياتتى. يەنە خالىس بىناكارلار يېتىشىپ چىقىپ قۇرۇلۇشنى داۋام قىلاتتى.

مەمتىلى ئەپەندى تېخى يېقىندىلا ئابدۇقادىرداموللا، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، مەخسۇت مۇهىتىلار خىش قويغان بۈيۈك قۇرۇلۇشقا ئۆزىنىڭ ئىزباسار بولغىنىدىن چەكسىز ئىپتىخار هېس قىلاتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ هارغىنلىقىنى ئۇنتۇپلا قالدى.

ئۇ ئۆيگە يېتىپ كەلگەندە نىزامىددىن بىلەن زورىخان تېخى ئۇخلىمىغانىدى. باللار ئالللىقاچان ئۇيغۇغا كېتىشكەنىدى.

— تېخى ئۇخلىماپسىلەرغۇ، ئاكا،— دېدى يانچۇق سائىتىنى چىقىرىپ قاراپ قويۇپ شۇندىلا ۋاقىتنىڭ بالدۇر ئەمەسلىكىنى كۆرۈپ تېنى بوشىشىپ كەتكەندەك بولدى.

— ئەمدى كەلدىڭمۇ؟— دېدى نىزامىددىن ئۇھ تارتىپ.

— هەئە، هەر هالدا ئىشلار ئىنتايىن جايىدا مەن بەكمۇ خوشال.

— ئەمما بۇگۈن ماڭغان يولۇڭنىلا هېسابلاپ باقە،— دېدى نىزامىددىن ئىچ ئاغرىتقان هالدا، — نەچچە يۈتنى ئارىلاپ كەم دېگەندە ئەلللىك چاقىرىم يول ماڭدىڭ دېگەن سۆز، ئۇكام، جان كۆندە چېچەكلەمدۇ، ئۆزەڭنىمۇ ئاسرىغىن.

— ئاكا، مەن شۇ جاپانى ئىختىيار قىلغان ئىكەنمەن، مېنىڭ بەختىم ئەنە شۇ. ھەركىمنىڭ بەخت راھەت دەپ قارايدىغىنى ئوخشاش ئەمەس بەزىلەر نەشە چېكىپ ”ئەرش“ تە كەزگەننى راھەت دەيدۇ؛ يەنە بەزىلەر بەختىنى قىمار تاۋكاسىدىن ئىزلەيدۇ. نىمىشكە بەخت ئوخشاش بىر نەرسە ئەمەس؟ چۈنكى كىشىلەرنىڭ بەخت دەپ بىلىدىغىنى ئوخشاش ئەمەس. شۇنداق، بەخت —كۆڭۈل ئىنتىلگەن بەرسە دېمەكتۇر.

— بولدى، سەن بىلەن تالىشىپ بولالتتىمۇ.

— ئۆزىڭىزچۇ؟ ئۆزىڭىز نىمىشكە ئۇخلىمىدىڭىز؟ يەڭگە، ئاكام قايتىپ كەلگەندىن كېيىن نېمە ئىش قىلدى؟

— تاشمەتلەرگە يول كۆرستىپ بىردەم بوياقخانىدا ئىشلىدى. ئۇندىن تاختىلاپ قويغان جۇۋىلىرىنى تىكتى. ئۇنىڭىزى خەت يېزىپ ئولتۇرغانىدى.

— شۇنداقمۇ؟ دېمەك سىزمۇ ئانچە راھەتلىنىپ كەتمەپسىز. خوش. كۆچۈرۈپ قەيەرگە كەلدىڭىز؟

— كىرىش قىسمىنى كۆچۈرۈپ بولدۇم. مېتنىدىن[1] ئازراق يازاي دەپ تۇراتتىم.

— رەھمەت، ئاكا، تېكىستنى تېخى پىششقلىمىدىم. ئاۋۋال ئۇنى بىر سىلىشتۇرۇپ چىقاي، ئالدىرىماڭ كىرىش سۆز قىسمىنى كۆچۈرۈپ بولغان بولسىڭىز بەك كاتتا ئىش قىپسىز، رەھمەت. ئەتە قەشقەرگە بېرىپ كېلەي دېگەنىدىم، ئالغاچ بارسام بوۋاي تازا خوشال بولىدىغان بولدى، — بىراق ئۇ ئاكىسىنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ تۇرغىنىنى كۆرۈپ باشقا ياققا بۇراپ،— ئاكا، سىلەرنىڭ ياخشى كۆڭلۈڭلارنىمۇ يەردە قويغىلى بولمايدۇ. خۇدا بويرىسا قەشقەردىن بالدۇرراق قايتىپ چىقسام، جۈمەنىڭ قالغىنىنى سىلەر بىلەن بىللە ئۆتكۈزىمەن. سىلەرگە تەمبۇر چېلىپ بېرىمەن، پىئانىنو چېلىپ بېرىمەن. ئۆزەممۇ بالىلارنى بەك سېغىنىدىم ئۇلارنىڭ ۋاراڭ- چۇرۇڭىنى ئاڭلىمىغىنى نىكەم، بىر ئۆيدە ياشاپ تۇرۇپمۇ... — دېدى. شۇئان ئۇنىڭ

---

[1] تېكست — ئا.

كۆڭلىدە ئوغلى ھەققىدىكى خاتىرە ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئايالى سەرۋەرنىڭ خاتىرىسى كەچتى. سېغىنىچ ئۇنىڭ يۈرىكىگە ھوجۇم قىلىشقا باشلىۋېدى، ئۇ كاللىسىنى قاتتىق سىلكىپ ئاكىسىنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالدى.

بۇ چاغدا سەل چىرايى ئېچىلغان نىزامىددىن:

— بىر ئايال بالىسىنى ئېلىپ كېسەل كۆرسەتكىلى كەپتىكەن. ئۇنىڭ بالىسىنىڭمۇ بېشى بۇزۇلغانىكەن، ئىلگىرى ئۇنى كۆرۈپ دورا بەرگەنىكەنسەن، دورا خېلى پايدا قىلغان بولسا كېرەك، يەنە ئازراق بەرسە دەپ كەپتىكەن.

— ھە، بىلىمەن، ئەسلىدە ئۆزۈم ئۇنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىلىپ تۇرۇشۇم كېرەكىدى، كېيىنكى كۈنلەردە ئۆزۈممۇ بۇ ئىشنى ئۇنتۇپلا كەتتىم. بىر ئىشنى قىلدىم دەپ يەنە بىرىنى ئۇنتۇپ كېتىش ياخشى ئىش ئەمەسىدى. ئاكا، مەسجىدنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قانچىنچى دەرۋازا شۇنىڭكىدى؟ ھە، مەن دەرھال باراي.؟

— ۋۇي، ئۇكام، خەقنىڭ ئىشكىدە تەمتىلەپ يۈرىدىغان ۋاقتىمۇ مۇشۇ؟ خەق نېمە دەپ قالىدۇ؟ ئۇنىڭسىزمۇ ياخشىلىقتا يامانلىق دەپ، ئۇستۇڭدە گەپ...

— ئۇ دېگىنىڭىزغۇ توغرا بىراق، ئەتە قەشقەرگە كەتسەم بۇ ئىش كەينىگە سۆرۈلۈپ كەتمىسۇن، دەيمەن ـ دە.

— دورىنى ئېلىپ قوي، مەن ئەتە بېرىپ قوياي. ئەمدى ئۇخلىغىن.

— ئۇنداق بولسا ماقۇل، دورىنى ئايرىپ قوياي، ئەتە مېنىڭ ئورنۇمدا بۇ ئىشنى ئۇنتۇلماي بېجىرىپ قويۇڭ، ئەمما ھازىر سىلەر ئۇخلاۋېرىڭلار، ئاكا، مەن ئازراق بىر نەرسە يازاي،— دېدى ئۇ ھارغىن ئەسنەپ تۇرۇپ، — ھازىرلا ياتمەن، ماۋۇلارنى ئازراق سېلىشتۇرۇپ چىقاي كۆزىڭىزنى ئالايتقىنىڭىز بىلەن، ئەتە ئۆزىڭىز ئىشىسىز قالىسىز، يەنە بىر تەرەپتىن بىر كۈنلۈك ئىش كەم ئورۇنلانسا قەشقەرگە كىرگىنىممۇ تازا...

— ھەي، ھەي...

— مانا، بىر بەتلا...

نىزامىددىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن تەۋپىق تەرجىمە قىلغان

ئارگىناللارنى سېلىشتۇرۇپ چىقتى ئاندىن تۇنجى ئارگىنال پېتىچە قولىغا ئالمىغان بىر نەچچە شېرىنى قايتا ئىشلىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرغاندا قەدەملىرىنىڭمۇ تاش ئېسىپ قويغاندەك ئېغىرلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

ئون تۆرتىنچى باب

1

مەمتىلى ئەپەندى جۈمە كۈنى چۈش قايرىلغاندا قەشقەردىن قايتىپ چىقتى. دەرۋازا ئالدىغا كېلىشى بىلەنلا ئۈنى سېغىنغان بالىلار — جېيەن ئوغۇل- قىزلىرى ئۈنىڭ ئالدىغا يۈگرەشتى. بىر ئۆيدە ياشاۋېتىپمۇ بارغانسېرى ئاز كۆرىشىۋاتقىنى ئۈچۈن سېغىنىشقانىدى. مەمتىلى ئەپەندىمۇ بالىلارنىڭ ئۈستىبېشىنى قاققاچ، ھەممىسىنى بىر باشتىن قوچاغلاپ سۆيۈپ چىقتى ۋە ھەر بىرىگە قەن- گېزەكلەردىن تۈتقۇزدى. ئۇ دەرۋازا تۈۋىدىلا پاتىمەمنى بىر قولىدا، روشەنگۈلنى بىر قولىدا كۆتۈرۈۋېلىپ ھويلىغا كىرىپ كەلدى.

— خوش كەپسىز، مەمتىلى،— دېدى زورىخان ئىللىق كۈلۈمسىرەپ، — مالىلىكاڭنىڭ ئۈستىۋېشىنى بولغاپ بولۇشۇپسەن، كەپسىزلەر، — دەپ بالىلارنى ئەيىپلىدى ئۇ.

— ھېچقىسى يوق، — دېدى مەمتىلى خۇشال ھالدا.

شۇ چاغدا بوياقخانىدىن چىققان نىزامىددىن ھارۋىكەش ئېلىپ كىرۋاتقان يۈك- تاقىلارغا قاراپ قويۇپ:

— تېچلىق كەلدىڭمۇ؟ يۈكۈڭ خېلى بارغۇ؟ نېمىلەر ئۇ؟ — دېدى كۆرۈشۈپ.

— بىر توپى دەپتەر- قەلەم، ئوقۇغۇچىلارغا، بىر توپى چەكمەن. بۇلار ھەققىدە كېيىن سۆزلەپ بېرىمەن. ۋەدەمگە بىنائەن بۈگۈن سىلەر بىلەن كۆڭۈللۈك يېرىم كۈن ياشايمەن، باشقا گەپلەرنى قىلىشماي تۇرايلى، ھېلى بىكار بىرەر موھىم ئىش يادىمغا چۈشۈپ قالسا كەيىپىڭلار ئۈچىدىغان ئىش بولمىسۇن، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى.

ئۇ ھارۋىكەشنى ئۇزۇتۇپ پىشايۋانغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن:

— غېنى، ئەمسە تەمبۇرنى ئېلىپ چىق. قەشقەر سەنىمىگە بىر

چالاي،— دېدى روھلۇق ھالدا.

— ھەببەللى، مۇنداق ئىش قىلماسىز، "بەزىدە خۇدا بىلەن روسۇل، بەزىدە دۇتار بىلەن ئۇسسۇل" دەپتىكەن، — دېدى زورىخان،— شۇغىنىسى كېلىپلا ئۇسسۇلۇقمۇ ئىچمەي قىلىۋاتقىنىڭىز تازا بولماي قالدى.

مەمتىلى ئەپەندى يەڭگىسىگە رەھمەت ئېيتىپ، غېنى ئېلىپ چىققان تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ سازلاشقا باشلىدى. بالىلار ئۇنى چۆرىدەشتى نىزامىددىنمۇ يېقىنراق سۈرۈلدى. تەمبۇرنىڭ تىرىڭشىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئىشىك ئالدىدا ئويناۋاتقان بالىلارمۇ كىرىپ كەلدى. خوسۇسەن بالىلار ئەپەندىدىن زادىلا قورۇنمايتى. ھەممىسى "ئەپەندى دادام" دېيىشىپ ئەڭ يېقىن ئادىمىگە ئوخشاش ئەركىلىشەتتى. خېلىدىن بېرى ئۇلار ئەپەندى دادىسىنى بۇ ئەتراپتا كۆرەلمىگەچكە بۈگۈن ئۇلار ئۇنىڭ ئەتراپىغا ئولاشماي تۇرالمايتتى.

نىزامىددىن بىلەن زورىخان ئىنىسىنىڭ ناخشىسىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ كۆڭلىدە "بىرسى بىرەر ئىش بىلەن مەمتىلىنى ئىزلەپ كېلىپ ئۇنى مالال قىلمىسىدى، كەيپىمىزنى بۇزمىسىدى" دەپ ئويلىشاتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىنتايىن كەيپى چاغ ھالدا قەشقەر سەنىمىنى باشلىدى ۋە چوڭراق بالىلارغا:

— ھە، نىمىشكە ئولتۇرىسىلەر؟ ئۇسسۇل ئويناڭلار، بولمىسا سىلەر چېلىپ بېرىڭلار، مەن ئويناپ بېرەي، قانداق؟— دېدى. ئارقىدىن، — ئۇيغۇر بالىسى ناخشا ئېيتالمىسا، ئۇسسۇل ئوينىيالمىسا ئۇيغۇر بولۇشىنىڭ ئىككى شەرتى كەم بولۇپ قالامدۇ. غېنى سەن باشلاپ بەر، دوستلىرىڭنى تات، — دېدى.

غېنى ئورنىدىن تۇرۇپ ھويلا سەيناسىدا ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى. ئارقىدىن ئىككى بالىنى ئۇسسۇلغا تارتتى. بۇ يەر بىردەمدىلا ئۇسسۇل سورۇنىغا ئايلاندى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىر نەچچە كۈندىن بېرىكى ھارغىنلىق ۋە ئۇيقۇسىزلىق نەتىجىسىدە قېنى قاچقان چېھرىسىگە بۈگۈن قان يۈگرەپ، نۇرلىنىپ كەتكەنىدى، ئۇنىڭ پۈتۈن تۇرىقىدىن ئىچ- ئىچىگە

پاتمايۋاتقان بىر خوشاللىق سىزىلىپ تۇراتتى.

نىزامىددىننىڭ هويلىسىدا تاسادىپىي شەكىللەنگەن بۇ بەزمە سورۇننىغا قوشنا- خولۇملارمۇ كىرىشكە باشلىدى. بىردەمدىلا هويلىغا ئادەم تولۇپ كەتتى.

بۇ خوشال سورۇننىڭ ئۈستىگە قىلغان ئىشلىرىنىڭ نەتىجىسىدىن مەمتىلى ئەپەندىنى خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن سەيپىددىن، لىۋاھىدىنلار بازاردىن يېنىپ كېلىپ قالدى. ئۇلار بىلەن بىللە سۈنتاغلىق ئىككى مۇھەممەد قارى باردى.

مەمتىلى ئەپەندى تەمبۇر چېلىۋاتقاچقا مېهمانلارغا كۆلۈمسىرەپ باش لىڭشىتىپ قويدى. خېلىدىن كېيىن ئۇ تەمبۇر چېلىشنى توختىتىپ، سەيپىددىن ۋە ئۇنىڭ يولداشلىرى بىلەن كۆرۈشتى. ئۇلارنىڭ پارىڭىنى بۆلۈپ قوشنىلاردىن بىرى:

— تەمبۇرنى باشقا بىرسى چالسا، مەمتىلى ئەپەندى بىر ئويناپ بەرسە بوپتىكەن،— دېۋىدى، مەمتىلى تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرماي:

— قايسىڭلار تەمبۇر چېلىپ بېرىسىلەر؟ چالىدىغان ئادەم بولسا مەن ئويناپ بېرەي، — دېدى.

كۆپچىلىكنىڭ ئىچىدە چالالايدىغانلار كۆپ بولسىمۇ ئۇلار تارتىنىپ، گەپ قىلىشمىدى. ھېچكىمدىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن مۇھەممەد قارى(ھۈسىيىن) تەۋپىق بىلەن خېلى چۈشىنىشىپ قالغاچقا جۈرئەتلىكراق چىقتى:

— مەن چېلىپ باقاي، ئۆزۈم چالىراق، شۇنداق بولسىمۇ... — دېدى ئۇ.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ دېدىللىكىنى ياقتۇرۇپ قېلىپ ئاۋۋال ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ:

— ھە، مۇھەممەد قارى، چېلىڭ،— دېدى تەۋپىق. مەھەممەد قارى تەمبۇرنى ئېلىپ، ئاۋۋال ناخۇلنى تالارنىڭ ھەممىسىگە نۆۋەت بىلەن ئىككى-ئۈچ قېتىم چېكىپ قويۇپ، ئاتۇش پەدىسىنى باشلىۋەتتى:

ئاتۇشۇڭغا بارغۇنچە ،
پۇرايدۇ بەشكېرەم باغى.
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن،
كۆيەك ئۇتىنىڭ داغى.

مەمتىلى ئەپەندى مەھەممەد قارىنىڭ ئاۋازىمۇ خېلى سازىكەن دەپ ئويلىدى. ئۇنىڭغا ھەۋەس بىلەن قاراپ قويغاندىن كېيىن سۇپىدىن چۈشتى.

ئۇرۇكۇمىمۇ- ئۇرۇكۇم،
باغدا پىشقا ئۇرۇكۇم.
سېنى بىردەم كۆرمىسەم،
چىدىمايدۇ يۇرۇكۇم.
....

بۇ چاغدا تەۋپىق ھويلا سەيناسىدا لەرزان ئايلىنىشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭ ئۇسسۇلى تاماشىبىنلارنى سۆيۈندۇرۇۋەتتى. ئۇلار بۇنداق سىلىق، چىرايلىق ئويىنغاننى ئىنتايىن كەم كۆرگەنىدى.

— قاراڭلار، ئەپەندى بەئەينى سۇدا ئۈزگەن بىلىقتەكلا ئوينايدىكەن ـ نا!؟

— قارا، پۇتىغا قارا، نېمە دېگەن سىلىق مىدىرلايدۇ. سەن-بىزدەكلەر بولساق بۇ چاققىچە چاڭ چىقىرىپ، ھويلىدا ئادەم تۇرغۇسىز قىلىۋېتەتتۇق.

— دولىسىنى قارىماسەن، سۆڭىكى يوقتەكلا لىغىلدايدۇ ـ يا، پەرۋەردىگار!

— ...

تەۋپىق خۇددى يەردىن بىر ئىلىك ئېگىزلىكتە ئۇچۇۋاتقاندەك، ئايىغىنىڭ يەرگە تېگىۋاتقانىنى بىلىندۇرمەستىن سەينانىڭ چېتى بىلەن سىلىق چۆگىلەيتتى. ئۇنىڭ پۇتى ۋە قولىلا ئەمەس، بېلى، مۇرىسى، بوينى، بېشىمۇ ناخشىغا ماس ھالدا تەۋرىنەتتى. ئۇ بەزى ئۇسسۇلچىلاردەك پۇتىنى يەرگە ئۇرۇپ، قوللىرىنى كۈچەپ پۇلاڭشىتمايتتى. شۇڭا پات ھېرىپ قالمايتتى.

ئۇ ئاخىرى مەھەممەد قارىنى ھارغۇزۇپ قويدى.

شۇ چاغدىلا خۇلۇم- قوشنىلار مەتىلى ئەپەندىمىنىڭ مېھمانلىرى بارلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ ھەم ئۇنىڭ دەم ئېلىشىغا ھالاقىت بەرمەسلىك ئۈچۈن بىر- بىرلەپ خوشلاشتى.

ھويلىدا ساھىپخانلار بىلەن سەيپىددىن باشلاپ كەلگەن مېھمانلار قالغاندا مەتىلى ئەپەندى مەھەممەد قارىنىڭ مۇرىسىگە قېقىپ:

— يارايسىز، ئاۋازىڭىزمۇ سازىكەن، — دېدى ۋە چىقىشقاقلىق بىلەن، — ئاۋۇ كۈنى مۇھەممەد قارىلارنى ئايرىش ئۈچۈن مۇۋاپىق ناملارنى تاپمىز دېگەندىمغۇ؟ مانا بۈگۈن مۇھەممەد ھۆسىيىن ئۆزىنى بۇ بەزمىمىزدە نامايەن قىلدى، دېمەك ئۇنى "مەشرەپ" دېسەك نېمە دەيسىلەر؟

ھەممەيلەن كۈلۈشۈپ "مۇھەممەد قارى مەشرەپ" دەپ چاقىرىشتى.

— بىز سىزگە ھېلىقى ئىشنىڭ ئورۇنلىنىش ئەھۋالىدىن ئۈچۈر بېرەيلى دەپ كەلگەنىدۇق، — دېدى سەيپىددىن چاقچاقلاردىن كېيىن ئەسلى مەخسەتكە كېلىپ، — جەمئىي 61 نەپەر بالا تىزىملاندى.

— شۇنداقمۇ؟ ئوبدان، ئەسلىدە بۈگۈن مەن ئاكام بىلەن يەڭگەمگە خىزمەت ھەققىدە سۆز قىلماسلىققا ۋەدە بەرگەن، شۇنداق بولسىمۇ بىر ئېغىزلا سۆزلەشكە توغرا كەپ قالدى. خوش قانداق بولدى، ئاخىرى؟

— ھەممەيلەنگە خەۋەر قىلىۋەتتۇق.

— شۇنداقمۇ؟ رەھمەت، يىگىتلەر، ئەمدى مەن سىلەرگە بىردەم پېئانىنو چېلىپ بېرەي، بولامدۇ؟ ئالدىرىمايدىغانسىلەر؟

— كەچ قالارمىزمىكىن، بىز كېتەيلى،....مەنزىلىمىز خېلى يىراق، — دېدى سەيپىددىن دوستلىرىغا ۋاكالىتەن.

— يېڭى تونۇشلار بىلەن بىردەم ئولتۇرغىلى قويمايدىغان ئوخشىمامسەن؟

— بىزمۇ ئالدىرايتتۇق...ـ دېدى ئىككى مەھەممەد قارى بىر- بىرىگە قارىشىپ.

— ئەمىسە بىر پىيالىدىن چاي ئىچىپ مېڭىڭلار. ئۇنىسىڭىزمۇ

نىزامىددىنكاڭلاردىن قۇتۇلالمايسىلەر.

زورىخان داستىخان سالدى. ئۇلار چاي ئۇستىدە بىردەم پاراڭلاشتى. ئاندىن سەيپىددىنگە:

— ئەتە كېچىڭىزدىكى ئابدۇراخمان ئۇستىنى تەكلىپ قىلىپ باشلىغاچ كەل. شاگىرتلىرىنى، ماشىنىلىرىنىمۇ ئېلىپ كەلسۇن. ئاتمىش نەچچە كىشىلىك كېيىم تىكتۇرىدىغان گەپكەن دېگىن، — دېدى.

ئۇ مېھمانلارنى دارۋازا ئالدىغىچە ئۇزىتىپ قايتىپ كىرگەندىن كېيىن نىزامىددىنىنىڭ بالىلىرىغا:

— مەن تېخى سىلەرنىڭ ئىختىيارىڭلاردا. كەچلىك تاماقتىن كېيىن مىنى ئازاد قىلساڭلار بولىدۇ. ئەمدى سىلەرگە نېمە قىلىپ بېرەي؟ دېدى. ئارقىدىن ئۆزى جاۋاب بېرىپ، — سىلەرگە پىئانىنو چېلىپ بېرەي، بولامدۇ، — دېدى.

ئۇ بالىلارنى ئۆزىنىڭ ھوجرىسىغا باشلاپ كىرىپ پىئانىنو ئالدىدا ئولتۇردى. بالىلارنىڭ ھەممىسى ئەتراپقا ئولاشتى تەۋپىق يوغان بىر ۋاراق قەغەزنى پىئانىنو ئۇستىگە قويۇپ پىئانىنونىڭ تۇگمىلىرىنى بېسىشقا باشلىدى.

شۇئان ھەيۋەتلىك، كۈچلۈك سادالار بىر خىل رېتىم بىلەن تىترەپ چىقىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى قەغەزدە بەش- بەشتىن قىلىپ سىزىق سىزىلغان بولۇپ سىزىققا ئىگىز- پەس قىلىپ، چۈمۈچكە ئوخشاش بەلگىلەر قويۇلغاندى. ھەر بەش سىزىق ئاستىدا ئۇزۇك- ئۇزۇك خەتلەر باردى. ئۇنىڭدا:

ۋەتەن ئۈچۈن تەرەققىيات ئىستەرمىز،
ئارزۇيىمىز: راۋاجلانسا مائارىپ.
جاننى پىدا قىلىدۇق ئەزىر بۇ ئەلگە،
بىزنىڭ يۇرەك زالىملارغا مۇخالىپ.

دېگەن شېئىرلار يېزىلغاندى، ئۇ بىر تەرەپتىن چېلىپ، بىر تەرەپتىن

بەش سىزىق ئۇستىدىكى بەلگىلەرنى سىزىپ جىجاتتى. بالىلارنىڭ چوڭلىرى بەلگىنىڭ ئاستىدىكى خەتلەرنى بىرئاز تونۇسىمۇ، بەلگىلەرنىڭ نېمىلىكىنى چۈشىنەلمىدى كىچىكلىرى بولسا تېخىمۇ بىلمەيتى.

مەمتىلى ئەپەندى مۇزىكا ئىشلەشنى تاكى كەچلىك تاماق ۋاقتىغىچە داۋام قىلدى. كەچلىك تاماق ئۇستىدە نىزامىددىنغا:

— ئاكا، ئەمدى سىزگە ئىشلىرىم ھەققىدە سۆزلەپ بېرەيمۇ؟ — دېدى يېقىنلىقنى ئىپادىلىگۈچى ئۆزىگە خاس ئاھاڭ بىلەن، — قەشقەرگە بېرىپ ئاۋۋال قۇتلۇق ھاجىم بىلەن كۆرۈشتۇم. ئۇ زات «دىۋان» نىڭ كىرىش سۆزىنى كۆرۈپ بەك خوشال بولدى. سىزنىڭ پۇچۇركىڭىزنى كۆپ ماختىدى. دارىلمۇئەللىمىننى ئېقىشقا سېلىۋالغىچە تەرجىمە قىلىشنى توختىتىپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولغانلىقىمنى ئېيتىپ قويدۇم. توختاجى سوۋىت تەرەپكە ئۆتمەكچى ئىكەن، ئۇنىڭغا دەرسلىك كىتاب، دەپتەر- قەلەم يەنە باشقا تەنتەربىيە سايمانلىرى ئالغاچ كېلىشنى بۇيرۇپ قويدۇم. مەجىدىن ئەپەندى ئىككىمىز دورا زاكاز قىلدۇق. ھازىرچە ئىشلىتىپ تۇرغۇدەك دەپتەر ئول - بولنى ئالغاچ كەلدىم. ئىئانە پۇللار يىغىلغىچە ئۆزۈمدە بار پۇلنى خەجلەپ تۇرمىسام ئىش كېچىكىپ كېتىپ قالسا بولمايدۇ، - دە. يەنە بىر ئاز چەكمەن ئالدىم. تەلەبىلەرگە بىرخىل كىيىم تىككۈزۈپ بېرىمەن. ئەتە ئابدۇراخمان ئۇستا كەلسە بالىلارنىڭ بويىنى ئۆلچەپ ئىشنى باشلاپ كېتىدۇ. يېڭىچە كىيىم. ئۆزەمدە ئەندىزىسى بار. چاپىنى ئۇچ يانچۇق، گىرمانچە ياقا، شىمى ھەم ئۇچ يانچۇق بولىدۇ.

— ئابدۇراخمان ئۇستا يېڭى پوسۇندىكى كىيىملەرنى تىكەلەرمۇ؟

— ئۇقۇشۇپ باقتىم، ئۇ چۆچەكتە بىر تاتار ئۇستىدىن ئۆگەنگەنىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىگە تەييار ئەندىزىسى تۇرسا،... قىلىپ كېتەلەيدۇ.

— قەشقەردىكى بۇرادەرلىرىڭ تېنىچلىق تۇرۇپتىمۇ؟

— ھەئە، ھەممىسى سالام ئېيتتى. بىز ئاخشام ئەخمەد ئەپەندىنىڭ ئۆيىدە تۇرغۇن ئەپەندى، نامان ئەپەندى، يۇسۇپ زىيا ۋە باشقا ئوقۇتقۇچىلار سانائى نەپىسەنىڭ سازچىلىرى بولۇپ سەنئەت كېچىلىكى ئۆتكۈزدۇق.

بىلەمسىز ئاكا، مەن ئۇيغۇر سەنەملىرىنى رەتلەپ نوتىلاشتۇرۇپ قويساممىكىن دەيمەن. قەشقەر سانايى نەپىسەنىڭ مۇدىرى ئوبۇلقاسىم دېگەن بۇرادەر ئىكەن، ئۇ قول ئاستىدىكى سازچىلار بىلەن مېنىڭ ئىشىمغا ياردەم بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

— سەنغۇ يېتىشەلىسەڭ ھەممىنى قىلساڭ بولاتتى...

— راستىلا، ئەگەر قولۇمدىن كەلسە، مەنمۇ ئۆمەر ھەييام دېگەندەك بۇ پەلەكنى يەر بىلەن يەكسان قىلىۋېتىپ، باشقىدىن بىر پەلەك ياسىسامغۇ تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىگە خاس كۈلۈمسىرەش بىلەن. ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىدە چاقچاق ئىلمىنىتلىرىدىن باشقا غايىۋىلاشقان مۇبالىغىلەشتۈرۈلگەن بىر بۈيۈك ئارزۇنىڭ ئۇچقۇنىمۇ چاقناپ تۇراتتى.

تاماقتىن كېيىن ئۇ ئاكىسىغا:

— ھازىرچە يۇسۇپ ئەپەندىدىن نوۋېشى مەكتەپتە ئىشلىتىۋاتقان دەرسلىك قوللانمىسىنى ئېلىپ چىقتىم، سىز مۇشۇنى كۆچۈرۈپ بېرىڭ. بۇلارنى ئوقۇغۇچىلارغا تارقىتىپ بېرىمىز ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى خېتى چىرايلىقلارغا كۆچۈرگۈزۈپ، كۆپەيتىمىز ھېپىزى سەھەت دەرسى ئۇچۇن بىر نەرسە تۈزۈپ بېرىشكە مەجىددىن دوختۇر ۋەدە بەردى.

— بىر ياقتا بارمايدىغانسەن؟ — نىزامىددىن دورا سومكىسىنى ئېلىۋاتقان ئىنىسىگە قاراپ سورىدى.

— بارىمەن، ئاكا، شورۇقتا بارىمەن. بىرىسىگە ۋەدە بېرىپ قويغانىدىم شۇ يەرگە بېرىپ كېلەي.

— سەن بارغىچە خەقمۇ ئۇخلاپ بولار؟!

— شۇنداق بولسىمۇ بارمىسام بولماس. ۋەدە قىلغانمەن ـ دە.

— نېمە توغرۇلۇق ۋەدە بەرگىنىڭنى شەيتان بىلەمدۇ...— نىزامىددىن نارازىلىق بىلەن غودراپ باش چايقىدى،—ئەتە ئوقۇش باشلىنىدىغان بولغاندىكىن پاتراق بىر دەم ئۇخلىساڭ بولمامدۇ، كىم ئىدى ئۇ ۋەدە بەرگىنىڭ؟

— سابىتنىڭ ئۆيىدە كۆرۈشكەن باللاردىن... سىزمۇ بارغۇ، ھېلىقى يېتىم بالا ئابلەق.

— ۋاي ئۇكام،... سەن،... ئېسىڭ جايىدىمۇ؟...، — نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ كۆزىگە ھەيرانلىق بىلەن قارىدى. ئىنىسىنىڭ كۆزلىرى چىرايىدىكى ئۆزىگە خاس تەبەسسۇمىدىن سەمىمىلىك، ئەستايىدىللىق بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئاكىسىنىڭ نېمىگە ھەيران بولىۋاتقىنىنى دەرھال پەملەپ:

— مېنى سىز باللارنى گوللاپ مۇنداق دەپ قويغان دەپ ئويلاپ قالغانمىدىڭىز؟ ياكى كىچىك بالىغا دېگەن گەپمۇ ۋەدىمۇ دەپ ئويلامسىز؟ ئۇلارغا سەمىمىي بولمىساقمۇ بولاتتىمۇ يە؟— دېدى ئۇ سەمىمىيلىك بىلەن، — تېزلا قايتىمەن ئەتە ئوقۇش باشلىساق بۇگۈنكى ئىش ئۇزۇنغا كېتىپ قالمىسۇن دەيمەن،— دەپ قوشۇپ قويدى.

— ۋاي ئۇكامەي، سەن قانداق ئادەمسەن ـ ھە!...

2

بىر تال سەرەڭگە بىلەن پولات ئېرىتىش مۇمكىن ئەمەس، بىراق پۇلات ئېرىتەلەيدىغان ئوتمۇ دەسلەپتە بىر تال سەرەڭگە بىلەن تۇتاشتۇرۇلغان.

— غ. زۇلپىقار «مەرىپەت مەشئىلىگە مەدھىيە»

ياشلارغا خاس جۇشقۇن روھ بىلەن تولۇپ- تاشقان ئوقۇغۇچىلار نەچچە ۋاقىتتىن بېرى جىمجىتلىق، غېرىپلىق بېسىپ قالغان مەدرىس ھويلىسىنى ئۆز تەسىرى- شاۋقۇنى، كۈلكىسى، نەپىسى بىلەن تولدۇردى. لەش بېسىپ ياتقان كۆلگە يېڭىدىن زۇمرەتتەك سۈزۈك سۇ قاچىلاندى. توپا- چاڭ ئۆرلەپ تۇرىدىغان مەدرىس مەيدانى پاكىزە سۈپۈرۈلۈپ سۇ چېچىلىش بىلەن راھەت بەخش تۇسكە كىردى. ئىشىك - دەرزىلەر پاكىزە سۈرتۈلۈپ يالتىرىتىلدى...

ئوقۇغۇچىلار مەكتەپنىڭ قائىدە- تۈزۈملىرىنى چۈشىنىۋېلىشقىمۇ ئۈلگۈردى. ئابدۇراخمان ئۇستا ھەممە ئوقۇغۇچىنىڭ بويىنى ئۆلچەپ، بىر توپ شاگىرتى بىلەن كۈننى- تۈنگە ئۇلاپ ئىشلەپ كىيىملەرنى تەييار قىلماقتىدى. ھەركىمنىڭ ئىسمى ئورنىدا بېرىلگەن نومېرى يېزىلغان پۈرۈچنى كىيىم قېتىغا قىستۇرۇپ قوياتتى...

نىھايەت كىيىملەرمۇ پۈتتى. كىيىم پۈتكەن كۈنى مەمتىلى ئەپەندى تەنتەربىيە دەرسى ۋاقتىدا ئوقۇغۇچىلارنى سەپكە تىزدى ۋە كىيىملەردىن بىرسىنىمۇ ئالماشتۇرۇپ قويماستىن نومېرى بويىچە تارقىتىپ بەردى. كىيىم تارقىتىلىپ بولغاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلارنى دەرھال ھوجرىلىرىغا قايتىپ كىيىم ئالماشتۇرۇپ چىقىشقا بويرىدى.

كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ چىققاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار يەنە سەپكە تىزىلدى. مەمتىلى ئەپەندى گويا مېھرىۋان ئاتىدەك ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ تۈگمىلىرىنى ئوڭلاپ ئېتىپ ياقا-پەشلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ يېڭى كىيىمنى مۇبارەكلەپ چىقتى. بەزى كىچىكرەك ئوقۇغۇچىلارنىڭ پېشانىسىغا سۆيۈپمۇ قويدى. بىر خىل فورمىدا كېيىنگەن. چاچ قويغان ئوقۇغۇچىلار سېپىگە قاراپ دىلى سۆيۈنۈپ كۈلۈمسىرىدى ۋە ئىچ- ئىچىدىن بىر خىل سېغىنچ، تەشنالىققا ئوخشاش تۇيغۇ ئېتىلىپ چىقىپ كۆز چاناقلىرى بۇرۇن تۆشۈكلىرى ئېچىشقاندەك بولدى. ئۇ ئارقىسىچە چاپسان- چاپسان مېڭىپ سەپنىڭ ئالدىغا چىقتى. ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ مەسۇم چىرايىدىن كۆزىنى ئۈزمەي ئارقىسىچە مېڭىشى گويا بىر دەقىقىلىك ھىجرانغىمۇ چىدالمايدىغان مېھرىۋان ئاتىنىڭ ھەرىكىتىگە ئوخشايتتى.

— ئەي. تەلەبىلەر، سىلەر ئىلگىرىكى مەدرىس تالىپلىرىغا ئوخشىمايسىلەر. كۆزلەيدىغىنىڭلارمۇ، ئېرىشىدىغىنىڭلارمۇ ئوخشىمايدۇ. ئۇلار پەقەت ئۆزلىرى ئۈچۈنلا شىرىن تاما بىلەن ئوقۇسا، سىلەر خەلقىڭلار ئۈچۈن گۈزەل ئىستىقبال يارىتىش نىيىتى بىلەن ئوقۇيسىلەر،— تەۋپىقنىڭ ياڭراق ئاۋازى مەدرىس ھويلىسىدا ياڭراپ تۇراتتى شۇ ئەتراپتىكى مەھەللىلەردىن بىكارچىلار، ئۇششاق بالىلار مەسچىدنىڭ ھويلىسىغا

كىرىۋېلىپ رىشاتكا تۈۋىدە تۇرۇپ بۇ ئاجايىپ مۇراسىمنى كۆرەتتى بەزىلەر كۆل بويىدىكى سۆگەتلەر تۈۋىگىچە كېلىشكىمۇ ئۈلگۈرگەنىدى. ئۇلارغا چاچ قويىۋالغان، كالتە چاپان كىيگەن بۇ بىر توپ يىگىت ئاجايىپلا كۆرىنەتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىگە دەرمەھەل سىغمىغاچقا كالتە چاپان خۇددى قويرىقىنى كېسىۋەتكەندەك غەلىتە تويۇلاتتى،— تەلەبىلەر ،— تەۋپىق سۆزىنى داۋام قىلماقىدى،— بىزنى جاپا- مۇشەققەت كۈتىۋاتقانلىقى ئېنىقلا گەپ. دېمەك بىزگە بۇ ئىشتىن شەخسىي ”خوشاللىق“ يوق! بىراق بىز ئەلنى كۈلدۈرۈش ئۈچۈن مىللەتنىڭ ئىستىقبالى ئۈچۈن جاپا چېكىشنى ئۆزىمىز ئۈچۈن شەرەپ ھېس قىلغۇچىلارمىز. ئەلنىڭ خوشاللىقى ئۈچۈن ياشاشلا ئەڭ ھەقىقى خوشاللىقتۇر! ئەي، تەلەبىلەر بىزنى مىللەتنىڭ خوشاللىقى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. مانا شۇ خوشاللىق، ئاشۇ راھەت كۆڭۈللەرنى ئاۋۇندۇرۇسۇن، روھىڭلارنى ئۇرغۇتسۇن! — تەۋپىق ئەتراپقا ئولاشقان دېھقانلارغىمۇ بىر قۇر كۆز يۈگۈرۈتۈپ چىقتى. ئۇ باشقا خەقنىڭمۇ بۇ يەرگە توپلانغىنىنى ياخشى ئىش دەپ قارىدى. ئۇنىڭچە بۇ تازا ئوبدان تەرغىبات سورۇنىدى،— ئىلگىرى تالىپلار شەخسىي تاما بىلەن ئوقۇيتى مۇددەرىسلەرمۇ ئىلىمنى سىرلىق تۇتۇپ ئۇنى قىيىن، بىلگىلى بولمايدىغان قىلىپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇپ تالىپلارنى ئۆي ئىشلىرىغا سېلىپ ئۇزاق ئاۋارە قىلاتتى. بىلگەنلىرىنى ئەلدىن يوشۇرۇش بىلەن شەخسى مەنپەئەتىنى قوغدايتى ھەم بىلگەنلىرىنى يوشۇرۇش ئارقىلىق جان بېقىشنىڭ ئىشەنچىلىك مەنبەسى قىلاتتى. بىزچۇ؟ بىز- نېمىنى بىلسەك ئەلگە ھەممىسىنى ئۆگەتكۈچىلەرمىز. شۇڭا ئەلنىڭ خوشاللىقى بىزنىڭ خوشاللىقىمىز! بىلگۈچىلەر كۆپ بولۇپ كەتسە بىزگە نان ئاز قالىدۇ، ئېتىۋارىمىز بولمايدۇ دەپ ئويلىمايمىز. ئەلنىڭ كۆزى ئېچىلغانسېرى نېمىنىڭ قىممىتى بار، نېمىنىڭ يوقلىقىنى تېخىمۇ چۈشىنىدىغان بولىدۇ. ”خەلق- ئالتۇن، گۆھەرنى ۋە يالغان تاشلارنى تونىغۇچى سەرراپتۇر، ئۆزەڭنى قانچىكى تۆۋەن تۇتساڭ ياكى يۇقىرى تۇتساڭ خەلق سېنىڭ مىقدارىڭنى

بىلىدۇ“[1]...

بىر خىل فورما كىيگەن ئوقۇغۇچىلار سىپىلا ئەمەس مەسچىد هويلىسىدىكى ۋە كۆل بويىدىكى خەلقمۇ جىم- جىت بولۇشۇپ كەتكەنىدى. ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنى گويا ھەقىقى جەڭچىلەردەك ھېس قىلىشىپ ئىپتىخارلىق تۇيغۇسىنىڭ تەسىرىدىن يۈرەكلىرى شىددەت بىلەن تېپەتتى.

— ئەي، تەلەبىلەر، بىز مىللىتىمىزنىڭ قالاقلىق ھالىتىنى ئۆزگەرتىدىغان ئاقارتقۇچىلارمىز. بىز ئۆزىمىزنى بوز يەر ئاچقۇچىغا مىسال قىلايلى، مىللىتىمىز ئاق تاشلىنىپ ياتقان بوزغا ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ چېھرىسىنى بىچارىلىك سولغۇنلۇق قاپلىغان. ئەمدى بىز بۇ يەرنى ئاغدۇرىمىز، ئوغۇتلايمىز، ئۇنىڭغا دۇنيادىكى ئەڭ گۈزەل گۈللەرنى تېرىيمىز، ئەڭ سەرخىل مېۋىلەرنى تىكىمىز. ئىلگىرى يامان ئەمگەك قىلىدىغان بولۇمسىزلار ئۇنىڭغا يانتاق- تىكەنلەرنى تېرىۋەتكەن بولسا ئەمدى بىز ئۇنى ئوغۇت قىلىپ پايدىلىنىمىز. بۇ بوز يەر— يانتاق ئازغاندىن باشقا نەرسە ئۈنەلمەي تۇرىۋاتقان بۇ يەر ئەمدى گۈلزارلىقتا ئايلانغۇسى، ھېچ بولمىسا بىز يەرنى ئاغدۇرۇپ ئوسا قىلىپ يارامىلىق يەرگە ئايلاندۇرۇپ قويىمىز كېيىنكىلەر تېرىيدۇ. ئۇندىن كېيىنكىلەر بولسا ئۇنىڭ پەيزىنى سۈرىدۇ. ھەرگىز ئۆزىمىزنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنى ئۆزىمىز كۆرۈشنى شەرت قىلمايمىز. كېيىنكىلەرگە — ئەۋلادلارغا ئاتايمىز. قايسى مىللەتتىن ئۆزىنىڭ مەئىشتى بەخت-سائادىتىنى خوشاللىقىنى قوربان قىلىشتىن ئايانمايدىغان جەڭگىۋارلار چىقمايدىكەن، شۇ مىللەتنى نەس باسىدۇ. نەپسانىيەتچىلىك- ئىنسانىنى قارا يۈز قىلىۋېتىدىغان يامان كېسەلدۇر. بۇ كېسەلگە گىرىپتار بولغان مىللەت قەبىلىلەرگە، يۇرتلارغا، مەھەللىلەرگە ھەتتا ھەربىر شەخسكىچە پارچىلىنىپ كېتىدۇ. ئادەملەر تەلۋىلىشىپ، كىچىك-كىچىك گۇرۇھلار بىر- بىرىنى تالاپ چىشلەيدۇكى، ئورتاق دۈشمىنى بىلەن كارى بولمايدۇ،— ئۇ دېھقانلار تەرەپكە قاراپ قويۇپ داۋام قىلدى،— ئەي، ۋەتەنداشلار بۇلارنىڭ ھەممىسى نادانلىق

---

[1] شەيخ سەئدى: «گۈلىستان» — ئا.

زىمىندا كۆكلەيدىغان يامان ئوت بىلەن ئوخشاش، بىز بوز يەر ئاچقۇچىلار بۇ سۇپەتسىز زىمىننى تېزراق ئۆزگەرتىپ مىڭدىۋانىلارنىڭ[1] يىلتىزىنى قۇرۇتۇش ئۈچۈن تىرىشايلى. ئىنسانىيەتنى قۇتقازغۇچى بىردىن- بىر قۇدرەتلىك كۈچ ئىلىم- مەرىپەتتۇر!

تەۋپىق بۇغۇلۇپ ۋارقىرىمايتى، خىرقىراپ، كۆپۈپمۇ كەتمەيتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنچە ياڭراق، شۇنچە جاراڭلىق ۋە تەكشى بولۇپ، كۈچىمەي سالماق سۆزلەيتتى:

— خەلقئارادا مۇنقەرز بولۇشقا يۈزلەنگەن بىر مۇنچە مىللەتلەر قەد كۆتەردى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە خەلقى ئۈچۈن بارلىقىدىن كېچىدىغان بىر تۈركۈم جەڭگىۋارلار بولغاچقا ئۇلار مۇنقەرزلىك بوسۇغىسىدىن يېنىپ كېلىپ قۇدرەت تېپىشقا باشلىدى. ئۇلار كۈچنى قەيەردىن ئالدى؟ ئىلىم- پەندىن! ئەي، تەلەبىلەر، نادان ئادەملەر بىلەن تۇرمۇشنىڭ گۈزەل كەلگۈسىگە يېتىش مۇمكىن ئەمەس! بىز ۋەتىنىمىزنى، خۇراپاتلىق تۇرىغا چىرمىلىپ قالغان بەختسىز مىللىتىمىزنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن پىدائى بولايلى! ھەممە ئادەمنىڭ كۆزى مەرىپەت چىرىقى بىلەن يورۇسۇن! ھەممە كىشى گۈزەل ئىستىقبالنى كۆرەلەيدىغان بولسۇن!

مەمتىلى ئەپەندى ئۇزاق سۆزلىدى. ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرىنى تېخىمۇ سىرلىقلىشىپ ئۇلۇغلىشىپ كەتكەندەك، ئۆزلىرى ئىلگىرى ھېچكىم قىلىپ كۆرمىگەن ئىشلارنى قىلىشقا تەييارلانغان باشقىچە ئادەملەرگە ئايلىنىپ قالغاندەك ئىچ- ئىچىدىن خوشاللىنىپ، ئىپتىخارلىنىپ كېتىشتى. تەۋپىق سۆزىنى تۈگىتىپ تەنتەربىيە دەرسىنى باشلىدى.

مانا شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇر يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى تارىخىدىكى شانلىق بىر سەھىپە ئېچىلدى. تەبىئىيكى، ئۇ زامان سەھىپە ئاچقۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ قانچىلىك ئۇلۇغ مەنزىلنىڭ تۇنجى قەدىمىنى باسقىنىنى تەسەۋۋۇر قىلمىسىمۇ، ئۇلار ئۆزلىرىنى ئەلنىڭ بەختىگە ئاتىغانلىقلىرىنى

[1] مىڭدىۋانە — قوڭغۇراق گۈللۈكلەر ئائىلىسىگە كىرىدىغان بىر خىل تىكەنلىك، زەھەرلىك، سامان غوللۇق ئۆسۈملۈك، — ئا.

بىلىشەتتى.

تەنتەربىيە دەرسى ئوقۇغۇچىلارغىمۇ، ئەتراپتىكى دېھقانلارغىمۇ ئويۇندەك تۇيۇلاتتى. شۇڭا دېھقانلار مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنى مەيدانغا ئەپچىقىپتۇ دېگەننى ئاڭلىسىلا كېلىپ كۆرىشەتتى. ھەرقاچان بۇ دەرس ۋاقتىدا مەدرىس ھويلىسىدا بىر توپ دېھقان تاماشا كۆرۈپ تۇرغان بولاتتى.

بۇ دەرسنىڭ مەزمۇنلىرى: مەش دەسسەش، شېئىر ئوقۇپ مەيداننى ئايلىنىپ مېڭىش، يۈگرەش، ئېگىز سەكرەش، توسالغۇلارنى بۆسۈپ ئۆتۈش، كالتەك ئويۇنى، چاقپىلەكتىن ئاتلاش قاتارلىقلار ئىدى. بەزى تۈرلەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەبئىي ئىقتىدارى، ھەۋەس قىزىقىشىغا ئاساسەن ئايرىم تەربىيىلەيتى. مەسىلەن: تەبئىي تېز يۈگرەلەيدىغانلارنى يۈگرەش تۈردە مەخسۇس تەربىيىلەيتى. بۇنىڭدىن باشقا ئوقۇغۇچىلار سېپى بىلەن خەت ھاسىل قىلىش ئويۇنىمۇ ئالاھىدە قىزىق بولاتتى. بۇنىڭدا ئوقۇغۇچىلارنىڭ نومۇرلىرى بولاتتى. كوماندا بويىچە بىرىنچى نومۇر مۇنچە قەدەم ئالدىغا، ئۈچىنچى نومۇر مۇنچە قەدەم سولغا... ماڭاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئىگىزدىن قارىغاندا ئوقۇغۇچىلار قاتارىدىن "مىللەت"، "ۋەتەن"، "مەكتەپ"، "كۈرەش"، "ھۆرلۈك"... دېگەندەك سۆزلەر ھاسىل بولاتتى بۇ ئۇسسۇل بىلەن ئادەم سانى يېتەرلىك بولغاندا جۈملىلەرنىمۇ ھاسىل قىلىشقا بولاتتى. دەرستىن چۈشكەندىن كېيىن تاماق ۋاقتىغىچە ئىختىيارى پائالىيەت بولاتتى. بۇ چاغدا سىنىپتا ياكى ھوجرىلاردا مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا بولاتتى. ئۇلارغا تەمبۇر چېلىپ بېرىپ ئۇسسۇل تاماشا قىلاتتى. چۆچەك سۆزلىشەتتى ياكى تەۋپىق چەتئەللەردە كۆرگەنلىرىنى سۆزلەپ بېرەتتى. ئۇ ياشلار ئارىسىدا ھارغىنلىقنى ئۇنتۇپ قالسا، ياشلار ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغاندا تولىمۇ كۆڭۈللۈك بولغاچقا ھەممىنى ئۇنتۇپ كېتەتتى.

كېيىم بىر خىللاشقاندىن كېيىن ئۇلار تېخىمۇ ئۆملىشىپ كېتىشتى. ئۆز- ئۆزىگە ھەۋەسى كېلىپ يۇرتىدە ئالىلىقانداق بىر نەرسە يېڭىۋاتقاندەك بولاتتى. ئۇلار كەچقۇرۇن ئادەتتىكىدەك سىنىپقا يىغىلىپ بىردەم ئۇسسۇل تاماشا قىلىشاتتى.

— مەھەممەد قارى مەشرەپ، بىردەم چالغىنا ئىنىم، مەن بىردەم ئۇسسۇل ئويناپ بېرەي، ئاندىن كېتىمەن،— دەيتى ئۇ.

ھازىر ئۇچ مەھەممەد قارىنى پەرىقلەندۇرۇش ئۇچۇن يەنە بىرىنى مەھەممەد قارى زەكى دەپ ئاتاشقا ھەممەيلەن ئادەتلىنىپ كېتىشكەنىدى. مەھەممەد قارى زەكى قۇرئاننى تولىمۇ ئاھاڭدار ئوقۇيتى. ناخشىنىمۇ ياخشى ئېيتاتتى. ھېساپ كىتاپ ئىشلىرىغا بەك چېچەن ئىدى. شۇنىڭغا قاراپ ئۇنىڭغا "زەكى" لەقىمى بېرىلگەنىدى.

مەھەممەد قارى مەشرەپ توپ ئىچىدىن چىقىپ تەمبۇرنى قولىغا ئالدى. مەھەممەد قارى زەكى داپنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭغا ياندىشاتتى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇسسۇلغا چۈشەتتى. ئۇمۇ ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىر خىلدا چەكمەندىن شىم- پەشمەت كېيگەن بولۇپ، بۇ كىيىمدە ئۇ تېخىمۇ چاققان، تېتىكلىشىپ كەتكەندەك كۆرىنەتتى.

بىر ھازا تاماشادىن كېيىن ئۇ تەرەققىيپەرۋەر بايلار تاھىر خەلپەتنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئېلىپ بەرگەن بوز ئاتنى مىنىپ ئۆيىگە كېتەتتى. ئۆيدە تاماقنى يەپ بولۇپلا يەنە ئالدىراپ ئورنىدىن تۇراتتى ۋە دورا سومكىسىنى ئېلىپ:

— ئاكا، مەن تېجەنگەن بېرىپ موللا ئىبزىز دامولللام بىلەن كۆرۈشۈپ كېلەي. مەكتەپ سېلىش ئىشىنى سۆيلەپ تۇرۇشنى قوناجىم، ئەمەتھاجىم ئۇچىگە ھاۋالە قىلغانىدىم، — دەيتى.

ئۇ ھازىر ھەر كۈنى بىر يېزىغا چىپىپ، مەكتەپ قۇرۇلۇشنى سۆيلەپ تۇراتتى. سىرتقا چىقسا دورا سومكىسىنى ئونۇتمايتى.

— ماقۇل بېرىپ كەل،— نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ ھەممە ئىشنى پەقەت ماقۇللاشقىلا كۆنۈككەنىدى. ئۇ پەقەت ئىنىسى چىقىپ كەتكەنىدىن كېيىن زورىخان بىلەن بۇ ھەقتە ئەندىشلىرىنى ئورتاقلىشىپ، ئۇھ تارتىپ قوياتتى.

3

بۇ جەمئىيەت ئۆزىنىڭ قانۇنىغا
ئاسىيلىق قىلغان بارچە ئادەمگە
زىيانكەشلىك قىلىدۇ. ئەمما ئۇلارنىڭ
ئىسيان كۆتۈرۈشتىكى سەۋەبىنى
تەكشۈرۈمەيدۇ.

— خ.جىبران «ياش ۋە كۈلكە».

قوياش ئاللىقاچان ئولتۇرغان بولۇپ، قىران دەريا بوغىزىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى تاغ ئۈستىدە شەپەق قان رەڭگىدە يېيىلىپ ياتاتتى. بوغۇز تەرەپتىن بىلىنەر-بىلىنمەس سالقىن ئۇرۇپ تۇراتتى. ئاغۇ يېزىسىغا ئاتلار ھەيئىتى قۇرۇش ئىشى بىلەن ماڭغان مەمتىلى ئەپەندى ئات ئۈستىدە چاققانغىنا ئولتۇرۇپ، ئاتنىڭ يورغىسىغا قويۇپ، بېشىنى بۇراپ كەچكى شەپەققە قاراپ كۆڭلىدە شېئىر ئۈچۈن گۈزەل سۆزلەرنى ئاختۇرۇپ باراتتى. ئۇ بۈگۈن ئۆيگە قايتماي مەكتەپتىنلا يولغا چىققاچقا، ئاكىسىنىڭ ئەنسىرەپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىسىلا كۆڭلى ئۆيەپ كېتەتتى.

ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يەنە بىر يولۇچى ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بويامەت بىلەن تېجەن ئارىلىقىدىكى سايدىن ئۆتكۈچە ئۇ يولۇچىنى مەشھەدكە بارامدىكىن دەپ كېتىۋەرگەنىدى. ئۇ ئاتلىقنىڭمۇ تېجەننىڭ ئىچى بىلەن بوغۇز تەرەپكە كەتكەن يولغا بۇرۇلغىنىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ بىلەن ھەمرا بولۇپ پاراڭلىشىپ ماڭغىسى كەلدى- دە، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. بىراق، ھېلىقى يولۇچىمۇ ئېتىنى ئاستىلاتتى. مەمتىلى ئەپەندى يەنە ئېتىنى يورتۇپ مېڭىپ كەتتى. ئۇ ئازغان تەرەپكە ئۆتۈش ئۈچۈن بىر تار كوچىغا بۇرىلىۋىدى، ئارقىسىدىكى يولۇچىمۇ شۇ تەرەپكە بۇرالدى. مەمتىلى ئەپەندى شۇندىلا ئۇنىڭ كىملىكىنى بىلدى ۋە يولنى ئۆزگەرتىپ، باشقا تەرەپ بىلەن ساي بويىغا چىقتى. گۇگۇم پەردىسى ياپقان يېزىلارغا قارىغىنىچە شۇ يەردە بىردەم تۇردى. ئۇ ھېلىقى يولۇچىنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ

باقماقچىدى.

بۇ ئىككەيلەننىڭ "بۆك- بۆك ئويۇنى" بىلەن ۋاقتىمۇ خېلى ئۆتكەن، يىراقتىكى يېزىلار ئاستا- ئاستا قاراڭغۇلۇق ئىلكىگە چۆمۈشكە باشلىغانىدى. ساي بويىدىكى قەۋرىستانلىق بولسا ئاللىقاچان بىلىنمەي قالغانىدى.

ئۆزىنىڭ چاندۇرۇپ قويغانلىقىنى ھېس قىلغان يولۇچى ئىلاجىسىز يولنى داۋام قىلىپ، كېتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېنىدىن ئۆتىۋاتقاندا مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، يولۇچى، — دېدى مەسخىرە قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىندۇرمەي.

يولۇچى ھودۇقۇپ كېتىپ خېلىگىچە جاۋاپ بېرەلمەي قالدى.

— ئۆزلىرى ئېزىپ قالمىغانلا؟ ھېچ بولمىسا بارىدىغان يەرلىرىنىڭ ئىسمىنى بولسىمۇ بىلىدىغانلا؟

— بارىدىغان يەرنىڭ ئىسمىنىغۇ بىلەتتىم،... دېگەندەك، ئۆزەممۇ ئازغىشىپلا كەتتىم، قاراڭغۇ چۈشۈپ كېتىپ...

— شۇنداق، يورۇقتا ئېزىپ يۈرگەن ئادەم قاراڭغۇدا ئازماي قالامتى، نەگە بارماقچىدىلە؟

— مەن شۇ ھېلىقى، نېمە... قارىنىڭ ئۆيىنى ئىزدەيتتىم...

— شۇنداقمۇ؟ مەنمۇ سىلىنى ھەقىچان شۇ يەرنى ئىزلەيدۇ دەپ بىلىپ مۇشۇ يەردە كۈتۈپ تۇرغانىدىم. ئۇ يەر ئەنە ئاۋۇ قارىيىپ كۆرۈنگەن دۆڭلۈكتە!ـ مەمتىلى ئەپەندى قامچىسىنىڭ دەستىسى بىلەن قاراڭغۇلۇققا چۆكۈپ يوقالغان ھېلىقى قەرۋىستانلىقنى كۆرسەتتى.

ھودۇققان ۋە كالۋالىشىپ كەتكەن يوچۇن كىشى تەۋپىقنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى، قەيەرنى كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى، ئىلغا قىلىشقىمۇ، ئويلىۋېلىشقىمۇ ئەقلى ئىشلىمەي:

— رەخمەت، رەخمەت، مەن ماڭاي، ...ـ دەپ دۇدۇقلىغىچە قاراڭغۇلۇققا قاراپ كەتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ رەڭگى- روھىنى كۆرەلمىگەن بولسىمۇ، ئۇنىڭ

ئاۋازىدىن قەيەرلىك ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلدى. ئۇ ”يولۇچى“ نىڭ ئارقىسىدىن بىر هازا قاراپ تۇردى. مەھەللە تەرەپتىن ئىتلارنىڭ قاۋىغىنى گاھ ئېنىق، گاھ تۇتۇق ئاڭلىناتتى. بۇ ئىشتىن كۆڭلىدە ”دۈشمەن“ دېگەن خىيالنى كەچۈرۈپ، سۇغۇق كۈلۈپ قويدى ـ دە، ئېتىنىڭ بېشىنى بوغۇز تەرەپكە بورىدى. كېتىۋېتىپ بۇ ئىشنى قايتا ئويلىغىنىدا كۆڭلىنى ئەندىشە، بىئاراملىق چۇلغىۋالدى. ئەمدى توسالغۇلارمۇ پەيدا بولماقتا!

ئون بەشىنچى باب

سلاۋيانلارنى ئاۋۇتۇش ھاجەتسىز. ئۇلار تۇغۇتنىڭ ئالدىنى ئالسا ياكى بالىنى سۇنئى ئۇسسۇلدا چۈشۈرىۋەتسە بولىدۇ. بۇ ئۇسسۇل قانچە كۆپ قوللىنىلسا شۇنچە ياخشى. ئۇلارنى تەربىيىگە ئىگە قىلىش خەتەرلىك. ئۇلار 100 گىچە ساناق سانىيالىسىلا بولىدى... تەربىيە ئالغۇچىدىن بىرى كۆپەيسە، كەلگۈسىدە دۈشمەندىن بىرى كۆپىيىدۇ....

— مارتىن بورمان (گىتلېرنىڭ پارتىيە ئىشلىرى كاتىپى) «3-ئىمپېرىيىنىڭ گۈللىنىشى ۋە ھالاكىتى» دا كەلتۈرۈلگەن نەقىل.

1

دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇش باشلىنىپ كۆپ ئۆتمەيلا ئاشكارە دۈشمەنلىك ھەركەتلەر، ئەشەددىي پىتنە- ئىغۋالار ئاتۇش ئاتموسفېراسىنى بىر ئالغىلى تۇردى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ كېيگەن كىيىمىدىن تارتىپ، ئوقۇپ يۈرگەن ناخشىسىغىچە بۇ كونا دۇنيانىڭ ھاۋاسىغا ماس كەلمەيتى. كىملەردۇر قىتىغۇرلۇق بىلەن پىتنە توقۇيتى ۋە بۇ ئىغۋالار شۇنداق ئۇستىلىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقاتتىكى، ئۇنىڭ مەنبەسىنى تەسبىت ئەتمەك ئىمكانسىز ئىدى.

بويامەتتە ياۋاش- يۇمشاق بىلىنىدىغان مۇھەممەد ئىمام مەسجىدتە گەپ يومزاپ، ئۇستىلىق بىلەن پىتنە تېرىۋاتقانلىقى بىلىنىشكە باشلىدى؛ شورۇقتا كەنجى قازاخۇنۇم ئۆزىنىڭ نوپۇزىدىن پايدىلىنىپ، كىشىلەرگە يامانلىقتىن

ئاگاھ بەرگەن سىياقتا ئىغۋا تارقىتىپ، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قەلبىدە يېڭى تەلەپلەرگە، يېڭىچە مەكتەپكە قارىتا گۇمان ۋە ئۆچمەنلىك تۇغدۇرۇۋاتقىنى بىلىنمەكتىدى. تېخىمۇ يامان بولغىنى ئاتۇشنىڭ چوڭ قازىسى ھابۇلھاجىمنىڭ مەيدانى تېخىمۇ ئەشەددىي، ئۆچمەنلىكى تېخىمۇ تەخىرسىز ئىدى. «ھابۇل شەيتان»، «ھابۇل قىزىلباش»، «ھابۇل خىتاي»، «ھابۇل پىتنىخور»، «ھابۇل زىناخور» قاتارلىق لەقەملەرنىڭ ساھىبى بولغان بۇ ئادەم «شەمشېك خىتاي» دېگەننىڭ ئەۋلادىدى. خۇددى لەقەملىرىدە مەلۇم بولۇپ تۇرغىنىدەك، ئەشەددىي پىتنىخور بولۇش بىلەن، يەنە جىمىكى بۇزۇقچىلىق ئۆزىدىن تېپىلىدىغان ئادەم ئىدى. ئۇلارنىڭ جەمەتى(شەمشېك خىتاي جەمەتى) بىلەن ياقۇپھاجىم لوسى[1] جەمەتى ئارىسىدىكى زىددىيەتمۇ چوڭقۇر يىلتىزلىق بولۇپ، پىتنە ئۇچۇن يېڭى مەكتەپلەر مەيدانغا كېلىشتىن ئىلگىرى ھابۇلھاجىملارنىڭ ئاساسىي دىققەت نەزىرىدە ياقۇپھاجىم لوسىلار جەمەتى بىلەن بولغان زىددىيەت تۇراتتى.

ھابۇلھاجىمنىڭ گەپلىرى بەكمۇ زەھەرخەندە، چىدىغۇسىز ھاقارەتلەر ئىدى. ئۇ ئۇقۇغۇچىلار چاچ قويغىنى ئۇچۇنلا خوتۇن كىشىگە ئوخشۇتۇپ، ”موللا غوجىلاقنىڭ ئەپەندىسىنىڭ قىزلىرى“ دەيتى. بۇ گەپ تېز ئارىدا تارقىلىپ، ئەركەك ئۇچۇن چىدىغۇسىز ھىكايىلەرگە ئايلىنىپ كېتەتتى. ھابۇل شەيتان بولسا يېڭى- يېڭى ھاقارەتلەرنى كەشىپ قىلاتتى. ئۇلارنىڭ ناخشىسىنى ئېشەكنىڭ ھاڭرىشىغا ئوخشىتاتتى؛ گىمناستىكا ۋە شۇنىڭدەك تەنھەركەتلەرنى بولسا ”تەخەيلەرنىڭ چېچاڭ ئېتىشى“دەپ مەسخىرە قىلاتتى.

تۆركۈللۈك قازى رەئىسمۇ بىدئەتچى، مۇتىئەسسىپ ئادەم بولغاچقا ئۇنىڭ پوزىتسىيىسىمۇ ئىجابىي ئەمەس ئىدى. قازى رەئىس ئۆز ۋاقتىدا ئابدىقادىر داموللا بىلەن كېلىشەلمىگەنلەردىن بىرى بولغاچقا تەبىئىيكى، بۇ يېڭىلىقلارغا تاقەت قىلالمايتى. مانا شۇنداق يۇرت چوڭلىرىنىڭ قارشى مەيدانى ئىشقا ئېغىر توسالغۇ پەيدا قىلماقتىدى.

---

[1] لوسى — لاۋسى (老四) بولىشى مۇمكىن، — ئا.

بۇنىڭ بىلەن بەزى ئاران تۇرغان ئادەملەر باللىرىنى مەكتەپتىن چىقىرىۋېلىش كويىغا چۈشتى.

بۇ ھاقارەتلەر يەتمىگەندەك ئارقىدىن دۈشمەنلىك ھەركەتلەرمۇ پەيدا بولدى: كېچىلىرى ئەپەندىنىڭ تەلەبىلىرى يول توسۇپ ئادەم ئۇرۇۋاتارمىش، يالغۇز ئايال ئۇچراپ قالسا ئېسىلىۋالارمىش،... ھەممىسى ھاراق ئىچىپ مەست بولىۋېلىپ كوچىلارغا چىقىدىكەن،... دېگەندەك تۆھمەتلەرنى ئىسپات بىلەن تەمىن ئېتىدىغان ۋاقەلەرمۇ تۇغۇلۇشقا باشلىدى. ئەمەلىيەتتە كېچىسى ھېلىقىدەك ناخشىلارنى تۇۋلاپ كەلگەن بىر توپ مەست تەرپىدىن دۇمبالىنىپ بېشى يېرىلغان ئادەملەر تىرىك شاھىت بولۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى!

ئەمما بۇ يامانلىقنىڭ بىردىن بىر مەنبەسى دەپ ئويلاش نادانلىق بولاتتى. بۇ پەقەت كۆرۈنۈش ئىدى. پەردە ئارقىسىدا كىملەر بولىشى مۇمكىن؟ بۇ سوئالغا جاۋاپ تېپىش ھازىرچە مۇمكىن ئەمەس، چاياننىڭ تۆشۈكتىن چىقىشىنى كۈتمەكتىن باشقا ئامال يوق ئىدى.

شۇنىسى ئاددىي ساۋات ئىدىكى، پىتنە- ئىغۋالار بىلەن چەكلەنگەن بولسىدى، بۇنى ئاشۇ ئىسمى بىلىنگەن مۇتىئەسىپلەردىن، ئۇلار مەنسۇپ بولغان گورۇھتىن كۆرۈشكە بولاتتى. ئەمما كېيىنكى تەرەققىياتلار: كېچىسى يول توسىدىغان قاراقچىلىق ھەركەتلىرى بۇنىڭ ئارقىسىدا تېخىمۇ كۈچلۈك بىر تەشكىللىگۈچىنىڭ بارلىقىدىن بىشارەت بېرىپ تۇراتتى.

2

(كىمكى) مىللەتنى ئالداپ زىددىيەت
سالسا ئۇنىڭغا خۇدانىڭ لەنىتى ياغىدۇ.
— يەزدى "ئەمىر تۆمۈر كوراگان ھەققىدە
قىسسە"

جۇمە نامىزىدىن كېيىن ھابولھاجىم نامازخانلارنى دېققەتكە چاقىرىپ،

ئۆزى ئالدىراپ- تېنەپ ئىمامنىڭ ئورنىغا ئۆتتى. ئۇ كۆپچىلىككە بىر قور كۆز يۈگۈرۈتۈپ چىقىپ، بىر قېشىنى لىككىدە كۆتۈرۈپ قويۇپ، ساقىلىنى تىتىرىتىپ گەپ باشلىرى:

— ھازىر يۇرتىمىزدا تەرتىپ بۇزۇلىۋاتىدۇ. ئەھلى مۇسۇلمانلار بۇ توغرۇلۇق نېمە ئويدا بولىۋاتىدۇ، بۇنى پېقىر بىلمەيمەن. ئۆزۈمنىڭ قارىشىمدا بۇ ئىش ئەلدىن دىيانەتنىڭ كۆرتۈرۈلۈپ، دەھرىلىكنىڭ باش كۆتەرگەنلىكىدىن بىشارەت!ــ ھابۇلھاجىمنىڭ توساتتىنلا مۇشۇنداق گەپنى باشلىشىدىن قارىغاندا نامازدىن ئىلگىرى مەسچىد قەۋمى ئىچىدە مۇشۇ ھەقتە غۇلغۇلا بولغانلىقىنى قىياس قىلغىلى بولاتتى. ھابۇلھاجىم جامائەتنىڭ ئەڭ كەينىدىكى قاتاردا تۇرغانلارنى كۆرمەكچى بولغاندەك بوينىنى سوزۇپ، ئۆكچىسىنى كۆتۈرۈپ-كۆتۈرۈپ قاراپ قوياتتى، — ئالدى بىلەن بىزدە ناسارالاردىن تەلىم ئالغان، ئاندىن قالسا يەنە باشقا مۇسۇلمان كاپىرلىرىدىن تەسىر ئالغان ئەپەندىچاقلار پەيدا بولدى. ھە، ئۆزى ئۇلار بىزنىڭ ئىچىمىزدىكى بىر قىسىم ئېتىقادى ئاجىز بەندىلەرنى يۆل قىشقا دەستىپ، ئۇلۇغ ئىسلام دىنى بىلەن ئەۋلادلىرىمىزنىڭ دىلىغا چىراق ياقىدىغان مەدرىسىنى بىكار قىلىپ، ئورنىغا جەدىتچە مەكتەپ قۇردى. شۇنىڭ بىلەن ئاۋام بېشىغا بالايى- ئاپەت يېغىشقا باشلىدى. مەھكىمە شەرئى دەۋاگەرلەر بىلەن تولۇپ كەتتى. ھە، ئۆزى، بۇلاردىن بىزنىڭ بېشىمىز ساق ئەمەس. دەۋا ئۈستىگە دەۋا، مۇسۇلمانلارنىڭ خوتۇن- قىزلىرى بولغىنىپ، نۇمۇسى تۆكۈلمەكتە، بۇنىڭ ئۆزى تەڭدىشى يوق بالا- قازا!

كىشىلەر چۇشىنىكسىز غاۋۇر- غۇۋۇر قىلىشقا باشلىۋىدى، ھابۇلھاجىمنىڭ بوغۇق ئەمما كۈچلۈك ئاۋازى ئاڭلىنىشى بىلەن يەنە جىم بولۇشتى.

— ھە، ئۇ نىمىلەرنىڭ تۈۋلاپ يۈرگەن ناخشىسىغۇ نەق چارشەنبە ئاخشىمىدىكى ”جىن كۆچ-كۆچ“ نىڭ ئۆزى. لېكىن خەقنى تېنىچ كۈن كۆرگىلى قويۇشسا بولاتتى. ھېلى ئۇنىڭ بېشىنى يېرىۋاتقان، ھېلى بۇنىڭ خوتۇنىنى سۆرەپ يۈرگەن، ... ئۆزىنى تالايدىغان ئىشتلارنى بېقىۋاتقان، تاپتىن

چىققان ئادەملەرگە خەيرخالىق قىلىۋاتقانلارمۇ ئاشۇلارغا ئوخشاشلا گۇناغا لايىق. خۇددى ھاجىلار شەيتانغا تاش ئېتىپ ئۇنى لەنەتلىگەندەك، ئىمانى پاكىز ھەربىر مۇسۇلمان كۆرگەن يەردە لەنەتلىسە ساۋاب تاپىدۇ.

ئۇنىڭ غەزەپلىك سۆزلىرى بىردەمگە توختىشى ھامان يەنە گۇدۇڭ- گۇدۇڭ ئاۋازلار ھەزرەت سۇلتاننى بىر ئالدى. بەزىلەر ھابۇلھاجىمنىڭ سۆزلىرىگە ئاۋاز قوشۇپ، تەڭ غەزەپ بىلدۇرۇپ سۆزلىشەتتى، بۇلارنىڭ ئاۋازى كۈچلۈك، پوزىتسىيىسى ئوچۇق- ئاشكارە ئىدى؛ بەزىلەر قازىكالاننىڭ سۆزلىرىدىن گۇمانلانغاندەك پەس ئاۋازدا غۇدۇرىشاتتى.

— بىز بۇ ئەر بولۇپ تۇغۇلۇپ، خۇتۇن كىشى بولۇپ كەتكەن كالتە قويرۇقلارنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن ئۆزىمىزنى قۇتۇلدۇرۇۋالمىساق ئاللامۇ بىزگە لەنەتلەر ئوقۇيدۇ.

ھابۇلھاجىم بازارغا كەلگەن ھەر قايسى يۇرتلۇق بازارچىلارغا سۆز قىلماقنى ئۆزىنىڭ قەرزى دەپ ھېساپلاپلىغانىدى. ئۇ سۆزىنى تۈگىتىپ بولۇپ، بىر نەچچە يوغان سەللىلىك ”مۆتىۋەر“ بىلەن ئاۋۋال مەسجىددىن چىقىشتى. نامازخانلار دۇررىدە ئىككى تەرەپكە يېرىلىپ، ئۇلارغا يول بېرىشتى. بۇ توپ ئىچىدىكىلەرنىڭ ھەممىسىلا بىر تائىپىئە ئادەملىرىدەك قىلىسىمۇ، يەنە بەزى قاتاردىن قالماسلىق ئۈچۈن قوشۇلۇپ قالغانلار، ھېچنېمىنى ئاڭقارمايدىغان سۇخەنچىلەرمۇ باردى. توختى زۇنۇننىڭ ئادىمى دەپ قارىلىدىغان مەخسۇمۇ ئۇلارنىڭ ئىچىدە غىل - پال كۆرۈنگەندەك بولۇپ، يەنە توپ ئىچىدە غايىپ بولدى. ھابۇلھاجىم يۇرت مۆتىۋەرلىرى، بەزى قۇيرىقىدىن قالمايدىغان سۇخەنچىلىرى بىلەن كېتىۋېتىپ ئۇلارغا بايىقى تەلەپپۇزىغا ئوخشايدىغان بىر خىل تەلەپپۇزدا:

— قاياقتىن كەلگەن بىر ئەپەندىچاق — موللاغوجىلاقنىڭ ئەۋلادى — كېلىپلا ئۆزى بىلگەن ئىشقا چۈشۈپ كەتسە، بۇ يۇرتنىڭ ئۇلۇغى كىم، قازىسى قايسى، موللىسىچۇ، پەرۋايىغا ئالمىسا، بۇنى ئاز دەپ بۇ قاپاقباش خەق، ھە دېسە ”ئەپەندى“ دەپ ئۇنى بېشىدا كۆتىرىۋالسا، ھە، ئۆزى، سىلى- بىز نەدە قالدۇق؟

بۇ كاتتا توپ — ئىككى قازى ۋە ھەمتاۋاقلاردىن شەكىللەنگەن جامائە — بىرىنىڭ يېقىندىكى ئۆيىدە سۆھبەتلىرىنى داۋام قىلىش ئۈچۈن تەكلىپكە بىنائەت ئىلتىپات كۆرسىتىپ قەدەم تەشرىپ قىلىشتى ۋە تال بارىڭى ئاستىدىكى سۇپىغا جايلىشىپ ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن سۆھبەتلىرى ئەسلى چىغىرىدىن داۋام قىلدى.

— شۇنداق بولمامدىغان، تەخسىر، — دېيىشتى باشقا "مۆتىۋەر" لەر ئۇنىڭغا جاۋابەن، — ئاڭلىساق تېخى ئۇلار كېچىچە ھاراق ئىچىپ چىقىدىكەن. بايىقى تۇرسۇنتازنىڭ مەزلۇمى زۆھرەگۈل شۇ خەقنىڭ ئاغزى ھاراق پۇراۋاتقىنىنى بىلىپ قاپتۇ ئەمەسمۇ، ئۇنى راسا تاتقۇشلاپ، ئاغزىنىڭ ئەپ-چۆرىسىگە ساقاللىرىنى سۇركىگىلى تۇرۇپتىكەن. "گۇپپىدە" پۇراپ كېتىپتۇمىش.

— ئۇلارنىڭ ئايالللاردەك چېچى بار. ساقىلى يوق، تەخسىر،— دەپ خىرىلدىدى بىرى شاڭخو ئارىلاشتۇرۇشقا پۇرسەت كەلدى دەپ.

— ئىشقىلىپ، شۇ ھېلىقى ...ـ دەپ گەپ ياسىدى ئاۋالقىسى،— بۇ ئايال ئەيھەنناس قىچقىرىپ، جامائەتكە ھەممە گەپنى ئېيتىپ بەرمىدىمۇ. بەختىگە يارشا ئۇياقتىن بىر نەچچە يولۇچى كېلىپ قېلىپ، لۈكچەكلەر قېچىپ كېتىپ، ئۇ بىچارە ئايال قۇتۇلۇپ قاپتۇمىش بولمىسا...

— ھەي، بىكار نان كىمنى دەندەتمەيدۇ؟ قىلغىلى ئىش يوق. بىكار يەپ، تەخەيدەك چىچاڭشىپ يۈرۈشتىن باشقا كارى بولمىسا بۇقىسۇپ كېتىدۇ ـ دە. تازا ھاشار بولسىدى، يىراقىقا ئاپىرىپ ئىشلەتسە، ئۇ كىسپۇرۇچىلارنى!

— موللا غوجىلاقنىڭ ئەۋلادىدىن ياخشىلىق كېلەتتىمۇ؟ — دېدى ھابۇلھاجىم قىتىغۇرلۇق بىلەن.

ئۇ زەھەرخەندىلىك بىلەن تىلغا ئېلىۋاتقان موللاغوجىلاق مەتىلى ئەپەندى ۋە نىزامىددىنىنىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى بولۇپ، ئۇ قەشقەر ھاكىمى زوھۇردىن تەرىپىدىن سۇلتان سۇتۇق مازىرىغا شەيخ قىلىپ تەيىنلەنگەن. بۇنى كۆرەلمىگەن مەشھەدتىكى خوجا ئەۋلاتلىرى (دىۋانە ـ زاھىدلار) بىركۈنى ئۇنىڭ يېنىدىكى ئاچقۇچنى ئېلىۋېلىپ، قەۋرىلەر ئۈستىگە يېپىلغان ئىپەك گەز

ماللارنى ئوغۇرلىۋالىدۇ. ھەم ئەتىسى جامائەت ئالدىدا چوقان سېلىپ موللاغۇجىلاققا، تۆھمەت چاپلايدۇ. بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، جامائەتنى گۇۋاھلىققا تارتىپ، زوھۇردىنغا ئەرزە سۇنىدۇ. زوھوردىن ئۇنى قولغا ئېلىشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مۇللاغۇجىلىق زىندانغا تاشلىنىدۇ.

ئۇنىڭ مىجەزى خۇشخۇي، چىقىشقاق، يېقىملىق كىشى بولغاچقا ناھايىتى تېز ئارىدىلا گۇندىپايلارنىڭ ھېسداشلىقى ۋە ھۆرمىتىگە ئېرىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن گۇندىپايلارغا قەلەم- قەغەز ئالدۇرۇپ، ھەقىقى ئەھۋال ھەققىدە ئەرزە- بايان يازماقچى بولىدۇ. لېكىن بويىندا تاقاق بولغانىنىڭ ئۈستىگە قولى ئارقىغا قىلىپ كويزا سېلىنغاچقا (ئاچقۇچ زىندان بېگىدە بولاتتى) جاپاغا چىداپ قۇمۇش قەلەمنى پۇت بارمىقىغا قىسىپ خەت يېزىشنى ئۇزاق مەشىق قىلىپ، ئاخىرىدا بۇ ئەرزنى يېزىپ چىقىدۇ. بۇ پەقەت ئەرزلا بولۇپ قالماي، ئۇنىڭ بارلىق ئازاپلىق كەچمىشلىرىنىڭمۇ خاتىرىسى بولۇپ، ئاخىرىدا مەزكۇر نامىنى يېزىپ چىقىش ئۈچۈن قانچىلىك رىيازەت چەككەنلىكىمۇ قەيت قىلىنغانىدى. زورھۇرىدىن ئەرزنى كۆرگەندىن كېيىن ئۇنىڭ دېلوسىنى قايتا تەكشۈرۈشكە ئەمر قىلىدۇ. مۇللاغۇجىلاقنىڭ قەيسەرلىكىدىن قاتتىق تەسىرلەنگەن ھاكىم ئۇنى زىنداندىن بوشاتقاندىن كېيىن ئالاھىدە ئىلتىپات كۆرسىتىپ، ئۆز ھوزۇرىدا قوبۇل قىلىدۇ.

لېكىن ئۇ كۆپ ياشىيالماي ئۆلۈپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئوغلى مەمتىلى موللا دادىسىدىن كىچىك قالىدۇ. مەمتىلى موللىمۇ ياش كەتكەن بولۇپ، ئوغلى توختى ھاجى كىچىك قالغانىدى. موللاتوختى ھاجى دادىسىنى خاتىرىلەش ئۈچۈن تەۋپىقىقە ئۇنىڭ ئىسمىنى قويغانىدى. موللاتوختى ھاجىمۇ كۆپ ياشىمىغان. بۇھال كىشىلەردە ئۇلارنىڭ ئەۋلادى ياش كېتىدۇ دېگەن قاراشنىمۇ پەيدا قىلغانىدى.

موللاغۇجىلاق پاجىئەسى ئەسلىدە ناھەق ئىش بولسىمۇ بەزى زۇغۇيلار ئېسىلىدىغان جاي تاپالمىغاندا ئەنە شۇ ئىشقا ئېسىلىشاتتى. ھابۇلھاجىمنىڭ كۆزدە تۇتقىنى ئەنە شۇ ئىدى.

— يەر يۈزىدە ئەزان ئاۋازى ئاڭلانمايدىغان بولغاندا دەججال تاغدىن قوپىدۇ،

ئاخىر زامان بولىدۇ، دەيدىغان، مانا ھازىر ئەزان ئاۋازى سۇسلاپ ئورنىغا جەدىتلەرنىڭ ھاڭرىشى ئاڭلىنىدىغان بولدى. مۇسۇلمان ئادەمگە ئاخىرەتنى ئەستىن چىقىرىش چوڭ گۇناھتۇر،— دېدى ئۇلاردىن بىرى ئېڭىكى ئاستىنى تاتىلاپ.

— خەلقتىن ئىنساپ كۆتۈرۈلۈپ كەتتى. دىيانەت قاچتى. تۇرك خەق نېمىنىڭ ساۋاب، نېمىنىڭ گۇناھ بولىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئۇلارنى يېتەكلىمەك، توغرا يولغا باشلىماق ھەربىرىمىزنىڭ بۇرچى. — دېدى ئۆچكە ساقال.

— ھەق راست.

— خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۈكرى قىلماي، زادى نېمە قىلاي دەيدۇ بۇ خەق؟ ھېلىقى ئەپەندى دېگىنى زادى نېمە مۇددىئا بىلەن شۇنداق قىلىدۇ؟

— نېمە دەيتتى. ئۇمۇ ئەپلەپ سەپلەپ بىر- ئىككى پۇل ئۇندۇرۇپ جان ساقلاشنىڭ كويىدا. ھەممە ئادەمدە بىر گال بارغۇ،— دېدى ھابۇلھاجىم دانالارچە تەلەپپۇزدا ئىشەنچ بىلەن سۆزلەپ.

— شۇ، شۇنداق بولماي، ئەمىسە،— دەپ قوشۇلدى كەنجى قازاخۇنۇم. ئۇ داستىخانغا دەممۇ ـ دەم قول ئۇزىتىپ تۇراتتى.

— ئۇنداقمۇ ئەمەستۇر، — دېدى كەمسۆز كۆرىنىدىغان بىر داموللام تۇنجى قېتىم سۆھبەتكە سۆز قېتىلىپ، ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ يەرگە ئازغاندەك كىرىپ قالغانلىقىنى سەزگەن، ئۆزىنىڭ يالغۇزلىقىغا كۆزى يەتكەن بولسىمۇ، يەنىلا گەپ قىستۇرماي چىدالماي، — مۇددىئاسى خەلقنىڭ كۆزىنى ئېچىش ئىكەن، جان بېقىشنى ئويلايدىغان بولسا قولىدا نەچچە تۈرلۈك ھۈنىرى بار تۇرسا...ـ ئۇنىڭ گېپى ئاغزىدا قالدى، تۇشمۇ- تۇشتىن ھوجۇم باشلاندى.

— ئانچىكىم بولسا "خەلق- خەلق" دېگىنى بىلەن كىم ئۆزىنىڭ نەپسىدىن كېچىدۇ؟ ئۇنچىلىك گەپنى كىم دېمەيدۇ؟ بىزمۇ خەلق دەيمىز، ئەمما بىكارغا پەتىۋا بەرمەيمىز، قۇرئاننى بىكارغا ئوقۇمايمىزغۇ، — دېدى كەنجى قازاخۇنۇم كۆپچىلىككە ۋەكىللىك قىلىپ، — مىللەت دېگىنى نېمىسى؟ مۇسۇلمان ئادەم ئىسلام دىنىنى بىلسىلا بولىدى، يەنە مىللەت-

پىللەت دەپ ئايرىپ ئولتۇرامدىكىن؟ مۇسۇلماننىڭ ھەممىسى ئىبراھىم خېلىلۇللاھنىڭ مىللىتى، بەس!

— بىزگە مۇسۇلمان، كاپىر دېگەن ئىككىلا تائىپە بار، — دېدى ھابۇلھاجىم.

داموللامنىڭ غەزىپىنى قايناپ، ئۇمۇ ھوجۇمغا قارشى بىر نېمە دەي دېسە نۆۋەت تەگمەي ئولتۇراتتى، ئۆزىگە سىنجىلاپ زەن سېلىۋاتقان مەخسۇمغا كۆزى چۈشۈپ قالدى. ”خۇدا پاناھىڭدا ساقلا، بۇ خەققە نەدىن قېتىلىپ قالدىمەن؟ قېتىلمايدىغان ئىشكەنتۇق، بىر پۇرسەت تېپىپ يىرىلىپ چىقىۋالاي! ماۋۇ ئادەم ماڭىلا قارايدىغۇ؟ ...“ دەپ ئويلىدى ئۇ. چۈنكى ئۇ مەخسۇم دېگەننى ”قۇلاق“مىش دەپ ئاڭلىغانىدى. ئۇنى، مۇسا قېچىنى ۋە مەتتىمىن بىلەن خېلىل راخماننى توختى زۇنۇننىڭ سالىكلىرى دېگەن مىش- مىشلار باردى. شۇڭا كىشىلەر ئۇلاردىن بىرەسى بولغان سورۇنلاردا ئېھتىيات قىلىشاتتى.

مەخسۇم: ”ئېغىز ئاچماي تۇرغىنىم ياخشى بوپتىكەن، بۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ تىكەن باركەن، بۇ ئادەمنىمۇ بىلىپ قويغۇلۇق...“ دېگەنلەرنى ئويلاۋاتقاندەك كۈلۈمسىرىدى.

مەخسۇم گەپ ئارىلىماي سۆھبەتكە قۇلاق سالاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدىن يەنە دۇشمەن چىقامدۇ يوق دەپ كۈزەتمەكتە ئىدى. ئۇلار مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئېتقادى ھەققىدىكى گۇمانلىرىنى تۈگەل سۆزلىشىپ، ئارقىدىن ئۇنى قوللىغان بايلارنىڭ، موللىلارنىڭ ئىمانى كامىل ئەمەسلىكى ھەققىدە ئۆز دەلىللىرىنى قويۇشقا باشلىدى.

گەپ بۇ دەرىجىگە يەتكەندە ھېلىقى داموللامنىڭ داۋاملىق بۇ توپ بىلەن بىللە بولۇشقا رەغدى قالماي، ناھايىتى تەسلىكتە بىر باھانە تېپىپ ھەمسۆھبەتلەرگە ئۆزرە ئېيتىپ، ئاستىلا ئۆزىنى چەتكە ئالدى.

— يەنە بىرى ئارىمىزدىلىكەن، — دېدى ھابۇلھاجىم شەيتانلىق بىلەن ھىھىلداپ كۈلۈپ.

شۇنىڭ بىلەن ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى داموللام ھەققىدە بىر- ئىككى ئېغىزدىن گەپ قىلىشتى. شۇندىن كېيىن سۆھبەت تېمىسىنىڭ ئۆزىگە—

غەيۋەتكە كېلىشتى.

— بۇ دىنسىز ئەپەندى بىر بولسا ئىلگىرىكىن خوتۇنباز نېمە، چۆجە خورازدەك ئۇچرىغان مىكىيانىنى بېسىپ، شۇنىڭ بىلەن ئۆيلىنىش يادىغا كەلمەي يۈرەمدۇ...

— ھە، ھە، — دېدى مەخسۇم ئەمدىلا دىتىغا ياقىدىغان گەپنى ئاڭلىغاندەك. ئۇ ئەمدىلا بۇ سورۇندىكى ئادەملەردىن خاتىرجەم بولغان بولۇپ، گەپ قىلىشقا بولىدۇ دېگەن ئويغا كەلگەنىدى، — ماۋۇسى راستەك تۇرىدۇ.

— ھە، خوش؟ مەخسۇم، نېمە گەپ، ئۆزى؟— ھابولھاجىم ئۇنىڭغا ئالاھىدە قىزىقىپ قالدى.

مەخسۇم دەرھال سىر بەرمەس ھالەتكە كۆچۈۋېلىپ، ھىجىيىپ، گەپ قىلماي تۇرۇۋالدى. بىراق يېڭى پىتنىگە دەسمايە تاپالماي تۇرغان ھەمسۆھبەتلەر ئۇنى ئارامىدا قويمىدى.

— مەنمۇ خەققە ئارىلاشمايمەن، نېمىنى بىلەي؟ ئاڭلىغىنىمنى دەيمەن-دە، ئەپەندىنى بەگنىڭ ئۆيىگە بورغىلايدۇ دېگەن گەپ بار، يەنە كېلىپ كەچتە-پاتتا...

— ھەببەللى، مانا ماۋۇ گەپ ئۆزى جايىدا، ئويلاپ يەتمىگەنلا گەپكەن. ئەمما- زە، ئۇن ئالتە سەر گەپ!- كەنجى قازاخۇنۇم ئالقىشلاپ چۈشتى، ئارقىدىن ئەيمەنگەندەك قىلىپ پەس ئاۋازدا قوشۇپ قويدى، — ئۇنىڭ ئۆيىدىكى ئىككىلا مەزلۇم بازارغا يارايدىغان مىكيانلار- دە!

— ھەھە...دۇرۇس گەپ، — ئۇنىڭ يېنىدىكى سوپى ئالدىغا ئېڭىشىپ تۇرۇپ پىچىرلىدى، — ئۇمۇ تازا ئۆزىگە خىل كېلىدىغاننى تېپىپتۇ.

ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، مەخسۇمغا گۇمان بىلەن پات- پات ئوغۇرلۇقچە قاراپ قويۇۋاتقان ھابۇلھاجىم ئىچىدە: ”بۇ قاقباش پايلاقچى بىزنى كولدۇرلىتىپ ھىكايە توقىدىمۇ، ياكى راستىنلا شۇنداق ئىش بارمۇ؟...“ دەپ ئويلاپ، بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن:

— بەگ ـ زە شۇڭا ئۇنىنى چىقىرالماي يۈرىدىكەن- دە! نەچچە رەت ئۇنى نوقۇپ باقساممۇ گەپ چىقمىدى. بايىزە، ھېلىقى كاپىر ئۇنىڭ پاختەكلىرىنى

ئىندەككە كەلتۈرۈپ، پاختەكلەر بەگنى قورقۇتۇپ بولۇۋاتقان ئىشكەن- دە... دېدى زەردە بىلەن.

بۇنى ئاڭلىغان مەخسۇم مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ، يەنە جىم بولۇۋالدى. ئۇ ئىككى گەپ بىلەنلا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى كولدۇرلىتىۋەتكىنىگە ھەم كەلگۈسىدە بولىدىغان ئىجتىمائىي كەيپىياتنىڭ مەزمۇنىنى بەلگىلەپ قويغىنىغا مەمنۇن ئىدى.

”تەقۋادار“لارنىڭ سۆھبىتى ئۇزاققىچە مۇشۇ نۇقتىغا مەركەزلەشتى. بەزىلەر پايلاپ تۇرۇپ تۇتتۇۋېلىپ ئوسال قىلماقچىمۇ بولدى. يەنە بەزىلەر بەگنى ئوسال قىلايلى، قاغىغا ئۆلپەت بولۇپ پوق يەپ يۈرگىنىنى بىلسۇن، دەپ ئاچچىقلاشتى. سۆھبەت تازا قىزىغانىنىڭ ئۈستىگە مەخسۇم بىر گەپ قىستۇرۇپ قويۇشنى زۆرۈر تاپتى.

— ئەپەندىنى يەنە ھېلىقى تۇرسۇنتازنىڭ خوتۇنى زۆھرەگۈل سەتەڭنى بازلاپ يۈرىدۇ، دېگەن گەپ بار. ئەمما مەنغۇ تازا ئىشەنمەيمەن، ئىشقىلىپ، ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نېمە...

— ھوي، ئۇ دېگەن مەتتىمىن ئاق كىرپىكنىڭ ئاشنىسى ئەمەسمۇ، بۇنى مەتتىمىن ئۇقسا بالا تاشىدىغۇ... — دېدى سۇخەنچىلەردىن بىرى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ مەخسۇم ئۆڭۈپ كەتتى. ”ئاپلا، بۇنى دېمەيدىغان گەپكەن، خەق ئىشەنمەيدىغان ئوخشايدۇ. يەنە كېلىپ ھېلىقى تايغاننىڭ قىلىپ يۈرگەن ئىشلىرىنى بىلمەيدىغان ئادەم يوق ئوخشايدۇ...“

بىراق، بۇ گەپلەر ھابۇلھاجىمنىڭ ئاللىقانداق ئۇي- پىلانلىرىغا تۈرتكە بولدى. ”بەگنىڭ ئۆيىنى پايلاپ تۇرۇپ...“، ”مەتتىمىن ئۇقسا بالا تاشىدۇ...“ دېگەن ئىككى باشقا گەپنى بىر- بىرىگە باغلاپ كۆڭلىگە بىر نېمىنى پۈكتى. ئۇ ئۆزىچە رەقىبىنى خەلقى ئالەم ئالدىدا رەسۋايى جاھان قىلىپ يوق قىلىشنىڭ ئاسان يولىنى تاپقاندەك يېنىكلىشىپ كەتتى.

ئۇلارنىڭ پىتنە- پاساتنى قايسى نۇقتىلارغا قارىتا ئېلىپ بېرىشنىڭ يۆنىلىشىنى بەلگىلەپ قويغاندىن كېيىن، مەخسۇم ئاستىلا سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ، ئۆز يولىغا كېتىپ قالدى.

— مۇشۇنداق يامان نىيەتلىك بىر دۈشمەن ئارىمىزدا ھەرىكەت قىلىۋاتسا قاراپ تۇرۇپ مۇسۇلمانلارنىڭ گۇناھىغا پېتىپ كېتىشىگە يول قويساق بولماس؟ قازىكالان ئاغىمىزنىڭ بىرە دانا پىكىرلىرى باردۇ، ئەلۋەتتە؟ —دېدى كەنجى قازاخۇنۇم موللىلارنىڭ چېچىلىپ كىتىۋاتقان پىكىرلىرىنى مەقسەت ئۈستىگە بۇراپ.

— مېنىڭغۇ داناراق مەسلىھەتىممۇ يوق، شۇنداق بولسىمۇ كۆپچىلىكنىڭ خۇدا يولىدا بايلارنى پۇل- مېلىغا ئاگاھ بولۇش ئۈچۈن نوقۇپ قويۇشنى تەۋسىيە قىلىمەن. قارا تۈرك ئادەملەر ئاق-قارىنى پەرق ئەتمەيدۇ، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىۋېرىدۇ.

— بەرھەق، بەرھەق ھاجىمنىڭ پىكرى ھەقىقەتەن دانا؟

— ھەر قاچان ئىمانى كامىلراق مۇسۇلمانلار قۇرۇپ كەتمىگەندۇر، شۇنداق بولسىمۇ بالىلىرىنى گۇناھنىڭ پاتقىقىدىن نېرى تۇتسۇن. گۆدەكلەر ئاق-قارىنى پەرق ئېتەلمەيدۇ. شۇڭا ئۇلارنىڭ گۇناھى ياخشى يولغا باشلىمىغىنى ئۈچۈن ئاتا-ئانىسىغا بولىدۇ. قارا تۇرۇكلەرمۇ ياخشى- ياماننى ئىلغا قىلالمايدۇ. ئۇلارنى ھىدايەت قىلماق ھەربىرىمىزنىڭ ئىشى.

— بەرھەق! مېنىڭچە يەنىلا خەلقنىڭ مەمتىلى ئەپەندىگە بولغان ئىخلاسىنى سۇندۇرۇش كېرەك! ئۇنىڭ خوتۇنبازلىقى، ناسارالارنىڭ مۇرىدى ئىكەنلىكىنى ئەھلى مۇسۇلمانلارغا ئۇختۇرۇپ، ئاگاھ بېرىش ھەر بىرىمىزنىڭ بۇرچى ئەمەسما، — دېدى كەنجى قازاخۇنۇم.

— تېگى، مۇسۇلمانلار، بىز خۇدانىڭ ئالدىدا ئۆزىمىزنىڭ ساداقىتىمىزنى نامايەن قىلمىساق بولمايدۇ.

—شۇنى دەيمەن، ئۇ خەق ئۆزىنىڭ قارا قوساقلىقىدىن، پەس، نادانلىقىدىن مېڭىۋاتقان يولىنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەن بىلەن بىز يەنە ئۇلارغا چىدىمايمىز، يەنە شۇلارنىڭ گۇناھكار بولماسلىقى ئۈچۈن ياقا يىرتىپ چىقماي تۇرالمايمىز، — دېدى كەنجى قازاخۇنۇم.

ئاخىرى ئۇلار دىنىنىڭ ساپلىقىنى، يۇرتنىڭ تېنچلىقىنى، خەلقنىڭ ئىمانىنى قوغداش ئۈچۈن يوشۇرۇن كۈرەش قىلىش قارارىغا كەلدى.

ئۇلار بۇ نۆۋەتتىن تاشقىرى داستىخاندىن تۇرۇپ، كوچىغا چىقىشتى.

كوچىنىڭ بىر دوقمۇشىدا ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ۋە بەختسىزلىكلەر ھەققىدە باش قاتۇرۇپمۇ، غەم قىلىپمۇ ئولتۇرمايدىغان، ئەڭ خاتىرجەم، ئەڭ بەختلىك كىشى — راخمان ساراڭ ئۆزىنىڭ ئالا جوقى نۇتقى بىلەن كوچىنى بىر ئېلىپ ئۆرە تۇراتتى. ئۇنىڭ چوقانى ”مۆتىۋەر“ لەرنىڭ داۋام قىلىپ چىقىۋاتقان پارىڭىنى ئۈزۈپ قويدى. بىراق ئۇلار دوقمۇشتىن قايرىلىپلا پارىڭىنى داۋام قىلدى...

موللىلارنىڭ ھەر بىرى ئۆز يوللىرىغا تاراپ كېتىشتى.

3

جەمىيەت ئۇچۇن بىردىنبىر خەۋپ — جاھالەتتۇر.

— ۋىكتور ھىيوگو «خارلانغانلار»

يۇرت مۆتىۋەرلىرىنىڭ ئارقىسىدىنلا ھەزرەت سۇلتان جامەسىدىن چۇۋۇلۇشۇپ چىقىۋاتقان نامازخانلار كوچىنى بىر ئالدى. ناراقتا قانداقتۇر بىر خوتۇن ۋايساپ ۋارقىرايتى:

— ئاگاھ بولۇڭلار، خالايىق، خوتۇن قىزلىرىڭلار كېچىسى تالاغا چىقمىسۇن، ساۋاق ئېلىڭلار، مەن ئۇلۇشكۇن كېچە ئانامنىڭ ئۆيىدىن كېلىۋېتىپ...

— قويغىنا، ئۇنى ئاڭلىمىساڭمۇ شۇ بايقى گەپ، — نامازخانلار ئارىسىدىن بىرى قېشىدىكى ھەمراھىنى تۇرتۇپ شۇنداق دېدى،— بىلمەمسەن، بۇ ھېلىقى تازنىڭ جالىپى، كېچىسى خەق ئۇنىڭ يولىنى توسسا خوش بولۇپ كەتمەي، كۆڭلىگە كېلىپ كېتەرمۇ ئۇنىڭ!

ئۇنىڭ سۆزى بىلەن ئۇنىڭ ئىككى ھەمراھى سۆزلەۋاتقان ئايال تەرەپكە قىستىلىپ ئۆتۈش نىيىتىدىن ياندى ۋە باشقا تەرەپكە مېڭىشتى. ئۇ دوستىغا ئۆزىنى ئاقلاپ:

— ئاڭلاپ باقاتتۇق. خالاس، يەنە كېلىپ مەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قانداقلىقىنى ئوبدان بىلمىسەمتى، ... — دېدى.

— نېمە كارامەتلەر بولىۋاتىدۇ، مۇسۇلمانلار، نېمە بالا بۇ؟ بۇ قانداق گەپ زادى؟ — دېدى هېلىقى ئىككەيلەندىن بىرى ساددىلىق بىلەن ۋايساپ.

— شۇ گەپلەرگە ئىشىنىپ قالدىڭمۇ نېمە، سەمەت ئەخمەق؟ مەن زادىلا ئىشەنمەيمەن. ئوڭۇرۇقتا ئوقۇۋاتقان يىگىتلەرنىڭ هەممىسى ئوبدان، سەرخىل بالىلار تۇرسا، ئۇلارنىڭ قولىدىن هېلىقى ئەسكىلىك كېلەرمۇ؟ لۈكچەكلىك دېگەن لۈكچەكنىڭ قولىدىن كېلىدۇ.

— سەنغۇ ئىشەنمەيدىكەنسەن، مەن بىر ئىشنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ قالدىم، دېگىنە،— دېدى ئاۋۋال ئۇلارنى هېلىقى ئايالنىڭ چوقانلىرىنى ئاڭلاشتىن توسقىنى.

— نېمە ئىشنى؟ ئاشۇلارنىڭ ئىشىمۇ؟

— ياق، بۇ ئىشنى هېچكىمگە تىنمىدىم. هېلىقى كېچىسى يول توسۇپ ئەسكىلىك قىلىۋاتىدۇ دېگەنلەرنى تونۇپ قالدىم. خۇدايا، ياقامنى تۇتۇپ قاپتىمەن.

— كىملەركەن ئۇ؟

— ياق، دېيەلمەيمەن، خۇدا ساقلىسۇن، بالاغا قالماي.

— مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرىمۇ؟

— ياق، هەرگىز ئۇلار ئەمەس!

— ئەمىسە كىم؟

— بولدى، سورىمايلا قويۇڭلار.

— خۇدايا خۇداۋەندە كېرىم، تىوۋا قىلدىم! هابۇلهاجىم سۇرۇشتۇرۇپ كۆرمەيلا نىمىشكە خەققە بۆهتان چاپلايدىغاندۇ؟ — دېدى ساددا هەم ياۋاش دېهقان سەمەد. ئۇنىڭ چىرايىدىنمۇ تىپىك ساددا ئۇيغۇر دېهقىنىنىڭ خاراكتېرى بىلىنىپ تۇراتتى.

— هەئە، دېسەڭ بولمىدىمۇ. ئۇيلاپ باقمامسىلەر، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تاشاخۇنۇمنىڭ سەيپىددىن با، مولا ئېزىزدامولىلىنىڭ ئوغلى با، ئاشۇلار،—

بىزنىڭ سۇنتاغلىق مەھەممەد قارىلارنىڭ قولىدىن شۇنداق ئىش كېلەمدۇ؟
— توۋا قىلدىم، خۇدا! ئادەمنىڭ ئىچى قارا بولسا ئەجەپ بولىدىكەن ـ ھە!
— بايا ئاڭلىمىدىڭمۇ، بىزنىڭ ئىناۋىتىمىز بولماي قالدى دەۋاتمامدۇ، خەقنىڭ كۆزى ئىچىلىپ كەتسە ھۆكۈمەتكە تەس ئوخشىمامدۇ؟ موللا-ئۆلىمالارغىمۇ ياخشى بولمايدىكەن... مەن مەمتىلى ئەپەندىنى ئوبدان بىلىمەن. ئىككىمىز ئېكىساقتا ئەھمەد كامالنىڭ قولىدا بىللە ئوقىغان، ھەر ھالدا ئۇنىڭ ئىجتىھادى بارىكەن، ئاشۇنچىلىك ئىش تەۋرىتىپ يۈرىدۇ. بالىلىرىمىزنى داۋالاۋاتىدۇ. ئەلگە ياخشىلىقنى ئايىمىدى. بىز بولساق مانا، ھەممىنى ئۇنتۇپ، كېرەككە كەلمەي يۈرىمىز.
— ھېلىقى كۆرگەن ئىشىڭنى مەمتىلى ئەپەندىگە دەپ قويساڭ بوپتىكەن، — دېدى سەمەد بالىلارچە ئەنسىزلىك بىلەن دەككە- دۈككە بولۇپ.
— ناۋادا ھېلىقى خەق مېنىڭ دەپ قويغىنىمنى بىلىپ قالسا نېمە كۆرگۈلۈككە قالارمەن؟
— سەن دېمىسەڭ مەن دەيمەن، ئۇ دېگەن مېنىڭ ساۋاقدىشىم، بالامنىڭ بېشىنىمۇ داۋالاۋاتىدۇ، ساقايغىدەك بولدى. ياخشىلىققا- ياخشىلىق. سەن قورقساڭ ماڭا دەپ بەرمەمسەن.
— بولدى، ئۇ گەپنى قىلمىساڭ...
— ئىشقىلىپ ئاگاھلاندۇرۇپ قويغان ساۋاپلىق ئىش، — دېدى سەمەت ئاۋۇنىڭغا بولۇشۇپ غۇدۇڭشىغان ھالدا. كۆڭلىدە بولسا مەمتىلى ئەپەندى سۇنتاغقا كېلىپ كېسەللەرنى ۋە ئوقۇش يېشىدىكى بالىلارنى تىزىملاپ يۈرگەندە بالىسىنى يوشۇرۇپ قويغانلىرىنى ئويلاپ بىر قىسما بولۇپ قالدى.
كۆپ ئۆتمەي ئۇلار ساي بويىدىكى بازارغا چىقىپ، مىغىلدىشىۋاتقان ئادەملەر ئارىسىدا غايىپ بولدى.

4

يامان خەۋەرلەرمۇ كۆپىيىشكە باشلىدى. يامان ئىشلارنىڭمۇ يېڭى-

يېڭىلىرى چىققىلى تۇردى. يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ”يول توسۇپ ئادەم ئۇرۇشى“، ”خوتۇنلارنى تاتقۇشلىغانلىقى“ ھەققىدىكى داۋراڭ بىلەن بىللە ئاللىكىملەر تەرىپىدىن ئۆزلىرىنىڭمۇ تاياق يېگەنلىكلىرى ھەققىدىكى داۋراڭمۇ ئەل كېزىپ يۈرەتتى. بۇنى ئاڭلىغان ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى:

— ئىلگىرى بۇنداق يامان قىلىقنى كۆزىمىز كۆرمەي كەلگەنىدۇق، ئەپەندى دېگىنى بىلەن يېڭى مەكتەپ قاچان ئاپىرىدە بولدى، ئىشنىڭ يامىنىمۇ چىققىلى تۇردى. بۇ ئىشلار شۇلار بىلەن تەڭلا پەيدا بولغان تۇرسا، شۇلاردىن باشقا كىم قىلىتتى؟

— ئۆزلىرىمۇ تاياق يېگىلى تۇرغان بولسا خوپ بوپتۇ، قىلمىشىغا لايىق جازاسى شۇ،— دېيىشسە، باشقىلىرى ئاڭسىز ھالدا قوشۇلۇپ:

— ھە راست، — دېيىشەتتى.

پەيشەنبە كۈنى كەچتە سابىت، ئابلىمىت قارى (ئۇلار ھەر پەيشەنبە كۈنى كەچتە ئۆيلىرىگە قايتىپ جۈمە كۈندىكى دەم ئېلىشنى ئۆتكۈزۈپ، مەكتەپكە قايتاتتى). ئۇلار پاراڭ بىلەن ئالدىرىماي مېڭىپ كېلىشىۋاتاتتى. سۈنتاغ يېزىسىنىڭ تار كوچىلىرىدا كېتىۋاتقىنىدا بىردىنلا پاكار پەخش تاملار ئارقىسىدىن چالما - كېسەكلەر يېغىشقا باشلىدى. ئۇلار نېمە بولغىنىنى ئاڭقىرىۋالغاچقىلا بىر پارچە قاق چالما سابىتنىڭ چېكىسىنى يېرىشقا ئۈلگۈردى. شۇندىلا ئۇلار نېمە ئەھۋال ئىكەنلىكىنى پەملەپ، ئالغا قاراپ يۈگرەشتى.

بىراق، ئانچە ئۇزۇن بارمايلا ئالدىدىن تۆرت كىشى چىقىپ ئۇلارنى توسۇۋالدى. قاش قارايغان چاغ بولغاچقا يول توسقۇچىلارنى تونىغىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار باش- كۆزىنى ئورىۋالغانىدى.

— ھە، كالتە قويرۇق، قىزىل پاچاقلار، نەگە قېچىسەن؟ — دەپ ھۆكىرىدى ئۇلاردىن بىرى.

— سىلەر نىمە ئادەم؟ بىز سىلەرگە نېمە قىلدۇق؟ نىمىشكە بۇنداق قىلىسىلەر؟ — مۇھەممەد قارى ئاۋۋال ئېغىز ئېچىپ يول توسقۇچىلارغا ۋارقىرىدى.

— ھوي، چېچى بار ھېجىبقىزلار، ئاكاڭ قارىغايدىن ھېساب ئالماقچىمۇ؟ چىشلىرىنى تۆكۈڭلار، بۇ چوكانلارنىڭ!

ئۇلار ئېتىلىپ كېلىشتى. تۆرت لۈكچەكنىڭ ئارىغا ئېلىۋېلىشى بىلەن سابىتلارمۇ بىر- بىرىگە ئارقىسىنى قىلىپ، ئۆزىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا تەييارلاندى.

لۈكچەكلەرنىڭ ئېگىزرەك بىرى ئاۋۋال ئېتىلىپ كېلىپ سابىتقا مۇشت ئېتىۋىدى، سابىت ئۇنىڭ بىلىكىگە تېپىۋەتتى. ئۇ تەمبەل، بەستلىك بولغاننىڭ ئۈستىگە ھازىر مەكتەپتە ھەر كۈنى سەھەر تۇرۇپ تەنتەربىيە ئويناپ پۇت- قوللىرى چاققانلىشىپ قالغانىدى. لۈكچەكلەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ بوش ئەمەسلىكىنى بىلگەندىن كېيىن قولغا چۈشۈپ رەسۋا بولۇشتىن قورقۇپ قېچىپ كېتىشتى.

— ئۇلار كېلەر قېتىم جەزمەن ئۆچ ئالىدۇ. ئۇ چاغدا ئالتە ياكى سەككىز بولۇپ يول توسىدۇ. بىز يەنە بىر بازار كۈنى باشقا يول بىلەن كەتسەك بولىدۇ، — دېدى ئابلىمىت قارى.

— نېمىدىن قورقىسەن، ئۆزەملا ئىككىسىگە تېتىيمەن، — دېدى مۇھەممەد قارى قىزىقچىلىق ئارىلاش ماختىنىپ.

— ياخشىمۇ يۈرىكىڭ يوغان، خۇددى قوشقاچنىڭكىچىلىك بولغىنى، — دېدى ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ سۆزلىرىگە سەل ئاچچىقى كەلگەندەك بولۇپ، ئۇ بىردىنلا سابىتنىڭ چالما تەككەن يېرىگە قارىتىپ، — ھوي، سابىت، چېكەڭ قانداق بولدى؟ قان چىقىۋاتامدۇ، نېمە؟ —دەپ سورىدى.

— چىقىۋاتسا كېرەك، بەكلا ئېچىشىۋاتىدۇ.

— كەل، ياغلىق بىلەن تېڭىپ قوياي، ۋاي- ۋۇي، كېيىملىرىڭنىڭ ئالدى چۈپ بولۇپ كېتىپتىغۇ؟ ھەجەپ جېنىڭ پىششىق نېمە- دە سەن. شۇنداق بولۇپ كەتكۈچە غىڭ قىلماپسىنا!؟

— ئاللا- كاللا دەپ ئۆزەمنى ئۇرۇپ كەتسەم ساقىيىپ قالامتى.

— غەلىتە سەن- دە، ئاشىق! مۇھەممەد قارىنىڭ شۇنچىلىك يېرىلىپ كەتكەن بولسا جەزمەن ئىككىمىزگە كۆتەرتىپ مېڭىشتىن يانمايتى.

— نېمە؟ سەن مېنى شۇنچىلا چىدىماس دەمسەن؟ ئۆزەڭ شۇنداق بولساڭ كېرەك!

— بولدى قىلىساڭچۇ، بىر ئادەمنىڭ بېشى يېرىلىۋاتقاننىڭ ئۈستىگە سېنىڭ غەلۋەڭ تېتىمدۇ.

— سابىت ئەمدى چېكىسى ساقايغىچە مەشۇقى بىلەن كۆرۈشمىسە بولغىدەك.

— چېكىسى نېمىگە پۇلىشاتتى؟ بۇگۈنلا كۆرىشىۋېرىدۇ. شۇنداقمۇ سابىت.

ئۇلار قەدىمىنى تېزلەتتى. ئۇلار سابىتنىڭ ئۆيى ئالدىغا كەلگەندە ئىككى دوستى ئۇنى ئۆيىلىرىگە ئېلىپ كەتمەكچى بولۇشتى.

— يالغۇز ئۆيدە نېمە قىلىسەن، بىزنىڭ ئۆيگىلا كېتەيلى، دېيىشتى ئۇلار.

سابىت ئۆزرە ئېيتتى. ئاخىرى ئۆيىنى يوقلىۋېتىپلا ئابلىمىت قارىنىڭكىگە كىرىشكە رازى بولۇپ، خوشلاشتى. دوستلىرى يۈرۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۇ دەرۋازىسى ئالدىغا كەلدى ۋە چۆچۈپ كەتتى. دەرۋازا ھالقىسىغا باشقا بىر شەددە قۇلۇپ سېلىنغان بولۇپ، يۇقۇراقىغا پىچەت چاپلانغانىدى. ئۇنىڭ بېشى پىرقىرىدە قايدى.

قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەچكە پىچەتكە نېمەدەپ يېزىلغانلىقىنى ئۇقىغىلى بولمايتى. ئۇ بۇ يەردە قانچە ئۇزۇن تۇرغىنىنى بىلمىدى. بىر كەمدە ئەمدى قاياققا بېرىش كېرەك. دېگەن سوئال تۇغۇلدى. بايىقى دوستىنىڭ ئۆيىگە كىرمەكچى بولغان، بىراق ئەمدى نىمىشكە ئىككىلىنىپ قالدىكىن؟ توغرا، ئۇ چاغدا ئۇ ئۆي- ماكانسىز كەلگىنىدى ئەمەس، ئۆي- جايى بار مۇستەقىل ئادەم ئىدى. شۇڭا كۆڭلى توق ئىدى. ئەمدىچۇ؟ ئۇنىڭدەك بىر كىشىنى خەق بوسۇغىسىغا يېقىن كەلتۈرەرمۇ؟ سابىتنى ئۇنىسىز يىغا قىيناشقا باشلىدى، قولى يانچۇقىدىكى غاڭزىنى سۇندۇرىۋېتىدىغاندەك چىڭ سىقىملاپ، بارماقلىرى بىلەن بىر ئۇچىنى قايرىشقا ئۇرىناتتى...

ئەمما بۇ ئىشنىڭ ئۇجۇر- بۇجۇرىنى ئۇقۇپ بېقىش ئۈچۈن بولسىمۇ تاھىر

خەلپەتنىڭ ئۆيىگە كىرىپ بېقىشقا توغرا كېلەتتى. ئۇ ئىنتايىن ئېغىرلىشىپ كەتكەن قەدەملىرىنى شۇ تەرەپكە يۆتكىدى. ئۇ ئىشىك تۈۋىگە بارغاندا ئۆيدىن تاھىر خەلپەتنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتاتتى:
— ... ئۆتكەن بازار كۈنى سىلەر كېلىپ كەتكەندىن كېيىن كەنجى قازاخۇنۇم بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدىم. ئۇ كىشى ماڭا دارتىمتلاپ بىر مۇنچە گەپلەرنى قىلدى.
— نېمە دېمەكچىكەن؟ — ئابلىمىت قارىنىڭ ئاۋازى غەزەپلىك ئاڭلاندى.
— نېمە دەيتى، مەمتىلى ئەپەندى باللارنى دىندىن چىقىرىدۇ. ھەممىسى قىزىل پاچاقلار. كالتە چاپان كېيىپ، چاچ قويۇشنىلا ئالدىغان بولساق، ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلگىلى بولىدۇ، سەن ئابلىمىت قارىنى ئەۋەتمىگىن، دېمەكچى - دە.
— تولا خۇدايىم، كالتە چاپان نىمىگە دەخلى قىلىدۇ؟ ئېتقاد دېگەن چاپاندا بولامدۇ، دېمىدىڭمۇ؟ چاچ قويۇشنىڭ گۇناھلىقى قايسى كىتابتا ئېيتىلىپتۇ؟ بىزگە ئەپەندى پەيغەمبەرنىڭ ھەدىسلىرىنى كۆرسىتىپ قويىدى، رەسۇلىلانىڭمۇ چېچى بارىكەنغۇ؟ ئەجەپ ئۆزلىرىنىڭ پۇشتى - پاناھلىرىنى «شۆتاڭ»غا بەرسە دۇرۇس بولىدىكەن- ھە!
— يول توسۇپ ئادەم ئۆرىدۇ، ھاراق ئىچىدۇ، قىمار ئوينايدۇ، ھەممە يامان ئىشلارنى قىلىۋاتىدۇ دەپ، دېمىگەن- ئېيتمىغىنى قالمىدى. يەنە ھەربىر مەھەللە مەسچىدلىرىدە باللارنى يامان يولدىن قايتۇرۇش ھەققىدە ۋەز ئېيتىشنى ئىماملارغا تاپىلاپتۇ. ھازىر ھەممە يەردە شۇ گەپ.
— ھو، قارا يۈزلەر! دارىلمۇئەللىمىنىنىڭ باللىرى مەست بولىۋېلىپ يول توسامدىكەن؟ نائەھلىلەرنىڭ گېپىنى قاراڭلار!ـ ئابلىمىت قارى دەرغەزە بولۇپ، قىزىشىپ كەتكەچكە ھويلىغا كىرىپ كەلگەن دوستىنى بايقىماي سۆزلەۋەردى،— بىز يول توسۇپ خەقنىڭ پىشانىسىنى يېرىۋاتقان بولساق، سابىت قانداق قىلىپ پىشانىسىنى- يېرىۋاپتۇ؟ تۇۋرۇككە ئۇسۇۋاپتىمۇ- يا؟
— ھوي، سابىت، كىردىڭمۇ؟ كېلە، يوقۇرى ئۆت.
— قانداق ئىنىم، تېچلىقمۇ؟ يۇقىرى چىق،— تاھىر خەلپەت ئۇنى

يۇقىرىغا تەكلىپ قىلىپ، ئۇ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن،— راست، بېشىڭنى تېڭىۋاپسەنغۇ؟ نېمە بولدى؟ — دېدى.

— يېرىلىپ كەتتى، چېكەم... — سابىت قىسقىلا جاۋاب بەردى. ئۇ شۇ تاپتا يارىسى ھەققىدە ئەمەس، ئۆيى ھەققىدە ئويلاپ يۈرىكى ئېچىشماقتىدى.

— نېمە بولىتى، كۆرەلمەس دۈشمەنلەرنىڭ سېتىۋالغان ئىشتلىرى يول توسۇپ تالىۋالدى، — دېدى ئابلىمىت قارى غەزەپ بىلەن.

— بۇ قانداق گەپ؟ بۇنداق بولىدىغان بولسا سىلەرنى مەكتەپكە ئەۋەتىپ قويۇپ خاتىرجەم بولغىلى بولمايدىغۇ؟

— نېمىشكە؟ قولدىن كەلگىنىنى قىلىپ باقسۇن، بىز ئوقۇۋېرىمىز قانداق دېدىم، سابىت؟— دېدى ئابلىمىت قارى مەردانىلىك بىلەن ۋە تاماقنى ئەكېلىشكە ئىشارەت قىلغاندىن كېيىن قوشۇپ قويدى، — قېنى نېمە قىلالايدىكىن! — ئۇ شۇ گەپتىن كېيىن دوستىغا قارىغاندى، سابىتنىڭ تېخىمۇ شۈكلەپ، بىچارە بولۇپ قالغىنىغا قاراپ، — بەك ئېچىشىپ كېتىۋاتامدۇ؟— دەپ سورىدى.

تاھىر خەلپەت شۇئان سابىتنىڭ نېمىگە بۇنچىلا بولۇپ كەتكىنىنى چۈشىنىپ، بۇ گەپنى ھازىرچە كوچىلىماي تۇرۇش ئۈچۈن، چاندۇرمايلا ئۇلارنى تاماققا تەكلىپ قىلدى. ئۇلار تاماق يېگۈچە ئۇ ئۆزىنىڭ تەشۋىشلىرىنى سۆزلەشتىن تىلىنى تىيالمىدى:

— جەدىتلەرنىڭ يامراپ كېتىشىنى چەكلەش ئۈچۈن مەسچىتلەردە مەكتەپكە پۇل بەرمەسلىك، قۇرۇلۇش باشلىغان مەكتەپلەرنى توختىتىشنى تەرغىپ قىلىشىۋاتىدۇ. خۇداغا شۈكرى، بىزنىڭ قەدەم جاي مەكتەپتە ئىش توختىغان بولسىمۇ ھازىرچە ئۇنى چاقىدىغانلار چىقمىدى. لېكىن، نادانلار ئارىسىدا پايدا ئېلىپ ئۆگەنگەن موللا- ئۆلىمالار بولدى قىلمايدىغاندەك تۇرىدۇ...

— جاھالەتنىڭ ھامىلىرى ئەلۋەتتە ئۆزلىرىنىڭ بۇرچىنى ئورۇندايدۇ- دە، ئۇلاردا مىللەت، ۋەتەن تۇيغۇسى بولمىغاندىكىن، پەقەت ئۆزىنىڭ ھايۋانىي نەپسى ئۈچۈن ھۆكۈمەتنىڭ يالاقچىلىقىنى قىلىدۇ- دە. قۇلچىلىقنى بازارغا

سالىدۇ، كىشىلەرنى ئويغىنىپ كېتىشىدىن ھەزەر ئەيلەپ، ئۆلارنى ئەللەيدۇ...
— بۇنداق گەپلەرنى تالا- تۈزدە قىلغۇچى بولما، خۇدانىڭ ئۆزىگە ئامانەت! پەرۋەردىگارا، ئۆزەڭ ساقلىغايسەن، بۇنىڭ ئۆزى نەقىلا ئىسيان بولماي نېمە؟ بۇنداقلا ماڭساڭ بېشىڭ ئامان قالامدىغان...— تاھىر خەلپەت ئىنىسىنى جىملەپ شۇنداق دېدى.
— بەرىبىر ئۆلىدىغان بولغاندىكىن شۇنداق ياشاپ ئۆلگەن ياخشى - دە.
— پەرۋەردىگارا! مەمتىلى ئەپەندى بىر يېرىم ئايدىلا سىلەرنى بىر پارچە چوغقا ئايلاندۇرغان ئوخشىمامدۇ؟ كېيىنچە قانداق بولارسىلەر؟
— چوغ دېگەننىڭ كېيىنى قانداق بولاتتى، كۆيۈپ تۈگەيدۇ.
— نېمە! ؟توۋا دە، ئۇكام، ئاغزىڭنى ئۇشلىما!
— شۇنداق. چوغ كۆيۈپ تۈگەيدۇ، لېكىن ئەلگە ئىسسىق بېرىدۇ. بۇ ھەر ھالدا ئىس چىقىرىپ، تۈتەپ كەتكەندىن ياخشى.
سابىت ئاكا- ئۇكىلارنىڭ تالاش- تارتىشىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ تاماق يەۋەردى. بىر ئېغىزمۇ گەپ قوشمىدى. لېكىن، تاھىر خەلپەت يازدەم سورىغاندەك ئۇنىڭغا:
— ئۇكام، سابىت ماۋۇ دوستۇڭ نىمىلەرنى دەۋاتىدۇ؟ مۇشۇنداق خەتەرلىك ئادەم بولامسىلەر، بىزنى ئەنسىرىتىپ؟ نېمىنى ئوقۇۋاتىسىلەر؟
— ھەممە گەپ ئابلىمىت قارى دېگەندەك، تاغا، سىز بىزنى مەمتىلى ئەپەندىگە تاپشۇرغاندا ئابدۇقادىر داموللامنىڭ سۆزلىرىنى نەقىل كەلتۈرگىنىڭىز ئېسىڭىزدە باردۇر؟ — سابىتنىڭ قەلبىدە يالقۇنلۇق نوتۇق ئېقىمى جۇش ئۇرۇپ تۇراتتى. ئۇ گەپنى ئاز قىلغىنى بىلەن بۇنداق قىزىشىپ كەتكەندە، تەسىرلىك، چۈشىنىشلىك ھەم چوڭقۇر، مەنىلىك سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىدە سۆرەلمىلىك، زېرىكىشلىك تەكرارلىق بولمايتتى. ئۇ ئۆزىمۇ پات- پاتلا "مەندە ناتىقلىق تالانتى بار ئوخشايدۇ، بىراق، مەن قۇرغۇرنىڭ تاتىنچاقلىقى - زە..." دەپ ئويلاپ قالاتتى، — مەمتىلى ئەپەندى ئۆز ئۆمرىدە ئەڭ ئىخلاس قىلىدىغان كىشىمۇ شۇ ئابدۇقادىر داموللا ئىكەن. ئۇ زاتنىڭ غايىسىگە يېتىش ئۈچۈن نېمە قىلىش كېرەكلىكىنى ئۆزىڭىز ئوبدان

بىلىسىزغۇ؟ ئىسسىقلىق ئالىمەن دەيدىكەنمىز، ئوتتۇندىن كېچىش كېرەك...

— سابىت سالماق ئاۋازدا ئالدىرىماي شۇنداق دېدى. ئاندىن ئۆزىگە بەك كۆپ سۆزلىۋەتكەندەك تۇيۇلۇپ، توختىۋالدى.

— ئۇغۇ شۇنداق، بىراق، ...

سابىت مېيىقىدا كۈلدى. ئۇ ئاستىلا داستىخاندىن نېرى سۈرۈلۈپ ئۆزىنى يەلپۈگەچ يۈرىكىدە تېخىمۇ كۈچلۈكرەك ھاياجان قوزغاۋاتقان جۇشقۇن ھىسياتىنى سەل بېسىۋالدى. ئەمدى قايغۇسىنىمۇ ۋاقتىنچە ئۇنۇتقانىدى.

— تاغا، كۆڭلىڭىز ماڭا ئايان، سىزدە ئارزۇ بار. لېكىن ئۇنىڭغا يېتىشنى ئويلىغاندا يوقىتىش بولىدىغانلىقىنى نىمىشقا ئويلىمايسىز؟ شەھەرگە كىرىشنى خالايسىزغۇ، هاردۇق يەتمىسىكەن، دەيسىز. قۇربان بېرىش نۆۋىتى ئۆز بېشىڭىزغا كەلگەندە ئارزۇدىن كېچىشكە تەييارلىنامسىز تاغا، بۇ پەقەت سىزنىڭلا سەۋەنلىكىڭىز ئەمەس، مىللەتنىڭ ئەجەللىك ئاجىزلىقى. بىز ئۇيغۇرلار ”ئارمانى بار، دەرمانى يوق“ دېگەندەك، ئارزۇ قىلىپ كەلدۇق. خاتىرجەمرەك مۇھىتتا تۇرغىنىمىزدا كۆڭلىمىزدە ئىستەكلەر بورانى كۆتۈرۈلدى. بىراق ھەركىم قۇربان بېرىشتىن قاچتى. ھەركىم ئۆزى زىيان تارتماي، باشقىلارنىڭ ئەمگىكى ئارقىلىق ئاداققى غايىگە يېتىشنى ئويلىدى. يەنى، ئالتە تال ياغاچ بىلەن كۆۋرۈك ياساپ يول ئېچىشقا چىدىماي، چەكسىز ئورماننىڭ ياغچىنى توشۇپ كېلىشتىن مەرھۇم بولدى، — سابىت شۇ تاپ ئۇستازى ئۆزىگە سىڭدۇرگەن نۇقتىئىنەزەرلەرنى قايتا بايان قىلىۋاتاتتى،— سىز ئاكا سۆپىتىدە ئۆز قېرىنداشلىرىڭىزغا چىدىمايۋاتقىنىڭىز راست، لېكىن ھەربىر ئاكا ئۆز ئىنىسىنى، ھەربىر ئاتا ئۆز ئوغلىنى قاچۇرۇپ تۇرۇۋالسا كىم بىزنىڭ ھۆرلىكىمىز ئۈچۈن ئىشلەيدۇ؟ ئىسانىڭ ئاسماندىن چۈشۈپ بىز ئۈچۈن جەڭ قىلىپ بېرىشنى كۈتىمىزمۇ- يا؟

سابىت بۇ ئۇزۇنغا سوزۇلغان نۇتقىدىن خىجىل بولۇپ، بۇرۇنلىرىنىڭ ئۈچى تەرلەپ كەتتى. ئۇ قاتتىق قىزىشىپ كەتكەچكە ئۇستازى بىلەن بولغان سۆھبەتلەردە كاللىسىغا ئورنىشىپ قالغان مىسال، ئوخشىتىشلارنىمۇ شۇ بويىچە سۆزلەپ كەتكەنىدى.

— ئەمدى بۇنىڭغا نېمە دەيسىز، ئاكا؟ سابىتنىڭ سۆزلىرى جايىدىمۇ؟

— ئۇغۇ راست، ئەمما قاراپ تۇرۇپ ئوتقا تىقىلىشنى كىم خالايدۇ؟ بۇ تەرىپىنى ئويلىسىلا ئادەمنىڭ رايى يېنىپ، مىڭ يىل ياشامتىم، قويغىنا، كەتكەن كۈنۈم كېتەر دېگۈسى كېلىدىكەن.

— مانا بۇ بىزدە شەخسىيەتچىلىكنىڭ ئېغىرلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. بىز پەقەت مىڭ يىل ياشىساق، قۇربان بەرگەن ئىشىمىزنىڭ پايدىسىنى ئۆزىمىز كۆرەلىسەك ۋە زېرىككچە پەيزىنى سۈرەلەيدىغان بولساق ئاندىن جاپا چېكىشكە، قۇربان بېرىشكە رازى ئىكەنمىز دە! بىزدىن كېيىنكىلەرنى ئويلىغىمىز كەلمەيدىكەن. ھەربىر ئادەم كۆز ئالدىدىكى بوغۇنلىرىنىڭ غېمىنى قىلىپ، ئۇنى ئاسىرىماقچى بولىدىكەنۇ، ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئەۋلادلار كارۋىنىنىڭ بەختى ھەققىدە ئويلىمايدىكەن. ئەجەبا. ئۇلارنى ئويلاش كۆيۈنۈش بولمىسا؟

— بولدى، ئۇكام مېنى ئىككى تەرەپتىن چوقۇپلا كەتتىڭلار. بىراق، سىلەرمۇ باللىق بولۇپ بىر نەچچە ئادەمنىڭ ھاياتىغا كېپىل بولغاندا مېنىڭ نېمىشقا بۇنداق دېگىنىمنى چۈشىنىسىلەر. سىلەرنىڭ دېگىنىڭلارنىمۇ خاتا دىمەيمەن، بىراق، مەن دادا ئورنىدا ئاكا بولۇپ تۇرۇقلۇق، ئۆز ھىمايەمدىكى كىشىنىڭ بېشىدا خەتەرنىڭ كۆلەڭگۈسى لەيلەپ يۈرگەندە خاتىرجەم بولالامدىم؟ سىلەر دەۋاتقان ئىشلارنىڭ خاسىيەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلىمەن. لېكىن شەيخ سەئىدىنىڭ "شىر بىلەن پەنجىمۇ- پەنجە ئېلىشىش ۋە قىلچىقا مۇش ئېتىش ئاقىللارنىڭ ئىشى ئەمەس" دېگەن سۆزىنى ئەستىن چىقارماڭلار. ھەر قانداق ئاتا ئۆز ئوغلىنىڭ بىھۇدە ئۆلۈشىنى خالىمىغاندەك، يەنە ھەربىر ئاتا ئۆز ئوغلىنىڭ ئەل ئاغزىدا شەرەپلىك نام قالدۇرۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. ئاكاڭلارنىڭ ئەنسىرەيدىغىنى "يىمىگەن مانتىغا پۇل تۆلەپ" قېلىشتەك چاتاق ئىشلار. قىزىشىپ كەتكەندە سىلەرنىڭ كۆزۈڭلارغا ھېچنىمە كۆرۈنمەي قالىدۇ. گويا ھەممە ئادەم سىلەردەكلا جەڭگىۋار ھالەتكە كېلىپ قالغاندەك تويۇلۇپ، ئەلدە تېخى نادان ئادەملەرنىڭ كۆپلىكىنى ئېسىڭلاردىن چىقىرىپ قويۇپ، ھېزى بولماي سۆزلەۋېرىدىغان بولساڭلار ئىشىڭلار بىھۇدە بولمامدۇ،—

تاھىر خەلپەت گويا يېقىن شاگىرتلىرىغا نەسىھەت قىلىۋاتقاندەك داۋام قىلدى، — سىلەر ئازاپتىن قۇتۇلدۇرماقچى بولۇۋاتقان بىچارىلارنىڭ ئۆزى سىلەرنى تۇتۇپ بېرىشى مۇمكىن! نادان ئادەملەرنىڭ كۆرىدىغىنى پەقەت كۆز ئالدىدىكى پايدا.

— ئۇغۇ شۇنداق بىز بۇگۇن خاپىلىقتا ئۇچرىغانىنىڭ ئۇستىگە يەنە تۆھمەتكە قىلىۋاتقىنىمىزنى ئاڭلاپ قىزىشىپ سۆزلەپ سالدۇق. سىزنىڭ ئالدىڭىزدا مۇشۇنداق سۆزلىگەن بىلەن باشقا يەردە سۆزلەپ يۈرەمتۇق.

— شۇنداق بولسۇن، يىگىتلەر، شىر ھايۋاناتلار دۇنياسىدا ئەڭ كۈچلۈك بولسىمۇ، ئەگەر ئېھتىياتتىن يىراق بولسا تۈلكىمۇ ئۇنىڭغا زەرەر يەتكۈزۈشى مۇمكىن. دېمەك، ئېھتىيات ھەركىم ئۈچۈن ئارتۇقلۇق قىلمايدۇ.

ئۇلارنىڭ بۇ ھەقتىكى سۆزى تۈگەپ، قايتىدىن سابىتقا دىققىتى مەركەزلەشتى. سابىت يەنە غەمكىنلىشىپ، پات- پات ئۇھ تارتىپ ئولتۇراتتى.

— ئۆينى پىچەتلىگىنىدىن خەۋىرىم بار، ئۇكام، ھازىرچە دوستۇڭ بىلەن مۇشۇ ئۆيدە ئۆز ئۆيۈڭدىكىدەك تۇرىۋەر، كېيىنچە خۇدا خالىسا بىر ئامالىنى قىلارمىز. — دېدى تاھىر خەلپەت كۆيۈنگەن ھالدا.

سابىت جاۋابەن بېشىنى يەرگە سېلىپ، ئۇنچىقمىدى.

*

**

سابىت ئەتىسى گۈلزادە بىلەن ئۇچرىشىشتىن ئىلگىرىكى ئۇزاققا سوزۇلىدىغان جان قىينىغۇچى ۋاقىتلارنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن ئابلىمىت قارىغا ھەمراھ بولۇپ بازارغا باردى. ئەمما بۇ يەردە كەچ قېلىپ پۇرسەتنى كەتكۈزۈپ قويىدىغاندەكلا تويۇلۇپ تەخىرسىز كېتىشكە ئالدىرىدى. ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ ئالدىرىتىشلىرىنىڭ تېگىگە يېتىپ، ئىشنى چاپسانلا تۈگەتتى- دە، قايتىشقا ھازىر بولدى.

سابىت زەگەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتىۋېتىپ رەڭمۇ- رەڭ ھالقا، ئۈزۈك، بىلەيزۈكلەرنى كۆرۈپ گۈلزادىگە بىرەر سوغات ئالغاچ كەتكۈسى كېلىپ قالدى. ئۇنىڭ ئالتۇندىن ئىشلەنگەن بويۇملارنى سېتىۋېلىشقا چامىسى يەتمەيتتى.

تۇچتىن ياسالغان ئۈزۈك بولسىمۇ ئېلىۋېلىپ مەھبۇبىسىگە كۆڭلىنى ئىپادىلىمەكچى بولدى. ئۇ تۇچ ئۈزۈكنى سېتىۋالغاندىن كېيىن يول بويى گۈلزادە بىلەن ئۇچرىشىش ھەققىدە، ئىككىسىنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشلىرىنى قانداق قىلىش ھەققىدە باش ئۇچى يوق شۇنداقلا ئېنىق ئېيتىپ بەرگۈدەك مەزمۇنى بولمىغان گادىرىماچ ئويلار بىلەن بېشىنى يەرگە سېلىپ جىم- جىت ماڭدى. ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ بۇ خىل مىجەزىگە كۆنۈك بولغاچقا، ئۇنىڭ خىياللىرىغا ھالاقىت بەرمەي جىم- جىت كېتىۋەردى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنى ئۆي ھەققىدىكى خاپىلىق ئىچىدە پۇچۇلۇنۇپ كېتىۋاتامدىكىن دېگەن ئوي بىلەن، خىيالىدىن ئازاد قىلىش ئۇچۇن بىر نەچچە قېتىم چاقچاق باشلاپ كۆرگەن بولسىمۇ، سابىت بىرە تېرىم گەپ بىلەن جاۋاب بېرىپ تۈگەتتى.

ئۇلار ئۆيگە كېلىپ سەل ھاردۇقلىرىنى ئېلىشقاندىن كېيىن، سابىت ئاستىلا سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ سۆيگۈنى بىلەن ئۇچرىشىش ئۇچۇن ماڭدى. بازار كۈنى مۇشۇ ۋاقىتلاردا گۈلزادىنىڭ ئۆيى خاس قالىدىغان ياخشى پەيت ئىدى.

سابىت باغنىڭ يان ئىشىكىگە بېرىۋىدى، ئىشىك تاقالمىغانىكەن. بۇ دېمەك ئۆيدە ئادەم يوق دېگەنلىك بولاتتى. ئۇنىڭ يۈرەكلىرى دۈپۈلدىگەن ھالدا باغقا كىرىپ، باغنى ئارىلاپ ھويلىغا قاراپ ماڭدى. باغدا شاپتۇللار پىشقان، ئالمىلارمۇ مەڭزىنى قىزارتىپ، ئىچىدىكى شېرىن سۈيىنى كۆرسىتىپ سۇزۇلۇپ قالغانىدى. سابىت شۇتاپ ھېچنەرسىگە دىققەت قىلمايتى، ئۇنىڭ خىيالى پۈتۈنلەي ۋىسالغا تەلپۈنۈش، ئىنتىزارلىق بىلەن تولغان بولۇپ، ھېلىلا بىر تۈپ مېۋە دەرىخىنىڭ ئارقىسىدىن ياكى زېچ ئۆسكەن سۈپۈرگە ئارقىسىدىن گۈلزادە چىقىپ قالارمىكىن دەپ قۇلىقىنى دىڭ تۇتۇپ ماڭاتتى.

خۇددى شۇنىڭدەكلا جىددى روھى ھالەتتە كىيىك بالىسىدەك شىڭتىيىپ، ھەر بىر تىۋىشقا قۇلاق سېلىپ كۈتۈپ تۇرغان گۈلزادە باغدىكى مېۋىلەرنىڭ شاخلىرى شاراقلىغان ھامانلا ئورنىدىن تۇردى ۋە تېخىمۇ زور دىققەت بىلەن يەنە بىردەم تىڭشىدى. شاراقشىغان ئاۋاز گەرچە سابىتنىڭ ئاۋازى ئەمەس، دەرەخ شېخىنىڭ بولسىمۇ ئۇنىڭدا ئاللىقانداق تونۇش بىر ئاھاڭ

بارده‌ك قىلاتتى. ئۇ ئىختىيارسىز كۆكسىنى تۇتۇپ چوڭقۇر بىر تىندى. بۇ چاغدا باغنىڭ ئىشكىدىن ئېڭىشكىنىچە بىر ئادەم- ئۇنىڭ تەلپۈنگەن كىشىسى هويلىغا چىقىپ كەلدى.

— نىمانداق يوقىلىپلا كېتىسىز؟ بېشىڭىزنى تېڭىۋاپسىزغۇ؟

— بېشىم ئاغرىپ قالدى... ئۆزەڭ ئوبدان تۇرغانسەن؟

— مەنغۇ خۇداغا شۈكرى، لېكىن،- زە، سىلىنىڭ مەكتەپىڭلار توغرىلىق هەرقىسما گەپلەر... كېچىسى يول توسۇپ ئادەم ئۇرىدۇ، ئاياللارنى سۆرەپ يۈرىدۇ، دېگەندەك گەپلەر تارقىلىپ كېتىپتۇ...

— قۇرۇق گەپ. ئىشەنمە ، — سابىت قىزغا قارىماسلىقىقا تىرىشىپ شۇنداق دېدى، ئۇنىڭ يانچۇقىغا سېلىۋالغان قولى غاڭزىنى سىقىمىدا ئۇياق، بۇياققا ئۆرۈپ ئويناشتىن توختىمايتى. بۇرنىنىڭ ئۇچى قىچىشقاندەك تۈيۈلۈپ، ئوڭ قولى بىلەن پات ـ پات بۇرنىنىڭ ئۇچىنى سۈرتۈپ قوياتتى.

— ئىمام نامازدا خالايىققا شۇنداق دەپتۇ. دادام شۇنداق دەيدۇ.

— هەممە ئەسكىلىكنى قىلىۋاتقانلار ئاشۇ گەپلەرنى تارقاتقانلار.

— نېمە؟ ئىماملارمۇ؟ مولللارمۇ؟ توۋا دەڭە، مەن نەچچە ئادەمنىڭ تاياق يېدىم دەۋاتقىنىنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىغان تۇرسام... ساقىلى بىلەن شۇلار چىقىپ خەقنى ئۇرامدۇ...

— ئۇرغۇچىلار ئۆزلىرى بولمىغان بىلەن كۇشكۇرتكۇچىلەر شۇلار- دە. يول توسۇۋاتقانلار بازارۋېشىلىق قانجۇقلار بولمامدۇ، بىزنىڭ باللار هەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ، بىزگە ئىشەن.

— ئەمىسە ئۇ لۈكچەكلەر بالدۇر نېمىشقا يول توسمىغان؟ ئۇ خەققۇ جىدەل قىلىپ تۇرمىسا كۆنەلگىسى ئۇيىمايدىغان ئاجايىپ بىر خەقكەن، ئەمما، يول توسقاننى، هېلىقىدەك.... گەپلەرنى ئاڭلىماپتىكەنمەن.

سابىت بۇ ئوقۇمىغان ساددا ۋە نادان قىزغا بۇ ئىشلارنى چۈشەندۈرۈشكە ئاجىز كەلگىنىدىن ئىچى تىتىلداپ كەتتى. “قېنى مېنىڭ ناتىقلىقىم؟ ئەجەپ تېپىلمايدىغۇ هېلىقىدەك گەپلەر، هەسسىنە!“ دەپ ئويلايتتى ئۇ.

— ۋىيەي، ماڭا قارىڭا، ئاۋۇ ياغلىق قان يۇقى تۇرسا، بېشىم ئاغرىتىۋاتىدۇ

دەيسىزا؟ بېشىڭىز يېرىلغانمۇ نېمە؟

— ھېچقىسى يوق، — سابىت ئەيپكارلاردەك كۆلۈمسىرەپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يەنىلا بىر مېتىر بوشلۇق بولۇپ، ئۇلار چاقچاقلاشمايتتى، نە ئامراقلىقىنى ئىپادىلەشنى ئەسلىرىگە كەلتۈرۈشمەيتتى. پەقەت تارتىنغان ھالدا ئۇياق- بۇياققا قارىشىپ، باشقا ئىشلار ھەققىدە پاراڭلىشاتتى. بۇ ھەقىقەتەنمۇ پاك ۋە سەبى، ئۇماق ۋە بالىلارچە مۇھەببەت ئىدى.

— ھېچنىمە بولمىدى دەيسىز، خېلى خوپ يېرىلغان ئوخشايدىغۇ؟ خەق دېگەندەك ئەسكىلىكلەرنى قىلىپ يۈرگەن بولسىڭىز، شۇ چاغدا يېرىلمىغاندۇ؟ — گۈلزادە شۇنداق دەپ بولۇپلا گۇمانخورلۇقىدىن خىجىل بولۇپ كەتتى. ئاق سېرىق يۈزىدە، كىچىككىنە لەۋلىرىدە دەرھال قىزىللىق پەيدا بولدى.

— مەن شۇنداق ئەسكىلىكنى قىلامدىم؟ شۇ ئىش مېنىڭ قولۇمدىن كېلەرمۇ؟ مۇشۇنداق گەپلەرنى تارقاتقانلا ئۆزلىرى خەقنى ئۇرۇپ، ئاندىن قىلغۇلۇقنى بىزگە ئارتىپ قويىۋاتىدۇ.

— ئەمىسە چېكىڭىز نېمە بولدى؟ قىزنىڭ كۆڭلىگە گۇمان سايە تاشلىغاندەك قىلاتتى.

— تۈنۈگۈن ئاشۇ دۈشمەنلەر سېتىۋالغان ئىتلا ئالدىمىزنى توسۇپ، چالما ئېتىپ يېرىۋەتتى. ئىشەنمىسەڭ مۇھەممەد قارى بىلەن ئابلىمىت قارىدىن سوراپ باق، — سابىتنىڭ بۇ گەپكە دوستلىرىنى گۇۋاھلىققا تارتىپ ئېيتقان سۆزى تولىمۇ گۆدەكلەرچە ئاھاڭدا چىقتى، ھەم ھېچ ئۇنداقمۇ سورالمايتى.

— مەنغۇ ئىشىنىپمۇ كەتمەسمەن، خەق سىلەرنىڭ يامان گېپىڭلارنىلا قىلىۋەرسە ئادەم بىر قىسىملا بولۇپ قالىدىكەن... — قىز بالىلىق چىرايى بىلەن سابىتقا يالىت ئېيتىپ قاراپ قويغاندىن كېيىن، — ئۇنداق بولغان بولسا يامان چاتاق بولدىغۇ؟ مەكتەپكە بارمىسىڭىزمۇ بوپتىكەن؟...

— مەيلى چىدايمىز، — سابىت قىسقىلا جاۋاب بەردى. ھازىر بۇ ئىشلارنىڭ ئەھمىيىتى ھەققىدە سۆزلەپ ئولتۇرۇشنىڭ ئورنى يوقىدى. ئوقۇمىغان ساددا قىز بىردىنلا بۇ ئىشلارنى چۈشەنمەيتتى.

— ئۆتكەندە مەمتىلى ئەپەندى شورۇقا كېلىپ قەدەم جايدىكى مەكتەپ پۈتكەندە ئوقۇيدىغانلارنى خەتلەپ يۈرگەنىكەن، مېنى كۆرۈپ قېلىپ ئىسمىمنى سورىغانىدى، مەن دېگىلى ئۇنىماي قاچسام، مەلىدىكىلەر ئېيتىپ بېرىپتۇ. بۇ گەپنى ئۆگەي ئانام ئاڭلاپ هارغىچە تىللىدى. دادامغا چېقىپ ئازار بەردى. ۋېيەي، بۇ مەكتەپتە ئوقۇماق هەجەپ تەسكەن، مىڭ يېرىدىن بالاسى چىقىپ...

— هېچگەپ يوق. سەن مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرۈپلا قېچىپ كېتىپسەن، بىردەم تۇرۇپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ باققان بولساڭ ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلىۋالاتتىڭ. ئۇ دېگەن خۇدانىڭ ئىنايىتى بىلەن بۆلەكچە تۆرىلىپ قالغان بىر ئىنسان دېگىنە. ئۇنىڭ مېهرىبانلىقىنى دېمەمسەن. شۇنداق بىر ئادەم يامان ئىشلارنى ئۈگىتەمدىكەن؟ خەق بىزنى هېچنىمە قىلالمايدۇ. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئامالىرى تولا، — سابىتنىڭ ئەڭ ئۇزۇن سۆزلىگەن سۆزى ئۇستازى هەققىدە بولدى.

— ماۋۇنىڭكىدەك كالتە چاپاننىمۇ بىر مۇنچە گەپ- چۆچەك قىلىشۋاتىدۇ. تېخى چاچ قويۇپسىلەر، بۇنداق تۇرسا ئاجايىپ كۆرىنەمدىكەن نېمە؟— قىز ئېهتىيات بىلەن ئۆز قارشىنى ئېلان قىلدى.

— يېڭىلىقتا كۆزگە سىغىشماي شۇنداق، كېيىنچە ئۇزۇن چاپان كىيگەن ئادەم غەلىتە كۆرىنىدىغان بولىدۇ.

ئۇغۇ شۇنداقمۇ ئوخشايدۇ. باشتا ماڭا سىزمۇ ئاجايىپ بىر قىسما كۆرۈنگەنىدىڭىز، ئەمدى خېلى سىغىشقاندەك بولۇپ قالدى. ئەمما ـ زە چاچ... چېچىڭلارنى شۇ پېتى ئۆرۈمگە كەلگىچە قويىۋېتەمدىكەنسىلەر؟ ئۇنداق قىلسا قىز بالىدەك بولۇپ قالار ـ هە؟

— ئۇنداق ئەمەس، ئەخمەق قىز، مۇشۇنىڭدىن ئۇزۇن ئۆستۈرمەي ياستىپ تۇرىمىز. مەمتىلى ئەپەندى ئۆزى ياساپ قويىدۇ.

— هە...، مەن تېخى... بىرسى شۇنداق دېگەندەك قىلدى، شۇڭا...

سابىت مەهبۇسىنىڭ ساددىلىقىدىن كۈلۈپ، ئۈچىسىدىكى كالتە چاپىنىغا بىر قارىۋېتىپ، كۆڭلىنىڭ مەمنۇنلۇق بىلەن تولغانلىقىنى هېس قىلدى.

ئۇ بۇ چاپاننى تارقاتقان كۈنى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاتىلارچە مېھرىبانلىق بىلەن تۇگمىلىرىنى ئېتىپ، ياقا- پەشلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ قويغانلىقىنى ھاياجان بىلەن ئەسكە ئالدى. ئارقىدىن ئۇ گۈلزادىگە ئېلىپ كەلگەن سوغىتىنى ئېسىگە ئېلىپ:

— ماۋۇ ئۆزۈكنى قولۇڭغا سېلىپ باقە، — دېدى.

— ۋىيەي، بۇنى سېلىۋالسام ھېلىقى ھازازۇل خېنىم بىلەن بالاغا قالارمەن،— دېدى گۈلزادە تالچىۋىقتەك زىلۋا بويىنى بىر تەرەپكە تولغاپ، ئەركىلەش ئاھاڭىدا.

— كۆرسەتمىسەڭ بولدىغۇ؟

— ئۇنىڭ كۆزىدىن قۇتۇلغىلى بولامدىغان.

— بىر يەرگە تىقىپ قوي، ئۇ يوق چاغدا سېلىۋال، يا بولمىسا تېپىۋالدىم دېمەمسەن.

— ئۇنداق دېسەم ئۇ ئېلىۋالىدۇ.

— مەيلى ئەمسە، بىر يەرگە تىقىپ تىقىپ قوي، تويىمىزدىن كېيىن سېلىۋالسەن.

— ئو ... ش، ساراڭنىڭ گەپلىرىنى!... نېمىشقىمۇ ئېيپ يۈرىدىغانسىز، بۇنداق نېمىنى...

— توي قىلمامتۇق ئەمىسە؟ — دېدى سابىت بۇگۈن سۆھبىتىنىڭ خېلى قاملاشۋاتقىنىدىن سۆيىنىپ، قىزنىڭ كېيىنكى سۆزىگە پەرۋا قىلماستىن.

— ئۇنداق گەپلەرنى قىلمىسىڭىزچۇ...مەن دەيمەن بۇ ئۈزۈكنى... بۇنىڭ ئۈستىگە پىچىقىڭىز بىلەن بىر بەلگە قىلىپ قويۇڭ.

— نېمىشقا؟

— ئىشقىلىپ شۇنداق قىلىپ قويسىڭىز...

— ھە، خاتىرە ئۈچۈنمۇ؟ ماقۇل، مەن بىر بەلگە قىلىپ قوياي، ياخشى مەنىسى بار بەلگە.

سابىت پىچاق بىلەن ئۈزۈنىڭ تۆچ بېغىغا قوشۇش بەلگىسى چىقاردى.

ئاندىن ئۈزۈكنى گۈلزادىگە بېرىپ:

— بۇ قوشۇش بەلگىسى خۇدا ئىككىمىزنى قوشقان دېگەن مەنىنى بېرىدۇ، — دېدى ناھايىتى كۆچىنىپ.

— ئو... ش، ھېلى بىكا تاشلىۋېتىمەن،— دېدى گۈلزادە ئۈزۈكنى تاشلىۋېتىدىغاندەك ھەرىكەت بىلەن.

— بولدى، ماقۇل گەپ قىلمىدىم.

— ۋىيەي، ... — دېدى گۈلزادە دەرۋازا تەرەپكە قاراپ چۆچۈپ كېتىپ، — جادىگەر كېلىپ قالغان ئوخشىمامدۇ؟...

ئۇلار دەرۋازىنىڭ يوچۇقىدىن سىرتتا بىرسىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قورقۇپ كېتىشتى. سابىت باغ تەرەپكە قاراپ مېڭىشىغىلا سىرتتىن بىر خوتۇن كىشىنىڭ چوقانى ئاڭلاندى.

— داۋزىنى ئاچ، ھەي شەرمەدە!

گۈلزادە دەرۋازىنى ئېچىشقا ئالدىرىدى. باغنىڭ يان ئىشىكىدىن چىقىپ بولغان سابىت بىچارە قىزنىڭ يەنە ئازاپ تارتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ يۈرىكى ئېچىشقان ھالدا شۇ يەردە تۇرۇپ قالدى.

— ھو، شەرمەندە زاڭكالىق! — دەرۋازىنىڭ ئېچىلغان ئاۋازى بىلەن تەڭلا گۈلزادىنىڭ ئۆگەي ئانىسى ۋاتىلداشقا باشلىدى: — ئەرگە تەگكىڭ كېلىپ كەتتىمۇ؟ ئۇ يول توسۇپ يۈرىدىغان بۇزۇق لۈكچەكلەر مېنىڭ ھويلامدا نېمە قىلىدۇ؟ ئۇ خەقنىڭ يالغۇز ئايال كۆرسە تاتقۇشلاپ يۈرىدىغىنى راستكەن ئەمەسمۇ، ۋاي شورۇم!...

سابىت ئىنتايىن كۆڭلى يېرىم ھالدا جايىدىن قوزغالدى. ئۇنىڭ ئاۋۋال ئويلىغىنى ۋە ھەممىدىن بەك ئازاپ بولغىنى ئۇستازى ھەققىدىكى كىشىلەر تارقىتىپ يۈرگەن يامان سۆزلەر ئۇچۇن ”ئىسپات“ بولغىنى، ئۇستازىنىڭ ئوبرازىغا تەسىر يەتكۈزگەننىدى. ئۇ شۇ ئازاپ ئىچىدە ئۆيىگە قايتىپ كەلدى.

ئۇ پىچەتلەنگەن ئۆينىڭ ئالدىدا ئابلەقنى ئۇچراتتى.

— سابىتكا، مەن ھېلى قېشىڭغا كىرەي جۇمۇ، گېپىم بار، — دېدى ئۇ.

سابىت ئۇنىڭغا قاراپ باش لىڭشىتىپ قويدى ۋە ”ئابلىمىت قارىنىڭ

ئۆيدە بولىمەن“ دەپ قويدى. ئۇنىڭ سۆزلەشكە زادىلا ھەپسىلىسى قالمىغانىدى. ئۇنىڭ دىلىنى ئېزىۋەتكىنى ئۆيگە كىرەلمەيدىغانلىقى ئىدى. ئۆي ھەققىدىكى قاراڭغۇ ئىستىقبال يادىغا يېتىش بىلەن ئۇنى چەكسىز ئەلەم ھېسسى ئوراپ ئالدى.

ئابلىمىت قارى ئۇنىڭ كەيپىياتىغا قاراپلا بۈگۈن چاقچاق قىلىشقا بولمايدىغانلىقىنى بىلدى. ئادەتتە سابىت گۈلزادە بىلەن كۆرۈشۈپ كەلگەن كۈنلىرى دوستلىرى ئۇنى چاقچاق بىلەن كۆمىۋەتتى. ئابلىمىت قارى دوستى ئۈچۈن بىر ئاسانلىق ياراتماق بولۇپ، تاكچىدىن بىر نەچچە پارچە كىتاپ ئېلىپ ۋاراقلاشقا باشلىدى. سابىتمۇ ئىختىيارسىزلا ئۇنىڭ قېشىدىكى كىتاپتىن بىرنى ئېلىپ ۋاراقلاپ ئولتۇردى. شۇ چاغدا ئابلەق كىرىپ كەلدى.

— سابىتكا، ساڭا بىر نېمە دەيمەن، ماقۇل دەمسەن؟ — دەپ سورىدى بالا سابىتنىڭ پەرىشانلىقىنى چۈشەنمەستىن .

— ماقۇل دەيمەن، دەۋەرگىن.

— ئاۋۇ كۈنى ئۆزەمنىڭ ئانىسى بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپتىكەن، ماڭا ئۈزۈن بىر بوي تىزىق[1] بەردى. بىر تال مېغىزنى ئاغزىمغا سېلىپ بولۇپ بىر ئىش يادىمغا يەتتى. سەن تېپىپ باقە، يادىمغا كىم كەلدى؟

— داداڭمۇ؟

— ياق، دادام ئەمەس، تاپالمىدىڭ. سەنمۇ تېپىپ باق ئابلىمىت قارىكا.

— ئۆز ئاناڭ بەرگەن تىزىقنى يېمەي كىمگە تۈگۈندۈڭ؟ داداڭغا بولمىسا كىمگە؟

— تاپالمىدىڭلارمۇ؟ شەرىڭلارنى بەردىڭلارمۇ؟

— ھە، بەردۇق، ئۆزەك ئېيتىپ باقە، — دېدى ئابلىمىت قارى. ئۇ جىملىقنىڭ بۇزۇلغىنىدىن خۇشالىدى.

— ئەپەندى دادام يادىمغا يېتىپ، مېغىز گېلىمدىن ئۆتمىدى.

— قانداق قىلاي دەۋاتىسەن؟

[1] بۇرۇنلاردا ئۇرۇك مېغىزى يىپقا ئۆتكۈزۈلۈپ قىسقىسى 30 سانتىمېتىر، ئۇزۇن بولغاندا بىرەر مېتىر چامىسىدا تىزىق قىلىناتتى ۋە بۇ يېقىن ئادەملەرگە سوغا قىلىناتتى، — ئا.

— مانا تىزىق، مەن بۇنى بىر يەرگە تىقىپ قويۇپ ساقلىدىم. ئەپەندى دادامنى كېلەرمىكىن دېسەم كەلمەيۋاتىدۇ. خەقلەر ئەسكى گەپلەرنى قىلىۋاتىدۇ. بىرسى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالمىغاندۇ؟ پاتراق كەلمىسە مېغىزنى يەپ سالارمەنمىكىن دەپ قورقىمەن. شۇڭا سەن ئالغاچ بارساڭمىكىن دەيمەن. ئالغاچ بېرىپ ئۆزىگە بەرگىنە، ئۇ بۇ يەرگە كەلمىسۇن، بۇ يەردىكىلەر هازىر ئۇنى تىللاۋاتىدۇ، ئۇرىۋەتمىسۇن...

— ئۆزەڭ يەۋەرگىن، هېچقىسى يوق. ئەپەندى بالىلارنىڭ نەرسىسىنى يىمەيدۇ، ئۆزەڭ يىسەڭ ئۇ تېخىمۇ خوش بولىدۇ.

— ياق، سابىتكا، سەن ئۇنىمىساڭ ئابلىمىت قارىكام ئالغاچ بارسۇن. ئەپەندى دادام بېشىمنى ساقايتىۋاتسا،... هازىر مەن دېگەن توپىدا ئوينىمايمەن... قاراپ باقە، مانا، بېشىممۇ ساقايغىلى ئاز قالدى.

سابىت بالىنىڭ بېشىنى سىلاپ، ئۇنى باغرىغا باسقۇسى كەلدى. ئۇنىڭ كۆز جىيەكلىرى ئېچىشقاندەك بولۇپ، تەتۈر قارىۋالدى. ئۇنىڭسىزمۇ كۆڭلى ئېزىلىپ تۇرغان سابىتقا بالىنىڭ ساددا ئەمما ئاقكۆڭلى ئايان بولۇپ، بالىدىكى ياخشىلىققا قايتۇرىدىغان ئىنكاستىن قاتتىق تەسىرلىنىپ كەتتى.

— ماقۇل، ئابلەق، تىزىقنى ماڭا بەر، مەن ئەپەندى داداڭنىڭ قولىغا يەتكۈزەي، — دېدى. ئۇ يىغلىۋېتىدىغاندەك تاۋۇش بىلەن.

— توپا بولۇپ كەتمىسۇن، ئەپەندى دادام مەينەت بولغاننى يامان كۆرىدۇ ئەمەسما.

سابىت ئەمدى سۆزلىيەلمەيلا قالدى. بۇرۇن تۆشۈكلىرى ئىتتىك- ئىتتىك كېڭىيەتتى. ئەمما سەبى بالا تاپىلاشلىرىنى تېخى تۈگەتمىگەنىدى.

ئابلىمىت قارى سابىتنىڭ ئورنىدا بالىغا ۋەدىلەر قىلىپ ئۇنى يولغا سېلىپ قويدى. ئاندىن سابىت بىلەن يالغۇز قالغاندىن كېيىن ئۆز- ئۆزىگە دەۋاتقاندەك:

— مۇهەممەد قارى كەلسە مەكتەپكە ماڭساق بولاتتى، — دەپ قويدى.

ئون ئالتىنچى باب

يەنە يۈز يىلدىن كېيىن، بەش يۈز يىلدىن كېيىن، مىڭ يىلدىن كېيىن ياكى ئۇزۇن، ياكى قىسقا ۋاقىتتىن كېيىن ھامان بىر كۈنى ھىندىيانلارنىڭ نەسلى قۇرۇپ كېتىدۇ. چۈنكى ئۇلار ھازىرقى زامان مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىشقا ئۇنىمايدۇ.

— بەي ياڭ "رەزىل جۇڭگولۇقلار" (دەۋر ئەدەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى [جىلىن] 1987-يىل خەنزۇ نەشرى)

1

سەلبىي كۈچلەر پەيدا قىلغان توسقۇنلۇق تۈپەيلى مەكتەپتىكى ئوقۇش تازا يۈرۈشمىدى. باللار بىر- ئىككىدىن ئازىيىپ، قىرىق نەچچىگە چۈشتى. كېيىن بىراقلا ئوتتۇزغا چۈشۈپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندى كەلمىگەن باللارنىڭ ئائىلىسىگە سۆھبەتكە بېرىپ بىر نەچچىنى تېپىپ كەلسە ئەتىسى باشقا بىر نەچچىسى دەرس ۋاقتىدىلا دەرىزىلەردىن سەكرەپ قېچىپ كېتەتتى. دېرىزە تۈۋىدە ھەر قاچان ئوقۇغۇچىلارنى چاقىرغۇچىلار، قېچىپ چىقىشقا كۈشكۈرتكۈچىلەر بولاتتى.

باللارنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكى كەلمىگەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى تولىمۇ ئازابلاندى. گەرچە ئۇ باشقا باللارغا يامان تەسىر بېرىپ قويماسلىق ئۈچۈن خۇشخۇي كۈلكىسىنى كۈلۈپ، جاراڭلىق سۆزلەپ يۈرۈۋاتسىمۇ يۈرىكى ئەڭ ئېغىر ئازاپقا دۇچ كېلىۋاتقاندەك زىدە بولۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ مەكتەپتىكى مەشغۇلات تۈگىگەندە ئائىلە سۆھبىتىگە باراتتى. ئۇ يەردىن قاراڭغۇلۇقنىڭ قارا

پەردىسى ئالەمنى قاپلىغاندا ھارغىن ۋە روھسىز ھالدا قايتىپ كېلەتتى. مانا شۇ چاغدىلا ئۇنىڭ قانچىلىك ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرىۋالغىلى بولاتتى. بۇ چاغدا ئۇ ئېچكى ئازابلىرىنى يوشۇرۇپ ئولتۇرمايتتى. نىزامىددىن ئۇنىڭ ئېغىر- ئېغىر تىنىشلىرىغا قاراپ زادىلا چىداپ تۇرالمايتتى. ئۇ بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى بىلگەچكە نېمە دەپ تەسەللى ئېيتىشنى بىلمەي ئىلاجىسىز ئادەتتىكىدەكلا تېنىچلىق سوراپ قوياتتى- دە، ئىنىسىنى مەيلىگە قوياتتى. باللارمۇ بۇ ئۆيدە ئاللىقاندداق مۇسىبەت بولغاندەك ئارتۇق غىلىۋە، ئەركىلەشلەرنى قويۇشقان، ھەممە جىم- جىت ۋە سۈكۈتتە ئىدى. ھەممە ئادەم قەلبىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغا يوشۇرۇپ، ساداسىنى ئاڭلاتمايۋاتقان ئازاپ مانا شۇ مەھەلدە پىيانىنونىڭ تىلىرىدىن ئەتراپقا ئاستا تارىلاتتى.

ئاھ، پىيانىنو، قايغۇنى نەقەدەر ئەينەن ۋە ئېچىنىشلىق سۆزلەيسەن ـ ھە! كېچە جىمجىتلىقىدا ئەنە شۇ يىغلامسىرىغاندەك ئاۋاز، ئەنە شۇ بىچارىلەرچە ئىلتىجا ئەتراپنى ئۆزىنىڭ شەكىلسىز جىسمى بىلەن تولدۇراتتى. ئۇنىڭغا جۇر بولۇپ، گويا مۇزىكىغا سەپلەنگەن تېكىستتەك، بۇ سادالارنىڭ مەنبىئى بولغان يۈرەكتىن خىيالنىڭ كارۋىنى يولغا چىقاتتى. بۇ كارۋان ئىگىسىز باياۋاندا مۆڭلۈق كولدۇرمىلارنىڭ ئەللىيىدە سىلىق تەۋرىنىپ كېلەتتى...

... گۈزەل ۋە ساپ ھاۋالىق ئىستانبۇل بوغۇزى، يۇلتۇزلۇق ئاسماندەك چىراقلارغا تولغان گۈزەل ئىستامبۇل ۋە ئۇنىڭ مەرمەرە دېڭىزىدا كۆرۈنۈپ تۇرغان شولىسى... ئابدۇللا ئەپەندىنىڭ ئۈمۈدسىز قىياپەتتىكى ئىلتىجاسى، زاۋۇت خوجايىنى بولۇش، كەلگۈسىدىكى مىليونېر... ئادەمنى قايغۇ باسقاندا نېمىلەرنى ئويلىمايدۇ؟ نېمىلەر كۆڭۈلدىن كەچمەيدۇ؟

خىياللارنىڭ مۇئەللىپى بېشىنى جىددى سىلكىدى. پىيانىنودىن نارازى سادالار كۈچلۈك- كۈچلۈك ئاڭلاندى. ئارقىدىن ئۇنىڭ ساداسى يەنە پەس ئاڭلىنىشقا باشلىدى، ئەمما ئۇنىڭدا ھەسرەتلىك تىنىشقا ئوخشاپ كېتىدىغان ئالامەتلەر يوق، گۈزەل ۋە بەختىيار كەچمىشلەر، خاتىرجەم تۇرمۇشنى سېغىنىشقا ئوخشىمىغان سادالار قىسمەن شوخ ۋە رومانتىك تۈس ئالغان ھالدا ئەتراپقا يېيىلىشقا باشلىدى. شەمەيدە قالغان مۇلايىم ۋە

كۆيۈمچان خوتۇنى سەرۋەر، بىرىدىن- بىر ۋارىسى ئابدۇسەمەد، كەمبىغەل بولسىمۇ ئىناق، ئىجىل، بەختىيار ئۆتكەن ئائىلىۋي تۇرمۇش بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتتى. ”ئاھ سەرۋەر، مەن سىزگە يۈز كېلەلمەيمەن،... سىز مېنى قانچىلىك چوڭ ئۈمدلەر بىلەن سەپەرگە ئۇزاتقان... ئاھ ئوغلۇم ئابدۇسەمەد! سېنىڭ داداڭ نەقەدەر يارىماس ئادەم!...“ ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرى ئېچىشقاندەك بولۇپ كەتتى...

بۇ كۈنلەر ئەنە شۇنداق ئۆتمەكتىدى. بەزىدە نىزامىددىن ئۆزىنى تۇتالماستىن:

— جېنىڭنى قىيىنغىچە سەنمۇ خەقتەك بولساڭ، خەق قىلغاننى قىلىپ ياشىساڭمۇ بولىدۇ، شۇ... — دەيتتى.

— ياق... — دەپ باش چايقايتتى ئىنىسى.

...

ئۇ هارغىن هالدا ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە مەجىددىن دوختۇر ئۇنى كۈتۈپ ئولتۇرغىلى ئالتە سائەت چامىسىدا بولغانىدى.

نىزامىددىن بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان بوۋاي، ئىشىكتىن كىرىپ كەلگەن تەۋپىقنىڭ بېشىدىن ئايىغىغىچە سەپ سېلىپ قاراپ چىقتى: تەۋپىقنىڭ كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان، ئۈستى- بېشىنى چاڭ- توزاڭ باسقان، بىر مۈرىسىدە ھىلال ئەھمەر سىزىلغان دورا سومكىسى، بىر قولىدا قارا خۇرۇم سومكا... بوۋاينىڭ قوللىرى هاسىسىنى پىرقىرىتىشتىن توختاپ، ياش دوستىنىڭ بۇ هالىتىگە چىداپ تۇرالماي، يىغلىۋېتىدىغاندەك قىلىۋاتىسىمۇ، يەنىلا بۇنداق قىلىشنى لايىق كۆرمەي:

— بەللى، مېھماننى ساقلىتىپ قويۇپ ئۆزىڭىز نەلەردە يۈرىسىز، دوستۇم؟

— دېدى ئۇ تەۋپىقنىڭ كەيپىنى سىناپ بېقىشقا باشقا لايىقىدا گەپ تاپالماي

— تېنچلىق تۇردىڭىزمۇ، دوختۇر؟ مۇشۇنداق نەس باسقان ۋاقىتتا كەپ قالغاندىكىن ئەيىپ ئۆزىڭىزدە. بىر ئاي ئىلگىرى كەلگەن بولسىڭىز مەكتىپىمدىن، تەلەبىلىرىمدىن سۆيۈنۈپ كېتەتتىڭىز، ...ـ ئۇ نەرسە- كېرەكلىرىنى قويۇپ دوختۇر بىلەن قۇچاقلاشتى، جىم- جىت قۇچاقلىشىش

نورمالدىكىدىن سەل ئۇزاق سوزۇلۇۋىدى، تەندىن- تەنگە ھەسرەتنىڭ ئىغىرلىقى كۆرۈنمەس دولقۇن بولۇپ ئۆتكەندەك، مەجىددىننىمۇ ئازاپلىۋەتتى. ئۇ دەرتكە پاتقان ئوغلىنى قۇچاقلاۋاتقان ئاتىدەك ئۇنى سىلىكىپ ئىغىتىپ، مېھرىنى ئىپادە قىلاتتى.

— بولدى، سۆزلىمەڭ، بايىدىن بېرى نىزامىددىن ئىككىمىز ئۇزاق پاراڭلاشتۇق. بىلەمسىز، مەن بۇ ئۆيگە كەلگىلى ئالتە سائەت بولدى. بىز ھەممە ئىشلار ئۈستىدە سۆزلىشىپ بولدۇق.

— شۇنداقمۇ؟ — تەۋپىق مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ، مەيدە يانچۇقىدىن سائىتىنى چىقىرىپ بىر قاراپ قويدى،— ئۇنداق بولسا مەن بېشىمغا كەلگەن سەۋدالەر ھەققىدە سۆزلەش ئازابىدىن قۇتۇلۇپتىمەن ـ دە؟

— شۇنداق، سۆزلىمىسىڭىزمۇ بولىدۇ. مەن سىزگە مەھمۇد مۇھىتىغا ھال ئېيتىپ بېرىڭ دېگەن مەسلىھەتنى بېرىمەن. ئۇ كىشىنىڭ سىزنى قوللىشىدا گەپ يوق. شۇنداق قىلىسىڭىزلا ئىشىڭىز يۈرۈشۈپ كېتىدىغۇ؟

— شۇنداقمۇ؟ دېمەك باشقا مەسلىھەتلەر ئۈچۈن ئورۇن يوقكەندە؟

— گەپ يوق، — مەجىددىن ئەپەندى خاتىرجەم ھالدا ھاسىسىنى پىرقىرىتىپ، تەۋپىقنىڭ كۆزىگە قارىدى.

— ئۇنداق بولسا بۇ ھەقتە ئەتە سۆزلىشەيلى. ھازىر سىز قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن يېڭىلىقلىرىڭىز ھەققىدە سۆزلەڭ. يۈسۈپ، شەۋقى، ئەخمەد ئەپەندىلەر قانداق تۇرىۋاتىدۇ؟ توختاجى سەپەردىن كەلگەندەكمۇ؟

مەجىددىن ئۇنىڭغا قەشقەردىكى ئەھۋاللارنى قويماي سۆزلەپ بەردى ھەم ئۆزى تۇزگەن ھېيزى سىھەت دەرسلىكىنى سومكىسىدىن ئېلىپ بەردى.

نىزامىددىننىڭ ئۈچىنچى ياكى تۆرتىنچى قېتىم ئەسكەرتىشى بىلەن ئاندىن ئۇخلاش ئۈچۈن سۆھبەتنى توختىتىشتى.

ئەتىسى ناشتىدىن كېيىنلا تەۋپىق مەجىددىن ئەپەندىگە خوشال ھالدا:

— سىزنىڭ مەسلىھەتىڭىزگە قوشۇلىمەن، دوختۇر، مامۇت سىجاڭغا ھال ئېيتىپ بارىمەن. بىراق، بۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ ياخشىسى تەلەبىلىرىمنىڭ ھەممىسىنى قاتار قىلىپ بىللە ئېلىپ بارغىنىم ياخشىدەك تۇرىدۇ. ئۇ

ئادەمنى تەسىرلەندۈرمەك، ئېچىندۇرماق تېخىمۇ ياخشى ئۈنۈم بېرىشتە گەپ يوق. مۇنداقلا بېرىپ ئۆزەم ھال ئېيتسام ئۇ ماڭا بىر ئادەمگە بېرىلىدىغان ياردەم، بىر كىشىلىك ھېسداشلىق بىلەن چەكلەنمەمدۇ؟ پىسخىك ئۈنۈم يېقىنى ئويلاپ كۆردۈڭىزمۇ؟

— بۇنى - زە كېچىچە ئويلاپ، پايدا زىيىنىنى دەڭسەپ چىقىپسىز- دە؟

— بۇلا ئەمەس، مەن كىچىككىنە سەھنە ئەسىرنى ئويلاپ چىقتىم ھەم ئەتىتىگەن ئورنۇمدىن تۇرۇپلا ئۇنى يازدىم. سىز ماڭا ياردەم بېرىشكە رازى بولسىڭىز، مەن يۇرت ئارىلاپ بۇ ئويۇننى ئويناپ چىقىمەن. تارقىلىپ كەتكەن تەلەبىلىرىمنى يىغىش ئۈچۈن مۇشۇنداق تەشۋىقات ئېلىپ بارماقچىمەن. شۇنىسى مېنى خۇشال قىلىدۇكى، تەلەبىلەردە چاتاق يوق، ئۇلار مەكتەپتىن بىزار ئەمەس. شۇڭا ئۇلارنى قىزىقتۇرۇپ، يەنە مەكتەپكە قايتۇرۇپ كېلىش كېرەك. بولۇپمۇ قەشقەرگە ئاپىرىدىغانلىقىمنى ئۇقسا ئۇلار ئاتا- ئانىلىرىنىڭ توسقىنىغا قارىماي مەكتەپكە كېلىشى مۇمكىن.

— مەن نېمە قىلىپ بېرىمەن.

— سىز نادان دادىنىڭ رولىغا چىقىسىز. بۇ ئىككى كىشىلىك سەھنە ئەسىرى، ئىككىمىز دادا- بالا بولۇپ چىقىمىز. ياخشى بولغان يېرى شۇكى، سىزگە يالغاندىن ساقال ياساشنىڭ ھاجىتى يوق، ھاسىڭىزمۇ جايىدا.

— ھا ھا ... مەن ئەمدى ئارتىس بولىدىكەنمەن- دە؟ بۇ ئىشىڭىز تازا...

مەجىددىن ئەپەندى رول ئېلىپ سەھنىگە چىقىشتىن خىجىللىق ھېس قىلىسىمۇ، شۇ تاپ تەۋپىقنىڭ ئىنتايىن يامان ئەھۋالدا قالغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۇنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلمىدى. ئەكسىچە بۇ ئوت يۈرەك كىشىنىڭ ۋەتەن، مىللىتى ئۈچۈن ئاخىرقى تىرىشچانلىقىنىمۇ ئايىمايدىغان ئاجايىپ روھى ئۇنى غايىۋى بىر ئالەمگە باشلاپ كەتتىكى، ئۇ ئۆزىنى بەينەلمىنەلچى دوختۇر ھېساپلىسىمۇ، بۇنداق روھ ئالدىدا تولىمۇ بىچارە ھالدا قالغاندەك، كۆپ تۆۋەن بىر مەۋقەدە تۇرىدىغاندەك ھېس قىلىپ، ياش دوستىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ئاللىقانداق ئۇلۇغلۇقتىن ئېرىپلا كەتكەندەك بولدى. شۇڭا تەسىرلەنگەن روھى ھالىتىنى يوشۇرۇپمۇ ئولتۇرماي:

— نېمە ئىشقا سالىمەن دېسىڭىز مەيلى، ئىختىيارىڭىزغا ئۆزەمنى تاپشۇردۇم، ئوغلۇم، — دېدى تىترەپ چىققان ئاۋازى بىلەن.

هايال بولمايلا تەۋپىق خاترىسىنى ئېلىپ چىقىپ سەھنە ئەسىرىنى ئوقۇپ بەردى. ئاندىن سەھنە سۆزىنى تەقسىم قىلدى. بۇ ناھايىتى ئاددى، شۇ زامان، شۇ ماكاندىكى تاماشىبىنلارنىڭ سەۋىيىسىنى نەزەرگە ئېلىپ يېزىلغان ئەسەر بولۇپ، ئاتا- بالا سەھنىگە چىقىپ دە- تالاش قىلاتتى. دادىسى بالىسىنى ئوقۇتمايمەن دەپ تىللايتتى. بالا بولسا ئوقۇيمەن دەپ چىڭ تۇراتتى. شۇ چاغدا بالىسى مۇنداق قوشاق ئوقۇيتتى.

ھەي، ئاتايۇ- ھەي، ئاتا،
سەن ئاتايۇ، مەن بالا.
مېنى ئوقۇشتىن قويمىغىن،
سەن ئۆزەڭ چالا موللا.

دادىسى: چالا موللا بولسامەن،
مۇسۇلمان ئەلھەمدۇلىللاھ.
بەش نامازنى بىلىۋال،
بىلمىسەڭ يامان بولا.

بالىسى : ئاتا، سەندىن سورايمەن،
ئوقۇپ ئادەم بولايمەن.
ئوقۇپ ئادەم بولغاندا،
خىزمىتىڭنى قىلايمەن.

دادىسى: سەن ئوقۇپ ئادەم بولساڭ،
ئىداردا ئولتۇرساڭ؛
مېنى بىر پۇقرا بىلىپ،
كۆندە سالۇرسەن ئالۋاڭ.

بالىسى: ئەلۋەتتە ئالۋاڭ سالىدۇ،
يالغاندىن خەقنى ئالدىساڭ.
ئاتا سەندىن سورايمەن
نادانلىقنى تاشلىساڭ.

دادىسى: ئەستەغپۇرۇللا، يا ئاللا!
نىم بوپتىكەنتى ياش باللا.
ئالۋاڭ سالغان يەرلەردە،
مەدەت بەرسۇن بىر ئاللا.

بالىسى: (يەنە بىر مۇنچە قوشاق ئېيتىشىدىن كېيىن ئاخىرىدا) [ناخشا]:
كۆردىڭىزمۇ جانىم ئاتا مەكتەپ ئېچىلدى،
تەلەبىلەر ئىلىم- ئېرپانسىرى ئۆمتۇلدى.
ئوقۇش ماڭا نېمە ئۈچۈن مەنئىي ئېتىلدى؟
شۇڭا مېنىڭ كۆزلىرىمدىن ياشلار تۆكۈلدى.

. . . .

شۇ تەرىقىدە، ئۇلار تەبىئىي ۋە كومىدىيىلىك ھەرىكەت ئارىلاش شېئىر ئېيتىشىپ، ئاخىرىدە نەسرىي يول بىلەن بىر- بىرىگە سەۋەب كۆرسىتىپ، دادىسى قايىل بولۇپ، بالىنى ئوقۇتۇشقا رازى بولىدىغان قىلىپ ئاخىرلاشتۇراتتى. ئاشۇ شارائىتتا بۇنىڭدىن مۇرەككەپ ئەسەرنى دەرھال ئۇرۇنداپ چىقىشقا ئىمكانىيەتمۇ يوقىدى شۇنداقلا زوقلانغۇچىلارنىڭ سەنئەت سەۋىيىسىمۇ قوبۇل قىلالمايتى.

تەۋپىق مەجىددىن ئەپەندىگە تېگىشلىك بولغان سەھنە سۆزىنى ئايرىم كۆچۈرۈپ بەرگەندىن كېيىن ئىككىسى ئۆگۈرۈشقا- دارىلمۇئەللىمىنگە كەتتى.

مەكتەپتە مۇھەممەد قارى مەشرەپ قاتارلىق ساز چالالايدىغان باللار سەھنە ئەسىرىگە تەڭكەش قىلىنىدىغان مۇزىكىنى چېلىشنى، دۇمباق، بارابان، ناغرا قاتارلىقلارنى چالىدىغان ئوقۇغۇچىلارنى بەلگىلەپ، مەشىق قىلدۇرۇشنى باشلىۋەتتى. بۇ ۋاقىت ئىچىدە مەجىدىن دوختۇر سەھنە سۆزىنى يادلاپ كۆل بويىدا ئايلىنىپ يۈردى.

شۇنداق قىلىپ، دەرس توختىتىلىپ، تەشۋىقات قوشۇنى تەربىيىلەش باشلىنىپ كەتتى.

2

خۇشچاقچاق كىشىنىڭ بۇگۈنىمۇ،
ئەتىسىمۇ قۇۋناق ئۆتىدۇ.

— ل. ن. تولستوي

كۈندۈزى سەنئەتتىن پايدىلىنىپ تەشۋىقات ئېلىپ بېرىش، كېچىسى ئائىلەردە سۆھبەتتە بولۇش، نەتىجىسىدە يۇمشاق كۆڭۈل، ساددا دېھقانلار ئۇنىڭغا يۈز كېلەلمەي باللارنىڭ مەكتەپكە بېرىشىغا قوشۇلدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزلىرى مەكتەپكە بېرىشقا تېخىمۇ قىزغىن، پەقەت ئاتا-ئانىلىرىنىڭ زورىدىنلا ئائىلىدە قامىلىپ ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولغاچقا، ئۇلارنىڭ مەيدانى تېخىمۇ ئېنىقىدى. شۇنداق قىلىپ ئوقۇغۇچىلار يەنە مەكتەپكە يىغىلدى.

مەجىدىن ئەپەندى شۇندىلا ئۇھ تارتىپ:

— مېھمان بولۇپ چىققىنىمغىمۇ تويغۇزدىڭىز، ئەمدى قايتىشىمغا رۇخسەت قىلارسىز؟ — دېدى چاقچاق قىلىپ.

— كەچۈرسىز، دوختۇر، بەكمۇ زۆرۈر چاغدا ئەسقاتقىنىڭىز ئۈچۈن رەھمەت ئېيتىش بىلەن بىللە، ئاران بىر مېھمان بولۇپ چىققىنىڭىزدا ئىشقا

سالغىنىم ئۈچۈن ئۆزر سورايمەن. ئەمدى كېتىمەن دېسىڭىز ئارتۇق تۇتۇپ قالالمايمەن، دوستلارغا سالام ئېيتىڭ. مەنمۇ يېقىن ئارىدا يېتىپ بارىمەن، — تەۋپىق دوختۇرنى شۇنداق ئۇزىتىپ قويدى.

ئۇ خېلىدىن بېرى سىدىقبەگ بىلەن كۆرۈشمىگەنىدى. ئۇ كىشىنىڭ ھازىرقى مەيدانى قانداق؟ پىتنە- پاساتلارنىڭ كۆپىيىشىدىن كېيىن ئۇ قانداق ئويلاۋاتىدۇ؟ بۇلارنى بىلىپ باقماقچى بولۇپ مەكتەپتىن بالدۇرراق يېنىپ سىدىقبەگ بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئاتلاندى.

ئۇ سايدىن ئۆتۈپ مەشھەدنىڭ بىر تار كوچىسىدا كېتىۋېتىپ تۇرسۇنتازنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ كېتىۋاتقان مەمتىمىن بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. مەمتىمىننى ئۇزىتىپ چىققان بولسا كېرەك، بىر ياسانچۇق ئايال دەرۋازىدا غىل- پال كۆرۈنۈپلا ئۆزىنى ئىچكىرىگە دالدىغا ئالدى. تەۋپىقنىڭ كۆڭلىدە خاتىرىسدە بۇ ئايال دەرھال پەيدا بولدى. ئۇ بۇ ئايالنىڭ ئۆزلىرىگە تۆھمەت قىلىپ گەپ تارقىتىپ يۈرگەن ياكى ھەقىقەتەنمۇ ئاللىقانداق بۇزۇق لۈكچەكلەرنىڭ زورلىقىغا ئۇچراپ ئۇۋال قىلىنغان ھەم نەتىجىدە شۇ لۈكچەكلەرنى يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى دەپ ئويلاپ قالغان زۆھرە سەتەڭ ئىكەنلىكى ئېسىگە كەلدى. ئۇ مەمتىمىننىڭ ھاراقكەش، نەشىكەش، قىمارۋاز، جېدەلخور بۇزۇقچىلىق قولىدىن كېلىدىغان ئادەملىكىنى سىرتتىن بىلەتتى. ھەتتا بەزىلەر ئۇنى سوۋېتتە بولشۇۋىك بولۇپ كەلگەنمىش دېيىشەتتى، توختى زۇنۇن بىلەن سىرلىق مۇناسىۋىتى بارلىقى توغرىسىدىمۇ مىش- مىشلار باردى. شۇڭا ئۇنىڭ كۆڭلىدە دەرھال گۇمان پەيدا بولدى. ”بۇ ئايال بىلەن بۇ لۈكچەكنىڭ مۇناسىۋىتىنى نېمە دەپ چۈشىنىش كېرەك؟ ئۆتكەنكى ئىشلار مۇشۇ لۈكچەكنىڭ قىلىپ يۈرگەن ئىشى بولۇپ، شۇ چاغدا تونۇپ قېلىنغان بولسا، بۇ ئىشنى مەخپىي تۇتۇشقا يالۋۇرۇپ، بۇ ئايالنى قولغا كەلتۈرىۋالغانمىدۇ؟ ياكى بۇ ئايال باشتىلا مۇشۇلارنىڭ بۇيرىقى بويىچە شۇنداق قىلغانمىدۇ؟ نېمىشكە بىر لۈكچەكلەر گورۇھى بىزگە ئۆچلۈك قىلىدۇ؟ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا قۇتراتقۇلۇق قىلىۋاتقان بىر سىياسىي كۈچ بارمۇ - يوق؟...“ ئۇ كېتىۋېتىپ شۇنداق خىياللارغا كەلدى. ئۇ بۇ خىلدىكى ئوي-

خىياللىرىنى كۈن پېتىش تەرەپكە قايرىلغان يەنە بىر تار كوچىنىڭ ئاخىرىدىكى سىدىقبەگنىڭ قورا- جايى كۆرۈنگەنگە قەدەر داۋام قىلدى. ئۇ بەگنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈپ، ئېتىنى دەرۋازا ئالدىدىكى سۆگەتكە باغلاپ قويدى. ئۇ قىيا ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن هويلىغا كىرگەندە هويلىدىكى رېدە تۇۋۇدە تۇرغان مەلىكىزاد بىلەن روبىرو كېلىپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندى رېدىنىڭ قويۇق غوللىرى ئارىسىغا قاراپ تۇرۇپ سورىدى:

— سىدىقبەگ ئۆيدىمۇ؟

— سىدىقبەگ ئۆيدە،... ياق،... تالاغا چىقىپ كەتكەن، — دەپ دۇدۇقلىدى ياش جۇۋان. ئارقىدىنلا يەنە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چاپسانلا كېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەندەك ئالدىراپ قوشۇپ قويدى، — بىراق، كېلىدىغان ۋاقتى بولۇپ قالدى.

— قۇرەيش خېنىم يوقمىدى؟

— ئۆيدە بار... — دېدى نەۋ جۇۋان شۇنداق دەپلا ئىتتىك ئۆيگە قېچىشقا ئالدىراۋاتقاندەك هەرىكەت بىلەن.

مەمتىلى ئەپەندى قىزنىڭ هودۇقۇشلىرىدىن سېھىرلەنگەندەك ئىختىيارسىز ئۇ تەرەپكە بېشىنى بۇرىۋىدى، مەلىكىزادنىڭ دەل ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قىزىرىپ كەتتى. قىز بولسا تېخىمۇ ئۆزىنى يوقىتىپ، كۆزىنى يوشۇرىدىغان جاي تاپالماي قالدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ كۆزى بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشتىن قېچىپ، تۆۋەن قارىۋالدى. ئۇ خۇددى بىرەر ئەيىبلىك ئىش قىلىپ قويغاندەك ئوڭايسىزلىنىپ كەتتى. بىراق ئۇ قىزنىڭ يارىشىملىق كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان كۆكرىكىنى، زىلۋا بېلىنى، ئۆزىگە خوپ ياراشقان خوتەن ئەتلىسىدىن تىكىلگەن كۆينىكى، خۇرۇم ئايىقىنى كۆرۈپ تۇراتتى. قولى بولسا مۇۋاپىقراق جاي تاپالمىغاندەك گاھ ئالدىغا چۈشۈپ تۇرغان بىر ئۆرۈم چېچىنى ئوينىسا، گاھ كۆينىكىنىڭ بەل بۇرمىسىنى مىجىقلايتتى، بۇ چاغدا ئۇنىڭ بەللىرى لىغىلداپ، تولغۇشۇپ كېتەتتى

چېچى بولسا شۇئان ئالدىغا چۈشۈۋالاتتى. ئۇنىڭ ئىككى بارمىقىدىكى ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈك قولىنىڭ تېنىمسىز هەرىكىتى بىلەن يالت- يۇلت

چاقناپ كېتەتتى.

مەلىكىزاد تۇنجى قېتىم ئەجنەبىچە كېيىملەر بىلەن كۆرگەن بۇ ئەپەندىنىڭ ئەمدى ماشرەڭ چەكمەندىن ئاددىراق شىم- پەشمەت كېيىپ يەنە شۇ رەختتىن شەپكە كىيىۋالغىنىغا دىققەت قىلدى. (ئۇ دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ مۇشۇ پاسوندا كىيىم كىيىپ يۈرگىنىنى كۆرگەندى). بۇ ئۇستىباشىمۇ تەۋپىقنىڭ ئوتتۇرا بويلۇق كېلىشكەن بەستىگە بەك ياراشقانىدى. گەرچە دەسلەپكى چاغلاردىكى مەڭزىنىڭ قىزىللىقى ئۆچكەن بولسىمۇ، ئاق ۋە يۇمىلاق يۈزى تېخىمۇ چىرايلىق بولۇپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. قويۇق قارا قاشلىرى ئاستىدىكى چوڭ- چوڭ قوي كۆزلىرىدىن ئالىيجاناپلىق ۋە ئەقىل-پاراسەت نۇرلىرى چاقناپ تۇرغاندەك، ئۇنىدىن باشقا كىشىنى ۋەسۋەسىگە سالىدىغان ئاللىقانداق بىر خىل نۇرمۇ نەيزە بولۇپ، قارىغۇچىنىڭ يۈرىكىگە بەتلىنىپ تۇرغاندەك ئىدى. ئۇڭ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدىكى كىچىككىنە تاتۇق كۆز ھەركىتىدىن ھاسىل بولۇپ ۋە يوقاپ تۇرىدىغان قورۇقلار ئارىسىدا گاھ كۆرۈنۈپ، گاھ كۆرۈنمەي قالاتتى.

”تــوۋا قىلدىم، خۇدا، قۇدرىتىڭگە قايىلمەن. ئەركىشىمۇ شۇنداق چىرايلىق بولغان بارمۇ؟ ئۇنىڭ كۆزىدىكى نېمە ئۇ؟ كىشىگە شاتلىق بېغىشلاۋاتامدىكىن دېسە، يېنىپ قاراشقا جۈرئەت قويمايدىكەن، ۋەھىمە سېلىۋاتامدىكىن دېسە، قارىماي چىداش تەسكەن... ئەگەر ئۇ ئاشۇ ئاجايىپ كۆزلىرىنى زالىم ۋە پىخسىق پادىشاھقا تىكىپ ئۇنىڭ پۈتكۈل غەزىنىسىنى سورىسا جەزمەن ياق دېيەلمەيدۇ،... شۇ تاپ ئۇ مەندىن جان سورىسىمۇ ئىككىلىنىپ ئولتۇرمايمەن... بۇ كۆزلەر باھارنىڭ رەڭگا- رەڭ گۈللىرى بىلەن تولغان گۈزەل چىمەنلىك، شۇنداقلا جالالىتىنىڭ قىلىچى! خۇدا، ئۆزەممۇ ئاڭقىرالماي قالدىم، ئۇ زادى قانداق ئادەم؟...“ مەلىكىزادنىڭ يۈرىكى شۇلارنى پىچىرلىدى.

ئىككىسىنىڭ تاساددىپى تىكىلىپ قېلىشى ناھايىتى قىسقا ۋاقىتتا بولۇپ ئۆتتى. ئەمما بۇ جىم- جىت قاراپ تۇرۇش بەك ئۇزاققا سوزۇلغاندەك تۇيۇلۇپ، ھەر ئىككىسى ئاجايىپ خىجىل بولۇپ كەتتى. شۇندىلا مەلىكىزاد

مېھماننى ئۆيگە تەكلىپ قىلمىغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ، ئالدىراپ ـ تېنەپ:

— ۋايەي، دۆتلىكىمنى، سىلىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشىمۇ يادىمغا يەتمەپتۇ، كەچۈرسىلە، — دېدى ۋە دەرھال بىر ياققا ئۆتۈپ، مېھماننى ئىززەت-ئىكرام بىلەن ئۆيگە تەكلىپ قىلدى. شۇئان ئۇنىڭ قىزلىق مەغرۇرلىقى، ئېسىلزادىلەرگە خاس نەزىرى ئۈستۈن خاراكتېرى بىردەمگە ئۈستۈنلۈككە چىقىپ ئۆزىنى ئەيىبلەپ كەتتى. چۈنكى ئۇ تەۋپىقنىڭ ئالدىدا جىمى مۇستەقىللىقىنى يوقىتىپ، ھەتتا مۇشۇ ئادەمنىڭ خىزمەتكارىغا ئايلىنىپ قالغاندەك بىرخىل ئەسىرلىك تۇيغۇسىغا مەھكۇم بولۇپ قالغانىدى. ئۆز-ئۆزىنى ئەيىبلەشلىرىمۇ ئۇزاققا بارمىدى، ئۇنىڭ ئۈستۈنلىكىنى ساقلىغۇدەك جاسارىتى قالمىغانىدى.

— ھېچقىسى يوق، تەكلىپ قىلسىڭىزمۇ، قىلمىسىڭىزمۇ ئىشقىلىپ مەن سىدىقبەگنى كۈتىمەن، — دېدى تەۋپىق خاتىرجەملىك بىلەن ئىللىق كۈلۈمسىرەپ. بىراق ئۇ ئۆيگە كىرىشكە ئۈنىمىدى، ئەركىشى يوق ئۆيگە كىرمەسلىكنى توغرا تېپىپ، — سىز كىرىپ كېتىۋېرىسىڭىز بولىدۇ. مەن شۇ يەردە ئولتۇرۇپ كۈتىمەن،— دېدى.

قىز ئۇنى قايتا زورلىمىدى. ئۇنىڭدا يەنە گەپ قىلىشقا جاسارەت قالمىغانىدى. ئۇ بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشنى ئەپسىز بىلىپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى. ئۇ ھامىمىسىغا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگىنىنى ئېيتقانىدى، قۇرەيش خېنىممۇ مەمتىلى ئەپەندىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىپ تەكەللۇپلار قىلدى. تەۋپىق ئۇنىڭغىمۇ ئۆزرر ئېيتتى.

بۇ چاغدا مەلىكىزاد ئۆي ئىچىدە، ھويلىغا قارىغان دەرىزە تۈۋىگە كېلىۋېلىپ ئاللىقانداق بىر ئىشلار بىلەن مەلىكە بولۇپ تۇردى. ھامىمىسى ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن شۇ يەردە تۇرغىنىنى بىلىپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندى تۇنجى قېتىم كەلگەندىلا جىيەن قىزىنىڭ كەيپىياتىدا غەيرى نورمال ئۆزگىرىشلەر پەيدا بولغانلىقىنى پەملىگەنىدى. بۈگۈن ئۇ قىياسىنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە ھۆكۈم قىلدى. ئۇ شۇندىلا ئىككى ئايدىن بىرى مۇڭلىنىپ قالغان قىزنىڭ كۆڭلىدىكىنى ھەقىقىي چۈشەندى. مۇشۇ

جەرياندا مەلىكىزاد قەشقەرگە بارسىمۇ ئۆز ئۆيىدە كۆپ تۇرغۇسى كەلمەي ھامىمىسى يېنىغا قايتىپ چىققانىدى.

دېگەندەك، سىدىقبەگ ئانچە ئۆتمەي كىرىپ كەلدى. ئۇ رېدە تۇۋىدىكى چاسا تاشتا ئولتۇرۇپ، قويۇن دەپتىرىگە ئاللىنېمىلەرنى يېزىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كەتتى.

— بەللى، سىلىمۇ تازا مۇتىئەسسىپ ئىكەنلىغۇ؟ بۇ يەردە ئولتۇرغانلىرى نېمىسى؟ ئۆيدە ئەركىشى يوق، دەپمۇ؟

— ئۇنداقمۇ ئەمەس، — دېدى تەۋپىق ئورنىدىن تۇرۇپ سىدىقبەگ بىلەن قول ئېلىشىپ تۇرۇپ، — ھازىر ئۆيدىن تالا يورۇقراق ھەم سالقىنراق، شۇڭا مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ سىلىنى كۈتتۈم.

— يۇرسىلە، ئەمدى كىرسەك شەرىئەتكە دۇرۇس بولىدۇ،— دەپ كۈلدى سىدىقبەگ.

ئۇلار مېھمانخانىغا كىرىپ ئولتۇرۇغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭدىن خىزمەت، سالامەتلىك، كۈندىلىك تۇرمۇش قاتارلىق ئىشلار ئۈستىدە سورىدى. سىدىقبەگ بولسا ئۇنىڭ سالامەتلىك ئەھۋالىنى سوراپ، مەكتەپتىكى ئىشلىرى ھەققىدە سوئال سورىمىدى. تەۋپىق بەگنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئېگىز- پەس ئىشلاردىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى.

قۇرەيش خېنىم ئۇلارغا داستىخان سالدى. ئىككەيلەن داستىخان ئۈستىدە يەنىلا يۇرتتىكى ئۇششاق- چۈششەك ئىشلار، ھاۋارايى، پەسىلگە مۇناسىۋەتلىك سۆزلەرنىلا قىلىپ ئولتۇرۇشاتتى. تاماقتىن كېيىن تەۋپىق سۆھبەت تېمىسىنى مەقسەتكە بۇراشنى ئويلىدى. ئەسلىدە ئۇ ئەمەل ۋە ئورنى ئۈچۈن ھەممە نەرسىنى قۇربان قىلىۋېتىدىغان ۋاپاسىزلىقنى نەزەردە تۇتۇپ، ئېغىز ئېچىشقا ئالدىرىمىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر غالجىرلىشىۋاتقان رەقىبلەر سىدىقبەگنى ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇنماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇڭا باياتىن بېرىقى سۆھبەتلەردە سىدىقبەگنىڭ مەيدانىنى كۆزىتىپ باققانىدى. ئاخىرى ئۇ بەگنىڭ باشتىكى ۋەدىسىدىن يانمىغانلىقىغا جەزىم قىلىپ، ئوچۇق- يورۇق چاقچاق قىلىپ:

— باشتىكى ۋەدىڭىزدىن يېنىۋالمىغانسىز؟— دەپ سورىدى.

— ياق، ئۇنداق ئالامەت كۆرۈلمىگەندۇ؟ — دېدى سىدىقبەگمۇ كۈلۈمسىرەپ.

— ھەممە گەپنى قىلىشتۇق، لېكىن سىز مەكتەپ ھەققىدە سوراي دېمەيسىزغۇ؟ كۆڭلۈمگە كېلىدىغانلىقىنى ئويلىمىدىڭىزمۇ؟

— نېمىسىنى سوراي، — دېدى سىدىقبەگ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تەلەپپۇزدىكى دوستانە ئىشەنچىدىن يۈرىكى ئېرىگەندەك بولۇپ،— ھەممىسى ماڭا مەلۇمغۇ.

— شۇنداقمۇ؟ سىرتتىن ئاڭلىدىڭىزمۇ ياكى ئەرز ئېيتقۇچىلار بولدىمۇ؟

— ھەر ئىككىسى بار.

— شۇنداقمۇ، بۇ ھەقتە ئاڭلىغانلىرىڭىز، ئويلىغانلىرىڭىزنى يوشۇرمايدىغانسىز؟

— نېمىسىنى يوشۇراي، نامازدا جامائەت شۇ گەپنىلا قىلىدىغان بولۇشتى. ئۇنىڭ تاشايىنىدا ھابۇلھاجىم قېشىمغىمۇ كەلدى. دەسلەپتە ئۇ مېنىڭ تۇمۇرۇمنى تۇتۇپ كەتتى بولغاي، كېيىن ئۆيگە تەكلىپمۇ قىلدى. ئۇ مېنىڭ ھۆكۈمەت ۋەكىلى سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا چىقىپ بۇ ئىشنى توسۇشۇمنى يوپۇتۇپ تەكلىپ قىلدى. مەن دەسلەپ ئۇنىڭ يوپۇرتۇشلىرىنى ئاڭقىرالمىغاندەك، مەكتەپنىڭ شۇنچە خەۋپلىك ئىكەنلىكىنى چۈشەنمىگەندەك ئۆتكۈزىۋەتمەكچى بولغاندىم، ئۇ ئادەم بولدى قىلمىدى. شۇنىڭ بىلەن مەن شىڭ دوبەننىڭ خەلقچىل سىياستى، ھازىرچە ھۆكۈمەتنىڭ بۇنداق ئىشلارنى توسۇش ھەققىدە ئېنىق يولىورۇقى يوق ئىكەنلىكى، شۇڭا بۇ ئىشقا بىر نېمە دېيەلمەيدىغانلىقىمنى ئېيتتىم. ئەمما بۇ ئادەم مېنى يەنە ئىزدەپ كېلىشى مۇمكىن. بەلكىم بىر توپ ئادەم بولۇپ كېلىشىمۇ چوقۇم.

— ئۇلار سىزنىڭ مەن بىلەن ھەمكارلىشىش ئېھتىماللىقىڭىز بارلىقىنى پەرەز قىلالارمۇ؟

— مۇمكىن. ئۇلار ئادەتتە ناھايىتى گۇمانخور، بىر- بىرىگىمۇ ئىشەنمەيدىغانلار تۇرسا بۇنداق گۇماندا بولماي قالارمدۇ، يەنە كېلىپ سىلىنىڭ

بۇ يەرگە كىرىپ كېتىۋاتقانلىرىنى، نەچچە قېتىم كەلگەنلىكلىرىنى ئۇلار بىلمەي قالمايدۇ.

مەمتىلى ئەپەندى خىيالچانلىق بىلەن دەرىزىدىن سىرتقا قاراپ قويدى. دەرىزە ئەينىكى تامام قارايغانىدى. سىرتتا ئاتنىڭ كىشنىشى ئاڭلاندى.

— سىلىنىڭ ئاتلىرى ئوخشامدۇ؟ هويلىغا ئەكىرىپ بىر نەرسە بېرىپ قويىدىغان گەپكەن، — دېدى سىدىقبەگ سىرتنى تىڭشاپ تۇرۇپ، ئاندىن تاشقىرىغا قاراپ توۋلىدى، — هوي، قايسىڭلار بار؟

— نېمە گەپ، بېگىم؟ — دېدى قۇرەيش خېنىم بوسۇغىغا كېلىپ.

— ئەپەندىنىڭ ئېتى ئاچ قالدىغۇ، بىرسىنى بۇيرۇپ قاراپ قويساڭلار بوپتىكەن.

— مەلىكىزاد ئاتنى ئېلىپ كىرگىلى چىقىپ كەتتى.

— هوي، شۇنىڭدىن باشقا ئادەم يوقمىدى؟ قىز بالا قانداق...

— ئۆزى چىقىپ كەتتى، مەن بۇيرىمىدىم، — دېدى قۇرەيش خېنىم تەۋپىققە لەپ ئېتىپ قاراپ.

— بوپتۇ ئەمىسە، — دېدى سىدىقبەگ قولىنى شىلتىپ، قۇرەيش خېنىم چىقىپ كەتتى.

— توغرا ئېيتىسىز، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ، ئۈزۈلۈپ قالغان سۆھبەتنى داۋام قىلىپ، — ئۇلار مېنىڭ ئۆيىڭىزگە كىرىپ كەتكىنىمنى كۆرمەي قالمايدۇ. ماڭا سايىدەك ئەگىشىپ يۈرىدىغانلىقى ماڭا ئايان.

— باش يېرىش خېلى ئاۋاتچىلىق دەپ ئاڭلايمەن، مۇشۇنداق كېچىدە سەپەر قىلىپ يۈرۈپ بىرەر پىشكەللىككە دۇچ كەلمىگەنلا؟

— هازىرچە مېنىڭ بېشىم ساق، ئەمما قەستتىن يىراق ئەمەس. تەلەبىلەردىن بېشى يېرىلغانلار خېلى بار.

— سىلىنىڭ ئويلىرى قانداق؟ قانداق قىلاي دەۋاتىلا؟

— مەنمۇ شۇ ئىش توغرۇلۇق مەسلىھەتىڭىزنى ئالاي دەپ كېلىۋىدىم.

— مەكتەپنى تاقاش ئويلىرى يوقتۇ؟

— ئۇنداق بولىدىغان بولسا مەسلىھەت كېتەتتىمۇ. قانداق قىلىپ ئىشنى داۋاملاشتۇرۇش كېرەك، دېگەننىلا ئويلايمەن.
— ناھىيىگە ئەرىزە يېزىپ باقاملا؟
— لېكىن... سىلىنىڭچە پايدىسى بولارمۇ؟
— ئۇرنىپ كۆرمەملا، مەن تەرجىمە قىلىپ بېرەي، ئىلگىرى ئۆزۈم ئىشلىگەن يەر بولغاچقا تونۇشلىرىممۇ بار، شۇلار ئارقىلىق سۈرۈشتۈرۈپ تۇرساق بولىدۇ.
— ئۇنداق بولسا تېخى ياخشى. ئۇنداق بولسا... ئەمىسە مەن بۈگۈن كەچتىلا ئەرزنى يېزىپ ئەتە ئەتتىگەندىلا ئاكامدىن ئەۋەتەي، سىزنى مالال قىلىپ قويىدىغان بولدۇم.
— ھېچقىسى يوق.
— ئەرزنىڭ جاۋابى كەلگىچە ۋاقىت ئۇزۇراپ كېتەرمۇ؟
— ئۇنداق بولسا تازا ئەپلەشمىگۈدەك، ئەگەر بىر بىر- ئىككى ئايغىچە قاراپ تۇرىدىغان بولساق تەلەبىلەرنىڭ كۆپرەكى مەجرۇھ بولۇپ بولىدىغاندەك تۇرىدۇ. ياكى بولمىسا ھەممىسى تارقاپ كېتىپ يالغۇز قېلىشىممۇ مۇمكىن. ئەھۋال ئىنتايىن ئېغىر. ھازىر باللارنى ناھايىتى تەستە قايتا يىغدىم. بۇ ۋەزىيەت داۋام قىلسا ئۇلارنى يەنە كۆپ ئۇزاق تۇتۇپ تۇرالمايمەن، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ناھايىتى قىممەتلىك نەرسىسى يوقىلىپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كېلىۋاتقاندەك تەشۋىش بىلەن. ئۇ ھازىرغىچە مەھمۇد مۇھىتىقا بىۋاستە ئەرزگە بېرىش نىيىتىنى ئاشكارىلىماي، دىپلوماتلاغا خاس سالماقلىق بىلەن بەگنىڭ پىكرىنى ئاڭلاپ باقماقچى ئىدى.
— ئەمىسە ۋىلايەتكىلا ئەرز يازسىلا، ئارىلىق يېقىن بولغاندىكىن سۈرۈشتە قىلىپ تۇرۇشمۇ ئاسان. بولمىسا ئۆزلىرى ئېلىپلا بارسىلىمۇ بولىدۇ.
— ئۆزۈم بارسامىمۇ بولىدۇ....؟ توغرا، بۇنىڭ ئامالىنى باشقىچىرەك ئويلاپ كۆرسەم بولغىدەك، — دېدى ئۇ گويا سۆھبەتدىشىنىڭ مەسلىھەتى بىلەنلا بۇ ئەقىلنى تاپقاندەك،— ئەگەر يېقىن ئارىدا ھابۇلھاجىمنىڭ ھەمتاۋاقلىرى سىزنى يەنە سۆھبەتكە جەلپ قىلىپ قالسا قانداق قىلىسىز.

— گەپ شۇ يەردە. ئۇلار ماڭا خەلق ئارىسىدىكى تەسىرىدىن پايدىلىنىپ بىزنىڭ ئىشلىتىشى مۇمكىن...

— مېنىڭچە، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — سىز ئۇلار بىلەن ئۇچرىشىشتىن قېچىپ، ئىمكان بار ئارقىغا تارتىڭ. ماڭا بىر ئەقىل كېلىۋاتىدۇ، شۇنى بىر سىناپ كۆرەي، سىزنىڭ ۋىلايەتكە بېرىش مەسىلىھەتىڭىز بىلەنلا شۇ ئەقىلگە كەلدىم. شۇنى بىر سىناپ باققىنىمچە سۆھبەتتە بولۇشتىن ئۆزىڭىزنى قاچۇرۇپ تۇرسىڭىزكەن.

— سىلىنىڭ ئۇ پىلانلىرى قاچانغىچە بىر ياقلىق بولار؟

— مەن دەرھال تەييارلىققا كىرىشىمەن. بىر ھەپتىدە نەتىجىسى مەلۇم بولىدۇ.

— ئۇنداق بولسا ئانچە چوڭ ئىش يوق، بولىدۇ.

— مەن ئاساسەن ئۇلارنىڭ قانداق ھەرىكەت قىلىۋاتقانلىقىنى، بۇ ھەرىكەتلىرىگە سىزنى تارتىشقا ئۇرۇنغان- ئۇرۇنمىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ زادى قانچىلىك ئىشەنچى بارلىقىنى بىلىپ بېقىش مەقسىتىدە كەلگەنىدىم. ھازىر بۇ ھەقتە ئازراق خەۋەر تاپتىم.

— ئۇلارنىڭ قىلىدىغىنى ئۆز ئارا يىغىلىپ ئولتۇرۇپ پىتنە قىلىش، گەپ تارقىتىش، نادان ئادەملەرنى كۈشكۈرتۈشلا. ئۇلاردا ئىشەنچ ئاز. چوڭراق بىرسى بىرلا ۋارقىراپ قويسا شۇ ھامان ھەيۋىسىدىن چۈشۈپ خوشامەتكە ئۆتىدۇ.

— مالال قىلىپ قويدۇم. ئەيىبكە بۇيرىماسسىز، مەن قايتاي.

— تەكەللۇپ قىلمىسىلا، قونۇپ قالسىلىغۇ پاراڭلىشىپ ياتاتتۇق، — دېدى بەگ ئالاھىدە ئىلتىپات قىلىپ. ئۇ ھېچقاچان بىر پۇخراغا بۇنداق دوستانە پوزىتسىيىدە بولۇپ باقمىغانىدى. شۇڭا ئۆز ئۆزىگىمۇ ھەيران قېلىپ، سېھىرلىنىپ قالدىمۇ، دەپ ئويلىدى ئۇ.

تەۋپىق خوشلىشىپ، ھويلىنىڭ بىر چېتىگە باغلاپ، قۇرۇق بېدە سېلىپ بېرىلگەن ئېتىنى يېشىپ دەرۋازا تەرەپكە كېلىۋېتىپ رېدىنىڭ ئۇدۇلىدىكى دەرىزىدە بىلىنىپ تۇرغان سايىنى كۆرۈپ قالدى. شۇ قىسقا دەقىقىدە ئۇ بەگنىڭ ئۆزىتىشى بىلەن ھويلىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ كۆڭلىدە

ئىنتىلىش، تەقسىرسىز سېغىنىچ، ئۆز- ئۆزىنى ئەيىبلەش ۋە بەزلەشكە ئوخشىغان بىر تالاي ھېس- تۇيغۇلارنىڭ ئېلىشىشى بولۇپ ئۆتتى.

سىدىقبەگ ئۇنىڭغا ئامانلىق تىلەپ قالدى. مەمتىلى ئېتىغا يەڭگىللىگىنە مىنىپ يورغىسىغا قويۇپ بەردى.

ئۇ كېتىۋېتىپ نېمىشقىدۇر بابا كۆڭلىدە پەيدا بولغان ۋە ئۆزى ئۆچۈرۈپ تاشلاشقا ئۇرۇنغان تۇيغۇلارنى يېڭىباشتىن كوچىلاپ، خىيالى ۋەقەگە ئوخشاش كەچۈرمىشلەرنى توقۇغىسى كېلىپ، كۆڭلى ئىختىيارىغا بوي سۇنماي قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىنى ئەگىپ يۈرگەن خەۋپلەرنى ئۇنتۇپلا قالدى. مەشھەد بىلەن تېجەن ئارىلىقىدىكى سايغا چىققاندا ئات تۇيىقىنىڭ ئاستىدىكى شېغىلنىڭ شاراقلىشى بىلەن ئەتراپتىكى ئاۋازلارنىمۇ ئاڭلىيالمىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ قۇلىقى تۇۋىدىن بىر نەرسە ”ۋىڭ“ قىلىپ ئۇچۇپ ئۆتۈپ، ئالدى تەرەپكە تاراڭلاپ چۈشتى. ئۇ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئاڭقىرىپ ئۈلگۈرگىچە بىلىگە قاتتىق بىر نەرسە تەگدى. ئۇ شۇندىلا ئاتنىڭ بېقىنىغا نىختاپ، يانپېشىغا بىر قامچا سالدى. ئۇ تېجەنگە كىرىش ئالدىدا يەنە بىر قېتىم ھۇجۇمغا ئۇچرىدى. بۇ قېتىم ئۇنىڭ ئالدى تەرەپتىن تاش ئېتىلدى. ئۇ ئاتنىڭ يايلىغا يېتىۋالدى. بىر تاش ئاتنىڭ قۇلىقى تۇۋىگە تېگىپ، ئات چاپچىپ يانغا بۇرالدى. مەمتىلى ئەپەندى تىزگىنىنى قاتتىق بۇراپ بۇيامەتكە ئېلىپ چىقىدىغان يول بىلەن چېپىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئاللىكىملەرنىڭ:

— ھۇيت!!

— ھۇيت!!...

دېگەن مەسخىرە قىقاسلىرى كېچە جىمجىتلىقىدا تەرەپ- تەرەپكە تاراپ كەتتى.

ئۇ تېجەندىن چىقىپ يەنە بىر سايغا كەلگەندە ئاتنى ئاستىلىتىپ سىنتەبىرنىڭ ئاخىرلىرىدىكى سوغۇق ۋە ساپ ھاۋادىن كۆكرىكىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى. بوغۇز تەرەپتىن غۇر- غۇر سالقىن ئۇرۇپ تۇراتتى. يۇلتۇزلار چاراقلاپ يانغان كۈز كېچىسى، راھەتبەخش سالقىن، ئىككى قېتىملىق ھۇجۇمدىن قۇتۇلۇپ چىقىش، ... بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ يۈرىكىدە شائىرانە

ئىلھام قوزغىدى. يەڭگىل مۇزىكىمۇ ھاسىل بولۇپ، بىر جەڭگىۋار مارش- ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىتىشنى خىيال قىلىپ، مەزمۇنى ھەققىدە ئويلاپ يۈرگەن جەڭگىۋار مارش بۆگۈن ۋاقتى- سائىتى كېلىپ ئۈنىڭ يۈرىكىدىن ئۇرغۇپ چىقىشقا باشلىدى:

بىز ئىزچىلارمىز، پۇت- قوللارىمىز،—
كۆز، دىماقىمىز،...ھەر يېرىمىز ساغلام.
خەلق يولىدا ئالغا باسىمىز،
دۈشمەنگە قارشى ساقلاپ ئىنتىقام.

ئۆگەن تىرىشىپ ياش ئىزچى باللار،
دىن ۋە مىللەت غېمىدە قاينار ۋىجدانلار.

ئۆسكەن يېرىمىز قانلىق، شېغىل، تاش،
ۋەتەن يولىدا پىدادۇر بۇ باش.
يولىمىز ئۇزاق، غايىمىز پارلاق،
قايتما بۇ يولدىن ئىزچى قېرىنداش.

ئۆگەن تىرىشىپ ياش ئىزچى باللار،
دىن ۋە مىللەت غېمىدە قاينار ۋىجدانلار.

مەمتىلى ئەپەندى ئۆيىگە كەلگىچە يۈرىكىنىڭ رېتىملىرىغا تەڭكەش قىلىپ ئوقۇپ كەلدى. ئۇ ھويلىغا كىرىپلا ئاتىنىڭ قۇلىقى تۈۋىگە سەرەڭگە يېقىپ قاراپ باقتى. خەيرىيەت، تاش قاتتىق تەگمىكەچكە چوڭ يارا بولماي، ئازراق سۈرۈۋەتكەن ۋە دەسلەپ قان تەپچىرەپ، كېيىن توختاپ قالغانىدى. ئۇ ئېتىنى ئېھتىيات بىلەن سىلاپ- سىپاپ جايلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆيگە كىرەي دەۋاتقاندا نىزامىددىن ئۆيدىن چىقىپ قالدى.

— ئامان كەلدىڭمۇ؟

— ئامانچىلىق، ئاكا.

— سەرەڭگە يېقىپ نېمە قىلىۋاتىسەن؟

— ھە، ئاتنى تەرلىتىپ قويدۇمىكىن دەپ قاراپ باقتىم.

سەن كىرىپ كېتىۋەرسەڭمۇ بولاتتى، ئاتنى ئۆزۈم... - نىزامىددىن چۆپخانىدىن بىر قۇچاق ئوتنى ئەپكېلىپ ئۈلاقلارنىڭ ئوقۇرلىرىغا سېلىپ بېرىپ، ئاندىن ئاتنى سوۋۇتۇش ئۈچۈن تىزگىنىنى ئالدى.

تەۋپىق ئۆيگە كىرىپلا شىرە ئالدىغا باردى. شىرە ئۈستىدە نىزامىددىن كۆچۈرىۋاتقان قولىيازمىلار تۇراتتى. ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈمسىرىدى. ئاندىن ئۆزى پىئانىنونىڭ ئالدىغان بېرىپ بايىلا كۆڭلىگە تىزىۋالغان ناخشا ئۈستىدە ئىشلەش ئۈچۈن ئولتۇردى. ئاۋۋال تېكىستىنى بىر ۋاراق قەغەزگە يېزىۋېلىپ، ئاندىن ئاشۇ شېئىر بىلەن بىللە يۈرىكىدىن چىقىۋاتقان ھېلىقى ئاھاڭنى بىرىكتۈرۈپ پەس ئاۋازدا غىڭشىغاچ پىئانىنونىڭ تۈگمىلىرىنى باستى.

قايتىپ كىرگەن نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ چاققان قوللىرىغا قاراپ ئۇنىڭ ئارقىسىدا تۇراتتى. مۇزىكىنىڭ تۇنجى ئارگىنالىنى خاتىرلەپ بولغاندىن كېيىنلا تەۋپىق ئورنىدىن تۇرۇپ ئاكىسىغا قارىدى.

— ئاكا، ئەمدى بىر- ئىككى ھەپتە دەرس توختىتىپ قەشقەرگە كىرىش تەييارلىقىنى قىلاي، مەجىدىن ئەپەندى بىلەن دېيىشكىنىمىز بويىچە ئەرزگە كىرىش تەييارلىقى.

— مەن ئەتە- ئۆگۈن قەشقەرگە كىرىپ بوياق ئېلىپ چىقاي دەۋاتاتتىم، بۇيرۇشلىرىڭ يوقمۇ؟ ئورۇندىغاچ چىقىمەن،— نىزامىددىن ئىنىسىنىڭ كۆڭۈل دەردىنى ئازايتىش ئۈچۈن ئازراق ياردەم قىلىش خىيالىدا ئىدى.

— دوستلارغا سالام ئېيتىڭ. شەۋقى ھەررەت بىلەن كۆرۈشەلىسىڭىز گېزىتنىڭ قانداق بولغانلىقىنى سۈرۈشتۈرگەچ چىقىڭ، ھازىرچە باشقا زۆرۈر ئىشمۇ- يوق.

— بولىدۇ، بولمىسا ئەتىلا ماڭايمىكىن.

— ئاتنى مىنىۋېلىڭ.
— ياق، ئېشەك بىلەنلا بارىمەن، ئېشىكىمۇ خېلى ئىتتىك.
— ئەمسە ئۇخلاڭ، ئاكا، ياخشى چۈش كۆرۈڭ. مەن ماۋۇ نەرسىنى يەنە بىر قېتىم پىششىقلىۋېلىپ، ئاندىن ئۇخلايمەن، هازىرلا پۈتىدۇ.

نىزامىددىنمۇ بىر نەرسە كۆچۈرمەكچى بولدىيۇ، ئىنىسىنىڭ رايىغا بېقىپ گەپ قىلماستىن چىقىپ كەتتى.

3

نىزامىددىن قەشقەردىن ئۆگۈنى قايتىپ كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى كەچتە قايتىپ كېلىپلا ئاكىسىنىڭ هال- ئەھۋالىنى، سودا- سېتىق ئىشلىرىنى سوراپ بولۇپ، ئارقىدىن:

— نېمە ئىشلارنى قىلىپ كەلدىڭىز؟ ئاغىنىلەر بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟— دەپ سورىدى.

— كۆرۈشتۇم. ھەممىسى سالام ئېيتتى. مەجىدىن ئەپەندى سېنىڭ ئەرزگە بارماقچى ئىكەنلىكىڭنى سىبۇ[①] دىكىلەرگە هاۋالە قىلىپ سىجاڭغا ئېيتقانىكەن، سىجاڭ سېنىڭ بارماي تۇرۇشۇڭنى ئېيتىپتۇ.

— نېمىشقا ئۇنداق دېگەندۇ؟ بۇ ھەقتە يۈسۈپ زىيا، مەجىدىن ئەپەندىلەرنىڭ قارشى قانداق؟ — تەۋپىق گويا موھىم بىر ھىماتىدىن مەھرۇم بولغاندەك تۇنجۇقۇپلا كەتتى. روھى هالىتى دەرهال رەڭگىگە تېپىپ چىقتى.

— ئۇلارمۇ بىر نەرسە دېيەلمەيدىكەن. بەلكىم ئۇ كىشى ناهايىتى ئالدىراش بولسا كېرەك، شۇڭا شۇنداق دېدىمىكىن...

— مەيلى، مەن تەييارلىقىمنى قىلىۋېلىرىمەن، چوقۇم بارىمەن،— دېدى مەمتىلى ئەپەندى قوشۇمىسىنى تۈرۈپ، — شەۋقى بىلەن كۆرۈشۈپ كەلدىڭىزمۇ؟

[①] سىبۇ — (خەنزۇچە — 师部) — تۈمەن شتابى — ئا.

— كۆرۈشتۇم. تونۇگۇن گەپ ئېيتىپ بەرگەنىدىم، بۈگۈن ئەتىگەن نوۋېشىغا كېلىپ تۇرۇپتىكەن، شۇ يەردە كۆرۈشتۇق.
— گېزىت قانداق بوپتۇ؟ — مەمتىلى ئەپەندى قىزىقىپ سورىدى.
— گېزىت ئۆتكەن ئاينىڭ 23- كۈنى نەشىردىن چىقىشقا باشلاپتۇ. ساڭا ئەۋەتتى، — نىزامىددىن گېزىتلەرنى ئېلىپ ئىنىسىگە ئۇزاتتى.
— پاھ، «ئەركىن هايات» قايتا هاياتلىققا ئېرىشكىنى ئۈچۈن «يېڭى هايات» بولۇپ چىقىپتۇ- دە، رەھمەت، ئاكا، سىزگىمۇ شەۋقىگىمۇ رەھمەت، — تەۋپىق سۇغا تەشنا بولغان ئۇسسىزدەك گېزىتنى كۆرۈشكە كىرىشىپ كەتتى.
ئۇ ئاساسىي سەرلەۋھىلەرنى بىر قۇر كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، يەنە ئاكىسىدىن سورىدى،— شەۋقى ئۆزى ساقمىكىن؟ ياداپ قالمىغاندۇ؟
— ئۆزى تېنچلىق، كۆزلىرىدىن ياش يىگىتلەرنىڭكىدەك ئوت يېنىپ تۇرىدۇ. ئۇ سېنى بەك سېغىنىدىم دەيدۇ، تېخى قىزىقچىلىق قىلىپ، يۈز يىل كۆرمىگەندەك تەشنائى دىدار بولدۇم دەيدۇ.
— ئۇ ئۆزى ساق بولسىلا بولىدۇ. بىلەمسىز، ئاكا، دەۋرىمىزنىڭ بۇ چولپىنى غۇرۇرىمىز... ئۇنىڭ ساق بولۇشى مىللەتنىڭ بەختى.
— لېكىن ئۇ سېنى ئۆزىنى ئاسرىسۇن، كۆرەش ئۈچۈن ئۆمۈر كېرەك، ئۇ تېخى هالقىلىق پەيتلەر ئۈچۈن ساق بولۇشى كېرەك دەپ تاپىلىدى. تېخى ماڭا ئۇنىڭ ئىشىنىڭ يېرىمىنى سىز قىلىشىپ بېرىپ، يۈكىنى يېنىكلىتىڭ دەپ ئىلتىماس قىلدى. ھەقىقەتەن قالتىس ئادەم ئىكەن.
— شۇنداق، ئۇ ھەقىقەتەنمۇ قالتىس ئادەم. ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتتە بولۇش بىر ياخشى كىتاب ئوقۇغانغا باراۋەر. ئەگەر مىللەت ئاسايىشتا، يۇرت خاتىرجەملىكتە بولىدىغان بولسا مەن ھەممە ئىشىمنى قويۇپ ئۇنىڭ تالىبى بولغان بولاتتىم، — مەمتىلى ئەپەندى شەۋقى ھەققىدە سۆزلىگەندە بەكمۇ ئىخلاسمەنلىك بىلەن سۆزلەيتتى. ئۇ ئاكىسىغا سوئال بېرىشنى داۋام قىلدى،
— مەجىددىن بوۋاي قانداق؟ ساقمىكەن؟
— ساقكەن، هاسىسىنى ئېشىپ ئولتۇرىدۇ.
— شۇنداقمۇ؟ قانداق ئاجايىپ ئادەملەر!... ئەمدى سىز دەم ئېلىڭ، ئاكا.

— ئانچە چارچىمىدىم. شەۋقىگە ۋدە بىرىپ قويغانىكەنمەن...
— نېمە دەپ؟
— سىنى ئاسراشقا...
— بىردەم جىم بولۇپ كەتكەن تەۋپىق غەمكىنلىك بىلەن:
— شۇنداقمۇ؟ — دېدى ۋە يەنە دەرھال جانلىنىپ، — بولىدۇ، بۈگۈنچە ھەر ئىككىمىز دەم ئالايلى. ھېرىپ كەلدىڭىز، سىزگە بىر ناخشا ئوقۇپ بېرەي، ئاڭلاپ بېقىڭ ناخشا دېگەن ھاردۇقنى چىقىرىدىغۇ.
— ماقۇل، ئەمىسە، — نىزامىددىن ئۇنىڭغا يېقىنراق سۈرۈلدى.
مەمتىلى ئەپەندى ئالدىنقى كۈنى ئىشلىگەن «بىز- ئىزچىلارمىز» دېگەن ئىزچىلار مارشىنى پىئانىنو بىلەن ئورۇنلاشقا كىرىشتى. ئۇ ھەر قاچان ناخشا ئوقۇسا بىر پۈتىنى ناخشىنىڭ ئودارىغا كەلتۈرۈپ يەرگە رىتىملىك ۋە بوش ئۇراتتى. ئۇ ئۇنىڭ پىئانىنونىڭ باسقۇچىغا دەسسەپ ئادەتلىنىپ قالغىنىدىن بولغانلىقىنى نىزامىددىن شۇئاندا پەھم ئەتتى.
— سىزنىڭچە قانداق؟ بۇنى تەلەبىلەرگە ئۆگىتىپ قەشقەرگە ئوقۇپ بارماقچىمىز.
— ناخشىنىڭ ئاھاڭىدا ئەجنەبىلەرنىڭ ناخشىلىرىدىكىدەك ئالامەتلەر بارمۇ نېمە؟
— شۇنداقمۇ؟ راست، بىزنىڭ خەلق ناخشىلىرىمىزنىڭ ئاھاڭىغا نىسبەتەن ئىيتقاندا سەل باشقىچە. لېكىن كەلگۈسى باشقا ئەللەرنىڭ ئاھاڭلىرىدىكى ئارتۇقچىلىقلارنى قوبۇل قىلغان مۇشۇنداق ئاھاڭلار كۆپىيىدۇ. تېكىستكە نېمە دەيسىز؟
— مەن نېمە دەيتتىم، بۇ ئىشلارغا كەلگەندە مەن بىر قارا تۈرك، يا سازچى ئەمەس، يا شائىر ئەمەس. ئىشقىلىپ، ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ ئۆزۈمنى جەڭگىۋار ھالەتكە كەلگەندەك روھلۇق، تېتىك ھېس قىلىپ قالدىم. ماڭا بەرگەن تەسىرى شۇ.
— شۇنداقمۇ؟ — تەۋپىق ئىچىلىپ- يېيىلىپ كۈلدى ۋە،— بولدى ئەمىسە، ۋەدىمىز بويىچە ئىككىلىمىز دەم ئالايلى، — دېدى ـ دە ئورنىدىن

تۈردى.

ئون يەتتىنچى باب

1

بىر ھەپتىدىن بېرى دەرس توختىتىپ، قەشقەرگە بېرىش تەييارلىقىغا كىرىشكەن دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى مەكتەپتىن سىرتقا چىقماي قاتتىق مەشىق قىلىشتى. تەۋپىق ئۇلارنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچراپ چوڭ ئىشقا تەسىر يېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ئۇلارنى مەكتەپ ھويلىسىدىن چىقماسلىققا ئاگاھلاندۇردى. ئۆزىمۇ شۇ يەردە قوندى. جەڭگىۋار مارشلارنى ئۆگەتتى. ناغرا، بارابان، سۇناي قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپقان ”ئوركېستىر“ ساداسى ئىچىدە رەتلىك چاسا سەپ بولۇپ مېڭىش، قەدەم رېتىمىنى بۇزماستىن پۈتۈن مەيدان بويلاپ يېيىلىش ۋە يەنە شۇ تەرتىپتە يىغىلىش قاتارلىق مەشقلەرنى قىلدۇردى.

چوڭ ناغرىنى ئىككى بالا كۆتىرەتتى. بىرسى ئۇراتتى. سۇناينى مەھەممەد قارى مەشرەپ چالاتتى. ئاۋۋال باراباننى مەمتىلى ئەپەندى ئۆزى چالدى. ئۇ باراباننى بوينىدىن قورسىقى ئۈستىگە ئېسىۋېلىپ،سەپ ئالدىدا تۇرۇپ چالاتتى ھەم كوماندا بېرەتتى. سەپ ئارقىغا بۇرۇلۇپ ماڭغاندا ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلەتتى. سەپ ئالدىغا ماڭغاندا، ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا يۈزلىنىپ تۇرۇپ ئارقىسىچە ماڭاتتى. ئۇ ئالدىغا ياكى ئارقىسىغا ماڭسۇن قەدەم رېتىمىنى بۇزمايتتى. مەيداننىڭ بىر چېتىگە يەتكەندە باراباننى توختاتماستىن:

— ئارقىغا بۇرۇلۇپ، — مارش! — دەپ توۋلايتتى - دە سەپنىڭ ئارقىسىدىن كېلەتتى.

ئۇ دەم ئېلىش ئارىلىقلىرىدا، باراباننى ئىككى ئوقۇغۇچىغا ئۆگەتتى. بۇنداق بولغاندا تاسادىپىي بىرى قاتنىشالماي قالسىمۇ ئىش ئاقسىمايتتى.

— ھازىر ئالدىراش بولغىنىمىز ئۈچۈن ئىككىڭلارغا ئۆگەتتىم، كېيىن

ھەممىڭلار ئۆگىنىسىلەر. بىزنىڭ قولىمىزدىن ھېچقانداق ئىش قېچىپ قۇتۇلالمايدىغان بولىشى كېرەك، — دەيتتى ئۇ.

ئۇ بارلىق ئوقۇغۇچىلارنى ئايرىم- ئايرىم ناخشا ئوقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئاۋاز ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، بوم ئاۋازلىقلار، زىل ئاۋازلىقلار دەپ ئىككى گۇرۇپپىغا ئايرىدى. ئاندىن تۆرتتىن قاتار قىلىنغاندا بىرىنچى تۆرتلىك توغرا قاتارغا بوم ئاۋازلىقلارنى، ئىككىنچى تۆرتلىك توغرا قاتارغا زىل ئاۋازلىقلارنى، ... نۆۋەتلەشتۈرۈپ تىزىپ، بۇنى مۇقىم ئورۇن قىلىپ بەلگىلىدى. ئوقۇغۇچىلار قوللىرىغا 40 سانتىمېتىرچە ئۇزۇنلىقتىكى ئاق، قىزىل بويالغان ئالاكالتەك—"ئىزچىلار كالتىكى" نى تۇتۇپ ئاشۇ تەرتىپتە ماڭىدىغان بولدى. ئۇلار مەيداندا چاسا سەپ تۈزگەندە كوماندىغا ۋە ئوركىستىر ساداسىغا كەلتۈرۈپ مەش دەسسىگەچ ھەر بىر بوم ۋە زىل ئاۋازلىق گۇرۇپپا يەككە قاتار بولۇپ يېيىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى ئۇزۇن قاتار بوم، ئىككىنچى قاتار زىل،... تەرتىپىدە تىزىلىپ چوڭ بىر چاسا سەپ ھاسىل بولاتتى. ئۇلار ناخشا ئوقۇغاندا بوم ئاۋازلىقلار بىر سىكونتچە (مېڭىپ كېتىۋاتقاندا بىر قەدەم) ئىلگىرى باشلايتتى، زىل ئاۋازلىقلار ئەگىشەتتى. شۇنىڭ بىلەن بوم ۋە زىل ئاۋازلار روشەن بىلىنىپ گويا چىلىڭ تارتىلغان تارلارنىڭ ساداسىدەك، خۇددى غايەت زور تەمبۇر تەبئەتتىن تاشقىرى كۈچ تەرىپىدىن چېلىنىۋاتقاندەك يېقىملىق، تەسىرلىك، شۇنداقلا ھەيۋەتلىك ئاڭلىناتتى. كىشىگە ستېرېئولۇق تۇيغۇ بېرەتتى.

سەپكە تىزىلىش، مەش دەسسەش، يىغىلىش، يېيىلىش قاتارلىق ئاساسىي مەشىقتىن تاشقىرى يەنە ئىككى كىشىلىك ئېيتىشىش تەييارلاپ، سەھنە سۆزىنى ئايرىم- ئايرىم ھالدا سەيپىددىن بىلەن مەشرەپ ئىككىسىگە كۆچۈرۈپ بېرىپ ئۇلارنىڭ مەشىقىگە يېتەكچىلىك قىلدى.

— سەھنە ئەسىرىدىكى كۈچ، سۆزلەردە ئەمەس، بەلكى ھەرىكەتتە، ئارتىستنىڭ ئورۇنلاش ماھارىتىدە،— دەيتتى ئۇ ئىككەيلەنگە چۈشەندۈرۈپ، — غەزەپلىك سۆزلەرنى قىلغاندا ئارتىستنىڭ رەڭگى- روھى، بەدەن ھەرىكىتىدىن غەزەپ ئالامىتى ئىپادىلىنىپ تۇرۇشى كېرەك. سۆزنىڭ تەلەپپۇزى،

ئاھاڭىدىنمۇ شۇ خىل كەيپىيات ئىپادىلىنىپ تۇرىشى كېرەك. سۆزنىڭ تەلەپپۇزى ھەرىكەت بىلەن ماسلىشىشى لازىم. ئەگەر دۈشمەنگە قارىتا ئېيتىلىدىغان غەزەپلىك سۆزلەرنى رەڭگىمىزنى بۇزماي ئاەتتىكچە ئېيتىدىغان بولساق ياكى خاتىرجەملىك بىلەن قول قۇرۇشتۇرۇپ تۇرۇپ ئېيتساق سۆزنىڭ قانچىلىك كۈچلۈك بولىشىدىن قەتئىينەزەر جانسىز، تەمسىز چىقىدۇ. شۇڭا سىلەر سەھنە سۆزىنىڭ ئورنىغا قاراپ، غەزەپلىك سۆزلەرنى چىرايىڭلارغا غەزەپلىك تۈس بېرىپ، قوللىرىڭلارنى كەسكىن شىلتىپ، پۈتلىرىڭلارنى چىڭ- چىڭ ئۇرۇپ، ۋارقىراپىراق سۆزلەڭلار. ئەگەر خوشال- خۇراملىقنى ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر بولسا پۈتۈن بەدىنىڭلارنى، قاش- كۆزلىرىڭلارنى ئوينىتىپ، زوق- شوخ بىلەن سۆزلەيسىلەر، تەبەسسۇم بىلەن مۇلايىم، سالماق سۆزلەيسىلەر.

ئۆزلىرىنىڭ خالايىق ئالدىدا رول ئېلىپ چىقىدىغانلىقىدىن ھەم خوشاللانغان ھەم ھاياجانلانغان ئىككەيلەن زېرىكمەستىن قايتا- قايتا يادلاپ چىقاتتى. مەتنىلى ئەپەندى بولسا تېخىمۇ سەۋرچانلىق بىلەن رېژىسسورلۇق قىلاتتى.

— مەشرەپ، سېنىڭ دەيدىغان سۆزلىرىڭنىڭ ھەممىسى ئاساسەن خوشال كەيپىياتتا ئېيتىلىدىغان سۆزلەر، شۇڭا سېنىڭ يۈز-كۆزۈڭدىن شادلىق يېغىپ تۇرسۇن قول- پۇت ھەرىكىتىڭدىن شوخلۇق، كۆز نۇرۇڭدىن خۇشخۇيلۇق، جۇشقۇنلۇق ئۇرغۇپ تۇرسۇن قېنى ئەمسە، يەنە بىر قېتىم چىقىپ باققىن، ئوغلۇم.

مۇھەممەد قارى مەشرەپ يەنە باشلايتتى.

— سەيپىددىن، سېنىڭ دەيدىغانلىرىڭ بىر قەدەر مۇرەككەپ چىراي ئىپادىسى بىلەن ئورۇنلىنىدۇ. دەسلەپ: ”سېنىڭ ئاۋۋالقى سۆزلىرىڭ توغرا، لېكىن ئاخىرىقى سۆزلىرىڭگە قوشۇلمايمەن!“ دېگەندە چىرىيىڭدىن جىددىي ئەستايىدىللىق چىقىپ تۇرسۇن، سۆزنىڭ ئاھاڭىنى سالماق، ئېغىر ئالغىن، مانا مەسىلەن: ماڭا قاراپ تۇر،— مەتنىلى ئەپەندى ئۆزى ئورۇنلاپ كۆرسەتتى، — ئارقىدىن چىرايىڭ ئازاپلىق تۈس ئالسۇن، خۇددى يۈرىكىڭ

ئېچىشىۋاتقاندەك، قىممەتلىك بىر نەرسەڭ قاراقچى قولىغا چۈشۈپ قالغاندەك ئېچىنىشلىق تۇس ئالسۇن، مەسىلەن: ”راست، بىز ئۇلۇغ قەدەم تاشلىدۇق. ئىلىم- مەرىپەت ئىشلىرى ئۈچۈن باتۇر قەدەم تاشلىدۇق. پۈتۈن خەلق، ئاتا- ئانا، باللارنىڭ ھەممىسى بىزنى قوللايدۇ، بىز مۇشۇنداق شانلىق قەدەملەر بىلەن ئىلگىرلەۋاتقاندا،— مەمتىلى ئەپەندى شۇ يەرگە كەلگەندە سەھنە سۆزىدىن توختاپ سەيپىددىنگە:

— مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئاۋازىنىڭدىن غەزەپ يېغىپ تۇرسۇن، مانا مۇنداق، — ئۇ يەنە ئۆزى ئۈلگە كۆرسىتىپ، — ئىلگىرىلەۋاتقاندا بىزگە ھوجۇم قىلىشقا باشلىدى...“ قېنى ئەمسە باشلا.

شۇنداق قىلىپ تەۋپىق بىر ھەپتە ئىچىدە ئوقۇغۇچىلارنى جەڭگىۋار ئەترەتكە ئايلاندۇردى. ھەممە ئەتراپنى يوشۇرۇن زەربە، ئاشكارە مەسخىرە ۋە ئۈمىدسىزلىكنىڭ ئىس- تۈتەكلىرى كېزىپ يۈرسىمۇ ئۇ چىرايىدىن ھېچبىر ئۈمىدسىزلىك ئىپادىسىنى، يېڭىلىۋاتقاندەك ئىپادىنى بىلىندۇرمەي، غەلبە قىلىدىغانلىقىغا چىن دىلىدىن ئىشەنگەن غالىبلاردەك كۈلۈمسىرىشى بىلەن روھلۇق، تېتىك ھالدا ئۆز ئىشىنى داۋام قىلىۋەردى.

قەشقەرگە قاراپ ئاتلىنىشقا بېكىتىلگەن كۈننىڭ ھارپىسىدا ئۇ ئۆزى كۆرگەن نادانلىق، جاھىللىقنىڭ مەھسۇلى بولغان قارشىلىقلار ۋە كۆڭلى تويۇپ تۇرغان بولغۇسى خوشاللىقنىڭ ئىلھامى بىلەن ئاجايىپلا بولۇپ قالدى. ياخشى- يامانىنىڭ تېگى- تەكتىنى تولۇق ئاڭقىرالماس دەرىجىگە چۈشۈپ قالغان نادان ئەلگە بەكمۇ ئىچى ئاغرىدى. بۇ بەختىسىز مىللەتنىڭ تارىختىن بېرى چەككەن رىيازەتلىرى، ھۆرلۈك ئىستەپ قىلغان كۈرەشلىرى، ھازىرقى ھالىتى بىر- بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتكەندە، بۇ خىياللىرىدىن تۆرەلگەن ئىلھام پەرىسىنىڭ قولىدا پەپىلىگەندەك بولۇپ، قولىغا قەلەم ئالدى:

ئويغىنىڭ ئەھلى ۋەتەن بىزلەرمۇ شادان بولنىڭ[1]،

---

[1] بولنىڭ ـــ ئاتۇش شىۋىسى بويىچە چاقىرىق مەنىسى بېرىدىغان سۆز «بولايلى» دېگەن مەنىنى بېرىدۇ ـــ ئا.

قۇرتۇلۇش[①] جەڭگاھىدا بىز مەردۇ - مەردان بولىنىڭ،
ئىلىمۇ- ئىرپان يولى ئۈچۈن ئەمدى قۇربان بولىنىڭ.

نەچچە يىللار ئۇخلىدۇق، كۈندۈز ئىدى قاراڭغۇلۇق،
ئېچىلىپ ئىرپان يولى قاراڭغۇلۇق بولدى يورۇق،
تۇتۇشۇپ قوللارغا- قول شادۇ - خەندان بولىنىڭ.

ئەي ئوغۇز ئەۋلادى ئەمدى ئۇيقۇدىن كۆزۈڭنى ئاچ،
ئىلىمۇ- ئىرپان نۇرىنى ئال، مىللىتىڭ باشىگە ساچ،
ئۆزگىدەك ئۆز يۇرتىمىزغا بىزمۇ سۇلتان بولىنىڭ.

تەۋپىق پەنەرنىڭ يورۇقىدا مۆكچىيىۋېلىپ، بۇ مۇسەللەسنى بىر قۇر ئۆزگەرتىپ چىقتى. ئاندىن ئۇنى ئىلگىرىكى شېئىرلىرى قاتارىغا قوشۇپ قويۇپ، نوتا يېزىلغان يەنە بىر ۋاراق ”سۇت قەغەز“ نى ئالدى.

ئۇ بارماقلىرىنى شىرەگە يېنىك ئۇرۇپ، تونۇگۈن مۇزىكا ئىشلىگەن بۇ ناخشىنى بوش ئاۋازدا ئوقۇشقا باشلىدى:

ئەي، تۈرك خەلقى ئويغان غەپلەتتىن،
قەددىڭنى كۆتەر ئەسىرىي كۆلپەتتىن،
زامانىڭغا باق، ئەتراپىڭغا باق،
قالما ئارقىدا ئۆزگە مىللەتتىن.
. . . .

ئۇنىڭ ئاغزى تىنماي ناخشا ئوقۇيتتى، سول قولىنىڭ بارماقلىرى شىرەنى چېكەتتى، ئوڭ پۇتى ناخشىنىڭ ئودارىغا ماس ھالدا يەرگە يەڭگىل ئۇرۇلاتتى. ئوڭ قولىدىكى قەلەم بولسا نوتا سىزىقلىرى ئۈستىدىكى بەلگىلەرنى گاھى -

[①] قۇرتۇلۇش — تۈركچە — kurtuluş سۆزىدىن كەلگەن بولۇپ، ئازادلىق مەنىسىدە (ئۇيغۇر تىلىدىكى ”قۇتۇلۇش“ ئەمەس) — ئا.

گاھىدا ئۆزگەرتىپ باراتتى. ئۇ ناخشىنىڭ مۇزىكىسىنى يەنە بىر قېتىم ئۆزگەرتىپ بولۇپ ئۇنى شىرەنىڭ يەنە بىر بۇرجىكىدىكى ئىككىنچى بىر دەستىلەنگەن قەغەزلەر ئۈستىگە قويۇپ ئورنىدىن تۇردى، ئاستا، تىۋىش چىقارماستىن مېڭىپ ھويلىغا چىقتى.

سىنتەربىرنىڭ يېقىملىق ھاۋاسىدا مەيىن شاماللار بىلەن باغلاردىن ئۇچۇپ كەلگەن مېۋىلەرنىڭ ھېدى بار ئىدى. ئۇ مۇشۇ ساپ ھاۋانى قانغۇدەك شۇمۇرۇپ، راھەتلىنىپ كېرىلىپ، ئاسمانغا باقتى. ھاۋا ئاجايىپ ئوچۇق ئىدى. گويا چەكسىز كەتكەن دېڭىز- ئوكيانلاردەك تىنىق ۋە كۆك ئىدى. يۇلتۇزلار سانسىز بىلىقچى كېمىلىرىدىكى پەنەر چىراقتەك پىلىلداپ تۇراتتى. بېلىقچى كېمىلىرىدىكى پەنەر سۆزى ئۇنىڭدا ئۇلانما تەسەۋۋۇر قوزغاپ مەرمەرە دېڭىزى بويىغا خىياللىرىنى ئېلىپ كەتتى. مانا شۇنداق چارچىغان چاغلاردا، گۈزەل ۋە تېنچ ئاخشاملاردا ساھىلنى بىر كېزىپ كەلسەك ھاردۇقۇڭ چىقىپ قالاتتى - دە، دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈردى. تەۋپىق بىردەم مېڭىسىنى سەگىتكەچ ھويلىدا مېڭىپ يۈردى. ئاندىن ئۇخلاش ئۈچۈن قايتىپ كىردى.

2

ئەتىسى— 1934- يىل سىنتەبىرنىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرىنىڭ بىر ئەتىگىنى مەمتىلى ئەپەندى 61 نەپەر ئوقۇغۇچىسىنى ئېلىپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

ئۇ ئاۋۋال دارىلمۇئەللىمىن ھويلىسىدا ئوقۇغۇچىلارنى تۆرتتىن قاتار قىلدى. قاتار ئاۋاز ئايرىمىسى بويىچە تىزىلدى. ئەترەت ئالدىدا مەشئەل سۈرىتى چۈشۈرۈلۈپ ”ئىزچىلار“ دېگەن خەت يېزىلغان قىزىل بايراق؛ بايراقنىڭ ئارقىسىدا ناغرا، باراباان، سۇناي ۋە نەيدىن تەركىپ تاپقان ئوركىستىر، ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۇچىسىدا ماشرەڭ چەكمەندىن تىكىلگەن قايرىما ياقىلىق، ئىككى يانچۇقلۇق كۆينەك، تامبال؛ بەللىرىدە كەمەر؛ بېشىدا شۇ خىل رەختتىن تىكىلگەن قۇلالىق، قۇلىقى ئۈستىگە قايرىپ قويۇلغان شەپكە، سول

قولىغا دەپتەر- قېرىنداش ئالغان، ئوڭ قولىدا ئىزچىلار كالتىكى، بىلەكلىرى تۈرۈلگەن، تۇرقى ھەم ئۆزگىچە ھەم ھەيۋەتلىك ئىدى.

— ئىزچىلار، مارش! — دەپ ۋارقىرىدى مەمتىلى ئەپەندى گويا جەڭگە مېڭىش ئالدىدا تۇرغان ھەربىي قوماندانىدەك جاراڭلىق ئاۋازدا.

ئوقۇغۇچىلار قەددىنى مەغرۇر كېرىپ مەكتەپ ھويلىسىدىن يەرنى تىترەتكۈدەك كۈچلۈك قەدەملەر بىلەن كوچىغا قاراپ مېڭىشتى. قوياشنىڭ ئىللىق نۇرى بۇ پاكىز ئۈستىۋاش كىيگەن، رەتلىك تىزىلغان جەڭگىۋار سەپنى سۆيەتتى. ئۇلار دەرۋازىدىن چىقىپ قىشلاق مەھەللىسىگە كېتىدىغان يولغا چۈشۈپ، شەرق- تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى. بۇ ھەيۋەتلىك سەپ ئوخرۇقلۇق دېھقانلارنىڭ زوقىنى كەلتۈرۈپ، ئۆي- ئۆيلەردىن ئەر- ئايال، قېرى- ياشنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك كوچىغا چىقىپ، ھەۋەس، قىزىقىش، شۇنداقلا ئۆچمەنلىك ھېسياتىدىن تەركىب تاپقان مۇرەككەپ ھېسيات ئىلكىدە ئۆزىتىشاتتى.

شۇ چاغدا بىر ئوقۇغۇچى ناخشا باشلىدى:

— بىز ئىزچىلارمىز...، بىر- ئىككى!

پۈتۈن سەپ تەمتىرىمەستىن قەدەم ئېلىۋېتىپ، ناخشىغا قوشۇلۇشتى. بوم ئاۋازلىقلاردىن بىر قەدەم كېيىن زىل ئاۋازلىقلار باشلىدى:

بىز ئىزچىلارمىز، پۇت- قوللارىمىز، —
كۆز- دىماقىمىز،.... ھەر يېرىمىز ساغلام.
خەلق يولىدا ئالغا باسىمىز،
دۈشمەنگە قارشى ساقلاپ ئىنتىقام!

نەقرات: ئۆگەن تىرىشىپ ياش ئىزچى باللار،
دىن ۋە مىللەت غېمىدە قاينار ۋىجدانلار!...

سەپتە ئوغۇللىرى بار ئاتا- ئانىلار تېخىمۇ زور قىزىقىش، ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسى بىلەن باللىرىنى ئىزدەيتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يەرنى زىرىلدىتىپ كېتىۋاتقان باللىرىغا چۈشكەندە يۈرەكلىرى ئاللىقانداق ئىسسىق

تۈيغۇلاردىن ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك كۆزلىرىگە ياش ئالغان هالدا:

— ئاق يول بولسۇن، بۇركۇتلىرىم! — دېيىشەتتى. ئانىلارنىڭ بەزىلىرى ئۆز- ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك پىچىرلاپ:

— خۇدايا خۇدۆۋەندە كېرىم، يامان تىلدىن ساقلىغايسەن، — دەپ ئىزگۇ تىلەكلەرنى تىلەپ قېلىشاتتى.

كۆپچىلىكنىڭ يەنە بىر توپىدا باشقىچە ئىنكاسلارمۇ بولدى.

— شەيتان ۋەسۋەسىدىن ساقلىغايسەن، خۇدا!

— ئاخىر زامانىنىڭ ئالامىتى بۇ، خالايىق!...

ئاللىقانداق بىر مۇراسىم ئۈچۈن ئوگرۇقتا كەلگەن هابۇلهاجىمنىڭ گەۋدىسى هەمتاۋاقلىرى ئارىسىدا، ئېگىز ئېشەك ئۈستىدە چوقچىيىپ كۆرۈنۈپ قالغانىدى، شۇئان قارشى تەسىراتتىكلەرنىڭ تىللىرى ئۇزاردى. هەتتا خېلى يامان ئەمەس باها بېرىپ تۇرىۋاتقان ئارىلىقتىكلەرمۇ دەرهال شۇ تەرەپكە ئېغىپ:

— نېمە ئالامەتلىكنى خۇدا ئۆزى بىلمىسە، نېمە بالا بۇ؟

— هەي، بۇ كىسپۇرۇچلارنىڭزە، خۇدا جاجىسىنى بەرمىسە... دېيىشتى.

چىن كۆڭلىدىن ئالقىشلاۋاتقانلار ئەتراپتىكى مۇهتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنمەس بېسىمى ئاستىدا ئۈنى ئىچىگە چۈشۈپ، قاراپ تۇرۇشتى.

نېمىلا دېگەن بىلەن بۇ يېڭى شەيئى ئۇلارنىڭ هەممىسىنى ئورتاق قىزىقتۇراتتى. يىراقتا- ئېتىزلىقتا ئىشلەۋاتقانلار بارابان، سۇنايىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ ئالدىراپ- تېنەپ يۈگرىشىپ كېلىشەتتى. باللار بولسا ئەڭ قىزىق ئويۇنلىرىدىنمۇ ۋاز كېچىپ سەپنىڭ ئارقىسىدىن خېلى يىراقلارغىچە چېپىشاتتى.

ئۇلار ئۇڭغۇرۇق يېزىدىن چىققاندىن كېيىن ناخشىنى توختاتتى. قۇمسېغىغا يېقىنلاشقانسېرى شورلۇق تۇپراق تەدرىجىي ياخشىلىنىپ، قومۇشلار ئورنىغا يانتاق ئۈنگەن دالا باشلىناتتى. بۇ يەردىن ئارقىغا، غەربىي شىمال تەرەپلەرگە باققاندا بىر تۇتاش يېشىللىق بولۇپ كۆرىنىدىغان ئاتۇش يېزىلىرى ئۈستىدىن ئاتۇش تېغى هەرە چىشىدەك كۆرىنەتتى.

— ئەمدى قۇمسېغىغا بارغىچە بىر ئاز ئىختىيارى مېڭىڭلار، — دېدى تەۋپىق.

ئۇلار ئوڭرۇق بىلەن قۇمسېغى ئارىلىقىدىكى ئوچۇقچىلىقتىن ئۆتكىچە ئىختىيارى مېڭىشتى. قۇمسېغىغا يېقىنلاشقاندا يەنە جەڭگىۋار سەپ تۈزۈلدى. "ئىزچىلار مارشى" ئوقۇلدى. ئاتۇشنىڭ ئەڭ شەرقتىكى بۇ خىلۋەت يېزىسى ئەسىرلەردىن بۇيان تۇنجى قېتىم كۆرۈپ تۇرغان بۇ مۆجىزىگە قىزىقماقتا ئىدى. قېرى تۇپراق بۇ يولدىن سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئارمىيىسىنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىنى ئەسلىدى، بەلكىم[①]. خەلق توپى كوچىلارنىڭ ئىككى تەرىپىگە تىزىلىشىپ، گويا بۇ سەپنى قارشى ئېلىۋاتقاندەك ۋە ئۇزىتىپ قويىۋاتقاندەك ئالقىش ياڭرىتاتتى.

ئۇلار قۇمسېغى يېزىسىنىڭ ئوتتۇرا قىسمى بىلەن قۇمالتاغ تەرەپكە قايرىلدى. قۇمۇلتاغ تەدرىجى تۆۋەنلەپ، مۇشۇ يەرگە كەلگەندە كىچىككىنە تۆپىلىككە ئايلىناتتى ۋە شەرققە قاراپ تېخىمۇ تۆۋەنلەپ، گويا چاقماق دەرياسى بىلەن قىران دەرياسىنىڭ لاتقا تۈزلەڭلىكىگە چۆكۈپ غايىپ بولاتتى.

تاغنىڭ جەنۇپ تەرىپىگە ئۆتىدىغان يول تۆپىلىكتىن جەنۇبىي يانباغرىغا تۆۋەنلىگەندىن كېيىن يەنە بىر ھازا تۈزلەڭ ساي بىلەن مېڭىشتى. بۇ بىر غايەت زور "پەللەمپەي" ئىدى. تۈزلەڭ ساي يولى بىر نەچچە يۈز مېتىر كېلەتتى، ئاندىن يەنە بىر "پەللەمپەي" دىن چۈشۈشكە توغرا كېلەتتى. بىرى تاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىنى بويلاپ غەربىي جەنۇب يۆنىلىشىدە بەشكېرەم تەرەپكە، يەنە بىرى جەنۇبقا كەتكەن يولنىڭ يېنىدا (ئاچالدىن بەش يۈز مېتىرچە يىراقلىقتا) قەدىمقى قۇرۇلۇش — بەلگە مۇنارىسى ۋە تۇر ئېگىز-پەس ئىدىر-تۆپىلىكلەر ئارقىسىدىن چوقچىيىپ چىقىپ تۇراتتى.

---

① قۇمسېغى يېزىسىدا قۇمالتاغ ئاخىرلىشىپ، چاقماق دەرياسىنىڭ لاتقا تۈزلەڭلىكى (بەشكېرەم يېزىسىنىڭ شەرقى) بىلەن قىران دەرياسىنىڭ لاتقا تۈزلەڭلىكى بىرلىشىپ، كەڭ تۈزلەڭلىك ھاسىل قىلىدۇ. تارىختىكى ئىككىنچى قېتىملىق قەشقەر مۇشۇ تۈزلەڭلىكتە بولغان. پېقىر دوستلىرىم بىلەن قەدىمقى شەھەر ئىزلىرىنى تۆرت قېتىم ئايلىنىپ چىققانىدىم، __ ئا.

ئوقۇغۇچىلار قۇمالتاغنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىنى بويلاپ غەربىي-جەنۇبقا قاراپ مېڭىشتى. ئۇلار "تۇر" يېنىغا كەلگەندە مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى توختىتىپ، قارا خۇرۇم سومكىسىدىن بىر دەستە لاتا قەغەز ئېلىپ ئوقۇغۇچىلارغا بىر ۋاراقتىن تارقىتىپ بەردى. ئۇ بۇ قەغەزلەرنى كۇۋادىرات شەكلىدە كېسىپ تەييارلاپ قويغانىدى.

— "تۇر" نى كۆرۈپ باققاچ دەم ئالايلى. ئولتۇرغاندا ئاستىڭلارغا قەغەز سېلىپ ئولتۇرۇڭلار، كىيىمىڭلارنى كىر قىلىپ قويماڭلار كېيىن يەنە قەغەزنى قاتلاپ ئېلىۋېڭلار، دەم ئالغاندا ئىشلىتىسلەر، — دېدى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئۇستازىغا ئەگىشىپ "تۇر" نىڭ يېنىغا بېرىشتى. مۇنارىنىڭ ئاستى چاسا تام بولۇپ پەللەمپەي شەكلىدە كىچىكلەپ مەلۇم ئېگىزلىككە يەتكەندىن كېيىن ئۇستى يۇمىلاق ئېتىلگەن، ئىچى مورىغا ئوخشاش كاۋاك، قاچاندۇر كىشىلەر ئوت قالىغاندەك ئىستىن قارىيىپ تۇراتتى. مۇنارىنىڭ غەربىي- شىمال تەرىپىدە تەخمىنەن 50 قەدەم نېرىدا "تۇر" باردى. بۇ بىر چاسا سۇپا بولۇپ، تەرەپلىرىنىڭ ئۇزۇنلىقى 20 مېتىر كېلەتتى. ئۇزۇن يىللار جەريانىدا بوران ۋە يامغۇرنىڭ يالىشى بىلەن بۇ ئىككى قۇرۇلۇشنىڭ تام يۈزى سىلىقلىشىپ كەتكەنىدى.

— ئەپەندى، بۇ نېمە؟ — دەپ سوراشتى ئوقۇغۇچىلار.

— بۇ مىڭ يىلنى باشتىن كەچۈرگەن قۇرۇلۇش بولۇشى مۇمكىن، بەلكىم قاراخانىلار سۇلالىسىگە خاس بولسا كېرەك. بۇ يەردىكى يەرلىكلەر بۇنى "مۇرتۇم" دەپ ئاتىشىدىكەن. بۇ كېيىن قويۇلغان ئىسىم بولسا كېرەك، "مورا"، "تام" دېگەن ئىككى سۆزنىڭ قوشۇلمىسىدەك تۇرىدۇ. بۇ قۇرۇلۇش خېلى يىراق جايلاردىن كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۇستىدىن قارىغاندىمۇ خېلى يىراق جايلارنى كۆرگىلى بولىدۇ. بۇ مۇھىم ئۆتكەلگە جايلاشقان بولغاچقا ھەربىي ئىشلاردا خەۋەرلىشىش، بەلگە بېرىش ئىشلىرىغا ئىشلىتىلگەن. تېخىمۇ ئېنىقراق تەپسىلاتىنى ھەر بىرىڭلارنىڭ ئىچىدىن كەلگۈسىدە ياخشى ئوقۇپ ئارخېئولوگلار يېتىشىپ چىقسا شۇلار تەكشۈرۈپ ئېنىقلايدۇ، — دېدى تەۋىق مېھرىبان ئاتىلارنىڭ كۆزى بىلەن ھەربىر ئوقۇغۇچىسىنىڭ كۆزىگە ئۈمىدلىك

بىقىپ، — ۋەتىنىمىز خۇددى ئىچىلمىغان بوز يەرگە ئوخشايدۇ چەتئەللىك تەكشۈرگۈچىلەر ئارقا- ئارقىدىن كېلىپ بىزنىڭ مەدەنىي مىراسلىرىمىزنى تەكشۈرۈشكە كىرىشتى. قولىغا چىقىدىغىنىنى ئېلىپ كەتتى. بىزنىڭ خەلقىمىز نادان، ساۋاتسىز بولغاچقا بۇ نەرسىلەرنىڭ قانچىلىك قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ. ئۆزىمىزدە تەتقىقاتچىلار بولمىغاچقا چەتئەللىكلەر بىزنىڭ نەرسىلىرىمىزنى بىزدىن ياخشىراق بىلىدۇ. مۇشۇ قۇرۇلۇشنى ئېلىپ ئېيتساق ئەگەر بۇنى تەتقىق قىلىدىغان بولسا قايسى زامانغا تەئەللۇق ئىكەنلىكى ئېنىقلىنىپلا قالماي، شۇ دەۋرنىڭ بىر مۇنچە ئادەتلىرىنى ئىجتىمائىي ئەھۋاللىرىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ. لېكىن بىزنىڭ خەلقىمىز بولسا بۇنى بىر ئەسكى تامدىن باشقا نەرسە ئەمەس دەپلا ئويلايدۇ. شۇڭا ئەگەر بىرەر چەتئەللىكنىڭ بۇ يەردە قېزىش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىۋاتقىنىنى كۆرسىمۇ بۇنى قوغداشنى ئويلىمايدۇ، ئەكسىچە ئازراق پۇلغا ياللىنىپ بۇنى قېزىشىپ بېرىدۇ. بۇنى شۇنداقمۇ چۇشەندۇرۇش مۇمكىنكى بىر يارماققا ياللىنىپ، خەق ئۇچۇن بىر جىلىڭ ئالتۇن تېپىپ بېرىدۇ. خۇلاسە كالام: بىر مىللەتتە زىيالىلار قوشۇنىنىڭ بولماسلىقى بەختسىزلىك!

ئوقۇغۇچىلار بۇ ئەسكى تامدا مۇنچىلىك خاسىيەتنىڭ بولىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ھەيران قېلىشتى. سابىت باللارنىڭ ئارقىسىدىراق تۇرۇپ گەپكە قۇلاق سالاتتى. ئابدۇراخمان، مەھەممەد قارىلار، ئەمەت مەخسۇم، ئابلىمىت قارى، ئابدۇغۇپۇر، سەيپىددىنلار ئالدىدا تۇرۇشاتتى.

— دادامنىڭ ئېيتىشىچە قۇمالتاغنىڭ تۇمشىقىدىن ئۇدۇل كۈن چىقىش تەرەپكە ماڭغاندا جاڭگال ئىچىدە ”خان سۇپىسى“ دەپ ئاتالغان چاسا سۇپا باركەن. سۇپىنىڭ تۆرت بۇرجىكىدە تۆرت دانە يوغان تاش باركەن،تاش قارا رەڭلىك بولۇپ، بىر يۈزى قوشۇش بەلگىسى شەكلىدە سىزىلىپ تۆرتكە بۆلۈنگەن ئىكەن. ھەر بۆلىكىدە خەتكە ئوخشايدىغان بەلگىلەر بار ئىكەن[1]، —

---

[1] بىزنىڭ بۇ جەزىرىگە يۈرۈش قىلغان ”ئىختىيارى ئارخېئولوگىيە ئۆمىكى“مىزنىڭ تۆرت قېتىملىق سەپىرى خان سۇپىسىنى تېپىش ۋە تاشنى ئېلىپ كېلىشنى مەقسەت قىلغانىدى. ۋاھالەنكى، يول باشلىغۇچى بولمىغاچقا ئىزىپ قېلىپ سۇپىنى تاپالمىدۇق. كېيىن مەن

دېدى ئابدۇغوپۇر، — قارىغاندا ئۇمۇ خېلى مۇھىم نەرسە بولسا كېرەك؟

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى تەۋپىق قىزىقىسىنىپ، ئۇنىڭدا شۇئان بىر پۇرسەت چىقىرىپ ئوقۇغۇچىلارنى ئېلىپ شۇ يەرلەرنى چارلاپ كېلىش پىكرى تۇغۇلغاندەك قىلاتتى.

— مەن دادامدىن "خان سۇپىسى" ھەققىدە بىر رىۋايەت ئۆگلىنىدىم،— دېدى ئابلىمىت قارى گەپ قوشۇپ،— ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق تاغىسىدىن ھوقۇق تاتىۋېلىپ، پادىشاھلىق تەختىگە چىققاندىن كېيىن ئاشۇ جاڭگالدا — ئۇ چاغلاردا بۇ يەر سۈيى مول، ناھايىتى گۈزەل، تۇپرىقى ساز، بوستانلىق ئىكەنمىش، — شەھەر سالدۇرۇپ، مەخسۇس ئەسكەر تۇرغۇزغانىكەن. ھەمدە خىل قوشۇنلىرىنى ماھارەت كۆرسىتىشكە سېلىپ، ئۆزى ۋەزىر- ۋۇزرالىرى بىلەن "خان سۇپىسى" غا چىقىپ تاماشا قىلغانىكەنمىش. بۇ يەردىكى شەھەر بىلەن ئاشۇ سۇپا پۈتۈپ تۇنجى مۇراسىم ئېچىلغاندا ئاشۇ سۇپىدا تۇرۇپ مەيدانغا توپلانغان خەلققە سۆز قىلغانىكەن ھەم ئۆزىگە "سۇلتان زوھۇرىدىن"[①] دېگەن نامنى بەرگەنىكەن.

— بۇ رىۋايەتنى مەنمۇ ئاڭلىغان، — دېدى ئابدۇراخمان.

— شۇنداقمۇ؟ راست، بۇ گەپلەرنىڭ خېلى ئاساسي بار. ئۇ يەرلەر قاراخانىلار سۇلالىسىنىڭ پايتەختى بولغان قەشقەرنىڭ ئىككىنچى قېتىم يۆتكەلگەن ئورنى دەپ قارىلىۋاتىدۇ[②] .قىران دەرياسىنىڭ سۈيى تارتىلىپ كېتىپ، سۈيى

سۇپىنىڭ ئورنىنى قەشقەر رايونىنىڭ 1/1000ماسىسشتاپلىق (1958- يىللىق) خەرىتىدىن كۆردۇم ۋە ئازمايدىغان بولۇپ رەسمىي ئاتالىغان چېغىمىزدا تاشنى ئاللىكىملەرنىڭ ئېلىپ كەتكەنلىكى مەلۇم بولدى. بۇ 1984-يىلى 5- ئايلاردا بولغان ئىش. مەرھۇم رىشات مۇساننىڭ ئەسلىشىچە 30- يىللاردا روسىيىلىكلەر تاشنى ئېلىپ كېتىش ئۈچۈن ماشىنا ئېلىپ بارغان، بىراق ئۇ چاغلاردا بۇ يەر سازلىق بولغاچقا ماشىنىسى پېتىپ قېلىپ يېقىن بارالمىغان ئىكەن، — ئا.

① دىنىنى مەيدانغا چىقارغۇچى، دىنىنى ئاشكارە قىلغۇچى سۇلتان- ئا.

② 1984- يىللىرىدىكى كۆپ قېتىملىق خانئۆي كېزىشلىرىمىزدە قۇمىسېغى يېزىسى بىلەن پەيزاۋاتنىڭ ئاقچاش يېزىسى ئارىلىقىدىكى چۆللۈكتىن شەھەر سېپىلىنىڭ ئىزلىرىنى تاپقانىدۇق، ئۇ ھازىر خۇددى بىر دامبا (توسما قىر)غا ئوخشاپ قالغانىكەن، شۇنداقلا ھالقا شەكلىدە تۇتاشقان، نۇرغۇن جايلاردىن ساپال پارچىلىرىنى ئېلىپ كەتكەنىدۇق — ئا.

مول بولغان چاقماق دەرياسىنىڭ تۆۋەن ئېقىمىدىكى بۇ تۈزلەڭلىككە كۆچكەن. كېيىن چاقماق دەرياسىنىڭ سۈيىمۇ ئازىيىپ، يۇقىرى ئېقىمىدىكى يۇرتلاردىن ئاشمايدىغان بولغاچقا، بۇ يەردىكى شەھەر ۋەيران بولۇشقا يۈز تۇتۇپ، قەشقەر هازىرقى ئورنىغا كۆچۈرۈلگەن. دېمەك، يىگىتلەر، بىزنىڭ قىلىدىغان ئىشلىرىمىز ناهايىتى كۆپ، ئاۋۋال كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇڭلار، ياخشى ئوقۇساڭلار چەتئەلدە ئوقۇپ كېلىسىلەر، ئۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭمۇ ئۆز ئارخئولوگلىرىمىز، ئالىملىرىمىز بولىدۇ، — ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا سەل قاراپ تۇرۇپ، — ئۇنداق بولسا سەپىرىمىزنى داۋاملاشتۇرساق قانداق؟ — دېدى.

ئوقۇغۇچىلار هارۋا يولىغا چىقىپ، كوماندىنى كۈتۈپ تۇرمايلا ئىلگىرىكى سېپىنى ئەسلىگە كەلتۈردى. گەرچە ئۇلار ئولتۇرۇپ دەم ئالمىغان بولسىمۇ هاردۇقى چىقىپ يېنىكلىشىپ قالغانىدى. شۇڭا تېتىك، زەبەردەست قەدەملەر بىلەن مېڭىپ، "تاشاخۇمۇمنىڭ جاڭگىلى" نى بېسىپ ئۆتتى. جاڭگالدا قاچاندۇر بىر چاغلاردا — چاقماق دەرياسى تولۇپ ئاقىدىغان زامانلاردا سۇ ئاققان، ئەمدىلىكتە ئاندا- ساندا كەلكۈن سۈيىنىلا كۆرۈپ قالىدىغان قۇرۇق ئېقىنلار بەشكېرەم يېزىسىنى بىر نەچچە جايدا كېسىپ ئۆتتۇپ، مۇشۇ بىپايان جاڭگالغا تارىلىپ كېتەتتى. ئۇ يەر- بۇ يەردە پاخماق يۇلغۇنلار كۆزگە چېلىقاتتى.

ئۇلار بەشكېرەمنىڭ قۇمباغ كەنتىگە يېقىنلاشقاندا يۈز-كۆزىدىكى سەپەر چاڭ- توزانلىرىنى يۇيۇشۇپ، قايتىدىن سەپكە تىزىلدى ۋە جەڭگىۋار هالەتكە كەلدى. يەنە ئاۋۋالقىدەك جۇشقۇن، كۆتىرەڭگۈ روھ بىلەن پۇتنى چىڭ- چىڭ ئۇرۇپ، قەددىنى كېرىپ مېڭىشقا، ناخشىلارنى ياڭرىتىشقا باشلىدى. ناغرا- بارابان، سۇناي ۋە نەي ئاۋازلىرى بىلەن ناخشا ئاۋازلىرى بەشكېرەم ئاسمىنىنى چاڭ كەلتۈرىۋەتتى. بۇ قوشۇننى بۇ يەردىمۇ ئەر- ئايال قېرى- ياشلار كۈتىۋالدى ۋە ئۇزىتىپ قالدى...

ئۇلار ئاشۇ جەڭگىۋار هالىتىنى بۇزماي قۇمباغ، بېغىئېرىق، چۆگە، ئىشتلا، ساپئېرىق، كوكاڭ كەنتلىرىنى كېسىپ ئۆتتى. دىگەر ۋاقتى بىلەن هەزرەتكە يېتىپ كەلدى.

بۇ يەردە قەشقەردىن چىققان مەجىددىن ئەپەندى ۋە مەھمۇد سىجاڭ قېشىدىن كەلگەن ئىدرىس ۋە ئۇنىڭ ئادىيوتانتى قاتارلىق كىشىلەر بىلەن ئۇچراشتى. مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى دەم ئېلىپ تاماق يېيىشكە قويۇۋېتىپ، مەجىددىن ۋە مەھمۇد سىجاڭنىڭ ئوفىتسېرلىرى بىلەن ئايرىم كۆرۈشتى.

مەجىددىن ئەپەندى تەۋپىق بىلەن سىبغىنىش ھىسسىياتىدا بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، ھاسىسىنى پىرقىرىتىپ تۇرۇپ سۆھبەتنى بۇرىدى.

— بۇ ئىككى ئەپەندى سىجاڭنىڭ ئالدىدىن كەپتۇ. سىجاڭ سىزنى قايتىپ كەتسۇن دەپتۇ.

— نېمىشكە؟ — سوردى تەۋپىق چۆچۈپ.

مەجىددىن ئەپەندى مۇرىسىنى قىستى.

— راستىنلا قايتىپ كەتسۇن دېدىمۇ؟— ئىدرىستىن سورىدى ئۇ.

— ھە، بىزنى شۇنىڭ ئۈچۈن ئەۋەتتى، —دېدى ئىدرىس ۋە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئىشەنمىگەندەك قارىشىغا سەل ئاچچىقلىنىپ، — نېمە دەۋاتىسىز؟ مېنى بىلمەمسىز؟ مەن ئىشتاپ باشلىقى بولىمەن، سىجاڭنىڭ كۆز ھەم قۇلىقى. ئۇ ھەممە بۇيرۇقلىرىنى مەن ئارقىلىق يەتكۈزىدۇ، — دېدى ئىدرىس بىر خىل دوستانە بولمىغان پوزىتسىيە بىلەن. ئۇ روسچە بىلىدىغان، ئازاراق ساۋادى بولۇشى تۈپەيلى ئۆزىگە بەكلا تەمەننا قويىدىغاندەك كۆرىنەتتى. ئۇ ئاقسۇدا مەھمۇد مۇھىتى 6- تۈمەنگە قوماندان قىلىپ بەلگىلىگەن چاغدا مۇشاۋۋۇر رىبالكىن بىلەن بىللە پەيدا بولغانىدى.

— ياق، بىز سىجاڭنىڭ ئۆزى بىلەن كۆرۈشمەي قويمايمىز. ئۇ بىزنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالىمىزنى ئۇقمايدۇ. شۇڭا بەلكىم شۇنداق دېگەندۇ. ھەقىقىي ئەھۋالنى ئۇقسا جەزمەن بىزنىڭ ئۆز بېشىمچىلىقىمىزنى كەچۈرىدۇ.

— نېمە؟ سىز سىجاڭنىڭ بۇيرۇقىنى بىر تىيىنگە ئالمامسىز؟ سىلەردەك ھەربىر ئەپەندىچاق غەلۋە- غوغا بىلەن بىرىپ ئاۋارە قىلىۋېرىدىغان كىچىك ئادەممۇ ئۇ؟! ھەقىقىي ئەھۋالنى يېزىپ بېرىڭ- دە، كېتىۋېرىڭ. بىز

خەتنى يەتكۈزۈپ قويايلى.

مەمتىلى ئەپەندى جىلە بولۇپ ئىلىشىپ قالغۇدەك هالغا كەلدى. ئۇ هېچقاچان بۇنچىلىك جىددىيلەشمىگەنىدى. سىجاڭ بىلەن كۆرۈشۈش ئاخىرقى ئۈمىد بولۇپ، بۇ ئۈمىد يوققا چىقسا هەممىسى تۈگىشەتتى. ئۇنىڭ ئۇلۇغ پىلانلىرى بەرباد بولاتتى. ئەمدىلا پەيدا بولغان كىچىككىنە چىقىش يولى ئېتىلىپ، بۇ بەختسىز ئەلنىڭ كۆزى ئېچىلىشى يەنە بىر مۇنچە كېچىكەتتى. خەت مەسىلىنى هەل قىلالمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە خەتنىڭ دېگەن جايغا تېگىشىگىمۇ ئىشەنچ قىلغىلى بولمايتتى. ئەگەر ئۆزى كۆرۈشەلىسىلا ئۇ سىجاڭنى تەسىرلەندۈرۈشكە، ئۇنىڭ هېسداشلىقىنى قوزغاشقا ئىشەنچ قىلاتتى.

ئۇنىڭ كۆزلىرىدە تىكىلىپ قارىغۇچىلارنى جۈرئەتسىزلەندۈرىۋېتىدىغان، بىهۆرمەتلىك قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان قىلىپ قويىدىغان ئۆزگىچە خاس نۇر پەيدا بولدى. ئۇ ئاشۇ كۆز نۇرىنى ئىدرىسقا تىكىپ:

— ياق، ئەپەندى، خەت دېگەن بەرىبىر يېرىم دىدار، بىز پۈتۈن دىدار كۆرۈشمىسەك بولمايدۇ! — دېدى.

ئىدرىس روهسىزلانغاندەك بوشىشىپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆزىنى قاچۇردى. شۇنداق بولسىمۇ دەسلەپكى هەيۋىسىنى بىردىنلا تۆۋەنلەتكۈسى كەلمىگەندەك، سۈنئىي هەيۋە بىلەن:— مېڭىشىڭلارغا رۇخسەت قىلىنمايدۇ، بۇ دېگەن سىجاڭنىڭ بۇيرۇقى! — دېدى ۋە ئالدىراۋاتقاندەك ئاسمانغا قاراپ، ۋاقىتنى مۆلچەرلەپ باقتى،— گەپ شۇ. بىز كەتتۇق، بېرىپ قالغۇچى بولسىڭىز خاپىلىق ئۆزىڭىزگە! — دېدى ۋە ئاتلىرى تەرەپكە كەتتى.

— بۇ ئىككىسى راستىنلا سىجاڭنىڭ بۇيرۇقىنى ئېلىپ كەلگەنلەرمۇ قانداق؟ — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ.

— بۇنىسى ماڭا قاراڭغۇ. ماۋۇ ئادەم سىجاڭنىڭ كونا ئادەملىرىدىن ئەمەس، هەر هالدا ئىككى تىللىق ئادەم... هەي، بۇ ئادەملەرنى ... - دوختۇر چۈشىنىكسىز هالدا غۇدۇڭشىدى ۋە قوشۇپ قويدى، — يېقىندا سىجاڭنىڭ كادىرلىرىدىن قۇربان نىياز، قۇربان سەئىدى، ئابدۇراخمانلار سوۋېتكە ئوقۇشقا

چىقماقچىمىش...

— بۇ سىجاڭنىڭ ئۆيىمۇ ياكى ھۆكۈمەتنىڭمۇ؟

— ھېلىقى ساقاللىق ئۇرۇس مۇشاۋۇر تەكلىپ بەرگەن ئىش دەيدۇ، شىڭ دوبەننىڭ ئىشىمۇ، سوۋېتنىڭ ئىشىمۇ بىلىپ بولمايدۇ.

— شۇنداقمۇ؟... — تەۋپىق مۇلاھىزە قىلىۋاتقاندەك جىم بولۇپ كەتتى.

— سىز قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسىز؟ مېنىڭچە بىرەر خاپىلىق بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن...

— ياق، دوختۇر، ئارقامغا قايتىش يوق. مەن ئۇ يەردە جازاغا تارتىلسام، ھەتتا ئۆلۈمگە بۇيرۇلسامۇ مەيلى، ئارقامغا قايتسامۇ بەربىر ئۆلۈم، چۈنكى قىلىۋاتقان ئىشلىرىم ۋەيران بولۇپ، ئۇنى داۋام قىلىشنىڭ ئىمكانىيىتىنى بولمىسا ياشاشنىڭ ھېچ مەزىسى قالمايدۇ، مەنىۋى جەھەتتىن ئۆلگەن بولىمەن. ئۇنىڭدىن كۆرە ئالدىمغا قاراپ مېڭىپ نېمە كۆرسەم كۆرەي!ــ تەۋپىق قەتئىيلىك بىلەن شۇنداق دېدى ۋە دوختۇرغا، — بىز يەنە كۆرىشىمىز، پارتىڭىمىزنى شەھەردە داۋام قىلدۇرايلى، ھازىر تەلەبىلەر غىزالىنىپ بولدى، يولغا ئاتلىنىمىز.

— ئەمسە مەن ئالدىنراق ماڭغاچ تۇراي، دوستلىرىڭىزغا خەۋەر قىلىپ قوياي، — دېدى مەجىددىن ئەپەندى ھاسىسىنى بىر پىرقىرىتىپ قويۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئېتى تەرەپكە ماڭدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى سەپكە تىزىپ ھەزرەتتىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. ناغرا-سۇناي، بارابانلار يېڭىباشتىن ياڭراشقا باشلىدى. بۇ ئاجايىپ قوشۇن ھېچنېمە كۆرمىگەن ساددا كىشىلەرنى ئۆيلىرىدىن چىللاپ چىقىپ تاكى تۆشۈك دەرۋازىسى ئالدىغىچە بولغان يول بويلىرى تىقما- تىقما ئادەمگە تولدى. خەلق توپى بۇ كەم كۆرىلىدىغان قوشۇننى كۆرۈپ، زادىلا ئالقىشلاپ باقمىغان ناخشىلارنى ئاڭلاپ، ياش باللارنىڭ رەتلىك، مەزمۇت قەدەملىرى بىلەن مېڭىشىغا زوقلىنىپ:

— ئادەمنىڭ زوقى كەلگۈدەك باللىكەن، بۇ جۇما.

— خۇدا ئۆزى كۆرۈپ تۇرۇپتۇ، بۇ بىر مۆجىزە، — دېيىشەتتى.

ئەمما خۇددى ئاتۇشتىكىدەك، ماقۇللىمايدىغانلارمۇ ئاز ئەمەسىدى:

—خۇدايا خۇدا ۋەندەكېرىم، شەيتانىنىڭ ۋەسۋەسىدىن خالاس قىلغايسەن.

— مۇپتاخۇنۇم، بۇنىڭ ئۆزى شەيتانىنىڭ نەغمىسى. جىنلارمۇ شۇنداق نەغمە- ناۋا بىلەن چارشەنبە ئاخشىمى سەپ تاتىپ ئۆتەرمىش.

— ناخشا- سازغا بېرىلگەن ئەل ئاپەتكە يېقىن، ئامەتتىن يىراق. شۇڭا كونىلار دەيدۇ ئەمەسمۇ ”بۇقىنى كالام دېمەك، ئەلنەغمىچىنى بالام“ بولار زە...

— پەيغەمبەرىمىزنىڭ ھەدىسىمۇ: ”بىرىڭلارنىڭ ئىچى شېئىر بىلەن تولغاندىن كۆرە، يىرىڭ بىلەن تولغىنى تۈزۈكرەك“ دېيىلگەن ئەمەسمۇ...ـ دېيىشەتتى.

ئۇلارنىڭ مۇلاھىزىلىرى ئۈستىگە تېخىمۇ ياڭراق، تېخىمۇ شاۋقۇنلۇق سۇرەن- چوقان ئاڭلاندى. خالايىق بويۇنلىرىنى سوزۇپ ئالدى تەرەپكە قارىشۇۋدى ئۇ يەردە بىرەر يۈزچە ئاتلىق ئەسكەر ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدى تەرىپىدە بولسا ھەربىي ئوركېستىرنىڭ ناغرا-كانىيى ياڭرىماقتىدى.

— مامۇت سىجاڭ قارشى ئالغىلى ئەسكەر چىقىرىپتۇ.

— ھازىر مامۇت سىجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئوقۇغۇچىلارنى قوغداپ كېتىۋاتىدۇ...

ئۇلار تەدرىجىي يىراقلاپ تۇمەن دەرياسىدىن ئۆتۈپ تۆشۈك دەرۋازىسى بىلەن شەھەرگە كىرىپ كەتتى. شەھەرنىڭ كوچىلىرى تېخىمۇ قىزىپ كەتتى. ئادەملەر توپىنى ئەسكەرلەرنىڭ ھەيۋىسى سەل پەسكارىغا چۈشۈرۈپ يول ئېچىپ كېتىۋاتاتتى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۈرەكلىرىدە بىر خىل ئوت دەرياسى ئېقىۋاتقاندەك ھاياجانلانغان، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ شۇنچىلىك دىققەتكە سازاۋەر ئىكەنلىكىنى بىلىشكىنىدە ئۇلاردىكى ھارغىنلىق تامام يوقالغان، پۇت- قوللىرىغا ماغدۇر كىرىپ قالغاندەك تېخىمۇ چىڭ دەسسەپ ماڭاتتى ۋە تېخىمۇ ئاۋازىنى قويۇۋېتىپ ناخشا ئوقۇشاتتى.

ئۇلار مانا شۇ يۇسۇن ئۆستەڭ بويى كوچىسى بىلەن دېۋىزىيە ئىشتابى تۇرۇشلۇق قورغانغا يېتىپ كېلىشتى. ”يۇمۇلاق شەھەر“ سېپىلىنىڭ

دەرۋازىسىدىن تارتىپلا سانجاق- سانجاق ھەربىي ۋە ھەربىيلەرنىڭ ئائىلە- تاۋابىاتلىرى ئىككى تەرەپتە تۇرۇشاتتى. ھەربىيلەرنىڭ ھۆرمەت قاراۋۇلى ئالدىدىن ئۆتكىنىدە ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۈرىكىدە تېخىمۇ زور خوشاللىق ئۇرغىدى. مەمتىلى ئەپەندى قايتىپ كېتىش ھەققىدىكى تەكلىپكە پىسەنت قىلمىغىنىدىن خوشال بولدى. ھەربىر ئوقۇغۇچىمۇ ئوخشىمىغان دەرىجىدە خوشاللاندى.

ئابدۇراخمان كۆڭلىدە بۇ ھاياتلىق مىنوتلىرىنىڭ ئىلھامى بىلەن شېئىر توقۇشقا ئۇرۇناتتى. سابىتنىمۇ خىيالچان بېشىنى تۆۋەن قىلىپ، مۇشۇ ئاجايىپ سەپەرنى مىسرالارغا تىزماقچى بولاتتى. ھەمدە ئۇنى سۆيگۈنىگە قانداق قىلىپ چۈشىنىشلىكرەك سۆزلەپ بېرىشنى ئويلايتتى. ئۇنى تۇرۇپلا يادىغا يېتىپ قالىدىغان ئۆي، مىراس دەۋاسى قاتارلىق ئىچكى ئازاپلىرى ئېزىپ قويمىغاندا ئىدى، بۇگۈن بۇ خاراكتېرىگە مۇناسىپ بولمىغان ھالدا قىيغىتىپ كەتكەن بولاتتى. مەھەممەد قارى مەشرەپنىڭ يۈرىكىدە توختىماستىن ساز چېلىش ياكى ئۇزاققىچە ئۇسسۇل ئويناپ قىيغىتىپ يۈرۈش ئىستىكى ياناتتى. مەھەممەد قارى زەكى بولسا چېچەن كۆزلىرىنىڭ قۇيرىقىدا ئىككى تەرەپتىكى ئەسكەرلەرنىڭ ھەيۋەتلىك تۇرقىغا قاراپ، بۇ ئىشلارنىڭ قانداق نەتىجە بېرىدىغانلىقىنى خىيال قىلاتتى. سەيپىددىن، ئەمەت مەخسۇم، ئابدىغۇپۇرلارنىڭ قەلبىدىمۇ تەسۋىرلىگۈسىز ئىللىق تۇيغۇلار جۇش ئۇراتتى...

ئوقۇغۇچىلار ئىشتاپنىڭ ھويلىسىدا — دىۋىزىيە ئىشتابىنىڭ ئالدىدىكى سۇپىدا تۇرۇشقان ئوفىستىلارغا يۈزلىنىپ بىردەم مەش دەسسەپ شېئىر ـ ناخشا ئوقۇغاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ياڭراق، ھەيۋەتلىك ئاۋازى ھەممە شاۋقۇننى بېسىپ چۈشكىدەك كۈچ بىلەن ياڭرىدى:

— تۇر!...

ناغرا- كاناي، باراban- سۇنايلار، قەدەم تىۋىشى، ناخشا ساداسى ھەتتا ئەتراپتا تۇرۇشقان ئەسكەر ۋە پۇقرالارنىڭ شىۋىر- شىۋىرلىرى توختاپ، ئەتراپنى بىردىنلا سۈرلۈك جىم- جىتلىق باستى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ رەتلىك قاتارلىرى ئالدىدىكى سۇپا ئۈستىدە مەھمۇد مۇھىتى، رىبالكىن، قۇربان سەئىدى، قۇربان

نىياز، سەمەتاجى، ئابدۇللا داموللا نەئىمى، سىجاڭنىڭ تىۋىپى باي ئېزىز، ئىشتاب باشلىقى ئىدرىس قاتارلىقلار تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا ئىيلاس باشچىلىقىدىكى مۇھاپىزەتچىلەر ۋىزۋودى تۇراتتى. ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنى ئىنتايىن قىزغىن قارشى ئالدى، ئەسكەرلەر قىزغىن ئالقىش ياڭراتتى.

مەھمۇد مۇھىتى ئۇستى يېپىق سۇپىنىڭ ئالدىغا چىقىپ تۇرۇپ ھاياجان بىلەن سۆز باشلىدى:

— ئەي، ياش يىگىتلەر، ئەي ئوقۇغۇچىلار،— دېدى ئۇ قاتتىق ھاياجانلانغانلىقىدىن سۆزلىرىنى تاپقا چۈشۈرەلمەيۋاتقاندەك ساقاللىرىنى تىترىتىپ،— كەلگۈسىنىڭ مۇئەللىملىرى، سىلەر مىللىتىمىزنىڭ ئۈمىدى، ئىسلام دىنىمىزنىڭ ھامىلىرى، مەن سىلەرنى قارشى ئالىمەن!

ئەسكەرلەر ۋە ئوقۇغۇچىلارنىڭ گۈلدۈراس ئالقىشلىرى ئۇنىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى. ئوقۇغۇچىلار سېپىنىڭ ئالدىدا تۇرغان مەمتىلى ئەپەندى ئالقىشنىڭ باشلىغۇچىسى ئىدى.

— بىز ئوقۇماسلىقنىڭ زىيىنىنى كۆپ تارتتۇق، ئوقۇمىغان ئادەم كۆزى ئوچۇق قارىغۇ بىلەن ئوخشاش!- دەپ داۋام قىلدى مەھمۇد مۇھىتى جاراڭلىق، كۈچلۈك ئاۋازى بىلەن، — مانا، سىلەر مەكتەپ يۈزى كۆرگىنىڭلار ئۈچۈن كەپسىز، بىۋاش باللاردىن رەتلىك، تەرتىپلىك ئوقۇغۇچىغا ئايلىنىپسىلەر. بۇ ئوقۇشنىڭ خاسىيىتى بولماي نېمە؟ سىلەر شۇ تۈرقى يارامىلىق ئادەم بولۇپسىلەر. سىلەر ئەسكەر بولساڭلارمۇ ناھايىتى ياخشى ئەسكەر بولالايسىلەر، مۇئەللىم بولساڭلار بالا ئوقۇتالايسىلەر، ئەمەل تۇتساڭلار يۇرت سورىيالايسىلەر. ئوقۇمىغان ئادەمچۇ؟ ئىشقا يارىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ مەن سىلەرگە ئېھتىرام بىلدۈرىمەن سىلەرگە ئالقىش!

يەنە بىر ھازا تەنتەنە سادالىرى كۆتۈرۈلدى. گۈلدۈراس ئالقىشلار توختىغاندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى سەھنىگە چىقتى. ئۇنىڭ نۇرلۇق كۆزلىرى بىر تەرەپتە ئولتۇرۇشقان ئوفىتسىرلارغا، مەيداندا رەتلىك تۇرۇشقان ئوقۇغۇچىلارغا، ئەتراپتىكى ئەسكەرلەرگە بىرمۇ- بىر تىكىلدى. نۇرلۇق يۈزىدە ھەم ھاياجاننىڭ قىزىللىقى ھەم تەمكىنلىك تەبەسسۇمى بىلىنىپ تۇراتتى.

— ھۆرمەتلىك ئەمىرلەر، پۇتكۇل تۇمەندىكى[1] سۇبايلار[2]، ئەسكەلەر، ھەممىڭلارنىڭ تىنى ئىسەن بولغاي!. مەمتىلى ئەپەندى بىردەم سۇكۇتتىن كېيىن ناتىقلارغا خاس تەبئىي، تەمكىنلىك بىلەن، خاتىرجەم ئاھاڭدا داۋام قىلدى، — مەن ئالدى بىلەن گېنىرال مەھمۇد مۇھىتىغا ئۆزۈمنىڭ ئاپالىيەتلىرىدىن قىسقىچە دوكلات قىلىشنى زۆرۈر ھېسابلايمەن، — ئۇنىڭ ئانچە چىڭ بولمىسىمۇ كىشىگە كۈچلۈك تۇيۇلىدىغان ئاۋازى دېڭىزىيە ئىشتابىنىڭ ھويلىسىدا ھەربىر بۇلۇڭلارغىچە بىر خىل سالماقتا بېرىپ يەتتى. ھەممە ئۇنىڭ تەسىرچان ئاۋازىغا جىم قۇلاق سالاتتى، — مەن ئىككى ئاي ئاۋۋال ئاتۇشتا مەكتەپ ھەيئىتى تەشكىللەپ دارىلمۇئەللىمىن ئاچتىم. 61 نەپەر تەلەبە قوبۇل قىلىپ ئوقۇتۇشقا كىرىشكەندىم. ئارقىدىن ئاتۇشتىكى 24 كەنتتە 24 مەكتەپ تەسىس قىلىش ئۈچۈن كەنتلەردە ئاتىلار ھەيئىتى تەشكىللەپ، بىر تەرەپتىن مەكتەپ قۇرۇلۇشى ئېلىپ بارغانىدىم. مىللەتنى ئويلايدىغان يۇرت مۆتىۋەرلىرى، خۇدا يولىدا ساۋابلىق ئۈچۈن مەكتەپ سېلىشنى خالايدىغان بايلارنىڭ قوللىشى بىلەن مەكتەپلەرنىڭ قۇرۇلۇشىمۇ باشلانغانىدى. بىر تەرەپتىن كەلگۈسىدە بۇ مەكتەپلەردە مۇئەللىملىك قىلىدىغانلار تەييارلىنىۋاتقانىدى. بىراق، بىر نەپسى ئۈچۈن ئەلنى سېتىشنى ھار ئالمايدىغان مۇتەئەسسىپ مۇناپىقلار نادان كىشلەرنى ئالداپ قاقتى-سوقتى قىلىپ چۆنتەك توشقۇرۇپ كەلگەن قازى- ئەلەم دېگەنلەرگە ئوخشاش جاھىل سوپىلار مىللەتنىڭ ئويغىنىشىدىن، ئۆزلىرىنىڭ بازارسىز قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، بىزگە توسقۇنلۇق قىلىشقا باشلىدى. قاينام-تاشقىنلىقتا چۆمگەن ۋەزىيىتىمىزنى سوغۇق سۇ قۇيغاندەك سۇۋۇتۇشقا ئۇرۇنماقتا. تەلەبىلەرگە تاش ئېتىپ سۇئىقەست ئۇيۇشتۇرسا، ئىش باشلىغان مەكتەپلەردە ئىش توختىدى، بۇ ھال بىزنىڭ يۈرىكىمىزنى ئېچىشتۇرىدۇ. بىز كەلگۈسى ئەۋلادلار ئالدىدا جاۋابكارىمىز، بۇ ھالەتكە قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرالمايمىز! بىزگە ياردەم كېرەك!

---

[1] تۇمەن — دېۋىزىيە، — ئا.
[2] سۇباي — تۈركچە subay ئوفىتسېر، — ئا.

ئېچىنىش تۈيغۇسىدا يانغان بارلىق كىشىلەر ئۇنچىقماستىن ئولتۇرۇشۇپ كەتتى. بۇ جىمىلىق كۆپچىلىكنىڭ يۈز بەرگەن بەختسىزلىكنى ناتىق بىلەن ئورتاقلىشىۋاتقانلىقىنى چۈشەندۈرەتتى. مەمتىلى ئەپەندى تېخىمۇ تەبىئىي يېقىملىق ئاۋازدا نۇتۇق ئاخىرىنى شېئىر بىلەن ئاخىرلاشتۇردى:

ئەي ئانا يەر، كۆزلىرىڭدە ئۈمىد پارلار ھەر زامان،
ئۈستۈڭدەدۇر گاھى تۇتۇق، گاھى روشەن كۆك ئاسمان.
ئۆتتى يىللار، ئۆتتى تارىخ، قوزغىلاڭلار بولدى كۆپ،
جەڭ چېلىشلار يالقۇنىدا چىقتى سانسىز قەھرىمان.
ئەي ئاناجان، پاك، مۇقەددەس سەندە بىزنىڭ جانىمىز،
سۆيگۈ مېھرىڭ ۋە سۈتۈڭدىن پۈتتى بىزنىڭ قانىمىز.
ئەل يوقالماي كەلدى سەندە، جاندا كۆكلەپ بەرق ئۇرۇپ،
بولدى ھەمدەم قاينىغان جەڭلەردە تىغ يارىمىز...
ئەمدى ئەلنىڭ بەختى كەلدى دەپ خوشال بولغانىدۇق،
شۇم نىيەتلەر چەيلىدى ئاچسا چېچەك ئارمانىمىز.
كۆپ زامان تارتتۇق نادانلىق دەردىنى ۋەيران بولۇپ،
ئەمدى ئاچساق يېڭى مەكتەپ توسالدى ئىلىم- ئىرپانىمىز.

مەمتىلى ئەپەندى شېئىر دىكلاماتسىيە قىلىۋاتقاندا چوڭراق تىنىشتىن، بۇ يېقىملىق ئاۋازنىڭ ھاۋادىكى دولقۇنلىرىغا پۈتلىشىپ قېلىشتىن ئېھتىيات قىلىپ ئولتۇرۇشقان ئەسكەر ۋە ئوفىتسېرلار ئۇ توختىغان ھامان بىردىنلا توسمىنى بۇزغان كەلكۈندەك چىن كۆڭلىدىن ئۇرغىغان ئالقىش چاۋاكلىرىنى ياڭرىتىۋەتتى. ھەتتا بەزى جەڭچىلەر ۋە بەزى ئوقۇغۇچىلار كۆزلىرىگە ياش ئېلىشتى.
مەمتىلى ئەپەندى ئورنىدىن قوزغىلىشى ھامان ئەڭ ئاۋۋال مەھمۇد مۇھىتى ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا ئىككى قەدەم يېقىنلاپ كەلدى. بۇ چاغدا قالغان ئوفىتسېرلارمۇ ئورنىدىن تۇرۇشقاندى. مەھمۇد مۇھىتى

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قولىنى قوشقوللاپ سىقىپ بىر ھازاغىچە ئۈنىڭ ياراشقان كىچىك بۇرتىغا، ھاياجاندىن قىزارغان، تەبەسسۇم يېغىپ تۇرغان چىھرىگە، نۇرلۇق كۆزلىرىگە بىر ھازا تىكىلدى. ئۇنىڭ لەۋلىرى تارتىشىپ قىلىۋاتقاندەك غەلىتە ،مىدىرلاپ كەتتىيۇ، لېكىن گەپ قىلماستىن ئۇنىڭ قولىنى تۇتقانچە ئورۇندۇققا ئېلىپ كەلدى. مەمتىلى ئەپەندى باشقا ئەمەلدارلار بىلەنمۇ كۆرۈشتى. ئاندىن مەھمۇد مۇھىتى بىلەن ياندىشىپ ئولتۇرۇشتى. مەھمۇد مۇھىتى ئەنە شۇ چاغدىلا بۇغۇزىغا كەپلىشىۋالغان نەرسە نېرى كەتكەندەك مەمتىلى ئەپەندى تەرەپكە يوغان بەستىنى سىڭايان قىلىپ، سېرىق ساقاللىرىنى ئۇنىڭ يۈزىگە تەككۈدەك يېقىن كېلىپ:

— سىزنى ھەر قېتىم كۆرسەم ئاكامنى كۆرگەندەك بولىمەن. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىمۇ مۇشۇنداق نۇر، سۆزلىرىدە ئاشۇنداق كۈچ باردى. كۆڭلۈم سىزنى ئىسسىق كۆرۈپ قالدىغۇ... — دېدى ھاياجان بىلەن شىۋىرلاپ.

بۇ چاغدا سەيپىددىن بىلەن مەشرەپنىڭ ئىككى كىشلىك ئويۇنى باشلىنىپ، مەشرەپ ئوتتۇرغا چىقىپ بولغانىدى. ئۇنىڭ بىر قولىدا دەپتەر- قېرىنداش، بىر قولىدا"ئىزچىلار كالتىكى“ . ئۇ شوخ كۆزلىرىنى ئەتراپقا تىكىپ سەل ھودۇقۇش ھېس قىلدى. بۇ ئۇنىڭ بۇنچە كۆپ ئادەمنىڭ ئالدىدا تۇنجى قېتىم سەھنىگە چىقىشى بولغاچقا دەرمەھەل گېپىنى تاپالماي تەمتىرەپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزى ئۇستازىنىڭ تەبەسسۇم يېغىپ تۇرسىمۇ ئۆزىنىڭ بوشاڭلىقىغا نارازىلىقىنى ئىپادىلەپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا قوشۇمىسىنى تۈرۈپ دەرھال ئۆزىگە كەلدى. ئۇنىڭ تېڭىرقېشى ئۆزىگە بەك ئۇزاق بىلىنىپ كەتكەن بولسىمۇ، پەقەت بىر نەچچە سېكۇنتلا ۋاقىت كەتكەنىدى.

— خەلقىمىز ئەسىرلەردىن بۇيان نادانلىق ئىچىدە قۇللۇقتا ئۆتكەنىدى. قۇللۇق نادانلىقنى ئىلگىرى سۈرگەن بولسا، نادانلىق قۇللۇقنىڭ زېمىنى بولغانىدى. ئاخىرى بىز زۇلمەتنى يىمىرىپ، تاڭنى كۈرىۋالدىغان خاسىيەتلىك كۈنلەرگە ئۇلاشتۇق. زۇلمەتنى يۇرىتىدىغان چىراق، جاھالەتنى قورقۇتىدىغان ياراق قولىمىزغا كەلدى. مەكتەپ- مانا شۇ چىراق، ئىلىم- مەرىپەت- ئەنە شۇ

ياراقىدى. بىز ئەسىرىي كۆلپەتتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن بۇ ئەنگۈشتەرگە چىڭ ئېسىلدۇق. يۇرتىمىزغا يېڭىلىقنىڭ نۇرلىرى چېچىلىشقا باشلىدى. خەلق بىزنى قوللىدى. ھەر يەردە يېڭىچە ھەرىكەت، ھەر مەھەللىدە يېڭى مەكتەپ قۇرۇلۇشى باشلاندى.... بىز ئوقۇپ چىقىپ ئەنە شۇ مەكتەپلەردە ياش ئەۋلادلارغا بىلىم بېرىمىز، ئىرپان ئاتلىق تۇتىيا بىلەن خۇراپاتتىن كور بولغان كۆزلەرنى ئاچىمىز، يېڭىلىقتىن نۇرلار چاچىمىز... مانا، بىز ئاتلاندۇق! بىر قولىمىزدا ئەلەم- (مەشرەپ ”ئىزچىلار كالتىكى“ نى يۇقىرى كۆتەردى)، — بىر قولىمىزدا دەپتەر- قەلەم، — (يەنە بىر قولىدىكى دەپتەر ـ قەلەمنى يۇقىرى كۆتەردى)، — ئىلىم يولىغا قەدەم تاشلىدۇق، يېڭى يولدا يۈرۈش باشلىدۇق، يولىمىز پارلاق!...

— توختا، ئارقاداش![1]... — دەپ توۋلىدى قاتار ئىچىدىكى سەيپىددىن قولىنى كۆتۈرۈپ ۋە مەيدانغا چىقىپ كېلىۋېتىپ. ئۇنىڭ بۇنداق تۇيۇقسىز چىقىپ كېلىشىنى ھېچكىم ئويلاپ كۆرمىگەنىدى. ئەسكەرلەر بىلەن ئوفىتسېرلار قاخشارلىق بىلەن ئەجەبلەنگەن ھەم ئويۇننى بۇزىۋاتقىنى ئۈچۈن ئاچچىقى كەلگەن ھالدا قاراشتى. سەيپىددىن بىر قولىدا ”ئىزچى كالتىكى“ بىر قولىدا دەپتەر- قەلەم تۇتقىنىچە مەزمۇت قەدەم بىلەن خۇددى تەربىيلەنگەن ھەربىيلەردەك مېڭىپ سەھنىگە چىقتى. ئۇ مەشرەپكە بىر قاراپ قويۇپ، — سېنىڭ ئاۋالقى سۆزلىرىڭ راست، يۇرتىمىزغا يېڭىلىقنىڭ نۇرلىرى چېچىلىشقا، ياش ئەۋلادلارنىڭ كۆزلىرى ئېچىلىشقا باشلىغان، لېكىن ئاخىرقى سۆزلىرىڭگە قوشۇلمايمەن!

مەشرەپ تېڭىرقاپ نېمە قىلىشىنى بىلمەي قالغاندەك بىر چەتكە ئۆتۈپ، نېمە دەيسەنكىن ئاڭلاپ باقاي قېنى، دېگەندەك ساۋاقدىشىنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇردى. ئۇنىڭ بۇنداق تۇرۇشى تەربىيە كۆرگەن ئارتىسلارنى ئەسلىتەتتى. سەيپىددىن كۆپچىلىككە بۇرۇلۇپ سۆز باشلىدى:

— راست، بىز ئۇلۇغ مۇساپىنى باشلىدۇق. ئىلىم- مەرىپەت، مائارىپ

---

[1] ئارقاداش — تۈركچە — مەكتەپلەردە ساۋاقداش، باشقا ساھەلەردە يولداش، سەبداش قاتارلىق مەنىلەردە، — ئا.

ئىشلىرى ئۈچۈن باتۇر قەدەملەر تاشلىدۇق. پۈتۈن خەلق، ئاتا- ئانىلار ۋە باللارنىڭ ھەممىسى بىزنى قوللىدى. بىز مۇشۇنداق شانلىق قەدەملەر بىلەن ئىلگىرلەۋاتقاندا بىر قىسىم مۇتىئەسسىپلەر قويغا ئىتىلغان ئاچ قاشقىردەك بىزگە ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى. بىزنى تىللاپ ئۇرماقتا. ھاقارەت قىلىپ يوللىرىمىزغا تاشلار ئاتماقتا. ھاياتىمىز خەۋپكە ئۇچرىماقتا. يولىمىز توسۇلۇپ قالغاندەكلا بولدى. ئۇلار بىزنى ئۆلتۈرىشى، مەكتەپلىرىمىزگە ئوت قويۇپ كۆيدۈرىشى مۇمكىن. ئۆلسەك رازىمىزكى، يولىمىزدىن ھەرگىز يانمايمىز. شۇڭا بىزگە ياردەم كېرەك!

غەزىۋى قايناپ تېشىپ ئارانلا ئولتۇرغان مەھمۇد مۇھىتى سەيپىددىنىنىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە چاچراپ تۇرۇپ كەتتى ۋە:

— كىم ئۇ، سىلەرگە قەست قىلىپ يولۇڭلاردا پۈتلىشىۋاتقان؟! — دەپ ۋارقىرىدى.

سەيپىددىن تەمكىنلىك بىلەن، گويا بۇ ئويۇندا ئۈچىنچى بىر رول ئالغۇچى بىلەن سۆزلىشىۋاتقاندەك داۋام قىلدى:

— قازى- ئەلەم، باي- بېگىم باشلىق يوغان قورساقلار، يەڭدەك سەللە، ھارام تاماقلار! خەلقنىڭ قېنىنى شورايدىغان مۇشتۇمزورلار! ئۇلار بىزنى "دەھرى"، "كالتە قۇيرۇق"، دىنىمىزنىڭ بۇزغۇنچىلىرى دەۋاتىدۇ. بۇ گەپ بۆھتان! بىز دىنىمىزنى بۇزغىنىمىز يوق، بىز مۇقەددەس ئىسلام دىنىمىزنى قوغدايمىز. بىز پەيغەمبىرىمىزنىڭ "ھەممە ئەر- ئايال مۇسۇلمانلارغا ئىلىم تەلەپ قىلماقلىق پەرزدۇر" دېگەن ھەدىسىنى ئادا قىلىۋاتىمىز. خەلقىمىز غەپلەتتىن ئويغىنىشى كېرەك. نادانلىقتىن قۇتۇلۇپ ئالغا بېسىشى كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈن مەكتەپ بولۇشى، ئىلىم ئوقۇشى كېرەك! بىز باشلىغان ئۇلۇغ ئىشىمىزدا توسقۇنلۇققا ئۇچراۋاتىمىز. بىزگە ياردەم كېرەك! ئاتىمىز مامۇت سىجاڭنىڭ بىزنى قوللىشىنى، بىزگە ياردەم قىلىشىنى، بىزنىڭ غالىبىيەت بىلەن ئالغا بېسىشىمىزغا مەدەت بېرىشىنى ئىلتىماس قىلىمىز...

كۆپچىلىك تېخىمۇ ھاياجانلىنىشقا باشلىدى. شىۋىر- شىۋىر ئاۋازلاردا غۇلغۇلا باشلىنىپ كەتتى. ھەممە كىشى بۇنداق ياخشى ئىشنىڭ توسۇلۇپ

قالغانلىقىغا ئاچچىقى كېلىۋاتقاندەك ئىپادىدە بولدى. ئۇلارنىڭ گۇدۇڭلىشى سەيپىددىن بىلەن مەشرەپنىڭ ئاۋازى ئاستىدا كۆمۈلۈپ قالغاندەك جىمىپ قالدى. ئۇلار تەۋپىق ئۆگەتكەن مۇنۇ شېئىرنى دىكلاماتسىيە قىلدى:

ۋەتەن ئۈچۈن تەرەققىيات ئىستەيمىز،
ئارزۇيىمىز: راۋاجلانسۇن مائارىپ.
جاننى پىدا قىلدۇق ئەزىز خەلقىمگە،
بىزنىڭ يۈرەك زالىملارغا مۇخالىپ.
بولسا دەيمىز بىزدە ھوقۇق، ئادالەت،
بولسا بەربات خۇراپاتلىق، جاھالەت.
شۇنىڭ ئۈچۈن ياشىسۇن بۇ ئىنقىلاپ،
زاۋال تاپسۇن ئىناقسىزلىق، ئىختىلاپ.
پورەكلىسۇن گۈزەل باھار گۈللىرى،
شوخ سايرىسۇن يۇرتىمىز بۇلبۇللىرى.
ئىقبال ئۈچۈن بولايلى بىز ئىتتىپاق،
جىلۋىلەنسۇن مەرىپەتنىڭ نۇرلىرى.

سەيپىددىن بىلەن مەشرەپلەر دىكلاماتسىيە قىلىشتىن توختىغان ھامان مەھمۇد مۇھىتى يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. ئۇ ئۆرە تۇرغىنىچە مەمتىلى ئەپەندىگە:

— ئۆلىمالارغا ھەرگىز يول بەرمەڭلار! مەن بىر پارچە خەت يېزىپ بېرەي، كېيىن سىزگە ئىككى نەپەر قوراللىق ئەسكەر بېرەي. ئەگەر يەنە قارشىلىق قىلىدىغانلار بولسا باغلاپ ماڭا ئەۋەتىپ بېرىڭلار. مەن بار ئىكەنمەن، سىلەرنىڭ مەكتەپ ئىچىشىڭلارغا ھېچكىم توسقۇنلۇق قىلالمايدۇ! — دېدى. ئۇنىڭ ئاۋازى ناھايىتى جاراڭلىق، غەزەپلىك بولۇپ، بىر ئاز تىترەڭگۈ ئىدى. ئۇنىڭ شۇ سۆزى بىلەنلا پۈتۈن مەيداندا يەنە بىر قېتىم گۈلدۈراس ئالقىش ياڭراپ كەتتى. ئوقۇغۇچىلار قوللىرىدىكى ”ئىزچىلار كالتىكى“ نى، ئەسكەرلەر

قوللىرىدىكى قورالنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ تەنتەنە قىلىشتى.

شۇ چاغدا ئوقۇغۇچىلار توپىدىن ئابدۇراخمان چىقىپ كەلدى. ئۇنىڭ چىچەك ئىزى بار، دانىخورەك باسقان يۈزى قىزىرىپ كەتكەن بولسىمۇ گۇگۇمغا پېتىۋاتقان مەھەلدە كۆرۈنمىدى، ئىچكى ھاياجاندىن تىترەپ تۇرىۋاتقان بولسىمۇ، ھەممە ئادەم ھاياجانلىنىۋاتقان سورۇندا بىلىنمىدى. ئۇ سەھنىدە ئاۋۋال ساۋاقداشلىرىغا، ئاندىن ئەسكەرلەرگە قاراپ قويۇپ، باياتىن بېرى كۆڭلىدە پىششىقلاپ تۇرغان شېئىرىنى شائىرانە دىكلاماتسىيە قىلىشقا باشلىدى:

بىھەمدۇللاھ[1] بۇ مەكتەپ ئاچىلىبان گۈلئۈزار بولدى،
زوھۇر[2] ئەيلەپ قوياشتەك نۇرىن، مىللەت ئاشكار بولدى.
بۇ مىللەت باشىغا چۈشكەن ئىدى شىددەت قارا كۈنلەر،
تۈپەيلىڭدىن سېنىڭكى، ئەي، زەھى[3] خۇش زوزىگار بولدى.
بۈگۈن سەن ئۆلكە باغىدا ئېچىلغان لالە گۈل مەھمۇد[4].
ئۇلۇغ نام ـ شۆھرىتىڭ بىرلەن كۆڭۈللەر شادى بار بولدى

ئابدۇراخمان سەل- پەل تىنىۋېلىپ ھەمدە شۇ پۇرسەتتە ئەتراپقا بىر كۆز يۈگۈرتۈپ، مۇخەممەسنى داۋام قىلدى:

خالىقتا ھەمد بولسۇنكى، ئەدەمدىن[5] ئەيلىدى مەۋجۇد،
بەنى ئادەم ياراتىپ ھەم شېپى[6] قىلدى ئۇنى ماھمۇد[7].

---

[1] ئاللاھقا شۈكرى، — ئا.
[2] ئاشكارە بولماق، مەيدانغا چىقماق، — ئا.
[3] زەپ ياخشى، گۈزەل، ـ ئا.
[4] مەھمۇد مۇھىتى كۆزدە تۇتۇلغان، — ئا.
[5] ئەدەم — يوقلۇق، — ئا.
[6] شېپى — شاپائەت قىلغۇچى، — ئا.
[7] ماھمۇد — ھەمد ئېيتىلغۇچى، ماختالغۇچى (ئاللاھ)، — ئا.

تەكەببۇر ئەيلىدى شەيتان خۇدا دەرگاھىدىن مەردۇد[1].
بەرىسى ئۆزگە ئەردى، مۇھەممەد مۇستاپا مەخسۇد[2]،
چىقتى تۇرپاندىن، مۇھەممەت ئۇممەتىدىن ئۇشۇل مەھمۇد[3].
....

بۇ قېتىم گۇلدۇراس ئالقىشلار تېخىمۇ قاتتىق، تېخىمۇ ئۇزاق داۋام قىلدى. تەۋپىقنىڭ ئۆزىمۇ بۇ يىگىتتىن كۆڭلى سۆيۈنۈپ چاۋاك چېلىۋەتتى.

— بۇ شائىر كىم؟ ئىسمى نېمە؟ — دەپ سورىدى مەھمۇد مۇھىتى تەۋپىقتىن پەس ئاۋازدا، گۇلدۇراس ئالقىشلار داۋام قىلىۋاتقان ئارىلىقتا.

— بۇ ئابدۇراخمان شائىر، — دېدى تەۋپىق دىلى سۆيۈنگەن ھالدا، ئۇ سۆزنى دەۋاتقاندا ئابدۇرخماننىڭ ئىسمىغا "شائىر" دېگەن نامنىڭ مەڭگۈلۈك لەقەم بولۇپ، قوشۇلۇپ سېڭىپ قالىغاندىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى.

ئۇزاققا سوزۇلغان چاۋاك ۋە قىقاسلاردىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار يەنە "ئىزچىلار مارشى" نى باشلىۋەتتى ۋە سەيپىددىننىڭ كوماندىسىدا مەيدان بويلاپ مەش دەسسەش ماھارىتىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ گاھ تۆتتىن ئۇزۇن سەپ بولۇپ، گاھ چاسا سەپ بولۇپ، مەيدان بويلاپ ئايلىنىشى، يېيىلىپ، يىغىلىپ، شۇنچە رەتلىك، شۇنچە چاققان مېڭىشلىرى ۋە رېتىملىك مەش دەسسەشلىرى ھەممەيلەننىڭ زوقىنى كەلتۇردى. ئۇلارنىڭ ھەرىكەتلىرى مەخسۇس تەربىيلەنگەن ھۆرمەت قاراۋۇللىرىدىن قېلىشمايتتى. مەھمۇد مۇھىتى تېخىمۇ سۆيۈنگەن بولۇپ، ئۇ ھەربىي قوماندانغا خاس نەزەر بىلەن ئۇلارنىڭ تولىمۇ يارامىلىق، ئاڭلىق قوشۇن بولالايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر

[1] مەردۇد — قوغلاندى قىلىنماق، — ئا.

[2] مەخسۇد — مەخسەد، ئەگەر ئەي مۇھەممەد، سېنى دېمىگەندە ئىنسانلارنى ياراتمايتىم، (ئەسلى مەخسەت سېنى يارىتىش ئىدى) دېگەن توقۇلما «ھەدىس قۇددۇسى» كۆزدە تۇتۇلسا كېرەك، ئەمما بۇنداق بىر ھەدىسنىڭ بولغىنى يالغان. — ئا.

[3] ئابدۇراخمان شائىرنىڭ مەھمۇد مۇھىتىنى مەدھىلەيدىغان ئىككى پارچە شېئىرى (كېيىنكىسىنىڭ پەقەت باش قىسمى)لا تېپىلدى. ئۇنىڭ تولۇق دىۋانلىرى (قولىيۇزما) بارلىقى مەلۇم، ئەمما مۇئەللىپ بۇلارنى تاپالمىدى، — ئا.

قىلدى. ھەم ئالىقانداق ئۈمىد بىلەن كۆڭلى پاللىدە يورۇپ، شادلىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ بۇ بالىلارغا مۇھەببىتى ئېشىپ، كاتىۋى ئابلا داموللا نەئىمىنى يېنىغا چاقىرىپ:

— سىز مەمتىلى ئەپەندىگە بىر پارچە خەت يېزىپ بېرىڭ، مېنىڭ نامىمدا ئاتۇشتىكى جىمى يۇرت كاتتىلىرى ۋە پۇقرالارغا بۇيرۇڭ، بۇ ئىشقا توسقۇنلۇق قىلىدىغان كىشى مەيلى قايسى مازايى- ماشايىخ بولسىمۇ كەچۈرمەيمەن. شۇنداق كەسكىن يېزىڭ. دەرھال بېجىرىڭ، — دېدى ئۇ تېخىچە غەزىپى بېسىلمىغاندەك كالتا ساقىلىنى تىترىتىپ، چىڭ- چىڭ سۆزلەپ.

تۇنجى يۇلتۇزلار ئاسمان سەتھىنى بىزەشكە باشلىغاندا مەش ئويۇنى ئاياقلاشتى. مەھمۇد مۇھىتى يەنە ئورنىدىن تۇردى. ئۇ ئەمدى بىر گېنېرالدىن مېھرىبان ئاتىغا ئايلىنىپ قالغاندەك مۇلايىم ئاۋازدا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— ئەمدى دەم ئېلىڭلار، بالىلىرىم، بىر- ئىككى كۈن مېھمان بولۇپ قايتىڭلار. ئەمدى سىلەرگە ھېچكىم كاشىلا قىلالمايدۇ، — دېدى. ئاندىن بالىلار ئارىسىدىن سەيپىددىن، مەشرەپلەرنى ئالاھىدە ئىزدەپ تېپىپ ئەركىلەتتى، ماختىدى، — شائىر ئوغلۇم، — دېدى ئۇ ئابدۇراخماننىڭ مۈرىسىگە قېقىپ، — ياخشى ئوقۇڭلار، بالىلىرىم، ھەممىڭلار تىرىشىڭلار...

دوكلات يىغىنى ئاياقلاشتى. ئوقۇغۇچىلار ”يۇمىلاق شەر“ ئىچىدىكى بىر نەچچە ئېغىز ئۆيگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى. بۇ يەردىمۇ كادىرلارنىڭ بالا- چاقىلىرى ئۈچۈن بىر مەكتەپ قۇرۇلىۋاتاتتى.

ئۇلار ئورۇنلاشقان ياتاق ئوفتىسېر ۋە ئەسكەرلەر بىلەن تولۇپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئوقۇغۇچىلارغا تىلەكداشلىق بىلدۈرەتتى. ئوقۇغۇچىلار ئەمدى كۆڭلىدىكى دەككە- دۈككىدىن تامام خالاس بولۇپ، ئوقۇ- ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ توسالغۇسىز داۋام قىلىشىغا ئىشەنچ ھاسىل قىلغانىدى. شۇڭا ئۇلار ئەسكەرلەر بىلەن خۇشال چىقىشىپ، ناخشا- ساز، كۈلكە پاراڭلار بىلەن يېرىم كېچىگىچە ئولتۇرۇشتى.

بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندى مەھمۇد مۇھىتىنىڭ ياتىقىدا ئايرىم

پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. مەھمۇد مۇھىتى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاقارتىش پائالىيىتىنى قوللاش يۈزىسىدىن ئۇنىڭغا 40 مىڭ سەر كۈمۈش پۇل ئىئانە قىلدى. ئۇ تەۋپىققە مېھرىبانلىق بىلەن:

— سىزنىڭ ھاياتىڭىز بىز ئۈچۈن تولىمۇ قىممەتلىك، بىز ھەمىشە قىممەتلىك ئادەملەر ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىنلا ئاززۇسىنى يەيمىز، تىرىكلىكىدە كارىمىز يوق. مەن سىزنىڭ روھ ۋە جىسمىڭىزدا ئاكامنى كۆرىمەن، ئابدۇخالىقنىڭ جاسۇرەتلىك يۈرىكى سىزگە كۆچكەندەك ھېس قىلىمەن. سىز مېنىڭ ئويلىغىنىمدىنمۇ بۈيۈك ئىشلارنى قىلالايدىغان ئادەم ئىكەنلىكىڭىزگە كۆزۈم يەتتى. سىزنى ئاياش كېرەك. مەن سىزگە ئىككى ئەسكەر بېرەي، ئەتە كۆرۈپ بېقىڭ. ئۇن ئادەمگە تېتىيدىغان يىگىتلەردىن بېرىمەن. ئىشەنچىلىكراق بولۇشى ئۈچۈن ئۇزۇن سىنالغان ماڭا ئەگىشىپ تۇرپاندىن كەلگەن يىگىتلەردىن بېرىمەن، — ئۇ شۇنداق دەۋېتىپ تەۋپىقنىڭ قولىنى ئاغرىتىپ تۇرۇپ سىقتى، ئاندىن بىردىنلا ئېسىگە ئېلىپ، — ھوي، راست، بۇ جەڭچىلەر سىزگە يوچۇن ئەمەس، يېڭىساردا تونۇشقان تونۇشلىرىڭىز ئېسىڭىزدىمۇ؟ نىمىتۇللاھ بىلەن مەڭلىكاخۇن ئىككىسىنى بەرمەكچىمەن، قانداق؟— دېدى.

بۇ گەپ بىلەن تەۋپىقنىڭ يادىغا ئابدۇنىيازمۇ كەلدى. ئۇ بۇ قابىل ئوفىتسىرنى سۈرۈشتۈرۈپ باقماقچى بولغان بولسىمۇ مەھمۇد مۇھىتى كۆرسىتىۋاتقان مېھرىبانلىق ئۇنى تۇنجۇقتۇرۇپ قويغاندەك گەپ قىلالمىدى. ئۇنىڭدا شۇتاپ مۇشۇ بەستلىك كىشىنى قۇچاقلىۋېلىش ئىستىكى ھۆكۈم سۈرمەكتىدى. شۇ چاغدا ئۇ بىردىنلا ئىدرىسنىڭ ئۇلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلغانلىقىنى، بۇنى سىجاڭنىڭ بۇيرۇقى دەپ پوپوزا قىلغانلىقىنى، ئەمدىلىكتە سىجاڭنىڭ شۇنچە قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقىنى، ئويلاپ بۇ ئارىدا جەزمەن دۈشمەننىڭ ئويۇنى بولۇشى مۇمكىن. دېگەن قاراشقا كەلدى. شۇڭا ئۇ مېھرىبان ئاتىدەك ئۆزىگە غەمخورلۇق قىلىۋاتقان بۇ ئادەمنى بۇ ئىشتىن خەۋەردار قىلىش بىلەن، يوشۇرۇن دۈشمەندىن ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇشنى قەرز دەپ بىلىپ، ھەزرەتتە بولغان گەپ- سۆزلەرنى سۆزلەپ بەردى.

— ئىدرىس؟— دېدى مەھمۇد مۇھىتى تەئەججۇپنى ئانچە بىلىندۈرمەي، ئەمما قايتا سوئال سورىمىدى. ھەم ئۆزىمۇ ئىپادە بىلدۈرمەي جىم جىتلا ئۆتكۈزىۋەتتى. بىردەمدىن كېيىن سۆزىنىڭ تېمىسىنى ئۆزگەرتىپ، — باللارنى ئوقۇتۇش ئۈچۈن نېمە كەتسە-كەتسۇن. تارىختىن بېرى خەلقىمىز نادانلىق ئارقىسىدىلا قۇل بولدى. ئەڭ ئاخىرقى بىر قىسىم ئىشلارنى ئېلىپ ئېيتساقمۇ جىن شۇرىن ھاكىمىيىتىنىڭ ھۇلىنى تەۋرىتىۋەتكەن خەلق ئىنقىلابىنىڭ ئۆز ئۆزىدىن سۇسىيىپ ئاخىرىدا بۇنداق ۋەزىيەتكە كېلىشىمىز، ئاڭلىق قوشۇنىمىزنىڭ يوقلىقى بىلەن ئىقتىدارى بولغان يول باشچىنىڭ كەملىكى. يول باشلىغۇچىلار بىلىمسىز ۋە گول بولغانلىقى ئۈچۈن ياخشى چارە ـ تەدبىر، توغرا يول، توغرا نىشاننى تاپالمىدى. مۇھىت بولسا يامان تەرەپكە قاراپ راۋاجلىنىشقا تۈرتكە بولدى. تۆمۈر ئېلىغا قارىتا ”ھارۋىكەش قەشقەرنى سورامدۇ“ دەپ پىتنە تېرىسا، خوتەنلىكلەرنى يەنە بىر نېمە دېيىشتى. باشقا ھۆكۈمرانلار سورىسا بولىدىكەنۇ، نەلىك بولسا بولسۇن ئۆز ئىچىمىزدىن چىققانلار سورىسا ياخشىراق ئەمەسمۇ دېگەننى ئويلاپ كۆرۈشكە ئەقىللىرى يەتمىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى نادانلىق ئارقىسىدا بولىۋاتقان ئىشلار. شۇڭا مەن ئەپەندىلەرنى تولىمۇ ھۆرمەت قىلىمەن، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى ھاياجان بىلەن.

— مەن ئەسلىدە ئاشۇ خەلق ئىنقىلابىنىڭ تازا قاينىغان ۋاقتىغا ئۈلگۈرۈپ كېلىپ پىدائىي بولۇشنى ئويلىغانىدىم. بىراق، كېچىكىپ قالدىم، ئارمىنىمغا يېتەلمىدىم. بۇنى ئويلىسام ئىچ- ئىچىمدىن پۇچلىنىپ كېتىمەن. قولۇمغا قورال ئېلىپ خەلق ئىنقىلابى سېپىدە بىر جەڭگە كىرسەم دەپ ئويلايتتىم.

— ئەلھەمدۇلىللا، بۇمۇ تەقدىر. ياخشىمۇ كېچىكىپ قاپتىكەنسىز، بولمىسا - زە، بىرلا جەڭگە كىرىپ قىزغىنلىقىنىڭ قۇربانى بولۇپ كېتىدىكەنسىز. ھېچنىمىدىن يانمايدىكەنسىز. ئۇقۇمۇشلۇق كىشىلىرىمىزدىن ئايرىلدۇق. مەن ئاكامدىن ئايرىلدىم، سىزدىنمۇ ئايرىلىپ قالسام بولمايتتى. سىزنىڭ يارىقىڭىز قەلەم جەڭگاھىڭىز مەكتەپ.

— دېگىنىڭىزغۇ توغرا، بىراق، دۈشمەنگە بولغان قىساس ئوتى، غەزەپ- نەپرەت ئادەمدە ئۇلارنى بىۋاستە ئاتمىغىچە، ئۇلارنىڭ ئېچىنىشلىق قىقىراشلىرىنى ئاڭلىغاچ ئۆلتۈرمىگىچە هادىق چىقمايدىغاندەك كەيپىياتنى هاسىل قىلىپ قويىدىكەن؛ دۈشمەننىڭ بىزگە سالغان جەۋرى- جاپالىرىنى، بىزنى كەلتۈرۈپ قويغان بۇ زۇلمەتلىك مەنزىلىنى ئويلىغاندا ئۆز قولىڭىز بىلەن بوينىنى يۇلۇۋەتمىگىچە دەردىڭىز چىقمايدىغاندەك روهى هالەتكە كېلىپ قالىدىكەنسىز. شۇنچىلىك تىت- تىت بولىمەنكى، بىر كۈندىلا خەلقىمنى دۇنيادىكى جىمى مىللەتتىن مەدەنىيەتلىك، جىمى مىللەتتىن پاراۋان قىلىۋەتسەم دەيمەن... ئويلاپ كۆرۈڭ، بىر قەدىمىي مەدەنىيەتلىك مىللەت قانداق بولۇپ بۇ هالغا چۈشۈپ قالدى؟ توغرا، بۇنىڭ بىردىن- بىر سەۋەبى ياكى ئەڭ مۇهىم سەۋەبى نادانلىق ۋە ئىناقسىزلىق. لېكىن، بىز نېمىشكە بىر- بىرىمىزگە يېپىشماي، پالانى يەرلىك، پوكۈنى يەرلىك دەيمىز؟ بۇ ئۇيغۇر قېنىنىڭ مۇرەككەپلىكىدىنمۇ؟ بۇ هەقتە هەر مىنۇت ئويلاپ خىيالىنىڭ چېكىگە يېتەلمەيمەن... بۇنداق تەپرىقچىلىقنىڭ ئەڭ چوڭ جىنايەتچىسى ئاپپاق خوجا باشچىلىقىدىكى سوپى ئىشانلار، ئەلۋەتتە... لېكىن، نادان خەلق بۇ مىللى مۇناپىقنى هازىرغىچە ئۇلۇغلايدۇ تېخى!... خەلقىمىزدە ئىنسانىي ئاڭ، مىللىي روھ ئويغانمىسا، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىلمىسە ئۇنى قۇتقازغىلى بولمايدىكەن، ئۇنىڭ قۇتۇلىشى ئۆزىگىلا باغلىقكى، تاشقى كۈچلەردىن تامادا بولۇپ ئولتۇرۇش بىزنى غەپلەتكە ئېلىپ بارىدۇ.

— ئاكامىمۇ هەمىشە شۇنداق دەيتتى. ئابدىخالىقمۇ شۇنداق قاينايتتى. هازىر سىز نىجاتلىق تۇلپارىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرۇپ، يەنە قورال تۇتۇپ جەڭ قىلمىغىنىڭىزغا ئۆكىنەمسىز؟ تىلسىمنىڭ ئاچقۇچى قولۇڭلاردا ئىكەن، ئۇنى ئېچىشنى هەربىر ئادەمگە ئۆگىتىڭ. سىرلادىن قورقىدىغانلارغا ئەسلى قىياپەتنى كۆرسىتىپ قويۇڭ. كۆزى ئېچىلغان ئادەم يولنى تېپىپ ماڭالايدۇ.

— رەخمەت سىزگە، سىزنىڭ پۈتۈن ئۆمرىڭىزدە قىلغان ۋە قىلىدىغان

ھەممە ساۋابلىرىڭىزدىن بۇنىسى كاتتىراق بولغۇسى.
مەھمۇد مۇھىتى بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن باشقا بىر خىل ئاھاڭدا:
— ئۆز بولغانلىقىڭىز ئۈچۈن سىزگە بىر گەپنى قىلاي، سىلەرنىڭ بۇ يەرگە كېلىشىڭىزلارنى باشقىچە مەنادا چۈشىنىپ ماڭا پەنت قويىدىغانلار ئاز ئەمەس. بۇ كەمگىچە بۇ يەردە بولغان ھەممە گەپ-سۆز، ھەرىكەتلەر يېڭىشەرگە يېتىپ بولدى. سىزنىڭ مەن بىلەن شەخسىي يېقىنچىلىقىڭىز يوقلىقىنى، كۆپچىلىكنىڭ ئىشى ئۈچۈن ياردەم سوراپ كەلگەنلىكىڭىزنى، سىز ئۈچۈن مەنمۇ، باشقا ئەمەلدارلارمۇ ئوخشاشلا ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇش ئۈچۈن شاگىرتلىرىڭىز بىلەن ئەتە يېڭىشەھەرگە ليۇبىڭ دېگەن لومۇدىنىڭ ئالدىغا چىقىپ قويۇش زۆرۈر تۇرىۋاتىدۇ. قانداق دەيسىز؟ — دېدى.
— شۇنداقمۇ؟ بۇ سىياسىي ئېھتىياج ئۈچۈن زۆرۈرىكەن، مەيلى، چىقساق چىقايلى.
— ئۇنداق بولسا ياخشى بولدى، مەنمۇ بىللە چىقىمەن.
ئۇلار سۆھبەتلىرىنى توختىتىپ، ئارام ئېلىش ئۈچۈن خەيرلەشتى.

3

ئەتىسى تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى 200 چە ئەسكەرنىڭ مۇھاپىزىتى بىلەن يېڭىشەھەرگە قاراپ ماڭدى. مەھمۇد مۇھىتى بىلەن ياندىشىپ پىيادە يولغا چىققاندى. ئۇلار شەھەردىن چىققىچە ناغرا-كانايلىرىنى ياڭرىتىپ، ناخشىنى جاراڭلىق تۈۋلاپ ماڭدى. شەھەردىن چىققاندىن كېيىن بىر ئاز ئىختىيارىراق مېڭىشتى.
قىزىل دەريا كۆۋرۈكىدىن ئۆتتۈۋېتىپ تەۋپىق سول تەرەپتىكى — دەريانىڭ شىمالىي قىرغىقىنى بويلاپ شەرىققە سوزۇلغان، كەڭ كەتكەن سازلىقنى كۆرستىپ:
— بۇ سازلىق نېمە دەپ ئاتىلىدىغاندۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بۇ يەرنى ئەسكىسا[1] دەيدىكەن، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى، — بۇنى سوراپ قالدىڭىزغۇ؟
— بۇ يەردە كۆڭۈلدىكىدەك تەنتەربىيە مەيدانى بەرپا قىلغىلى بولىدىكەن.
— شۇنداق، بۇ يەردە ئوغلاق تارتىشسىمۇ يېتىپ ئاشىدۇ.
ئۇلارنىڭ سۆھبىتى شۇنىڭ بىلەنلا مەكتەپ، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەربىيىلىنىشى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرى قاتارلىقلارغا بۇرۇلۇپ، مۇشۇ ھەقتە ناھايىتى قىزغىن پىكىرلىشىپ كېتىشتى. مەھمۇد مۇھىتى گويا پەقەت ھەربىي بولۇش ئۈچۈنلا يارالغاندەك قاۋۇل بەستىگە يارىشا يوغان چامداپ ماڭاتتى. تەۋپىق بولسا ئۇزاق چېنىققان كىشىلەرگە خاس چاققانلىق بىلەن تېز- تېز قەدەم ئېلىپ ھەمرىيىغا تەڭلىشىپ ماڭاتتى.
ئۇلار يېڭىشەھەر قورغىنىغا يېتىپ كەلگەندە ئالدىن خەۋەر تاپقان گارنىزون قوماندانى لىيۇبىڭ خىللانغان ئەسكەرلىرىدىن يۈزچىنى دەرۋازىدىن ئىشتاپ ئالدىغىچە تىزىپ كۈتۈپ تۇرغانىدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ناغرا-سۇنايلىرى قورغانغا كۆز يېتىم يەرگە كەلگەندىلا ياڭراشقا باشلىغانىدى. ئۇلار ئاشۇ سۈر ھەيۋىتى بىلەن لىيۇبىڭ قوشۇنلىرى ئالدىدىن ئۆتۈپ ئىشتاپ ئالدىدىكى مەيدانغا رەتلىك يېيىلىپ چاسا سەپ ھاسىل قىلدى. مەمتىلى ئەپەندى دىققەت كوماندىسى بېرىپ، لىيۇبىڭ ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى ئوفىتسېرلار بىلەن كۆرۈشتى ھەم ئۆزىنىڭ كېلىش مەقسىدىنى مەلۇم قىلغان بولدى. لىيۇبىڭنىڭ توڭچىسى تەرجىمە قىلىپ تۇردى.
— بىز خەلقنى ئاقارتىپ، ۋەتىنىمىزنى ئىلغار مەملىكەتلەر قاتارىغا ئۆتكۈزۈشنى مەقسەت قىلىمىز. بۇ ئىشىمىز ئۈچۈن ئۇلۇغلىرىمىزدىن ياردەم سوراپ كەلگەنىدۇق، — دېدى تەۋپىق قىسقىچە دوكلاتىنىڭ ئاخىرىدا، — مامۇت سىجاڭ ئاتىمىز بىزنى قوللىدى ھەم ئىقتىسادىي ياردەم بەردى،— ئۇ بۇنداق دېيىش ئارقىلىق لىيۇبىڭدىنمۇ بىر نەرسە يۇلماقچى ئىدى.
— قارشى ئالىمىز، قارشى ئالىمىز، — دېدى لىيۇبىڭ كۆزلىرىنى يۇمۇپ

---

[1] ئەسكى سا (ئەسكى ھىسار— كونا قورغان، قەلئە) — بۇيەردە قەدىمى شەھەر خارابىسى باردى — ئا.

ھېجىيىپ، — مامۇت سىجاڭنىڭ قارشى ئالغىنى مېنىڭ قارشى ئالغىنىم ئوخشاش. ئۇ قوللىغانىكەن مەنمۇ قوللايمەن. كۆپچىلىككە مەلۇم، مەنمۇ شىڭ دوبەن جانابلىرىغا ئوخشاش ئىلغار پىكىردىكى كىشىمەن. شىڭ دوبەن جانابلىرى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست، شۇڭا شىڭ دوبەننىڭ سىياسىتىمۇ خەلقچىل سىياسەت، خەلقنى ئوقۇتۇش، نادانلىق ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىش ئەلۋەتتە قارشى ئېلىشقا تېگىشلىك ئىش. مەن مامۇت سىجاڭ ئاكىمىز ئەۋەتكەن ئادەمدىن ئوقۇپ بەك خوشال بولدۇم. شۇنىڭ بىلەن كۆڭلۈمنى ئىپادىلەش ئۈچۈن ئازراق تەييارلىق قىلىپ قويدۇم. ئاۋۋال ھەممىڭلار ماڭا مېھمان بولۇڭلار، دەم ئېلىڭلار، — دېدى ئۇ.

مەھمۇد مۇھىتى رەسمىيەت ئۈچۈن بىر نەچچە ئېغىز سۆز قىلدى. شۇنىڭ بىلەن لىيۇبىڭ ئادەملىرىگە بۇيرۇپ، ئۇلارنى دەم ئېلىشقا ئورۇنلاشتۇردى. ئوقۇغۇچىلار دەم ئېلىشقا قويۇۋېتىلگەندىن كېيىن تەۋپىق، مەھمۇد مۇھىتىلار ساھىپخانىلار بىلەن مېھمان كۈتۈش بۆلۈمىدە ئىختىيارى سۆھبەتتە بولدى. لىيۇبىڭ بۇ يەردىمۇ ئاغزىدىن بال تامدۇرۇپ تەۋپىقنى ماختىدى. ھەر ئىككى ئېغىز گەپتە مەھمۇدنى كۆكلەرگە ئۇچۇرۇپ، خوشامەت قىلىپ تۇردى. ”مامۇت ئاكىمىز“ دېگەن سۆزنى ئۇيغۇرچە قىلىپ، باشقىلىرىنى خەنزۇچە قىلىپ دىپلوماتلارغا خاس خاراكتېرىنى ئىپادىلىدى.

بۇ ماختاش ئەمەلىيەتتە سىياسىي ئېھتىياجدىن تۇغۇلغان خوشامەت بولۇپ لىيۇبىڭنىڭ خەلقپەرۋەرلىكىنى ئىسپاتلىمايتتى. ئەينى ۋاقىتتىكى قەشقەر ۋەزىيىتىدە ھەربىي كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتە ئۈستۈنلۈك مەھمۇد مۇھىتى تەرەپتە بولۇپ، بۇ يەردىكى ھەربىي كۈچلەرنىڭ ئاساسىي ئەھۋالى مۇنداق ئىدى:

1. قەشقەرگە گارنىزونى. ئوفىتسېرلىرى 65، ئەسكەرلىرى 234 نەپەر. قوماندانى لىيۇبىڭ، (قوشۇمچە) مۇئاۋىن قوماندانى مەھمۇد مۇھىتى.

2. ئاتلىق 4- پولك. ئوفىتسېرلىرى 45، ئەسكەرلىرى 542 نەپەر؛ مىلتىق 604 تال، پىلىموت يەتتە دانە، پولكوۋنىك يې چىڭبو.

3. ئاتلىق 5 ـ پولك (يەرلىك خەنزۇلاردىن تەشكىللەنگەن).

ئوفتسېرلىرى 45، ئەسكىرى 365 نەپەر. مىلتىق 382 تال، پىلىموت ئىككى دانە.

4. ئاتلىق 9 ـ پولك (يەرلىك قىسىم). ئوفتسېرلىرى 40، ئەسكىرى 632 نەپەر؛ مىلتىق 287 تال، پىلىموت ئۈچ دانە.

5. پىيادە ئەسكەرلەر 6 ـ دىۋىزىيىسى: ئەسكەر سانى 1500[1]. دىۋىزىيە قوماندانى مەھمۇد مۇھىتى. بۇلارنىڭ 80%ى ئۇيغۇر، 20% قىرغىز (خوجانىياز ھاجى، تۆمۈر ئېلى، ئوسمان ئالى قاتارلىق قوزغىلاڭ رەھبەرلىرىدىن قالغان ئەسكەرلەردىن). بۇلاردىن بىر پولك يەكەندە، بىر پولك يېڭىساردا، بىر پولك قەشقەر دۆلەتباغدا، يەنە بىر پولك قۇم دەرۋازىسىدا تۇراتتى.

ئەسكىرى كۈچ سېلىشتۇرمىسى جەھەتتىن 6- دىۋىزىيە سان جەھەتتىلا ئەمەس، سۈپەت جەھەتتىنمۇ ئۈستۈن تۇراتتى. تېخىمۇ مۇھىمى ئۇلار قەشقەر شەھىرىدە ئەمەس بەلكى سىرتىدا ئىككى ناھىيىدە ئوبدان پۇت تىرەپ تۇرۇش زىمىنىگە، ئىشەنچلىك ئارقا سەپ ۋە ئەسكەر زاپىسىغا ئىگە ئىدى. بۇ ھال لىيۇبىنلا ئەمەس، شېڭ شىسەيىنمۇ تەشۋىشكە سالاتتى. شۇڭا ئۇ ئالدامچىلىق قىلىپ دىۋىزىيە ئىچىگە ئۆزىنىڭ كۆز-قۇلاقلىرىنى قىستۇرۇپ، ھەرخىل يوللار بىلەن ”قورغاننى ئىچىدىن بۇزۇش“ كويىدا بولاتتى. سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ربالكىننى تەكلىپ قىلىپ مۇشاۋۇر قىلىپ قويۇشى سوۋېت — شېڭ ھەمكارلىقىنىڭ مۇۋىسى ئىدى. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا لىيۇبىننىڭ ياغلىمىچىلىق قىلىپ، ئىلاجى بار مەھمۇد مۇھىتىنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش كويىدا بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. بۇ ئۇلارنىڭ ”يولۋاسنىڭ تۈكىنى يېتىشغا سىلاش“ چارىسى ئىدى.

مەھمۇد مۇھىتىنىڭ ئېھتىياتچانلىق قىلىپ ئالدىن خەۋەر بېرىپ يۈرىشىدىمۇ ئوبېيكتىپ سەۋەبلەر بار ئىدى. ئۇنىڭغا ئايان ئىدىكى، ئۇنىڭ ئىشتابىدا بولغان ئىشلار لىيۇبىڭدىن يوشۇرۇن قالمايتى. شۇڭا بەزى ئىشلارنى يورۇققا چىقىرىپ ئاخباراتلارنىڭ قىممىتىنى يوقۇتىۋەتمىسە لىيۇبىڭ

---

[1] بۇ سان ئەمەلىيەتكە ئانچە ئۇيغۇن كەلمەيدىغاندەك تۇرىدۇ، بەلكىم 15000 بولۇشى مۇمكىن، — ئا.

قاتارلىقلار شىڭ شىسەيگە ۋە سوۋېت تەرەپكە ئۇنى ھىلە- مىكىر ئىشلىتىپ، سۇيىقەست پىلانلاۋاتىدۇ دەپ چاقاتتى. بۇ بولسا شىڭ شىسەينىڭ ھەرىكەتلىنىشى ئۈچۈن باھانە بولاتتى، ھازىر شۇڭا ئىككى تەرەپ ئېھتىيات بىلەن تەڭپۇڭلۇقنى ساقلايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەھمۇد مۇھىتى شىڭ شىسەينىڭ پۈت تىترەپ تۇرىۋالغان ھامانلا ئۆزىنى يوقۇتۇش ئۈچۈن ھەرىكەت باشلايدىغانلىقىنى بىلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېھتىيات بىلەن ئاشۇ كۈنىنى كېچىكتۈرۈشكە تىرىشاتتى.

زىياپەتتىن كېيىن رەسمىي مۇراسىم ئېچىلىپ، لىيۇبىڭ سۆز قىلدى. ئاندىن ئۇ ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن تەييارلىغان سوغىتى- قوڭغۇراق سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن يەڭ بەلگىسىنى تارقىتىپ بەردى. لىيۇبىڭ بۇ بەلگىنى چۈشەندۈرۈپ سۆزىنىڭ ئاخىرىدا:

— سىلەر غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتقانلارنى ئويغاتقۇچى قوڭغىراقچىلار...— دېدى. ئارقىدىن ئادىيۇتانتى پەتنۇس بىلەن تۇتۇپ تۇرغان، قىزىل رەڭلىك قەغەزگە ئورۇلۇپ، سىرىق ھەل بىلەن ھۆسنىخەت يېزىلغان بولاقنى مەمتىلى ئەپەندىگە سۇنۇپ — بۇ مېنىڭ ئىئانەم، ئاز بولسىمۇ پېقىرنىڭ كۆڭلى، قوبۇل قىلارلا، — دېدى.

لىيۇبىڭنىڭ سۆزى ۋە ئىئانە تەقدىم قىلىش رەسمىيىتى ئاياقلاشقاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار ماھارەت كۆرسەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن لىيۇبىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ئۆزىتىشى بىلەن قەشقەر شەھىرىگە قايتىشتى.

— بۇ تۈلكىنى ئوبدان ئىلدۇقمۇ، ئەپەندىم، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى كېتىۋېتىپ، — ئۇلار لىيۇ بىڭنىڭ قانچە پۇل بەرگەنلىكىگە قىزىقىپ بىرلىكتە قاراشتى. لىيۇ بىڭ 17 مىڭ سەر بەرگەنىدى، — بۇ پۇللار سىزنىڭ نۇرغۇن ئىشلىرىڭىز ئۈچۈن بىمالال يېتىدۇ، — دېدى مەھمۇد مۇھىتى مەمنۇنىيەت بىلەن.

— شۇنداق، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۈچۈن سىز ئاكىمىزغا رەخمەت ئېيتىمىز، — دېدى تەۋپىق ئىچ- ئىچىدىن خوشاللانغان ھالدا، — ئىككىڭلارنىڭ مۇناسىۋىتى قانداقراق؟

— ھەي، ھازىر ئۇلارنىڭ ئۇرۇشقىدەك ھالى يوق، يالقۇن بېسىلغان بىلەن چوغ تېخى ئۆچمىدى، شۇڭا تىنىچ ئۆتۈش ئۈچۈن ماڭا بىر ئاز يول قويىدۇ. شىڭ تۇلكىنىڭ ھالى سەل- پەل ئوڭشالسىلا مېنى ئارامىمدا قويمايدۇ.

— شۇنداقمۇ؟... بۇنى بىلىدىكەنسىزۇ، ئەجەب يەنە خەتەرلىك ھالەتتە تۇرۇپ خىزمەت قىلىۋېرەمسىز؟— مەمتىلى ئەپەندى گېنىرالغا سىناش نەزىرىدە قارىدى.

— نېمە چارە؟ ھاجىمنى قاپقاندىن ھەزەر ئەيلەشكە شۇنچە دەۋەت قىلدىم، ئۇنىمىدى. ئۇ رەئىسلىكنى قوبۇل قىلىپ ھۆكۈمەت تەرەپكە ئۆتۈۋالسا، ماڭا نېمە ئامال؟ ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار دەپ تۇرۇپ باقمايمىزمۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن بىر گەپ بولمامدۇ. ھېچ بولمىسا شۇ چاغقىچە ئازراق ساۋابلىق ئىش قىلىپ گۇناھىمىزنى يېنىكلەتسەكمۇ ئەجەب ئەمەس.

تەۋپىقنىڭ يەنە كۆپ نەرسىلەرنى سورىغۇسى بار ئىدىيۇ. لېكىن سىجاڭنىڭ چېھرىسىدىكى چوڭقۇر قايغۇ ئالامىتىنى كۆرۈپ قېلىپ، گەپ قىلمىدى.

ئون سەككىزىنچى باب

قەھرىمانلارنىڭ جاراڭلىق ئاۋازلىرى ئاڭلانغاندا
ھاپىز ناخشىسىنىڭ نىمە كېرىكى؟
ئات جەڭگە چېپىپ كېتىۋاتقاندا مەن قانداق
قىلىپ چىمەنلىكتە ياتالايمەن؟
— ئىبراھىم مۇنتەسەر(xئەسىر) شېئىرلىرىدىن
(«چىڭگىزخان»دا كەلتۈرۈلگەن نەقىل)

1

يېڭىشەھەردىن قايتقان كۈنى كەچتە تەۋپىق ئوقۇغۇچىلارنى دېۋىزىيە ئىشتابىدىكى ياتاقلارغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئۆزى شاگىرتلىرىدىن ئابدۇراخمان شائىر، سابىت، ئابدۇغۇپۇرقۇناجى، ئەمەت مەخسۇم، سەيپىددىنلارنى ئېلىپ نوۋېشى مەكتەپكە كەلدى. مەھمۇد مۇھىتى ئۇنىڭغا بەرگەن مۇھاپىزەتچى جەڭچىلەر نېمۇتۇللا، مەڭلىكاخۇنلارمۇ ئۇلار بىلەن بىللىدى (مۇھاپىزەتچىلەر شۇكۈندىن باشلاپلا ئۇنىڭ خىزمىتىگە كىرىشكەنىدى) نوۋېشى مەكتەپتە ئۇلارنى مەجىددىن ئەپەندى، ئەخمەد ئەپەندى ۋە باشقا بىر قانچە ئوقۇتقۇچىلار ۋە ئوبۇلقاسىم باشلاپ كەلگەن سانايى نەپىسە قارمىقىدىكى بىر قانچە سازەندىلەر كۈتىۋالدى. بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇتلۇقھاجىم شەۋقىمۇ باردى.

مەمتىلى ئەپەندى مەكتەپ ھويلىسىغا كىرىپ كېتىۋېتىپ شاگىرتلىرىغا:

— مەن سىلەرنى دەم ئالدۇرماي نېمىشقا باشلىۋالدىم، بىلەمسىلەر:— دېگەن سوئالنى قويدى، _ چوڭلارنىڭ سۆھبىتىدە سىلەر بىلىۋېلىشقا

تېگىشلىك پايدىلىق نەرسىلەر بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، شۇلارنى ئاڭلاپ قالسۇن دەيمەن.

تەۋپىق ئۆزلىرىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان بىر مۇنچە ئادەمنى كۆرۈپلا چاقچاق باشلىدى:

— قارىغاندا بىرەر كاتتا مۇراسىمغا تەييارلىنىپ تۇرغاندەكلا قىلىسىلەرغۇ؟ مەجىددىن ئاغىمىز قايتا توي قىلماقچى ئەمەستۇر؟ ئۇنداق بولىدىغان بولسا ئىبادەت خېنىم ساقلىنى يۇلۇپ، دوختۇر دوستىمىزنى كوسا قىلىپ قويىدىغۇ؟

— بۇ ئەپەندى ماڭىلا ئارام بەرمەيدۇ، ھەمىشە ھوجۇم نىشانى مەن، — دېدى مەجىددىن ئەپەندى ياسىما تېرىكىش بىلەن، — ئۇنداق ئەمەس، ئەپەندىم،سىزنى ئۆيلەپ قويۇش توغرىسىدا مۇزاكىرە ئويۇشتۇرۇپ تۇرۇپتىمىز.

ئەمدى پەقەت ئۆزىڭىزنىڭلا پىكرى كەملىك قىلىۋاتاتتى، — دوختۇر چاقچاق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇدى.

— مېنىڭسىزمۇ قارار قىلىشقا بولاتتى، مانا شەۋقى ئاكىمىز ماڭا تولۇق ۋەكىللىك قىلالايتى ئەمەسمۇ؟

— ئوھۇي، شەۋقى بىلەن تۇغۇلغاندىن بېرى بىللە ئويناپ چوڭ بولغاندەك گەپ قىلىسىزغۇ؟ ياخشىمۇ تۇنۇگۈنلا تونۇشقىنىڭىز.

— تۇنۇگۈن تونۇشقان دوستۇمنى ۋەكىل قىلمىسام، سىزدەك كونا تونۇشلار مېنى چۈشەنمىسە.

— بوپتۇ، يۇقىرى ئۆتۈڭ، ۋەكىلىڭىزگە يېقىن ئولتۇرۇڭ. ھازىر سىز مېھمان، نېمە دەۋالىسىڭىزمۇ كەڭچىلىك قىلىمىز. قېنى يىگىتلەر، سىلەرمۇ ئولتۇرۇڭلار.

— تارچىلىقىڭىزمۇ بارمىدى ئەمسە؟ ماڭا زامانىنىڭ تارلىقى ئاز كەلگەندەك؟ بولدى گەپ قىلماڭ، ھاجىكام بىلەن ئوبدانىراق پاراڭلىشىۋالغىلى قويۇڭ، — تەۋپىق شۇنداق دەپ چاقچىقىنى تۈگىتىپ، بۇنداق چاقچاقلارنى بولدى قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ دوستلىرىغا ئىشارە قىلدى (ئۇ شاگىرتلىرى ئالدىدا بەزى گەپلەرنىڭ چەكتىن ئېشىپ كېتىشىدىن ھەزەر

قىلاتتى). ئاندىن شەۋقىگە بۇرالدى، — خوش، ئۇستاز، ئەھۋالىڭىز نىچۇك؟
— ئەلھەمدۇلىللاھ.
— بىزنىڭ بەختىمىز ئۈچۈن سالامەت بولۇڭ. ئاكامدىن كۆپ سالام يوللاپتىكەنسىز، رەھمەت.
— بىراق، ئەپەندى، ئاكىلىرىدىن سىلىنىڭ تۆرت سائەتلا ئۇخلايدىغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ، سىلىگە بەك ئاچچىقىم كەلدى. ھەقىقەتەنمۇ باللارچە قىزغىنلىق! ئۇنداق قىلىشقا ھەققىلىرى يوق جۇمۇ. رەسۇلىللاھ سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم كېچىسى ئۇخلىماي ئىبادەت قىلىدىغان بىر ساھابىگە كايىپ: "سېنىڭ بەدىنىڭدە بالىلىرىڭنىڭمۇ ھەققى بار"[1] دېگەن. يەنى، دېمەكچىكى، ئۇنى شەخسىيلا مۈلكى بىلىپ قالايمىقان خورىتىدىغان ئىشنى چەكلىگەن. خۇددى شۇنداق، سىلىنىڭ بەدەنلىرىدە دوست بۇرادەرلىرىنىڭ، مىللەتنىڭ ھەققى بار، ئۇنى ئاسرىماي تېزلا كېرەكتىن چىقارسىلا گۇناھكار بولىلا.
— ئايىغىنىڭىز ئۈچۈن رەخمەت، ئۇستاز، مېنىڭ ئېسى- يادىم سىزدىلا بولدى. مەنغۇ ياش، يۈكنى ئېغىرراق كۆتەرسەممۇ ھېچقىسى يوق. سىز ياشىنىپ قالغان چاغدا ئۆزىڭىزنى ئاسرىمىسىڭىز بولمايدۇ.
— بولدى، تەكەللۇپ قىلىشمايلى، ئۆزئارا تەكەللۇپ قىلىشماسلىق ئۆزلىرىنىڭ شۇئارىدىغۇ، سىلىگە بەربىر گەپ ئاڭلاتقىلى بولمايدۇ. قۇرۇق گەپنى قويۇپ تەمبۇرنى قوللىرىغا ئالسىلا.
— ئۇنىسىڭىز ئۆزەممۇ چىداپ تۇرالايمەن، — تەۋپىق تەمبۇرنى قولىغا ئېلىپ سازلاشقا باشلىدى. ئۇ تەمبۇرنى سازلىغاچ ئەخمەد ئەپەندىنى كۆزەتتى. ئەخمەد ئەپەندى خىيالچان كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىككەن ھالدا پاراڭلارغا ئارىلاشماي ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايى بىر ئاز تاتارغان ھەم ياداپ قىلغانىدى. ئۇ تۇرۇپلا بوينىنى سىپاپ قويۇپ، ئېغىر- بېسىق، چوڭ سۆيەتلىك بىلەن قۇلاق سالاتتى. تەۋپىق بىر نەچچە ناخشا ئوقۇپ بەرگەندىن كېيىن تەمبۇرنى سانايى

[1] «سەھىھ بۇخارى»غا قارالسۇن، — ئا.

نەپسەنىڭ سازچىلىرىدىن بىرىگە بېرىپ، خەلق ئاھاڭلىرىغا چېلىپ بېرىشنى ئىلتىماس قىلدى. ئۇمۇ بىر نەچچە پەدە چالغاندىن كېيىن داستىخان سېلىنىپ، گۆش بېسىلغان پولو كەلتۈرۈلدى. تاماق ئۈستىدە ئۇلار ئوقۇ-ئوقۇتۇش ئىشلىرى، ھازىرقى ۋەزىيەت، قانداق خىزمەتلەرنى ئىشلەش زۆرۈرلىكى ھەققىدە سۆھبەتلىشىپ كېتىشتى.

— بىز مەكتەپتە ئويۇن تەييارلىماقچى ئىدۇق، ياردەملىرىنى ۋە مەسلىھەتلىرىنى كۆپ كۈتتۇق، — دېدى تۇرغۇن ئەپەندى تەۋپىقتا قاراپ.

— شۇنداقمۇ؟— دېدى ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، ئالدىرىماي تاماق يىگەچ، — ياخشىغۇ، خەلقنى ئويغۇتۇشنىڭ ۋاقتى كەلدى. بۇنى پەقەت سانايى نەپىسەگىلا تاشلىۋەتمەي بىز ئانچە- مۇنچە تىرىشساق ئارتۇق كەلمەيدۇ.

— قايسى مەزمۇنلاردا ئويۇن تەييارلىساق بولار؟ ناخشىلارغا ئۆزلىرى ئاھاڭ ئىشلەپ بېرىلا، ئەلۋەتتە، — دېدى ساۋۇت ئەپەندى.

— مېنىڭچە ”غېرىپ- سەنەم“، ”تاھىر- زۆھرە“ گە ئوخشاش خەلق داستانلىرىنى سەھنىلەشتۈرسە تازا ياقاتتى، — دېدى ئوبۇلقاسىم قىرلىق بۇرنىنىڭ ئۇچىنى چىمداپ قويۇپ.

— مەمتىلى ئەپەندى ئۆزگەرتىپ يېزىپ چىقسا بولىدۇ، — باشقىمىز بۇنىڭ ئەھدىسىدىن چىقالمايمىز، — دېدى نامان ئەپەندى.

— سىلەر دەۋاتقان داستانلارنى سەھنىلەشتۈرۈشنىڭ قانچىلىك ئەمەلىي ئەھمىيىتى بار؟— دېدى مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ.

— خەلق ياقتۇرىدۇ، جەزمەن ئالقىشقا ئىگە بولغىلى بولىدۇ.

— ”ياقتۇرۇش“ دېگەنگە كەلسەك، ئادەم دېگەن شۇنداق نەرسىكى، ئۆزىگە زىيانلىق نەرسىلەرنىمۇ خۇمارداپ قالىدۇ، بەكرەك ياقتۇرۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن، مەسىلەن: نەشە، ئەپيۇن دېگەندەك نەرسىلەرمۇ كىشىنى ھوزۇرلاندۇرارمىش، — دېدى تەۋپىق سۆھبەتداشلىرىغا بىرمۇ- بىر قاراپ چىققاچ. نىمىشكىدۇ ئوبۇلقاسىم كۆزلىرىنى ئېلىپ قاچتى، — كېسەل كىشى قېرىق، ئاچچىق بولسىمۇ دورا ئىچمەي ئامال يوق، ... مېنىڭچە، بىز ھەم كېسەلنى ساقايتىدىغان ھەم ئۇنىڭغا لەززەت تۇيۇلىدىغان دورىلارنى

تاپساق ئەڭ ياخشى. بولمىغانداشىپالىق ئاچچىق دورىمۇ بولىۋېرىدۇ.

— ئەپەندىم، قاراشلىرىڭىزنى ئۇچۇقراق تەپسىلىراق قويۇپ باقسىڭىزچۇ، — دېدى ئابدۇراخمان شائىر چوڭلارنىڭ سۆھبىتىگە ئارىلىشىشقا جۈرئەت قىلىپ.

— ئەدەبىيات- سەنئەت ئىلاجى بار ھەم بەدىئىي زوق بەرسە ھەم تەربىيە بەرسە ياخشى. بۇ ئىككىسىگە بىرلا ۋاقىتتا ئېرىشكىلى بولمىغان ئەھۋالدا قايسىسى زۆرۈر بولسا شۇنى مەخسەت قىلىپ قويۇش كېرەك، بۇ مېنىڭ كۆز قارىشىم. — مەمتىلى ئەپەندى داستىخاندىن چەتنەپ قولىنى سۈرتكەچ داۋام قىلدى، — مېنىڭچە، ئەدەبىيات ـ سەنئەت كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشتا يولۇققان سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىشى، ئەۋلادلارنى تەربىيىلىشى، بەدىئىي زوق بېرىشى كېرەك. شۇ زامان رىئاللىقىغا تەسىر كۆرسەتمىگەن، رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرمىگەن، رىئاللىقتىن ئايرىلغان ئەدەبىيات كىشىگە ”زوق“ بېرىدىغان، ”قىزىقارلىق“ بولسىمۇ، پايدىسىزدۇر. ئۇ پەقەت توقلار ئۈچۈن ئىچ پۇشقى، بىكارچىلار ئۈچۈنلا كېرەك. ئەدەبىيات- سەنئەت بۈيۈك ئىجتىمائىي ۋەزىپە ئارتقان ياكى شۇنداق ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك. ئالايلۇق، بىزنىڭ كىلاسسىكلىرىمىزنىڭ سۆيگۈ غەزەللىرى، ئىشقى داستانلىرى رىئاللىق ئۈچۈن قانچىلىك خىزمەت قىلدى؟ بۇلار شۇ دەۋر رىئاللىقىمۇ؟ ئۇلار قانچىلىك خىزمەت قىلالىشى مۇمكىن؟ خەق ئۇلاردىن قانچىلىك نەپ ئالدى؟ قولىيازما ھالىتىدە تۇرىدىغان ياكى چەكلىك نۇسقىدا كۆچۈرۈلىدىغان بىر زاماندا، زور كۆپچىلىكى ساۋاتسىز بولغان بىر ئەلدە بۇ يازمىلاردىن قانچىلىك ئادەم بەھىرلەندى؟ بىز باشقا مىللەتلەر ئالدىدا بۇ نەرسىلەرنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ماختىنىدىغان دەسمايە قىلساقمۇ، ئۆز ئىچىمىزدە بۇ نەرسىلەرنىڭ مىللەتنىڭ تەقدىرى، ئىستىقبالى ئۈچۈن ھېچقانداق ئۆزگىرىش، ھېچقانچە پايدا ئېلىپ كەلمىگەنلىكىنى، بىزنىڭ ئەمەلىيەتتە ماختانغۇدەك ھېچنەرسىمىز يوق ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلساق بولىدۇ. ھەر قانداق جاراھەتنى يوشۇرۇش كېسەل ئۈچۈن پايدىسىز، ماختىنىش ئىنسانغا ئەڭ زىيانلىقتۇر، — ئۇ بىردەم سۈكۈتتىن كېيىن مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا قوشۇپ

قويدى، — ئەنجان تەرەپتە بېسىلغان بەزى يېڭى كىتابلاردىن كىلاسسىكلىرىمىزنىڭ خىلۋەتتىكى ”ئاھ - ۋاھ“ لىرىغا سىياسىي مەنا، ئارقا كۆرۈنۈش تېڭىپ شەرھى بېرىلگەنلىكىنى كۆرۈپ قالدىم. كوممۇنىستلارنى دوراپلا شەخسىي ”ئاللا- توۋا“ لارغا سىنىپىي ئوقۇملارنى تېڭىپ چۈشەندۈرۈپتۇ. بىراق، بىزنىڭ زاھىدىلىرىمىز ئەينى چاغدا بۇلارنىڭ قالتىس مۇلاھىزلىرىدە ئوتتۇرىغا قويغان ئۇقۇملارنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈمىگەنلىكىدە شەك يوق. مەسىلىنىڭ ئېچىنىشلىق تەرىپىمۇ دەل شۇ يەردە!

— شۇنداق، ئەدەبىيات تۇرمۇشقا يۇزلىشى كېرەك، — دېدى شەۋقى سالاھىيتىگە يارىشا سالمالىق بىلەن،— لېكىن، سىلىنىڭ كىلاسسىكلارنى يوقىقا چىقارماق بولۇشلىرىمۇ توغرا ئەمەس، ئۇلارنىڭ ئىچىدە مول تارىخىي ئەھمىيەتلىك نەرسىلەر بار.

— شۇنداق، بولۇپمۇ ئىلمىي ئەسەرلەردە، ئاندىن قالسا دىداكتىك ئەسەرلەردە، مەن بۇنى رەت قىلماقچى ئەمەسمەن. ئۇلارنى تارىخىي نۇقتىدىن قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ. شۇ دەۋردىكى تىل، ئۆرپ-ئادەت، مەدەنىيەت،... قاتارلىقلارنى باشقا مىللەتلەرگە سىلىشتۇرغاندا مەنىۋىي مەھسۇلاتلار بىزدە بەكمۇ ئاز ۋە بىر ئاز جەمئىيەتتىن ئايرىلغان، ئەپسانىۋىي تۇس ئالغان. بۇلارنى يېڭىۋاشتىن كۆتۈرۈپ چىقىش مۇشۇ دەۋردە ھېچقانداق ئەمەلىي ئەھمىيتى يوق ئىش.

— ئەپەندى، ئۆز ئىللەتلىرىڭىزنى ئۆزىڭىز ئاچقىلى تۇردىڭىزغۇ؟— دەپ گەپ قاتتى مەجىددىن ئەپەندى چاقچاق ئارىلاپ.

— ئىنسانىنىڭ ئۆزىدىكى ئىللەتلەرنى كۆرۈۋالايدىغان بولغانلىقى — ئۇنىڭ ئاقىللىق دەرىجىسىگە يەتكەنلىكىنىڭ بىشارىتىدۇر.

— ئەجەبا باشقىلار ”ئۇيغۇر“ سۆزى بىلەن سەل- پەل ناچار سۈپەتنى قوشۇپ سۆزلەر بولسا قويقا چاچلىرىڭىز تىك تۇرۇپ، ئۇنىڭ چوڭلىقى، ھۆرمتى بىلەن، ھەتتا سىزگە دوست بولۇشى بىلەنمۇ ھېسابلىشىپ ئولتۇرماي رەددىيە بېرىدىكەنسىز، ئۆزىڭىز قىلچە ئاياپ تۇرماستىن ھەر نېمە دەۋېرىكەنسىزغۇ؟

— باشقا مىللەتلەرنىڭ ئىللىتىمىزنى تىلغا ئېلىشى ھاقارەت ئۇچۇندۇر.

ئۆزىمىزنىڭ تىلىغا ئېلىشىمىز ۋە سۆكۈشىمىز تۈزىتىش ئۈچۈندۇر. بۇ ئىككىسى ئىككى گەپ.

— ئەپەندىم، ئەدەبىيات- سەنئەت ھەققىدىكى سۆھبىتىمىزنى داۋاملاشتۇرايلى، — دېدى شەۋقى، — سىلىنىڭچە ھازىرقى ئەدەبىيات- سەنئىتىمىز قانداق بولۇشى كېرەك؟

— بۇ ھەقتە سىزنىڭ تۇتقان يولىڭىز بىلەن مېنىڭ قارىشىم ئوخشاش دەپ ئويلايمەن، — دېدى تەۋپىق تەمكىنلىك بىلەن، ئاندىن ئېنىقراق قىلىپ داۋام قىلدى، — ئىنسانغا تىرىكلىكنى كاپالەتلەندۇرۇش ئۈچۈن بىرىنچى زۆرۈرىيەت — تاماق، تىرىكلىكنىڭ بىرىنچى ۋە ئەڭ مۇھىم شەرتى ھازىرلانغاندىن كېيىن، ئىنسانىنىڭ ئويلايدىغىنى نومۇسىنىڭ پەردىسى بولغان كىيىمدۇر. ئاچلار ئۈچۈن ”بەدىئىي زوق“ دېگەندەك گەپلەر ئىنتايىن بىمەنىلىك ۋە كۈلكىلىك بولغان بولاتتى. مۇشۇ نوقتىدىن ئېيتقاندا بىزگە ھازىرقى ئەھۋالدا زۆرۈر بولغىنى ئاللىقانداق ”زوق ئېلىش“، ”ھۇزۇرلىنىش“ ئەمەس، رېئاللىقنى ئۆزگەرتىشنىڭ قۇرالى! زوق بېرىدىغان تەمبۇر زۆرۈر ئەمەس ئويغىتىدىغان دۇمباق كېرەك! گەرچە ئۇ يېقىملىق ئاڭلانمىسىمۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، ئەپەندىم، — دېدى ئوبۇلقاسىم بۇرنىنىڭ ئۇچىنى چىمداپ تۇرۇپ، — باشقا نەرسىلەرگە، مەسىلەن خەلق داستانلىرىغا ئۆزىمىزنىڭ خاھىشى بويىچە يېڭى مەزمۇنلارنى يوشۇرۇپ، مەخسەت ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرساق بولمامدۇ؟

— ئۇنداق قىلىسىمۇ بولىدۇ. مېنىڭچە ئەڭ ياخشىسى ئۇ نەرسىلەرنى مەخسەتكە لايىقلاشتۇرىمىز دەپ بۇزۇپ ئولتۇرغىچە يېڭىدىن ئىجاد قىلساق ياخشىراق. ئويغىتىش دېسە بەزى ئەسەرلەرگە ئاز- پاز ئىسيانكارلىق روھىنى يوشۇرۇپ قويۇش كۇپايە قىلمايدۇ. ئۇنداق ياپتا گەپنى كىم چۈشىنىدۇ؟ دانالار ئېيتقان: ”ھېچقاچان شېئىرنى شائىر ئۆزى ئۈچۈن سۆزلىمەيدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن شېئىرنىڭ مەنىسى روشەن، ئېنىق بولۇشى“[①] كېرەك.

① «قابۇسنامە»، — ئا.

— دېمەك، بىر خەلققە تەقدىم ئېتىلىدىغان نەرسىلەردە ئېسيانكارلىق روھنى ئىمكانىيەت يار بەرگەن ئەڭ ئاخىرقى چەككىچە ئاشكارا ئوتتۇرغا قويۇشىمىز كېرەك. چۈنكى بىزنىڭ كىتابخان، تاماشىبىنلىرىمىز ئىنتايىن نادان خەلق ئىكەنلىكىنى ئۇنۇتماسلىقىمىز، شۇلار ئۈچۈن لايىقلاشتۇرۇپ يېزىشىمىز كېرەك. ياپتا گەپلەر بىلەن سىمۋول قىلىش ئارقىلىق ھەر قانچە يوغان گەپلەرنى قىلىۋەتكەن بىلەنمۇ ئۇنى پەقەت كۆزى ئوچۇقلار چۈشىنىدۇ. بىز ئويغاتماقچى بولغانلار چۈشەنمەيدۇ. بۇ خۇددى ئارقىسىدىن بېرىپ ئوقۇپ بەرمىسە باشقا ھېچكىم ئوقۇيالمايدىغان نەسىردىن ئەپەندىمنىڭ سالام خېتىدەك نەرسە بولۇپ قالىدۇ.

سەل سۈكۈتتىن كېيىن، بۇرنىنى چىمداپ ئولتۇرغان ئوبۇلقاسىم چوڭقۇر ھۆرمىتىنى ئىپادىلەپ:

— تەۋپىق ئەپەندىنىڭ ئىستىداتىغا قايىلمەن. ئەمما- زە مۇشۇنداق ئادەملىرىمىزنىڭ سەھرالاردا ئەپەندىچىلىك قىلىپ ئۆمرى ئۆتىۋاتقىنىغا ئېچىنىپمۇ كېتىمەن، قىلىۋاتقان ئىشىغا ئوشۇقلا كېتىدۇ ـ دە...، — ئۇ مۇشۇنداق ماختاشتىن كېيىن تۇيۇقسىز سۆھبەت تېمىسىنى ئۆزگەرتىپ، — بولشىۋىكلەر ھەققىدە نېمە دەيسىلەر، ئەپەندىلەر؟ ھازىر قەشقەر كوچىلىرىدا سوۋېتكە قارشى تەشۋىق ۋاراقلىرى، شۇئارلار پەيدا بولۇپ قالىدىغان بولۇپ قالدى، بەزىلەر بۇنى ئەنگلىيە قاتارلىق جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئويۇنى دەيدىكەن، بەزىلەر مەھمۇد...

— بىز، ئەپەندىم، مۇشۇنداق ئىشلارغا كەمرەك ئارىلىشايلى، بىزنىڭ ئىشىمىز ھازىرچە ئاقارتىش بولغاندىكىن، دەيمىنا، — دېدى شەۋقى ئوبۇلقاسىمنىڭ سۆزىنىڭ بېلىگە تېپىپ.

تەۋپىق ئوبۇلقاسىمنىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا قاراپ ئۇنىڭغا سەل ئىچى ئاغرىپ قالدى. «بوۋاي ئۇنىڭغا ئازار قىلىپ ئاجەپ سىلكىۋەتتىميا؟» دېگەنلەرنى ئويلىغاچ، شەۋقىگە قارىۋىدى، شەۋقىنىڭ رەڭگىمۇ بوزىرىپ كەتكەنىدى. شەۋقى ئوڭايسىزلىقنى كۆتۈرىۋېتىش، ماۋزۇدىن چەتنىتىلگەن سۆھبەتنى بۇرۇنقى ئىزىغا سېلىش ئۈچۈن يەنە ئوبۇلقاسىمنىڭ ئاۋالقى

سۆزىگە، تەۋپىق ھەققىدىكى مەدھىيە سۆزىگە قوشۇلغاندەك قىلىپ:

— مەنمۇ بۇ ئىنىمىزنىڭ زايا بولۇپ كېتىۋاتقىنىغا ئېچىنىمەن، — دېدى.

بۇ سۆزلەر تەۋپىقنى ھەم خىجىل قىلدى ھەم ئاچچىقىنى كەلتۈردى. خىجىل قىلغىنى يۈزمۇ- يۈز ماختاش بولسا، ئاچچىقىنى كەلتۈرگىنى نوقتىئىينەزەرنىڭ خاتالىقى ئىدى.

— بىز كەلگۈسى ئەۋلادلارنىڭ بىزنى چۈشۈنىدىغانلىقىغا ئىشىنىشىمىز لازىم، — دېدى تەۋپىق تەمكىن ئاھاڭدا، دائىمى كۈلۈمسىرىشى بىلەن، — ئۇلار بىزنىڭ مۇشۇ دەۋر ئۈچۈن مۇھىملىقىمىزنى، مۇشۇ دەۋر رېئاللىقىنى ئۆزگەرتىش ئىشلىرىنى دەپ، پاساھەتلىك داستانلار، يىرىك ئەسەرلەر، ئاشىق- مەشۇقلار ھەققىدىكى بازىرى ئىتتىك نەرسىلەرنى يېزىش ئارقىلىق پاتراق تونۇلۇپ،شەخسىي نام قازىنىش بەختىدىن ۋاز كەچكەنلىكىمىزنى مۇشۇ ئىجتىمائىي رېئاللىق، مۇشۇ زۇلمەتلىك جەمئىيەتنى ئۆزگەرتىش، خەلقنى ئويغىتىش ئۈچۈن قوپالراق ھەم ئاددىيراق بولسىمۇ كېرەكلىك نەرسىلەرنى يازغانلىقىمىزنى چۈشىنىدۇ. ئۇلار بىزدىن ”خەمسە“ چىلىكنى داۋام قىلدۇرماپتۇ، ھەقىقەتەن ئىلگىرىكىلەرگە يەتمەيدىكەن دەپ ئاغرىنمايدۇ، ئەگەر ئاغرىنسىمۇ مەيلى! ئىلگىرىكىلەر يۇرتتا يېغىلىق، مالىمان، خارابىلىق، مۇنقەرزلىك ئاسارىتى، ھۆرلۈكنىڭ تەنتەنىسى ياكى ئاپەتلەرنىڭ دەھشىتى ھۆكۈم سۈرۈۋاتسىمۇ بۇ رېئال تۇرمۇشنى ئەكس ئەتتۈرمەي ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ، خىلۋەتتە ساپ مۇھەببەتنى كۈيلەۋېرىپتىكەن. لېكىن بىزمۇ شۇ ئىزدىن ماڭساق بولماس. ھازىرقى كۈندە يۇقۇرىدا دېيىلگەن داستانلارنى كۆتۈرۈپ چىقىشنىڭ قانچىلىك رېئال ئەھمىيىتى بار؟ بىز ئەمدى ئۇلارنى ئاجايىپخانىغا تاپشۇرۇپ بېرەيلى، شەخسىي شان- شەرەپتىن، شائىر، مۇتەپەككۇر دېگەن شۆھرەت تاجىدىن مەھرۇم بولۇپ ئەپەندىچىلىكىمىزنى قىلىۋېرىش ئۈچۈن مەردلىك جامىنى قولىمىزغا ئالايلى. ئورماندىن تېخىمۇ كۆپ ياغاچ توشۇش ئۈچۈن ھازىر بار بولغان جىمى ياغاچنى دەسمايە قىلىپ يولغا كۆۋرۈك سالايلى... ئەگەر بۇ ياغاچلاردىن كۆۋرۈك سېلىشقا قىيمىساق

ياكى چىرايلىق جازىلارنى ياشاش ھەۋەسىگە بېرىلسەك پۈتۈن ئۆمرىمىزنى زىيان تارتىمىز! ئۆز شەخسىيىتىدىن مىللىتىنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىنى ئۈستۈن قويىدىغان بىر گورۇھ ئوغۇل- قىزى بولمىغان مىللەت بەختسىزدۇر. شەۋقى ئاكىمىز بايا مېنىڭ زايا بولىۋاتقان ئۆمرۈمگە ئېچىنىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئەگەر بۇنداق ئېچىنىش توغرا بولىدىغان بولسا ئېچىنىشقا تېگىشلىكلەردىن بىرى دەل ئۆزى ئەمەسمۇ؟ — ئۇ شەۋقىگە قاراپ كۈلۈپ تۇرۇپ داۋام قىلدى، — ئۇنداق ئەمەس دەيدىغان بولسىڭىز نېمە ئۈچۈن:

بىر قىلىچ بەرسە خۇدا ”كەس“ دەپ ئۇنىڭغا بۇيرىسام،
ئۈزسە خەلقىم بويىنىدىن خورلۇق كىشەن- زەنجىرىنى.
گەر خاراپكەن ئەل-ۋەتەن، كاللامنى ئۈزسۇن ئۇ قىلىچ،
كۆرمىسۇن شەۋقى كۆزى قۇللۇقتا ئەل تەقدىرىنى!

دەپ يازدىڭىز؟ سىزمۇ ”پەرھات-شىرىن“ نى يېڭى بىر خىل شەكىلدە يازسىڭىز، ”خەمسە“ چىلىكنى يېڭى پەللىگە كۆتۈرسىڭىز بولماسمىدى؟ بايا دېمىدىممۇ، ئىككىمىزنىڭ قاراشلىرى ئوخشاش.

شەۋقى كۈلۈپ كەتتى.

— راست دەيلا، ئىنىم، بىز ئۆز دەۋرىمىز ئۈچۈن ئاددىي ئىشلارنى قىلىپ نامسىز كەتسەكمۇ مەيلى دەيدىغان يولنى تاللىدۇق. بايا مېنىڭ ئېچىنىمەن دېگىنىم، ھەرگىزمۇ سىلىنى خىلۋەتكە بېكىنىۋېلىپ كونا بىر نېمىلەرنى قايتا باشتىن يازسۇن دېگىنىم ئەمەس، ئەكسىچە زامان تەتۈر بولمايدىغان بولسا، خاتىرجەم مۇھىتتا ئىلمىي خىزمەت ئىشلىسە قابىلىيىتىنى جارى قىلالايتتى دېگىنىم ئىدى.

— رەھمەت، ئۇستاز، دەرۋەقە، ھېلىقىدەك تېمىلارنى يېزىش كەلگۈسىدىكى ئەدەبىيات تەتقىقاتچىلىرىنىڭ مۇشۇ دەۋر ئەدەبىياتى ئۈچۈن كۆرىنەرلىك دەپ تىلغا ئېلىشقا (ھەتتا زورمۇزور سىياسىي خاھىشلانى تېڭىپ تەھلىل قىلىشقا) ئوبدان بولىسمۇ، مۇشۇ دەۋر خەلقىگە ھېچنىمە بېرەلمەيدۇ، — ئۇ بۇ ھەقتىكى مۇلاھىزىلەرنى توختىتىش ئۈچۈن گەپنى بۇرىدى، — ئەمدى تۇرغۇن ئەپەندىنىڭ تەكلىپىگە كېلەيلى. مېنىڭچە سىلەر

سەھنە ئەسىرى ئىشلىمەكچى بولساڭلار دەل مۇشۇ زاماننىڭ پەرھادلىرىنى ئىلىپ چىقىڭلار. ئۇلار بىر ئۆزىنىڭ شىرىنى ئۈچۈنلا ئاھ ئۇرىدىغان ئەمەس، پۈتۈن شىرىن ۋەتىنى ئۈچۈن ئىلىم كەۋسىرى ئىلىپ كىلىدىغان روللارنى ئوينىسۇن. كىشلەر ئۇنىڭ سۆز- ھەركىتىدىن بۇندىن كىيىن نىمە قىلىش كىرەكلىكىنى بىلىۋالىدىغان بولسۇن.

— توغرا، مەن تەۋپىقنىڭ قاراشلىرىغا قوشۇلىمەن، — دىدى شەۋقى، — سەھنە ئەسىرىدىكى سۆزلەر بىر ئاز ئاشكارا بولسۇن، تىپپىشماق بولۇپ، قالسا يەنە ئۆزىمىز يىشىپ بەرمىسەك بولمايدۇ. زىددىيەت، توقۇنۇشلىرى ئاددىيراق بولسۇن، ئالدى بىلەن تاماشىبىنلارنىڭ زوق ئىلىش سەۋىيسىنى ئويلاشماي بولمايدۇ.

— لىكىن، يەنە خەلقنى پۈتۈنلەي ئاخماققا چىقىرىپ، ئۇلار ئۈچۈن "ئويلىنىش سوئاللىرى" بەرمەي، ھەممىنى مۇئەللىپنىڭ ھەل قىلىۋىتىشمۇ توغرا ئەمەس. ئۇلارنىڭ ئويلىنىپ كۆرۈشىمۇ زۆرۈر، — دىدى تەۋپىق قوشۇمچە قىلىپ، — كىيىن بارا- بارا مۇرەككەپلەشتۈرۈپ بىرىش ئارقىلىق خەلقنىڭ زوقلىنىش سەۋىيسىنى ئۆستۈرۈش كىرەك.

سۆھبەتلەرنىڭ جىددىيلىكى سەل پەسكويغا چۈشكەن پۇرسەتتە ئوبۇلقاسىم سۆز ئىلىپ:

— مەمتىلى ئەپەندى ھەقىقەتەنمۇ چوڭقۇر پىكىرلىك، كىشكەن، مەن بۇ كىشى بىلەن تونۇشقىنىمغا، ئۇنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولۇپ قالغانلىقىمغا ناھايىتى خۇشال بولۇۋاتىمەن، — دىدى قىزغىنلىق بىلەن بۇرنىنىڭ ئۈچىنى سىلاپ-سىلاپ قويۇپ، — ئەگەر ئەپەندىگە ماقۇل كەلسە مۇشۇ يەردىكى ئوتتاقوپ ئەتىگىچە مىنىڭ غىرىپخانەمگە قەدەم تەشرىپ قىلغان بولسا مەن خۇشال بولغان، تونۇشلىقىمىز تىخىمۇ چوڭقۇرلاشقان بولاتتى.

مەمتىلى ئەپەندى ئوبۇلقاسىمنىڭ ئاۋۋالقى سۆزلىرىدىن تەنلىرى جىمىرلاپ كەتكەن بولسىمۇ، كىيىن يەنە: "ئۇ ئاقكۆڭۈل، تۈز ئادەم بولسا كۆڭلىگە كەلگەننى دەۋىرەمدۇ" دەپ ئويلاپ، ئۆز- ئۆزىگە كايىدى ۋە:

— ئۇنىڭسىزمۇ بىز چاپسانلا، چىقىشىپ كىتىمىز ھەم ئۆزلىشىپ

تۇققاندەك بولۇپ كېتىمىز، — دېدى چاقچاق قىلىپ.

— بۇنىڭغا كۆزۈم يېتىپ تۇرۇپتۇ سىلى دېمىسىلىمۇ مېنىڭ ئۆيلىگىنىمدىن باشقىچىلا كىشى بولۇپ چىقتىلا. مەن ئىلگىرى سىلىنى ئادەمنى قورۇندۇرىدىغان، سۇرلۇك كىشىمىكىن دەپتىكەنمەن، لېكىن ئۆزۈممۇ تۇيماي ئىككى قېتىم كۆرۈشۇپلا ئىچەكشىپ قالدىم.

— دوستلارغا شۇنداقمەن. دۈشمەنگە بولسا ئىلگىرى ئۆيلىگىنىڭىزدەك، — دەپ چاقچاق قىلدى تەۋپىق كۈلۈپ تۇرۇپ، ئەمما كۆڭلىدە ئوبۇلقاسىمنى يەنە ياقتۇرماي قالدى. ”نېمە، بۇ ئادەم تازا خوشامەتكوي، ياغلىمىچىمۇ قانداق؟...“

مەمتىلى ئەپەندى قەشقەر مائارىپ سېپىدىكى ئاغىنىلىرىگە ناخشا مۇزىكا تەرەپتىن ياردەم بېرىشكە ۋەدە بېرىپ خوشلاشتى. ئۇبۇلقاسىم خېلى يەرگىچە بۇلارغا هەمرا بولۇپ ماڭدى. ئۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرىغا قىزىقىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. مەمتىلى ئەپەندى كۆڭلىدە بايىقى باهاسىغا ئوخشىمىغان يەنە بىر باهاغا كېلىپ: ”بۇ خېلى قىزغىن، تىرىشچان كىشىدەك تۇرىدۇ...“ دەپ ئويلىدى. ئەمما ئۆزىنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرى هەققىدە كونكېرىت توختۇلۇشنى خالىمىدى. ئوبۇلقاسىم بولسا ئاۋۋالقى قىزغىنلىقى بىلەن تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن تونۇشۇپ قېلىشقا تىرىشىپ، ئىسمىنى سوراپ، بەخت هېسسىغا چۆمگەن كىشىدەك يايراپ ماڭاتتى. ئۇلار بىلەن تەۋپىقنىڭ قاۋۇل مۇهاپىزەتچىلىرى بىللە بولغاچقا كىشى هەقىقەتەنمۇ ئۆزىنى ئەركىن، ئازادە هېس قىلاتتى.

2

ئەتىسى تەۋپىق ئوقۇغۇچىلىرىنى ئېلىپ ئاتۇشقا قايتتى. نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن ئوقۇغۇچىلار سېپىگە سۇر- هەيۋە بېغىشلاپ تەۋپىقنىڭ يېنىدا پىيادە كېلەتتى. ئۇلارنىڭ جەڭ ئاتلىرىغا يۈك- تاق ئارتىلغان بولۇپ، ئارقىدىن كېلەتتى.

— شۇنداق قىلىپ، دوستىمىز ئابدۇنىياز ھازىر يەكەندە ئىكەن- دە؟ — دېدى تەۋپىق جەڭچىلەر بىلەن سۆھبىتىنى داۋام قىلىپ، — ئۇ تازا جەڭدە كۆكلەيدىغان ئادەم ئىكەن، جاڭگالنىڭ توغراقلىرىدەك...

ئۇلار يېڭىسار قورشاۋىدىن بۇيانقى جىمى كەچمىشلىرى ھەققىدە كەڭ كۇشادە سۆزلىشىپ ماڭدى. بەشكېرەمنىڭ شەرقىي چېتىدىن قۇمسېغى يېزىسىغىچە بولغان چۆللۈك كۆڭۈللۈك سۆھبەت بىلەن بىلىنمەيلا ئارقىدا قالدى.

تەۋپىق قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەھمۇد مۇھىتىنىڭ خېتىنى ئوقۇش مۇناسىۋىتى بىلەن يېغىن چاقىرىشقا ھەم يىغىندىن پايدىلىنىپ يەنە بىر قېتىم ئاقارتىش تەرغىباتى ئېلىپ بېرىشقا نىيەت قىلىپ، تەييارلىققا كىرىشتى. يەنە بىر تەرەپتىن مەكتەپ ھەيئىتىنى مائارىپ ھەيئىتىگە ئۆزگەرتىپ قۇرۇش، ئاتلار ھەيئىتىنىڭ ئىناۋىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئىككىنچى نۆۋەتتە يەنە بىر يىغىن ئۆتكۈزۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى. بۇ يىغىنلارغا ئاتۇشنىڭ جىمى كەنتىدىن ئادەم قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن يىراق كەنتلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ خەۋەر قىلىش ئۈچۈن ئاغۇلۇق ئوقۇغۇچىلاردىن ئابلىز قارىنى ئەۋەتتى. كاتتايلاققا ئۆزى بېرىشنى قارار قىلدى.

ئۇ قەشقەردىن قايتىپ كېلىپلا يېقىن يېزىلارغا خەۋەر قىلىشنى ئوقۇغۇچىلارغا تاپشۇرۇپ ھەر قايسى كەنت يۈز بېشىلارغا خەۋەر قىلىۋەتكەنىدى. ئەتىسىلا ئۆزى كاتتايلاققا قاراپ ئاتلاندى. نىمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن ئىككىسى ئۇنىڭغا ھەمراھ بولدى.

ئۇلار كاتتايلاققا كېلىپلا قوغان كەنتىدىن مۇھەممەد دامولىلىنى تاپتى. مۇھەممەد دامولا ئاكىسى ئىمىن مەۋلىۋى دامولا بىلەن بۇخارا، ھىندىستانلاردا ئوقۇغان بولۇپ، ئىمىن مەۋلىۋى قەشقەر خانلىق مەدرىسىتە مۇددەرسلىك قىلاتتى. مۇھەممەد دامولا يېڭىلىق تەرەپدارى (جەدىت) بولغانلىقى ئۈچۈن ئاكىسى بىلەن كۆپ جەھەتلەردىن ئوخشىمايتتى. ۋە پىكىرلىرىدە ئىختىلاپ باردى. ئۇنىڭ نۇرغۇن كۆز قاراشلىرى تەۋپىق بىلەن ئوخشىشىپ كېتەتتى. تەۋپىق خېلىدىن بېرى بۇ كىشى توغرىسىدا ئاڭلاپ

كەلگەچكە ئۇنى كۆرمەيلا تونۇپ بولغانىدى. مۇھەممەد دامۇللا ئارقىلىق موللاق چەكەدى، ناسىراخۇن خەلپىتىم قاتارلىق نوپۇزلۇق يۇرت ئاقساقاللىرىنى شۇ يەرگە يىغدى. ناسىراخۇن خەلپىتىم باشچىلىقىدا ئاتىلار ھەيئىتى تەشكىللىدى. بۇلاردىن باشقا ئۆزى قاتنىشالمىغان بولسىمۇ گۇللۈك كەنتىدىن قاسىم چوڭ (يۈز بېشى)، ئۇنتامدىن مۇھەممەد بەگ قاتارلىقلارنى كاتتايلاق يېزىسىنىڭ ئاتىلار ھەيئىتىگە كىرگۈزۈشتى. ئوقۇتۇش خىزمىتىگە مۇھەممەد دامولىلا مەسئۇل بولدى.

ئۇ مۇھەممەد دامولىلىغا ئاۋۋال ئوقۇتۇش خىزمىتىگە يارايدىغان بىر نەچچە ئادەم تېپىشنى تاپىلىدى. ئاتىلار ھەيئىتىگە مەكتەپ قۇرۇلۇشىغا مەبلەغ توپلاش، خەلققە تەشۋىق قىلىپ، مەكتەپكە ئوقۇغۇچى جەلپ قىلىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى. دەرسلىك ماتېرىيالنى ئاتۇشتىن بىر تۇتاش تارقىتىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

بۇ مەجلىسنى كىچىچە تۈگىتىپ، مۇھەممەد دامولىنى ئېلىپ ئاتۇشقا قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ بۇنداق تېنىمسىزلىقىنى كۆرگەن مۇھاپىزەتچى جەڭچىلەر ئۇنىڭغا ھەيران بولۇپ:

— ئەپەندىم، ئەسكەر بولۇپ پىشىپ كەتتۇق دېسەك، سىز بىزنىمۇ بىكار قىلىۋەتكۈدەكسىزغۇ. بىر كېچىدە شۇنچە ئۇزاق يولنى بېسىپ، شۇنچە كۆپ ئىشنى تۈگۈتۈپ كەلدىڭىز، بۇنداق قىلىپ ئۆزىڭىزنى ئالدۇرۇپ قويسىڭىز بىز سىجاڭنىڭ ئالدىدا خىجالەتچىلىككە قالىمىز جۇمۇ. - دېدى.

مەمتىلى ئەپەندى كۈلۈپ كەتتى:

— يىگىتلەر، ھايات — ھەرىكەت، ھايات— كۈرەش، دەم ئېلىشقا كەلسەك، كېيىن ھەممىمىز مەڭگۈ دەم ئالىمىز ھەم بۇ ”دەم ئېلىش“ تىن قۇتۇلۇپمۇ كېتەلمەيمىز. ئىككىڭلار مۇھەممەد دامولىلىغا ھەمراھ بولۇپ راسا بىر ئۇخلىۋېلىڭلار، ئاغچە مەن سىلەرگە ئىش تېپىپ تۇراي، — دېدى خۇشخۇيلۇق بىلەن.

*

**

دارىلمۇئەللىمىندىكى ئوقۇغۇچىلار ئەمدى خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن، شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ كەيپىياتىدىن خۇشاللىق ئۇرغۇپ تۇراتتى. پەقەت سابىتلا ئىلگىرىكىدەك جىمغۇر ۋە خىيالچان بولۇپ، چىرايى تېخىمۇ تۇتۇلۇپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېغىر بىر تاش بېسىپ تۇرغاندەك بولاتتى. ئۇ ئۆزىنى دۇنيادا ھەممىدىنمۇ بىچارە ھېس قىلاتتى. بۇ ئۇنىڭ ماكانسىز قالغانلىقىدىن تۇغۇلغان ئۈمىدسىزلىك بېغىشلىغۇچى تۇيغۇلاردىن ئىدى. ئۇ ئۆي ئىشىنى قايتىدىن داۋا قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىگە بولۇشقا كۆزى يەتمەي روھسىزلىنىپ كېتىۋاتاتتى.

ئابلىمىت قارى بىلەن مۇھەممەد قارى كەچلىك تاماقتىن كېيىنكى ئىختىيارى پائالىيەت ۋاقتىدا كەيپى چاغ ھالدا سابىتنى مەيداندا ئېگىز سەكرەشكە ياكى ”ياغاچ ئاياغ“ ئويناشقا تەكلىپ قىلىشتى.

— نېمە ئانداق گۇشۇرۇپلا تۇرىسەن؟ مەشۇقىڭ يادىڭغا يېتىپ سېغىنىشتىن ئېزىلگەن بولساڭ غىپپىدە بېرىپ كەل، بولمىسا بىزگە ئانداق قاپاق تۇرۇپ بەرمىسەڭمۇ بولىدۇ، — دېدى مۇھەممەد قارى چاقچاق قىلىپ.

سابىت ئاغىنىسىگە ئۆمىسە قاراپ قويۇپ، نېمىدىن بېشى قېتىۋاتقانلىقىنى ئېيتىش- ئېيتماسلىق توغرىسىدا بىر قارارغا كېلەلمىگەندەك گال قېرىپ، جايىدا قىملداپ، ئاخىر تەسەللىگە ئېرىشىش ئۈمىدىدە كۆڭلىدىكى پاراكەندىچىلىكىنىڭ سەۋەبىنى ئېيتتى. ئۇلارنىڭ قېشىغا ئەمەت مەخسۇم، ئابدۇغۇپۇر قۇناجى، مۇھەممەد قارى مەشرەپلەر كېلىپ قوشۇلدى. ھەممىسى ھېسداشلىق قىلىشتى. تەسەللى ئېيتىشتى. سابىت قولىدا غاڭزىنى تۇتىۋېلىپ، ئەمەك قىلىپ ئويناپ تۇراتتى.

— خېلىدىن بېرى بۇ ئىشنى ئۇنتۇپ قالغاندەك بولىۋېدىڭ، تۇرۇپلا بۇگۈن ئەسلەپ قاپسەنغۇ؟ — دېدى ئابلىمىت قارى.

— ئۇنتۇپ قالغىلى بولامدۇ، ھامان يۈرىكىمنى تاتلاپلا تۇردى...

— ئەتىيازنىڭ ھاۋاسىدەك تۇتۇلۇپلا يۈرىدىكەنسە، ئاغىنە، — دېدى مەشرەپ چاقچاق قىلىپ،

— خاپىلىقنى بېسىشنىڭ دورىسى تاماكا، ئەكىلە قولۇڭدىكىنى، بىر

چېكىم سېلىپ بېرەي، — دېدى ۋە شوخلۇق بىلەن سابىتنىڭ قولىدىكى غاڭزىنى ئېلىپ، ئۆرۈپ- چۆرۈپ قارىدى ۋە:

— ۋاي- ۋۇي، خېلى ئۇزۇن نېمىكەنغۇ بۇ؟ نەدىن تېپىۋالدىڭ بۇنى؟ — دەپ سورىدى.

— بۇنى قەشقەردىن تېپىۋالغانتىم، — دېدى سابىت سەبى بالىلاردەك ساددىلىق بىلەن ۋە تولۇقلاپ قوشۇپ قويدى، — دوتەي يامۇلنىڭ ئالدىدىن...

— كىم بىلىدۇ، دوتەي جانابلىرىنىڭ ئۆزى ئىشلەتكەن نەرسىمۇ تېخى، ئىشقىلىپ بىز خەقنىڭ بۇنداق نەرسىدە تاماكا چەككىنىنى كۆرگىنىمىز يوق، ھەقىچان خىتاينىڭ بىرنېمىسى، پەرەڭلەرنىڭ بولىشىمۇ مۇمكىن. كېلە، بىر چېكىپ باق، ئۆگىنىپ قويساڭ خاپىلىقتا ئەسقاتىدۇ، — مەشرەپ غاڭزىنى تۇتاشتۇرۇپ سابىتقا تەڭلىدى،— ھېچنىمە بولمايدۇ، چېكىپ باق، دەرت كۆتۈرۈلۈپ كېتىدۇ. سەن كۆيگەنچىلىك بىزمۇ كۆيگەن، مانا شۇ دەرت بىلەن بۇنىڭغا ئۆگىنىپ قالغانمىز.

باشقىلارمۇ سابىتنى كۈلدۈرۈۋېتىش، خىيالىنى غەمدىن خالاس قىلىپ، ئۆزىنىڭ خۇشال كۈنلىرىگە قوشۇۋېلىش ئۈچۈن ھەممىسى سالا قىلىپ، دېۋەيلەپ تۇرىشاتتى. سابىتمۇ ئۇلارغا ماقۇل بولۇپ، غاڭزىنى تارتىشنىمۇ، ماقۇل بولماسلىقنىمۇ بىلمەي، ئىختىيارسىزلا غاڭزىنى قولىغا ئالدى ۋە دوستلىرىنىڭ چاقچاقلىرى ئىچىدە بىرنى تارتتى. لېكىن شۇئان يۆتۈلۈپ كەتتى. باشقىلار بولسا كۈلۈشمەكتىدى.

— نېمە قىلىۋاتىسلەر، يىگىتلەر؟ — دېدى ئىشخانىدىن چىققان تەۋپىق ئۇلارغا يېقىنلىشىپ كېلىپ.

يىگىتلەر تەمتىرىشىپ قالدى. سابىتمۇ قولىدىكى تۇتۇن چىقىپ تۇرغان غاڭزىنى قەيەرگە يوشۇرۇشنى بىلمەي ئاۋارە بولۇپ كەتتى.

— سابىت، قولۇڭدىكى نېمە، ئوغلۇم؟

— ...

— جاۋاب بەرگىن!

— بۇ ... ھېلىقى شۇ، غاڭزا... تېپىۋالغان... دوتەي يا...

— دېمەك سەن تاماكا چېكىدىكەنسەن ـ دە، شۇنداقمۇ؟

— چەكمەيتىم... بۈگۈن بىر تارتىشىم...

— چەكمە، ئوغلۇم، بۇنداق نەرسىنىڭ نېمە كېرىكى بار؟ هاياتنى ئاسراش كېرەك. هاياتنى ئاسراشمۇ مەدەنىيەتلىك ئادەملەرنىڭ ئارتۇقچىلىقى. تاماكا زىيانلىق نەرسە، يەنە كېلىپ تېپىۋالغان غاڭزىدا چەككىنىڭنى قارىمامدىغان! يىگىتلەر، بىز خەلققە هەممە تەرەپتىن ئۈلگە بولىشىمىز كېرەك. خەلق بىزدىن ئەدەپ- ئەخلاق هەم باشقا جىمى ياخشى پەزىلەتلەرنى ئۆگىنىدىغان بولسۇن. "يېڭى مەكتەپتە ئوقۇغانلار ناهايىتى ئەدەبلىك، كەيىپ- ساپاغا بېرىلمەيدۇ" دەيدىغان تونۇشنى پەيدا قىلايلى. بىز خەلقنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولساقلا ئاندىن كۆزلىگەن مەخسەتكە يېتەلەيمىز.

سابىت خىجىل بولغىنىدىن نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، ئاخىر قولىدىكى غاڭزىنى تاشلىۋەتتى. مەمتىلى ئەپەندى غاڭزىنى يەردىن ئېلىپ ئۇنى يەنە سابىتقا بەردى.

— گەپ غاڭزىنى تاشلىۋېتىشتىلا ئەمەس، ئىشلەتمىسەڭلا بولىدى. بۇ خېلى ئەتىۋارلىق نەرسىدىن بەلكى پىل چىشىدىن ياسالغاندەك تۇرىدۇ، شۇڭا ساقلاپ قوي. بۇ ساڭا بۈگۈنكى كۈننىڭ، مۇشۇ تەربىيىنىڭ ئەستىلىكى بولۇپ قالسۇن، — دېدى ئۇ.

— ئەپەندىم، — دېدى خىجىل بولۇپ كەتكەن مەشرەپ ، — سابىت ئەسلىدە تاماكا چەكمەيتتى. مەن ئۇنىڭغا زورلاپتىمەن. ئەيىپ مەندە، ئۇ بەك خاپا تۇرۇپتىكەن، شۇڭا...

— شۇنداقمۇ؟ نېمىشكە خاپا بولغانىدىڭ، ئوغلۇم؟

— قازىلار بىزنىڭ هېلىقى مىراس دەۋايىمىزنى هېلىقىدەك.... ئۆگەي ئانامغا بۇيرۇپ بېرىپ تۈگۈتىپتۇ... بىر بازار كۈنى ئۆيگە بارغاندا قارىسام پىچەت چاپلاپ قويغانىكەن. شۇندىن بېرى ئابلىمىت قارى بىلەن بىللە تۇرىۋاتىمەن....

— شۇنداقمۇ؟ خاتىرجەم بول، ئوغلۇم، مەن ساڭا ياردەم قىلىپ دەۋالىشىمەن، هەم ئۆينى ساڭا ئېلىپ بېرىمەن. نېمىشكە بالدۇرراق

ئېيتمىغانسەن؟ ”تارتىنىش رىزىقتا توسالغۇ بولىدۇ “[1] دەيدىغان گەپ بار، ئوغلۇم. زىيادە تاتىنچاقلىقمۇ، بەك شاللاقلىقتا ئوخشاشلا ئەيىپ، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلماي، ئەرز يېزىپ قازىغا بەر، مەن بىر بازار كۈنى ۋاقىت چىقىرىپ سېنىڭ گۇۋاھچىڭ بولۇپ قازى ئالدىغا بارىمەن.

— ماقۇل،... ئاللاھ رازى بولسۇن، ئەپەندىم.

— رەھمەت ئېيتىشقا ئۇلگۈرسەن. يىگىتلەر، ئەتە ھەزرەت سۇلتاندا چوڭ يىغىلىش ئۆتكۈزىمىز، بۈگۈن بالدۇرراق ئۇخلاڭلار، سەھەر تۇرۇپ مەشھەدكە ماڭىمىز. خەير، ياخشى چۈش كۆرۈڭلار، — تەۋپىق شۇنداق دېدى- دە، باللار بىلەن خوشلىشىپ، سەيپىددىنىنىڭ ھوجرىسىغا قاراپ كەتتى. ئۇ ئارقىسىدىن يىگىتلەرنىڭ سابىتقا چاقچاق قىلىپ ئېيتقان مۇنۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ قالدى:

— سابىت، دەرھال شورۇققا قاراپ چاپ، ”شېرىن“ نىڭغا خەۋەر قىل، ئۇمۇ ئەتە مەشھەدكە بېرىپ كاررامىتىمىزنى كۆرۈپ باقسۇن. ئاۋۋال ئۇنىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلىپ غەزەللىرىڭدىن بىرنى ئوقۇۋەت.. — بۇ مۆھەممەد قارىنىڭ ئاۋازىدى.

تەۋپىق بۇنى ئاڭلاپ: ”ئۇنىڭ سۆيگۈنى بارىكەن- دە!“ دەپ ئويلىدى ۋە كۈلۈمسىرەپ قويدى.

ئۇ يىراقلاپ كەتكەن ھامانلا يىگىتلەرنىڭ سۆھبەت، چاقچاقلىرى باشلىنىپ كەتتى. مەشرەپ:

— مەن ئەمدى تاماكىنى چوقۇم تاشلايمەن، — دېدى ۋە سابىتقا، كەتمەيدىغان بولساڭ، كۆڭلۈڭنى ئېچىش ئۈچۈن تەمبۇرنى چېلىپ بېرەتتىم، — دېدى.

— راست، — دېدى سابىت سەل ئويلىنىپ، ئۆزىنى ئاللىقانداق يوشۇرۇن شادلىق كۆتۈپ تۇرغاندەك ئۈمىدۋارلىق تۇيغۇسىغا چۆمۈلگەن ھالدا، — ئۆيگە... يۇرتقا بېرىپ كېلەيمىكىن، — ھەر پەيشەمبە ئاخشىمى گۈلزادە ئۇنى

---

[1] «قابۇسنامە»، — ئا.

كۈتەتتى. خېلىدىن بېرى ئوقۇغۇچىلار بازارلىق قىلمىغاچقا بىچارە قىزنىڭ ئىنتىزار بولۇپ كۈتىۋاتقىنىنى ئويلاپ، ئۇنىڭ ھەققەتەنمۇ تۇرغۇسى كەلمىدى.

دوستلىرى ئۇنىڭ بېرىپ كېلىشىگە ماقۇل بولدى- يۇ، يالغۇز مېڭىشىدىن ئەنسىرەشتى. بىراق سابىت ئەنسىرەپ ئولتۇرمايلا يۈرۈپ كەتتى.

3

كەچ كۈزنىڭ مەيىن شامىلى ئۇرۇپ تۇرىدۇ. كۈز كېچىسىدىكى مەيىن شامال كىشىگە ئالاھىدە راھەت بەخش ئېتىدۇ.

ھاۋا ئوچۇق، يۇلتۇزلار جىمىرلاپ يېنىپ تۇرغان كېچە، ئەمما قاراڭغۇغا ئۆگەنگەن كۆزلەرگە ئانچە قاراڭغۇ بىلىنمەيدۇ. يىراق-يىراقلاردىن دېھقان ناخشىسى، ئىتلارنىڭ قاۋىشى ئاڭلىنىپ تۇرسىمۇ، كىشىگە جىمجىت تۇيۇلىدۇ.

سابىت ئالدىراپ كېتىۋېتىپ سۆيگۈنى بىلەن كۆرۈشكەندە نېمىلەرنى دېيىش توغرىسىدا ئوبدانراق ئويلىنىۋېلىش ئۈچۈن ئۆز - ئۆزىنى مەجبۇر قىلسىمۇ ھامان خىيالى چېچىلىپ كېتەتتى. تۇرۇپلا ”بۇ قېتىم ئۇنى چوقۇم سۆيىۋالىمەن“ دەپ ئويلايتتى. ھەم بۇ خىيالى رېئاللىققا ئايلانغاندەك يۈزى قىزىرىپ، ۋۇجۇدى قىزىپ كېتەتتى. تۇرۇپلا گۆدەك چاغلىرىنى، گۈلزادە بىلەن ھەمىشە جاڭگالدا ئۇچراشقانلىرىنى، بىرسى مال باقسا، بىرسى ئوت ئالغىلى بېرىپ، جىگدىلىكلەردە قوغلىشىپ يۈرگىنىنى، ئۇ چاغدىكى كۆڭۈللۈك ھاياتىنى، كېيىن ئۇنىڭدىن تارتىنىدىغان، ئۇنى كۆرگەندە قىلغىلى گەپ تاپالماي قالىدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى ئويلاپ كېتەتتى. كېيىن زادى قاچاندىن باشلاپ گۈلزادىنى كۆرگەندە ھودۇقىدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى ھېسابلاپ كۆرۈشكە تىرىشتى. بىراق، خىيالى يەنە شاخلىنىپ كېتىپ بۈگۈن ئۇنى چوقۇم سۆيىۋالىمەن دېگەنلەرگە كېتىپ قالاتتى... ”مەمتىلى ئەپەندى قىلىمەن دېگىنىنى قىلالايدۇ، ئەمدى ئۆينىڭ ئىشىدىن خاتىرجەم بولسامۇ

بولىدۇ (ئۇ دەل شۇنىڭ ئۈچۈن تېتىكلىشىپ، شوخلىشىپ قالغانىدى) بۈنى گۈلزادىگە ئېيتىمەن قەشقەرگە بېرىپ، كېلىش ئارلىقىدىكى جىمى ئىشنى سۆزلەپ بېرىمەن. ئەتە يىغىلىش بولىدىغانلىقىنى، ئەمدى بىزگە ھېچكىم تاش ئاتالمايدىغانلىقىنىمۇ ئېيتىپ بېرىمەن ...“

سابىت شورۇقنىڭ بوستان مەھەللىسىگە كېلىپ سۆيگۈنىنىڭ بېغىغا شورىدىن چۈشۈپ بىر تۈپ نوتا ئۈرۈكنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇردى يۈرىكى دۈپۈلدەپ سالماقتىدى. مانا شۇنداق ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ خىيالىغا ناۋايى غەزەللىرىدىن مۇنۇ مىسرالار كەلدى:

گۈل تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، گۈلگە تاماشالار قىلىپ،
قورقا- قورقا ئەيمىنىپ بىر غۇنچە ئۈزمەك ئاررۇ.

ئىككى ھەپتىدىن بېرى سابىتنى كۆرەلمەي تىت- تىت بولغان قىز ھەر پەيشەمبە ئاخشىمىدىكىدەك بۈگۈنمۇ ئۈمىدلىنىپ، پۇرسەت تاپسىلا باققا كىرىپ ئەتراپقا قۇلاق سېلىپ تۇرغانىدى. ئۇ يەنە بىر قېتىم باغقا كىرگىنىدە گويا ئۆز- ئۆزىنى بەزلىمەكچى بولغاندەك ياكى سابىت كەلگەن بولسا ئاڭلىسۇن دېگەندەك:

— ۋىيەي، بۈگۈن ھەجەپ ھاۋا ئوچۇق كېچە بوپتۇ ـ يا، — دېدى.

سابىت يۈرىكىنىڭ دۈپۈلدىشىنى تەستە بېسىۋېلىپ، چېكەتكىدەك ئاۋازدا ”كىرىت- كىرىت“ قىلىپ ئۈچ قېتىم سايرىدى.

گۈلزادە ئىنتىزارلىقتىن چاك بولغان باغرىنى ئاشىقىغا ياقىدىغاندەك ئالدىرغىنىچە نوتا ئۈرۈك تۈۋىگە كەلدى. بىراق ئۈرۈكنىڭ قارشىسىغا كېلىپ توختاپ قالدى ۋە:

— سىزمۇ؟ — دەپ سورىدى تىترەڭگۈ ئاۋازدا.

— شەيتان دەپ ئويلىغانمۇ؟ جىن دەپمۇ؟ — دەپ قايتۇرۇپ سورىدى سابىت بايىدىن بېرى قىز كەلگەن ھامان ئۆزىنى ئېتىپ شېرىن ئەركىلىتىشلەر بىلەن سۆيۈپ بەزلەيدىغاندەك تۇيۇلغانىدى. ئەمدى ئۇنىڭ

جىمى جۈرئىتى تۈتەككە ئايلىنىپ، قولاشمىغان ھالدا شۇنىلا دېيەلىدى. پالاكەت قوللىرىنىڭ بىرى ئورۇنسىز ئېسىلىپ تۇرغاندەك بىلىنەتتى، يەنە بىرى يانچۇقىدا غاڭزىنى سىقىمداغلىق ئىدى. كېچە جىمىلىقىدا ئىككى يۈرەكتىن چىقىۋاتقان تېز ۋە بوغۇق نەپەس ئالاھىدە سادا بېرەتتى. ياكى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە شۇنداق تۇيۇلاتتى. كېچە پەردىسى ئۇلارنىڭ بىر- بىرنى قېنىپراق كۆرۈۋېلىشى ئۈچۈن ئىمكان بەرمەيتتى. ئۇلار پەقەت بىر- بىرىنىڭ ئوتلۇق نەپەسلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇشاتتى خالاس. شۇنچە ئالدىراش بولغان ئۇچرىشىش مۇشۇمۇ؟ ئىنتىزارلىق پەقەت مۇشۇنداق تۇرۇش ئۈچۈنمىدى؟ ئۇلارنى نوتا ئۇرۇك ئايرىپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى شاخلار ئارلىقىدىن بىر- بىرىنىڭ گىرىمسەن كۆلەڭگۈسىگە قاراپ تۇراتتى.

— گەپ قىلمامسىز؟ نېمىشكە كەلدىڭىز؟ مۇشۇنداق كېچىدە، — دېدى قىز شىۋىرلاپ ئۇنىڭ ئوتلۇق نەپىسى تەگسىز خىياللارغا پېتىپ تۇرغان سابىتنى چۆچۈتىۋەتتى، ھەتتا غاڭزىنى تۇتۇپ تۇرغان قولىنى ئىتتىكلا تارتىپ يانچۇقىدىن چىقاردى ۋە ئىككى قولى ئارىسىغا ئېلىپ، ئۇياق، بۇ ياققا غىلدىرلاتتى.

— ھە؟ نېمىشكە؟... نېمىشكە كېلەتتىم؟... كەلگىنىم يامان بوپتىمۇ؟ كېتەيمۇ ئەمىسە؟

— ۋىيەي، ما گەپنى، نىمانداق تاۋى نازۇك بولۇپ كېتىپتۇمىش ئەمدى؟ گەپ قىلماي تۇرغاندىكىن شۇنداق سورىماي نېمە ئىلاجىم؟

— گەپ تاپالماي قالدىم... سېنىڭ گېپىڭ بولسا دەۋەرسەڭ بولدىغۇ؟

— پىشانىڭىزدىكى يېرىق ساقايدىمۇ؟

— ساقايدى.

— بۇگۇن نېمانداق ... كەچقۇرۇن ئۆتەمدىكىن دېسەم ھېچقايسىڭلار ئۆتمىدىڭلار.

— بۇگۇن ھېچكىم ئۆيگە قايتمىدى. مەن قاراڭغۇ چۈشەي دېگەندە ماڭغاندىم، ئۇدۇل مۇشۇ يەرگىلا كەلدىم. ھېلى يەنە مۇشۇ يەردىن مەكتەپكە كېتىمەن.

— ۋىيەي، ھېرىپ- ئېچىپ نىمىشقا كەلگەنسىز، يا گېپىڭىز بولمىسا ...
— كۆرۈشسەك يۈرەككە ئارام- دە ...
— ۋىيەي، سەتلىكنى!
— دېمىسەڭمۇ مەن سەت، تۆگىدەك قوپال ...
— ئۇنداق بولغان بىلەن قىز بالىدىنمۇ نازۇك ئىكەنسىز، نېمىشقا دېسە ... تېخى ...

سابىت بارا- بارا روھلىنىپ، ھودۇقۇشلىرىدىن سەل ئازاد بولدى. ئۆيى ھەققىدىكى خاپىلىقى يېقىن ئارىدا ھەل بولىدىغانلىقى كۆڭلىدىن كەچتى. ئەپەندى ئارىلاشقان ئىش خەيرلىك بولماي قالمايدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۇرغۇشقا باشلىغان قانلىرىدا شائىرانە ھېسسىيات ئۆرلەشكە باشلىدى، سۆزلىرى شائىرانە تۈس ئالدى:

— كۆرۈشكەننىڭ نېمە پايدىسى دېمەكچىمۇسەن؟ مەن سېنىڭ شېرىن نەپىسىڭنى ئاڭلايمەن ... — سابىت بۇ سۆزنى ئويلاپ تاپقىنىدىن خۇشال بولدى. ئۇ ھەر كۈنى كەچتە خىيال سۈرۈپ ياتقان چاغلىرىدا ئاجايىپ گۈزەل بېيتلارنى توقۇپ چىقاتتى. بىراق سۆيگۈنىنى كۆرگەندە بۇنداق سۆزلەر ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ، ئۇنى مەسخىرە قىلماقچى بولغاندەك تىلسىز قالدۇراتتى. ئۇ ھازىرقى سۆزنى تاپالىغانلىقىدىن خوشال بولۇش بىللە بىللە بۇنى گۈلزادىنىڭ چۈشىنىشىنى ئۈمىد قىلدى.

— ۋىيەي، موللىچاقنىڭ گەپلىرىنى! "شېرىن" مىش تېخى! تېزەك پۇراۋاتقاندىمەن، تاپىنلىق؟

— چىرايىڭ قىزىل گۈلنى ئەسلىتەر، بويۇڭ سەرۋ سېنىڭ،
مەيلى نېمە پۇرىما، بەربىر، ماڭا ئەنبەرھىدىڭ.

سابىت كېچىلىرى كۆڭۈلدىن كېچىدىغان گۈزەل بېيتلىرىدىن بىرىنىمۇ تاپالماي، مۇشۇ قوپال مىسرالارنى زورۇقۇپ توقىدى بۇ ھال ئۆزىگە بەك ئەلەم قىلدى.

— قوشاقچىكەنسىز- ھە، تېخى؟ بۇنداق كارامىتىم باردەك، ئوقۇغان ئادەم دېگەن نېمە دېگەن بىلەنمۇ باشقا گەپ ـ تە!...

ئۇلار تۇنجى مۇھەببەتنىڭ سەبىي ۋە پاك، ئىنتىلىش ۋە تارتىنىش، سېغىنىش، ۋە قېچىش تۇيغۇلىرى گىرەلىشىپ كەتكەن قوينىدا لەززەت ئارىلاش ئازاب تارتىشماقتا ئىدى. ئۇلارنىڭ مۇھەببىتىدە قاقۋاش بولۇپ كەتكەن كىشىلەرنىڭ ”مۇھەببەت“ ىدەك ھەرخىل شەخسىيەتچىل ئامىللار يوقىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئادەتتە ئاشۇنچىلىكلا سۆھبەت بولاتتى. كىتاپ سۆزلىرى ۋە سويۇق ئادەملەرنىڭ ”كۆيدۇم، ئۆلدۇم...“ لىرى دېيەلمەيتتى. گۈلزادىنىڭ چۈشىنىدىغان نەرسىلىرى بەك ئاز بولغاچقا سابىت كۆڭۈل سۆزلىرىنى چۈشىنەرلىك ئىپادىلەش كويىدا كۆپ ئاۋارە بولاتتى. ئۇ ئەڭ گۈزەل سۆزلىرىنى خاتىرىسىگە نەزىم قىلىپ پۈتۈپ باراتتى. خۇدا نېسىپ قىلىپ ئىككىسىنىڭ يۈلتۈزلىرى قوشۇلسا بۇ خاتىرىلەرنى سۆيگۈنىگە شۇ چاغدا ئوقۇپ بېرىشنى ئويلايتتى. ئۇ چاغا زېرىكمەي چۈشەندۈرۈشكە بولاتتى. چۈنكى ۋاقىت يېتەرلىك ئىدى؛ ئەندىشىلەرمۇ يوق بولاتتى...

ئۇ ئەمدى گەپنى بۇراپ قەشقەر سەپىرىنى سۆزلەپ بەردى. (بۇنداق ”ئىككىسىنىڭ مۇناسىۋىتى“ گە مۇناسىۋىتى يوق تېمىلاردا سۆزلەش ھەر ھالدا خېلى ئاسان ھەم راۋان بولاتتى). بىراق ئۆزى تەسەۋۋۇر قىلغاندەك تەسىرلىك سۆزلەپ بېرەلمىدى. تەپسىلىي سۆزلەشكە ۋاقىت يوق ئىدى... ئارقىدىن ئەتە بولىدىغان يىغىلىش ھەققىدە ئىپتىخار بىلەن سۆزلەپ، ئىلاج بولسىلا بېرىپ كۆرۈشنى تەكلىپ قىلدى.

— سىلەرنىڭ قانداق بېرىپ كەلگىنىڭلارنى بىزمۇ ئاڭلىدۇق، ئەپەندىنىڭ ئەسكەر باشلاپ كەلگىنىمۇ ئوقۇلدى. شۇڭا ھازىر نامازدا يامان گېپىڭلارنى قىلىدىغانلار جىمىپ قاپتىمىش. مەن دادامدىن ئۇقتۇم. ئىككى كۈندىلا ئۇ خەقنىڭ زۇۋانى ئۆچۈپتۇ، تووا...

— مەمتىلى ئەپەندى ئېيتتى، ھېلىقى دالدىدا تۇرۇپ تاش ئاتقان، خەقنى ئۇرۇپ قاچقانلارنى ئىزدەپ تېپىپ ئەدىبىنى بەرگۈدەك.

— خۇدا جاجىسىنى بەرگۈلەر... قىز خۇرسىنغاندەك چوڭ تىندى.

— بىزنىڭ ئۆينىڭ داۋاسىنىمۇ ئەپەندىم ئۆزى ئارىلىشىپ ھەل قىلىپ قويىدىغان بولدى.

— ھە؟ ئۇ كىشىنىڭ قازىغا گېپى ئۆتەرمۇ؟ قازى ئۇنى پەلەققە تاتمىسىلا مەيلىدىغۇ، ئىگەكىم...

— ھەي، ساددىيەي، قاراپ تۇر، قازىدەك ئادەمنىڭ ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسەتمەيدىغان بولسا...

— سابىت، ئەمدى خاپا بولماي كېتىڭ. سىزگە بەك كەچ بولۇپ كەتمىسۇن،... مەنمۇ ھايال بولدۇم.

— ماقۇل ... ياخشى چۈش كۆر. ئەتە ئامال بولسىلا مەشھەدكە بار جۇمۇ.

— ماقۇل، خۇدا بۇيرۇسا، سىزمۇ ياخشى چۈش كۆرۈڭ.

سابىت قىزنىڭ قارىيىپ كۆرۈنۈۋاتقان دەرەخ غوللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ تۇرىۋەردى. بىر ھازادىن كېيىن نۇرغۇن گەپلىرىنىڭ چالا قالغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ ئەپسۇسلانغان ھالدا ئارقىسىغا قايتتى. ئۇ سۆيۈۋاللىمىغىنىغا تېخىمۇ ئۆكۈنۈپ مەكتەپكە كەلگىچە ئۆز- ئۆزىنى ئەيىبلىدى.

ئون توققۇزىنچى باب

— ئۇلار (پولشا مىسسىئونېرلىرى) دىنىنى بىزنىڭ تەلىپىمىز بويىچە تارقىتىشى. بىزنىڭ تەلىپىمىز بويىچە ئىش قىلمىغان مىسسىئونېرلارنى ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش كېرەك. مىسسىئونېرلارنىڭ ۋەزىپىسى بۆلەكلەرنى سىڭگەن نېنىنى يەيدىغان قىلىش، نادانلىققا قالدۇرۇشتىن ئىبارت بولۇشى لازىم.

— گىتلېر. (”3- ئىمپېرىيىنىڭ گۈللىنىشى ۋە ھالاكىتى“ دا كەلتۈرۈلگەن نەقىل).

مەمتىلى ئەپەندى ئەتىسى ھەزرەت سۇلتان جامەسىگە ھەممە يۇرتنىڭ كاتتىلىرىنى، يېقىن ئەتراپتىكى كەنتلەرنىڭ ھەممە ئادىمىنى توپلىغان ئىدى.

ئاش ۋاقتى بىلەن مەجلىس باشلاندى.سۇلتان سۇتۇق جامەسىنىڭ پېشايۋىنى يۇرت كاتتىلىرى، بايلار، موللا- ئۆلىمالار بىلەن تولدى. پېشايۋان سىرتىدىكى ئېگىز سۇپا ۋە سۇپىنىڭ شەرقىدىكى مەيداندا ئاتۇشنىڭ ھەر قايسى يېزا- كەنتلىرىدىن يىغىلغان، بازارغا كەلگەنلەر بولۇپ ئون مىڭدىن ئارتۇق كىشى يىغىلىپ ئورۇن ئالدى. مەمتىلى ئەپەندى مەسچىد پېشايۋىنىدا يۇرت ئاقساقاللىرى ئارىسىدا كۈلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يېنىدا سىدىقبەگمۇ بار ئىدى. نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن قۇراللانغان ھالدا ئىككى تەرەپتە ئۆرە تۇراتتى.

خەلقنىڭ چىرايىدا مەجلىسنىڭ مەزمۇنى ۋە نەتىجىسىگە بولغان قىزىقىش ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. پېشايۋاندىكىلەرنىڭ بىر مۇنچىسى ھودۇقۇش ئىلكىدە يالغان يۆتىلەتتى. توپ ئىچىدىكى ھابولھاجىم، كەنجى قازاخۇنۇم،

ئابدۇراخمانهاجى ۋە باشقا مەرتىۋىلىك ئادەملەرنىڭ روھى ھالىتى كىشىلەر تەرىپىدىن كۆزىتىلمەكتە ئىدى. مانا شۇ چىرايلارغا قاراپ بولغۇسى ئىشلارغا قارىتا ئۆز مەيدانىنى بەلگىلەشكە ئۈگەنگەن جاھانساز ئادەملەر بۇ چىرايلاردىن مەنا تېپىشقا ئۇرىناتتى.

شۇ ئارىدا مەتنىلى ئەپەندى ئورنىدىن تۇرۇپ، پىشايۋان سۇپىسىنىڭ لىۋىگىرەك كەلدى، ئۇنىڭ بېشىدا قارىدەك ئاق قىرغىز قالپىقى ئۆزگىچە يارىشىپ تۇراتتى. ئۇچىسىدا تۇركىيىدە تىكتۇرۇلگەن كۆينەك بولۇپ، بۇ ئۇستىباش ئۇنى ياش ھەم روھلۇق كۆرسىتەتتى، ئۇنىڭغا ئوقۇمۇشلۇق سالاپەت بەخش ئەتكەندى. ئەمدى ئۇ خېلىدىن بېرى تون كىيمەي، ئوقۇغۇچىلارغا تىكتۇرۇلگەن نۇسقىدا كىينەتتى، بەزىدە بولسا ئەجنەبىيچە كېيىنىپ گويا بۇ كونا دۇنياغا جەڭ ئېلان قىلماقچى بولغاندەك چىرايلىق تارالغان چېچى بىلەن يالاڭباشتاق قەددىنى كېرىپ يۈرەتتى.

شۇ ئاندا ئۇ جامائەتكە سۆز قىلىش ئۈچۈن ئالدىغىراق كېلىۋىدى، مۇھاپىزەتچىلەر ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە دىققەتتە تۇرۇشتى. مەتنىلى ئەپەندىنىڭ كۆزلىرى ھە دېگەندە توختى زۇنۇننىڭ كۆزى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. توختى زۇنۇن مەتنىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ئەستە قالدۇرۇۋېلىشقا تەييارلانغاندەك دىققەتتە تۇراتتى.

— ئەي، ۋەتەنداشلار، — دېدى مەتنىلى ئەپەندى كىشىنى ئۆزگىچە جەلىپ قىلىدىغان يېقىملىق ئاھاڭدا سۆز باشلاپ، — كۆپچىلىكنى بۇ يەرگە يىغىپ ئاۋارە قىلىشىمىزدا باشقىچە مەخسەت يوق. يەنى، ھاشار، ئالۋاڭ ۋەزىپىلىرى يوق، پەقەت، مەكتەپ ئېچىش ھەققىدە مەھمۇد سىجاڭنىڭ بۇيرۇق خېتى بار، شۇنى كۆپچىلىككە ئۇقتۇرۇپ قويماقچىمەن،— مەتنىلى ئەپەندى قىسقا پائۇزا ئارىلىقىدا بېشىنى يېرىم دائىرە بۇراپ، كۆپچىلىككە قاراپ چىقتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى بىلەن دۇقۇرۇشىغىلا بەزى كۆزلەر ھوجۇمغا ئۇچرىغاندەك جىددىيلىشىپ دەرھال ئۆزىنى چەتكە ئالدى؛ بەزىلىرى خۇددۇك ئارىلاش خوشامەتنى ئىپادە قىلدى؛ يەنە بەزىلىرى بولسا دوستانىلىق بىلەن خوشاللىقىنى ئىپادىلىدى، ئۇ يانچۇقىدىن مەھمۇد مۇھىتىنىڭ خېتىنى

ئېلىپ ئاچتى. كىشلەر تېخىمۇ تىمتاس بولۇپ كەتكەن، پەقەت پارامان ئارىسىغا ئۇۋۋا سالغان كەپتەر، پاختەكلەر بىلەن كۆل بويىدىكى تېرەك شاخلىرىدا ئالدىرىشىپ يۇرگەن قۇچقاچلارنىڭ ۋىچىرلىشى ھەم بۇقۇلدىشى جىملىقنى بۇزۇپ تۇراتتى. تەۋپىق خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى، — ”ئاتۇشتىكى جىمى ئۆلۈمايۇ - ئېكرام، يۇرت كاتتىلىرىغا، جىمىكى پۇقرالارغا، سالامدىن سۆڭرە مەلۇم بولسۇنكى، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەكتەپ ئېچىپ بالىلارنى ئوقۇتۇشى ئىنتايىن توغرا ۋە ساۋابلىق ئىش بولۇپ، كىشىنى خوشال قىلىدۇ. بۇ خەلقىنىڭ كۆڭلىدىكى ئىش. خەلقىمىز ئۈچۈن نادانلىقتىن ئويغىنىش ۋاقتى يەتتى. دۇنيادىكى باشقا مىللەتلەر بىزدىن كۆپ ئېشىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ مۆجىزىلىرىنى كۆرسە كىشى ھەيران قالىدۇ. لېكىن بىز تېخىچە خۇراپات زەنجىرىدە باغلىنىپ يۇرۇپتىمىز. ئەمدى كۆزىمىزنى ئاچمىساق، كېيىنكى ئەۋلادلارنى ئوقۇتۇپ تەربىيلىمىسەك، مەڭگۇ قۇل بولۇپ ئۆتۈپ كېتىمىز. كېيىنكىلەر ئۈچۈن بەخت يارىتىش ئالدىنقىلارنىڭ بۇرچىمىز، بالىلار ئۈچۈن بەخت يارىتىش، ئۇلارنى تەربىيلەپ يارامىلىق قىلىش ئاتا- ئانىلارنىڭ ۋەزىپىسى. مەمتىلى ئەپەندى رەسۇلۇللاھنىڭ سۈنئىتىنى ئادا قىلىۋېتىپتۇ. بىز ئاتا- ئانىلارنىڭ بۇرچىنى ئادا قىلىدىغان ياخشى پۇرسەت يارىتىپتۇ. بۇ تازا ياخشى ئىش ئەمەسمۇ؟

«ئاڭلىساق مۇشۇنداق بىر ياخشى ئىشقا قارشىلىق بولۇۋېتىپتۇ. بەزى قىتىغۇر دۈشمەنلەر، مىللەتنىڭ ساتقۇنلىرى بۇ ئىشقا يامان نىيەتتە بولۇپ ئوقۇغۇچىلارغا تەھدىت سېلىش، ئاتىلار ھەيئىتىگە تەھدىت سېلىش، ئوقۇغۇچىلارنى ھاقارەتلەش ۋە ئۇرۇشتەك نامۇسسىز ئىشلارنىمۇ سادىر قىلىشتىن يانماپتۇ. بۇنداق ئىشلارغا يول قويۇۋەرگىلى بولمايدۇ. مەمتىلى ئەپەندىگە مەكتەپ ئېچىش، مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ھوقۇق بېرىلدى. كىمكى بۇ ئىشقا يەنە قارشىلىق قىلسا، دۈشمەنلىك قىلسا، مەيلى ئۇ قانداق چوڭ ئاخۇن بولسۇن، قانداق كاتتا قازى، كاتتا باي بولسۇن، مەيلى قانداق مازايى- ماشايىخ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئۇنىڭغا قاتتىق جازا بېرىلىدۇ. چوڭ- كىچىك بارلىق پۇقرامۇ مەمتىلى ئەپەندىگە ۋە ئۇنىڭ

مەكتەپ ئىشلىرىغا ياردەمدە بولۇشى كېرەك.

دەپ:

سىجاڭ مەھمۇد مۇھىتى (موھۇر)

1934-يىل، 9-ئاينىڭ 25-كۈنى.“

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزى يەنە ئىختىيارسىز ھالدا توختى زۇنۇنى ئىزدەپ تاپتى. توختى زۇنۇن مەمتىلى ئەپەندىگە قۇلاق سالغاچ ھابولھاجىم، كەنجى قازاخۇنۇملارغا قاراپ ئۇلارنىڭ ئۆچۈپ كېتىۋاتقان رەڭگىگە قىزىقىپ قېلىۋاتقاندەك قاراۋاتقانلىقىنى بايقىدى. ئۇنىڭ كۆزى تويۇقسىزلا مەمتىمىنگە چۈشۈپدى، مەمتىمىن يىغىنىنى بۇزۇش نىيىتىدە بولىۋاتقاندەك بىلىندى. ئۇنىڭ توختى زۇنۇن بىلەن ئىشارەتلەر قىلىشىش ئېھتىمالى ھەققىدە بىر تەسەۋۋۇر پەيدا بولۇپ، قايتىدىن توختى زۇنۇنغا بۇرىلىۋىدى، ئۇ بۇ ئىشلاردىن مەمنۇن بولىۋاتقان قىياپەتتە ھىجايدى. موللا ئېزىز داموللام، قۇناجىم، ئەمەتھاجىم، تاھىر خەلپەت، ئابدۇراخمانھاجىم قاتارلىقلار قىزغىن پىچىرلىشىپ، خوشال بولىۋاتقانلىقىنى چىرايلىرىدىن بىلىندۇرۇپ تۇراتتى. ئاددىي پۇقرالارمۇ بۇ ئىشتىن رازى ئىكەنلىكىنى بىلدۇرۇپ غۇلغۇلا قىلىشىپ كېتىشتى.

— باللارنى ئوقۇتۇپ ئاق- قارىنى پەرق ئېتىپ قالسۇن دېگىنى يامانمىدى؟

— شۇنى دەيمەن، بىلىدىغانلار كۆپ بولۇپ كەتسە بىلىمدارلارنىڭ ئەتىۋارى قالمايدۇ دەپ ئەنسىرەمدىغاندۇ، بۇ خەق؟

— باللارنى كەمىنۇس قىلىۋېتىمىش دېگەن گەپ قانداق؟

— ھەممىسى يامانلارنىڭ تارقاتقان پىتنىسى بولمامدۇ!

— ...

كۆپچىلىكنىڭ غۇلغۇلىسىنى يەنە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ جاراڭلىق ساداسى ئۈزۈپ قويدى. مەيداق ئاۋالقىدىنمۇ تىم- تاسلىققا چۆمدى.

— ئەي ۋەتەنداشلار، يۇقىرىدا مەھمۇد سىجاڭنىڭ خېتىنى ئاڭلىدىڭلار،

ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى ئىجرا قىلىش ھەربىرىمىزنىڭ ئورتاق ۋەزىپىسى. ھېچكىمنىڭ بويۇنتاۋلىق قىلىشقا ھەققى يوق. ئەسلىدە بۇنداق بىر بۇيرۇقنىڭ زۆرۈرىيەتى يوقىدى. ھەممىمىز ئاش- نان يەۋاتقان ئىنسان بولغاندىكىن نېمىنىڭ پايدىلىق، نېمىنىڭ زىيانلىق ئىكەنلىكىنى بىلىشكە تېگىشلىك ئىدۇق. ئەپسۇسكى، ھەققانى ئىشمۇ توسقۇنلۇققا ئۇچرىغاچقا مۇشۇنداق مەجبۇرى چارە قوللىنىشقا مەجبۇر بولدۇق. بىز ئۆزىمىزنىڭ ھەقلىق ئىكەنلىكىگە قەتئىي ئىشەنگىنىمىز ئۈچۈن قارشىلىقلاردىن قورقۇپ قالمىدۇق ھەم قورقمايمىز! ئۆلسەكمۇ ئارقىغا يانمايمىز!... ۋەتەنداشلار،مەن كۆپ ئەللەرنى ئايلىنىپ، مىللەتنى دەپ ئوقۇپ كەلدىم. ئەگەر مىللەتنى دېمەيدىغان بولسام، شەخسىيەتچى بولسامىدى، ئاشۇ ئەللەرنىڭ ھەر قاندىقىدا باياشات ياشاپ قالالايتىم ياكى ماڭا مۇساپىر بولۇپ ئەل كېزىشنىڭ ھاجىتىمۇ يوقىدى. كۆپچىلىككە مەلۇم، مەن بىر تىۋىپنىڭ ئوغلى، ئاتا كەسپىدىن ئاز- تولا خەۋىرىم بار. بۇندىن باشقا يەنە ئائىلىمىزدە بوياقچىلىق، جۇۋىچىلىق قىلىپ كەلگەنمىز. مەن يەنە ئاشپەزلىكنىمۇ قىلالايمەن دېمەك، ئەگەر مۇددىئايىم بىر جېنىمنىڭلا قايغۇسى بولىدىغان بولسا مۇشۇ ھۈنەرلەر بىلەن جان باقالماسمىدىم؟ ياق، ۋەتەنداشلار، مەن ئاشۇ ئۆزەم كەزگەن ئەللەردە ئۆزگە مىللەتلەرنىڭ تۇرمۇشىنى، مەدەنىيىتىنى كۆردۈم. ئۇلار ئىنسانغا خاس ھۆرلۈكتە، ھوزۇر- ھالاۋەتتە، ئىجاد- مېھنەت بىلەن ياشاۋاتىدۇ. ماشىنىدا ئولتۇرىشىدۇ. سۈيىمۇ ئۆيىنىڭ ئىچىدە چىرىقىمۇ پەقەت بېسىپلا قويسا يورۇيدۇ. يوللىرىدا ئادەمنىڭ شولىسى كۆرۈنىدۇ. بىزنىڭچۇ؟ بىزنىڭ مىللىتىمىز نى ھالدا؟ مانا! — تەۋپىق قولىغا ئېلىۋالغان قالپىقى بىلەن ئەتراپنى يېرىم دائىرە كۆرسىتىپ داۋام قىلدى، — مانا بىزنىڭ تۇرىقىمىز! سۆزلىگىنىمىز بولمىسا، بىزنىڭ تۇرمىشىمىزنى قانداقمۇ ئىنسان تۇرمۇشى دېگىلى بولسۇن؟! مەڭگۈ ئاشۇنداق چاڭ- توزاڭ ئىچىدە، ماتا- سەگەزگە ئورۇنۇپ ياشاۋېرىمىزمۇ؟ ماشىنا، قەۋەت- قەۋەت بىنالار، زاۋۇتنىڭ سىپتا رەختلىرى بىزگە ھارامىمۇ؟ خۇدا بىزنى مۇشۇنداق ياشاشقىلا ياراتقانمۇ؟ ياق، ۋەتەنداشلار، خۇدا جىمى ئىنسانىيەتكە مىللەت، ئىرىق ئايرىماستىن

ئوخشاش ئەزا، ئوخشاش ئەقىل بەردى. ھەممە مەخلۇقاتتىن ئېزىز قىلىپ ياراتتى. بۇنداق ياشىساق بىزنىڭ ”ئېزىز“ لىكىمىز نەدە قالىدۇ؟ بۇ خۇدانىڭ ئىرادىسىگىمۇ خىلاپ ئەمەسمۇ؟! بىز خۇراپات بىلەن چىرمىلىپ قىلىپ، خۇدا بەرگەن ئەقىل-پاراسىتىمىزنى جارى قىلدۇرالمىغانلىقىمىز ئۈچۈنلا مۇشۇ كۈندە قالدۇق. باشقىلار ئاللاھ بەرگەن ئەقىل- پاراسىتىنى ئىشقا سالغاچقا ئاللاھ ئۇلارنىڭ ئەجىر- ئىجتىھادىغا يارىشا نەسىۋە بەردى. قۇرئان كەرىمدە: ”ئىنسانىنىڭ تىرىشچانلىقىغا يارىشا نەسىۋە باردۇر“ دەپ ئېيتىلغان ئەمەسمۇ؟ بىز باشقىلارنىڭ تەرەققىياتىنى كۆرۈپ تۇرۇپ، پەننىڭ كۈچ- قۇدرىتىنى كۆرۈپ، يەنە مۇشۇنداق ئۆتۈۋېرەمدۇق؟ بۇ ئەھۋاللار مېنى شەخسىي جان قايغۇسىدىن كەچكۈرۈپ مىللەت يولىدا ئوقۇپ بىلىم ئېلىشقا ئۈندىگەنىدى. مانا شۇ مۇددىئا، مانا شۇ مەقسەت يولىدا ئوقۇپ، كېلىپ مەنمۇ مىللىتىمىزنىڭ باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش كۈنلەرگە ئېرىشىشى ئۈچۈن مەكتەپ ئېچىپ، مەدەنىي ئاقارتىش ئىشلىرىغا قەدەم قويدۇم. قارشىلىقلار بولىدىغانلىقى تەبىئىي، چۈنكى ئىنسانلار ئىچىدە شۇنداق قىتىغۇرلار، ئىچى يامانلار، شەخسىيەتچىلەر باركى، ئۇلار كۆز ئالدىدىكى بىردەملىك خاتىرجەملىكنى، بىردەملىك ھوزۇر- ھالاۋەت، كىچىككىنە پايدىنى دەپ مىللەتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئەتىنى سېتىشنى ئار سانىمايدۇ. مەن بۇ ئىچى قۇتۇلارغا شۇنى جاكارلايمەنكى، يولۇمدىن قايتمايمەن! ھەتتا بىر كۈنلىرى ئالتە پۇللۇق بىر تال قوغۇشۇن ئوق مېنىڭ كۆكرىمىكىگە كېلىپ تېگىشى مۇمكىن، شۇنداق بولغان تەقدىردىمۇ ئارتقا قايتمايمەن! مىللەتنىڭ بەختىنى دەپ ئوقۇدۇم، مىللەتنى دەپ ۋەتەنگە قايتتىم. ئەمدى نېمىشكە مىللەت ئۈچۈن خىزمەت قىلمايدىكەنمەن؟ ئامانەت جاننى قوغداش ئۈچۈنمۇ؟ ياق، ھامان بىر ئۆلۈم، شۇڭا مەيلى قانچە يىل ياكى قانچە ئاي، ھەتتا بىر نەچچە كۈن ياشىساممۇ كۆزلىگەن مەقسەت يولىدا ئىشلەيمەن. مىللەتنىڭ بەختى ئۈچۈن كۆچەت تىكىمەن. يىراق كەلگۈسىدىكى ئەۋلادلارنىڭ مېۋە يېيىشى ئۈچۈن كۆچەت ئۆستۈرۈشكە، ھېچ بولمىسا كۆچەت قويۇش ئۈچۈن يەرنى ئۆزلەشتۈرۈپ تەييارلاپ قويۇپ ئۆلۈشكە رازىمەن!

سۇرلۇك جىم- جىتلىق بىر مۇنچە يۇرەكلەرنى سىقىۋەتتى. هابۇلھاجى ھەتتا يېنىدىكى ھەمتاۋاقلىرىغا بىر نېمە دەپ پىچىرلاشتىن قورقۇپ، قېتىپ ئولتۇراتتى. بۇ ھال توختى زۇنۇننى ئۈمىدسىزلەندۈرىۋەتكەن بولسىمۇ چىرايىدىن مەمنۇنلۇقنى ئىپادىلىگۈچى كۈلۈمسىرەش كەتمەيتى. موللا ئېزىز داموللام قاتارلىق قوللىغۇچىلار بىر- بىرىگە ئاللىنىملەرنى دەپ باشلىرىنى لىڭشىتاتتى.

— ئۇنداق بولسا، كۆپچىلىكنىڭ مەكتەپ ئىشىغا قانداق پىكىرى بولسا يۈز تۇرانە ئېيتىپ باقسۇن. كۆرسىتىدىغان ياردىمى بولسا ئۇنى سۆزلىسىمۇ بولىدۇ،— دېدى تەۋپىق سۆزىنىڭ ئاخىرىدا.

توختى زۇنۇن ھېچكىم ئوتتۇرىدا ئۆزىنى ئاشكارىلاشقا جۈرئەت قىلالمايدىغۇ، دەپ ئۈمىدلىنىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئوۋچىنىڭكىدەك ئىتتىك كۆزلىرى ئالاق- جالاق بولۇپ كەتتى. موللا ئېزىز داموللام ئورنىدىن تۇرۇپ ئوتتۇرىغا چىقتى.

— مەتىلى ئەپەندى ھەممە گېپىنى ئېيتتى، — دېدى ئۇ كۆپچىلىككە قاراپ ۋەزمىن ئاھاڭدا،— ئۇ گەپلەرنى قايتىلىمايمەن، مەن پەقەت ئۆزۈمنىڭ يۈرىكىدىكى گەپنى دېسەم، بۇ ئىش باشتىلا كۆڭلۈمگە خوپ چۈشكەن. شۇڭا شۇ چاغدىلا مەن ئەپەندىنى قوللىغان، بالام ئەمەت مەخسۇمنى تەربىيىسىگە بەرگەنىدىم. ھازىرمۇ قوللايمەن. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ قوللايمەن. بۇ بىر سۆزۈم، — موللا ئېزىز داموللام بىر ئاز توختىۋېلىپ داۋام قىلدى، — بەزىلەر بالىلارنىڭ كىيگەن چاپىنىنى پالان- پوكۇن دەپ گەپ تاپتى، بەزىلەر چاچ قويغىنىنى سۆز چۆچەكنىڭ ئاساسى قىلىۋالدى. جامائەتكە بىر دىنىي ئۆلىما بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنى دەپ قوياي، بۇنداق گەپلەرنى تاپقانلار ئۆزىنىڭ شۇم ئېغىزلىقىدىن، دۈشمەنلىكىدىن تېپىۋاتىدۇ، بۇنى شۇنداق چۈشەنسەڭلار بولىدۇ، بۇنداق پىتنىلەر ئۈچۈن ئاللاھ نامىدىن يالغان توقۇغانلار، دىن نامىدىن پەتىۋا ئويدۇرۇپ ھۇجۇم قىلغانلار ئاللاھنىڭ لەنىتىگە دۇچار بولىدۇ. كىمىكى ئاللاھ نامىدىن يالغان توقۇيدىكەن، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ لەنىتى ياغىدۇ، دېگەن ھەدىس بار. بۇنىڭ يالغانلىقى شۇ يەردىكى، بۇ پىتنىلەرنىڭ

ھېچ دىنىي ئاساسى يوق! چاچنى رەسۇلۇللاھمۇ قويغان، بەزى ھەدىسلەردە رەسۇلۇللاھنىڭ چېچى مۈرىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى، دېيىلگەن. شۇڭا بۇنداق شەپرەڭلەرنىڭ يالغان پەتىۋالىرى بىلەن كاللاڭلار ئايلىنىپ كەتمىسۇن، ئېتىقاد دېگەن چاپاننىڭ قانداقلىقى، سەللىنىڭ يوغانلىقى بىلەن ئۆلچەنمەيدۇ، ئېتىقاد قەلبتە بولىدۇ. قايمۇقماڭلار، گېپىم شۇ، — داموللام جايىغا كېلىپ ئولتۇردى.

مەمتىلى ئەپەندى باشقىلار سۆزلەۋاتقان پۈرسەتتە ھامان چاندۇرماستىن توختى زۇنۇننى كۈزىتەتتى. ئۇ توختى زۇنۇننىڭ موللا ئېزىز داموللامغا غەلىتە بىر خىل نەزەردە تىكىلىپ قالغىنىنى، بۇ تىكىلىشتە چەكسىز ئۆچمەنلىك يوشۇرۇنغانلىقىنى ھىس قىلدى. داموللامنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئىناۋىتى تۈپەيلى ئۇنىڭ ئاشكارە قوللاپ سۆز قىلىشى نۇرغۇن جامائەتنىڭ پىكرىدە مايىللىق قوزغايتى. مانا بۇنى بىلىدىغان توختى زۇنۇن بەلكى شۇ سەۋەپتىن ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك نەزىرىدە قارىغان بولىشى مۇمكىن.

موللا ئېزىز داموللامنىڭ ئارقىسىدىن ئابدۇراخمانھاجى ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇ ئادەم ئاتمىش ياشلاردىن ھالقىغان بولسىمۇ ئۇستى- بېشى، ئۆزىنى تۇتۇشلىرىدىن ياشلارغا خاس لاتاپەت، كۆپنى كۆرگەن ئادەملەرگە خاس تەمكىنلىك چىقىپ تۇراتتى. پەقەت سوۋېت سارجىسىدىن تىكتۈرۈلگەن ئۈچ يانچۇقلۇق، ياقىسىز ئۇزۇن چاپىنى ۋە مەيدە يانچۇقى بىلەن ئىككىنچى تۈگمىسى ئارىسىدا ئېسىلىپ تۇرغان سائەتنىڭ ئالتۇن زەنجىرى ئۇنى توختالغان ئادەم قىلىپ كۆرسىتەتتى.

— مېنى كۆپچىلىك بىلىدۇ، مەن يېقىندا ئالتايدىن كەلگەن. مەنمۇ مەمتىلى ئەپەندىگە ئوخشاش يۇرتتىن چىقىپ ياقا يۇرتلاردا يۈردۈم. چەتكىمۇ چىقتىم. مەمتىلى ئەپەندى دېگەندەك، بىز خەق كۆزى ئوچۇق قارىغۇ ئىكەنمىز. تۆت ئېغىز ئۆي بىلەن بىر پىشايۋاننى ۋاسا جۇپ قىلىپ، گەجلەپ سىلىۋالغىنىمىز مەندىن كاتتا باي يوق دەپ جاھانغا پاتماي قالىدىكەنمىز. مۈشۈنچىلىك نەرسە بىزنى دەندىتىپ، دۇنيا مۇشۇ دەپ ئويلاپ قالىدىكەنمىز. مۇشۇنىڭدىنلا بىزنىڭ قانچىلىكلىكىمىز بىلىنىپ تۇرىدۇ. كاشكى بۇ

قالتىس چاغلاپ كەتكەن ”كاتتا“ ئۆيلىرىمىز توپا- لايدىن بولماي قاشتېشىدىن بولغان بولسا! مەنمۇ يۇرت كېزىش جەريانىدا ئۇقۇمىغان ئادەم بېيىپ ئاسمانغا چىققىپ كەتتىم دېگەندىمۇ يەنىلا بىر هاماقەتنىڭ چايخالتىسى ئىكەن دەپ ئويلۇدۇم. مەنمۇ ئەپەندىنى قوللاپ بازارغا بىر مەكتەپ سېلىپ بېرىشكە ۋەدە قىلغان، كېيىنكى كۈنلۈكتە يۇرتتا پىتنە- پاسات كۆپىيىپ كېتىپ خەلقنىڭ يەكلىشىگە، چەكلىشىگە ئۇچراپ قۇرۇلۇش توختاپ قالغانىدى. ئەمدى خۇدا بۇيرىسا، بىر ئاي ئىچىدە هەممىنى تەييار قىلىپ ئەپەندىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىمەن مېنىڭ گېپىم تۈگىدى.

”يەنە بىرسى چىقتى،قوروپ كەتكۈر! بۇنىمۇ بىلىپ قويغىنىمىز ئوبدان بولدى!“ دەۋاتقاندەك بىر ئىپادە توختى زۇنۇننىڭ سۇنئىي كۈلكىسى تېگىدە بىلىنىپ تۇراتتى.

ئابدۇراخمانهاجىدىن كېيىن قۇناجىم، ئەمەتهاجىم، تاھىر خەلپەت، قۇتلۇقئاخۇن خەلپىتىم، مىرەخمەت غوجاملار ۋە باشقا كەنتلەرنىڭ ئاتلار هەيئەتلىرى قىسقىچە سۆز قىلىشتى.

هەتتا هەر زامان ئاساسىي كۆپچىلىكنىڭ مايىللىقىنى توغرا ئىگىلەپ، شۇنىڭغا يارىشا يول تۇتىدىغان توختى زۇنۇنمۇ يېڭى مائارىپچىلىقنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، بىرنەچچە ئېغىز سۆز قىلدى. دۈشمەنلىك قىلغۇچىلارنى ئەيىبلىدى. بۇنى كۆرگەن هابۇلهاجىمنىڭ ساقاللىرى تىترەپ كەتتى. توختى زۇنۇننىڭ مەكتەپنى قوللاپ گەپ قىلىشى قازىنى ئەنسىرىتىپ قويدى.

شۇڭا ئۇ ”قاتاردىن قالغىچە سالادىن قال“ دەپ ئەمەس، يۈرىكىنى چىرمىۋالغان قورقۇنۇچتىن، ئورنىدىن ئايرىلىپ قېلىش قايغۇسىدىن، مىلتىقلىق ئىككى ئەسكەرنىڭ سۈرىدىن قورقۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ، يەكتەكنىڭ پەشلىرىنى لەپىلدىتىپ ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇنىڭ چىرايىدىن كۈلكە يېغىپ تۇراتتى. ئۇ ”هابۇل شەيتان“ دېگەن لەقەمگە يارىشا هەييارلىق بىلەن، يالغان يۆتۈلۈپ، باغلاشتۇرالمىسىمۇ زورۇقۇپ بىر نەرسىلەرنى دەپ، مەكتەپ ئېچىشنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈردى. هەتتا ئۇ باشقىلاردىن

ئېشىپ چۈشمىسە بولمايدىغاندەك ھىس قىلىپ:

— مەن ئەپەندىگە بالام روزىمۇھەممەدنى بەردىم، شۇ مەكتەپتە ئوقۇشقا بەردىم، مانا، مېنىڭ گېپىم شۇ، ... — دېدى. ئۇنىڭ سۆزلەشلىرىدىن بىر ۋەھىمە بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ناھايىتى كۆپ پىتنە تارقاتقانلىقى ئۈچۈن مانا ئەمدى بەكلا قورقۇپ كەتكەن ئىدى. قورقۇنچىنى يوشۇرۇش ياكى قورقۇتقۇچىلارغا ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن بالىسىنى مەكتەپكە بېرىشكە مەجبۇر بولغانىدى.

ئۇ سۆزلەۋاتقاندا مەتىمىن كىرپىكلىرىنى ئېتىپ، غەزىۋىنى زادىلا باسالماستىن ئىسقىرتىۋەتتى. ئۇنىڭ ئۇشقۇيتىشى دەرھال دىققەتنى قوزغىدى. تەۋپىق بايىدىن بېرى توختى زۇنۇن ئىككىسىنى كۈزىتىپ تۇرغاچقا ئۇنىڭ ئولتۇرغان يېرىنى بىلەتتى، شۇڭا ئاۋازنىڭ چىققان يېقىدىنلا كىمنىڭ قىلىۋاتقان قىلىقى ئىكەنلىكىنى پەرەز قىلىپ بولدى. ئاندىن ئۇنىڭ يەنە نېمە شۇملۇق قىلىشقا دىققەتتە تۇردى. مەتىمىن ئەسلىدە يىغىن تەرتىپىنى بۇزۇپ قالايمىقانچىلىق چىقارماقچى بولغانىدى، بىراق، مۇشۇ تاپ جىمى خەقنىڭ ئۆزىنى يەۋەتكۇدەك قاراشلىرىدىن ھودۇقۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە توختى زۇنۇنمۇ ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشىنى چەكلەش مەنىسىدە ئالايغانىدى. شۇڭا ئۇ توپتىن غىپپىدە سۇغۇرۇلۇپ كېتىپ قالدى.

سورۇندا سۆزلەشكە تىگىشلەردىن پەقەت سىدىقبەگ سۆزلىمىدى.

يىغىندىن كېيىن كىشىلەر ئەپەندىگە سالام قىلاتتى، ئۆيگە تەكلىپ قىلاتتى. بالىلىرىنى تونۇشتۇراتتى. شوخ، تارتىنمايدىغان بالىلار ئۆزلىرى كېلىپ ئەپەندىگە ئېسىلىپ ئەركىلەشەتتى. توختى زونۇننىڭ يۈرىكى جاراھەتلەنگەندەك ئېچىشىپ تۇرغاننىڭ ئۈستىگە مەھەللىسىدىكى بىر بالىمۇ ئەپەندىگە سۈركەلدى:

— ئەپەندى دادا، مەنمۇ ئوقۇيمەن!ـ دېدى جاراڭلىق ئاۋازدا.

— ئىسمىڭ نېمە؟

— قۇربان.

— داداڭنىڭ ئىسمىچۇ ئوغلۇم؟

— جاپپار.

— ئوبدان گەپ، ھاجىم، — دېدى ئۇ قېشىدا كېتىۋاتقان ئابدۇراخمانهاجىغا، — قۇربان جاپپارنى ئۇنتۇپ قالماڭ، — ئۇ بالىغا بۇرۇلۇپ،— بىز دوستلىشايلى، قۇربان جاپپار، — دېدى بالىنىڭ بېشىنى سىلاپ.

بىرىنچى باب

1

شۇنداق قىلىپ دارىلمۇئەللىمىندىكى ئوقۇش يەنە ئىزىغا چۈشتى. تەۋپىقنىڭ خاتىرجەم ۋە پائالىيەتچان كۈنلىرى باشلاندى.

ئەمدى قورقماستىن چوڭ- چوڭ پىلانلارنى تۈزەلەيتتى. بۇ پىلانلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن تولىمۇ ئالدىراش ياشايتتى. ئۇ خۇراپاتقا پاتقان مىللەتنىڭ كۆزىنى چاپسانراق ئېچىش ئۈچۈن ئالدىرايتتى. ئۇنىڭ تەسىرى، ئاڭ- پىكرى ۋە خۇسۇسىيەتلىرى شاگىرتلىرىغا ئاستا- ئاستا سىڭىپ بارغاچقا ئۇلارمۇ ئۇستازىغا ئوخشاش ئالدىراپ ياشايدىغان بولۇشتى. شۇڭا ئاز ئۇخلاپ، ئاز دەم ئېلىپ ، كۆپرەك ئوقۇش، كۆپرەك پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى ئۇرۇدىغان بولۇشتى.

مەھمۇد مۇھىتىنىڭ بۇيرۇق خېتىنى ئوقۇش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن يىغىندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى ھەر بىر يۇرتنىڭ ئاتىلار ھەيئەتلىرى — مائارىپ مەسئۇللىرى بىلەن بىر يىغىن ئاچتى. كاتتايلاق، ئاغۇ قاتارلىق يىراقراق بولغان يېزىلاردىنمۇ كىشى قاتناشتۇرۇلدى . بۇ يىغىن ئاتىلار ھەيئىتىگە توختاپ قالغان مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى داۋام قىلدۇرۇش، كاتتايلاق قاتارلىق تېخى مەكتەپ قۇرۇلۇشى باشلانمىغان جايلاردا دەرھال قۇرۇلۇش باشلاش، سوغۇق چۈشكىچە پۈتتۈرۈش ھەققىدە سەپەرۋەرلىك ئېلىپ بېرىشنى مەخسەت قىلغانىدى.

ئۇ بۇ يىغىنغا يەنە ئەڭ شۇدى بار شاگىرتلاردىن ئابدۇراخمان شائىر، ئەمەت مەخسۇم، مۇھەممەد قارى مەشرەپ، زەكى، سەيپىددىن، ئابدۇغۇپۇر ۋە سابىتلارنىمۇ قاتناشتۇردى. ئۇنداق سورۇنلاردا ياشلارنى چېنىقتۇرۇشنى مەقسەت قىلاتتى.

— ئەي، ۋەتەداشلار، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى مېھرىبان چېھرىگە

جىددىي تۇس بېرىپ. ئۇنىڭ سۆزلىرى شۇنچىلىك تەسىرلىك، ئۇرغۇلۇق ئېيتىلاتتىكى، ئۇنىڭ ئاھاڭىدا ۋەتىنىنىڭ جىمى تاغ دەرياسىنى، دالا-چۆللىرىنى ۋە ئۇنىڭدىكى خەلقلەرنى بىراقلا قۇچاقلاش تۇيغۇسى چاقناپ تۇراتتى، — گەرچە مەھمۇد مۇھىتىنىڭ بۇيرۇق خېتى بىلەن دۈشمەن ئاشكارە ھوجۇملىرىنى توختىتىشقا مەجبۇر بولغان بولسىمۇ، ئۇلارنى يوشۇرۇن ھوجۇم قىلمايدۇ دېگىلى بولمايدۇ. بىز قانچە كېچىكسەك، شۇنچە كۆپ زىيان تارتىمىز. بۇنداق خاتىرجەم مۇھىت ئۇزاققىچە كاپالەتكە ئىگە ئەمەسلىكىنى ئېسىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز، ”ئوتۇنۇڭ ئاز بولسا ئوچاققا بىرلا سال“ دېگەندەك مۇشۇ قىسقا پۇرسەتنىڭ بىر مىنۇتىنىمۇ ئىسراپ قىلماسلىقىمىز لازىم. ھەربىر يېزىنىڭ مۇھتىرەم ئاقساقاللىرى، ھەربىرىڭلارغا قويىدىغان تەلەپ، دارىلمۇئەللىمىن تەلەبىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بىكار يۈرىدىغان ئىش بولمىسۇن، ئۇلارغا دەرھال ئىش باشلاپ كېتىش ئۈچۈن مەيدان كېرەك.

تەۋپىق ئالدىنقى قاتاردىكى ئوقۇغۇچىلىرىنى نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتسۇن ئۈچۈن يىغىنلارغا قاتناشتۇراتتى. شۇڭا ئۇلار پەقەت ئاڭلىغۇچىلار بولۇپ، چوڭلار ئالدىدا جىم- جىت قۇلاق سېلىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئابدۇراخمان شائىر (ھازىر ئۇنىڭغا بۇ لەقەم ئۆزلىشىپ قالغانىدى) ئۆزىنىڭ مۇلاھىزىلىرىنى قويۇشتىن تارتىنمايتتى.

— ئەپەندىم، — دېدى موللا ئېزىز داموللام،— مەن باشتا دېگىنىمدەك مەكتەپ ئىشىغا دەرھال كىرىشىمەن. شۇنداق قىلىمىزغۇ، ئەمەتھاجىم؟— دېدى ئۇ تېجەن ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ مەسئۇلىغا بۇرۇلۇپ ھەم قۇناجىمغىمۇ قاراپ قويۇپ، بۇ ئىككەيلەن موللا ئېزىز داموللامنىڭ ئىشەنچلىك يانتاياقلىرى، تېجەندىكى مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تايانچلىرىدى. موللا ئېزىز داموللام سەل تۇرىۋېلىپ داۋام قىلدى، — مەن مۇشۇ دەملىك بولغىچە تالاي ئىشلارنى كۆردۈم، يىغىلىقلارنى، بىر نەچچە ھۆكۈمەتنى باشتىن كەچۈردۈم. شۇنداق چۈشەنچىگە كەلدىمكى، ھەر قانداق ھۆكۈمران تائىپە ئۈچۈن خەلقنىڭ نادان ۋە ئاخماقراق بولۇشى پايدىلىق ئىكەن. بىراق، مەن كۆپ يىللاردىن بېرى كۆڭلۈمنى تاتىلاپ كېلىۋاتقان مۇشۇ تەسىراتنى توغرا ئىپادىلەپ

بىرىشكە ئاجىزلىق قىلغانىدىم، پەقەت مۇشۇ خەلقنىڭ قانداقتۇر بىر ئاجىز تەرىپى بار، ھۆكۈمەت ئەنە شۇ ئاجىز تەرەپنى تۇتۇۋېلىپ بىزنى سورايدۇ، دەپ بىلەتتىم. ئەمما بۇ ئارىدىكى مۇناسىۋەتلىك سىرنى ئوچۇق-ئايدىڭ چۈشىنىپ ھەم چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەي كەلگەنىدىم، سىز بىلەن بولغان بىرىنچى سۆھبەتتىلا بىزدىكى دۈشمەننى پايدىلاندۇرۇپ قويۇۋاتقان ئاجىزلىقنىڭ ئەڭ ئاۋۋال نادانلىق ئىكەنلىكىنى، ئاندىن ئىناقسىزلىق ئىكەنلىكىنى خۇددى كۆڭلۈمگە چىراق يېقىلغاندەكلا بىلىۋالدىم، راست ئەمەسمۇ، ئوقۇمىغان ئادەم ھەر نېمە دېسە راست دەيدۇ، خۇددى بىر توپ پادىدەك بىر ”پادىچى“ بولسىلا يۇۋاشلىق بىلەن بويسۇنۇپ يۈرۈۋېرىدۇ. ئۇندىقنى ئالدىماق، بوزەك قىلماق ئاسان. ئوقۇغان ئادەمچۇ؟ ئوقۇغان ئادەم ئۇنداق ئەمەس، ئۇنى ئالداش تەس ئالدىنقى يىللاردىكى ئىنقىلابنى ئالدىغان بولساق، پەقەت نادان ۋە گول بولغانلىقىمىز ئۈچۈنلا ھەددى ھېسابسىز قان تۆكتۇق، لېكىن ھېچنەرسىگە ئېرىشەلمىدۇق. بۇنىڭ سەۋەبى بىزنىڭ يول باشچىلىرىمىز قارام، ئىنقىلاپ ئەزالىرى نادان ساۋاتسىز ئىدى...

— موللا ئىبزىز داموللام ئوبدان دېدى، — دەپ ئۈن قاتتى مۇھەممەد داموللام ئۇنىڭ بەردەم نوچىلارغا خاس تۇرقى، ئاۋازىدىن بىلىنىپ تۇراۋاتقان ھاياجان، جىددىيلىكتىنمۇ ئۇنىڭ ناھايىتى قىزغىن ۋە قىزىققان، يىگىتلەرگە خاس جەسۇرلۇقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۈستىبېشىدىكى تون، پاكىز ياسىتىلغان ساقال- بۇرۇت ھەم بېشىدىكى دوپپىسىمۇ جەدىتچىلىكىنى بىلىندۈرۈپ تۇراتتى، — مېنىڭچە بىزنىڭ ھازىرقى ھالىتىمىزدە ئەگەر بىزگە ئىنتايىن ئوقۇمۇشلۇق، ئىنتايىن دانا داھىدىن بىرى رەھبەرلىك قىلغان ھالەتتىمۇ غەلىبە قىلالمايتۇق! — ئۇنىڭ سۆزى ھەممە ئادەمنى ھەيران قالدۇردى. ئۇ يىغىن ئەھلىگە بىر- بىر قاراپ چىقىشقا، يىغىن ئەھلىمۇ ئەجەبلىنىش بىلەن ئۇنىڭغا قاراشقا باشلىدى. پەقەت مەتىلى ئەپەندىلا مىيىقىدا كۈلۈپ تۇراتتى، — نېمە ئۈچۈن؟ — مۇھەممەد داموللام ئاساسي گېپىنى قىلىشتىن ئىلگىرى شۇنداق سوئال قويدى. ئۇنىڭ بۇ تەقلىدتە سۆزلەشلىرىدىنمۇ بىر خىل تەشنالىق، يىگىتلەرچە قىزغىنلىق بىلىنەتتى، — ”يالغۇز ئاتنىڭ

چېكى چىقماس، چېكى چىقسىمۇ دېكى چىقماس" دېگەندەك، بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ ھازىرقى ئاڭسىز، ساۋاتسىز، چېچىلاڭغۇ مۇھىتتا دانا داھىنىڭ گۆھەردەك سۆزلىرى قۇمغا يېزىلغان خەتتەك بىكار كېتىشى، ئۇنىڭ پىلان، سىياسەتلىرى زايا كەتكەن بولاتتى. چۈنكى نادانلىقتا قالغان خەلقىمىزنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى خۇراپاتنىڭ تىنجىق ھاۋاسىدا ئۆلۈپ قالغان، مىللەت قارشى يوق، مىللىي روھى ئىنتايىن ئاجىز بولغان، ۋۇجۇدىنى شەخسىيەتچىلىك، ساختىپەرزلىك ۋە مەزھەپچىلىك قاپلىۋالغان خەلقنى توغرا يولغا باشلاشتا تولىمۇ ئاجىزلىق قىلغان بولاتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئېيتىمەنكى، بىز ئۇيغۇر خەقتە ئىنقىلاپ قىلىشنىڭ (غەلىبىلىك ئىنقىلاپ قىلىشنىڭ) شەرتلىرى تېخى ھازىرلانمىغان. بۇنداق ئەھۋالدا ئىنقىلاپ قىلىش بىھۇدە قۇربان بېرىش ۋە ھالاكەتتىن دېرەك بېرىدۇ. غەلىبە قىلىش— ئازادلىققا ئېرىشىش ئۈچۈن بىزدە يېتىلگەن زىيالىلار قوشۇنى بولۇشى لازىم. خەلقىنىڭمۇ يېرىمىدىن كۆپرەكى ئاڭلىق بولۇشى، مىللىي روھقا ئىگە بولۇشى، ۋەتەنپەرۋەرلىك تۇيغۇسى بولۇشى، ئازادلىق دەپ نېمىگە ئېيتىلغانلىقىنى چۈشىنىدىغان بولۇشى كېرەك!

بايا ئۇنى نېمىلەر دەپ ئالجىۋاتقاندۇ دېگەندەك ئەجەبلىنىپ قاراپ قالغان كۆپچىلىك شەرھىسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قايىل بولغاندەك بىر- بىرىگە قاراپ ماقۇللۇق بىلەن باش لىڭشىتتى. بىراق، دەسلەپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ماقۇللاپ ئولتۇرغان تەۋپىق ئەمدى باش چايقىدى ۋە مۇھەممەد داموللا سۆزدىن توختىغاندىن كېيىن كۆپچىلىككە كىم سۆزلەيدۇ دېگەندەك بىر دەم بىر دەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن دېدى:

— دامولالامنىڭ دەسلەپكى سۆزلىرى توغرا، مەن بۇ سۆزلەرگە قوشۇلىمەن راست، ھەر قانداق دانا رەھبەرمۇ پەقەت "يالغۇز ئات"، ئۇنىڭغا "چاڭ" چىقىرىشىپ بېرىدىغان بىر توپ ئاتلىقلار بولمىسا، ئىنقىلاپنى غەلىبىگە ئېلىپ بارالمايدۇ. نادان، شەخسىيەتچى، مىللىي روھى كەمچىل، ئىسيانكارلىق روھى يېتەرسىز بولغان مۇشۇ خەلقتىن ھاسىل بولغان ئىجتىمائىي مۇھىتتا بىر سىياسىي داھىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ئىش

پۈتمەيدىغانلىقى راست. لېكىن، ئاخىرىقى پىكىرىدە ئازراق ئېغىش بار، — تەۋپىق مۇھەممەد دامولللىنىڭ قىزغۇچ قارامتۇل چېھرىسىگە كۆلۈمسىرەپ قاراپ قويۇپ، ئاندىن يەنە جىددىيلىك بىلەن داۋام قىلدى، — بىز زۇلۇمغا ئۇچرىغان ۋاقتىمىزدا ”خەلقنىڭ تېگىدىن كۆپرەكى ئاڭغا ئىگە بولمىسا بەربىر قۇربان بېرىشلا بار، غەلبە قىلىش يوق“ دەپ ئازاپقا چىداپ ئولتۇرىۋېرەلمەيمىز، ئەلۋەتتە (ھۆكۈمران گۇرۇھمۇ بىزنىڭ ”يېرىمدىن كۆپرەك ئاڭلىق“ بولۇشىمىزغا يول قويۇپ تۇرمايدۇ. ئۇلار سەرخىل زىيالىلارنى ھەرخىل يوللار بىلەن يوقىتىپ تۇرىدۇ، ئەۋلادلارنىڭ ئۆسۈپ- يېتىلىشىنى ھەرخىل ئۇسۇللار بىلەن چەكلەيدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۆزلىرىنىڭ زاۋالى— بىزنىڭ غەلبە كۈنىمىزنى كېچىكتۈرۈشكە تىرىشىدۇ). دېمەكچىمەنكى، كۈرەشلەرنىڭ بىرمۇنچىسى ئازاپ ۋە زۇلۇم زېمىنىدە، ھېچقانداق سىياسىي سەپەرۋەرلىكسىز، ئۆز - ئۆزىدىن ئۇنۇپ چىققىدۇ. خەلق ھەر قانچە نادان بولسىمۇ، ئۇ ئاخىرقى ھېسابتا يەنىلا ئىنسان— ئاڭلىق مەقلۇق بولغانلىقى ئۈچۈن ناھەقچىلىككە، ئاشكارە خورلۇققا، ئادالەتسىزلىككە ئۇچرىغاندا نارازىلىقىنى ئىپادىلىمەي قالمايدۇ. توغرا، بۇ كۈرەشلەرنىڭ خۇلاسىسى ئىنتايىن زور قۇربان بېرىش بولىدۇ، لېكىن بۇ پۈتۈنلەي نەتىجىسىزمۇ بولۇپ كەتمەيدۇ. مەسىلەن: بۇ قېتىمقى ئىنقىلاپتا نەچچە ئون مىڭ كىشى ھالاك بولغان بولسىمۇ، كىشلەرگە (ھېچ بولمىسا مەھمۇد مۇھىتىقا ئوخشاش ئىنقىلاپ رەھبەرلىرىگە) ”نادان ئادەملەر بىلەن ئىنقىلاپ قىلىش چوڭ پايدا بەرمەيدۇ“غانلىقىدىن ئىبارەت ھەقىقەتنى تونۇتۇپ قويغان بولسا، ھۆكۈمەتنى خەلقنىڭ قايناۋاتقان قېنىنى سۇۋۇتۇش ئۈچۈن ۋاقىتلىق بولسىمۇ، ئالدامچىلىق مەقسىتىدە بولسىمۇ، بىر ئاز ئەركىنلىك بېرىشكە مەجبۇر قىلىدۇ. خوجانىياز ھاجىمنىڭ قورچاق بولسىمۇ مۇئاۋىن رەئىس بولغانلىقى بىر يېڭىلىق. بىز ئەمدى مانا مۇشۇنداق ۋاقىتلىق كەڭچىلىكلەردىن پايدىلىنىپ بىر مۇنچە ھەرىكەت قىلىمىز. شۇنداق قىلىپ، ھەر قېتىمقى ئىنقىلاپ بىر مۇنچە قۇربانلارنى بېرىش بىلەن بىرگە يەنە بەزى يوللارنى ئاچىدۇ. يول تەييارلايدۇ، بىزگە تەجرىبە تەقدىم قىلىدۇ. بۇلار گەرچە بېرىلگەن قۇربانلارغا قارىغاندا بەك ئەرزىمەس

نەرسىلەر بولسىمۇ، لېكىن ئۇلار ئاخىرقى غەلىبىگە يېتىشتە كەم بولسا بولمايدۇ. مىسال ئۈچۈن بىر شاگىرت جۇۋىچى قولىغا كۆپ قېتىم يىڭنە سانجىپ، ۋاقىتنى كۆپ سەرپ قىلىپ، سۈپەتسىز جۇۋىلارنى تىكىتىپ چىققان بولسا، بارا- بارا ئاز ۋاقىت سەرپ قىلىپ ھەم قولىغىمۇ ئازراق يىڭنە ئىزى قىلىپ بىر مۇنچە جۇۋىنى پۈتتۈرىدىغان بولىدۇ، — ئۇ يەنە بىر قېتىم مۇھەممەد دامولللىنىڭ چىرايىغا تىكىلدى. ئاندىن خۇشخۇي كۈلۈپ داۋام قىلدى،— مەن دامولللامنىڭ دېمەكچى بولغىنىنى چۈشەندىم. ئۇ ئاشۇنداق زىيانلىق بولغان نادانلىق ئىلكىدىن قۇتۇلۇش، ئازادلىق كۈرەشلىرىنىڭ غەلىبىلىك بېرىشىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن ئاۋۋال خەلقنى ئاقارتىش كېرەك، دېمەكچى شۇنداقمۇ ؟ دېمەك، بىز كۆرۈنۈشتە ماۋزۇدىن چەتنەپ كەتكىنىمىز بىلەن، ئەمەلىيەتتە يەنىلا ئاقارتىش ھەققىدە سۆزلىشىۋاتىمىز.

— مەن قىزىشىپ ئاخىرقى سۆزلىرىمنى كۆڭلۈمدىكىدەك سۆزلەپ بېرەلمەي مۇجمەللەشتۈرۈپ قويۇپتىمەن، — دېدى مۇھەممەت دامولللا ئۇچۇق يۇرۇقلۇق بىلەن، — مەتىلى ئەپەندىنىڭ دېگەنلىرى توغرا.

— ئەمدى بىز، ۋەتەنداشلار، ھەممىمىز چۈشىنىدىغان ئوقۇملار ھەققىدە بىر- بىرىمىزگە ۋەز ئېيتىپ ۋاقتنى سوزماي، مەقسەتنىڭ ئۆزىگە كېلەيلى.

ھاياجانلىنىپ ئولتۇرغان مۇھەممەد دامولللا بىرىنچى بولۇپ دېدى:

— مەن بايلارنىڭ، يۇرت كاتتىلىرى مەكتەپ سېلىپ بېرىشىنى كۈتۈپمۇ ئولتۇرمايمەن. ئاۋۋال ئوقۇغۇچىلارنى تەشكىللەۋېرىمەن، ئاندىن ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىرلىكتە مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى باشلايمەن. ھەم ئىش مەيدانىدا ئوقۇيمىز. ئەڭ يېقىن مۆھلەتتە مەندىن خوشخەۋەر كۈتۈڭ.

مۇھەممەد دامولللىنىڭ شۇ قەدەر قىزغىن، شۇ قەدەر كەسكىنلىكى مەتىلى ئەپەندىگە يېقىپ قالغانىدى. ئۇ دامولللامنىڭ قارا ساقاللىق چېھرىسگە قاراپ ئىللىق تەبەسسۇم قىلدى.

بۇ پاراڭلاردىن مەتىلى ئەپەندىنىڭ شاگىرتلىرى ئىلھاملىنىپ، ھاياجانلىنىپ، مەكتەپنى چاپسانراق پۈتتۈرۈپ خەلق ئۈچۈن ئىشلەپ بېرىشكە ئالداشتەك بىر خىل قىزغىن تۇيغۇ قۇچىقىدا ئەللەيلىنىشتى.

يىغىن تۈن نىسبىگىچە داۋام قىلدى. بۇ چاغدا سىنتەبىرنىڭ سالقىن، جىم- جىت كېچىسىدە يىراق- يىراقلاردا ئىتنىڭ قاۋىغان ئاۋازىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ھەممە نەرسە شىرىن ئۇيقۇغا كەتكەندى.

2

تەۋپىق «دىۋان» نى تەرجىمە قىلىشنى يەنە باشلىدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ زىچ ئورۇنلاشتۇرۇلغان ۋاقتى تېخىمۇ جىددىيلىشىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ سابىتقا بەرگەن ۋەدىسىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن ۋاقىت تاپتى. ئۇنىڭچە بۇنداق ئىشمۇ ئۇنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى ئىدى. بىرىنچىدىن ئۇ ئۆزىنىڭ بىر شاگىرتى ئۈچۈن خاتىرجەم ئوقۇش شارائىتى ھازىرلاپ بېرىشى كېرەك بولسا، ئىككىنچىدىن، كىم، بولسا- بولسۇن بىر ئادەمنىڭ غەم- غۇسسە ئىچىدە قالغانلىقىنى بىلگەن ئىكەن، ئۇنى غەمدىن خالاس قىلىشقا تىرىشىشى كېرەكىدى؛ ئۈچۈنچىدىن، ھازىر كەڭ خەلقنىڭ كۆڭۈل مايىللىقىنى قولغا كەلتۈرۈش زۆرۈر بولغىنى ئۈچۈن ھەرقاچان ئادالەت مەيداندا تۇرۇپ، خەلققە تەسىر قىلىدىغان نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلمىقى زۆرۈر ئىدى. شۇڭا ئۇ سابىتنىڭ مىراس دەۋاسىنى بىرگىنە شەخسىنىڭ ئىچكى ئىشى دەپ قارىمىدى. ئۇ بۇ ئىش ھەل قىلىنسا خەلق ئىچىدە ياخشى تەسىر قوزغايدىغانلىقىنى بىلەتتى.

ئۇ سابىتقا ئەرزنى سۈرۈشتۈرۈپ تۇرۇش ۋە سوراقنى جۈمە كۈنگە توغرىلاشقا تىرىشىشنى ئېيتقانىدى. چۈنكى باشقا كۈنلەردە تەۋپىقنىڭ ۋاقتى زىق بولاتتى. سابىت كەنجى قازاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشۈپ بۇ تەلەپنى قويغانىدى، كەنجى قازاخۇنۇم ئۇنىڭ گۇۋاھچىسى مەمتىلى ئەپەندى ئىكەنلىكىنى ئوقۇپ مەڭدەپ قالدى. ئاخىرى بۇ دەۋانى سوراشتىن باش تارتىپ ھابۇلھاجىمغا ئىتتىرىپ قويدى.

— بۇنىڭ ئۆزىنى، ئۆتكەن نۆۋەتتىمۇ قازىكالان ئۆزى سورىغان، — دېدى. ئۇ ئېغىكىنىڭ ئاستىنى تاتىلاپ تۇرۇپ، — بۇ نۆۋەت يەنە شۇ كىشى ئۆزى

سورىسۇن،... — دېدى ئۇ.

سابىت ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن ھۇدۇقۇۋاتقانلىقىنى دەرھال سەزدى ۋە ئۆزىنىڭ ھامىسى ھەقىقەتەنمۇ كۈچلۈك ئادەم ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ سۆيۈنۈپ كەتتى. لېكىن بۇ ئىللىق تۇيغۇسىنى چاندۇرماستىن قايتىپ چىقىپ، ھابۇلھاجىم بىلەن سۆزلەشتى. كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ كېيىنكى سۆزلىرىنى ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن دەۋانى قايسى جۈمە كۈنى سورايدىغانلىقى ھەققىدە پۈتۈمگە كېلىشىۋالدى. ئۇ چاغدا قازىكالان بۇلارنى شەرىئەت ئەھكارملىرى بىلەن بابلايمەن، غىدىڭ- پىدىڭ قىلسا ئاللاھنىڭ كالامىغا قارشى چىققان بولىدۇ، كۆپنىڭ نەزىرىدىن چۈشىدۇ، دېگەنلەرنى ئويلاپ، تەمەننا بىلەن قالغاندى.

قازىنىڭ ئالدىغا بارىدىغان جۈمە كۈنى مەمتىلى ئەپەندى ئادەتتىكىدىن سەھەررەك تۇردى. يۇيۇنۇپ، ئېغىز چايقىغاندىن كېيىن بىر بۇردا قاتتىق ناننى ئاغزىغا سېلىپلا ھويلىدا گىمناستىكا ئوينىدى. ئاندىن تەرجىمىگە كىرىشتى. بۇ بۈگۈن سابىتنىڭ ئىشى بىلەن قولدىن كېتىدىغان ۋاقتنى ئۇشلىۋېلىش ئۈچۈن، كۈنلۈك تەرجىمە نورمىسىغا تەسىر يەتكۈزمەيمەن دەپلا شۇنچە سەھەر تۇرغانىدى.

ناماز بامداتقىچە بىر ئاز ئىشلەپ، ئاندىن نىزامىددىن بىلەن نامازغا چىقتى. نامازدىن كېيىن ئاكىسىغىمۇ قارىماستىن ئالدىراپ قايتىپ كىرىپلا، يەنە ئىشنى داۋام قىلدى.

نىزامىددىن جامائەت بىلەن بىردەم بىللە بولۇپ، خېلىدىن كېيىن ئۆيگەياندى. ئۇ ئۆيگە يېقىن كەلگەندە ئالدىدىن مۇھەممەد ئىمام چىقىپ كەلدى. بۇ قاچانلاردا جامائەتتىن ئايرىلىپ بۇ تەرەپلەرگە كېلىشكە ئۈلگۈردىكىن، ئەيتاۋۇر ئۇ نىزامىددىننىڭ ھويلىسىدىن چىققاندەكلىدى. ئۇ نىزامىددىننى كۆرۈپ بىر ئاز ھودۇقۇپ كەتتى. ئەمما نىزامىددىن ھېچقانداق غەيرى نورماللىق ھېس قىلماي ئۇنىڭغا سالام قىلدى:

— خوش كەپسىز، ئىمام، ئۆيگە كىرىپ پاتىھە قىلىپ ماڭمامسىز؟ بۇسۇغىدىن كەتكىنىڭىز قانداق؟... — نىزامىددىننىڭ كۆزى ئىمامنىڭ

يارىشىملىق قارا ساقىلى تىترەۋاتقانلىقىغا ۋ ئۆتكۈر كۆزلىرىنىڭ يوشۇرۇنۇشقا جاي ئىزدەۋاتقىنىغا قاراپ تۇرۇپ قالدى.

— خوش، خوش، ئالدىرايتتىم..... — مۇھەممەد ئىمام ئالدىراپ كېتىپ قالدى، نىزامىددىن چىن كۆڭلى بىلەن قاتتىق تۇتقان بولىسمۇ ئۇنىمىدى.

نىزامىددىن ئۇنىڭ خۇشپىچىم قامىتىگە ئارقىسىدىن قاراپ، مۇلايىم مىجەزلىك، دىيانەتلىك ئادەمنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن يەنىلا بۇ ئادەمنىڭ سىېزىلەرلىك ھودۇقۇشىغا دىققەت قىلماي، ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

نىزامىددىن ھويلىغا كىرىپلا تارچۇقتا تۇرغان پۈكلەنگەن سامان قەغەزگە كۆزى چۈشتى. ئۇ قەغەزنى قولىغا ئېلىپ ئۇنىڭغا يېزىلغان بىر مۇنچە ئەپسانە سۆزلەرنى ئوقۇدى. ئاخىردا تېخى مۇنداق بىر قوشاقمۇ بار ئىكەن:

”ئەي ناسارا! ئەي، ئاختا!
قىلغان ئىشلىرىڭ ساختا!
تولا ھەددىڭدىن ئاشما،
جايىڭ بولار ئاۋاقتا [1] “...

خەت تەھدىت خاراكتېرىدە يېزىلغان بولۇپ، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرى خاتا ۋە گۇناھ ھېسابلىنىپ ئەيىپلەنگەن، ئۇندىن باشقا ئۇنىڭ شەخسىيىتىگە تېگىدىغان ھاقارەتلەر، ئىنتايىن بىمەنە ۋە ئىپلاس سۆزلەر بىلەن تولغانىدى.

بۇنى ئوقۇپ نىزامىددىننىڭ ۋۇجۇدىنى تىترەك بېسىپ كەتتى. ئۇ بۇ خەتنى كىملەرنىڭ تاشلىشى مۇمكىنلىكىنى پەرەز قىلىشقا ئۇرۇنۇپ، كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ جايىدىلا تۇرۇپ قالغانىدى. شۇئان مۇھەممەد ئىمامنىڭ ھودۇقۇش ئارىلاشقان كەڭ چېھرىسى كۆز ئالدىدىن ئۆتتى. ئىلگىرىمۇ نۇرغۇن پىتنە- پاساتلارغا مۇشۇ ئادەمنىڭ نامى ئېلىنىپ ئوتتۇرىغا چىققاندا نىزامىددىن ئىشەنمىگەن ياكى ئەسلىدە ئانچىكى گەپ بولىسمۇ

---

[1] ئاۋاختا — زىندان، تۈرمە، ھەپسخانا، — ئا.

سۇخەنچىلەر يۇغىنىتتۇەتكەن بولسا كېرەك دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ ئىمامنىڭ تەقى- تۇرىقىدىن بۇنداق شۇملۇق زىمىنىنى تاپالمىغان، شۇنداق سالاپەتلىك ئادەمنىڭ پىتنە تېرىپ يۈرىشىنى زادىلا ئەقلىگە سىغدۇرالمىغانىدى. بىراق، ھېلىمۇ ئىمامغا ئىۋەن قويغۇسى كەلمىدى. كۆڭلىدىن كەچكەن گۇماننى گويا گۇناھلىق ئىش قىلىپ قويغاندەك دەرھال ئۆزىدىن نېرى قىلىپ، قەغەزنى ئۇششاق يىرتىپ تاشلاپ ئۆيگە قاراپ ماڭدى.

ئۇ بۇ زەربىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي، ئۆيگە كىرىپلا ئىنىسىگە ئېيتىش نىيىتىگە كەلدى- يۇ، يەنە دەرھال بۇ پىكرىنىڭ قىزىشىپ كېتىش نەتىجىسىدە تۇغۇلغان بىردەملىك ۋەسۋەسە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئاز دەم ئېلىپ كۆپ ئىشلەۋاتقان بىر ئادەمنىڭ نېرۋىسى ئۇچۇن يەنە بىر روھى يۈك ئارتىشتىن ئارانلا ساقلىنىپ، ئاۋۋال بوياقخانىغا كىرىپ بىردەم ئىختىيارسىز ھەرىكەتلەر بىلەن ۋاقىت ئۆتكۈزدى. ئاندىن ئاشخانا ئۆيگە كىرىپ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىش پۇرسىتى يارىتىش ئۇچۇن ۋاقىت ئۆتكۈزمەكچى بولدى. ئۇنىڭ يېقىن بىر كىشى بىلەن ئەسرالىشىپ ئىچىنى بوشاتقىسى كېلەتتى.

— نېمانداق تاتىرىپ كەتتىڭىز؟ — دېدى زورىخان ئېرىنىڭ خۇددى بىرسى بىلەن ئۇرۇشۇپ قالغاندەك ئەلپازىغا قاراپ ئەنسىرىگەن ھالدا.

— ھېچنىمىغۇ بولمىدىم... مەمتىلىنىڭ ئىشىدىن بېشىم قېتىپ...

— نىزامىددىنىنىڭ قېلىن كالپۇكلىرى تۇتقاقلىقى باردەك غەلىتە لىپىلداپ كەتتى.

— نېمە بولدى؟ مەمتىلىگە بىر نېمە بولمىغاندۇ؟

— بىر نېمىغۇ بولمىدى،... گەپگە كىرسە ئۇنىڭ بېشىنى ئوڭلاپ قويساق ئوبدان بولاتتى...

— نېمە، بۇگۈن ئىت پوق يېمەستە بۇ ئىش يادىڭىزغا يېتىپ قالدى؟ شۇنداق ئويلاپلا تاتىرىپ كەتمىگەنسىز؟ ھەقچان بىر ئىش بولغان بولسا...

— زورىخان ئاياللارغا خاس سەزگۈرلۈك ھەم سىر كوچىلاش خۇسۇسىيىتى بىلەن شۇلارنى دەۋېتىپ، ئىتتىك سۆزىنى توختىتىپ، دەرھال مۇقامىنى

ئۆزگەرتىپ، — مەمتىلى بالا- چاقىلىرىم بار، يەنە نېمىشكە ئۆيلىنىمەن. دەۋاتسا، ئۇرغىلى بولامدۇ؟ — دەپ قويدى.
نىزامىددىن بەك ئالدىراقسانلىق قىلغانلىقىنى، راست دېگەندەك بۇنچە ئەتتىگەندە مۇشۇنداق گەپنى قىلىش ھەقىقەتەنمۇ گۇمان قوزغايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. لېكىن نامەلۇم ئادەملەر تەرىپىدىن ھويلىغا تاشلانغان خەتنى ئويلىغاندا يەنە ۋۇجۇدىنى تىترەك بېسىپ كەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئاياللارغا بولغان ئەنئەنىۋى قاراش تۈپەيلى، ئىنىسى ھەققىدىكى يامان گەپلەر يېزىلغان خەت توغرۇلۇق ئايالىغا ئېيتقۇسى كەلمىدى. پەقەت بۇنداق ھاقارەتلەردىن چاپسانراق قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئالدىراش كېرەكلىكىنى، بۇ ئىشنى قەتئىي بىر ياقلىق قىلماي بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ زورىخانغا يەنە ئىلگىرىكىدەك ئېگىز- پەس گەپلەر قۇلىقىغا كىرىپ قالغانلىقىنىلا دەپ قويدى.
ئەتتىگەنلىك چاي ئۈستىدە ئۇلار بۇ ئىشنى مەمتىلى ئەپەندىگە دىمەكچى بولۇپ نەچچە رەت تەملىشىلىپ، يەنە دېيەلمىدى. ئەر- خوتۇن بىر- بىرىگە قارىشىپ ئېغىر تىنىپ قويۇشاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ خىل كەيپىياتنى دەرھال پەملەپ ھەيرانلىق بىلەن سورىدى:
— باشقىچىلا كۆڭۈلسىز ئولتۇرىسىلەر، نېمە ئىش بولدى؟ ياكى ماڭا بىر نېمە دىمەكچىمىدىڭلار؟
— باشقا ئىشقۇ بولغىنى يوق، ئۇكام، — دېدى زورىخان نىزامىددىننىڭ ئىشارىتى بىلەن ئاۋۋال گەپ باشلاپ، — يەنە شۇ، سىزنىڭ بېشىڭىزنى ئوڭلاپ قويىدىغان ئىشنى دېيىشكەنىدۇق. سىزمۇ ھەرەج تارتىپ قېلىۋاتىسىز، ماقۇل دېسىڭىز مۇشۇ ئىشنى قىلىۋەتسەك، بىزمۇ خاتىرجەم بولساق، سۆز- چۆچەكلەرمۇ بېسىقسا، ئانام بىلەن داداملارنىڭ روھىمۇ قورۇنماي ياتسا... دېمەكچىدۇق، — زورىخاننىڭ سۆزلىرى بارغانسېرى چۇۋۇلغان سۇپۇرگىدەك چېچىلىپ كەتتى.
— سۆز- چۆچەكلەردىن ئانچە ھۆركۈپ كەتمەڭلار، — دېدى تەۋپىق يېقىملىق كۈلۈمسىرەپ، — پىتنە- پاساتلارنىڭ بازىرى ئانچە ئۇزاققا بارمايدۇ.

ئۇ تايىنىسىزلار ھېلى مېنى بىر مۇنچە ئايالار بىلەن باغلايدۇ يەنە باشقا خىل سۇپەتلەيدۇ. مانا شۇنىڭدىلا ئۇلارنىڭ بىچارىلىقى بىلىنىپ تۇرمامدۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى نىزامىددىن بۇ گەپلەرنىڭمۇ رول ئوينىشىدىن ئۈمىد ئۈزۈپ، — بىراق، ئۆيلۈك- ئوچاقلىق بولماي بولمايدۇ- دە، ئۆزەڭمۇ قېرىنىلىپ قالىسەن، بويتاقچىلىق دېگەن تەس...

— مەن سىلەرگە ئېيتقان، مېنىڭ ئايالىم بار، ئۇنىڭدىن بالامىمۇ بار، ئۇلار شەمەيدە قالغان، ئۇلارنى ئىزدىيەلمىگىنىم يەتمەي، ئەمدى يەنە ئۆيلەنگىنىم قانداق؟

— بىر ئەر دېگەنگە تۆرت خوتۇن راۋا، — دېدى زورىخان،— ئۇ يەردە قالغان ئايالىڭىز بولسا باردۇر، كىم بىلىدۇ، ئۇ بەلكىم ئەرگە تېگىپ كەتكەندۇ. ئۇنداق بولمىغاندىمۇ، ياندا بولمىغان خوتۇننى دەپ جېنىڭىزنى نېمىشكە قىينايسىز؟

— ماڭا كۆيۈنگىنىڭلار ئۈچۈن رەھمەت. بىراق، مەن خوتۇنۇم تۇرۇپ، يەنە ئۇستىگە ئۆيلەنمەيمەن. بۇ ئىش ئىسلام دىنىدا توغرا بولىسىمۇ، ئۆزەم ئۈچۈن توغرا ئەمەس. چۈنكى ئۇ مېنىڭ ئىستىقبالىم ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بەختىنى قۇربان قىلغان پىدائى ئايال، ئۇنىڭغا ۋاپاسىزلىق قىلىش ماڭا دۇرۇست ئەمەس.

— خەق سېنىڭ ئۆيلەنمەسلىكىڭ توغرىسىدا گەپ تاپقىنى-تاپقان "كوچىدا يۈرۈپ ئۆگىنىپ كەتكەن نېمە، شۇڭا بىر ئۆيگە باغلىنىپ قالغۇسى كەلمەيدۇ" دەۋاتقان، "پالانچىنىڭ ئۆيىگە مەكتەپنى باھانە قىلىپ، قىزىنى كۆزلەپ بارىدۇ، ئايالىنى دەپ بارىدۇ" دەۋاتقان،... خەقنىڭ پەيلىدىن قورقۇپلا قالىدۇ كىشى. ئىشقىلىپ بىر دۇشمەنلىك قىلماي قويمايدىغۇ بۇلار...

— سىلەرنى ئەتتىگەندىلا ئىسەنكىرىتىۋەتكەن ئىش شۇمىدى؟ — دېدى تەۋپىق ئىرەڭشىمەستىن، — "ئاچ نېمىنى يىمەيدۇ، دۇشمەن نېمىنى دېمەيدۇ" دەپتىكەن. دۇشمەن دېگەن شۇنىڭ ئۈچۈن دۇشمەن- دە! بۇنىڭ قورقۇپ كەتكۈدەك نېمىسى بار؟ ئەكسىچە دۇشمەن قورقۇپ دۇشمەنلىكىنى يوشۇرۇن قىلىۋاتقان تۇرسا! مەن تېخى ئۇلارغا ئاشكارە جەڭ ئېلان قىلىمەن دەۋاتسام...

— ئۇغۇ ئۆزەڭنىڭ ئىشى. بىراق، ھەربىر ئادەمگە بىر ئۆي، قۇشقىمۇ بىر ئۇۋا كېرەك ـ تە!

— ياق، ئاكا مەن ئۆزەمنىڭ ئىنتايىن قىسقا ۋە جەڭگىۋار، شۇنداقلا خەتەرلىك ھاياتىمنى ياشىماقتىمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن مۇشۇنداق ياشىغىنىم ھەممىدىن ئاقىللىق بولار. ئۆزەمنىڭ بۇرنىغا پۇراپ تۇرغان پاجىئەلىرىمگە يەنە بىر گۇناھسىزنى، بەلكى بىر نەچچە گۇناھسىزنى قوشۇۋېلىشنى خالىمايمەن. ئائىلە دېمەك (ئەگەر بەختلىك بولغاندا)، كىچىك جەننەت دېمەكتۇر. جەننەتتىكىلەرنىڭ ھېچنىمىدىن غېمى، تەشۋىشى بولمايدۇ ئەمەسمۇ، — تەۋپىقنىڭ سۆزلىرى ئەمدى ئاۋۇلارنى قىيىن ئەھۋالدىن چىقىرىش ئۈچۈن چاقچاق ئارىلاش داۋام قىلدى، — مەن بولسام بۇنداق خاتىرجەملىكنى بەك سۆيىمەن، دەرىزىدە ئۆستۈرۈلگەن گۈلدەك ھېس قىلىمەن. بۇنداق خاتىرجەملىك بىر مۇنچە ئۇششاق غەملەرگە — ئاشۇ كىچىك جەننەتنى قوغداپ قېلىش تەشۋىشىگە ئېلىپ بارىدۇ. قىسقىسى كىشى غايىلارنى ئويلاشتىن تەدرىجىي ئۆينى ئويلاشقا مەجبۇر بولىدۇ...

— ھەجەپ سەن، بىرلا سېنىڭ ئىشىڭدەك قىلىپ كېتىدىكەنسەنغۇ؟... ئائىلە، ئىشلىرىڭغا پۇتلىكاشاڭ بولارمۇ؟

— شۇنداق ئائىلىنى پۇتلاشتۇرمايمەن دېسە پۇتلاشتۇرماي ئىشلەۋەرگىلى بولىدۇ. بىراق، مەن ھازىر خەتەرلىك ئەھۋالدا ياشاۋاتقانلىقىمنى بىلىپ تۇرۇپ، مۇشۇ بىر مەزگىللىك راھەتىم ئۈچۈن باشقىلارنى بەختسىز تەقدىرىمگە شېرىك قىلىۋالسام بولارمۇ؟

— بىرلا سېنىڭ مۇشۇنداق قىلغىنىڭغا كاشكى... — نىزامىددىن بۇنداق سۆزلەرنى ئىنىسىنىڭ ئەڭ يامان كۆرىدىغانلىقىنى ئويلاپ توختاپ قالدى.

— راست، بىرلا مەن! بىرلا بولساممۇ مەيلى! — دېدى تەۋپىق جاھىلانە ئاھاڭدا، — ئاكا، ئۇيغۇرلاردىكى بىر ئىللەت مانا: خەق قىلىپ باقمىغان ئىشلارنى قىلىپ بېقىشقا جۈرئەت قىلالماسلىق ياكى ئۆزىنىڭ ئىقتىدارىنى بەك تۆۋەن چاغلاش. "بىر مېنىڭ قۇربان بېرىشىم بىلەن نېمە ھاسىل

بولماقچى ئىدى، ئۇندىن كۆرە ئەل نېمە كۆرسە شۇ“ دەپ مەن ئارقامغا يانسام، ”بىرلا مەن نېمە قىلالايتتىم“ دەپ ئۇ ئارقىسىغا يانسا، سىزمۇ شۇنداق دەپ هېچ ئىش قىلماي قول قوشتۇرۇپ تۇرسىڭىز، ھەربىر كىشى پەقەت ئۆزىنىلا ئويلىسا بۇ ئىشلار ئۇچۇن باش قاتۇرىدىغانغا كىم قالىدۇ؟... ئاللاھ قۇرئانى كەرىمدە ئۆزىنىڭ ئەلچىسىگە ”ئەي، مۇھەممەد، سەن يالغۇز قالساڭمۇ جىهاد قىلغىن“[1] دەپ بۇيرىغان. بىزنىڭ قىلىۋاتقىنىمىزمۇ جىهادنىڭ بىر تۈرى ياكى تەييارلىقى، ئاكا. بىز رەسۇلۇللاھتىنمۇ ئۇلۇغمىدۇق؟ ئۇنىڭغا بېرىلگەن بۇيرۇق بىزگە مۇناسىۋەتسىز بولماس؟ — ئۇ بىردەم ئاكىسىنىڭ چېھرىسىگە سىنچى نەزىرىدە قاراپ تۇرغاندىن كېيىن، قوپاللىق قىلىپ قويغان بولسام ئاكام رەنجىپ قالمىسۇن دېگەندەك، — لېكىن، ئاكا، مەن ئۆزەمنى تەنها ھېس قىلمايمەن. خىزمەتتىمۇ، تۇرمۇشتىمۇ شۇنداق. قېنى، ئەمدى دۇئا قىلىپ بېرىڭ ئازراق ئىش قىلاي ئاندىن بازارغا بارىمەن، — دېدى.

نىزامىددىن يەنە گەپ قىلىشنىڭ ئورنى يوقلىقىنى چۈشىنىپ دۇئاغا قول كۆتەردى. كۆڭلىدە بولسا دوستى موللا قادىرنىڭ ئەنجانگە قاتناپ تۇرىدىغان ئوغلىغا تاپىلاپ شەمەيدىكى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ خوتۇن بالىلىرىنى تېپىپ، خەۋرىنى ئالغاچ كېلىشىنى، بولسا ئۆزلىرىنىمۇ ئالغاچ كېلىشىنى ھاۋالە قىلىمەن دېگەنلەرنى ئويلىدى. ئەمدى ئۇنى ئۆيلەشتىن ئۈمىد بولمىغان ئىكەن، ئۇنىڭ ئايالىنى ئەكەلدۈرمەكتىن باشقا چارە يوق ئىدى.

مەمتىلى ئەپەندى مەيدە يانچۇقىدىكى سائىتىنى زەنجىرىدىن تارتىپ چىقىرىپ قاراپ قويغاندىن كېيىن يەنە بىر سائەت ئىشلەپ، ئاندىن بازارغا بېرىش نىيىتىدە دەرھال شىرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ تەرجىمىگە كىرىشىپ كەتتى.

بىر سائەتتىن كېيىن يازغانلىرىنى يىغىشتۇرۇپ، ھەممە نەرسىنى جاي-جايىغا قويغاندىن كېيىن، ئۆيدىن چىقتى. مەڭلىكاخۇن بىلەن نىمىتۇللا ئىككىسى ھېلىلا ئوغرۇقتىن يېتىپ كەلگەن بولۇپ، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بىر ياقىدا بارماقچى ئىكەنلىكىنى سىزىپ، قوراللىرىنى ئېلىپ راسلاندى.

---

[1] «قۇرئانى كەرىم» سۇرە «نىسا» 84 ـ ئايەتنىڭ بىر قىسمى، — ئا.

— بۈگۈن ئىككىڭلار دەم ئېلىڭلار، خالىساڭلار بازار ئارىلىساڭلارمۇ بولىدۇ. مەن بۈگۈن ئۆز ئىشىم بىلەن بازارغا بارىمەن،— دېدى ئۇ ئەسكەرلەرگە.

— ياق، ئەپەندىم، سىز نەگە بارسىڭىز بىزمۇ شۇ يەرگە بارىمىز. مەھمۇد سىجاڭ بىزگە شۇنداق بۇيرۇق بەرگەن سىزنى قوغداش بىزنىڭ ۋەزىپىمىز، — دېدى ئىمىتۇللا.

— رەھمەت، يىگىتلەر، بىراق سىلەر دەم ئېلىشىڭلار كېرەك. بۈگۈنكى ئىشىم ئۆزەملا بارمىسام بولمايدىغان ئىش بۇنى مېھماندارچىلىق دېيىشكىمۇ بولىدۇ.

— بەرىبىر، — دېدى مەڭلىكاخۇن تەرسالىق بىلەن.

— ئەمىسە مۇنداق بولسۇن، ھەممىمىز بىللە بازارغا بارايلى، سىلەر بازار ئايلىنىپ تۇرۇڭلار، مەن كىرىدىغان يېرىمگە كىرىپ چىققاندىن كېيىن بىرلىكتە قايتىپ كېلىمىز، قانداق؟

ئۇچەيلەن بىرلىكتە ئاتلىق يۈرۈپ كېتىشتى.

بازارغا بارغاندىن كېيىن ئىككى جەڭچى مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بىللە دادخاھقىمۇ كىرمەكچى بولغانىدى، مەمتىلى ئەپەندى قەتئىي رەت قىلدى.

— بولمايدۇ، يىگىتلەر، مەن بۇ يەرگە بىر ھەق دەۋاسى بىلەن كىرىمەن. سىلەرنى ئېلىپ كىرسەم بولمايدۇ. ئۇلارغا تەھدىت سېلىپ، بېسىم بىلەن يېڭىپ چىققان بولۇپ قالىمەن. ئەمەلىيەتتە ماڭا بۇنداق قىلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. ئۇنىڭسىزمۇ يېڭىپ چىقالايدىغانلىقىم بەلگىلىك. ئۇلارنىڭ ئارقامدىن گەپ تاپماسلىقى ئۈچۈن روبىرو مەيدانغا چۈشەي. سىلەر ھەرگىزمۇ ئۇ ئەتراپقا يېقىن يولىماڭلار، ئەگەر مەھمۇد مۇھىتى سىلەرگە تەۋپىقنىڭ جېنىنى قوغدىساڭلارلا بولىدۇ، ئابرويى مەيلى، دىمىگەن بولسىلا مېنىڭ دېگىنىمدەك قىلىڭلار.

ئىككى جەڭچىگە ئارتۇق تالىشىپ ئولتۇرۇشقا زېمىن قالمىدى. ئۇلار ئۆز ئارا قارىشىپ كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ماقۇل بولدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇلاردىن ئايرىلىپ چوڭ جامە ئالدىغا كەلگەندە سابىت بۇ يەردە كۈتۈپ تۇرغانىكەن. ئىككىسى قازىنىڭ ئالدىغا قاراپ كەتتى.

— ئۆزەڭنى بەردەم تۇت ئوغلۇم، — دېدى ئۇ سابىتنىڭ مۈرىسىگە قېقىپ مېھرىبانلىق بىلەن.

3

قازى دەۋاگەرلەرنى قوبۇل قىلىدىغان چوڭ ئۆيگە چىقتى. بۇ يەردە پاشاخان ۋە ئۇنىڭ گۇۋاھچىسى، سابىت ۋە مەمتىلى ئەپەندى ئۇنى كۈتۈپ تۇراتتى. قازىكالان ئۆز ئورنىغا جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن پۈتۈكچى مىرزىلىرى ئۇنىڭ يېنىغا جايلاشتى. هابۇلهاجىم سورۇن ئەھلىگە ئۆتكۈر كۆزلىرىنى پاقىرتىپ ئاجايىپ بىر تەرەزدە قاراپ چىقتى.

كۆز گۆھىرىنىڭ چانىقىدا غىلدىرلاپ ئۇياق- بۇياققا ئۆتۈشلىرىدە بىر خىل دەھشەتلىك كۈچ بارىدى. ئۇ ئادەتتە ئۆز دەۋاگەرلىرىنى تەمتىرتىش، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىنى بىت- چىت قىلىۋېتىش ئۈچۈن دەرھال سوراق باشلىماي ئەنە شۇنداق سۈر بىلەن بىر هازا قارايتتى. بۈگۈنمۇ بىر هازاغىچە ھەممەيلەنگە يەۋەتكۈدەك ئەلپازدا قاراپ تۇردى. بۇ قاراشتا ھەم بۇ دەۋانىڭ قايتا سورىلىشىدىن بىزار بولغاندەك نارازىلىق ھەم مەمتىلى ئەپەندى بىلەن روبىرو كېلىشىپ قالغىنىغا ئاچچىقى كېلىش تۇيغۇسى باردەك قىلاتتى. ئادەتتە شەيتانلىق يېغىپ تۇرىدىغان رەڭگى- روھىدىن قەھرۇ- غەزەپ تېشىپ تۇراتتى. بىر قېشىنىڭ تۇرۇپ- تۇرۇپلا لىكىلدىشىمۇ ئۇنىڭ ھەيۋىتىنى ئاشۇرۇپ تۇراتتى.

— خوش، ئۆزى،... بۇ دەۋانى ئىلگىرى تۈگەتكەنىدۇق، يەنە نېمە گەپ بۇ؟ — دېدى ئۇ گۈلدۈرمامىدەك باس ئاۋازى بىلەن.

— شۇنداق، هاجىم بۇ دەۋا ئىلگىرى سورىغالغانىكەن بىراق، ئادالەتلىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن قايتا سوراشنى ئىلتىماس قىلىشقا توغرا كەلدى، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئۆزىنى بۇ يەردە بىر گۇۋاھچىلا ئەمەس، ئادالەتنىڭ هامىيسىدەك مەغرۇر تۇتۇپ.

— سىز كىم بولىسىز، تەقسىر؟ بۇ دەۋاغا نېمە ئالاقىڭىز بار؟ ياكى دەۋاگەر

ئۆزىڭىزمۇ؟ — دېدى ھابۇلھاجىم ئاۋازىنى تېخمۇ قەھرلىك چىقىرىشقا تىرىشىپ، كىبىر كۆرسىتىپ قارشى تەرەپنى ھودۇقتۇرۇش ئۈچۈن چىرايىدىنمۇ جۇت ياغدۇرۇپ.

— مېنىڭ ئىسمىم مەمتىلى، كەسپىم مۇئەللىم، — دېدى تەۋپىق قارشى تەرەپنى ساراسىمگە سالىدىغان كۆلۈمسىرەش بىلەن، — دەۋاگەر مېنىڭ تەلەبەم بولغانلىقتىن ئۇنىڭغا گۇۋاھ بولۇپ، مۇشكۈلنى ئاسان قىلىشنى قەرزىم دەپ بىلىپ ھوزۇرىڭىزغا كېلىپ قالدىم. ھاجەتمەنلەرگە ھەمدەمدە بولۇش شەرىئەتتە گۇناھ سانالمايدىغۇ؟

ھابۇلھاجىم ئادەتلەنگەن ھۈنىرى بويىچە ئاساسىي دەۋا - مۇنازىردىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ قارشى تەرەپنى زېرىكتۈرۈشكە، ئەپقاچتى گەپلەر بىلەن پاچاقلاپ يىقىتىۋېلىشقا ئۇرۇنماقتا ئىدى. ئۇ گۇۋاھچىنىڭ گۇۋاھ بولۇش سالاھىيىتىنى كوچىلاپ، ۋاقىتنى كەينىگە سۈرۈشكە باشلىدى.

— مەن ئەھۋالدىن پۈتۈنلەي خەۋەردار، ئۇنىڭ ئۈستىگە گۇۋاھلىقتىن ئۆتتۈشنى خالايمەن. بۇ ئىش ئۈچۈن ئۆزۈمنى سالاھىيەتلىك دەپ ئويلايمەن. ئەگەر سىز بۇنىڭغا ئىشەنچ قىلالمىسىڭىز، شورۇقنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى ئالدىڭىزغا گۇۋاھلىققا ئەكىلەلىشىم مۇمكىن.

— دەۋاگەر سۆزلىمەي گۇۋاھچى سۆزلىگىنى قانداق؟ — ھابۇلھاجىمنىڭ كۆزلىرى چانىقىدا پىلدارلاپ، يالت- يۇلت چاقناپ كەتتى، — ئۆزى سۆزلىسۇن!

— ياش بالا، چوڭ ئادەملەر ئالدىدا تارتىنىدۇ، يەنە كېلىپ سابىت تېخىمۇ تارتىنچاق. چەتئەللەردە سوتتا ھەمىشە دەۋاگەر، ئەيىپكارلار ئورنىدا ئۇنىڭ ۋەكىلىنى سۆزلىتىدۇ. ھىمايىچى ئۆز دەۋاگەرى ئۈچۈن دەۋا قىلىشىدۇ.

— ناسارالارنىڭ، كاپىرلارنىڭ ئىشى — شۇلارنىڭ ئىشى! — بىزدە شەرىئەت! — قازىكالاننىڭ كۆزلىرى ناھايىتى تېز سۈرئەت بىلەن ھەركەتلىنىپ كەتتى، — بۇ دېمەك، ئاللاھنىڭ كالامى بىلەن ئىش قىلىدىغان، ئاللاھنىڭ كالامى بىلەن دەۋا سورايدىغان گەپ! نېمە گەپ ئۇ يەنە!؟ — ھابۇلھاجىم قارشى تەرەپنى تەمتىرتىپ قويىدىغان باھانىنى

تاپتىم، ”ئىرىم“ ئوبدان بولدى، ئەمدى ئۇ گېپىنى تاپالماي قالدۇ، دەپ ئويلاپ، مەمنۇن بولدى. ئەمما چىرايىدىن غەزەپ ياغدۇرۇپ تۇراتتى.

— ھېچقانداق مۇخالىپ گەپلەر بولغىنى يوق، تەقسىر، قىزىشىپ كەتمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، سوراقنى باشلاڭ ئەمىسە. ئاللاھنىڭ كالامى بىلەن دەۋا سورايدىغان بولغاندىكىن بىز ئۆزىمىزنىڭ ئۇتۇپ چىقىدىغانلىقىمىزغا ئىشەنسەك بولىدىكەن. بۈيۈك ئىسلام شەرىئىتى ئادىل ئەمەسمۇ، قانداق ھاجىم؟ — مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ روھى دۇنياسىغا ھۇجۇم قىلىپ، سىزىلەرلىك تەھدىت سالدى.

— ئەپەندىم، ياراغ ئاسقان نەۋكىرىم بار دەپ دەندەپ كەتمەڭ، بۇ دېگەن تۆت كۆنلۈك ئالەم، سورىقى بار جاھان! — دېدى ھابۇلھاجىم چېچىلىپ ئۇ تېخچە ئەپقاچتى گەپلەر بىلەن قارشى تەرەپنى پۇتلاشتۇرۇشقا ئۇرۇناتتى.

— تەقسىر، مەن سىزگە ئەسكەرلىرىمنى پەش قىلمىغاندىكىن، ئۇلارنى تىلغا ئېلىپ نېمە قىلىسىز؟ بۇ قۇرال ئىشلىتىدىغان سورۇن ئەمەس، بۇنى سىزدىن ئوبدان بىلىمەن. يەنە كېلىپ مەن بۇ دەۋادا ھەق ئىكەنلىكىمنى، ھەق يېڭىدىغانلىقىنى، ئىسلام شەرىئىتىنىڭ ئادالەتلىكلىكىنى بىلىدىغان تۇرسام نېمىشكە يولسىز ئىشنى قىلغۇدەكمەن؟ غالىبلار ھامان كەڭ قورساق ۋە سالماق كېلىدۇ. مەغلۇپلار ھېچ بولمىسا ھاردۇقىنى ياكى ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن ئىشنى جىدەلگە بۇرايدۇ! سىزمۇ مېنى شەرىئەت بىلەن قورقۇتماي قويۇڭ،شەرىئەت ئادەم قورقۇتىدىغان قورال ئەمەس، ئۇ ئادالەت مەھكىمىسى، ئاللاھ نېمىدېگەن؟ ”شۈبھىسىزكى، ئاللاھ سىلەرنى ئامانەتلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرۇشقا، كىشىلەر ئارىسىدا ھۆكۈم قىلغاندا ئادىل ھۆكۈم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ...“[①] — مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كۆزىگە ئىلمىگەندەك بىر خىلدا كۈلۈمسىرەپ ،شۇنچە ئىشەنچ بىلەن سۆزلىشى، ئەزەلدىن سۈر كۆرسىتىپ ئۆگىنىپ قالغان، ھېچقاچان ئويلىغىنىنىڭ ئەكسىچە ھۆكۈم قىلىشقا توغرا كەلمىگەن قازىكالانغا مىسلىسىز ئېغىر كەلدى. ئۇنى

① سۈرە «نىسا» 58 ـ ئايەت، — ئا.

ئاللىقانداق بىر تەشۋىش — شەرمەندىلەرچە يېڭىلىپ قېلىش تەشۋىشى پاراكەندە قىلىۋەتتى. شۇنداق بولسىمۇ ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن تەتۈرلۈك بىلەن:

— ھەر ھالدا، ئادەم قورقۇتۇپ ئۆگىنىپ قالسىمۇ تەس- تە. لېكىن بۇ كېچە ئەمەس، كوچا ئەمەس ھەم مەن يالغۇزمۇ ئەمەس،... — دېدى يەنە شەيتانلىق ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ.

تەۋپىق ئۇنىڭ "كېچىسى يول تۇسۇپ ئادەم ئۇرۇش" ۋەقەسىگە دارتىملاۋاتقانلىقىنى چۈشەندى. كۆڭلىدە بۇ ئىشنىڭ ھەقىقىي جىنايەتچىلىرىنى تېپىپ چىقىپ بۇنداق ئادەملەرنى ئاخىرقى كوزېرلىرىدىنمۇ مەھرۇم قىلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى ئاندىن ھابۇلھاجىمغا جاۋابەن:

— شۇنداقمۇ؟ ئادەم قورقۇتۇپ ئۆگىنىپ قالسىمۇ تەس دەپ تۇغرا ئېيتتىڭىز، بۇنداق ئادەملەرگە بىزنىڭ ئېيتىدىغىنىمىز: جاناپ، بىز سىز قورقۇتۇپ كەلگەن نادان ئادەملەرگە ئوخشىمايمىز، ھوشىڭىزنى تېپىڭ، دېگەندىن ئىبارەت بولىدۇ. شۇنداقلا سىز دېگەن كېچە نوچىلىرىڭىزنىمۇ تېپىش ئىشىنى قىلىۋاتىمىز، ئۇنىمۇ ھوزۇرىڭىزغا — ئىسلام ئادالىتىگە روبىرو قىلىشىمىز مۇمكىن. بۇ گەپلەرنى شۇ چاغدا قىلىشساق قانداق؟ سىزنىڭ ۋاقتىڭىز قىس ھەقىچان، شۇڭا بالدۇرراق ئىشنى تۈگەتسەك.

ھابۇلھاجىمنىڭ كۆزلىرى چاناقلىرى ئىچىدە يەنە جىددى ھەرىكەتكە كەلدى. لېكىن بۇ قېتىم سۈر ۋە ھەيۋە بىلەن ئەمەس، بىچارىلىك بىلەن چاقنىدى. ئۇ ئاخىرقى كوزىرى بىلەنمۇ كۆزلىگەن مەقسەتكە يېتەلمەي، بوشتىپ كەتتى.

شۇڭا ئۇ دەسلەپ سوراقخانىغا كىرگەندە كۆرسەتكەن ھەيۋىسىدىن بىراقلا ئون گەز چۈشۈپ، چىرايىغا باشقىچە تۈس بەردى. بىر قېشىنىڭ لىكىلدىشىمۇ باشقىچە — سۈلھى تەلەپ قىلىۋاتقاندەك بىلىندى.

— ماڭا نېمە،— دېدى ئۇ تېخىمۇ ياخشىراق جايلىشىپ ئولتۇرىۋالماقچى بولۇۋاتقاندەك مىدىرلاپ ۋە بۇ جەرياندا ئۆزىگە كىلىۋېلىش ئۈچۈن پۇرسەت

يارتىپ، — كەنجى قازاخۇنۇم ئۆزى گۇۋاھ بولغان ئىش قانداق يالغان بولىدۇ، دەپ ئىشىنىپ دېگەن گېپىم – دە، بۇ بولمىسا سۇرۇشتۇرسەك ھەممە ئىش ئايدىڭلىشىدىغۇ ...

بىردىنلا سابىتنىڭ ئۆگەي ئانىسى ئۆزىنى باسالماي يۇكۇنۇپ ئولتۇرغان ئورنىدىن سەل كۆتۈرۈلۈپ دېمىقىنى قاقتى:

— ۋىيەي، بۇ نېمە دېگىنىڭىز، ھاجىم؟ ئەجەپ ئەمدى توغرا- خاتاسىنى ئاڭقىرالماي قاپسىز!؟ ... پاشاخان بۇ ئارقىلىق دەسلەپ كەنجى قازاخۇنۇم، ھابۇلھاجىم ۋە ئۇنىڭ ئارىسىدا بولغان توختامنى ئېسىگە سالماقچى بولغانىدى. بۇ، مەمتىلى تەرەپدارلىرىنىڭ زىيان تارتىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن قىلىنغان غەرەزلىك سۇئىقەستلىك كېلىشىم ئىكەنلىكى ئۆز- ئۆزىدىن ئايان ئەلۋەتتە.

شۇڭا پاشاخاننىڭ تەھدىتلىك دارتىمىلاشلىرى، ئۆزىنىڭ ھوقۇق، ئورنىنىڭ تەشۋىشىدىلا قالغان ھابۇلھاجىمغا باشقىچە تەسىر قىلىپ تاتىرىپ كەتتى. قېشىمۇ ئادەتتىكىدىن تېز- تېز لىكىلداپ كەتتى. ئەگەر بۇ ھازازۇل خوتۇنىنىڭ ئالۋاستىمۇ قورقىدىغان بالا تەككۇر ئاغزى ئېچىلىپ كېتىدىغان بولسا تېخىمۇ رەسۋاچىلىق بولىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئىككىنچى بىر تەشۋىش ھوجۇم قىلماقتىدى. شۇڭا ئۇ دەرھال بىر قارارغا كېلىپ، كەسىپدېشى كەنجى قازاخۇنۇمنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق ئىككى تەشۋىش ئارىلىقىدىن ساق قۇتۇلۇش قارارىغا كەلدى.

— خوتۇن كىشىلىكىڭنى قىلمايراق تۇر، شۇ چاغدىمۇ مەن كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ گېپى بىلەن بۇ ئىشقا ئارىلاشقان، باشقا ئىشنى ئۇقمايمەن. ئاۋۋال دەۋاغا قۇلاق سېلىپ، ھە، ئاندىن يەنە نارازى بولىدىغان تەرەپ بولسا، باشتا سورىغان كەنجى قازاخۇنۇمنى تاپساڭ بولمىدىمۇ؟— دېدى ئۇ سۇر- ھەيۋىسىنى پاشاخانغا كۆرسىتىپ، يەنە تەھدىت ئارىلاش قوشۇپ قويدى، — دەۋانى چىگىلەشتۈرۈپ، ئارقىغا سۆرىگەن بىلەن ئاقىۋەتتە ئۆزەڭ پالە تولەپ قالىدىغان ئىش چىقىدۇ جۇما.

پاشاخاننىڭ قازىكالانغا راسا ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ، دەۋاغا

مەمتىلى ئەپەندى ئارىلىشىپ قالغىنىدىن زۇۋان سۈرەلمىدى. ھەر قانداق سورۇن، ھەر قانداق كاتتا ئادەم ئالدىدىمۇ بىشەملىك بىلەن ۋاتىلداشتىن ئاغزىنى تىيالمايدىغان بۇ خوتۇن نىمىشكىدۇر مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مېھرىۋان، مۇلايىم لاتاپىتى ئالدىدا بۇنداق ئەسكىلىكلەرنى قىلىشقا ئۆزىنى ئاجىز ھېس قىلدى. ئۇ ھەمىشە مەمتىلى ئەپەندىنى كىشىلەرنىڭ ھەممىسى تەرىپلەۋاتقىنىنى ئاڭلايتتى. بۇ كىشىنىڭ ئاغزىدىن چىققان مۇنداقلا بىر ئېغىز گەپنىمۇ خەلق يادلاپ يۈرەتتى. بۇنداق بىر كىشىنىڭ ئالدىدا ھازازۇللۇق قىلىش، جىمى خەلقنىڭ لەنىتىگە قېلىش بىلەن ئوخشاش بولغاچقىمۇ، پەيلىگە ھاي بەردى. يەنە كېلىپ ئۇ يېقىندىن بېرى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئارقىسىدا مىلتىقى بار ئىككى يىگىتنىڭ يۈرگەنلىكىنى كۆرگەنىدى. مىلتىقى بار خەق بۇنداق بىر تۇل خوتۇننى ھەر قاچان ئىتنى ئاتقاندەك ئېتىۋېتەلەيدىغۇ؟ پاشاخان مۇنداق بىر چاتاق دەۋاغا چېتىلىپ قالغىنىغا ئۆكۈنۈشكە باشلىدى. راستىنى ئېيتقاندا ئېرى ئۆلگەندە يۇرت كېچەك ۋە سابىتنىڭ ئۆزىگە بەرگىنىنى ئېلىپ قايتىپ كەتمەكچىدى. ھېچ بولمىغاندىمۇ پۈتۈنسۇرۇك ئۆي- جايىنى تالىشىپ يۈرمەيتى. لېكىن بىر مۇنچە ئادەملەر ئۇنىڭغا ئەقىل ئۆگەتتى. بولۇپمۇ قازاخۇنۇمنىڭ ئۆزى بۇ ئىشنى قوزغاپ قالدى. ئۇ دەسلەپ كۆپرەك مال- مۈلۈككە ئېرىشىش مەقسىتىدىلا كەنجى قازاخۇنۇمغا ئەرز قىلىپ بۇ ئىشنى تېرىپ قويغانىدى.

— خوش، ئەمىسە ئەرزىڭىزنى ئېيتىڭ، — دېدى ھابۇلھاجىم تەۋپىققا قاراپ، ئادەتتىكىچە تەلەپپۇزدا.

مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ تەلەپپۇزىنىڭ ئۆزگىرىپ قالغانلىقىدىن ئۇنىڭ ئەمدى مۇداپىئەگە تەييارلانغانلىقىنى، كۆپ ئۆتمەي چېكىنىشكە يۈز تۇتىدىغانلىقىنى ھايالسىز قىياس قىلدى.

— ئەرزىمىز شۇكى، سابىتنىڭ ئانىسى بۇرۇنلا قازا قىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇ ئاساسەن ھاممىسىنىڭ ئۆيىدە ئۆسكەن. دادىسى ئاخىرقى ئۆمرىدە كېسەلچان بولۇپ، ئۆزىگە قاراشقا بىر جۆرە لازىم بولغانلىقى ئۈچۈن بۇ سىڭلىمىزغا ئۆيلەنگەنىكەن. لېكىن بۇ مەزلۇم ئېرىگە ياخشى قارىمايلا

قالماي، ئۆيدىمۇ كۆپ تۇرمىغان. ئايدا بىر- ئىككى قېتىم بېرىپ قويۇپلا باشقا چاغدا ئاپىسىنىڭ قېشىدا تۇرغان. ھەتتا ئېرى جان ئۈزۈش ئالدىدىمۇ بۇ ئايال مەرھۇمنىڭ قېشىدا ئەمەسكەن. شۇڭا بۇنداق ۋاپاسىز ئايالغا نەچچە ئون يىللىق ئۆيىنى پۈتۈنلەي بېرىش ھەقىقەتەنمۇ ئادالەتسىزلىك بولغان. ھەممىدىن يامىنى مىراسخوردىن بىخەۋەر ئۆيىنى پېچەتلەپ ھۆكۈم چىقىرىلغان. ئاڭلىساق مەرمۇمنىڭ بالىسى يوق ئىدى، شۇڭا بىردىن- بىر مىراسخورى تۇل قالغان جۆرىسى بولىدۇ، دېگەن ئاجايىپ پەتىۋا بارىكەن. زۆرۈر تېپىلسا بىز بۇنى ئىسپاتلايمىز! ئايەتتە شۇنداق دېيىلگەن،— تەۋپىق بىر ئايەتنى ئوقۇدى، ئاندىن ئۇنى تەپسىر قىلىپ،— بۇ دېگەن گەپ: "زۇلۇم قىلىپ يېتىملارنىڭ مال- مۈلۈكىنى يەۋالىدىغانلار شۈبھىسىزكى، قورسىقىغا ئوتنى يەۋالغان بولىدۇ. ئۇلار يېنىپ تۇرغان ئوت(دوزاق) قا كىرىدۇ"[①]،ھاجىم، سىلى ئەھلى ئۆلىما ئادەم بۇنداق ئوتنى يۇتۇۋېلىشتىن قورقىسىزغۇ، دەيمەن! — دەپ قوشۇپ قويدى تەئەددى بىلەن.

— ئەلۋەتتە، كىشىنىڭ رىسقىنى يەيدىغانلاردىن ئەمەسمىز، خۇداغا شۈكرى.

— مېنىڭ ئېرىمنىڭ خىزمىتىدە بولماي، ئۆيۈمگىلا كەتكىنىمنى كىم كۆرۈپتىكەن؟ يالغان!ـ پاشاخان قورقۇپ تۇرۇۋاتسىمۇ يەنە بىر تەرەپتىن تەييارلا نەپتىن قۇرۇق قېلىشنى خالىماي تىرىشىپ باقتى.

— مانا ، بۇنىڭغا گۇۋاھ قېشىمىزدىلا بار، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى سابىتنى كۆرسىتىپ، — مانا بۇ ئۆگەي ئوغلىڭىز، ئۇنىڭ گۇۋاھلىقى راست بولار؟

— بۇنىڭ دادىسى...ۋوي، نېمە دەۋاتقاندىمەن، — پاشاخان ھودۇقۇپ گېپىنى تۈزىتىشكە ئالدىرىدى. ئۇ ھازىر چىڭ تۇرسا پايدا ئالدىدىغانلىقى ياكى بىچارە بولۇۋالسا پايدىسى بولىدىغانلىقىنى ئاڭقىرالماي گاڭگىراپ قالغانىدى، — مەن ئۇ كىشىگە ياتلىق بولغاندىن بېرى بالىسى بارلىقىنى بىلمەيمەن. بۇ

[①] «قۇرئان كەرىم» سۈرە «نىسا»، 10ـ ئايەت، — ئا.

بالىنى كۆرگىنىمىز يوق. گەپ قىلىساڭلارچۇ، — پاشاخانىنىڭ گۇۋاھچىلىرى مەمتىلى ئەپەندىنى كۆرۈپلا ھودۇقۇشقا باشلىغانلىقتىن ۋەدىسى بويىچە يالغان گۇۋاھلىقتىن ئۆتۈشكە جۈرئەت قىلالماي، بىر- بىرىنى بېقىندىشىپ:

— بۇ بالىنى تاغىسى باققان...

— دېمەك، باققىنى تاغىسى، شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق بولسا دادىسى كىم؟ توغرا گۇۋاھلىق بېرىڭلار، ئاللاھ قۇرئانى كەرىمدە شۇنداق بۇيرۇيدۇ: ”... ئادىللىق بىلەن گۇۋاھلىق بېرىڭلار، بىرەر قەۋمگە بولغان ئۆچمەنلىكىڭلار (ئۇلارغا) ئادىل بولماسلىقىڭلارغا سەۋەپ بولمىسۇن، (دۈشمىنىڭلارغا) ئادىل بولۇڭلار، بۇ (يەنى ئۇلارغا ئۆچمەن تۇرۇپ ئادىل بولۇشۇڭلار) تەقۋادارلىققا ئەڭ يېقىندۇر... “[①]. يەنە مۇنۇ ئايەتنىمۇ سىلەرگە ئوقۇتۇپ قوياي، ھەر ھالدا گۇناھتىن يىراق بولۇشۇڭلارغا پايدىسى بولار: ”ئى مۆمىنلەر! خۇدالىق ئۈچۈن گۇۋاھلىق بېرىشتە، ئۆزۈڭلارنىڭ ياكى ئاتا- ئاناڭلارنىڭ ياكى تۇغقانلىرىڭلارنىڭ زىيىنىغا گۇۋاھلىق بېرىشكە توغرا كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئادالەتنى بەرپا قىلىشقا تىرىشىڭلار، (گۇۋاھلىق بېرىلگۈچى) باي بولسا (ئۇنىڭغا رىئايە قىلماستىن) ياكى پېقىر بولسا (ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتماستىن) ھامان ئادىل گۇۋاھ بولۇڭلار،...“[②] — مەمتىلى ئەپەندى مىقتەك قادىلىۋېدى، گۇۋاھچىلارنىڭ پۈتۈن جاسارىتى، نوچىلىقى، ۋەدىسى كۆپۈككە ئايلاندى. ئۇلار ئىنتايىن روھسىز تەمتىرەپ:

— ئۆز دادىسىنىى بىزمۇ تازا بىلەلمىدۇق...

— ئۇنى بىلمىگەن بولساڭلار ھېچقىسى يوق، مەرھۇمنىڭ بالىسى ئەمەسلىكىنى ئېنىق بىلەمسىلەر؟

— ...

— ئېنىق بىلىدىغان بولساڭلا مۇشۇ يەردە قەسەم قىلىسىلەر، ئاندىن ھەممىمىز ھازىرنىڭ ئۆزىدە شورۇق ئازنا مەسچىتكە بارىمىز، بۈگۈن جۈمەگە يىغىلغان بارلىق جامائەت ئالدىدا بۇ ئىشنى ئېيتىمىز. راست- يالغىنى شۇ

[①] «قۇرئانى كەرىم» سۈرە «مائىدە» 8 ـ ئايەت، — ئا.
[②] «قۇرئانى كەرىم»، سۈرە «نىسا» 135 ـ ئايەت، — ئا.

يەردە ئايرىلىدۇ.

— ياق، ياق، بىز ئىنىق بىلمەيمىز، شۇنداققۇ ئاداش؟...

— دېمەك، هازىردىن باشلاپ سىلەرنىڭ گۇۋاهلىق بېرىش سالاھىيىتىڭلار يوق! شۇنداق ئەمەسمۇ قازىھاجىم؟ ئەھۋالنى ئېنىق بىلمىگەن ئادەمنىڭ گۇۋاهلىقى قوبۇل قىلىنامدۇ- قانداق؟

هابۇلهاجىم مەڭدەپ قالدى. بۇنىڭغا جاۋاب بەرمەي قۇتۇلغىلى بولمايتى. جاۋاب بەرسىلا دەۋا ھەل بولغان بولىدۇ. ئۇ كۆزلىرىنى چاپسان- چاپسان ئۇيىنىتىپ، ئۆز ئىناۋىتىنى قوغداپ قېلىش، غالىپ تەرەپكە ئېغىش، يېڭىلگەن تەرەپنى ئىتتىرىۋېتىش قارارىغا كەلدى.

— ئەھۋالنى بىلمىگەن ئادەمنىڭ گۇۋاهلىقى بولمايدۇ! يوقال، شەرىئەتنى ئالداشقا نېمە ھەددىڭ! — دېدى ئۇ ۋارقىراپ، ئەمدى ئۇ ئۆزىنىڭ باشقا يالغانچى ۋە ئالدامچىلار تەرىپىدىن ئالدانغانلىقىنى ئىپادىلەيدىغانغا باھانە تاپقان، كۆڭلىدە ئىناۋىتىنى تۆكمىگەن ئاساستا بۇ چېگىش ئىشتىن قۇتۇلىدىغانلىقىدىن خوش بولدى، — ھۇ، كىسپۇرۇچلار، شەرىئەت قازىسىنى خاتاغا دەسسىتىشكىنىنى!

دەۋانىڭ بىلىنمەيلا ئۆز زىيىنىغا ئايرىلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن پاشاخاننىڭ چىرايى ئۆمچىيىشكە، ياغلىق بىلەن يۈزىنى چۈمكەپ يىغلاشقا باشلىدى.

— ياپ- ياش تۇرۇپ قېرى ئادەمگە تېگىپ، كېسەل كۆرپىسىنىڭ خىزمىتىنى قىلغىنىمنىڭ ھەققى يوقمىكەن! ھۇ ھۇ...

هابولهاجىم چەكسىز دۈشمەنلىك نەزىرىدە مەمتىلى ئەپەندىگە بىلىندۈرمەي يالت ئىتىپ قاراپ قويدى. ئۇ يېڭىلگۈچىلەردە بولىدىغان نەپرەت، قەھرۇ - غەزەپ، ئۆچمەنلىك دەستىدىن يېرىلىپ كەتكۈدەك ھالغا كەلگەنىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئاخىرقى ئۇرۇنۇشلىرنى ئىشقا سېلىش ئۈچۈن، ئايالنىڭ يىغىسىغا مەمتىلى ئەپەندى قانداق ئىنكاس قايتۇرىدىكىن دەپ كۈتۈپ تۇردى ۋە ئاخىرى چىدىماي:

— مەزلۇم كىشىنىڭ نالىسىمۇ يامان،— دېدى تۈلكىلىك بىلەن سالا قىلىپ،— ئايال كىشى دېگەن ئاجىز نېمە، مۇشۇ ئىشقا كەڭچىلىك قىلساق

ساۋاب بولاتتى... — دېدى.

— شۇنداقمۇ؟ بىراق يىغىنىنىڭ ھەممىسى ئاجىزلىقىنىڭ بەلگىسى بولىۋەرمەيدۇ. ئۇ بەزىدە بىر خىل قورال. بولۇپمۇ ئاياللارنىڭ قورالى. قازاجىم، قېنى ئۆزىڭىز ئېيتىپ بېقىڭ، پاشاخان تېخى ياش، يەنە ياتلىق بولۇشى چوقۇم، كۆڭلىنى يېرىم قىلمىسىمۇ بولىدۇ، نا ئۇمىد شەيتان، دېگەن گەپ بارغۇ؟ بىزنىڭچە ئۇنىڭ خىزمىتىگە مەرھۇمدىن قالغان ئىككى قوينى بەرسەك ئارتۇقى بىلەن جاۋاب بەرگەن بولىمىز. باشقا مۈلۈكلەر ئوغۇلغا تەئەللۇق.

— ئۇغۇ شۇنداق، بۇ مەزلۇم قانداق چاغدا ئېرىنىڭ قېشىدا تۇرىتتى، بازاردىن نېرى بارمايدىغان...

پاشاخان ئەسلىدە ھېچنىمىگە ئېرىشەلمەيدىغان بولدۇم دەپ بۇغۇلغانىدى، يەنە ئىككى قوي تېگىپ قالىدىغانلىقى زادىلا خىيالغا كەلمىگەنىدى. شۇڭا خېلى خاتىرجەم بولدى. شۇنداق بولسىمۇ يەنە بىر قېتىم ئۇششۇقلۇق قىلىپ باقماق بولۇپ:

— نېمە؟ ئىككى قوي؟! ئۇ قوي دېگەننى ئۆزۈم باققان ئۇ دېگەن ھازىر ماۋۇ ئۆيدە، ئانام بېقىۋاتىدۇ، — دېدى سەكرەپ.

— شۇنداقمۇ؟ دېمەك سىز ئۇ ئۆيدە تۇرمىغانلىقىڭىز ئۈچۈن قويلارنى ئاچىتىن ئۆلۈپ قالمىسۇن دەپ بۇ يەرگە ئەكىلىپ قويۇپسىز، مەھرى ھەققىڭىزنى ئېلىپ بوپسىز. ئەمدى دەرۋازىدىن يانسىڭىز بولىدىغان بوپتۇ. بىلىشىڭىز كېرەككى، ئىسلام شەرئىتى ئادىل، ھەققانىيەتنى ياقلايدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ، ھاجىم؟

بۇ ئەمەلىيەتتە ھابۇلھاجىمنى ئاخىرىقى قارارنى چىقىرىشقا قىستاش بولۇپ، قارارنىڭ مەزمۇنى بەلگىلەپ قويۇلغانىدى. ئەمدى ھابۇلھاجىمغا شۇ قارارنى ھۆكۈم دەپ ئېلان قىلىشلا قالغانىدى. ئۇ ئىچىدە ئاچچىق ئەلەمنى بىلىندۇرمەي، سالاپەتنى چۆشۈرمىگەن ھالدا مىرزىلارغا يېزىش ئىشارىسى قىلىپ، ھۆكۈمنى ئېلان قىلىشقا باشلىدى.

....

ھابۇلھاجىم تۇنجى قېتىم ئۆز ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا ھۆكۈم چىقىرىپ

ئۆلتۈرگىنى ئۈچۈن چەكسىز خورلۇق ھېس قىلدى.

غالىپ كەلگەن دەۋاگەرلەر ئۇزاپ چىقىۋاتىچە مەمنۇنىيەت بىلەن ئۆز خىياللىرىغا بەنت بولدى. مەمتىلى ئەپەندى بىر شاگىرتىنى غەمدىن خالاس قىلغىنى، بۇنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئىجابىي تەسىرىنى ئويلاپ يېنىكلەشكەندەك بولدى. سابىت بولسا قايتىپ بېرىپلا بۇ خۇشاللىقنى گۈلزادىگە يەتكۈزىمەن، ئۇمۇ خوشال بولسۇن دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

*

**

بۇ چاغدا پاشاخان تېخىچە دادخاھتا — ھابۇلھاجىم ھوزۇرىدا مىشىلداپ ۋە ۋىتىلداپ ئولتۇراتتى.

ھابۇلھاجىم پۈتۈكچى مىرزىلارنى چىقىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلىپ، پاشاخانغا ھاي بېرىشكە باشلىدى. ئەسلىدە ئۇ بۇ ئايالنى بىر ۋاقىراش بىلەن ھەيدەپ چىقارسىمۇ بولاتتى، بىراق ئۇنىڭ تەۋپىقتە بولغان ئۆچمەنلىكى ئۇنى بۇ ئايالدىن پايدىلىنىشقا ئۈندىدى. تېخىمۇ يامان يېرى ئەگەر بۇ ئايالنىڭ سەپرايى قوزغىلىپ قالسا ئارىدا تۈزۈلگەن سۇيىقەستلىك پىلانلارنى دەۋەتسە تېخىمۇ چوڭ رەسۋاچىلىققا قالاتتى. شۇڭا:

— مەنمۇ ئوسال بولدۇمغۇ؟ لېكىن نېمە ئامال؟ ئۇنىڭ ئارقىسىدا ھېلىقى ئىككى سالىكى تۇرسا، بىر نېمە دېگىلى بولمىدى- دە! شۇڭلاشقا بۇنداق ناساراچە ئوقۇغانىنى كۆرسەم تۈكۈم تەتۈر ئۆرلىدۇ. مەيلى، ئۇكام، ئاينىڭ ئون بەشى قاراڭغۇ، ئون بەشى يورۇق، شىڭ دۇبەن جانابلىرىنىڭ بېشى ئېسەن بولسا، بۇنداق ”جەدىت“ لەرنىڭ بارار يېرى سامانلىق بولماي قالمايدۇ. شۇ چاغدا يەنە بۇنىڭ ئۆزىنى يېڭىباشتىن سورىساق، يەنە ئۆزىمىزنىڭ ئىشى ئەمەسمۇ!_ ھابۇلھاجىم كۆزلىرىنى ئۈزلۈكسىز مىدىرلىتىپ پاشاخاننى كۈزەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدە دەسلەپكى سۇر يوق، كۈلكە يېغىپ تۇراتتى، — ساڭا راست ئۇۋال بولدى. قۇرئاندىمۇ ئېيتىلغان: ”زۇلۇمغا ئۇچرىغۇچى كىشى ئىنتىقام ئالسا ئۇنى ئەيىبلەشكە بولمايدۇ“ دەپ، مەن سېنى خېلى جىگىرى بار ئايال كۆرىمەن، بولمىسا ساڭا بۇ ئەقىلنى ئۆگەتمەيتتىم. ئۈچ ئال، قاراپ

تۇرۇپ شۇنچە بايلىقتىن قۇرۇق قالدۇرغان ئادەمدىن نېمىشقا ئۆچ ئالمايتتىڭ؟ بۇ دېگەن ھەق ئىش. رازى بولدىغانلا بولساڭ يولىنى ئۆزەم توغرىلايمەن، قانداق؟

— سىز ماڭا يامان يول كۆرسىتەمتىڭىز، سىز نېمە دېسىڭىز شۇ.

— ھەببەللى، ئەمىسە بىر پۇرسەتنى تېپىپ ھېلىقى ئەپەندىڭ بىلەن ياخشى- خوپ بولىۋال يەنى مەسىلەن: قازىكالاننىڭچە بولسا ماڭا ھېچنىمە تەگمەيتتى، سىزنىڭ ياخشىلىقىڭىز بىلەن ئىككى قويغا ئىگە بولدۇم، دېگەندەك گەپلەرنى قىل؛ ھەم شۇندىن باشلاپ كۆرسەڭلا سالام قىلىشنى ئۇنۇتما قالدىسىنى كېيىن دېيىشىمىز، — ھابۇلھاجىمنىڭ كۆزلىرىدە شەيتانلارچە نۇر جىلۋە قىلدى.

پاشاخان يوشۇرۇن ئۈمىد بىلەن تەسەللى تېپىپ قايتىپ چىقتى.

يىگىرمە بىرىنچى باب

بىر تەۋەككۇلچىلىك قىلماي ھوقۇققا ئېرىشكىلى بولمىغاندەك، باي بولغىلىمۇ بولمايدۇ. تەۋەككۇلچىلىك قىلساڭ خەق سېنى ساراڭ دەيدۇ. مېنىڭچە بىر جۇڭگولۇقتا ئازدۇر-كۆپتۇر ساراڭلارچە روھىي كەيپىيات بولۇشى كېرەك، ئاندىن بۇ مىللەتنى قۇتۇلدۇرۇۋالغىلى بولىدۇ. بولمىسا ھىندىئانلارغا ئوخشاش كۈندىن-كۈنگە خاراپلىققا قاراپ ماڭىمىز.

— بەي ياڭ: "رەزىل جۇڭگولۇقلار"

1

دۈشمەنىنىڭ كاشىلىسى تۈگەپ كەتمىدى. ئۇلار يەنىلا كېچىلەردە ئادەم ئۆلتۈرەتتى. ئوقۇغۇچىلارغا تاش ئېتىشمۇ ئاندا- ساندا كۆرۈلەتتى. گەپ- چۆچەكلەرمۇ شۇنىڭغا مۇناسىپ ئەلنى كېزىپ يۈرەتتى. ئوقۇغۇچىلارنى ھەممە ئىشنىڭ جىنايەتكارى دەپ خۇلاسە قىلىشاتتى.

— ئۇستازى ناچار ئادەم بولغاندىكىن، ئۇنىڭ شاگىرتلىرىدىن نېمىنى كۈتىسەن؟ — دېيىشەتتى ئۇلار ئەپ پۇرسەت تاپسىلا. بويامەتتىكى مۇھەممەد ئىمام، تەختىھوندىكى مۇھەممەد جاڭگال، شورۇقتىكى كەنجى قازاخۇنۇم قاتارلىق ئادەملەر ھەمتاۋاقلىرى ئالدىدا غەيۋەتنى قىلىپ- قىلىپ، سىرتتا ئاق ھەم ساق بولۇۋالاتتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى سۆخەنچىلەر جەمئىيەتكە ياياتتى.

پىتنىنىڭ ئۆلگىيىشى بىلەن پۇرسەت كەلدى دەپ بىلىپ ئۇلار ئۆزلىرىمۇ ئوتتۇرىغا چىقىشقا باشلاشتى.

— مەمتىلى ئەپەندىنى ناھايىتى خوتۇنپەز نېمە دەيدىغۇ؟

— ئەمسە. شۇڭا بويتاق يۈرىدۇ ـ دە.

— ئۇنى بەگنىڭ ئۆيىگە تولا بارىدۇ دېگەن گەپلەر قانداق گەپكەن؟

— كۆرگەن ئادەم بار!

— خۇدايا خۇداۋەندە كېرىم، پاناھىڭدا ساقلا!

— ...

مەمتىلى ئەپەندى، بەگ بىلەن دۈشمەنلەشتۈرۈشنى مەقسەت قىلىپ توقۇپ چىقىرىلغان گەپلەرنى ئاڭلاپ چىداپ تۇرالمىدى. ئۇ كېچە قاراقچىلىرىنى تازىلاپ، خەلققە كىمنىڭ ھەقىقىي جىنايەتچىلەر ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ قويۇشقا نىيەت قىلدى. ئۇ ئاخىرىقى قېتىم ئاكىسىغا شۇنداق ۋەدە قىلغان، كېيىن ھابۇلھاجىمنىڭ تىكىنى بار گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئۆز- ئۆزىگە شۇنداق ۋەدە قىلغان، ھابۇلھاجىم ئالدىدا بۇنى ھەتتا جاكالاپمۇ قويغانىدى. كەنتلەردە ئېلىپ بېرىلىۋاتقان مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىش ئۈچۈنمۇ بۇ پۈتلىكاشاڭنى تازىلىۋەتمەي بولمايتتى.

ئۇ بۇ ئىشنى نېمىتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇنغا مەسلىھەت سالدى. ئىككى يىگىت ئىلگىرى يۈز بەرگەن ۋەقەلەر ھەققىدە سوراپ بىلىۋالغاندىن كېيىن خۇددى تەجرىبىلىك رازۋېدچىكلاردەك، بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىشنى ئۆزلىرىگە تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. مەمتىلى ئەپەندى ئەڭ يېقىن پۇرسەتتە بۇ ئىشنى ئورۇنداپ بولۇشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ئەسكەرتىپ، ئۇلارنىڭ مەيلىگە قوشۇلدى.

جەڭچىلەر ۋەزىپە تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن ئوقۇغۇچىلار ئىچىدىن چەبدەس، شوخ، قاۋۇل، يىگىتلەرنى تاللىدى ۋە ئۇلارغا نېمىلەر قىلىش ھەققىدە كۆرسەتمە بېرىپ، كېچىلىرى يوشۇرۇن ھەرىكەت باشلىۋېتىشتى. ئۇلار ئاتۇشقا كەلگەندىن كېيىنكى بىۋاستە تەسىراتى ۋە ئاڭلاشلىرىدىن شۇنى ھېس قىلغانكى، ھەر قانداق جېدەل ماجرانىڭ بىر تەرىپىدە بازارلىقلار بولاتتى. شۇڭا

بۇ قېتىممۇ كېچىسى يول توسۇپ يۈرگەنلەر بازار لۈكچەكلىرى بولۇش ئېھتىمالى چوڭ ئىدى. ئۇلار بازارنىڭ ئەتراپىدىكى يېزىلار بىلەن تۇتىشىدىغان يوللارنىڭ دوقمۇشلىرىغا مۆكۈنۈپ يېتىشتى.

*

**

ئىزچىلار ئەتىرىدىنىڭ ئەزالىرى مەشھەدتىن چىقىپ، ئۆستەڭنى ياقىلاپ ئازغان تەرەپكە ماڭغان كالتە چاپانلىق بەش كىشىدىن شۈبھىلىنىپ، ئۇلارغا مەلۇم بىر ئارىلىق ئەگىشىپ بېقىشنى توغرا تاپتى. چۈنكى، ئاتۇشتا ئۇقۇغۇچىلاردىن باشقا كالتە چاپان كېيىدىغانلار بولمىغاچقا ئاسانلا دىققەتنى تارتاتتى. ئەمما ئۇلار ئىزچىلار ئەمەس، ناتونۇش ئىدى.

يېڭى چىققان ئاي كۆك ئاسماندا تەنها ئۈزەتتى. ئۇنى توسىۋالىدىغان نە بۇلۇت، نە تۇمان يوق ئىدى. يۇلتۇزلارمۇ روشەن چاقناپ تۇراتتى. ئىزچىلار ناتونۇش كالتە چاپانلارغا ئېرىقنىڭ ئۇ تەرىپىدىن — دەرەخلەرنىڭ دالدىسىدىن مېڭىپ ئەگىشەتتى. بەش يوچۇن ئادەم ئازغان كوچىلىرىدا مەلۇملۇق بايلارنىڭ، ئابرويلۇق شەخسلەرنىڭ دەرۋازىلىرى ئالدىدا تىمىسقىلاپ يۈرۈشتى. ئۇلار بىر يوغان دەرۋازا ئالدىدا خېلى ئۇزاق تۇرۇپ قېلىشتى. ئىچىدىكىلەرنىڭ ئۇخلىمىغانلىقى بىلىنەتتى: باراڭ ئاستىدىكى سۇپىدىن خېلى كۆپ ئادەمنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى، پىشايۋان يورۇق ئىدى. دېمەك ئۇ يەردە بىر مەشرەپ ياكى چوڭ مېھماندارچىلىق بولىۋاتقاندەك ئىدى.

بەش كۆلەڭگە بۇ دەرۋازا ئالدىدا بىر ئاز گۇڭگۇلدىشىپ توختاشتى. ئاندىن بىرسى توپتىن چىقىپ ھويلىغا كىرىش ئۈچۈن ھويلا تېمىنىڭ ئەپلىكراق يېرىنى ئىزدەپ تام ياقىلاپ يۈردى، سۇڭگۇچلارغىمۇ تۇمشۇقىنى تىقتى، ئاخىرى بىر يەردىن چىتنى قايرىپ كىرىپ كەتتى. ئىزچىلاردىنمۇ بىرسى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەتكەنىدى.

بىر ھازادىن كېيىن ئىزچى ئۆز توپىدىكىلەر يوشۇرۇنغان جايغا كېلىپ، گورۇپپا مەسئۇلى يارمۇھەممەدكە ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى:

— بۇ نېمىلەر تونۇشتەكلا قىلىدۇ، تازا بىلەلمىدىم.

— ئوغرىدەك قىلامدۇ؟ — سورىدى يارمۇھەممەد.

— ياق بىردەم ھويلىنى تىڭشاپ باغدىكى تال بارىڭى تېگىدە ياتتى، بىرسى قويدىن بىرنى باققا سۆرەپ بوغۇزلىغىلى تۇرغانتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ قايتىپ چىقتى، مەنمۇ يېنىپ چىقتىم. ئۆيدىكىلەر باراۋەت قىلىۋاتسا كېرەك، قوينى ئەمدى سويدى، ئولتۇرىشى خېلى ئۇزاققا كېتىدىغاندەك...

— ھەرھالدا بۇ يەردە بىر چاتاق چىقىشى چوقۇم، بىرىڭلار بېرىپ نىمىتۇللاكاملارنى باشلاپ كەلسەڭلار بوپتىكەن، بۇلارغا بىزنىڭ كۈچىمىز يەتمەي قالمىسۇن، يەنە، — دېدى يارمۇھەممەد ۋە بىر ئىزچىگە ئىشارەت قىلىۋىدى، ئۇ دەرھال مۈشۈكتەك چاققانلىق بىلەن ئېرىقنىڭ ئىچىدىن يۈرۈپ كەتتى.

نىمىتۇللاھ بىلەن مەڭلىكاخۇن يېتىپ كەلگەندىن كېيىن بايقالغان ئەھۋالنى ئۇنىڭغا ئېيتىشتى. ئىككى جەڭچى ئۆزىنىڭ تەجرىبىلىرىگە تايىنىپ شۇنداق خۇلاسىگە كەلدى: بۇلار ئوغرى بولىشى كېرەك، شۇڭا ساپلا بايلارنىڭ ئۆيىگە دىققەت قىپتۇ؛ ئاخىرى بۇ ئۆينى تاللاپتۇ؛ ئەمدى باراۋەت ئاخىرلاشقاندا، ئۆي ئىگىلىرى ئۇخلىغاندا ئۆيگە تەگسە كېرەك. ئىككىنچى ئېھتىمال: ئۆيدىكى مېھمانلاردىن بىرەسى نىشان قىلىنغان بولسىمۇ، سورۇننىڭ تارقىشىنى كۈتىدۇ، ئاندىن قول سالىدۇ.

ئۇلار نامەلۇم كالتە چاپانلىقلارنى كۆزىتىپ يېتىشقاندا ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرى دەرۋازىنىڭ ئۇدۇلىدىكى ئېرىققا بېرىپ يېتىۋالدى. قالغان تۆرتى قاتار بولۇشتى ۋە تەختىھون تەرەپكە قاراپ ماڭدى. بۇ ۋەقە يەنە بىر چۈشىنىكسىزلىكنى كەلتۈرۈپ چىقارغاندى، تېخىمۇ قىزىق بىر ئىش يۈز بەردى، بىرى ناخشا باشلىدى:

— بىز ئىزچىلارمىز، پۇت- قوللارىمىز،
كۆز دىماقىمىز، ھەر يېرىمىز ساغلام!
...
كېچە جىملىقىدا ئۇلار ئوقۇغان ”ئىزچىلار مارشى“ يىراق-يىراقلارغا

كەتتى. تەختىھونىنىڭ ئارقىسىدا قارىيىپ كۆرۈنىۋاتقان تاغدىن ئەكىس سادا قايتتى.

ئىزچىلار تېخىمۇ ھەيرەتكە چۈشتى ۋە ئۇلارنىڭ ناخشىنى ئىنتايىن ناچار ئوقۇشلىرىدىن ئىزچىلار ئەمەسلىكىنى مۇقىملاشتۇردى ۋە نەچچە ۋاقىتتىن بېرى يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى سالاھىيىتىگە كىرىۋېلىپ كېچىلىرى ۋەقە تۇغدۇرغان دۈشمەننىڭ مانا شۇلار ئىكەنلىكى ياكى شۇلارنىڭ بىر گورۇپپىسى ئىكەنلىكى ئېنىق بولغانىدى. ئەمدى ئۇلارنىڭ ئادەتتىكى ئوغرى ئەمەسلىكىنى بىلگەندىن كېيىن ئىزچىلار نېمە قىلىمىز دېگەندەك ئىككى جەڭچىگە قارىدى. جەڭچىلەرمۇ ساختا ئىزچىلارنىڭ زادى نېمە قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلمەيتى، شۇنداق بولسىمۇ خۇددى شۇلارنىڭ ئۇسۇلى بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇش قىلدى: بىرىنى شۇ يەردە قالدۇرۇپ، باشقىلارنىڭ ھەممىسى كەتكەنلەرنىڭ ئىزىغا چۈشتى.

ساختا ئىزچىلار تەختىھوندىكى مۇھەممەد جاڭجالنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كېتىشتى. ئىزچىلاردىن بىرى مايمۇندەك چەبدەسلىك بىلەن دەرەخلەرگە يامىشىپ، ئۆگزىگە چىقىپ كەتتى، باشقىلار يول بويىدا ئېرىق ئىچىدە يوشۇرۇنۇپ ياتتى.

*

**

ئالاھەزەل ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن تۆرت كۆلەڭگە مۇھەممەد جاڭجالنىڭ ئۆيىدىن شىركەيىپ بولغاندەك سەندىرەكلەپ چىقىپ كېلىشتى. مېھمان بىلەن ساھىپخان ئارىسىدا بولىۋاتقان سۆزلەردىن ئۇلارنىڭ مەستلىكى بىلىنەتتى. دېمەك ئۇلار كونا بەڭگى مۇھەممەد جاڭجالنىڭ ئۆيىدە پۇخادىن چىققۇدەك چېكىشكەنلىكى مەلۇم بولۇپ تۇراتتى. ئۇلار كەيىپلىكتىن دەلدەڭشىپ مۇھەممەد جاڭجالنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ئازغانغا قاراپ ماڭدى.

ئەتراپ جىمجىت ئۇلارنىڭ ئاياغ تېۋىشى تولىمۇ ئېنىق ئاڭلىناتتى. ئەتراپتا ئاللىنىمە ۋىشىلدىغاندەك بىلىنەتتى. ئاللىقانداق ئېغىر ئەمما پەس سادالار ئاتمۇسفېراغا سىڭىپ قالغاندەك ھوھۇلداپ، قۇلاقلارنى شىڭتايتىپ

تىڭشاشقا مەجبۇر قىلاتتى.

ئۇلار ئازغاندىكى ھېلىقى ئۆي ئالدىغا يەنە كېلىشتى، ئۇ يەردە قالدۇرۇپ كەتكەن ئادىمى ئۇلارغا ئەھتىيات بىلەن يېقىنلىشىپ:

— سەل بالدۇرراق كەلسەڭلار بولماسمىدۇ! كېتىپ قالدى،... ھەممىسى... — دەپ شىۋىرلىدى.

ئەمما شۇ چاغدا دەرۋازا تەرەپتىن سۆزلەشكەن ئاۋاز ئاڭلاندى، دېمەك ئەڭ ئاخىرقى ئەتىۋارلىق ئىككى مېھمان ئەمدى ئۇزاپ چىقىۋاتاتتى. بۇنىڭدىن خېلى روھى كۆتۈرۈلگەندەك ھېلىقىلارنىڭ بىرى خېلى ئۈنلۈك قىلىپ:

— ئۇۋلىرىمىزنىڭ ھەممىسى كېتىپ قاپتۇ. مۇنۇ ئىككىسىنى ھەممىگە تاۋاپ قىلىپ راسا سالايلى ـ دە، يوقىلايلى، بولۇڭلار! — دېدى.

ھايت- ھۇيت دېگۈچىلا "ئىزچىلار" مېھمان بىلەن ساھىپخان ئۈستىگە بېسىپ كەلدى.

ئۇلار ئاللا- توۋا تولاپلا قالدى، ئەمما ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن قېچىپ كىرىپ دەرۋازىنى تاقىۋېلىشقا قادىر بولالماي تاياق- پەشۋا ئاستىدا قالدى. قىيا- چىيانى ئاڭلاپ، ئۆي يىغىشتۇرۇۋاتقان خوتۇنلار "ئەيىۋەننىاس" قىچقىرىپ، ئۇزلىرىنى ئۇرۇپ يۈگرەپ چىقىشتى.

— ۋاي، ئادەم ئۆلدى! ھۇ، بېشىڭنى يەيدىغان، ناسارانىڭ پوقىنى يىگەن (جەدىت) لەر!...

— يېتەر، جېنىڭنى ئېلىشە! — دېدى بىرى كوماندا بەرگەندەك ۋە ئۆزى ئاۋال قاچاي دەپ تۇراتتى، كوچىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىن ۋە تۆۋەن تەرىپىدىن ئىزچىلار ئۇلارغا قاراپ بېسىپ كەلدى ۋە قەھرى بىلەن ۋارقىرىدى:

— قىمارلاشما! بولمىسا ئوق چىقىرىمەن! — دېدى نىمىتۇللاھ.

لۈكچەكلەر مەڭدەپ قالدى. قاچاي دېسە كوچىنىڭ ئىككى ئۇچى ئىزچىلار تەرىپىدىن قورشىۋېلىنغان، كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدا ئۆيلەر، ئېگىز پەخشى تاملار بولغاچقا قېچىشنىڭ ئامالى يوق ئىدى. ئۇلار مەڭدەپ قالغان پۇرسەتتە ئۇلارنىڭ ھېلىقى باشلىقى ئاشۇ باراۋەت بولغان ھويلىغا ئۆزىنى ئاتتى. بوسۇغىدا يىقىلىپ ياتقانلارغا پۇتلىشىپ سەندىرەكلەپ ھويلىنىڭ

ئورتتۇرىسىغىچە بارىدىۇ، ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىپ، بىر تار ئىشىك بىلەن باققا كىرىپ كەتتى.

كوچىدىكىلەر بىر پەس ئېلىشتى، لۈكچەكلەر سان جەھەتتىن ئاز، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوغرىلاردا بولىدىغان يۈرىكى پوك- پوكلۇق بولغاچقا، قارشى تەرەپ بىلەن تەڭ كېلەلمىدى.

باغ ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەتكەننىڭ كەينىدىن ئىز بېسىپ قوغلاپ كىرگەن مەڭلىكاخۇن قاچقۇننى باغدا يوقىتىپ قويدى. ئەنجۈر ۋە تال باراڭلار ئاستىغا زەڭ سېلىپ ھۇشيارلىق بىلەن قاراپ تۇراتتى، قاچقۇننىڭ گەۋدىسى باغنىڭ ئارقا تېمى ئۈستىدە لىپ قىلىپلا پەيدا بولۇپ قالدى. ئارىلىق يىراق، ئۇنىڭ ئۈستىگە باغنىڭ ئىچىدىكى مېۋە دەرەخلىرىنى ئارىلاپ بارغىچە ئۇ بىمالال قېچىپ كېتەلەيتتى. شۇڭا جەڭچى قاچقۇن تامدىن ئارتىلاي دەپ تۇرغاندا ئۇنىڭغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتتى. بىراق تەپكىنىڭ بېسىلىشى بىلەن ئۇنىڭ ئۇ تەرەپكە سەكرىشى بىرلا ۋاقىتتا بولۇپ، ئوق بايا ئۇ تۇرغان بوشلۇقتىن، باغ تېمىنىڭ يېرىم مېتىرچە ئۈستىدىن قىپ- قىزىل ئىز قالدۇرۇپ ئۇچۇپ كەتتى.

— مەڭلىكاخۇن ، قېنى سەن؟ — دېدى نىمىتۇللا ئۇنى چاقىرىپ،— بولدى قوي، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسىنى تۇتتۇق، بۇلار ئەتىگىچە قېچىپ كەتكۈچىنىڭ كىملىكىنى ئېيتىپ بېرىدۇ. كەل بىز ماۋۇ تاياق يېگەنلەرنى ئۆيگە ئەكىرىپ ياتقۇزۇپ قويايلى.

نىمىتۇللا مەڭلىكاخۇننىڭ ئارقىسىدىن دەرۋازا ئالدىغا چىققاندا ئوقۇغۇچىلار لۈكچەكلەرنى باغلاپ ئوتتۇرىغا ئېلىپ تۇرىشاتتى. جەڭچىلەر ئىنجىقلاپ ياتقانلارنى يۆلەشكە باشلىدى. ئاياللار ھېلىلا بولۇپ ئۆتكەن ئالا توپىلاڭدىن ئېسەنكىرەپ بىردەم جىم بولۇشقان بولسىمۇ، ئەمدى يەنە قىيا-چىيا قىلىشقا باشلىغانىدى.

— ۋايەي، نېمە كۆرگۈلۈك بۇ! بۇ تالىپچاقلارنىڭ دەستىدىن خاتىرجەم كۈن كۆرگىلىمۇ بولمايدىغان بولدىغۇ!... — دەپ ۋايسايتتى ئايال خوجايىن.

— ئاغزىڭىزغا بېقىپ سۆزلەڭ، لۈكچەكلەرنى تۇتقانلار ”تالىپچاقلار“ مۇ،

ياكى ”تالىپچاقلار“ نى باشقىلار تۇتىۋالدىمۇ؟ كۆرۈپ قويۇڭ،— دېدى نىمىتۇللا ۋە ئوقۇغۇچىلارغا لۇكچەكلەرنى ئۆيگە ئېلىپ كىرىشنى بۇيرىدى.

لۇكچەكلەر ئېلىپ كىرىلگەندىن كېيىن ئۆي ئىگىلىرىنى ئوبدانراق كۆرۈۋالسۇن دەپ ئۇلارنىڭ بېشىنى مەجبۇرى يۇقىرى كۆتۈرۈشتى.

— كۆرۈۋېلىڭلار، ئوبدانراق كۆرۈپ قويۇڭلار، ھەممە ئىشنى قىلىپ، ئارقىدىن ئەيىپنى بىزگە دۆڭگەۋاتقان بۇزۇقلار مانا!

— تۇۋا! ماۋۇ ھېلىقى مەشھەتتىكى...نىڭ ئوغلىغۇ!؟ ... — ساھىپخانلار لۇكچەكلەرنى تونىغىلى باشلىدى،— ھۇ، زىدى پەس بۇزۇق! چېكىشىڭ بەڭ بولغاندىكىن ھەقاسىڭدىن ھەر قانداق بالا يانىدۇ - دە! خۇدا جاجاڭنى بەرگۈرلەر!

— قالغان تاماشانى ئەتە ئەسسۇلتاندا كۆرۈڭلار، — دېدى مەڭلىكاخۇن ۋە يولداشلىرىغا مېڭىشنى ئىشارەت قىلدى.

ئەمدىلا ئەسلىرىگە كېلىشكەن ساھىپخانلار ئۇلارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ چىڭ تۇتتى، قاتتىق ئىلتىماس قىلىپ ئىشىككىچە بىللە چىقتى. ئەمما چاقىرىلمىغان مېھمانلار ئۆزرە ئېيتىپ كەتتى.

— ئەگەر بۇ ئەبگالار ئىقرار قىلمىسا، ھېلىقى مۇھەممەد جاڭجال دېگەن خام قاپاقتىن سۈرۈشتۈرسەك قېچىپ كەتكەننىڭ كىملىكى ئايدىڭلىشىدۇ، — دېدى مەڭلىكاخۇن كېتىۋېتىپ.

2

ئەتىسى پېشىم نامىزى ئۇچۇن ھەزرەت سۇلتان جامەسىگە يىغىلغان خالايىققا كېچە تۇتۇلغان لۇكچەكلەر كۆرسىتىلمەكچى ئىدى. ئالدى بىلەن ئۇلار سوراق قىلىنىپ قېچىپ كەتكۈچىنىڭ خېلىل راخمان ئىكەنلىكى ئىگىلەندى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇنى تۇتۇپ كېلىشتىن ئىلگىرى، سەۋەنلىكتىن ساقلىنىش ئۇچۇن مەمتىلى ئەپەندى مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن ئاخشام زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىلاردىن ھال سورىغاچ، مۇھەممەد

جاڭجالنىڭكىگە بىرىپ يەنە بىر مەرتە سۈرۈشتۈرۈپ كۆرۈشنى زۆرۈر ھېسابلىغانىدى.

مۇھەممەد جاڭجال تولىمۇ ئەسكى، ئاتىقى چىققان ئۇششۇق ئادەم بولغاچقا ئەسكەرلەر بىلەن بىللە كىرگەن تەۋپىقنى تولىمۇ سوغۇق قارشى ئالدى.

— ئالدىڭىزغا ئاخشامقى ئۆلۈپەتلىرىڭىزنىڭ كىملەر ئىكەنلىكىنى سۈرۈشتۈرگىلى كەلدۇق، — دېدى تەۋپىق ئۆزىگە خاس ۋەزمىن ئاھاڭدا.

— كىم بىلەن ئۇلپەتلەشسەم ئۆزۈمنىڭ ئىشى!

مۇھەممەد جاڭجال تەتۈرلۈك قىلدى.

— ۋارقىرىشىڭنى قويۇپ، سورىغانغا جاۋاب بەر! جېنىڭدىن تويدۇڭمۇ يا؟

— دېدى نىمۇتۇللا مىلتىقىنى مۈرىسىدىن ئېلىۋاتقاچ.

— نېمە بوپتۇ؟ كىم بىلەن ئۇلپەت بولۇپ نېمە قىپتىكەنمىز؟...

— نېمە قىلىشقان بولسىڭىز ھېساب- كىتابنى كېيىن قىلىشىمىز، ھازىر ئۇلپەتلىرىڭىزنىڭ كىملىكىنى ئېيتىپ بەرسىڭىزلا بولىدۇ.

— نېمە؟ گۇناھ قىلغان بولسام تۇۋا قىلاي...

— شۇنداقمۇ؟ بولىدۇ، بۇ گۇناھلارنى قايتا سادىر قىلماڭ، بىزمۇ تەگىمەيلى، ئەمدى سىزگە ئوخشاش تۇۋا قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۇلپەتلىرىڭىز بىلەن كۆرۈشمىسەك بولمايدۇ.

— خېلىل راخمان دېگەن ئاداش ئۈچ- تۆت ياش بالىنى باشلاپ كەپتىكەن، ئىسمىنى تازا ئەسلىيەلمەي قالدىم ، ئىلگىرى ئارىلىشىپ باقمىغان نېمىلەر دېدى.

— شۇنداقمۇ؟ دېمەك، سىز ئۇلارنىڭ ئىسمىنى بىلمەيسىز؟ خېلىل راخمان بىلەر؟ ھە، ئۇنداق بولسا قالغانلىرىنى خېلىل راخماننىڭ ئۆزىدىن سۈرۈشتە قىلايلى. بىز سىزگە ئىشىنىمىز، سىزمۇ لەۋزىڭىزدە تۇرۇڭ ئىلگىرى ئۆيىڭىزگە كېلىپ ئۇلپەت بولۇشىدىغانلاردىن يەنە كىملەر با؟ مەسىلەن خېلىل راخمان بىلەن باشقا چوڭراقلار كەلمەمتى؟

— ياق، ياق، خۇدا تۇرۇپتۇ، مەن بىرىنچى قېتىم ئازدىم. ئىلگىرى...

— شۈنداقمۇ؟ بوپتۇ، ئەمما ئىشەنچىمىزنى يەردە قويماڭ، ئەگەر مۇشۇنداق ناشايان ئىشلارنى قايتا سادىر قىلىپ قالىدىغان بولسىڭىز، رەنجىمىسىڭىز بولىدۇ.

مۇھەممەد جاڭجال خوشامەت بىلەن ئۇلارنى داستىخانغا زورلاپ باققان بولسىمۇ، مەمتىلى ئەپەندى سىلىق رەت قىلىپ قايتىپ چىقتى.

ئۇلار مەشھەدكە قايتىپ كېلىپلا خېلىل راخمانى تۇتماقچى بولۇۋىدى، ئۇنىڭ ئىز- دېرىكىنى ئالالمىدى. ئەمما بۇ خېلىل راخماننىڭ تەشكىللىگەن ئىشى بولىشى ناتايىن ئىدى. خېلىل راخماننىڭ مۇناسىۋەتلىرى ھەققىدە ئىككى خىل ئىنكاس ئوتتۇرىغا چىقتى: بىرلىرى ئۇ ھابۇلھاجىمغا يېقىن ئىدى، دېيىشتى؛ يەنە بەزىلەر توختى زۇنۇن بىلەن بىر ئىشى باردەك قىلغان دەپ پەرەز قىلدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ مۇتىئەسسىپ كۇچلەرنىڭ ئىشىمۇ ياكى جاسۇسلارنىڭ ئىشىمۇ، دېگەن مەسىلە ئايدىڭ بولمىدى. شۇنىڭ بىلەن قالغان لۈكچەكلەرنى پىشىم نامىزىغا يىغىلغان جامائەت ئالدىغا ھەيدەپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە قىلمىشلىرىنى سۆزلەتتى. ئۇلار ئوقۇغۇچىلارنىڭ يېڭىچە، ناخشىلىرىنى قانداق ئۇگىنىۋالغانلىقىنى، ئاندىن كىم- كىملەرنى ئۇرغانلىقلىرىنى خەلقى- ئالەم ئالدىدا ئىقرار قىلىشتى. ھەمدە نامازخانلارنى ”ئىنساۋىمىزغا دۇئا قىلىپ بەرسەڭلار، تۈزەلسەك“ دەپ تەسىرلەندۈردى. نامازخانلار مەمتىلى ئەپەندىگە قاراپ، تەرەپ ـ تەرەپتىن سالا قىلىپ:

— ئەپەندىم، ئۆزلىرى دۇئا قىلىپ بەرسىلە.

— كۆپچىلىك بۇلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتتى. ياش بالىلاركەن، ۋەدە قىلدى، تۈزۈلۈپ كېتىدۇ، بىز ئۆتتۇق، سىلىمۇ ئۆتسىلە...

— قېنى ئامىن دەڭا، ئەپەندىم، كۆپنىڭ رايى، كۆپنىڭ كۆڭلى!..— دېيىشىپ كەتتى.

كۆپچىلىك تەۋپىقىنىڭ جاۋابىنى كۈتۈپ جىم بولۇشقان پۇرسەتتە كۆل بويىدىكى سۆگەت سايىسىدا تۇرغان راخمان ساراڭ ئوقۇۋاتقان ئالاجوقى ناخشا ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىدى:

— بىزنى ۋەيران دېگەنلەر ئۆزى ۋەيران ئەمەسمۇ.

......

يېتىشىم دەڭ، چېكىشىم بەڭ،

بېرىپ ئاكامغا دەڭ...

قارا چاپلاپ خەقلەرگە،

ئەمدى جاجىڭىزنى يەڭ!

....

مەمتىلى ئەپەندى يامانلىق يىلتىزىنىڭ خىلىل راخمان بىلەن تۇگىمەيدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ يەنە باشقىلىرىغا چېتىلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. بۇنىڭ پەردە ئارقىسىدا سىياسىي دۈشمەن بارلىقى كۆڭلىگە ئايان ئىدى. لۈكچەكلەرنى سوراق قىلغاندا بەزى ئاخباراتلارغا ئېرىشكىلى بولاتتى. بىراق، كۆپىنىڭ رايىنى ياندۇرۇپ، ئاممىنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلماسلىقمۇ توغرا بولمايتتى. شۇڭا ئۇ كۆڭلىدە يامانلىق يىلتىزىنى تېپىشنىڭ باشقا بىر خىل يولىنى ئويلاپ، خەلقنىڭ رايىنى ئۇتتۇش ئۈچۈن:

— بولىدۇ، مېنىڭ مەيلىم جامائەتنىڭ كۆڭلىدىنمۇ ئۇلۇغمىدى، سىلەر ئۆتكەن بولساڭلار مەنمۇ ئۆتتۇم، ئامىن! — دېدى.

دىيانەتلىك بوۋايلار ئۇزاق دۇرت ئوقۇپ، لۈكچەكلەرگە ئىنساب، ئېزگۈ نىيەت تىلەپ دۇئا قىلىشتى.

شۇنىڭ بىلەن لۈكچەكلەرنىڭ قوللىرى يېشىۋېتىلدى.

مەمتىلى ئەپەندى ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆز باشلىدى:

— ئەي، ۋەتەنداشلار، ئاللا بىزنى ئېزىز قىلىپ ياراتقان بىز مەخلۇقاتنىڭ ئەڭ ئېزىزى، لېكىن خەلقىمىز قالاق، مەدەنىيەتسىز بولغاچقا ياخشى-يامانىنىمۇ پەرق ئېتەلمەس دېگۈدەك ھالغا كېلىپ قالدى. بىز بۇ ھالەتكە خاتىمە بېرىپ، كۆزىمىزنى ئېچىشىمىز كېرەك. بۇندىن كېيىنكى ئەمەلىيىتىمىزدە كىمنىڭ بۇزغۇنچى، كىمنىڭ جەمئىيەتنى تۈزگۈچى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايمىز. سىلەرگە شۇنداق ۋەدە بېرەلەيمەنكى، يېقىن كەلگۈسىدە سىلەر مەندىن ۋە يېڭى مەكتەپتە ئوقۇغان تەلەبىلەردىن رازى بولۇپ

قالـىسـلەر، بـىز ئوغـرى- قـىمارۋاز، نەشكەش- لـۈكچەكلـەرنى پۈتـۈنلەي تـازىلاپ، ئاتۇشتا ئاجايىپ ياخشى مۆھىت يارىتىمىز! بازاردا بولىدىغان ئىلگىرىكى ناھەق ئىشلار، ئادەم بوزەك قىلىشلار، ئەدەپ- ئەخلاقتىن چىققان ناشايان قىلىقلار، گەپ- سۆزلەرنىڭ يىلتىزىنى قۇرىتىمىز. ھەممىمىز دوستانە، ئىناق، ئىتتىپاق، ئادەمچە سۆپەتتە، مېھرى- مۇھەببەتتە ياشايدىغان مۆھىت بەرپا قىلىمىز، بىز دېگىنىمىزنى قىلالايمىز!

نامازدىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى جەڭچىلەرنى ئېلىپ ئوگۇرۇققا قايتتى. ئۇ بۇ يەردە ئوقۇغۇچىلارنى ھەربىي مەشىققە ئۇيۇشتۇرۇپ، جەڭچىلەرنى مەشىققە يېتەكچىلىك قىلىشقا قالدۇرۇپ، ئۆزى مائارىپنى قوللىغۇچى دوستلارنى لۈكچەكلەرنىڭ تۇتۇلغانلىقىدىن خەۋەردار قىلىش ئۈچۈن كەنتلەرنى ئارىلاپ كەتتى.

بۆگەنگە بىرىپ نۇرۇللا خەلپىتىم بىلەن بىردەم سۆھبەتتە بولۇپ، تۆركۆلگە كەلدى. بۇ يەردە ئىسلىماخۇن خەلپىتىم بىلەن مەكتەپ، كەچ كۇرس قاتارلىق ئىشلار ھەققىدە سۆزلەشكەندىن كېيىن تىجەنگە كېلىپ، ئەمەتھاجىم، قۇناجىملارنى چاقىرىپ، ئۇلارغا تونۇگۇندىن بېرى بولغان ئىشلارنى سۆزلەپ بەردى. جامەدە سۆزلىگەن سۆزىنىڭ مەزمۇنى ۋە ئۆزىنىڭ كەلگۈسى پىلانلىرى ھەققىدە سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن خوشلاشتى. موللا ئېزىز داموللام ئۇنى دەرقەمتە ئولتۇرۇپ كەچلىك تاماق يەپ كېتىشكە ئۈندىگەن بولسىمۇ، ئۇنىمىدى:

— رەھمەت، داموللام، مەشھەدكە بېرىپ قىلىدىغان ئىشلىرىم بار، بەگ بىلەن كۆرۈشىمەن...

— بەگ يوقتۇ دەيمەن. ئالدىنقى كۈنى ئۇ پوچتىغا ئولتۇرۇۋاپتىكەن، سورىسام شەھەرگە كىرىپ بىرەر ھەپتە تۇرۇپ چىقىدىغانلىقىنى ئېيتقان.

— ئۇنداق بولسا يەنە مەيلى. ئابدۇراخمانھاجىم، قۇتلۇقاخۇن خەلپىتىم، ئابدۇكېرىماخۇن خەلپىتىم، مۇپتاخۇنۇم، مىرەھمەت خوجاملار بىلەن سۆزلىشىدىغان ئىشلىرىم بار. سىز مېنى چۈشىنىدىغان ئادەم، ئۆزرەمنى قوبۇل قىلىڭ، — دېدى تەۋپىق كۈلۈمسىرەپ.

— ئۇ تېجەندىن چىقىپ مەشھەد ساي بويىغا كەلگەندە ئالدىدىن زۆھرەگۈل سەتەڭ چىقىپ قالدى. مەمتىلى ئەپەندى ئۇنىڭ جامائەت ئالدىدا ئۆزىنى ئۇرۇپ سۆزلەپ، ئوقۇغۇچىلارغا بۆھتان قىلغىنىدىن باشلاپ بىلەتتى. كېيىن ئۇنىڭ ئۆيى سايغا يېقىن يەردە ئىكەنلىكىنى بىلىۋالدى. كېيىن مەمتىمىننىڭ شۇ ئەتراپتا چۆگىلەپ يۈرگىنىگىمۇ كۆزى چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇ شۇندىلا بىر ئىشتىن كۆڭلى پاللىدە يورىغاندەك بولۇپ كەتتى: ”مەمتىمىن! خېلىل راخماننىڭ ئارقىسىدا مەمتىمىن بار! بۇ ئايالمۇ ئوخشاش مەخسەت ئۈچۈن پايدىلىنىلغان ياكى ئالدانغان...“ شۇڭا ئۇ ئايالغا قارىماسلىققا تىرىشىپ ئۆتۈپ كېتىشكە تەمشەلگەنىدى، — زۆھرەگۈل ئۇنىڭغا سالام قىلدى.

— بۇيان چىقىپلا، ئەپەندىم، ياخشى تۇرىۋاتاملا؟

— خۇداغا شۈكرى، — مەمتىلى ئەپەندى بوغۇز تەرەپكە ـ تاغ چوققىسىغا قاراپ تۇرۇپ جاۋاب بەردى. ئۇ بۇ ئايالنىڭ هە دېگەندىلا غىلجىڭلاپ، ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن، ئۆزىگە سۇر بېرىپ تۇردى.

— هېلىقى چاغدا ئەجەپ ئۇقۇشماسلىق بوپتىكەن... جىجىل بولۇپ قېلىۋاتىمەن... — دېدى ئايال خېلى سالاپەت بىلەن، ئانچە سۈيۈقلۇق قىلماي.

— قايسى ئۇقۇشماسلىقنى دەيسىز؟— دېدى مەمتىلى ئەپەندى بىردىنلا دىققىتى قوزغىلىپ ھەمدە ئايالنىڭ پات ئارىدا گېپى تۈگىمەيدىغانلىقىنى پەملەپ ئاتتىن چۈشتى.

— ئالدىراش بولسىلا مالال قىلىپ قويارمەنمۇ، ...ـ دېدى ئايال چىن كۆڭلىدىن چىققان خىجىللىق بىلەن ئۇنىڭ مۇئامىلىسىدە تەربىيە كۆرگەن ئادەملەرگە خاس ئېلېمېنتلار بار ئىدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ نۇقتىغا ئالاھىدە دىققەت قىلدى.

— ياق، ئانچە ئالدىرىمايمەن، بەرىبىر كەچ قالدىغان بولدۇم، دەۋېرىڭ، — ئۇ زۆھرەگۈلگە پەم بىلەن زەڭ سېلىپ، ئۇنىڭ ھەقىقى گۈزەللەردىن ئىكەنلىكىنى هېس قىلدى. ئۇنىڭ بۇرنىغا يېقىن يېرىدە بىر تال يوغان قارا مەڭ بولۇپ، ئاق يۈزىگە بەكمۇ يارىشاتتى. مەمتىلى ئەپەندى بۇنداق گۈزەل

ئايالغا قاراش ۋە ئۇنىڭ ئىپاردەك خۇش ھىدىنى پۇراش بىلەن ۋۇجۇدىدا ئاللىقانداق تۇيغۇلارنىڭ باش كۆتۈرۈپ، تەخىرسىز بېسىپ كېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. بۇ تۇيغۇ ئويغىنىش بىلەنلا گۇگۇم چۈشۈۋاتقان مۇشۇ مەزگىلدە ئۇنىڭ بىلەن يالغۇز تۇرۇشنى پىتنىخورلار ئۈچۈن دەسمايە بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ كېتىشكە ئالدىرىدى. بىراق، ھېلىلا ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالغان تۇيغۇلار ئېھتىياتچانلىقتىن غالىپ كېلىپ كۆپرەك تۇرۇشقا ئۈندەپ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋەتتى.

تەۋپىق بۇ ئايال ئاللا- تۈۋا سېلىپ ئوقۇغۇچىلار ئۈستىدە گەپ تارقىتىپ يۈرگەندىلا ئۇنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ باققانىدى. ئۇ يېڭىشەھەردىكى خېلى ئابرويلۇق بىر ئائىلىنىڭ ئەتىۋار قىزى بولۇپ، بالاغەتكە يەتكەندە ئۆيدىكى نىمكارلاردىن بىرى بىلەن مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈپ نىكاھسىز تۇغۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى دەرھال ياتلىق قىلىپ، ئائىلىنىڭ ئىززىتىنى قوغداش ئېھتىياجى ئۈچۈنلا ئۆيدىن يىراق، گەپ- چۆچەكلەردىن يىراقىراق تۇرسۇن دەپ مۇناسىپ بولمىغان تۇرسۇنتازدەك مۇشۇنداق بىر ئادەمگە ياتلىق قىلىشقانىدى.

— ھېلىقى چاغدا مېنى قېيىنئانامنىڭكىدىن كېلىۋاتسام تارتقۇشلاپ، ئاۋارە قىلغان ئەمەسمۇ، مەن ئۇ چاغدا خەق دېگەننى راست دەپ، سىلىنىڭ شاگىرتلىرىدىن كۆرۈپ يۈرۈپتىكەنمەن، بايا ئۆيدىكىلەر نامازدىن يېنىپ بىر خوشخەۋەر يەتكۈزدى، لۈكچەكلەر تۇتۇلۇپتۇ، دەيدۇ. ئاڭلىسام ئۇ خەق مۇشۇ بازارنىڭ لالمىلىرى ئىكەن، سىلىنىڭ يىگىتلەر تۇتۇپتۇ، شۇنداقمۇ؟

— ھە، شۇنداق، ئۇلار تۇتۇلدى.

— مەن بەك خوشال بولدۇم ھەم ھەق- ناھەق ئايدىڭ بولغىنى بەك ئوبدان بولدى. ھېلىقى چاغدا ئۇقۇشماي سۆزلەپ يۈرگىنىمگە- زە، بەك خىجىل بولۇپ قالدىم، — زۆھرەگۈلنىڭ پوزىتسىيىسى بەك ئەستايىدىل بولغاچقا مەمتىلى ئەپەندى قىلچە گۇمان قىلمىدى، سەممىيلىك بىلەن تەسەللىي ئېيتتى:

— كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، ئۇقۇشماسلىق دېگەنگە

نېمە ئامال؟ ئەمدى بۇنداق ئىشلار بولمايدۇ. بىز ئۆزىمىز ئاتۇشنى راۋۇرۇس تۈزەيمىز.

— شۇنداق بىر قىلسىلا، ئىگەكىم...ــ ئايالنىڭ خۇلقلىرىنىڭمۇ ناھايىتى بەلەنلىكىنى تەۋپىق يەنە بىر قېتىم ھېس قىلدى، — مەشھەدتە مەكتەپ ئاچىدىكەن دەپ ئۇقىۋاتىمەن، راست گەپمۇ قانداق؟

— راست، ئوقۇيمىكىن دەۋاتامسىز؟

— مېنىڭغۇ خەت- ساۋادىم بار، دېمەكچى بولغىنىم، شۇنداق بولسا قوشنا بولىدىكەنمىز، بىزگىمۇ ئانچە- مۇنچە ئىلىم ئۆگەتسىلە، بىزمۇ ئانچە يامان ئادەملەردىن ئەمەس. ھېچ بولمىسا ئوقۇپ تۇرغىدەك كىتاپ ئول- بول بېرىپ تۇرىلا ـ دە. يېڭى كىتاپلاردىن بولسا، دەيمەن ـ دە.

— شۇنداقمۇ؟ ئۇنداق نىيىتىڭىز بولسا باش ئۈستىگە! قانداق كىتابلارنى ياقتۇرىسىزكىن؟ — مەمتىلى ئەپەندى بۇ تونۇشۇشتىن كۆڭلى سۆيۈنىۋاتقىنىنى ھېس قىلدى.

— سىلى بەرگەن كىتاپنىڭ ھەممىسىنى ياقتۇرىمەن،— دېدى زۆھرەگۈل سەل سۈيۈقلۇق بىلەن غەلىتە ھىجىيىپ، سىرلىق تۇستە. بۇ ھېجىيىش تەۋپىققە ئاجايىپ شېرىن تەسىر قىلغان بولسىمۇ، ئۆزىنى تۇتىۋېلىپ:

— بولىدۇ، ئوقۇيمەن دېگەن ئادەمنىڭ خىزمىتىدە بولۇش مېنىڭ خوشاللىقىم، — دېدى.

— ئۆتكىچە كىرىپ ئۆتەلا، مېنىڭ ئۆيۈم مۇشۇ، شۇ... بولمىسا بۇگۇن يېنىشلىرىدا كىرسىلىمۇ...

— بىلىمەن،... كۆرىشەرمىز.

— ئەمىسە كىتاب ئالغاچ كەلگەندە ئۆيگە تاشلاپ ئۆتەلا.

— خۇدا بۇيرىسا.

— خوش ئەمىسە، تازا مالال قىلدىم. بەگىنىڭ ئۆيىگە ماڭغاندەك تۇرىلا...
مەمتىلى ئەپەندى ئەندىكىپ كەتتى. بىراق گەپنىڭ ئاخىرىنى ئېتىۋارغا ئالماي:

— ھېچقىسى يوق، خوش!... — دېدى — ئاتقا مىنىپ بولغاندىن

كېيىن زۆھرەگۈلگە يەنە بىر قاراپ قويۇپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇ كېتىۋېتىپ بۇ ئايال ھەققىدە ھەرخىل ئېزىقتۇرغۇچى خىياللار بىلەن بەنت بولدى. كېيىن ئۆز- ئۆزىنى ئاگاھلاندۇرۇپ: ”ھەر ھالدا بۇ ئايالنىڭ مەمتىمىن بىلەن يېقىن ئىكەنلىكى راست، بۇ نوقتىدا دىققەت قىلىشقا، ئېھتىيات قىلىشقا يېتەرلىك سەۋەب بولالايدۇ...“ دېگەنلەرنى ئويلىدى.

ئەمدى بارىدىغان مەنزىلى، قىلىدىغان ئىشلىرى ھەققىدە ئويلاپ، خىياللىرى قوزغىلىپ، تەدرىجىي موللا ئېزىز داموللامنىڭ ”بۈگۈن بەگ ئۆيدە يوق“ دېگەن گېپىگە كېلىپ توختاپ قالدى. قانداق بولۇپ بۇ خىيالغا كېلىپ قالغىنىنى ھېچ ئەسلىيەلمىدى. بىراق بۇ گەپ يادىغا كېلىش بىلەنلا ئۇنىڭ قەلبىدە تەلۋە ئىستەكلەر ئويغىنىپ، ئابدۇراخمانھاجى بىلەن كۆرۈشكىلى بېرىشتىن يالتىيىپ، مەلىكىزات بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىرايتتى. ئۇ: ”بۈگۈن مەن نېمە بولدۇم؟ تۇيغۇلىرىمنى كونتىرول قىلالمايلا قېلىۋاتىمەنغۇ، نېمە سەتچىلىك بۇ؟...“ دېگەنلەرنى ئويلاپ ئۆز - ئۆزىنى ئەيىپلەپ باققان بولسىمۇ بولمىدى.

ئەمدى ئۇنىڭ ئېتى توختاپ قالغان بولۇپ، بۇمۇ چۈشۈنىكسىزلا ئىش ئىدى. قايسى تەرەپكە مېڭىش كېرەك؟ ”ئەگەر ئەر كىشى يوق ئۆيگە كىرگىنىم خەقنىڭ كۆزىگە چۈشۈپ قالىدىغان بولسا جىمى پىلانلىرىم توسالغۇغا ئۇچرايدۇ! توۋگىشىمەن!“ ”ئاتنى بىرەر دالىدىغا باغلاپ قويۇپ، ئاستىلا ھويلىسىغا كىرىۋالسام، مەلىكىزاد بىر ئىش بىلەن ھويلىغا چىقىپلا قالسا ئۇنى باغرىمغا بىر بېسىۋالسام خېلى خۇماردىن چىقاتتىم! ئۇ جەزمەن قارشىلىق قىلمايدۇ. ئۇنىڭ كۆزلىرى ماڭا مەيلى بارلىقىنى ئىزھار قىلىپلا تۇرمامدۇ! تېخى كىم بىلىدۇ، ئۇ مېنى ئاستىلا ئۆزىنىڭ ھوجرىسىغا باشلىسا...“

ئىنساندا بولىدىغان تەبىئىي تۇيغۇلار غالىپ كەلدى. ئاتنىڭ بېشى بەگنىڭ ئۆيى تەرەپكە بۇرالدى...

ئۇ ئاتنى دالىدىغا باغلاي دەپ ئاتتىن چۈشۈپ تۇراتتى، قېلىن جىگدە شاخلىرى لىڭشىپ كەتتى! بىرسىنىڭ دەرەخ ئارىسىدىن چىقىپ ئۇ تەرەپكە

ئۆتۈپ كەتكىنى غىل- پال كۆرۈنۈپ قالدى.

”تورزاق! تورزاق!“ بۇ خىيال تەۋپىقنى ئارقىغا ياندۇردى. ئۇ قاتتىق چۆچۈپ كەتكەچكە بەڭۋاش خىياللار شىپپىدە تارقاپ كەتكەن بولۇپ، ئۇ ئابدۇراخمانهاجىنىڭ ئۆيگە كىتىۋاتقىچە: ”خۇدا بىر ساقلاپتۇ ـ دە!“ دەپ ئويلىدى.

يىگىرمە ئىككىنچى باب

مەكتەپتىن بىرسى كۆپەيسە تۈرمىدىن بىرسى ئازىيىدۇ.

— ۋىكتور ھىيوگو

1

دۆكتەبىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن تارتىپ يېزا- كەنتلەردىكى مەكتەپلەر پۈتۈشكە باشلىدى. شۇڭا تەۋپىق ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ھەر قايسى كەنتلەردىكى ئاتىلار ھەيئىيىتى ئۇنى چاقىرتىپ ئادەم ئەۋەتتى. ھېلى ئۇ مەكتەپنى كۆرۈپ بېقىشقا چاقىرسا، ھېلى يەنە بىر كەنتنىڭ مەكتىپىنى كۆرۈپ بېقىشقا تەكلىپ قىلاتتى.

ئۇ موللا ئەزىز داموللا، ئەمەتھاجىم، قۇناجىملارنىڭ تەكلىپى بىلەن تىجەن مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ تۇرۇشىغا تاھىر خەلپەت ئۇنى چاقىرتىپ ئادەم ئەۋەتتى.

ئۆگۈنى سائەت تۆرتلەردە تەۋپىق دەرستىن چۈشۈپ، مەڭلىكاخۇن، نىمتۇللا ئىككىسىنىڭ ھەمرالىقىدا شورۇقتا مەكتەپ قۇرۇلۇشىنى تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزىۋېلىش ئۈچۈن كەلدى. تاھىر خەلپەت قاتارلىق شورۇقنىڭ ئاتىلار ھەيئەتلىرى ئۇنى يېڭى مەكتەپنىڭ ھويلىسىدا كۈتۈپ تۇرۇشقانىدى. تاھىر خەلپەت ئىشلەۋاتقان نىمكارلاردىن بىرىنى مېھمانلارنىڭ ئېتىنى باغلاشقا بۇيرۇپ، ئۆزى خۇشال چاقچاق بىلەن مېھمانلارغا قاراپ كەلدى.

— سىزنىڭ مۇبارەك قەدىمىڭىز بىرىنچى بولۇپ پەگا تاختىيىغا دەسسىسۇن دەپ پۈتكەندىن كېيىن ھېچكىمنى كىرگۈزمىدىم، قېنى ئەمىسە كۆرۈپ بېقىڭ، — دېدى ئۇ مېھمانلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشىۋاتقىچە.

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئادىتى بويىچە، كۈلۈمسىرەپ

تۇرۇپ.

— شۇنداق بولماي ئەمىسە.

— رەھمەت، خەلپىتىم، — دېدى تەۋپىق ھاياجانلىنىپ.

تۇنجى ئوقۇتۇش بىناسى ئۈچ ئېغىز بولۇپ، ئەنئەنىۋى ئۆي سېلىش ئادىتىدە سېلىنغان، ئالدى بوز تاغ تەرەپكە قارايتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى تەۋپىقنىڭ ئارقىسىدىن ئالتە باسقۇچلۇق پەللەمپەيدىن كۆتۈرۈلۈپ، سىنىپ دالىنىغا كىردى. بۇ ئۆي ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئېغىر ئۇستىباشلىرىنى ئېسىپ قويىدىغان بۆلۈمچە بولۇپ، ئوڭ ۋە سول تەرەپتە ئىككى سىنىپ باردى. بۇ تەۋپىقنىڭ لايىھىسى بويىچە ئىشلەنگەن قۇرۇلۇش بولۇپ، ئائىلە بىنالىرىنىڭ ئۇسلۇبى بىلىنىپ تۇراتتى.

مەمتىلى ئەپەندى سول تەرەپتىكى سىنىپقا كىردى. سىنىپقا ئىككى قاتار پارتا تىزىلغان بولۇپ، قىرىق نەچچە ئوقۇغۇچى ئولتۇراتتى. ئىشىك بار تامنىڭ ئىشىكتىن باشلاپ ئۇياقتىكى بۇلۇڭغىچە دوسكا چىرىلغان، دوسكا ئالدىغا بىر غېرىچ ئېگىزلىكتە سۇپا، سۇپىنىڭ ئالدىغا پارتىلارغا روبىرو قىلىپ ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىش ئۇستىلى قويۇلغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى يېڭى ھەرىلەنگەن ياغاچ ھىدى كېلىپ تۇرغان سىنىپقا تەكشى كۆز يۈگۈرتتى، پولنى چىڭ- چىڭ دەسسەپ باقتى. سىنىپنىڭ مەكتەپ ھويلىسى تەرىپىدە ئىككى دەرىزە بولغاچقا شۇنچىلىك ئازادە ۋە يورۇق ئىدى. مەكتەپ ھويلىسىغا قارىغان بىر دەرىزىنىڭ كېشەكىگە "1353 - ھ. ره 6" دېگەن خەتلەر ئويۇپ قويۇلغانىدى. مەمتىلى ئەپەندى بۇلارنى پىچىرلاپ ئوقۇدى:

— بىر مىڭ ئۈچيۈز ئەللىك ئۈچىنچى ھىجرىيە، رەجەپنىڭ 6-كۈنى، — بۇ مەكتەپنىڭ رەسمىي پۈتكەن ۋاقتى ئىدى[1]. بۇ يەردىن چىقىپ ياتاق ۋە ئاشخانىلارنى كۆزدىن كەچۈرۈشتى. ئاندىن مەكتەپ ھويلىسىغا- جامائەتنىڭ ئالدىغا قايتىپ چىققاندىن كېيىن، مەمتىلى ئەپەندى ئاتىلار ھەيئەتلىرى

[1] 1934- يىلى، ئۆكتەبىر (بۇ تەۋەرۈك سىنىپلار 1964- يىلى چېقىۋېتىلدى. مۇئەللىپ بىرىنچى سىنىپنى شۇ يەردە ئوقۇغانىدى)، —ئا.

بىلەن يەنە بىر قېتىم قول سىقىشىپ:

— ئاللاھ رازى بولسۇن، ۋەتەنداشلار، — دېدى ھاياجان بىلەن، — ھەدىستە "كىمكى ئاللانىڭ يولىدا بىر جۈپ نەرسە ئاتا قىلسا ئۇنى جەننەتنىڭ ھەربىر ئىشىكىدىكى ئىشىك باقار ‹ھەي، پالانى، بېرى كەلگىن› دەپ چاقىرىدۇ" دېيىلگەن. "ۋەتەننى سۆيمەك ئىمان جۈملىسىدىندۇر" دېگەن ئاتىلار سۆزىمۇ بار، سىلەرنىڭ مەكتەپ سالغىنىڭلار خۇدا يولىدا قىلىنغان ساۋاب ئىش. ئەگەر بۇ ئىشقا دىن نۇقتىسىدىن قارىماي، پەن نۇقتىسىدىن- ئىلمىي نۇقتىدىن، ئىنسانى پەزىلەت نۇقتىسىدىن قارىغاندىمۇ بۇ مىسلىسىز ياخشى ئىش. دۇنيادا ئىنسان بالىسىنى تەربىيىلەپ ئادەم قىلماقتىنمۇ شەرەپلىك ئىش بارمۇ؟ ناۋايى ھەزرەت شۇنداق دېگەن: "ھەق يولىدا كىم ساڭا بىر ھەرپ ئوقۇتمىش رەنج ئىلە، ئەيلەمەك بولماس ئانىڭ ھەققىنى ئادا يۈز كەنج[1] ئىلە". "بىر ھەرپ ئوقۇتۇش" ئۈچۈن مەكتەپ كېرەك. ئۇنداقتا مەكتەپ بىنا قىلغۇچىلارنىڭ ساۋابى تېخىمۇ كۆپ- تە. رەخمەت، ۋەتەنداشلار. بۇ بىر قانچە ئېغىز ئۆيلا ئەمەس، مىللەتنىڭ كەلگۈسى ئۈچۈن ئېچىلغان يول. سىلى بىلەن بىز مانا شۇ يولدا دەسلەپ ماڭغۇچىلارمىز. بىزدىن قالىدىغىنى قۇتلۇق ئىز. بۇنىڭ ئۈچۈن ئىشەنچ بىلەن ئېيتىمەنكى، بىز كېلىچەك ئەۋلادلارنىڭ خاتىرىسىدە ياشايمىز.

ئاتىلار ھەيئەتلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ تەسىراتلىرىنى ئېيتىشتى.

تەۋپىق ئەتراپىغا — سىنىپ، ياتاق، ئاشخانا، ھەيۋەتلىك مەسچىتنىڭ قۇببىلىرىگە ۋە بىنا- ئىمارەتلەر بىلەن قورشالغان كەڭرى مەيدانغا سىنچى نەزىرى بىلەن بىردەم قاراپ چىققاندىن كېيىن تاھىر خەلپەت تەرەپكە بۇرۇلۇپ:

— خەلپىتىم، قاراڭ، بىز مەكتەپنى مۇشۇنداقلا قويمايمىز، مەكتەپ ئەقلىي پائالىيەت مەيدانى بولغانىكەن، مېڭىنى ئاچىدىغان مۇھىت بولمىسا بولمايدۇ. بىز مەكتەپنى باغ- بوستانلىققا ئايلاندۇرىمىز. سىز باش بولۇپ، مانا بۇ يەردىن بىر ئۆزۈن قېرىم ئالدۇرۇپ تەييارلىتىپ قويسىڭىز، — ئۇ مەسچىت

[1] كەنج — تىللا، — ئا.

ئالدىنى پاراللېل كۆرسىتەتتى، — ئەتىيازلىقتا جىمى يېڭى مەكتەپلەرگە كۆچەت قويۇپ، شۇنداق كۆركەرتەيلىكى، بىزنىڭ كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىز ئۇ يەردە كۆكۈللۈك، ئازادە بىلىم ئالىدىغان بولىدۇ، قانداق؟

— بولىدۇ، ئەپەندىم، بولمامدىغان.

—"مۆرۈۋۋەت — بارچە بەرمەكتۇر، يېمەك يوق، پۇتۇۋۋەت — بارچە قىلماقتۇر، دېمەك يوق"①، شۇنداق ئەمەسمۇ خەلپىتىم؟ — دېدى تەۋپىق. ھەممەيلەن باشلىرىنى لىڭشىتىپ تەستىقلاشتى.

— مەكتەپنى كۆرۈپ بولغان بولسىڭىز، ئەمدى ئۆيگە بارايلى، — دېدى تاھىر خەلپەت مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ھارغىنلىقىنى ئىپادە قىلىپ سەل- پەل قىسىلىپ كېتىۋاتقان كۆزلىرىگە قاراپ.

— مېھماندارچىلىقمۇ؟ رەخمەت، خەلپىتىم، مېھماندارچىلىقتا ئۇلگۇرىمىز، ئەمما قولدىن كەتسە تاپقىلى بولمايدىغان پۇرسەتلەردە نېمە قىلىش كېرەك؟ سىز ھېلىقى تىزىملىكتىكى يېڭى تەلەبىلەرنى مەكتەپكە يىغىپ بەرسىڭىز، ئۇلارنى ئازراق بولسىمۇ تەلەبە ئىسكەتىگە كەلتۈرگەچ تۇرسام ئوبدان بولاتتى. يېڭى مۇئەللىملەر ھە دېگەندە جاپا تارتىپ قالمىغاي دەيمەن، — ئۇ ئۆتۈنۈش ئىپادىسى بىلەن كۆزلىرىنى سەل قىسىپ كۈلۈمسىرەپ قارىدى، ئۇڭ كۆزىنىڭ قۇيرىقىدىكى كىچىككىنە تارتۇقى كۆزلىرىنىڭ سەل قىسىلىشى بىلەن ھاسىل بولغان پۇرۇك تالالىرى ئارىسىدا غايىپ بولدى، — ماۋۇ ئىككى ئىنىمىز سىلىنىڭ ئۆيىدە دەم ئېلىپ تۇرسا، مەن قاراڭغۇ چۈشكىچە مۇشۇ يەردە بولۇپ، ئاندىن ئۆيگە بارسام رەنجىمەسسىز؟

تاھىر خەلپەت تەۋپىقنىڭ قەتئىيەت چىقىپ تۇرغان، ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىللە بىرخىل يېقىنلىق، مېھرىبانلىق يىغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ دېدى:

— ئۆتكەندىكى سۆزىڭىز بويىچە، ھەر قاچان سىز كېلىدىغان كۈنى بالىلارنى مەكتەپكە ھازىر قىلىپ تۇرىدىغان بولغان ئەمەسمۇ، بۇگۇنمۇ ئۇلار

---

① ئۆزى يېمەي بېرىش — ئادىمگەرچىلىك، دېمەستىن ئىشلەش — مەرتلىكتۇر، (ناۋايى)، — ئا.

مۇشۇ يەردە بارىدى، سىلەردىن تارتىنىپ تاراپ كېتىشتى. لېكىن يىراققا كەتمەيدۇ، مۇشۇ ئەتراپتا بار.

— شۇنداقمۇ؟ تېخىمۇ ياخشى بولدى- دە، كۆپرەك مەشىق قىلىۋالىدىغان بولدۇق.

تاھىر خەلپەت نىمكار يىگىتلەردىن بىرىنى جامەنىڭ ئارقىسىغا چىقىپ، باللارغا قاراپ بېقىشقا بۇيرىدى. كۆپ ئۆتمەيلا 10 ياشتىن 15 ياشقىچە بولغان بىرمۇنچە بالا تارتىنغان ھالدا، ئەمما بىر-بىرىگە توختىماستىن پىچىرلاپ بۇ تەرەپكە كېلىشتى. ئۇلار يېقىن كەلگەندە پىچىرلاشلىرىنى توختىتىپ، قورۇنغانلىقىدىن ئوڭ سولىغا قارىغىنىچە توختاپ قېلىشتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، باللار،— دېدى تەۋپىق ئەڭ ئاۋۋال سالام قىلىپ ۋە ئۇلارنىڭ ئالدىغا يېقىنلاپ.

باللار بىر- بىرىنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈشكە تىرىشىپ، تارتىنغىنىدىن نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇشاتتى.

— ئەمدى مەن ئۆز ئوغۇللىرىم بىلەن، قېرىنداشلار، سىلەر ئارام ئېلىۋېرىڭلار. سىلەرنى يەنە ئاۋارە قىلىشقا ھەققىم يوق، ئەلۋەتتە، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ئاتىلار ھەيئىتى ئەزالىرىغا.

— مەيلى، ئەپەندىم بىللە كېتىمىز، — دېدى تاھىر خەلپەت كۈلۈپ، — ئۆيگە بارساقمۇ ھەقىچان بىكار ئولتۇرىمىز ئەمەسمۇ.

تەۋپىق ئۇلارنىڭ كەتكىلى ئۇنىمايدىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇلارنىڭ چېھرىسىگە بىر- بىرلەپ قاراپ چىققاندىن كېيىن:

— ئەمىسە مەيلى، مەن ئىشىمغا كىرىشىۋېرەي، — دېدى - دە، باللار تەرەپتكە بۇرالدى.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كەلگەنلىكى، باللارنى مەشىكە ئۈگەتمەكچى بولغانلىقىنى ئاڭلاپ قەدەمجايىنىڭ دېھقانلىرى بىر- ئىككىدىن مەكتەپ ھويلىسىغا يىغىلىشقا باشلىدى.

— ئەمدى سىلەر كوچىدا يۈرىدىغان بىكارچىلارغا ئوخشىمايسىلەر، —

دېدى ئۇ بالىلارغا قاراپ، — تەلەبىلەردە تەرتىپ — ئىنتىزام بولىدۇ. تەلەبىلەر ئاۋام خەلققە ھەر جەھەتتىن نەمۇنە بولۇشى كېرەك. مۇئەللىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىشى كېرەك. ئۇقتۇڭلارمۇ؟

— ئۇختۇق!ـ بالىلار ئېگىز- پەس چۇرقىراشتى. ئەمدى ئۇلارنىڭ تارتىنىشلىرى تۈگەپ بۇ مۇھىتقا چاپسانلا ماسلىشىپ قېلىۋاتاتتى.

— ئۇنداق بولسا بويىسېرى قاتار بولۇڭلار، سىلەر قاتار بولغاننى كۆرگەنمىدىڭلار؟ ھەببەللى، مانا مۇشۇنداق،...ـ مەمتىلى ئەپەندى بىر- بىرىنى ئىتتىرىشىپ، قىستىلىشىپ، قاتارغا تۇرىۋاتقان بالىلارنى رەتلەشكە باشلىدى.

— بۇنىڭدىن كېيىن سىلەرنى قاتار بولۇڭلار، دەپ چاقىرمايمەن، كېيىن كېلىدىغان مۇئەللىمىڭلارمۇ ئۇنداق چاقىرمايدۇ، ”ھازىر بول!“ دېگەن كاماندا بېرىلگەن ھامان مۇشۇنداق قاتار بولسىلەر، ئۇقتۇڭلارمۇ؟ ئېزىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن كىمنىڭ ئارقىسىدا، كىمنىڭ ئالدىدا تۇرغىنىڭلارنى ئوبدان كۆرىۋېلىڭلار. شۇنى ئېسىڭلاردا تۇتساڭلار كوماندا بېرىلگەن ھامان شۇ ئارقىدىشىڭلارنىڭ ئارقىسىغا كېلىپ تۇرساڭلار بولىدۇ، — ئارقىسىغا بىر نەچچە قەدەم چېكىنىپ، بۇيرۇق ئاھاڭىدا دېدى،— ئەمىسە مۇشۇ ھەرىكەتنى يەنە بىر قىلىمىز. كىمنىڭ قېشىدا تۇرغىنىڭلار ئېسىڭلاردا بولسۇن، — بالىلار ئوڭ ۋە سولدىكى ساۋاقداشلىرىغا قارىۋالغاندىن كېيىن،— قاتاردىن ئازاد بولۇشتا ”تارال!“ دەپ كوماندا بېرىلىدۇ. شۇ چاغدا ھەممىڭلار سەپتىن چىقىپ ئىختىيارى بولىسىلەر. قېنى ئەمىسە، تارال!ـ بالىلار بىر نەچچە سېكونت مەڭدەپ قېلىپ، يەنە دەرھال ئېسىگە كېلىشتى- دە تارقىلىشتى. بىراق ئۇلارنىڭ تارىلىش ھەرىكىتى تازا تەبئىي بولمىدى.

— دىققەت، — دېدى تەۋپىق بالىلارنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىش ئۈچۈن، — ھازىر ئول!ـ بالىلار بىردەم ئوپۇر- توپۇر بولۇشۇپ قاتارغا تىزىلدى، — تېز، تېز! قاتارغا تىزىلىشقا بۇنداق ئۇزۇن ۋاقت سەرپ قىلىشقا بولمايدۇ. تېز بولۇش كېرەك! يەنە باشقىدىن كېلەيلى.

بۇ ھەرىكەت بىر نەچچە قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن بالىلارنىڭ قاتارغا تىزىلىشى، تارقىلىشى خېلى يامان ئەمەس بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن،

ئۇلارنى مەشكە دەسستىش باشلاندى.

ئەتراپتىن يىغىلغان دېھقانلار قاتاردا ئۆز ئوغۇللىرىنى كۆرۈپ بەزىلىرى ئىپتىخارلىق بىلەن كۈلۈمسىرىسە، بەزىلىرى زورمۇ - زور مەكتەپكە بەرگەن باللىرىنى قېچىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلاتتى. لېكىن بۇ يېڭى ئىشقا ئالاھىدە قىزىقىپ قالغان باللار ئۇنداق ئىشارەتلەرگە ئېرەن قىلماي ئۆزىنى ئۇنتۇتقان هالدا ماڭاتتى.

مەسچىتنىڭ سۇپىسىغا چىقىدىغان پەللەمپەيىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئۇدۇللاپ تىكىلگەن ئىككى توپ ياش رېدىنىڭ يوپۇرماقلىرى خازان بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، باللارنىڭ ئاياق ئاستىدا ئالتۇن رەڭلىك يوپۇرماقلار دەسسەلمەكتە ئىدى. تەۋپىق سەپنىڭ ئالدىدا گاھ باللارغا يۈزلىنىپ كوماندىغا كەلتۈرۈپ ئارقىچە ماڭسا، گاھ قاتارلىشىپ مېڭىپ ئۈلگە كۆرسىتەتتى. ئۇنىڭ بىر خىلدا جاراڭلاپ تۇرىدىغان ئاۋازى كىشىگە ھەم قەتئىي ھەم ھەيۋەتلىك ھەم سالماق ھەم جىددىي ئاڭلىناتتى، ئۇنىڭ قەدەم ئېلىشلىرى بولسا بەئەينى ھۆرمەت قاراۋۇللىنىڭكىدەك بەردەم، رەتلىك ئىدى. "گۇپ- گۇپ" چۇشۇشلىرىدىن يەر زىرىلداپ كېتىۋاتقاندەك بىلىنەتتى...

ئۇ باللار بىلەن قاش قارايغىچە مەشىق ئېلىپ بارغاندىن كېيىن ئۇلارنى ئازاد قويۇۋەتتى. قاتاردىن تارالغانلار ئىچىدىكى كونا تونۇشلىرىدىن ئەكبەرنى ئالاھىدە ئەركىلىتىپ قويدى ۋە ئۇنىڭدىن ئابلەققە ياخشى قاراشنى تاپىلىدى:

— سەن ئابلەقنى باشلاپ كېلىشنىڭ كېرەك ئىدىغۇ؟ — تەۋپىق قاتاردا ئابلەقنى كۆرمىگىنىدىن كۆڭلى يېرىم ئىدى، شۇڭا ئەكبەردىن سورىدى.

— ئۇنى كىچىك دەپ ئانىسى خەتلەتمەپتۇ، — دېدى ئەكبەر چاقماقتەك سۆزلەپ.

— ئۇنداق دېگەن بولسا مەن ئانىسىنى ماقۇل كەلتۈرەي، ئەمما ئەكىلىپ ئەكىتىشتە سەن ئۇنىڭغا ئاكا بولىسەن، بولامدۇ؟ باشقىلار بوزەك ئېتىدىغان ئىشلار بولمىسۇن.

— ئانىسى بەرسىلا مەن ئەكىلىمەن، ئاخشامدا ئاپىرىپ ئۆيىگە تاپشۇرىمەن، كىم ئۇنىڭغا چېقىلىدىغان بولسا تۇمشۇقىنى ئېزىۋېتىمەن، گەپ

يوق، — دېدى ئەكبەر شوخلۇق بىلەن.

— ئەمىسە شۇنداق پۇتۇشتۇق، خوش، — شۇنداق دەپ ئەكبەر بىلەن خوشلاشتى. ئاندىن مەيدانغا يىغىلغان دېھقانلار بىلەن دوستانە سالاملىشىپ، ئۇلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى مەكتەپكە بېرىشى ھەققىدە بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلغاندىن كېيىن ھەممەيلەن بىلەن خوشلاشتى.

تاھىر خەلپەت، موللاقادىر، ئابدىرېھىماخۇن، ياقۇبھاجىلار ئۇلار بىلەن بىللە كەتتى. ئەمدى ئۇلار تاھىر خەلپەتنىڭ ئۆيىدە مەكتەپنىڭ كەلگۈسى ئىشلىرى ھەققىدە مۇزاكىرە قىلىشى كېرەك ئىدى. ئۇ بۇ ئىشلارنى تۈگىتىپ يېرىم كېچىلەر بىلەن ئاران ئوخۇرۇقا قايتىپ كېتەلەيتتى. كۆزنىڭ بىلىنەر-بىلىنمەس سالقىنى ئاللىقاياقلاردىن قوناق شېخىنىڭ دۇتىنى ئېلىپ كېلەتتى. تەۋپىق ھېلىلا پۇت- قوللىرى تېلىپ ئېغىرلىشىپ كەتكەندەك ھىس قىلغان بولسىمۇ، مانا ئەمدى سوغاق ھاۋانى قانغۇدەك سۈمۈرۈپ نەپەس ئېلىپ، يەنە تېتىكلىشىپ قالدى. شۇڭا ئۇ بىر كېچە ئۇخلاپ پۇتۇنلەي ھاردۇقى چىققاندەك روھلىنىپ، ئاللىقانداق خوشاللىق ئىلكىدە پەپىلىنىپ، تاھىر خەلپەت بىلەن ئوچۇق- يورۇق چاقچاقلىشىپ ماڭدى. گاھىدا مەڭلىكاخون بىلەن نىمىتۇللاغىمۇ چاقچاق قىلىپ قويىاتتى. ئەمما بۇ ئىككى جەڭچى ئۆزلىرى ئۇچۇن ناھايىتى مۇھىم ۋە ئۇلۇغ بولغان بۇ كىشىگە چاقچاق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇشقا قۇرۇناتتى. گەرچە ئۇلار مەمتىلى ئەپەندى بىلەن بىرىنچى ئۇچرىشىشتىلا ئەسرالىشىپ، قېرىنداشلاردەك بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ۋەزىپىسى ئۇلارنى چەكلەپ تۇراتتى.

— خەلپىتىم،— دەپ خىتاپ قىلدى تەۋپىق ئۇشتۇمتۇت بىر مۇھىم ئىش يادىغا يەتكەندەك، —مېنىڭ ھېلىقى كىچىك دوستۇم ئابلەق مەكتەپكە خەتلەنمىدىمۇ؟

— ئۆزىنىڭمۇ خەتلەنگۈسى بارئىدى، ئۆگەي ئانا بولغاندىكىن تەس دەڭا، بالا كىچىك، كېلەر يىلى بارا دەپ باھانە قىلىپ قالدى. ئۇنى ئۇلاق باقتۇرۇش، تېزەك تەردۈرۈش قاتارلىق ئىشلارغا سالماقچى ـ دە.

— مەنمۇ ئۇنى كېلەر يىلى ئوقۇشقا باشلىسۇنمۇ دەپ ئويلىغان،

كىچىكرەك باشلىسا تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ، ئەمەسمۇ، بېرىپ كېلىشتە مەسىلە بولسا ئەكبەرگە تاپىلىساق، بىللە ئاپىرىپ ئەكەلسە بولىدۇغۇ؟ ئەمسە مەن ھازىر ئاۋۋال شۇلارنىڭكىگە بېرىپ، ئاتا- ئانىسىنى كۆندۈرەي، ئۇنىڭ بېشى ساقايدىمىكىن، ئۆز كۆزۈم بىلەن بىر كۆرۈپ باقاي. دورىنى سابىتتىن ئەۋەتىپ، ھەپتىدە بىر قېتىم چېپىپ قويۇشنى شۇ بالىغا ھاۋالە قىلغانىدىم، ئوغۇ راستچىل بالا.

ئۇلار بىر مەسچىت ئالدىدا ئاچا يولغا كەلگەندە مەمتىلى ئەپەندى ئېتىنى باشقا تەرەپكە بۇرىدى.

— سىلەر كىرىپ كېتىۋېرىڭلار، مەن ئەبلەقنى كۆرۈپ چىقاي ھېلىلا ھوزۇرۇڭلاردا ھازىر بولىمەن،— دېدى ئۇ. جەڭچىلەرگىمۇ تاھىر خەلپەت بىلەن كىرىپ كېتىۋېرىشنى بۇيرىدى. ساھىپخانلار سەل ئىككىلىنىپ قېلىشتى - يۇ، تەۋپىقنىڭ لەۋزىدە تۇرىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئىلاجىسىز رازى بولۇشتى.

2

ئۆكتەبىرنىڭ ئاخىرىقى كۈنلىرىدىن بىرى ئىدى. بىر پەيشەنبە كۈنى دەرستىن چۈشكەندە مەمتىلى ئەپەندى ئىككى مۇھاپىزەتچىسى بىلەن كاتتايايلاقتا بارماقچى بولدى. مۇھەممەد داموللا بىر ئاي ئىچىدە مەكتەپ بىنا قىلىشقا ئۇلگۈرگەن ۋە ئۇنى كۆرۈپ بېقىشقا تەكلىپ قىلغانىدى. ئۇ ئوقۇشقا تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن كاتتايلاقتا بېرىشنى دەم ئېلىش كۈنىگە توغرىلىغانىدى. پەيشەنبە كۈنى كەچتە بېرىپ جۈمە كۈنى كەچكىچە قايتىپ كەلسە ئوقۇش ئاقسىمايتتى.

ئالدى بىلەن ئۆيگە قايتىپ ئاكىسىنى خەۋەرلەندۈرۈپ قويغاچ، ئازراق دورا- دەرمەك ئېلىۋېلىش، جەڭچىلەرنىڭ ئازراق بىر نەرسە يېۋېلىشى ئۈچۈن بويامەتكە كەلدى. ئۆيدە يېرىم سائەتمۇ ھايال بولماي سەپەرگە ئاتلاندى.

ئۇلار بويامەتنىڭ كوچىسىدا كېتىۋاتقاندا مەمتىلى ئەپەندى بىر دەرۋازا ئالدىدا بىردەم توختاپ، يول بويىدىكى ئېرىققا، قويۇق سۆگەتنىڭ قويۇق

گوستاڭلىرىغا ۋە دەرۋازىغا دەممۇ دەم قاراپ چىقىپ، ئاخىرىدا شۇ ئۆينىڭ ئۆگزىسىگىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلدى. بۇ يەرلەر ئۇنىڭغا بىر كونا ئەسلىمىنى خاتىرىلىتاتتى. بۇ يەردە ئۇ تۇنجى ياشلىق ھىسلىرىنى باشتىن كەچۈرگەن، پاجىئەلىك ئاخىرلاشقان ئاشىقلىق رومانىنىڭ تۇنجى سەھىپىلىرى ئىدى. ئۇ ئىچىدە مەنىسانىڭ گۇناھلىرىنى ئاللاھتىن تىلىدى...

ئۇلار قويۇق توغراق ئورمىنى بىلەن قاپلانغان ئاچيارنى بېسىپ ئۆتۈپ، بۆگەن بېزىسىنى ئارىلاپ، تۆركۆل بىلەن ۋاقۋاققا كەلدى. ئەسلىدە ئۇ بۆگەندە نۇرۇللا خەلپىتىم بىلەن كۆرۈشۈپ مېڭىشنى نىيەت قىلغان بولسىمۇ، ئۇچرىشالمىدى. شۇڭا ئۇ ۋاقۋاق بىلەن مېڭىپ سارىخېنىمغا سالام بېرىپ ئۆتۈشنى نىيەت قىلدى.

(ئۇنداق قىلمىسا 20 نەچچە كىلومېتىر يولنى بېسىپ كاتتايلاققا يېتىپ بېرىش ئۈچۈن بەك كەچ بولۇپ كېتەتتى). ئۇ سارىخېنىمنىڭ ئەھۋالىنى سوراپ، ئاندىن سالاھىدىن ئەپەندى، مۇشىپىقە خانىملار بىلەن كۆرۈشتى ـ دە، خېنىمنىڭ زورلاپ چايغا تەكلىپ قىلىشىغا، تاماققا تۇتقىنىغا ئۇنىماي ئۇزۇر ئېيتىپ يولغا چىقتى. لىۋاھىدىننىڭ نەۋرە ئاكىسى بىلەن بىللە بولغۇسى كېلەتتى. تەۋپىق ئۇنىڭ خاھىشىنى چۈشىنەتتى، بىراق كۆڭلۈمسىرەپ تۇرۇپ، مېھرىبانلىق بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياساپ، ئېتىنى يورتۇپ يۈرۈپ كەتتى.

ئۇلار كېچىكمىزنىڭ شەرقى جەنۇبىدىكى ياردىن ئۆتكەندىن كېيىن مەمتىلى ئەپەندى جىم- جىت كېتىۋاتقان ئىككى جەڭچىنىڭ كەيپىياتىنى جانلاندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن چەتئەل لەتىپىلىرىدىن ئىككىنى ئېيتىپ بېرىپ ئۇلارنى راسا كۈلدۈردى. ئاندىن ئۇ ئىزوپ مەسەللىرىدىن "دوك داۋالاش" نى سۆزلەپ بەردى:

— بىر دوك كىشى بارىكەن، ئۇنىڭ ئىككىلا ئوغلى بارىكەن. ئۇلارنىڭ ھال- كۈنى ياخشى، قولىمۇ ئۇزۇن ئىكەن. بىراق ئوغۇللار دادىسىنىڭ دوكلىقىدىن كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلىشىدىكەن. كېيىن بۇ يۇرتقا دوك داۋالايدىغان بىرسى كەپتۇ. ئوغۇللار دادىسىنى دوك داۋالىغۇچىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. تىۋىپ دوكنى ساقايتىشقا ھۆددە قىپتۇ. ئۇلار

باھاسىنى كېلىشىپ، پۇتۇشكەندىن كېيىن، ئوغۇللار دادىسىنى شۇ يەردە قالدۇرۇپ ئۆز ئىشلىرىغا كېتىپتۇ. تىۋىپ دەرھال ئىشقا كىرىشىپتۇ. دوكىنىڭ پۇت-قوللىرىنى ماتاپ،كۆكسىگە تاقاق قويۇپ، دۇم ياتقۇزۇپ تۇرۇپ دۇمبىسىدىكى بۆرتۈپ چىققان يېرىگە دەسسەشكە باشلاپتۇ. دوكىنىڭ پەريادلىرىغا قۇلاق سالماپتۇ. كېيىن دوكىنىڭ ئاۋازىمۇ ئۆچۈپتۇ. بۇ چاغدا دوكىنىڭ بېلىمۇ تۈپ- تۈز "ساقايغان" ئىكەن. كەچتە ئوغۇللار دادىسىنى ئېلىپ كەتكىلى كەپتۇ. "دادام ساقايدىمۇ؟" دەپ سوراپتۇ ئۇلار "ھە، ساقايدى، مېنىڭ ئىش ھەققىمنى بېرىپ ئېلىپ كېتىڭلار" دەپتۇ تىۋىپ. ئوغۇللار دادىسىنى كۆرمەك بولۇپ، قارىغۇدەك بولسا دادىسى ئاللىقاچان ئۆلۈپ قالغانىكەن! "ھوي، تىجىمەل، سەن قانداق تىۋىپ؟ دادىمىزنى ئۆلتۈرۈپ قويۇپسەنغۇ؟" دەپ ۋارقىراپتۇ ئوغۇللار. "مېنىڭ كەسپىم دوكنى داۋالاش، ئادەمنىڭ ھاياتى بىلەن چاتىقىم يوق. دوك ساقايغان بولسىلا مەن ئىشىمنى ياخشى قىلغان بولىمەن. ئىش ھەققىنى بېرىسىلەر – دە كېتىۋېرىسىلەر" دەپتۇ تىۋىپ. "دوكنى ساقايتىشنىغۇ ساقايتىپسەن. لېكىن ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ دوكنى ساقايتقىنىڭنىڭ نېمە پايدىسى؟ دادامنى تۆلەيسەن!" دەپ تىۋىپقا ئېسىلىپتۇ دەر غەزەپ بولغان ئوغۇللار. "سىلەر بىلەن ئەتتىگەن پەقەت دوكنى ساقايتىش ھەققىدىلا سۆزلەشكەن، باشقا گەپ ئارتۇقچە. ئىش ھەققىمنى بېرىپ داداڭلارنى كۆزۈمدىن يوقىتىڭلار" دەپ ۋارقىراپتۇ تىۋىپمۇ بوش كەلمەي. ئوغۇللار ھەر قانچە قىلىسىمۇ تىۋىپكە گەپ تېپىپ بېرەلمەپتۇ. دادىسىنىڭ جەسىتىنىمۇ ئېلىپ كېتەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن تىۋىپقا "ئىش ھەققى" تۆلەشكە مەجبۇر بوپتۇ.

نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن چىن دىلىدىن يايراپ كۈلۈشتى. مەمتىلى ئەپەندى تېخىمۇ يايراپ كۈلدى ئاندىن جەڭچىلەرگە قاراپ:

— ئەمدى سىلەرمۇ بىر نەرسە سۆزلەپ بەرمەمسىلەر؟ — دېدى كۈلۈپ: ئىككىسى بىر- بىرىگە قارىشىپ مەڭدەپ قېلىشتى.

— بىز نىمىنى سۆزلەپ بېرەرمىز، ئەپەندىم؟ دېھقان ئىدۇق، كېيىن ئەسكەر بولدۇق. ئازراق خەت ساۋادىمىز بولغاننى ھېسابقا ئالمىغاندا

كۆرگىنىمىز، بىلىدىغىنىمىز ئاز، — دېدى نىمىتۇللا.

— ئەمىسە قىلغان جەڭلىرىڭلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرىڭلار، قانداق قوزغالدىڭلار، قۇرال تۇتۇشنى قانداق ئۆگەندىڭلار، نەچچە دۈشمەننى يوقاتتىڭلار، مانا بۇلارنى سۆزلىسەڭلار تېخىمۇ قىزىق ئەمەسمۇ؟ قىزىق بولمايدۇ دېسەڭلار لاپ ئارىلاشتۇرىسىلەر ـ دە.

نىمىتۇللا مەڭلىكاخۇنغا قاراپ قويدى. ئۇ بولسا بۇنىڭغا ”سەن سۆزلىگىن“ دېگەندەك ئىشارەت قىلدى. شۇنىڭ بىلەن نىمىتۇللا ئىنقىلابقا قاتنىشىش جەريانىنى، ئۆزى باشتىن كەچۈرگەن بەزى جەڭلەرنى ھېكايە قىلىشقا باشلىدى.

يول تېخى تۈگىمىگەنىدى. نىمىتۇللانىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن مەڭلىكاخۇن تەۋپىقتىن سورىدى:

— ئەپەندىم، بىر ئىشنى سوراي دەيمەن، ھېچ پۇرسەت بولمايدۇ، پۇرسەت بولغاندا ئېغىز ئاچالمايمەن...

— سوراۋېرىڭ، — دېدى تەۋپىق چىن كۆڭلىدىن.

— بايا بويامەتتىن چىققىچە بىر دەرۋازا ئالدىدا بىر ھازا تۇرۇپ قالدىڭىز، ئىلگىرىمۇ بۇنداق ئىش بىر نەچچە قېتىم بولدى، بۇنىڭ تېگىدە بىر گەپ بارغۇ دەيمەن؟

— شۇنداقمۇ؟ — تەۋپىق بىر ھازا شۈكلەپ كېتىپ، — شۇنداق، بىر گەپنىڭ بارلىقى راست. بۇ ھويلا ماڭا يىگىرمە نەچچە ياشلىق دەۋرىمنى ئەسلىتىدۇ. شۇ مەھەللە مېنىڭ شېرىن ۋە ئاخىرى ئازابلىق بولغان كەچمىشىمگە چېتىلىدۇ. ئۇ بويامەتنىڭ يۈز بېشى ئابدۇلباقى چوڭنىڭ ئۆيى... — دېدى. بىر ھازا سۈكۈتتىن كېيىن شۇ كەچمىشنى ھېكايە قىلىپ بەردى .

بۇ كەچمىشنى ئەسلەش بىلەن مەيۈسلەنگەن كۆڭلىگە تەسەللى بىرىش ئۈچۈن چاقچاق باشلاپ:

— سىلەرچۇ؟ تەلپۈندۈرىدىغان دەرۋازاڭلار بولمىغانمۇ؟ — دەپ سورىدى، — ئاتۇشقا كەلگەندىن بېرى زېرىكىپ قالدىڭلار ھەقچان، بىرلىرىگە ساقال

تاشلاپ يۈرمىگەنسىلەر؟ بىزنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىمىز ئۇلۇغ ئىش. مۇھىتىمىز ناھايىتى زىل شۇڭلاشقا دۇشمەننىڭ سۆز- چۆچەكىگە باھانە تېپىپ بەرمەسلىكىكە تىرىشىڭلار، ئىنىلىرىم. ئەگەر ھەقىقىي تۇردە بىرسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغان بولساڭلار بۇنىڭ ھۆكۈمى بۆلەك، ئۆزۈم باش بولۇپ تويۇڭلارنى قىلىپ قويىمەن.

ئۇلارنىڭ ئاياق ئاستىدا ئۈستى قېتىشىپ تازىنىڭ بېشىدەك پوستەك ئۆرلەپ قالغان، ئەمما ئاستى ناھايىتى بوش بولغان شورلۇق يېيىلىپ ياتاتتى. سول تەرەپتە ئاتۇش بىلەن ئاغۇ يېزىسىنى ئايرىپ تۇرىدىغان بوز تاغ گىرىمسەن كۆرۈنۈپ تۇرغاننى ھېسابقا ئالمىغاندا ئالدى تەرەپ (شەرق) ۋە ئوڭ تەرەپ تاكى ئۇپۇق سىزىقىغىچە ئەنە شۇنداق شورلۇقتەك تۇپ- تۈز يېيىلىپ ياتاتتى. شورلۇقنىڭ ئۈست قەۋىتىدىكى قېتىشما ئېغىرلىقنى كۆتۈرەلمەي "پوس" قىلىپلا يېرىلاتتى ـ دە، ئاستىدىكى يۇمشاق قەۋەتكە پېتىپ كېتەتتى. 15 - 20 سانتىمېتىر، گاھىدا 30 سانتىمېتىر پېتىپ كېتەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا پىيادە يۈرگۈچىلەرلا، ئەمەس، ئاتلىقلارمۇ ھەربىر قەدەمنى بۇنداق چوقۇرلۇقتىن تارتىپ مېڭىشقا توغرا كەلگەچكە چاپسانلا ھېرىپ قالاتتى.

ئۇلارمۇ شۇ تەقلىدتە گاھ شورلۇقنى ئۇدۇل كېسىپ، گاھىدا ئەگرى- بۈگرى چىغىر يوللار بىلەن مېڭىپ، ئەل ئايىقى جىمىققاندا كاتتايلاق يېزىسىنىڭ قوغان كەنتىگە يېتىپ كەلدى. ئەڭ ئاۋۋال مەھەللىدىكى ئىتلار تۇشمۇ- تۇشتىن قاۋاپ كېچە جىمجىتلىقنى غەۋغالىرى بىلەن تولدۇرغان بولسىمۇ، لېكىن غۇر-غۇر شامال چىقىپ تۇرغان كېچە يەنىلا خاس تىمتاسلىقى بىلەن ھوۋۇلداپ تۇراتتى.

مۇھەممەد داموللام مەمتىلى ئەپەندىنىڭ كېلىشىدىن خەۋەردار بولغاچقا ئۇخلىماي كۈتۈپ ئولتۇرغانىدى. شۇڭا مېھمانلار دەرۋازىنىڭ ھالقىسىنى تاراقلاتقان هامانلار گەپ قىلغاچ دەرۋازىنى ئاچقىلى كەلدى:

— ئۆزەممۇ ئەمدىلەتىن كېلىپ قالدىغۇ دەپ ئولتۇراتتىم، — دېدى ئۇ. ئاندىن مېھمانلار بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ئۆيگە باشلىدى، — مەن سىزگە دىمىدىمۇ پات ئارىدا مەندىن خوشخەۋەر كۈتىسىڭىز

بولىدۇ، دەپ مانا، دېگىنىمنى قىلدىم. قانداق بولغىنىنى ھېلى سۆزلەپ بېرىمەن، — داموللام مېھمانلارنىڭ ئېتىنى جايلاشتۇرۇۋېتىپ قىزغىنلىق بىلەن سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ جىمى قىلىقلىرىدىن بىر خىل ئەسەبىي قىزغىنلىق، توغان بۇزۇپ ماڭىدىغان كەلگۈندەك خاراكتېر بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۇلار ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇشى ھامانلا ساھىپخان ئايالىنى داستىخان راسلاشقا بۇيرۇپ، ئۆزى كاتتايلاقنىڭ مەشھۇر قوغۇنى بولغان كۆك بەھرى، قارا كۆسەيدىن بېردىن ئىككىنى ئېلىپ كىردى. ئۇ مېھمانلارنىڭ قورسىقى تازا ئاچقانلىقىنى بىلگەنىدى. مېھمانلارمۇ قۇرۇق تەكەللۇپ قىلىپ ئولتۇرۇشمىدى. يۈزىگە كۈنجۈت ۋە سىيادان سېپىلگەن قاتلىما نانلار بىلەن قوغۇن داستىخانغا كەلتۈرۈشى بىلەنلا ئۆزلىرىنىڭ يولدا يېيىش ئۈچۈن ئېلىۋالغان نانلىرىنى يېيىش ئىسىدىن چىقىپ قالغىنىنى بىلدى. مەڭلىكاخۇن يېنىدىكى نانىنى داستىخاندا قويغاندا ساھىپخان بىلەن مېھمانلار تەڭلا كۈلۈشۈپ كەتتى.

— ”مازار ئاتلاپ كەلگەن نان“ دېگەن شۇ، بۇ چىشقا دورا بولارمىش. ئەمدى بۇ نانلارنى ”ھىندىستاندىن كەلگەن دورا“ دەپ سىلەر يەڭلەر، بىز مۇنۇسىنى يەيلى، — دېدى تەۋپىق كۈلۈپ تۇرۇپ.

— ئەمسە بىز بۇنى تەۋەررۈك قىلىپ ساقلاپ يېسەك بولغۇدەك. قېنى ئەمىسە، قورساقنى ئازراق قارا باستۇرۇپ تۇرۇڭلار، — دېدى مۇھەممەد داموللا چاقچاق بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، — تاماقمۇ تەييارلا بولۇپ قاپتىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، سىلەرنى يەنە بىردەم ساقلىتىشقا كۆڭلۈم ئۇنىمىدى.

— دېيىشىدىغان گېپىڭلارنى دېيىشكەچ تۇرساڭلار، ۋاقتىنى تېجەپ، ئەپەندىمگە دەم بېرىش كېرەكتى، ئۇنىڭ ماجالى قالمىغان بولسا كېرەك، — دېدى نىمىتۇللا.

— ئەلۋەتتە، دۇرۇس گەپ. بۇ تەرىپىنى ئويلىماي بولمايدۇ، — دېدى مۇھەممەد داموللا دەرھال قوشۇلۇپ.

— بىراق، بۇ گەپلەرگە ئالدىراپ ئىشىنىپ كېتىشكىمۇ بولمايدۇ، — دېدى تەۋپىق چاقچاق قىلىپ، — كىم بىلىدۇ مۇشۇلارنىڭ ئۆزى چارچاپ

كېتىپ شۇنداق دەۋاتامدۇ تېخى.

— بەربىر،— دېدى داموللام كۈلۈپ، — مەن قورسىقىدا گەپ ياتمايدىغان بىر ئادەممەن، بۇ گەپلەرنى تاماق ئۈستىدىلا سۆزلەپ تۈگەتمەيمۇ ئىچىمگە پاتقۇزالمايمەن، ئەلۋەتتە، — گېپىنى توختىتىپ چىقىپ كەتتى. كۆپ ئۆتمەي پەتنۇس كۆتۈرۈپ كىرىپ كەلدى، — ئاۋۋال سۇيۇق- سەلەڭ ھاردۇق ئېشى ئىچكەچ تۇرايلى، — دېدى ئۇ پەتنۇستىكى ھورى كۆرۈلۈپ تۇرغان خام قىيمىلىق ئۈگرىنى مېھمانلارغا سۇنۇپ. ئاشتىن زىرىنىڭ لەززەتلىك پۇرىقى گۈپۈلدەپ پۇراپ تۇراتتى.

مېھمانلارنى ئاشقا تەكلىپ قىلىپلا مۇھەممەد دامولام ھېكايىسىنى باشلىدى. ئۇ گاھ- گاھ ھېسسىياتىنى باسالماستىن ۋارقىراپ كېتەتتى.

— سىزگە ئېيتقىنىمدەك مەن بايلار، يۇرت مۆتىۋەرلىرىگە ئىئانە بېرىش، مەكتەپ سېلىش ھەققىدە تەرغىبات قىلىشقىلا قاراپ تۇرمىدىم. ئۇقۇغۇچىلارنى توپلىدىم. سۇغۇن تەرەپتىكى تاغ ئارىسىدا بىر توغراقلىق بار ئىدى. قاچاندىن باشلاپكىن، ئۇزاق زامانلاردىن بېرى ھېچكىم بۇ توغراقلىقتىن بىر تال تاياق ئوشتۇشقىمۇ جۈرئەت قىلىشمايدىغان بولۇپ قېلىشقانىكەن. ئوتۇنچىلار نەچچە كۈنلۈك يەرگە بېرىپ ئوتۇن ئەكىلىشكە رازى ئىدىكى بۇ توغراقلىقنى مۇقەددەس جاي ئۇنىڭغا چېقىلىشقا بولمايدۇ، چېقىلغان ئادەمنىڭ قولى تۇتماس بولۇپ قالىدۇ، كۆزى قويۇلۇپ كېتىدۇ. دەپ ئىشىنىپ، ئۇ يەردىن ئەيمىنىپ كەلگەنىدى. مەن ئوقۇشقا خەتلەنگەن باللارنى باشلاپ، بىر نەچچە هارۋا، ئۇلاغ بىلەن شۇ ئورماننى كۆزلەپ ئاتلاندىم. باللار توغراقلىققا بېرىپ نىمىشكە كەلگەنلىكىنى بىلىشكىنىدە بىر- بىرىگە تاپا- تەنە قىلىشتى، كەتمەكچى بولۇشتى. بۇ ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇپ ئۆزىنى يوقىتىشتى. مەن دېدىم "ئەي، باللار، يامان بولىدۇ دېگىنى زادى نېمە؟ قانداق يامان بولىدۇ؟ هازىرنىڭ ئۆزىدىلا يامان بولىدىغان ئىش بولسا قانداق يامان بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ بېقىش ئاسان". دېدىم - دە، بىرىنىڭ قولىدىكى پالتىنى ئېلىپ قۇرۇپ قالغان ئەڭ چوڭ توغراققا پالتا سالدىم. ھەممەيلەن تەشۋىش، قىزىقىش ئىلكىدە مېنىڭ ھەرىكىتىمگە قاراپ

تۇرۇشتى. بۇنداق قاراپ تۇرۇش تاكى مەن توغراقنى يېقىتىپ بولغۇچە داۋام قىلدى. توغراقنى يىقىتىپ بولۇپ، دېمىقىنى راستىلىۋېلىپ، يەنە ”مانا، مېنىڭ قولۇم تۇماس بولۇپ قالمىدى، كۆزۈممۇ، ئۆزۈممۇ ساق، شۇنداق ئەمەسمۇ؟“ دېسەم قاراپ تۇرىشىدۇ. ”بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى، بۇنىڭ يامىنى بۇ دۇنيادا بولمايدىكەن. دېمەك بۇنىڭدىن خاتىرىجەم بولساڭلار بولىدىكەن. يامىنى ئۇ دۇنيادا بولامدۇ؟ كىم غەيىپتىن قارار بېرىشكە جۈرئەت قىلالايدۇ؟ بالا قازا بېرىشكە كىم قادىر؟ ئاللاھ! بەخت - ئامەت بېرىشكە كىم قادىر؟ ئاللاھ! مۇشۇنداق دەل - دەرەخلەردىن — مەخلۇقتىن بالا - قازا بېرىشمۇ، بەخت - ئامەت بېرىشمۇ كەلمەيدۇ، سىلەر ئەمەس، مەن داموللا، ئۇنداقكەن، سىلەر بىلەمسىلەر، مەن ياخشىراق بىلەمدىمەن؟ ئەگەر دەرەخلەرنىڭ قولىدىن بالا بېرىش كېلىدۇ دېسەڭلار، مۇھەققەقكى، مۇشرىكلىك بولىدۇ! گۇناھ بولىدىغان ئىش بولسا ماڭا بولسۇن، ئەگەر ساۋاب بولۇپ قالسا ساۋابى سىلەرگە بولسۇن، قانداق؟“ دىدىم .

شۇ گەپ بىلەن ئۇلارنىڭ ئارىسىدا غۇلغۇلا باشلىنىپ كەتتى. بەزىلەر :”داموللام دەۋاتقاندىكىن نىمە بولسا بولامدۇ ، خۇدا ئۆزى كۆرۈپ تۇرۇدىغۇ“ دېيىشتى. بەزىلەر :”يامىنى هازىر بولمىغان بىلەن كېيىنچە ئادەمنى نەس باسىدۇ“ دېيىشتى. ئاخىرى، مۇنازىرىنىڭ دائىرىسى تارىيىپ،”داموللام نىمە كۆرسە بىزمۇ شۇنى كۆردۇق“ دېيىشتى- دە، قوللىرىغا سايمانلىرىنى ئېلىپ ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. مانا شۇنداق قىلىپ بىز يىتەرلىك ياغاچ ۋە بادىرىنى ئاشۇ ئورماندىن ئېلىپ كەلدۇق. كۆرمەمسىز، بۇ ئورماندا قۇرۇپ، چىرىشكە باشلىغان ياغاچلارمۇ نۇرغۇنىكەن، بىكاردىن- بىكار ئاشۇنداق بىر قۇرۇق گەپكە ئىشىنىپ، ئۆزى كۆكلەپ، ئۆزى قۇرۇپ، چىرىپ كېتىۋاتقان ئورمانغا ئىچىڭىز ئاغرىيدۇ. بىز بۇ ئورماندىن ئەنە شۇنداق قىلىپ ساۋابلىق ئىش ئۈچۈن پايدىلاندۇق. يەنە بىر مۇنچە هۆل ياغاچلارنى هەم كېسىپ تاشلىۋەتتۇق، كېلەر يىلى مەكتەپنى كېڭەيتىپ قۇرۇش ئۈچۈن ئېلىپ ئىشلىتىمىز. ئوغرى ئېلىپ كېتىدىغان خەۋپمۇ يوق. بىزدەك تەلۋىلەر ئالمىسا باشقىلاردا ئۇنچىلىك يۈرەك يوق.

مەمتىلى ئەپەندى مۇھەممەد داموللىنىڭ سۆزىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سېلىپ ئولتۇراتتى. داموللا شۇ يەرگە كەلگەندە ھېكايىسىنى توختىتىپ:

— ئەپەندىم، قاراڭ، ئەسكەرلىرىڭىز نېمە بولغان ئۆزى، — دەپ قالدى.

مەمتىلى ئەپەندى شۇندىلا ئەسكەرلەرگە قارىۋىدى، ئۇلار ئاشنى ئىچىپ بولۇپ چىنىسىنى قويۇپتۇ ـ دە، ئولتۇرغان يېرىدە تامغا ۋە بىر-بىرىنىڭ مۈرىسىگە يۆلىنىپ ئۇخلاپ قاپتۇ.

— مەيلى، ئاشۇنداق ئۇخلىۋالسۇن، ئۇلار ماڭا مۇھاپىزەتچى بولغىنىغا تويدىغۇ دەيمەن. بەك چارچاپ كەتتتى. بىز سۆزىمىزنى تۈگەتكىچە كۆزىنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىۋالسۇن، ئاندىن قوزغايلى، — دېدى مەمتىلى ئەپەندى ۋە تېخىچە قولىدا تۇرغان ئاشنى چاپسانلا ئىچىپ تۈگىتىپ چىنىنى قويدى.

— ئەستاغ، بۇلار تاماقنى يەمەيلا ئۇخلارمۇ ئەمدى؟

— مەيلى، ئۇخلىسۇن، ئاشتىن ئۇيقۇ تاتلىقراق، پولۇنى ئىككىمىز يەۋېرىمىز. قېنى داۋامىنى سۆزلەڭ.

— توختاڭ، مەن ئاشقا چىقىپ باقاي، گەپنى ئەتە قىلشىمىساق بولمىغۇدەك، ئاشنى قويۇپ سىزمۇ ئۇيقۇ سەھراسىغا كېتىپ قالماڭ يەنە، — مۇھەممەد دامولla چىقىپ كېتىشى بىلەنلا تەۋپىق ئۈگە- ئۆگىلىرىنىڭ سىقىراۋاتقانلىقىنى، كۆزىنىڭ قۇم قويغاندەك ئېچىشىپ، ئۆز - ئۆزىدىن يۇمۇلۇپ قېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇمۇ ئولتۇرغان جايىلا ئۇخلاپ قالغۇدەك ھالدا ئىدىيۇ، لېكىن ئۇ تېخى ئۆزىنى قىزىقتۇرىدىغان بىرمۇنچە ئىشلارنى سوراپ بىلىۋېلىشقا ئۈلگۈرمىگەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەر قانداق سورۇن، ھەرقانداق كىشى ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلدۈرۈشنى مىسلىسىز ھار ئالاتتى. شۇڭا بېشىنى قاتتىق سىلكىپ، كۆزىنى ئۇۋۇلاپ ئۆزىنى سەگەكلەشتۈرۈشكە ئۇرۇندى. شۇ تاپ ئۇنىڭ ھەر قانداق ئېسىل تاماقنىمۇ ئىشتىيى يوق ئىدى. دەممۇ-دەم بېشى بىر ياققا قىشىيىپ، قانداقتۇر كاتاڭ يولدا يار- يار ھارۋا ئۈستىدە ئۇخلاپ كېتىۋاتقاندەك، ھارۋىنىڭ تاراقلىشى ۋە تىنىماي سىلكىنىشىدىن پات- پات ئويغىنىپ كېتىپ، كۆڭۈلدىكىدەك ئۇخلىيالمايۋاتقاندەك روھى ھالەت ئۇنى قىينايتتى. كۆزى

ئوچۇق تۇرغاندەك قىلىپمۇ قۇمدەك ئۇششاق چۈشلەرنى كۆرەتتى. ئۇ راستىنلا ئاشۇ ھارۋىدا كېتىۋاتقاندەك، قانداقتۇر كاتاڭغا چۈشۈپ كېتىش بىلەن سىلكىنىپ كەتكەندەك ئىتتىك بېشىنى كۆتۈردى. ئەسلىدە ئۇ بېشىنىڭ تېخىمۇ يامانراق قىشىيىپ كېتىشىدىن چۆچۈپ ئويغانغانىدى. ئۇ راستىنلا مۈگدەپ قالدىمۇ ياكى خىيال قىلدىمۇ، ئۆزى ھەم ئېنىق ئاڭقىرالمايتتى. ئىشقىلىپ بۇ يېرىم ئۇيقۇلۇق بىر ھال (كەشپى) ئىدى.

شۇ چاغدا مۇھەممەد داموللام گۆش ۋە بەھى بېسىلغان بىر لىگەن پولونى كۆتۈرۈپ كىرىپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئاشۇ ھالىتىنى بايقاپ قالدى ۋە چەكسىز خىجىللىق ئىلكىدە دېدى:

— كەچۈرۈڭ، ئەپەندىم، بىز خەقنىڭ مېھماندارچىلىقىمۇ شۇ ھاشاردەك، بەزى ھاللاردا مېھماننى قىيناپ بىر يەرگە ئاپىرىدىكەن.

مەمتىلى ئەپەندى روھى ھالىتىنى تېزدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، چىن دىلىدىن ئېچىلىپ كۈلدى:

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى ئۇ ئاندىن ئۆزى جاۋاب بېرىپ، — شۇنداق. بەزىدە توق قورساققا يەنە بىر مۇنچە نەرسىنى يېيىشكە مەجبۇر بولىسەن، — ئۇ ئىشتىيى ئۇيقۇچىلىقتا تۇتۇلۇپلا قالغان بولسىمۇ ساھىپخانىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن ئاشقا باقتى. ئاشنى زورمۇ زور چاينىغاچ ئەتە كاتتايلاقنىڭ مەكتىپىنى كۆرۈپ بولۇپلا قايتسام ئاۋۋال قايسى ئىشنى قىلىمەن، دېگەن مەسىلە ئۈستىدە كەلگۈسى ئىش پىلانىنىمۇ كۆڭلىگە پۈكۈۋالدى.

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

جەمئىيەت ئۈچۈن بىردىن- بىر خەۋپ —
جاھالەتتۇر.
— ۋىكتور گيوگو ”خارلانغانلار“

1

» يۇرت مۆتىۋەرلىرى“ يەنە قاراڭغۇ بۇلۇڭ- پۇچقاقلاردا ئۈچرىشىپ، زامان يېڭىلىقلىرىغا بولغان تەتۈرلىكىدىن بىر يولدا جەم بولۇپ، ئورتاق نىشان ئۈچۈن سۆھبەتلەر قىلىپ، ”مۇقەددەس ئىسلام دىنىني قوغداش“ ”ئاسى مۇسۇلمانلارنى گۇناھ ئۆتكۈزۈشتىن ساقلاپ قېلىش“ ئۈچۈن ۋەدە قىلىشقاندىن كېيىن، ھەر قايسى ئۆزلىرىنىڭ يېزا مەھەللىرىدىكى مەسچىتلەردە ئاق- قارىنى پەرق ئېتىش ئىقتىدارىنى يوقىتىشقىچە بېرىپ يەتكەن نادان خەلققە تېرە تارقىشىپ ۋەھىمە سېلىشنى باشلىۋەتكەنىدى.

”كىمكى ئۆز بالىسىنىڭ دىلىغا ئىمان سالمىسا، ئۇنى گۇناھلىق يولىدىن توسمىسا بالىنىڭ بارلىق جىنايىتىگە شۇ ئاتا- ئانا جاۋاب قىلىدۇ“ دېگەندەك سۆزلەر ئېتىقادى خۇراپات بىلەن چىرمىلىپ قالغان دېھقانلارنىڭ يۈرىكىنى زىرىلداتماي قالمايتتى. ئۇلار بۇنداق پەتىۋالار راستىنلا قۇرئانغا پۈتۈكلۈكمۇ ياكى مولللار ئۆزلىرى ئويلاپ تېپىۋاتامدۇ، بۇلارنى بىلمىگەچكە، مولللار نېمە دېسە شۇنى راست دەپ ئىشىنىشەتتى. بۇنداق ئەھۋالدا ئۇلار بالىلىرىنى ئىلاجى قىلىپ مەكتەپتىن قاچۇرۇشقا ئۇرۇناتتى. باشقا يېزىلاردىكى تۇققانلىرىنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتىۋېتەتتى. نەتىجىدە بىرى بالا يوق دەپ قۇتۇلسا، ئىككىنچى تەرەپ: ”بۇ بالا ماڭا ئامانەت، ئۆزىنىڭ ئاتا- ئانىسىدىن

بى جاۋاب مەكتەپكە بېرەلمەيمەن" دەپ قۇتۇلىشاتتى.

باللار بولسا ئوقۇشقا قىزىقاتتى. چۈنكى يېڭى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى موللىنىڭ تالىپلىرىدەك بولماي، ئادەمنىڭ زوقى كەلگىدەك ئىش - ھەركەتلەرنى قىلاتتى، نۇرغۇن كۆڭۈللۈك ئويۇنلارنى ئوينىشاتتى. ھەيۋەتلىك سەپ بولۇپ، گۈرسلدىتىپ قەدەم تاشلاپ مېڭىشاتتى. بۇنى كۆرگەن كىشى قانداقمۇ قىزىقمىسۇن؟ بىراق ئۇلارنىڭ ئاتا- ئانىسى ئاز باللىرىنى دوزاق ئازاۋىدىن قۇتقۇزۇپ قېلىش ئۈچۈن (ئۆزلىرىچە باللارنىڭ بەختىنى كۆزلەپ) ھەرىكەت قىلاتتى.

تەۋپىق بۇنداق كەيپىياتنىڭ يەنە باش كۆتۈرۈپ قىلىۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئۇ يېڭى تىزىملانغان باللارنى مېڭىش- تۇرۇشقا ئۈگىتىش ئۈچۈن سەپكە تىزغاندا ھامان بىر- ئىككى بالا كېمىيىپ باراتتى. سۈرۈشتۈرگەندە يە ئۇلار "ئاغرىپ" قالغان بولاتتى ياكى ھاممىسىنىڭ، تاغىسىنىڭ ئۆيىگە كەتكەن بولاتتى. ئۇ شورۇققا بارغاندا ئابلەقىنىڭمۇ قاتاردا بولماسلىقى بەكلا ئاچچىقىنى كەلتۈرگەندى. كېيىن تاھىر خەلپەتتىن بالىنىڭ ئۆگەي ئانىسى كاشىلا قىلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە سۆھبەتلەشكىلى كىرىپ، ئۇنىڭ دادىسى ۋە ئۆگەي ئانىسىغا ناھايىتى كۆپ گەپ قىلغاندىن كېيىن نامازدا موللىلارنىڭ ۋەز ئېيتىپ تەھدىد سېلىۋاتقانلىقىنى سەل- پەل سەزدۇردى. بۇ قۇتراتقۇلۇقنىڭ ئارقىسىدا ھابۇلھاجىم، قازى رەئىس قاتارلىقلارنىڭ پىتنە مەنبەئەسى ئىكەنلىكى بىلىنەتتى. ئەمما ئۇلار بىۋاستە ئوتتۇرىغا چىقماستىن باشقىلارنىڭ قولى بىلەن جىنايەت ئۆتكۈزۈش شۇملىقىنى قىلىشاتتى. بەلكى ئۇلارنىڭمۇ ئارقىسىدا يەنە باشقا بىر كۈچ بولىشى چوقۇم. تەۋپىق بۇلارنىمۇ كۆز ئۆڭىدىن ئۆتكەزدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ سەۋرىسى ئاخىرقى چەككە يېتىپ، كاتتايلاقتىن قايتىپ كېلىپلا بۇ ئىش ئۈستىدە باش قاتۇردى ھەم ھەر جۈمە كۈنى بىر كەنتنىڭ ئازنا مەسچىتىدە ناماز ئوقۇيدىغان ۋە نامازدىن كېيىن كۆپچىلىككە، شۇنداقلا مۇئەسسىپلەرگە ۋەز ئېيتىدىغان بولدى.

ئۇ ئىشتاچىدا، ئازغاندا، تىجەندە، بۆگەندە مۇشۇنداق نۇتۇق يىغىنلىرىنى

ئېچىپ، موللىلارنىڭ نەپسىيانەتچىلىكىنى، ئۇلاردا ۋەتەن، مىللەت تۇيغۇسىنىڭ كەملىكىنى مىساللار ئارقىلىق چۈشەندۈردى. ھەمدە بۇنداقلارغا قاتتىق ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ چىقتى.

ئۇ شۇرۇقتا بولىۋاتقان مۇتەئەسسىپلىك ئارقىسىدا كەنجى قازاخۇنۇم بارلىقىنى سىزىپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ بەزى پىتنە- ئىغۋالىرىنى ئۇ كۆپ قېتىم ئاڭلىغان، راسا بىر ھېساب- كىتاب قىلىشماقچى بولۇپ يۈرەتتى. نويابىرنىڭ ئاخىرىدىكى بىر جۈمە كۈنى جۈمە نامىزىغا شۇرۇقنىڭ بۇستان مەسچىتىگە يېتىپ كەلدى.

بۇ چاغدا نامازخالارخانىلار سەپراس بولۇشۇپ بولغان بولۇپ، مەمتىلى ئەپەندى ئىككى جەڭچىسى بىلەن ئاخىرقى سەپتىلا تۇرۇشتى. ئۇنىڭ كېلىپ قالغىنىنى كۆرۈپ سالام قىلماقچى بولغانلارغا ”نامازدىن كېيىن كۆرۈشەيلى“ دەپ ئىما قىلدى. چۈنكى بۇ چاغدا كەنجى قازاخۇنۇم ۋەز ئېيتىۋاتاتتى.

نامازدىن كېيىن كەنجى قازاخۇنۇم يەنە ۋەز باشلاپ قالدى.

— مۆمىن مۇسۇلمانلار، ئاگاھ بولۇڭلاركى، يۇرتتا دەھرىلىك ئەدەپ، ئىسلام دىنىنىڭ چىرىقى خىرەلەشمەكتە. دەھرىلەر ئەۋلادلىرىمىزنى دىندىن چىقىرىشقىچە بېرىپ يەتمەكتە. بۇ ھالنى بۇگۈن يەر تەۋرەشتىنمۇ بىلىۋالغىلى بولىدۇ، — ئۇ ساقاللىرىنى تىترىتىپ، تەھدىد ئاھاڭىدا سۆزلەيتتى. شۇڭا نامازخانلارنىڭ ھېچقايسىسى مەسچىتتىن چىقىپ كېتىشكە جۈرئەت قىلىشالمايتتى. قازاخۇنۇم ئېڭىكىنىڭ ئاستىنى تاتىلاپ قويۇپ داۋام قىلدى، — يەر تەۋرەشنىڭ ئۆزى خۇدانىڭ غەزىۋى! بەندىلەر گۇناھقا پېتىپ كەتكەندىلا ئالالاھ يەر يۈزىگە ئاشۇنداق ئاپەتلەرنى ئەۋەتىپ، بەندىلەرنى ئاگاھلاندۇرىدۇ. توۋا قىلىشقا ئۈندەيدۇ. يەنە بولمىغاندا تېخىمۇ بەتتەر بالايى ـ قازا ئەۋەتىپ دۇنيانى كومپەيكۇم قىلىۋېتىدۇ! نوھنىڭ قەۋمى توپان ئاستىدا قالغان،... ئاد قەۋمى، سەمۇد قەۋمى گۇناھقا پاتقانلىقىدىن جازالانغان. بۇ مانا شۇنداق ئىش! مۇسۇلمان بەندە ئۇچۇن ئەركىشىنىڭ چاچ قويىمىقى، كالتە چاپان كەيمىكى نىمىدىن بىشارەتتۇر؟ ئاينىڭ ، يۇلتۇزنىڭ ۋە يەنە يەر شارى دىگەنىدەك نەرسىلەرنىڭ گېپىنى مۇسۇلمان بالىلىرىغا ئۇگىتىش نەقىلا دەھرىلىك

ئەمەسمۇ!؟ بۇنى ئۇگەنگەنلەر گۇناھقا پاتىدۇ! يەر شارمۇ، چاسىمۇ بۇ دىگەن ئاللاھنىڭ ئىلكىدىكى ئىش! غەيبىنى بىر ئاللاھ بىلىدۇ! بۇنداق گەپلەرنى قىلغانلىق خۇدالىق داۋاسى قىلغانلىق! خۇدالىق دەۋاسى قىلغان پىرئەۋن نېمە بولدى؟ نەمرۇد، شەددادلار نېمە بولدى؟ ئىبرەت ئالمامدۇق؟ ئاللاھنىڭ سىرلىرىنى كوچىلاش مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ناتوغرا. بۇنداق ئادەملەر ئۇ دۇنيادا سۇرتى مۇبەددىل بولۇپ، هايۋان سىياقىدا قوپىدۇ! بىز سىزلەرنى يامان يولدىن يانسۇن دەيمىز، توغرا يولغا ھىدايەت قىلىمىز، گۇناھقا پاتمىسۇن دەيمىز. ياخشىلىقنى بىلمىگەنلەر دەۋزىخىدۇر!...

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ تاقىتى پۈتتى. ئۇ خالايىقنىڭ چېتى بىلەن مەسچىت سۇپىسىغا چىقىش ئۈچۈن ماڭدى. مەڭلىكاخۇن بىلەن نىمتۇللا ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئەگەشتى.

ئىككى قۇراللىق ئەسكەرنىڭ مۇھاپىزىتىدىكى مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مۇنبەردە پەيدا بولىشى بىلەن كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ گېلىغا بىر نىمە تۇرۇپ قالغاندەك ئۈنى ئۆچتى.

— خوش كەپلا... تەقسىر... ئۇ ساقىلىنى يۇقىرى قىلىپ ئېڭكىنىڭ ئاستىنى تاتىلىدى.

— نىمە دەپ زەھەر چېچىۋاتىسەن، يىلان!؟— دەپ ۋارقىرىدى مەمتىلى ئەپەندى غەزەپتىن تىترەپ،— نىمە دېمەكچىسەن؟ قايسى مەقسەتكە يەتمەكچىسەن!؟ سەندەك شۆتاڭغا بالا بەرگەنلەر جەننەتكە كىرىپ، ئۆزىنىڭ زۇۋانىدا ئىلىم ئوقۇغانلار دوزاققا كىرەمدۇ؟ سۆزلە! قانداق دەھرىلىك ئەدەپ كەتتى؟ نېمىسى دىنغا مۇخالىپ؟ قۇرئان ھەدىستىن دەلىل كۆرسەت! چاچ قويسا يامان بولىدىغان، كاپىر بولۇپ كېتىدىغانغا دەلىلىڭنى كۆرسەت! بارمۇ دەلىل؟ سۆزلە!

كەنجى قازاخۇنۇم ئۆزىنى يۇشۇرىدىغان تۆشۈك ئىزدەپ ئوڭ-سولغا، ئالاق-جالاق قاراشقا باشلىدى. ئۇ توپ ئارىسىغا كىرىپ كەتمەكچى بولۇپ تەمشىلىۋىدى، نىمتۇللا ئۇنى توسۇۋالدى ئۇ نەچچە يۈزلىگەن ئادەمنىڭ كۆز ئالدىدا شۇمشەيگىنىچە بوينىنى قىسىپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ جىم

تـۇراتتى. ئۇنـىڭ ھـېلـىلا خالايـىققـا سـۇر كۆرسـىـتـىپ ۋارقـىرىغـان چاغـدىكى ھەيۋىتىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.

— سەن بايا دېگەن تۆھمەتلىرىڭنى جامائەت ئالدىدا بوينۇڭغا ئالمايدىغان بولساڭ، قۇرئان ھەدىستىن دەلىل كۆرسىتىپ، توغرا دېگەنلىكىڭنى ئىسپات قىل! بارمۇ دەلىلىڭ؟!

— ...

— كىمكى ئاللاھ نامىدىن يالغاننى توقۇيدىكەن، ئۇنىڭغا ئاللاھنىڭ لەنىتى ياغىدۇ، دېگەن ھەدىسنى ئاڭلىغانمۇ سەن؟

— ...

— بايا دېگەنلىرىڭ دىن نامىدىن، ئاللاھ نامىدىن يالغان توقۇش بولمىسا دەلىلىڭنى قوي! — مەمتىلى ئەپەندى جامائەت ئىچىگە بىر قۇر كۆز يۈگەرتىپ، — ئىچىڭلاردا دىننى بىلگەن باشقا ئادەم يوقمۇ؟ بىزنىڭ قىلىۋاتقانلىرىمىزدىن دىنغا خىلاپ كېلىدىغان ئىشلار بولسا دەلىلى بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇپ بېقىڭلار، بىز تۈزىتەيلى، بارمۇ سۆزلەيدىغانلار؟

خالايىق زۇۋان سۈرمىدى. تىرىك قىلغان ئاۋازمۇ ئاڭلانمايتى. ھېچكىم زۇۋان سۈرۈشكە پېتىنالمايتى. موللا ئەمەس بىرسى يۈزلەپ ئايەت كەلتۈرسىمۇ ئىشىنىپ كەتمەيدىغان بۇ ئادەملەرگە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ سۆزلىرى قايىل قىلىش رولى ئوينىدى دېيىشكىمۇ بولار، ئەمما، بىر مىلتىقلىق ئادەمدىن پۈتۈن بىر يۇرت قورقۇپ سىيۈۋېتىدىغان بۇ خەلق كۆز ئالدىدا ئىككى قورallıq ئەسكەر تۇرغاندا ئىشەنگەن موللىسىنىمۇ ھىمايە قىلالمايتى. ئۇقۇمۇشلۇقلاردىن بەزىلىرى گەرچە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ دېگەنلىرىنى توغرا تاپسىمۇ، ئەنئەنىدىكى توغرا- خاتا بىلەن ھېساپلاشماي قىلىنىۋېرىدىغان ”يۈز- خاتىرە“ تۈپەيلى، كەنجى قازاخۇنۇمغا قارشى مەيدان تۇتۇشقا ”يۈزى چىدىمايتى“. ئەپەندى دېگەن كېتىدۇ، بىز يەنە قازاخۇنۇم بىلەن قالىمىز دېگەنلەرنى ئويلىشاتتى.

— خەلقنى توغرا يولغا باشلىماقچىمۇ سەن؟ ياكى ئەگرى يولغىمۇ؟

— خاتا يولغا باشلاپتۇق، ئۆزى...

— تۇفىي!ــ دېدى مەمتىلى ئەپەندى بۇ بىچارە ھالەتكە چۈشكەن، كەچكۈزدىكى چىۋىدەك دۈگدەرەپ قالغان، گويا بېشىدىكى ئادەتتىن تاشقىرى يوغان سەللىسىنى كۆتۈرەلمەي قالغاندەك بېشى ساڭگىلاپ كەتكەن بايقۇشقا نەپرەت بىلەن تۈكۈردى. ئارقىدىن ئۇنىڭ بېشىغا بىگىز بارمىقى بىلەن نوقۇپ تۇرۇپ، — ھەي، شەرمەندە! ھېلى سەن خەلقنى توغرا يولغا ھىدايەت قىلغۇچى بولۇپ ئىشەنچ بىلەن گەپ قىلىۋاتاتتىڭ، ھالىڭ شۇمىدى؟ ئۆزەڭ قىلىۋاتقان ئىشنىڭ ھەقىقەتەن توغرا ئىكەنلىكىگە ئىشەنچ قىلالماي قالدىڭمۇ ياكى ئاغزىڭدا مۇقەددەس دەپ چەل تەگدۈرمەي كۆتىرىۋالغان ئېتىقادىڭدىن جىنىڭ ئەۋزەلراق تويۇلۇپ، ئۆزەڭنى ئەيىبلەۋاتامسەن؟! ئەگەر سەندە راست ئېتىقاد بولسا مېنىڭ مىلتىقىمدىن قورقماي توغرىسىنى سۆزلە! «زالىم پادىشاھ ئالدىدا بىر ئېغىز ھەق گەپنى قىلىشمۇ جىھاد قىلغانلىق بولىدۇ» دېگەن ھەدىسكە كۆرە، ئۆزەڭنى ھەق دەپ بىلسەڭ دەلىل بىلەن سۆزلە شۇ ھەقنى! يالاقچىلىقىڭدىن شۆتاڭغا بالا بەرگىنىڭ ھىدايەت ئىچىدە بولغىنىڭمىدى؟ بۇ مەكتەپ ئاللاھنىڭ سۆزى، ئاللاھنى تەسدىقلايدىغان ئىلىملەر ئۆگىنىلىدىغان مەكتەپقۇ؟ يەنە نېمە دەيسەن؟!

— ئازماس ئاللا ... ئىنسان دېگەن خام سۈت ئەمگەن ... — كەنجى قازاخۇنۇم بىچارىلىك بىلەن غۇدۇڭشىدى.

— ئېيتىپ باقە، بايا قىلغان تەرغىباتلىرىڭنىڭ خاتا بولغانلىقىنى ئۇشتۇمتۇت ھېس قىلىپ مۇشۇنداق دەۋاتامسەن ياكى جانىڭ تاتلىقلىقىدىنمۇ؟

— ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرى ۋاجىپ، تەقسىر، سىلى دېگەندىن كېيىن بىز ئۇنى توغرا دېمەي بويۇن تاۋلىق قىلىپ بېشىمىز ئۇنمۇ؟...

— ئاڭلىدىڭلارمۇ، ۋەتەنداشلار؟ بۇنداق ئادەملەردە ۋىجدان دېگەن نەرسە بولمايدۇ. ئۇلار سىلەرگە ئىمانىنى، ئېتىقادىنى تەشۋىق قىلىدۇ- يۇ، ئۆزىنىڭ ئىمانى، ئېتىقادى مۇستەھكەم ئەمەس. ئازراق مۇشكۈلگە يولۇقسا ئىماندىن، ئېتىقادىدىن كېچىپ ئىت جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۆزىنى- ئۆزى كاچاتلايدۇ. ئۆزىنى ـ ئۆزى يالغانغا چىقىرىدۇ. ئۇ بايا نېمە دەپ ۋەز ئېيتقان؟

ئەجەبا مېنىڭ ئىككى ئەسكىرىمنى كۆرۈپلا سىلەرگە دەۋاتقان، سىلەرگە تەشۋىق قىلىۋاتقان يولنى ئۆزى خاتا دېدىغۇ؟ بۇنداق ئادەملەرگە ئەگىشىش توغرىمىكىن؟— مەمتىلى ئەپەندى يۈكسەك دەرىجىدىكى ناتىقلىق قابىلىيىتى بىلەن رەقىبىنىڭ ئەينى مەيداندىكى ئىككى خىل ھالىتىدىنلا پايدىلىنىپ ئۇنى شەرمىسار قىلىۋەتتى. خەلق ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان كارتىنىلار بىلەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ ئويلىغىنىدا قايىل بولمىغىنىمۇ ئاز قالدى. مەمتىلى ئەپەندى سوئالنىڭ كىشىلەر قەلبىدە قانداق تەسىر قوزغايدىغانلىقىنى بىلىپ باقماقچى بولغاندەك، بىردەم كۆپچىلىككە سەپ سېلىپ قارىدى. كۆپچىلىك چوڭقۇر تىنىپ، جىم- جىت قۇلاق سالاتتى. ئۇ سۆزىنى دادام قىلدى، — شۇنداق، ۋەتەنداشلار، بۇنداق رەزىل ئادەملەر مىللەتتىن ئىبارەت بۈيۈك تەنگە چىققان جاراھەتتۇر! ئۇلار ھامان جان قايغۇسى بىلەن ھەلەك. شۇڭا ئۇلار شەخسى پايدىسى ۋە ھاياتىنى قوغداپ قېلىش ئېھتىياجى ئۈچۈن ھەر قانداق ھۆكۈمران گۇرۇھقا، ھەر قانداق چەتئەل جاھانگىرلىرىغا ئوخشاشلا يالاقچىلىق قىلىۋېرىدۇ. بىزنىڭ ئىمانىمىز توغرىسىدا ھېلىلا گۇمان بىلەن سۆزلىگەن بۇ ئادەم ئەگەر پەرەڭلەر ياكى ھىندىلار يۇرتىمىزغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش ئۈچۈن كەلسە مانا شۇنداق تەشۋىقات بىلەن سىلەرنى قوزغاپ چىقىپ ئىسلام دىنىنى قوغداش شۇئارى بىلەن ئاشۇلارغا قارشى كۈرەش قىلارمۇ؟ ناتايىن! ئۇ بايا ئېيتقاندەك ”ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋاجىپ“ دەيدۇ- دە، ھىندىلارغىمۇ، پەرەڭلەرگىمۇ، مۇڭغۇللارغىمۇ ئوخشاشلا خىزمەت قىلىۋېرىدۇ. ئۇلارنىڭ دىنسىزلىقى، تاجاۋۇزچى بولۇشى، مىللەتنىڭ پايدا- زىيىنىدىن قەتئىينەزەر، پۇل بەرسىلار ئولارنىڭ پايدىسىغا پەتىۋا بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ سىياسىتىنى دىنىي ئەھكاملار بىلەن بىرلەشتۈرۈپ مەدھىيلەيدۇ. بىچارە جېنىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تاپىنىنى يالاپ، يالاقچىلىق قىلىدۇ. مانا، سىلەرگە ئىمان، ئېتىقاد ھەققىدە گەپ قىلغان ئادەمنىڭ ئەھۋالى!- ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ داۋام قىلدى،— ھۆكۈمرانلارچۇ؟ ئۇلار دەل مۇشۇنداق ئىمانى سۇس تېجىمەللەردىن پايدىلىنىپ بىزنىڭ ئۈستىمىزدىن ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ. چۈنكى،

ھۆكۈمرانلار بىلىدۇكى، بىزنىڭ خۇراپاتلىقتا پاتقان خەلقىمىز قىلىچ شىلتاپ قىلىغان گەپكە ئۇنىمايدۇكى، قۇرئاننى، خۇدانىڭ نامىنى شىپى كەلتۈرۈپ قىلىنغان سۆزگە شەرتسىز بويسۇنىدۇ. ھۆكۈمران بىۋاستە گەپ قىلغاندا ئاڭلىمىغان خەلق شۇ سۆزنى مۇنىڭدەك يالاقچى كانايلار ئارقىلىق دېسە ئاڭلايدۇ. دېمەك بۇنداق "مۆتىۋەرلەر" مىللىتىمىزنى قۇل قىلغۇچىلارنىڭ قولىدىكى قورال! ئۇلار مۇشۇ تەقلىدتە ھىدايىتۇللا ئاپاقنى قانداق ھىمايە قىلغان بولسا، ياقۇپبەگنىمۇ شۇنداق خوشامەت بىلەن قارشى ئالغان؛ رورۇڭتاڭنى قانداق چاجاڭ قۇرۇپ كۈتۈۋالغان بولسا، ياڭ زېڭشىڭغىمۇ شۇنداق ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلغان. ئۇلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلغۇچىلارنىڭ پەرقى يوق. ھامان شۇلار تەرەپتە تۇرىدۇ. پەقەت ئۇنىڭ خۇدانى ۋە خەلقنى ئالدايدىغان، ساختا ئىخلاس بىلەن ئوقۇلىدىغان نامىزىغا كاشىلا قىلمىسىلا، پەتىۋا چىقىرىپ ئۆز خەلقىنىڭ قېنىنى شوراش ئۈچۈن كالتە قوشۇقنىڭ سېپىنى تۇتقۇزۇپ قويسىلا بولدى. بىر ئۆمۈر ئۇلارغا يالاقچىلىق قىلىۋېرىدۇ. ئەمدى ۋەتەنداشلار، ئۆتمۈشكە نەزەر سېلىپ، بۈگۈننىمۇ كۆز ئالدىڭلاردا قويۇپ، ئويلاپ كۆرۈڭلار، مېنىڭ دېگەنلىرىم راستمۇ- قانداق؟ كىمنىڭ ئىمانى كامىل ئەمەسكەن؟ كىمنىڭ كامىلراق ئىكەن؟

مەيداندا شۇنداق سۈرلۈك جىملىق ھۆكۈم سۈردىكى، كۆپچىلىك مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئاخىرىنى ئۇلاپ داۋاملىق سۆزلەۋېرىشىگە تەشنا بولۇپ كەتتى. بۇنداق جىم- جىتلىق كىشىنىڭ يۈرىكىنى سىقاتتى. نويابىرنىڭ ئاخىرى بولغاچقا غۇر- غۇر شامال كىشىلەرنىڭ تېنىنى چېقىپ ئۆتەتتى. بەزىلەرنىڭ پۇتى توڭۇشتىن سەزمەس بولۇپ كەتكەندى. لېكىن ھېچكىمنىڭ خىيالىدا مەسچىتتىن چىقىپ كېتىش خىيالى، ھەتتا پۇتىنى يەرگە ئۇرۇپ ئازراق ھارارەت ھاسىل قىلىش خىيالى يوق ئىدى.

— ۋەتەنداشلار،— مەمتىلى ئەپەندى سۆزىنى داۋاملاشتۇردى. بۇ نۆۋەت ئۇنىڭ سۆزى مۇلايىملىق بىلەن جاراڭلىدى. ئۇنىڭ تاۋۇشىدا "ئەي خالايىق، نېمىنىڭ توغرا، نېمىنىڭ خاتا ئىكەنلىكىنى چۈشەنسەڭلەرچۇ، چۈشەنسەڭلارچۇ!" دېگەن ئىلتىجان بار ئىدى، — ئاراڭلاردا سودىگەرچىلىك

بىلەن چەتئەلگە چىققانلار بار، شۇلاردىن سوراپ كۆرۈڭلار، دۇنيادا يەنە كىملەر بىزدەك ياشايدىكىن؟ كىم بىزدەك ھاياتنىڭ لەززىتىنى سۈرۈشتىن مەھرۇم ھالدا، تىرىك مۇردىلاردەك ياشايدىكىن؟ ئويلاپ كۆرۈڭلار، ۋەتەنداشلار، مۇشۇمۇ ھاياتمۇ؟ ھەربىر ئادەم ئۈچۈن بىر قېتىمدىلا بېرىلىدىغان قىممەتلىك ھايات مۇشۇنداق قۇرۇتتەك مىدىرلاپ يۈرۈش بىلەنلا قانائەت تاپامدۇ؟ ئەي، بۇغرا ئەۋلادلىرى، بىزنىڭ تومۇزىمىزدا ئاتىللانىڭ، ئاقساق تۆمۈرنىڭ قېنى بارمۇ-يوق؟! بىزنىڭ يورۇق چۈشمەيدىغان چالما ئۆيلەردە ئولتۇرىشىمىز، توپا توزۇپ تۇرىدىغان ۋەيرانە كوچىلاردا يالاڭئاياق يۈرىشىمىز تەقدىردە پۈتۈلگەنمۇ؟ ئاللاھ بىزنى مۇشۇنداق ياشاشقىلا ياراتقانمۇ؟ بۇنداق دېگۈچىلەر ئاللاھنى تولىمۇ ئادالەتسىز دېمەكچىمۇ ـ قانداق؟ ئەجەبا ئاللاھ بىزگە ئۇ دۇنيادىلا بەخت-جەننەت ئاتا قىلىپ، بۇ دۇنيالىقنى غەيرى مۇسۇلمانلارغا بەرگەن بولسا؟ ياق، ۋەتەنداشلار، بۇلار ھۆكۈمران كۈچلەرنىڭ يالاقچىلىرى مۇسۇلمانلارنى ئالداش، قورقىتىش ئۈچۈن ئويلاپ تاپقان يالغان سۆزلەر! سىلەر ئوقۇمىغىنىڭلار ئۈچۈن دۇنيادىن بېخەۋەر، موللىلار نېمە دېسە شۇنى راست دەيسىلەر. ئەگەر ئوقۇغان بولساڭلار ئىدى، ئۇ ھالدا دۇنيادىن بېخەۋەر قالمايتىڭلار ـ دە، دۇنيادا ”پانى دۇنيالىقنى بەرگەن“ غەيرى مۇسۇلمانلارنىڭمۇ ئىنتايىن نامرات ۋە مەھكۇملۇقتا ياشاۋاتقانلىرى بارلىقىنى؛ ”باقى دۇنيالىقنى بەرگەن“ مۇسۇلمانلارنىڭ مۇشۇ دۇنيادىمۇ ئىنتايىن پاراۋان ھايات ئىچىدە ياشاۋاتقانلىرى بارلىقىنى بىلگەن بولاتتى. شۇڭا ھۆكۈمرانلار— سىلەرنىڭ قېنىڭلارنى ئىچكۈچىلەر سىلەرنىڭ نادان، گول، ئاخماقراق بولۇشىڭلارنى ئارزۇ قىلىدۇ. نادان ئادەملەر خۇددى بىر پادىغا ئوخشايدۇ. پادىغا بولسا نەچچە قورۇسى ئۈچۈن پەقەت بىر پادىچى بولسىلا كۇپايە، خوجايىن ئازراق ھەق بېرىپ پادىچىلارنى ياللايدۇ ياكى يۈندىسىنى بېرىپ پادىچى ئىتلارنى باقىدۇ ـ دە، بۇ ”پادا“ نى باشقۇرۇپ كېتىۋېرىدۇ. ئەنە شۇ ”پادىچىلار“، ئەنە شۇ ”چوپان ئىتلىرى“ مانا مۇشۇنداق مىللىي مۇناپىقلار! بۇ ”پادىچىلار“ ئۆز پادىسىدىن خالىغان ۋاقىتتا، خالىغان جانىنى زامان قاساپلىرىغا سېتىپ بېرىدۇ ياكى ئۆزى تۇتۇپ بېرىدۇ، پەقەت خوجايىن شۇنى خالىسىلا!

كۆپچىلىك ئىغىر تىندى. ئۇلار خۇددى چەكسىز بوشلۇققا تاشلىۋەتكەندەك بولۇپ قېلىشتى. مەمتىلى ئەپەندى يەنە ئازراق پائۇزىدىن كېيىن داۋام قىلدى:

— ئەي، ۋەتەنداشلار، سىلەر ئىنسانمۇ ـ قانداق؟ ئىنسان بولۇپ تۇغۇلۇپ، ئاڭسىز پادا بولۇپ ياشاشنى ۋىجدانىڭلار كۆتۈرەمدۇ؟ خۇدا بىزنى جىمى مەخلۇقاتتىن ئەزىز ۋە ئۇلۇغ قىلىپ ياراتقان تۇرسا، بىز شۇ ئۇلۇغلۇقنى قولغا كەلتۈرەلمەي، باشقا تۆۋەن دەرىجىدىكى ھايۋانلار قاتارىغا چۈشۈپ قالساق بۇ خۇدانىڭ غەزىپىنى كەلتۈرمەسمۇ؟ بۇ خۇدانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئەمەسمۇ؟ ئىنساننىڭ ئىنسان سۈپىتىگە كىرىشى ئۈچۈن بىلىم ئىگىلىشى زۆرۈردۇر. مانا شۇنداق بولغاندىلا ھەرخىل روھى كىشەنلەردىن قۇتۇلۇپ كېتەلەيمىز. ئۆزىمىزنىڭ بارچە مەخلۇقتىن ئەزىز، ئۇلۇغراق ئىكەنلىكىمىزنى نامايان قىلالايمىز. مانا شۇنداق بولغاندىلا ئادەم دېگەننىڭ ھايۋاندەك ياشىماسلىقى كېرەكلىكىنى، ئەركىن پاراۋان ھۆر- ئازادە ياشاش ئىنساننىڭ ئىززەت-نەپسىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش ئىكەنلىكىنى چۈشىنەلەيمىز. ئۆزىمىزنىڭ قەدىر-قىممىتىنى بىلىمىز. بىلىم بولغاندىلا ئىنساندەك ياشاشنىڭ شەرت-شارائىتلىرىنى يارىتالايمىز. ۋەتەنداشلار، ئورۇسلار، پەرەڭلەرمۇ ئوخشاشلا ئادەمغۇ؟ ئۇلارنىڭمۇ ئىككى قولى بار، ئەقلى ھوشى بار، بىزمۇ ئوخشاشلا شۇنداققۇ؟ نېمىشكە بىز ماشىنا ياسىيالمايمىز؟ نېمىشقا بىز ئەۋلاتتىن-ئەۋلادقىچە كېسەك ئۆيلەردە ئولتۇرىمىز؟ نېمىشكە ئاسماندا ئۇچالمايمىز؟ خۇدا بىزگە نېمىشقا ئاشۇ نەرسىلەرنى ئاسماندىن تاشلاپ بەرمىدى؟ نېمىشقا شۇنداق بەختىيار تۇرمۇش ئاتا قىلمىدى؟ بۇ بىزنىڭ خۇداغا ئۆگەي بولغانلىقىمىزدىن ئەمەس، ھەممىمىزنى خۇدا ياراتتى. ھەممە مىللەتنى خۇدا ياراتتى، خۇدا ھەممە مىللەتكە ئوخشاش ئەقىل بەردى. ئۆزىمىزنىڭ ئەقىل-پاراستىمىزنى جارى قىلالماي يۈرسەك ئەيىپ كىمدە؟ ئەلۋەتتە ئۆزىمىزدە! ئوقۇيلى، ۋەتەنداشلار. بىز مەھمۇت قەشقىرىنىڭ ئەۋلادى. خۇراپاتتىن قۇتۇلمىساق شەرىپىمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرەلمەيمىز، ساقلىيالمايمىز.

مەمتىلى ئەپەندى سۆزلەپ بولغىچە سۇغا چۈشكەن ئىتتەك شۈمشىيىپ

تۇرغان كەجى قازاخۇنۇم مەمتىلى ئەپەندى سۆزىنى تۈگەتكەندە بۇركۇتنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇش شاتلىقىغا چۆمگەن تۈلكىدەك، يۈرىكى ئويناپ كەتتى. نىمتۇللا ئۇنىڭغا يېقىنراق كېلىپ بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئالىقاندىق يامان تەرغىباتلارنى داۋام قىلىدىغان بولسا ئېتىپ تاشلايدىغانلىقىنى ئېيتىپ پوپوزا قىلدى. چۈنكى ئىلمىي ئاساسلار بىلەن قايىل قىلىشقا بولمايدىغان بۇنداق مۇتەئەسسىپلەرگە ئەڭ مۇۋاپىق چارە مەجبۇرلاش ئىدى. ئارقىدىن ئۇ كەنجى قازاخۇنۇمنى مۇرىسىدىن ئىتتىرىۋەتتى. بۇ ئۇنىڭ ”ئەمدى كۆزدىن يۇتسەڭمۇ بولىدۇ“ دېگىنىدى. كەنجى قازاخۇنۇم كېتىشكە تەمشەلدىيۇ، يەنە مەمتىلى ئەپەندىنىڭ رۇخسەت قىلماسلىقىدىن قورقۇپ ئۇنىڭ كۆزىگە قارىدى، دېگەندەك، مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئۇنىڭغا قىلىدىغان سۆزلىرى باردى.

— قازى، سەن بابا خاتا قىلغانلىقىڭنى ئېتىراپ قىلغانىدىڭ، ئۇنداق بولسا بۇندىن كېيىن خەلق مەنپەئەتىگە مۇخالىپ كېلىدىغان بۇنداق قىلمىشنى قىلماسلىققا قەسەم قىلىپ باقە!

— بىللاھكى... — كەنجى قازاخۇنۇم شۇنداق دەبدەبىلىك سۆزلەرنى تىزىپ قەسەم قىلىشقا باشلىدىكى، ئۇنىڭ سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىدىن بۇركۇتنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن جىمىكى ۋاستىلەرنى قوللىنىشتىن يانمايدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— ئەي، ۋەتەنداشلار، — دېدى تەۋپىق كەنجى قازاخۇنۇمنىڭ تەنتەنىلىك قەسىمى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، شائىرانە ئاھاڭدا، — سىلەر مانا مۇشۇنداق ئادەمگىمۇ ئىشىنەمسىلەر؟ ھېلىلا باشقىچە گەپ قىلغان ۋە شۇ گەپلەرگىمۇ خۇدانىڭ نامىنى شېپى كەلتۈرگەن بۇ كىشى ئەمدى ھېچبىر قىزارماستىن قەسەممۇ ئىچىۋاتىدۇ، دېمەك، جىنىنى دەپ ئۆزى توغرا دەپ ئىشەنگەن نەرسىدىن تېنىۋاتىدۇ ۋە ئۇنىڭغا قارشى ئىش قىلىۋاتىدۇ، — تەۋپىق قولىنىڭ بىگىز بارمىقى بىلەن يېنىدىكى كەنجى قازاخۇنۇمنى كۆرسىتىپ سۆزلەيتتى. ئۇنىڭ بۇنداق تۇرۇشى خۇددى بىرەر ئەخلەت دۆۋىسىنى ياكى باشقا شۇنىڭغا ئوخشاش ئىپلاس نەرسىنى كۆرسىتىپ تۇرغاندەك تۇيۇلاتتى، — بىز بۇنداق قەسەم قىلمايمىز، بۇنداق ئىككى يۈزلۈك ئەمەسمىز، جېنىمىزنى دەپ

ئۆزىمىز توغرا دەپ ئىشەنگەن ئىشىنىڭ تەتۇرسىنى قىلمايمىز، بۇندىن ئىككى ئاي ئىلگىرى تەلەبىلەرنىڭ باشلىرى يېرىلغان، ماڭا تەھدىتلەر بولغان، بىراق، بىز ئۆزىمىزنىڭ توغرا قىلىۋاتقانلىقىغا قەتئىي ئىشەنگىنىمىز ئۈچۈن ئارقىمىزغا يانمىدۇق. قالغىنىنى بۇندىن كېيىنكى ئەمەلىيىتىمىزدىن كۆرىسىلەر قازاخۇنۇمنىڭ ئىچكەن قەسىمىدە قانچىلىك تۇرىدىغانلىقىنىمۇ كۆرۈشكە ئۈلگۈرىسىلەر، ئۇنىڭدا ۋە ئۇنىڭغا ئوخشىغانلاردا بۇنداق ئەرزان باھالىق قەسەملەر ئاز بولمىسا كېرەك. دېمەك، يەنە بىر كۈنلىرى ئۇنىڭ بۈگۈنكى قەسىمىگە مۇخالىپ يەنە باشقا قەسەملەرنىمۇ ئىچىدىغانلىقىغا ئىشىنىۋېرىڭلار!- ئۇ بىردەم توختاپ، سۆزىنى خۇلاسىلىگەندەك قوشۇپ قويدى، — توغرىلىق ئاددىي ئادەملەرنىمۇ ئۇلۇغلۇق دەرىجىسىگە كۆتىرىدۇ، ئەگرىلىك ئۇلۇغلارنىڭمۇ رەسۋا بولۇشىغا سەۋەپ بولىدۇ.

ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى سۈپىدىن چۈشۈۋېتىپ ئېيتتى. بۇ چاغدا كەنجى قازاخۇنۇم ئالىلقاچان چاشقان تۆشۈككە كىرىپ يوقالغانىدى، مەسچىد ھويلىسىدىن چىققاندا ھەربىر كىشى مەتىللى ئەپەندىنى ئۆيىگە باشلاپ كىرىش ئۈچۈن چىن قەلبىدىن تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋېلىشتى. ئۇلار تەكلىپ قىلىۋېتىپ، يەنە قازاخۇنۇم ياكى ئىماماخۇنۇم دېگەنلەر بىر بۇلۇڭدا كۆرۈپ تۇرغان بولمىسۇن دېگەندەك ئەيمىنىپ ئەتراپقا قاراپ قوياتتى. دېمەك، ئۇلار قورقۇپ ئادەتلىنىپ كەتكەنىدى.

مەتىللى ئەپەندى ھەممەيلەنگە سىلىقلىق بىلەن ئۆزرە ئېيتتى. ئۇ مېھمان بولۇپ يۈرۈشكە ئېشىنالمايتتى. دەل ھازىرنىڭ ئۆزىدە ئاغۇ يېزىسىغا قاراپ مېڭىپ خۇددى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش زىدىيەتنى ھەل قىلىپ كەلمىسە بولمايتتى.

— رەخمەت، ئاكىلار، سىلەرنىڭ ئىشىمىزنى قولىغانلىقىڭلار بىز ئۈچۈن قوي سويۇپ بەرگەندىن ئارتۇق بولىدۇ، بۇنىڭدىنمۇ كاتتا مېھماندۇسلۇق بارمۇ؟ رەخمەت، مەن يەنە ئىش قىلىشىم كېرەك.

*

**

يەنە بىر جۈمە كۈنى ئۇ سۈنتاغ مەسچىتىدە بولدى. بۇ يەردىمۇ نامازدىن كېيىن جامەتكە تەشۋىق تەرغىبات قىلغاندىن كېيىن قايتىۋاتقاندىمۇ، بۇ يەردىكىلەرنىڭ كۆپچىلىكى ئۇنى خۇددى ئەڭ يېقىن دوستى بىلىپ، ئاغرىنغان ھالدا ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلىشتى.

— ھېچ بولمىسا بىر پىيالە چاي ئىچىپ كېتىڭ، ئەپەندىم.

— بىزگە ھېچ ھەشەم يوق، قوي سويامتۇق، ئاسقان ئۈزۈملىرىمىز بار، سوغۇق كۆرسىتىپ كەسكەن. ئېغىز تىگىپ ماڭسىڭىز بولاتتى. ياز چىكەتتى، ئېغىز تەگمىدىڭىز...

— ئەمسە ئاناردىن بىر نەچچىنى ئېلىۋېلىڭ...

ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئۇنى تۇتۇپ قىلىشقا تىرىشاتتى. مەمتىلى ئەپەندى ھەممە ئادەمنى ئىللىق مۇئامىلە، يېقىملىق سۆزلىرى بىلەن پەپىلەپ، تەكلىپلىرىنى ئۇنتۇلدۇراتتى. كىشلەردە ئۇنى مالال قىلماسلىق خاھىشى پەيدا بولاتتى.

ئۇلار مەسجىد قەۋمىنى ئارقىدا قالدۇرۇپ ئانچە ئۇزۇن ماڭمايلا (تېخى ئاتلىرىغا مىنىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي) ئىشىك ئالدىدا تۇرغان بىر كىشى ئۇلارنى توسۇپلا ئالدى.

— بىر پىيالە چېيىمنى ئىچىپ كەتمىسەڭلا بولمايدۇ. بوسۇغامدىن ئۆتۈپ كەتسەڭلا بەك سەت بولىدۇ، — دېدى ئۇ. قارىغاندا ئۇ نامازدىن چىقىپلا ئىشكى ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان بولسا كېرەك، — مىنىڭ ئىسمىم سەمەد، مەن سىزگە يۈز كېلەلمەيمەن.

— نېمىشكە؟ سىز مېنىڭ ئالدىمدا ئەيىپ ئىش قىلغىنىڭىز يوققۇ؟

— تەۋپىق يېقىملىق تەبەسسۇم قىلىپ سورىدى.

— ھېلىقى چاغدا... تالادا ئادەم ئۇرىدىكەن، خوتۇنلارغا ئېسىلىدىكەن، ... دەپ ئۇستۇڭلاردىن گەپ تارقاتقاندا شۇ گەپلەرگە ئىشىنىپ يۈرگەنىكەنمەن... مەكتەپكە خەتلەنگەن بالامنىمۇ ئۇرۇشۇپ يۈرۈپ ئۆچۈرگۈزىۋەتكەنتىم...

— ھەي، سادا دوستۇمەي، ئۇ گەپلەر نىۋاققى گەپ؟ بولدى، بولدى، ئۇنى

كۆڭلىڭىزدىن چىقىۋېرىتىڭ، ماقۇل خەير...

— ئۆيدىغۇ ئۆزەم يالغۇز... بالىلار بىلەنلا...ئايال كىشى بولمىسىمۇ سىزنى بار- يوقۇم بىلەن مېھمان قىلىمەن، كىگىزچىلىك قىلىمەن، ھال-كۇنۇم يامان ئەمەس، خۇداغا شۇكرى، بالىلارنىمۇ ئوقۇتقۇچىلىكىم بار...

— شۇنداقمۇ؟ بۇمۇ ياخشى بولدى، دوستلىشىپ قالدۇق، يەنە بىر قېتىمدا...

— مۇشۇنداقلا كەتسەڭلار سەت بولىدىغۇ؟ مەن تېخى ھېلىقى توغرۇلۇق كۆڭلۈمدىكىنى تۆكەرمەن دەپتىم...

— سەت بولمايدۇ، نېمىشكە سەت بولاتتى؟ دوستلۇق جەڭدە سىنىلىدۇ. داستىخان دېگەندە ھەممە ئادەم دوست، بابا كۆپچىلىكنىڭ ئىپادىسىدىن مېنى قوللايدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. دېمەك، سىلەرنىڭ دوستلىقىڭلاردىن گۇمانلانمايمەن. شۇنىڭ ئۆزى بولمىدىمۇ؟ چايدىن باشقا ئۇسۇل بىلەن دوستلۇقنى بىلدۈرگىلى بولمامدىكەن؟ — ئۇ سەمەدكە بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن،— بىر بىرىمىزنىڭ ئەھۋالىغا ئۇنىڭسىزمۇ يېتىۋېرىمىز، مەسىلەن: بابا يالغۇزمەن دېدىڭىزمۇ؟ ھە، دېمەك ھەمرىيىڭىز سىزدىن بۇرۇن كېتىپ، سىزنى دەرتتە قويۇپتۇ ـ دە، تېخى ياشكەنسىز، ئەلھەكمىلىللا دەپ تۇرۇڭ، بىز سىزنى يەنە ئۆيلەيمىز، شۇنداق، بۇ دېگەن دوستىنىڭ بۇرچى ـ دە.

— ئۇغۇ شۇنداق... بىراق... مەن ھېلىقى چوڭ بالامنى يەنە مەكتەپكە خەتلەتكەن، ئۇنى سىزگە تاپشۇرسام، سىز ئوقۇتىسىز ئەمەسمۇ... — دېدى سەمەد تەمتىرەپ، ئۇنىڭ ئىنتايىن سادda ۋە يۇۋاشلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. دەممۇ دەم ئوڭ- سولغا قاراشلىرىدىن بىرەر موللا كۆرۈپ قېلىپ كېيىن زەھىرىنى تىقىپ يۈرمىسۇن دەپ ئەنسىرەۋاتقانلىقىمۇ چىقىپ تۇراتتى.

ئۇنىڭ ساددا سۆزلىرىدىن كۈلكىسى كەلگەن، تەۋپىق ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ:

— بالىڭىزنى ئوقۇتقىنىم ئۈچۈن زەللە ئالدىكەنمەن- دە، ھاھا... بىز بۇرۇنقىلارغالارغا ئوخشىمايمىز، پەيشەمبىلىك ئۈچۈن قىلمايمىز. بىزنىڭ مەقسىدىمىز جان بېقىش ئەمەس، خەلقنىڭ كۆزىنى ئېچىش، خەير، دوستۇم

سەمەد، كېلەر قېتىم كەلگىنىمدە ئەگەر ۋاقتىم بولسىلا ئۆيىڭىزگە كېرىپ ئۆتىمەن. بالا ئوقۇتقىنىم ئۈچۈن ئەمەس. بەلكى دوستلىشىپ قالغىنىم ئۈچۈن داستىخىنىڭىزغا داخىل بولىمەن.

سەمەد ئىككى ئەسكەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا پاكار بوز ئاتقا ئەپچىل جايلىشىپ ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقان بۇ يېقىملىق ئادەمنى كۆز نۇرى بىلەن ئۇزىتىپ قالدى. غۇر- غۇر شامال تېرەك ئۇچىدا نېمىشقىدۇر چۇشمەي قالغان بىر تال قورۇق يوپۇرماقنى ئۇچۇرۇپ كېلىپ بېشىغا چۇشۇرگەندىلا ئاندىن ئۆزىگە كېلىپ:

”خۇدا يەتكۈزگەن ئادەم ئوخشايدۇ جۇما، بۇ... قۇرۇپ كەتكۈز بويتاقچىلىق، بولمىسا راستىنلا چىڭ تۇتاتتىم. ئەر كىشىنىڭ تۇللىقىدىن يامان ئىش يوقكەن. ...“ دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى. مۇشۇ خىيال بىلەن بىللە ئۇنىڭ يۈرىكىدە ئاجايىپ بىر خىل قىزغىن مېھرى- مۇھەببەت قوزغىلىپ ئوغلىنى ھېچبىر ئىككىلەنمەستىن مەكتەپكە بېرىشكە ۋەدە قىلدى.

2

مەمتىلى ئەپەندى ھەر كۈنى دەرستىن چۈشكەندە بىر يېزىغا بېرىپ، ئىپتىدائىي مەكتەپكە تىزىملانغان يېڭى ئوقۇغۇچىلارغا دەسلەپكى ئوقۇغۇچىلىق ھەركەت قائىدىلىرىنى، دەسلەپكى پائالىيەتلىرىنى ئۆگىتىشنى داۋاملاشتۇرۇپ، دېكابىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە يىگىرمە تۆرت مەكتەپكە قاتناپ يۈرۈپ ئىككى مىڭ ئوقۇغۇچىغا قاتار بولۇش، مەش دەسسەش، سىنىپتا قانداق ئورنىدىن تۇرۇپ سالام بېرىش، يوقلىما قىلغاندا قانداق جاۋاب بېرىشكىچە ئۆگىتىپ چىقتى. ھەر بىر مەكتەپتە ھەربىر سىنىپنىڭ يوقلىمىسى بارئىدى. مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى يوقلىمىغا تىزىملاپ، سىنىپ باشلىقى، تازىلىق قاتارلىق باشلىقى سىنىپ ھەيئەتلىرىنى بېكىتىپ، يېڭى ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ كەلگەن ھامان قىيىنچىلىققا يولۇقماسلىقى، زېرىكىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن، ئىشنىڭ باشلىنىشىدىكى قىيىن ئۆتكەنلەرنى ئۆزى ھەل قىلىپ قويماقتا ئىدى.

دارىمۇئەللىمىندىكى ئوقۇش يەنە بىرەر ئايدىن كېيىن تاماملىناتتى. بۇ ۋاقىت ئىچىدە كەنتلەردىكى ئىپتىدائىي مەكتەپلەرنىڭ يېڭى ئوقۇغۇچىلىرىغا بىر نەچچە جۈملە خەت ئۆگىتىپ چىقىشقا بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، يەنە دەرستىن چۈشكەن ھامان ئېتىنى مىنىپ يېزىلارغا كېتىدىغان ئادىتىنى توختاتمىدى. ئۇنىڭ دىلىدا ئاتۇش يېزىلىرىنىڭ بىر رويىخېتى بولۇپ، شۇ رويىخەتتىكى رەت بويىچە ھەر كۈنى بىرىگە باراتتى. جۈمە كۈنلىرى بىر نەچچىسىگە باراتتى، جۈمە نامىزىدىكى تەشۋىقاتىنىمۇ قولدىن بەرمەيتتى.

بۈگۈن نۆۋەت تەختىھون مەكتەپكە كەلگەنىدى.

ئۇ تەختىھون ئىپتىدائىي مەكتىپىگە كەلگەندە يېڭى ئوقۇغۇچىلار ئۇنى كۈتۈپ تۇرۇشقانىدى. سىنىپتىكى تەكىرە مەشتە قاقشال ئوتۇن گۈرۈلدەپ سىنىپ ھارارەت چېچىپ تۇراتتى. تەۋپىق ئادەتتە قايسى ۋاقىتتا كېلىدىغانلىقىدىن ئالدىن خەۋەر بېرەتتى. ئاتىلار ھەيئىتى بالىلارنى مەكتەپكە ھازىر قىلىپ تۇراتتى. شۇڭا بالىلارنى كۈتۈش بىلەن ۋاقىت زايا بولمايتتى. مەمتىلى ئەپەندىنىڭ پاكار تورۇق ئېتىنىڭ بېشى كۆچىنىڭ ئاغزىدا كۆرۈنۈشى بىلەنلا ئوقۇغۇچىلار سىنىپلىرىغا كىرىپ، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۆگىتىلگەن تەرتىپ بويىچە ئورۇنلىرىغا ئولتۇرۇپ، ئەپەندىنىڭ سىنىپقا كىرىشنى كۈتىشەتتى.

تەۋپىق ۋاقىتنى تېجەش ئۈچۈن ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ شۇ كۈنكى نۆۋەتچىسى بىلەن قىسقىلا تېنچلىق سورىشىپ، سىنىپقا قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى ئىشىك باسقۇچىدا قېلىشتى. مەمتىلى ئەپەندى دالاندىن ئاۋۋال ئۆزى تەرەپتىكى سىنىپقا كىرگەندە بوم ئاۋازلىق، شۇ سىنىپتىكىلەرگە نىسبەتەن يېشى ھەم بويى يوغانراق بىرسى:

— ھۆرمەت: — دەپ ۋارقىرىدى. ئۇ بۇ سۆزنى دېيىش ۋاقتى ھەقىقىي يېتىپ كەلگىچە نەچچە قېتىم مۇشۇ ھاياجانلىق مىنۇتلارنى كۆڭلىدە تەكرالاپ كۆرگەن، ھەمدە ۋۇجۇدى تىترەپ كەتكەنىدى. رەسمىي ۋاقتى كەلگەندە بولسا قانچە يادلاپ تۇرغىنىغا قارىماي يەنە سەل مەڭدەپ، بىر سىكنۇتچە ھايال بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ قانداق روھى ھالەتتە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ تۇرغان

تەۋپىق ئۇنى ئەيىبكە بۇيرىمىدى.

قالغان ئوقۇغۇچىلارمۇ مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئوقۇتقۇچى كىرگەندە قانداق سالام قىلىش ھەققىدىكى ئۈگىتىشلىرىنى ئەسلەشكە تىرىشىپ، ئوڭ قولىنى باش ئۇستىگە (ئالقىنىنى ئالدى تەرەپكە قارىتىپ) كۆتۈرۈشنى كۆپ قېتىم كۆڭلىدىن كەچۈرگەن، سىنىپ باشلىقىنىڭ سالامغا چاقىرىشىنى كۈتۈپ جىددى روھى ھالەتتە تۇرۇشقانىدى. سىنىپ باشلىقىنىڭ خىتابى جاراڭلىغاندا بولسا ئۇلارنىڭ بىر مۇنچىسى مەڭدەپ كېتىپ سالام تەكشى بولمىدى ئورنىدىن تۇرغاندىمۇ تاراق- تۇرۇق بەك ئۇزاققا سوزۇلغاندەك بىلىنىپ كەتتى. بۇ ھالنىمۇ تەۋپىق روھى ھالەتنىڭ جىددىيلىشىپ كېتىشىدىن، چالا ئۈگەنكەنلىكىدىن ئەمەس دەپ ھېس قىلدى. شۇڭا ئۇلارنى ئەيىبكە بۇيرۇمىدى.

مەمتىلى ئەپەندى، ئىللىق كۈلۈمسىرەپ باش لىڭشىتتى ۋە ئىنتايىن مۇلايىم، رازىلىق ئاھاڭىدا "ئولتۇرۇڭلار" دېدى. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئولتۇرۇش ۋاقتىمۇ ئۇزۇنغا سوزۇلغاندەك تۇيۇلدى. يەنە بىر پەس تاراق- تۇرۇق بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ خىيالىدىن بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھازىرقى مۇھىتى، ئىلگىرىكى ئەھۋالى ئائىلە تەربىيىسى ۋە ئائىلە مۇھىتى، ئاتا- بوۋىلىرىنىڭ ئۆتمۈشى قاتارلىق ناھايىتى كۆپ ئىشلار چاقماق تېزلىكىدە ئۆتتى. دېمەك، ئۇ شۇنى ئويلىدىكى ھازىرقى مۇنداق كوللىكتىپ ھالدا بىر سىنىپتا، ئۇنىڭ ئۇستىگە پارتىلاردا ئولتۇرۇپ مۇنداق تەرتىپكە ئۈگىنىش بۇ بالىلار ھەم ئۇلارنىڭ ئاتا- ئانىلىرىنىڭ تەسەۋۋۇرىغا كەلمىگەنلا ئىشلار ئىدى. ئەمدىلىكتە ئۇلار ئۆزلىرىگە ھەم غەلىتە ھەم قىزىق تۇيۇلغان بۇ ئىشلارنى ئۆزلىرى بىۋاستە باشتىن كەچۈرۈپ ئولتۇرۇشاتتى. تەۋپىق بۇ سەبىي بالىلاردىن ئىبارەت بىر پارچە بوز يەرگە ئۇرۇق چېچىپ، ئۇنىڭدىن ھوسۇلنىڭ بىخلىرىنى كۆرگىنىدە كۆڭلى سۆيىنىپ، ھاردۇقى چىققاندەك بولۇپ قالدى.

— ئەي، تەلەبىلەر، — دېدى تەۋپىق ناتىقلاردەك توختىتىلىپ، ھەمدە شائىرانە ھېسسىيات بىلەن، — يېقىن ئارىدا سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا كېلىپ سىلەرنى ئوقۇتىدىغان مۇئەللىملەر ھازىر ئۆزلىرىمۇ تېخى تەلەبە، ئۇلارنىڭ

يېشى سىلەردىن بەك چوڭمۇ ئەمەس، شۇڭا ھە دېگەندە قىيىنلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن سىلەر تەرتىپلەرنى تىرشىپ ئۆگىنىۋېلىڭلار. ھازىرمۇ خېلى ئوبدان ئۆگەندىڭلار يەنە شۇنداق بولسىمۇ، يېڭى ئۇستازىڭلارنى ئۆزەڭلارغا تېخىمۇ ئامراق قىلىۋېلىش ئۈچۈن ئەمدى بىز بىر مۆجىزە تەييارلاپ قويايلى. مەن سىلەرگە ئىككى جۈملە خەت ئۆگىتىپ قوياي، بۇ خەت تاختىغا يېزىقلىق تۇرسۇن، مۇئەللىم سىلەردىن بۇنى سورىغاندا دەرھال جاۋاب بېرىپ، ئۇنى ھەيران قالدۇرىۋېتىڭلار يېڭى مۇئەللىم ئىچىدە: "بۇ بالىلار دەرس ئاڭلىماي تۇرۇپلا خەتلەرنى ئۆگىنىۋاپتۇ، تازا زەكى(چېچەن) بالىلار ئىكەن" دەپ ئويلاپ خوش بولۇپ كەتسۇن بولامدۇ؟ — بۇ ئۇنىڭ بىر خىل ئۆگىتىش مىتودى ئىدى، بۇنىڭ بىلەن بالىلار بىر قىيىن ۋەزىپىنى ئورۇنداۋاتقاندەك ئەمەس، بىر كۆڭۈللۈك ئويۇن ئويناۋاتقاندەكلا تۇيماستىن ئۆگىنىپ قالاتتى.

— بولىدۇ! — بالىلار بىر ئېغىزدىن چۇرقىراشتى.

بۇ چاغدا مەمتىلى ئەپەندىنىڭ مەكتەپكە كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان دېھقانلار بىر- ئىككىدىن مەكتەپكە كىرىشىپ، دېرىزىلەردىن سىنىپقا قاراپ تۇرۇشاتتى. ئەزەلدىن مۇنداق يېڭىچە مەكتەپ، يېڭىچە تەرتىپنى كۆرمىگەن، تېخىمۇ مۇھىمى، نامرات ۋە قالاق تۇرمۇشتا، خۇراپى مۇھىتتا مەدەنىي ھاياتتىن مەھرۇم بولغان خەلق، ئەمەك ئۈچۈنمۇ تەنتەربىيە ئويناۋاتقان بالىلارغا قاراپ تۇرۇشنى چوڭ كۆڭۈل خۇشى ھېسابلايتتى.

مەمتىلى ئەپەندى دېرىزىدىن قارىشىۋاتقانلارغا بىر نەزەر تاشلىدى. ئەمما ئۇلارغا گەپ قىلماستىن بورنى قولىغا ئېلىپ مۇنبەرگە چىقتى ۋە يوغان-يوغان قىلىپ، "ياشىسۇن ۋەتەن! ياشىسۇن مىللەت!" دېگەن خەتلەرنى يازدى. بۇ خەتلەرنىڭ ئاستىغا ئۇدۇل قىلىپ، شۇ سۆزلەرنى "ۋ + ە+ تـ+ ە + ن ..." شەكلىدە ھەرپلەر بويىچە ئايرىپ يازدى ئاندىن كۆرسەتكۈچ تاياق بىلەن كۆرسىتىپ:

— ياشىسۇن ۋەتەن! ياشىسۇن مىللەت! — دەپ جاراڭلىق ئاۋازدا ئوقىدى، — مۇشۇ ئىككى سۆزنى ئۆگىنىۋېلىڭلار، ساۋادىڭلارنى مانا شۇ ئىككى سۆزدىن باشلاپ چىقارماقنى زۆرۈر دەپ ئويلايمەن. بۇنىڭ مۇھىملىقىنى سىلەر

ئىپتىدائىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ رۇشتى مەكتەپكە چىققاندا چۇشەندۈرۈپ قويىمەن. ئەمىسە ئالدى بىلەن ھەجىلەپ ئوقۇيلى، ماڭا ئەگىشىپ ئوقۇڭلار.

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ ئوقۇتۇش ئۇسۇلى ئۆزگىچە ئىدى. ئۇ ئادەتتە ئېلىپبەنى بىر ھەرپ- بىر ھەرپتىن ئۆگىتىشنى ھەم ئۇنۇمسىز، ھەم ۋاقىتنى ئىسراپ قىلىدۇ، دەپ قارايتتى. ئۇنىڭ كۆز قارىشىچە يەككە ھەرپلەر تولىمۇ ئابىستىراكىت بولۇپ، تېخى ھېچنەرسە بىلمەيدىغان بالىلارنىڭ بۇنداق مەۋھۇم بەلگىلەرنى ئەستە تۇتىۋالمىقى تەسىدى. شۇڭا ئۇ ئەڭ ئاۋۋال ئومۇملاشقان، تۇرمۇشتا كۆپ ئۇچرايدىغان ئاددىي جۈملىلەرنى ئۆگىتىش بىلەن ھەرپ ئۆگىتىشنى بىرىكتۈرۈپ ئېلىپ باراتتى. بۇنداق بولغاندا ئوقۇغۇچىلار كونكرېت ئوقۇملارنى ئاسانلا يادلىۋالالايتى- دە، يادلىۋالغان جۈملىلەردىكى ھەرپلەرنىمۇ بىرلىكتە ئۆگىنىپ كېتەتتى. بۇنداق بولغاندا ۋاقىت ناھايىتى كۆپ تېجىلەتتى. ئۇ بىر ئاي ئىچىدە ساۋادلىق قىلىپ بولۇشنى نىشان قىلاتتى. بىر ئاي ئىچىدە ساۋاد چىقىرىش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلىيالمىغان مۇئەللىم ئەڭ يارامسىز مۇئەللىم دەپ ھېسابلايتتى.

ئۇ زېھنى غۇبارسىز ئۆسمۈرلەرگە ئىككى جۈملە سۆزنى چاپسانلا يادلىتىپ بولدى. بىر پارچە ئاق قەغەزدە ئەڭ دەسلەپكى رەڭ بەلگىلەر قانداق روشەن ۋە ئاسان ئىز قالدۇرسا، بۇ بالىلاردىمۇ ئىككى جۈملە سۆز شۇنداق ئىز قالدۇردى. ئۇ كۆپ قېتىم ئوقۇتۇپ ئاندىن ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئوقۇپ بېقىشقا بۇيرۇدى. ئوقۇغۇچىلار ھەر بىر جۈملىنى يادلىۋېلىپلا قالماي، بۇ جۈملىلەردە ئىشلىتىلگەن تاۋۇشلارنىڭ نامىنىمۇ تەرتىپ بويىچە ئېيتىپ بېرەلەيدىغان بولدى.

— ئەمىسە، مەن سىلەر بىلەن شۇنچىلىكلا بىللە بولىمەن، بۇ مېنىڭ سىلەرگە ئاخىرقى قېتىم ئۆگىتىشىم بولۇپ قالىدۇ. بۇ سۆزلەرنى يېڭى مۇئەللىمىڭلار كەلگىچە ئۇنتۇپ قالساڭلار ئەيىبكە قالىسىلەر شۇڭا ھەر كۈنى كېلىپ ئوقۇپ كېتىڭلار ئەمدى ئۆزۈڭلار ئوقۇڭلار، مەن يەنە بىر سىنىپقا كىرەي، دېدى ئۇ.

تەۋپىق يەنە بىر سىنىپقا كىرىپ، ئۇ يەردە كۈتۈپ ئولتۇرۇشقان

ئۆسمۈرلەرگە خۇددى شۇ ئىككى جۈملىنى ئۈگىتىشكە باشلىدى.

دەريا بۇغۇزىنىڭ ئوڭ تەرپىدىكى تىك تاغنىڭ ئۈستىدە كەچكى شەرپەق جىلۋىلەنگەندە تەۋپىق تەختىھوندىن قايتتى. ئۇ بۈگۈن مەكتەپكە قايتماي، بويامەتكە— ئاكىسىنىڭ ئۆيىگە بارماقچى ئىدى. ئۇ يولدا بارغىچە ئىككى جەڭچىسگە يەنە بىر مۇنچە لەتىپىلەرنى سۆزلەپ بېرىپ ئۇلارنى جانلاندۇرۇپ قويدى. ئادەتتە ئۇ بۇ ئىككى ئەسكىرى ھەققىدە ھەمىشە "ئۇلار زېرىكىپ قېلىۋاتامدىغاندۇ؟ بىرلىكتە جەڭ قىلغان سەبداشلىردىن ئايرىلغىنى ئۈچۈن نارازىمىدۇ؟ ئۇلارغا مېنىڭ ئارقامدا يۈرۈشتىن قوشۇندا يولداشلىرى ئارىسىدا بولغىنى ئەلۋەتتە كۆڭۈللۈكرەك بولسا كېرەك مەن بىلەن بولۇپ يا كېچىسى، يا كۈندۈزى ئارام تاپمىسا، ياش ئادەمنىڭ ئىچى سىقىلماي قالامدۇ؟" دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈرەتتى. ئادەتتە ئۇلار بىلەن ئەسرالىشىدىغان بۇنداق پۇرسەت يول ئۈستىدىلا بولاتتى. كەچتە بولسا جەڭچىلەر ئەپەندىنىڭ بارى- يوقى بىر نەچچە سائەتلا بولغان دەم ئېلىش ۋاقتىنى ئالماسلىق ئۈچۈن ئۇنىڭ قاتتىق تۇتقىنىغا ئۇنىماي ئۇخلايلى دەپ ئالدىرايتى. ئۇلارغا بىرەر كۆڭۈللۈك ئەمەك تېپىپ بېرەلمەيۋاتقىنىغا ئۆكۈنۈپ قالغان ئەپەندى "سۋىرناي" تاماكىسىدىن چىقىرىپ ئۇلارغا بىر تالدىن تۇتتى. ئۇ تاماكىنى ناھايىتى ئاز چېكەتتى ھەم خەلق ئالدىدا چەكمەيتى.

ئۇ كېتىۋېتىپ، ھېچنەرسىنى ئويلىماسلىقا، پۈتۈن ھېسياتى بىلەن ھازىرنىڭ ئۆزىدىكى سۆھبەتنى، جەڭچىلەرنىڭ پارىڭى ۋە ئۇلارغا قانداق لەتىپىنى سۆزلەپ بېرىش بىلەنلا بولۇشقا تىرشتى. ئادەتتە ئۇ يول ئۈستىدە ئەنە شۇنداق دەم ئالاتتى.

يىگىرمە تۆرتىنچى باب

1

دارىلمۇئەللىمىن ئوقۇغۇچىلىرى ئوقۇش پۈتتۈرۈشكە ئازلا قالدى. رامىزان ئايلىرى بولغاچقا تەقسىم قىلىش پائالىيىتىنى رامىزاندىن كېيىنگە قالدۇرۇش ئۈچۈن مەكتەپتە يەنە نۇرغۇن قېتىملىق تەنتەربىيە پائالىيىتى، نۇتۇق سۆزلەش، ئۇيۇن قويۇش پائالىيەتلىرى ئېلىپ بېرىلدى. ئۇلار قەدىر كېچىسىنى[1] قوشنا دېھقانلار بىلەن تۈنەپ ئۆتكۈزدى. بۇ تۈنەك كېچىسى شۇنداق مەزمۇندار ئورۇنلاشتۇرۇلدىكى، مەدرىس ئەتراپىدىكى دېھقانلار ھاياتى بويى ئۇنىڭ لەززىتىنى تېتىپ قالدى: ئىبادەت قىلىندى، قۇرئان تەپسىرى ئۈچۈن موللائېزىز داموللام تەكلىپ قىلىنغانىدى، ھەدىستىن تۇرمۇشىمىزدىكى بىدئەتلەرنىڭ چەكلىنىشىگە دائىر مەزمۇنلارنى تاھىر خەلپەت سۆزلەپ بەردى، چەتئەلدىكى ھايات يېڭىلىقلىرى، تەرەققىياتلار ھەققىدە تەۋپىق سۆزلەپ بەردى، ئابدىراخمان شائىر، سابىتلار شېئىر ئوقۇپ بەردى... بۇنىڭ يەنە شۇنداق ئەھمىيىتى بولدىكى، ئۆتكەندە ئۇلار ئۈستىدە توقۇلغان پىتنىلەر، دەھرىلىك بۆھتانى، ناسارا، جوھۇت دېگەندەك بەدناملار خەلقنىڭ قەلبىدىن ئەبەدىيەن يۇيۇپ تاشلاندى! خەلق ھېچقاچان بۇنداق مەنىلىك تۈنەك تۈنەپ باقمىغانىدى. ئۆزلىرىنى دىنىنىڭ ھامىسى، تەرغىباتچىسى كۆرسىتىدىغانلار بۇندىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ھېچ زامان بۇنداق چۈشىنىشلىك تەرغىبات قىلىپ باقمىغان، بۇنچىلىك كۆپ دىنىي ساۋاق بەرمىگەنىدى.

دارىلمۇئەللىمىن پۈتۈش ھارپىسىدا تەۋپىق قەشقەردىكى دوستلارغا خەۋەر

[1] قەدىر كېچىسى — رامىزاننىڭ 27 ـ كۈنى، قۇرئان شۇ كۈندىن باشلاپ چۈشۈرۈلگەن، — ئا.

قىلغانىدى. قەشقەردىن ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن ئەخمەد ئەپەندى بىلەن مەجىددىن ئەپەندى چىقتى.

— باشقىلار ئۆز ئىشلىرىدىن ئېشىنالمىدى. دوستۇم، — دېدى دوختۇر، — يەنە مەن قېرى دوستىڭىز خۇشاللىقىڭىزغا ئورتاق بولىدىغان بولدۇم.

— ئۆتكەندە مەن يامان كۈنلەرگە قالغاندىمۇ سىز كېلىپ قايغۇمغا ئورتاق بولغانىدىڭىز، ئەمدى خۇشاللىقىمغا ئورتاق بولمىسىڭىز بۇ خۇددى جاپاسىنى تارتىپ، ھالاۋىتىنى كۆرمىگەندەك بىر ئىش بولاتتى، — تەۋپىق ئەخمەد ئەپەندىگە قاراپ ئەھۋاللاشتى، — خوش، دوستۇم، ئۆزىڭىز، ئىشلىرىڭىز ھەممىسى جايىدا، ئەمدى ھېلىقى دوستىمىز رېھىم — قاچاق ئەسكەر نېمىش تۇتىۋاتىدۇ؟ ئوقۇشى قانداق؟ مال بولىدىغاندەك قىلامدۇ؟

ئەخمەد ئەپەندى كەم سۆزلىككە يارىشا بىر ئېغىزدىن ئۈزۈپ - ئۈزۈپ جاۋاپ بەردى. رېھىمنى بىر - ئىككى ئېغىز ماختاپ قويدى.

— ئەخمەد ئەپەندىنى ماڭا ھەمراھ بولۇڭ دەپ شۇنچە قىلدىم، رەت قىلغىلى تاسلا قالدى. مۇشۇنداق بىر ئادەم قانداق دوست بولسۇن؟

بۇ چاقچاقلارغا ئەخمەد ئەپەندى مىيىقىدا كۈلۈپ، جىمجىت قۇلاق سالاتتى. ئۇ ئىلگىرىكىدەكلا خىيالچان ۋە كەم سۆز ئىدى.

دوستلار كېلىپلا تەۋپىقنىڭ ئىشلىرىغا ياردەم بېرىشكە كىرىشىپ كەتتى. ھەر قايسى كەنت مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىنىدىغان مۇئەللىملەرنىڭ رويخېتىنى تەييارلاش، ھەر بىر كەنت ئىپتىدائىي مەكتەپلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئارخىپ ئۈچۈن تەپسىلىي خاتىرلەش ۋە كېيىنكى بىر يىللىق ئوقۇتۇش پىلانى قاتارلىقلارنى قولمۇ- قول پۈتتۈرىۋەتتى. ئىش ئۈستىدە مەجىدىن ئەپەندى قەشقەردىكىلەرنىڭ ھەر بىرى توغرۇلۇق راست بىلەن يالغاننى قوشۇپ لەتىپىلەر سۆزلەپ بېرەتتى. ئىشنى ئاساسەن ئەخمەد ئەپەندىلا قىلدى دېيىشمۇ بولاتتى. ئۇ ئىشتىن باش كۆتۈرمەيتتى. ھەم كۈلمەيتتى. تەۋپىق بولسا قولى ئىش بىلەن بولاتتى- يۇ، ئاغزى بولسا مەجىدىن ئەپەندىنىڭ لەتىپىلىرىنى كوچىلاشتىن توختىمايتتى.

— زىيانىڭ كېيىنى تېخى قىلمىدىڭىزغۇ؟ ئۇ ھەقتە تازا كۈلكىلىك

لەتىپە بولسا سۆزلەپ بەرسىڭىز ئىدى، مەن قەشقەرگە بارغىنىمدا لەتىپىڭىزدىن پايدىلىنىپ ئەدىپنى بېرەتتىم.

— دېمىسىڭىزمۇ تازا كۆڭلىڭىزدىكىدەك بىر لەتىپە بار، — دەيتتى. مەجىددىن ھاسىسىنى پىرقىرىتىپ ئولتۇرۇپ كۇلۇپ تېلىققان ھالدا لەتىپىنى باشلاپ.

— شەۋقى بوۋاي ھەققىدە نېمىلەرنى بىلىسىز؟ ئەخمەد ئەپەندىنى قېشىمىزدا دەپ يۈز خاتىرە قىلىپ ئولتۇرماڭ جۇمۇ، — تەۋپىق دوختۇر بىلەن قەۋەتلا چىقىشقاچقا ھەم بىر- بىرىنىڭ مىجەزىنى بىلىشكەچكە بىردەممۇ چاقچاقسىز تۇرۇشالمايتتى.

تەۋپىق ھەر قايسى مەكتەپلەرگە تەقسىم قىلىنغان مۇئەللىملەر ۋە شۇ مەكتەپ مۇدىرلىرىنىڭ ئىسمى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئوقۇغۇچىلارنى يېڭى خىزمەت ئورۇنلىرىغا ئۇزىتىشنى بىر خىل داغدۇغىلىق پائالىيەت تەرىقىسىدە ئورۇنلاشتۇردى. ئۇ خېلىدىن بېرىلا مۇشۇنداق قىلىشنى ئويلاپ كېلىۋاتاتتى. بۇنداق بولغاندا بۇ نوقۇل يېڭى مۇئەللىملەرنى خىزمەت ئورۇنلىرىغا تەقسىم قىلىشلا ئەمەس، بىر قېتىملىق يېڭى مەدەنىيەت تەرغىباتى — يەنە كېلىپ كونكېرت ۋە جانلىق تەشۋىقات بولاتتى. ئۇ ئاخىرقى كۈنلەردە شاگىرتلىرىغا «بىز — مۇئەللىم!» دېگەن ناخشىنى ئۆگىتىشكە ئۈلگۈرگەنىدى.

شەۋۋالنىڭ ئونلىرىدا[1] ئۇلار ئاخىرى يولغا چىقىدىغان بولدى. جىمى تەييارلىقلار پۈتكەنىدى. يولغا چىقىدىغان كۈنى سەھەردە ئۇلار مەدرىس ھويلىسىدا سەپ تۇرۇپ، يەر- جاھان ئارقارغىچە مەشىق قىلىشتى. ئوڭۇرۇق خەلقى ئۇلارنىڭ ”ئەپەندى“ بولۇپ، بالا ئوقۇتۇش ئۈچۈن تاراپ كېتىدىغانلىقى ۋە ئەمدى نەچچە ۋاقىتتىن بېرى قايناپ تۇرغان مەدرىس ھويلىسى جىمىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە چوڭ بىر بوشلۇق ھاسىل بولغاندەك بولدى. ئۇلارنىڭ جەڭگىۋار شاۋقۇنلىرىغا ئۆگىنىپ قالغان كىشىلەر

---

[1] 1935 - يىلى يانۋارنىڭ ئوتتۇرىلىرى، — ئا.

ئۇلارسىز بۇ يەرنىڭ چۆلدەرەپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىغىنىدا كۆڭۈللىرى يېرىم بولغاندەك بولاتتى. شۇڭا ئۇلار بۈگۈن ئاخىرقى قېتىم بۇلارنىڭ "ئويۇن"لىرىنى كۆرگەچ بالىلارنى ئوڭرۇقتىن ئۆزىتىپ قويماقچىدى.

دارىلمۇئەللىم ئوقۇغۇچىلىرى — ئەتىنىڭ مۇئەللىملىرى «بىز — مۇئەللىم!» دېگەن ناخشىنى ياڭرىتىپ مەكتەپ ھويلىسىدا كۈچلۈك قەدەملىرى بىلەن ئەكس سادا ياڭرىتىپ بىر نەچچە مەيدان ئايلانغاندىن كېيىن، غەرب تەرەپكە — دەرۋازىغا قاراپ يۈزلەندى، مەمتىلى ئەپەندى ئوقۇغۇچىلارنى ئادەتتىكى ئۇسۇلى بويىچە بوم ئاۋازلىقلار، زىل ئاۋازلىقلارنى ئايرىپ ئورۇنلاشتۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ سېپى ئالدىدا بايراق ۋە تۆمۈر قاسقانلىق يېڭى دۇمباق ۋە بارابانلار باردى. (بۇ خىلدىكى تەنتەربىيە سايمانلىرى توختاجىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن يېقىندىلا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرۈلگەنىدى) بايراقنىڭ ئارقىسىدىلا نىمتۇللا بىلەن مەڭلىكاخۇن ئىككىسى تولۇق قورالانغان ھالدا مېڭىشقان بولۇپ، ئوقۇغۇچىلار قوشۇنىغا تېخىمۇ سۈر ھەيۋە قوشقانىدى.

مەمتىلى ئەپەندى ئىنتايىن چاققان ۋە تېتىك قەدەملەر بىلەن گاھ سەپنىڭ ئالدىغا، گاھ سول تەرەپكە، گاھ ئوڭ تەرەپكە ئۆتۈپ، خۇددى ياغاچچىلار رەندىلىگەن تاختىغا قارىغاندەك قاراپ سەپنى تۈزلەيتتى. كىمنىڭ بىلىكى چىقىپ قالغانلىقىنى خاتاسىز سېزەتتى - دە، شۇ ئوقۇغۇچىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ۋارقىرايتتى. قاتار شۇنچىلىك ئەستايىدىل ۋە قاتتىق قوللۇق بىلەن يۇقىرى تەلەپتە تىزىلغاندىن كېيىن ئۇ ھەربىي قوماندانلاردەك كۆتۈرەڭگۈ ئاۋازاد كوماندا بەردى:

— ئالدىغا قا ر ا پ، — ئۇ سوزۇپ توۋلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى سەھەردە مورىلاردىن چىققان تۈتۈن بىلەن تۇمان ئارىلاشقان سوغۇق ھاۋادا تىترىگەندەك بولۇپ يىراقلارغا كەتتى. ئېغىز- بۇرۇنلاردىن توختاۋسىز ھور كۆتۈرىلەتتى، — قەدەملەپ، مارش! — مەمتىلى ئەپەندى كوماندا بىلەن تەڭلا سەپنىڭ يېنىدا گاھ ئالدىغا، گاھ ئارقىغا يۈگرەپ، ئېڭىشىپ تۇرۇپ توغرا قاتارنىڭ قەدەم ئېلىشقا بىرمۇ-بىر قاراپ چىقتى، ئوقۇغۇچىلارنىڭ قەدەم ئېلىشى گويا ھەربىي

پاراتتىكى ھۆرمەت قاراۋۇللىرىنىڭكىدەك تەكشى، يەرگە چۈشكەن ئاۋازى خۇددى بىرلا ئايىاقتىن چىققاندەك رىتىملىك ئىدى. تىوغىرا قاتاردىكى تۆت ئوقۇغۇچىنىڭ ئالدىغا چىقىرىلىرىۋاتقان پۈتى ۋە ئارقىدا قىلىنىۋاتقان پۈتى خۇددى ئېچىلىپ يېپىلىۋاتقان دەرۋازا قانىتىدەك بولىسمۇ تەۋپىق قاتارنىڭ يېنىدا يەل تاپاندەك سىلىق يۈگرەپ، ئەستايىدىل كۆزىتەتتى. ئۇ ھەتتا قەدەم تىۋشىنىڭمۇ بىر خىل چىقىشىنى تەلەپ قىلاتتى. ئۇ بەزى- بەزىدە:

— ئابدۇغۇپۇر، ئوغلۇم، پۇتۇڭنى بەك چىاڭ ئۇرىۋەتتىڭ! رىتىمنى بۇزما! مۇھەممەد قارى، سەن چىڭراق دەسسىگىن! — دەپ ۋارقىراپ تۇراتتى.

— ئابلىمىت قارى، پۇتىۇڭ سەل بۇرۇن چىقىۋاتىدۇ، دىققەت قىلغىن ئوغلۇم!

بايىاتىن بىرى ئۆلارنىڭ مەش دەسسىگىنىنى كۆرۈپ تۇرۇشقان خەلق ئارقىدىن ئەگىشىپ چىقىشتى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇلار بىسىپ ئۆتىدىغان يوللارغىمۇ خەلق دەۋرەپ چىقىپ، ئىختىيارسىز تەشكىللەنگەن قارشى ئېلىش مۇراسىمى ھاسىل قىلغانىدى. ئۆلارنىڭ ھەممىسى بۇ ئاجايىپ قوشۇنغا، ھەيۋەتلىك دۇمباق ساداسى، رىتىملىك سۇناي ۋە يەنە بىر خىل مۇزىكىدەك رىتىملىق قەدەم ئۇرۇشنى ئاڭلاپ ھاياجانلىناتتى. بۇ سەپتە ئوغۇللىرى بارلار بولسا گويا ئۆزى ئاشۇ سەپتە كېتىۋاتقاندەك پەخىرلىنىپ كېتەتتى.

— ناخشا! — دەپ توۋلىدى تەۋپىق.

پۈتۈن سەپ ناخشا باشلىۋەتتى:

بىز— مۇئەللىم، يۇتلاردا مەكتەپ ئاچىمىز،
ۋەتەن، مىللەت باشىگە نۇرلار ساچىمىز.
ئۆتمىشۈن دەپ ئەۋلادلار ئەمدى قۇل بولۇپ،
بىز قان كېچىپ، جان بېرىپ يوللار ئاچىمىز.

تالاي يىللار زۇلمەتتە تېنەپ خار بولدۇق،
ئىلىم- ئىرپان يولىغا شۇنچە زار بولدۇق.
خۇراپاتتا قالدۇرۇپ ئەزدى زالىملار،

كۆزلىرىمىز قارىغۇ، كۆپ ناچار بولدۇق.

بىزنىڭ ماڭغان يولىمىز سائادەت يولى،
بىز ۋەتەننىڭ يېڭىدىن ئېچىلغان گۈلى.
ئوقۇتىمىز ئەۋلادنى يېڭى پەن بىلەن،
پۇختا بولسۇن مەكتەپنىڭ بېسىلغان ھۇلى.

يورۇق تاڭغا تەلپۈندى ۋىلايىتىمىز،
ئىلىم بىلەن تىكلەنگەي ئىناۋىتىمىز.
مەنبە بولدى ئىرپانغا يۇرتىمىز ئاتۇش،
ئىرپان بىلەن ئېچىلغان سائادىتىمىز.

مارش تېمپىسىدا ئېيتىلغان بۇ ناخشىنى ئوقۇغۇچىلار شۇ قەدەر جۇشقۇن، شۇ قەدەر مۇھەببىتى بىلەن ئوقۇشتىكى، يول بويلىرىدا تۇرغان بىر مۇنچە كىشىلەر يىغلىۋېلىشتى. قېرى موماي لار دۇنيادىكى ئەڭ نازۇڭ، ئەڭ نەپىس ئىسىملار بىلەن ئاتاپ، ئەڭ تاتلىق سۆزلەر بىلەن ئۇلارنى ئەركىلىتىشەتتى، ماختىشاتتى. ھەممىدە ئاللاھ سۇبھان ۋە تائالانىڭ ئۇلارنى يامان كۆز، يامان تىلدىن ساقلىشىنى تىلەپ دۇئا قىلىشاتتى. بوۋايلا ساقاللىرىنى سىپاپ:
— مەمتىلى ئەپەندى ئاز تېپىلىدىغان ئادەم جۇمۇ، مۇنداق مۆجىزىنى ئاتىمىز كۆرگەنمۇ، ئانىمىز كۆرگەنمۇ؟ ھە، مانا، كوچا- كوتاڭدا ئاپتاپ سۇنۇپ، بىكارچىلىقتىن بۇزۇلۇپ كېتىدىغان بىر توپ كۆك پوتلىلارنى تۇزۇكلا ئادەم قىلىپ قويۇپتىغۇ؟ قارىمامسىز، ئۇلارنىڭ مېڭىشلىرىنى! — دېيىشەتتى زوقلىنىپ.
ئۇلار ئاچىياردىن ئۆتۈپ بويامەت مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغان ئۈچ نەپەر يولدىشىنى يېڭى مەكتەپنىڭ ھويلىسىغا قەدەر ئۇزىتىپ كىرىشتى. ئاندىن ئۇلار بىلەن بىللە سىنىپنى كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن كىرىشۋىدى،

ئوقۇغۇچىلارنىڭ رەتلىك ئولتۇرۇشقىنىنى كۆرۈشتى. تەكرەمەشتە[1] گۈرۈلدەپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى. سىنىپ ئىسسىق، ئوقۇغۇچىلار رەتلىك كىيىم- كېچەك كىيگەن(تەۋپىقنىڭ تەلىپى بويىچە ھەر يۇرت ئاتىلار ھەيئىتى يېڭى ئوقۇغۇچىلارغا مەتىلى ئەپەندى تەمىنلىگەن ئەندىزە بىلەن پىچىپ تىكتۈرۈلگەن ئوقۇغۇچىلىق فورمىسى — ماشرەڭ فورما كىيدۈرگەندى)، سەبى چىرايلىرى پاكىز ۋە ئىللىق ئىدى. ھەممىگە قىزىققۇچى كۆزلىرى بۇركۈت كۆزلىرىدەك چاقناپ تۇراتتى.

سىنىپ باشلىقىنىڭ "ھۆرمەت" خىتابى بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئوڭ قولىنى چېكىسىگە كۆتۈرۈپ سالام قىلدى. بۇ ھال يېڭى مۇئەللىملەرنى چەكسىز سۆيۈندۈرۈۋەتتى. تەۋپىق بۇ يەرگە تەقسىم قىلىنغان مۇئەللىملەرنى ئوقۇغۇچىلارغا تونۇشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ مۇراسىم تۈگىگەندە كېلىپ رەسمىي ئىشقا چۈشىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، ئوقۇغۇچىلار بىلەن خەيرلەشتى.

يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنى سەپىرىنى داۋام قىلدى. ئۇلار ھەربىر كۆچۈم مەھەللىگە كەلگەندە «بىز— مۇئەللىم» دېگەن ناخشىنى تولۇشاتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن «ئىزچىلار مارشى» نى ۋە باشقا ناخشىلارنى ئوقۇيتتى. ئۇلار بويامەتتىن چىقىپ غەربىي جەنۇپ تەرەپكە بۇرۇلۇپ، يەنە ئاچىياردىن ئۆتۈپ، تېتىر يېزىسىغا كىرىشتى. تېتىردا يېڭى مۇئەللىملەرنى مەكتەپكە ئەكىرىپ قويىدى ۋە يەنە ناخشا ياڭرىتىپ، تېتىرىدىن ئۆتتى. ئۇ يەردىن مىيى مەكتىپىگە قاراپ مېڭىشتى. بۇ يېزىلاردىمۇ خەلق كوچىلارغا دەۋرەپ چىقىپ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە پەرزەنتلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىنى ئۇزىتىپ قېلىشاتتى. تاغ تەرەپتىن سوقۇپ تۇرغان ئىزغىرىن يانۋار شامىلى يۈزلەرنى نەشتەردەك چاقاتتى. لېكىن جىددىيلەشكەن، ھاياجانلانغان، يۈرىكىدە ئىپتىخار ئوتى يېنىپ تۇرغان كىشىلەر سوغۇقنى سەزمەيتتى.

ئۇلار مىيى مەكتەپكە تەقسىم قىلىنغان سۇلتان ئۆمەر قاتارلىق

[1] تەكرەمەش — ئوتۇن قالاشقا باپ كېلىدىغان بىر خىل مەش، — ئا.

يولداشلىرىنى ئۇزىتىپ سىنىپقىچە بىللە كىرىشتى. بۇ يەردىمۇ تەرتىپكە كەلتۈرۈلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھۆرمەت سالىمىنى قوبۇل قىلىشقاندىن كېيىن، شۇ يەردە ئارام ئېلىشتى ۋە چۈشلۈك تاماق يېيىشتى. مەمتىلى ئەپەندى بۇ سەپەرنىڭ مۇساپىسىغا ئاساسەن قايسى چاغدا قەيەرگە يېتىپ بارىدىغانلىقىنى، قەيەردە تاماق يەپ، قەيەردە قونىدىغانلىقىنى كەنتلەردە ئاتىلار ھەيئىتىگە ئۇقتۇرۇش قىلغانىدى.

كۈن قىسقا بولغاچقا ئۇلار تاماققا كىرىشكەندە چۈشتىن سەل ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئوقۇغۇچىلار ياتاقلاردا تاماق يەۋاتقاندا ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ ئەزالىرى بىلەن پاراڭلىشىۋاتقان مەمتىلى ئەپەندى مەجىدىن ۋە ئەخمەت ئەپەندىلەرنى مۇئەللىملەر ياتىقىغا تەكلىپ قىلدى.

— ھېرىپ قالمىغانسىز، دوختۇر؟ ئاتنى مىنىۋېلىشقا ئۇنىمىدىڭىز، ئەمدى ئۆز ئۇۋالىڭىز ئۆزىڭىزگە.

— ياق، ھارغىنىم يوق. ئاغىنىڭىزدىن سوراپ كۆرۈڭ، مەن تېخى ئۇنى يۆلەپ ماڭدىم.

— بۇ گەپچىزە ئەخمەت ئەپەندىگە يۈك بوپسىز- دە؟ — دېدى تەۋپىق ئەھۋالنى چۈشىنىپ.

— ياق، يۈك بولمىدى،— دېدى ئەخمەت ئەپەندى تۈزلا.

تاماق ئۈستىدە تەۋپىق ئاتىلار ھەيئىتى بىلەن خىزمەت توغرۇلۇق پاراڭلاشتى، ھەم چاقچاق قىلىپ ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىنى كۆتۈرۈشكە تىرىشتى. ئۇ كەچلىك تاماق ۋە قونىدىغان جاينىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇش ئەھۋالىنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە ئاتىلار ھەيئىتىدىن بىرنى ئاتلىق ئىشتاپچىغا ئەۋەتتى.

ئوقۇغۇچىلارنىڭ ”تاماشاسى“ نى كۆرۈش ئۈچۈن ئەتراپتىن يىغىلغان دېھقانلار، باللار ۋە ياشلار ئۇلارغا بىر مۆجىزىگە قارىغاندەك ھەۋەسلىنىپ قارىشاتتى. ئۇلار بۇ ياشلارنىڭ يۇرتتىشى، ۋەتەندىشى ئىكەنلىكىگە ئىشەنگىسى كەلمەيۋاتقاندەك قىلاتتى. تېخى تۈنۈگۈنلار بىۋاش، ساياق كۆرگەن ”چۆجە خوراز“ لارنىڭ بۈگۈن مۇشۇنداق ئادەمگە ئايلانغىنىغا ھەيران قالاتتى.

ئۇلارنىڭ تەڭتۇشلىرىدا بۇ ھەيرانلىق ”سەندەك بولالماسمەنغۇ، خەپ...“ دېگەندەك بەسلىشىش تۇيغۇسىنى — مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇپ ئۆزىمۇ شۇنداق ياراملىق ئادەم بولۇش ئىستىكىنى ئويغاتسا؛ ئاشۇلار بىلەن تەڭتۇش بالىلىرى بار كىشىلەردە ”مەمتىلى ئەپەندى بالىلارنى ئەدەبلىك، ياراملىق قىلىپ بېرىدىغان چېغى، بالىلىرىمىزنى بەرسەك بولغۇدەك“ دېگەن قارارنى مۇستەھكەملەيتتى.

تەۋپىق ھەر جايدا خەلقنىڭ مۇشۇنداق يىغىلىدىغانلىقىنى، مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ يەنە بىر قېتىم ئاقارتىش تەرغىباتى قىلىشقا بولىدىغانلىقىنى ئالدىن مۆلچەرلىگەنىدى. شۇڭا ھەر توختىغان يەردە توپلانغان جامائەتكە ئوقۇشنىڭ پايدىسى ھەققىدە سۆزلەشنى قولدى بەرمىدى؛ بۇ يەردىمۇ دۇنيا يېڭىلىقلىرى، بىزنىڭ ھالىمىز، ئوقۇشنىڭ ئەھمىيىتى قاتارلىقلارنى چۈشەندۈردى. ھەممە ئوقۇش دېگەننىڭ ياش- قېرى دەپ چەكلەنمەيدىغانلىقىنى، ئاتا- ئانىلارنىڭ بالىلىرىنى مەكتەپكە بېرىپلا قالماي، ئۆزلىرىنىڭمۇ كەچكۇرسلاردا ئوقۇپ ساۋادىنى چىقىرىۋېلىشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈردى.

ئۇلار بۇ قىسقا مۇراسىمدىن كېيىن جەڭگىۋار سېپىنى تۈزەپ، يەنە شۇنداق ھەيۋەت بىلەن مارشلار ياڭرىتىپ ئىشتاچىغا قاراپ ماڭدى. مېيى، تېتىر خەلقى ئۇلارنى چوڭقۇر مۇھەببەت بىلەن ئۇزىتىپ قالدى.

ئۇلار ئاۋۋال ئىشتاچى مەكتەپكە كىرىپ، يېڭى مۇئەللىمنى سىنىپقىچە ئۇزىتىپ كىرىدى. بۇ يەردىمۇ ئوخشاشلا بالىلار تەرتىپلىك ئولتۇرۇشاتتى. ئازادە ۋە يورۇق سىنىپ گۈپپىدە ئىسسىغان، ئوقۇغۇچىلارنىڭ روھىدىن تېتىكلىك جۇش ئۇرۇپ تۇراتتى. مۇئەللىملەرنى كۆرۈش بىلەن ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، ئوڭ قوللىرىنى كۆتۈرۈپ سالام قىلدى. ئۈستەلدە يوقلىما تۇراتتى. ئۇنىڭدا بالىلارنىڭ ئىسمى تەۋپىقنىڭ چىرايلىق پوچۇركىسى بىلەن كۆچۈرۈلگىنىنى كۆرۈشتى.

يېڭى ”ئەپەندىلەر“ ئاتلار ھەيئىتىنىڭ باشچىلىقىدا مەكتەپنى كۆزدىن كەچۈرگەندىن كېيىن ساھىپخانىلارنىڭ داستىخانىغا داخىل بولدى. ئاندىن

ئۇلارنى تەييارلانغان ئۆيلەرگە باشلاپ، دەم ئېلىشقا ئورۇنلاشتۇردى.

****

ئەتىسى ئۇلار بويۇنلىرىغا بىر خىلدا كۆك رەڭلىك شارپا ئوراشتى. ماشرەڭ ئۇستىباش، پەتىنكە كىيگەن يىگىتلەرگە شارپا بەكمۇ ياراشقان ئىدى. ھاۋانىڭ تېخىمۇ سوغۇقلىشىپ كېتىشىدىن قەتئىيىنەزەر ئۇلار ئىشتاچىدىن يولغا چىقىپ يەنە داغدۇغا بىلەن ئايلىنىشنى داۋام قىلىپ، تېجەنگە كەلدى.

تېجەن مەكتەپ ئاتىلار ھەيئىتى مۇدىرى ئەمەتھاجىمنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدا — كۆل بويىدا ئىدى. ھازىر قەھرىتان قىش بولغاچقا دەل- دەرەخلەر يالىڭاچلىنىپ قالغان بولسىمۇ، ياز كۈنلىرى بۇ يەرنىڭ تولىمۇ ھاۋالىق بۈككىدە دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان راھەتبەخش جاي ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۇلار سەيپىددىن، ئابدۇلباي ۋە ئابدۇرەشىد قاتارلىق مۇئەللىملەرنى ئاتىلار ھەيئىتىگە تونۇشتۇرۇپ قويغاندىن كېيىن، بىر ئاز دەم ئېلىپ، يولىنى داۋام قىلىشتى. چۈشلۈك تاماق تەختىھونغا ئورۇنلاشتۇرۇلغانىدى.

چۈشتىن كېيىن ئازغان مەكتەپكە ۋە ئۇ يەردىن ئۆتۈپ بازار (مەشھەد) غا كېلىشتى. بۇ يەر يەنە بىر قونالغۇ ئىدى. شۇ كۈنى ئۇلار يېڭى مۇئەللىملەرنى سىنىپلارغىچە ئۇزىتىش ۋە ئاتىلار ھەيئىتىگە تونۇشتۇرۇش رەسمىيەتلىرىنى تۈگىتىپ، ئابدۇراخمانھاجى، قۇتلۇقاخۇنلارنىڭ ھەمرالىقىدا رۇشتى مەكتەپ، قۇمباغدىكى ئىپتىدائىي مەكتەپ ۋە كەلگۈسىدە سېلىنىدىغان قىزلار مەكتىپىنىڭ ئورنى قاتارلىقلارنى كۆرۈشتى. ئاندىن ياتاقلارغا جايلاشتى. ئەتىسى بۇ يەردە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ماھارەت كۆرسىتىش مۇراسىمى ئۆتكۈزۈلمەكچىدى.

2

ھەزرەت سۇلتان جامەسىنىڭ ھويلىسىدا، خانىقا ھوجرىلىرىنىڭ ئالدىدىكى كەڭ مەيداندا تەۋپىقنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى مەش دەسسەش، سەپ تۈزەش، خەت ھاسىل قىلىش ماھارىتىنى كۆرسىتىۋاتقاندا قارا كۈچلەر ئۇنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئابرويىنىڭ مىسلىسىز ئۆسۈۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىپ دەملىرى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. ئەسلىدىنلا قىتغۇر كېلىدىغان بۇ تائىپە ئەمدى خەلق ئالدىدا ھۆرمەت مۇسابىقىسىدە تەۋپىق تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىۋېتىلگەندىن كېيىن يۈرىكىدىكى ئۆچمەنلىك ئوتى تېخىمۇ يامانراق تۇتۇشۇپ كەتتى.

ھابۇلھاجىم ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ، توپ- توپى بىلەن ھەزرەت سۇلتانغا قاراپ ماڭغان جامائەتكە ئەلەم ۋە ئۆچمەنلىك بىلەن قارايتتى. كىشىلەر ”مەمتىلى ئەپەندىنىڭ بالىلىرى“ مەش ئوينايدىكەن دېگەن گەپنى ئاڭلاپ پۈتۈن مەشھەدتىن، يەنە ئازغاندىن، تېجەن، شورۇق، سۇنتاغ قاتارلىق قوشنا كەنتلەردىن كېلىشمەكتە ئىدى.

ھەزرەت سۇلتانغا يېقىن ھويلىلارنىڭ بىرى ئالدىدا بۇ تاماشاغا بارمىغان بىرنەچچەيلەن تۇرىشاتتى.

— ھاجىم، بۇنىڭ ئۆزى...؟ — دېدى بىرى ئېغىز تاتىلاپ، خوشامەتكۈيلۈق بىلەن، ھابۇلھاجىمغا يولدا كېتىۋاتقان كىشىلەرنى ئىما قىلىپ،— ئۇلۇغ جامەنىڭ ھويلىسى قىيامەت، ئادەم ئۈستىگە ئادەم!...

— ھە، بۇ دەججاللىنىڭ ئېشىكىنىڭ ئارقىسىدىن ماڭىدىغانلار مېڭىپ تۇرسۇن، بارىدىغان يېرى قىيامەت- ئازاپ! دوزاققا تۇترۇق بولىدىغانلار!- باياتىن بېرى بىر خىل بىچارىلىك، مەيۈسلۈك بىلەن يېتىملىك ھېس قىلىپ، پەقەت مەغلۇپ بولغۇچىلاردا بولىدىغان تۆۋەن كەيپىياتتا قېشىنى ئېتىپ تۇرغان ھابۇلھاجىم يېنىدا خوشامەتچىلەر پەيدا بولۇپ، ئۇنىڭغا چىشىنى چىقارغان ھامان قايتىدىن ئۈمىد تۇغۇلغاندەك كەيپىياتقا كېلىپ، چىرايى خېلى ئېچىلىپ قالدى، لېكىن ئۇ بالدۇرقىغا قارىغاندا بەك ئېھتىياتچان بولۇپ كەتكەنىدى. قورقۇشتىن باشقا ئاشۇ توپ ئىچىگە جامائەتنىڭ كۆز ئۆڭىدە قېتىۋەتكەن بالىسىنىڭ بولىشى بىر ئاز تىلىنى قىسىپ تۇراتتى.

جامە تەرەپتىن يەرنى زىرىلدىتىپ قەدەم ئاۋازى، دۇمباق ۋە بارابانىنىڭ تاغ گۆمۈرۈلۈپ چۈشىۋاتقاندەك، تۈمەنمىڭ ئات يىراقتىن چېپىپ كېلىۋاتقاندەك "گۈمبۈر، گۈمبۈر، گۈمبۈر" قىلغان رىتىملىك ئاۋازى، ياشلارنىڭ پۈتۈن زوقى- شوقى بىلەن ئوقۇۋاتقان ناخشىسى بۇ يەرگە ئاشكارە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بۇ ئاۋازلار ھېلىقىلارنىڭ قۇلىقىغا مۇش ئۇرغاندەك ئىشتىلەتتى. بارابانىنىڭ قارنىغا بېكىتىلگەن بوم تارىنىڭ زىرىلدىشى بۇلارغا توغرىدىن- توغرا يۈرىكى زىرىلداۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

— جاھان مۇشۇنداقلا بولسا ھەممە ئادەم دەۋزىقى بولۇپ كېتىدىغۇ، ھاجىم؟ — دېدى كىچىك بېشىغا تولىمۇ يوغان سەللە ئورىۋالغان بىرى بۈيۈك ئىسلام دىنى ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ تەقدىرىدىگە كۆڭۈل بۆلۈپ.

— ئاللاھ ئۇلۇغ! ـ دېدى يوغان سەللە ساقىلىنى سىپاپ، شەيتانلارچە ھېجىيىپ، — ئاللاھ ھەلىم[1]، پىرئەۋنگىمۇ مۆھلەت بېرىلگەن. دىنىي ئىسلامنىڭ نۇرىنى ئۆچۈرمەكچى بولۇشقانلار كۆپ بولغان، ئامما لېكىن ئىسلام دىنى يەنىلا مۆمىنلەرنىڭ كۆڭۈللىرىنى يورۇتۇپ تۇرۇپتۇ. بۇمۇ بىر ۋاقىتلىق ئىش. باقى دۇنيادىغۇ ھېچقانداق گۇناھ ئاللانىڭ جازاسىدىن قۇتۇلالمايدۇ، مۇشۇ دۇنيادىمۇ بۇلارغا كۆرگۈلۈك جىق!

— لېكىن بۇلار... مەمتىلى ئەپەندى پىرئەۋن، نەمرۇد،مەنسۇر ھەللاجلارغا ئوخشىمامدىكىن دەيمەن...

— شۇنداق، بۇنىڭ پوپاڭلىرى ئۇلارغا قارىغاندا ھېچگەپ ئەمەس تېخى!ـ دېدى توپىنىڭ چوڭى — ھابۇلھاجىم قىزىلباش، يۈرىكىنىڭ ئاجىز دۈپۈلدەپ تۇرۇشىغا قارىماي، باشقىلارنى ئۈمىدلىكرەك قىلغۇسى كېلىپ.

بۇ چاغدا جامە تەرەپكە ماڭغۇچىلارنىڭ ئايىقى ئۈزۈلمىگەنىدى. ئۇ تەرەپتىن بولسا گۈلدۈرمامىدەك جاراڭلاپ چىقىۋاتقان كوماندا ئاۋازى بىلەن ناخشا، ناغرا- سۇناي ئاۋازى گۈمبۈرلەپ ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— تەقسىر، ئۆزلىرىمۇ جىنلارنىڭ ساماسىنى كۆرۈپ باققىلى ماڭلىمۇ؟

---

[1] ھەلىم — ئاللاھنىڭ ئىسىملىرىدىن بىرى بولۇپ، گۇناھكارلارنى جازالاشقا ئالدىراپ كەتمەيدىغان سۈپىتىنى بىلدۈرىدۇ. — ئا.

— دەپ تەئەددى قىلدى جاھالەت ھامىلىرىنىڭ توپىدىن بىرى، بىر مويسىپىت ئۆتكۈنچىگە.

خەلق ئاخىرىقى ھېسابتا ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتنىڭ جارچىلىرى ۋە غالچىلىرى بولغان قازى قۇززات، مۇپتى، ئەلەم دېگەندەكلەرنىڭ قامالى ئاستىدا بولغاچقا، يەنىلا ئۇلاردىن ئەيمىنندى. ھامان بىر كۈنى ئۇستۇنلۇككە چىقىپ ئۆزلىرىدىن ھېساب ئېلىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى. شۇنىڭدەك بۇ مويسىپىت كىشىمۇ چوڭامنىڭ زەھەردەك تەئەددىسىنى چۈشىنىپ مەڭدەپ قالدى. ئۇنىڭدا رەددىيە بېرىپ مەردانىلەرچە يۈرۈپ كېتىشكە جۈرئەت يوق ئىدى.

— يوقسۇ، تەقسىر، ھېلىقى، ئۆزى، بىزنىڭ ھېلىقى ئوغۇل شۇيان كېتىپ قاپتىكەن، شۇنى قولىقىدىن تاتىپ كېلەي دەپ...ـ ئۇ ئۆزىنىڭ جۈرئەتسىزلىكى تۈپەيلىدىن يالغان سۆزلەشكە مەجبۇر بولغانىدى. شۇڭا يالغىنى ئۆزىگىمۇ ھار كېلىپ قىزىرىپ كەتتى، ئۇ ھودۇقۇشنى بىلىندۇرمەسلىك ئۈچۈن، يەنە بىر مەررە خوشلىشىش مەنىسىدە قولىنى كۆكسىگە ئالدى ـ دە، ئالدىراپ يۈرۈپ كەتتى.

توپتىكىلەرمۇ ئۇنىڭ سۆزىگە ئىشەنمىگەنىدى. بىراق قارشى تەرەپنىڭ ئۆزىدىن تەپ تارتىپ يالغان سۆزلەشكە مەجبۇر بولغانلىقى، بارلىق سامان قوساق ”مۆتىۋەر“ لەرگە ئوخشاشلا ئۇلارنىمۇ قانائەتلەندۈرگەنىدى.

— ھەزرىرىتى ئېلىنىنىڭ قىلىچى كېرەك، بۇ ئاداشقانلارغا! — دېدى ئۇ بىر قېشىنى زەردىلىك لىكىلدىتىپ.

ئۇنىڭ تىنىمسىز پۈتىنى يۆتكەپ، ھەدەپ يالغان ئەسنەشلىرىدىن تىت-تىت بولىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۆتكۈنچىلەرنىڭ ئايىقى بېسىققاندا ئۇ ھەمتاۋاقلىرىغا:

— قېنى بىزمۇ يېقىنراق بېرىپ، نىمە سىرى ـ ئەسنا بارلىقىنى كۆرۈپ باقمايلىمۇ؟ ھېچ بولمىسا يېقىنراقتا بىرسىنىڭ ھويلىسىدا،... — دەپ تەكلىپ بەردى ئۇ. قارىغاندا ئۇمۇ ھەزرەت سۇلتاندا نېمە كارامەتلەر بولىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشكە قىزىقىپ قالغاندەك قىلاتتى. لېكىن بۇ

قىزنىڭ بىر تەرىپىدە چەككە يەتكەن كۆرەلمەسلىك، ئىچى يامانلىق تۈيغۇسىمۇ بارئىدى.

— بۇنىڭ ئۆزى...؟ — دېدى سۇخەنچىلەر تازا ئىشىنەلمەي.

— ھېچقىسى يوق، بىز شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىگە ئالدىنىپ كەتمەيمىز.

ئۇلار جامە تەرەپكە قاراپ ماڭدى. بىراق ئۇلار شۇنچىلىك قورقۇشتىكى، ئۆزىچە ھەربىر ئادەم بۇلارنىڭ شۇ ياقىقا ماڭغىنىنى مەسخىرە قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ ئىزا تارتىشى. ئۇلاردا كەم كۆرىلىدىغان نومۇس تۇيغۇسى پەيدا بولغاندىمۇ ئەنە شۇنداق ئورۇنسىز تۇغۇلغانىدى.

*

**

مەتىمىننىڭ مەيداندىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىغا ئىككى ئادەم دىققەت قىلدى. بىرى توختى زۇنۇن، يەنە بىرى يېڭىدىن مەكتەپكە تىزىملانغان قۇربان جاپپار ئىدى. بالا تامغا مىنىپ ئولتۇرغاچقا ئىگىزدىن ھەممىنى كۆرۈپ تۇراتتى.

مەتىمىندە ئۆزىنىڭ "شەرەپلىك" ۋەزىپىسىگە نىسبەتەن مۇھەببەت بارىدى. ئۇ ئۆزىنى قالتىس چاغلايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇ باشقىلارنىڭ ھۆرمەتكە سازاۋەر بولىۋاتقىنىنى كۆرسە چىداپ تۇرالمايتتى. خەلقتىن ئۆزىنىڭ قالتىسلىقىنى ھېس قىلمىغىنى ئۈچۈن ئاغرىناتتى. بۇنداق چاغلاردا ھەممە ئادەمنى قىيما- چىيما قىلىۋەتكۇسى، ئاندىن: "ئاكاڭ قارىغاينىڭ نوچىلىقىنى كۆردۈڭمۇ؟" دېگۈسى كېلەتتى. پات- پاتلا جاللاتلىق تەبىئىي باش كۆتۈرۈپ مەخپىي خىزمەتنىڭ ئىنتىزامىنى بۇزۇپ قوياتتى.

ئۇ مەتىلى ئەپەندىگە نېمىشقىدۇر بارغانسېرى ئۆچ بولۇپ كېتىۋاتاتتى. بۇنىڭدا خىزمەتنىڭ تەلىپى، كۆزىتىش ئوبيېكتى بولغانلىق سەۋەبىدىن باشقا، كۆرەلمەسلىكمۇ ئېغىر ئىدى. گاھىدا ئۇنىڭدا مەتىلى ئەپەندىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرىۋېتىپلا بىر ياققا قېچىپ كېتىش خاھىشى ئويغىناتتى. لېكىن ئۇ قېچىپ كېتىشكە بولمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. چۈنكى ئۇ خىزمەت كۆرسىتىپ ئۆسۈشى، يۇرت سوراپ خەقنىڭ كۆزىدىن ئوت چىقىرىۋېتىشى

كېرەك ئىدى. بارلىق ئىچى تار ئادەملەرگە ئوخشاش باشقىلارنىڭ مۇۋەپپەقىيىتىنى كۆرگەندە رەڭگى تاتىرىپ، ئۇنى ئۆچۈپ كېتىدىغان ئادەت باردى. ئەگەر مۇۋەپپەقىيەت قازانغۇچى ئۆزىنىڭ ئىنىسى ياكى خوتۇنى بولسىمۇ ئوخشاشلا ئىچى كۆيەتتى. ئۇنداقكەن مەمتىلى ئەپەندىنىڭ غالىبىيەت مارشىنى ياڭرىتىپ يۈرۈشى ئۇنىڭدا ئىچىنى مۇشۈك تاتىلاۋاتقاندەك ھەسەت ئويغاتماسلىقى مۇمكىن ئەمەس - تە!

ئۇ جامەنىڭ ئۆگزىسى، تېرەكلەرنىڭ شاخلىرى، دائىرە تاملىرىنىڭ ئۈستى، قوشنا ئائىلەرنىڭ ئۆگزىسى ۋە تاملىرىدا سانجاق-سانجاق بولۇپ تۇرۇشۇپ، كەتكەن ئادەملەرگە قاراپ ئىچىنى قىزىق بىر نەرسە كۆيدۈرۈپ ئېچىشتۇرىۋەتكەندەك بولدى. بېشى پىرىردە قايدى - دە، بۇ يەردە تاماشىبىنلارنىڭ ئىدىيە ھالىتىنى ئىگىلەش ۋەزىپىسىنىمۇ ئۇنتۇپ، مەيداندىن سوغۇرۇلۇپ چىقتى. ئەسلىدە ئۇنىڭ يۈرىكىگە تولغان ئۆچمەنلىك ئۇنى بىرەر شۇملۇق قىلىشقا، مۇشۇ خۇشال- خۇرام سورۇننىڭ كەيپىنى بۇزۇشقا ئۈندەپ ئارام بەرمىگەندى. ئۇ شۇ يەردىلا بۇ خىيالنى ئىشقا ئاشۇرۇپ، خەقنىڭ ھەۋىسىنى كەلتۈرۈشنى خالايتتىيۇ، لېكىن بۇنداق چوڭ سورۇننى بۇزىۋېتىش ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. شۇڭا بىر شۇملۇقنى كۆڭلىگە پۈكۈپ چىقىپ كەتتى.

شۇ چاغدا ئۇنىڭ ھىيلىگەر خۇجايىنىنىڭ مۇلۇنىنىڭدەك چاقىقان كۆزلىرى مەمتىمىننى ۋە باشقا ئادەملىرىنى كۆزىتىپ تۇراتتى. ئۇ مەمتىمىننىڭ چىقىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قاتتىق غەزەپكە كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن مىجەزىگە ۋە كەسپى ئادىتىگە مۇۋاپىق كۈلۈمسىرەپ تۇرىۋەردى.

مەمتىمىن تامنىڭ ئارقىسىغا چىقىپ شۇ يەردە ئاۋۋال قويۇن يانچۇقىدىن ئايرىمايدىغان ”رىۋالىر“ تاپانچىسىنى ئالدى ۋە سوۋۇلمىغان يىلىنىڭ قات تامنىڭ يىرىقىدىن ئىچى تەرەپكە قارىدى. مەمتىلى ئەپەندى يۇچۇقنىڭ ئۇدۇلىدا پەيدا بولدى. مەمتىمىن تاپانچىسىنى بەتلىدى. لېكىن ئۇزاق ئىككىلىنىپ، ئاتالمىدى. مەمتىلى يەنە غايىپ بولدى. بۇ چاغدا ئۇ پۇرسەتنى ئۆتكۈزىۋەتكىنىدىن قاتتىق پۇشايمان قىلدى. يەنە بىردەم كۈتتى. بۇ قېتىم

مەمتىلى ئەپەندى يوچۇقنىڭ ئۇدۇلىدىن تېزلا ئۆتۈپ كەتتى... يەنە بىر قېتىم پۇرسەت كەلدى. بىراق، ئۇ يەنە ئاتمىدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا بەستلىك ئىككى ئەسكەرنىڭ سىماسى غىل- پال گەۋدىلىنىپ، تېنى شۈركىنىپ كەتتى. ياق، ئۇ بۇ قاراملىقنى قىلسا ھېچنىمىگە ئېرىشەلمەيدۇ. ئۇ ئۆسۈشى، باشلىق بولۇپ يۇرت سورىشى كېرەك! ئۇنىڭدا يەنە مەخپىي خىزمەت ئىشلىگۈچىلەرگە خاس تەمكىنلىك پەيدا بولدى. جانمۇ تاتلىق بىلىنگەندى. شۇڭا قولىدىكى تاپانچىنى باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىش خەۋپىنى ئويلاپ تىترەپ كەتتى ۋە دەرھال قوينىغا يوشۇرىۋالدى. چۈنكى ئۇنىڭ باش ئۇستىدىلا تامغا مىنىپ ئولتۇرۇپ تاماشا كۆرىۋاتقان باللار ۋە چوڭ كىشىلەر تۇراتتى. ئۇ باشقىلارنى گۇمانلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن ھاجەت قىلماقچىدەك ئىشتان بېغىنى تۇتىۋېلىپ ئۇياق- بۇياققا قاراپ قويۇپ ئىتتىك كەتتى.

ئۇ خىيالىدا تام ئۇستىدىكىلەر ئىچىگە قاراپ تاماشا كۆرىۋاتىدۇ دېگىنى بىلەن، ئۇنىڭ سورۇندىن چىقىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرگەن قۇربان جاپپار مۇشۇنداق قىزىق سورۇننى تاشلاپ چىقىپ كەتكۈچىگە تەبىئىي ھالدا ھەيران بولۇپ قارىماي قالمايتى. ئەمەلىيەتتىمۇ بالا مەمتىننى كۆز ئۆڭىدىن يۇتتۇرمەي، پات- پات قاراپ تۇرغانىدى. ئۇنىڭ تام ئارقىسىدا تىمىسقىلاپ يۈرىشىگىمۇ ئىككى قېتىم كۆز تاشلاپ يەنە ئويۇن كۆرۈش بىلەن بولدى. كېيىنكى قېتىمدا بولسا ئۇ تاپانچىنى كۆرۈپ قالدى ۋە: ”ئاپلا! مەمتىلى ئەپەندىنى ئېتىپ قويمىغىدى!...“ دېگەن ئەندىشە بىلەن ۋارقىرىۋەتكىلى تاس قالدى. مەتىمىن تاپانچىنى قوينىغا سېلىۋالغاندىن كېيىن ئۇ يەنە بېشىنى ئىچىگە بۇراپ ئويۇن كۆردى. ئەمما ھېچ خاتىرجەم بولالمىدى. تام ئارقىسىدىمۇ قىزىق ئويۇن بولىۋاتاتتى. ئۇ ياققىمۇ قارىغىسى كېلىپلا تۇراتتى.

مەمتىمىن سەلدىن كېيىن، بىر خىل خەتەرلىك ئىشتىن ئۆزىنى توختىتىپ قالغان چاغدىكى جىددىيلىكى، ھودۇقۇشى سەل پەسىيىپ، بايا سورۇندىكى چېغىدا پەيدا بولغان ھەم بۇ يەرگە چىقىشقا مەجبۇر قىلغان ئۆچمەنلىك تۇيغۇسى يېڭىباشتىن مېڭىسىنى قىزىتتى. شۇنىڭ بىلەن قېچىشقا ئەپلىكرەك بىر دالدىنى تېپىپ، شۇ يەردە تۇرۇپ ناھايىتى تېزلىك

بىلەن ئىككى پارچە كېسەكنى تامدىن ئارتىلدۇرۇپ ئىچى تەرەپكە ئاتتى ۋە بەدەر قاچتى.

ئۇ ئەڭ يېقىن بىر هويلىغا ئۆزىنى ئاتتى. روهى هالىتىدىن چاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن دەرۋازا تۈۋىدە سەل توختاپ ئۆزىنى بېسىۋالدى ۋە نېمىشكە كىرگەنلىكىگە بىر باهانىنى ئويلىۋېلىپ، دادىللىق چامداشقا تىرىشىپ ئىچكىرى هويلىغا كىردى. هابۇلهاجىم ۋە ئۇنىڭ هەمتاۋاقلىرى مانا مۇشۇ يەردە ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشكەنىدى.

هابۇلهاجىم شەيتانلىق نەزىرى بىلەن، ئۆيگە كىرىپ كەلگەن مەتىمىننىڭ ياسىما خاتىرجەم چىرايى ئاستىدا يوشۇرۇنۇپ تۇرغان هەددىدىن زىيادە هودۇقۇشنى سېزىپ قالدى. شۇنىڭغا يارىشا بۇ چاغدا جامە هويلىسىدا ئايرىم قىيا- چىيا ئاۋازلارمۇ ئاڭلىنىپ قالدى. هابۇلهاجىم ئېنىق بىر نەرسىنى بىلمىسىمۇ قانداقتۇر بىر ئىشنى سېزىپ تۇرغىنىدا ئۆي ئىگىسىنىڭ ئون نەچچە ياشلاردىكى بالىسى يۈگرەپ كىرىپ:

— بىر ئادەمنىڭ بېشى يېرىلىپ كېتىپتۇ، — دېدى توساتتىنلا.

— نېمە گەپ، بۇ ئۆزى؟ — دېدى هابۇلهاجىم بىرىنچى بولۇپ، قېشىنى گۇمان بىلەن لىكىلدىتىپ.

— بىرسى تامنىڭ كەينىدىن چالما ئاتقاننىڭ گېپى بار. مەتىلى ئەپەندى يارىسىنى تېڭىپ قويۇپتۇ. هېلىقى ئىككى چېرىك تامنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئىزدەۋاتىدۇ.

مەتىمىننىڭ رەڭگى تېخىمۇ ئۆڭۈپ كەتتى. بۇ چاغدا پەقەت هابۇلهاجىم ”ئىتتىپاقداش“ نى هولۇقۇش ئىچىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن سىپايىلىق بىلەن:

— خۇدانىڭ بەرگەن جازاسى! خۇدانىڭ هويلىسىدا جىنىنىڭ ساماسىنى سالغاندىكىن تويسۇن! بۇنى خۇدا پەرىشتە سۈپەت بىرسىنىڭ دىلىغا سېلىپ قىلدۇرغان. هە، دېمەك، خۇدا ئەۋەتكەن بالا! بۇنى جازانى باشقىلارنى كۆرسۇن دېگىنى! قانداق دېدىم، مەتىمىناخۇن؟ نىمىشكە پەگادىلا تۇرىسىز؟ بۇ يەرگە ئۆتۈپ ئولتۇرۇڭ، — هابۇلهاجىمنىڭ ئوغلى روزىمۇهەممەدمۇ بۈگۈنكى

”جىنلار ساماسى“دا بولسىمۇ ۋە ئۇمۇ ئوقۇش پۈتتۈرۈپ بۆگەن مەكتەپكە تەخسىم قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇنى پەقەت مەھمۇد مۇھىتىدىن قورقۇپلا مەكتەپكە بەرگەچكە، ئىچىدىن قايىللىقى بولمىغان ھابۇلھاجىم يەنىلا دۈشمەنلىك پوزىتسىيىسىدە ئىدى.

«پەرىشتە سۈپەت» مەمتىمىن بۇ سۆزدىن خېلى مەدەت تېپىپ، سۈپىغا چىقىپ ئولتۇردى. كۆپ ئۆتمەي جامەدىكى پائالىيەتمۇ تۈگىدى. كىشىلەر تارقاشقا باشلىغانىدى. مەمتىمىن بىردەم ئولتۇرغاندىن كېيىن كىشىلەر توپىغا ئارىلىشىپ قايتىپ كەتتى.

ئۇ كىشلەر چېھرىسىدىكى رازىمەنلىكنى كۆرۈپ، بەزىلەرنىڭ سورۇننى بۇزماقچى بولۇپ قىلغان دۈشمەنلىكى ھەققىدە غەزەپ بىلەن قىلىشقان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ يەنە ئوغىسى قايىندى. ئۇ رەقىبىنىڭ يەنە بىر قېتىملىق غەلىبە تەنتەنىسى ئىچىدە يۈرىكى ئېچىشقان ھالدا كېتىۋېتىپ، كۆڭلىگە ئەڭ رەزىل، ئەڭ زەھەرخەندە پىلانلارنى پۈكەتتى. كېيىنكى كۈنلۈكتە ئەگەر قولىغا كېلىپ قالسا رەقىبىگە قانداق جازالارنى بېرىش ھەققىدە ئويلاپ كەتتى. بۇ جازالار كىشى ئاڭلاپ باقمىغان دەرىجىدە ئازاپلىق، چەكتىن ئاشقان بولاتتى، ئەلۋەتتە.

بۇ خىيالى ئۆچ ئېلىش مەنزىرىسى ئۇنى خېلى يېنىكلەشتۈرۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۈگۈن ئاخشام قىلىدىغان ئىشلىرىنى ئويلاپ ھەممىنى ئۇنۇتتى. ئۇ ئاۋۋال ئۈلپەتلىرى بىلەن تېپىشىپ، كەيىپ قىلىپ، ئاندىن قىمار ئويناشنى ئويلىدى. ئارقىدىنلا بۈگۈن تۇرسۇنتازنىڭ ئۆيىدە بولمايدىغانلىقىنى ئېسىگە ئالغىنىدا، زۆھرەگۈل سەتەڭنىڭ قېشىغا كىرىش خىيالى ئۇنى يېنىكلەشتۈرىۋەتتى. بىردىنلا ئۇ ئۆزىنىڭ نەقەدەر قالتىس ئادەملىكىنى ھېس قىلىپ قالدى. ئۇ ”بىر بېشى بار ئادەم“ گە تېتىيالايدىغان نوچىلىقىنى، ”بازارنىڭ گۈلى“، ھاياتىنىڭ پەيزىنى سۈرۈپ، ”مەيدىسىنى كېرىپ“ ياشاشنى بىلىدىغانلىقىنى، ھەتتا خېلى مۇھىم ئادەملىكىنى ھېس قىلىپ قالدى. بۇ ھال ئۇنىڭدا بىر خىل غالىبلىق كىبىرىسىنى پەيدا قىلدى. كېچە-كۈندۈز بالا ئوقۇتۇش ئىشىنى دەپ پالاقشىپ، مەنىسىز ھېرىپ-چارچاپ،

جاھاننىڭ خوۋلىقىنى كۆرمەي ئۆمرىنى ئۆتكۈزۈۋېتىپ بارغان، مۇشلىششىنى بىلمەيدىغان رەقىبى ئۇنىڭغا بىچارە ۋە كۈلكىلىك تۇيۇلدى. شۇڭا ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن ھېجىيىپ، ساي بويىغا زۆھرەگۈلنىڭ ھوزۇرىغا ئاتلاندى.

3

مەمتىلى ئەپەندىنىڭ يېڭى مەدەنىيەت قوشۇنى مەشھەدتىكى مۇراسىمنى تۈگىتىپ، ئابدۇراخمانھاجى، قوتلۇقئاخۇن خەلپىتىم باشلىق خەلق توپىنىڭ ئۇزۇتىشى بىلەن يولىنى داۋام قىلىپ شورۇق مەكتەپكە كەلدى.

بۇ يەردە سابىت، بەدرىدىن، ئابدۇراخمان تاش، مەتنىياز، ئوبۇلخەيراخۇن قاتارلىق يولداشلىرىنى سىنىپقىچە ئەكىرىپ، ئوقۇغۇچىلارغا تونۇشتۇرۇپ، ئاندىن ئاتىلار ھەيئىتىنىڭ باشلامچىلىقىدا مەكتەپنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، چۈشلۈك تاماقنى يېگەندىن كېيىن، بۇ يەردىن قوزغۇلۇپ باغلا، كېچىگمىزلەرنى ئارىلاپ ۋاقۋاقتا كەلدى. ۋاقۋاق مەكتەپكە مۇھەممەد قارى قاتارلىق مۇئەللىملەرنى تونۇشتۇرۇپ، يەنە بىر قونغاندىن كېيىن، ئەتىسى تۆركۈل، سۇنتاغ، بۆگەن قاتارلىقلارنى ئارىلاپ، ھەربىر مەكتەپكە تەقسىم بولغان مۇئەللىملەرنى شۇ يەردىكى ئاتىلار ھەيئىتىگە تونۇشتۇرۇپ ئۆتۈپ، ئوڭۇرۇقا قايتىپ كېلىشتى.

كەچتە مەمتىلى ئەپەندى مەجىددىن، ئەخمەد ئەپەندىلەرنى باشلاپ بويامەتكە قايتىپ كەلدى.

— سىلەرنى تازا ھارغۇزىۋەتتىم، ئەمدى نەغمە بىلەن ھاردۇغۇڭلارنى چىقىرىپ، ئەتە ئۇزىتىپ قويمەن، — دېدى ئۇ كۈلۈپ.

— ھارغۇزۇشنى ئىلگىرىكىن ھارغۇزدىڭىز، بىراق شۇنداق ئاسان قۇتۇلماقچى بولغىنىڭىز قىزىق، — دېدى مەجىدىن ئەپەندى چاقچاق قىلىپ، — كۆرىدىڭىزمۇ، نىزامىددىن، ئىنىڭىزنىڭ ئۇستاتلىقىنى.

— ئەخمەد ئەپەندىنى يۆلەپ ماڭمەن دەپ بەكرەك ھېرىپ كەتتىڭىزدە، — دېدى تەۋپىق ئۇنىڭ چىشىغا تېگىپ.

— گەپنى ئاۋۇتماي تەمبۇرنى قولىڭىزغا ئېلىڭ،— دېدى مەجىددىن.

تەۋپىق تەمبۇرنى سازلىپ مۇقام مۇقەددىمىلىرىدىن، خەلق سەنەملىرىدىن تاللاپ چېلىشقا باشلىدى. ئۇ تاكى مەجىددىن دوختۇر قولىدىكى هاسىنى پىرقىرىتىشتىن توختىغانغا قەدەر چالدى. مەجىددىن بوۋاي جايىدىلا ئۇخلاپ قالغانىدى.

— رەخمەت دوستۇم، — دېدى ئەخمەت ئەپەندى ئېغىر تىنىپ، — كونا-يېڭى ئەسلىمىلەرنى قوزغىۋەتتىڭىز، دوختۇر ئۇخلاپ قالمىغان بولسا مېنىڭ تېخى خۇمارىم قانمىغانىدى، ...

مەمتىلى ئەپەندى دوستىغا ئىچ ئاغرىتىش نەزىرىدە قارىدى. ئۇ ئەخمەد ئەپەندىنىڭ تۇركىيدە قالغان ئايالى ۋە بالىسىنى ئويلاپ شۇنچىلىك ئېزىلىپ كەتكىنىنى بىلەتتى. ئۆزىمۇ ئەدىبىنى ۋە تۇركىيىدىكى كەچمىشلىرىنى ئەسلەپ قالدى. بۇ ئەسلىمىلەرنىڭ مۇڭلۇق زەربىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن گەپنى چاقچاققا بۇراپ:

— دوختۇرنىڭ ئۇخلاپ قالغىنىنى ئەتە ئۆزىگە ئېيتىپ بېقىڭ، ئۇ جەزمەن تېرىكىدۇ، كۆزۈمنى يۇمۇپ ساز ئاڭلىدىم، ئۇخلىغىنىم يوق دەپ تۇرىۋالىدۇ، — دېدى.

ئەتىسى مېھمانلار قەشقەرگە يۈرۈپ كەتتى.

— سىزنىڭ بۇ ئاجايىپ مۆجىزىڭىزدىن قەشقەردىكىلەرنى خەۋەردار قىلىمىز. گېزى كېلىپ قالسا سىجاڭنىڭ ئۆزىگىمۇ سۆزلەپ بېرىمىز — دېدى مەجىددىن، — ھەقىقەتەن قالتىس ئىش بولدى.

— دوستلارغا سالام ئېيتىڭلار، مەنمۇ يېقىن ئارىدا بارىمەن. ئەمدى بۇرۇنقىدەك ئالدىراش بولمايمەن، — دېدى تەۋپىق.

— شۇنداقلا بولسىغۇ، بۇ يەنە بىر مۆجىزە بولاتتى. بىراق، دوستۇم، مەن سىزنىڭ بوش- بىكار بولۇپ قېلىشىڭىزنى تەسەۋۋۇر قىلالمايمەن، خەير!

— خەير، ئاق يول بولسۇن!

*

**

خىزمەت تەقسىمات مۇراسىمى ۋە يېقىندا “ئەپەندى” بولۇپ خىزمەتكە كىرىشىشتىن ئىبارەت پەۋقۇلئاددە خۇشاللىق، ئىپتىخار بارلىق يېڭى مۇئەللىملەرنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سېلىپ، ھەممە ئادەمگە سۆزلەپ بەرگۈسى كېلىپ يۈرىكى تېپىچەكلەيتتى. ئۇلارنىڭ يېقىن كىشىلىرىدىمۇ ھەۋەسلىنىش، پەخىرلىنىش تۇيغۇسى تۇغۇلغان بولۇپ، ئۇلارمۇ خۇشاللىقنى ئورتاقلىشىشقا مۇڭداش خۇمارداپ قېلىشقانىدى. ئاتۇشتا بولۇپ ئۆتكەن بۇ پەۋقۇلئاددە يېڭىلىقنىڭ كىشىلەر قەلبىدە قالدۇرغان تەسىرى ھەقىقەتەنمۇ چوڭقۇر بولدى.

سابىت ۋە ئۇنىڭ سۆيگۈنى گۈلزادىمۇ بۇ خىل روھى ھالەتتىن مۇستەسنا ئەمەس ئىدى. ئۇلار تولىمۇ ئىنتىزارلىق ئىچىدە ئۇچراشتى.

— ئەمدى سىزمۇ ئەپەندى بولدىڭىزمۇ؟ — دەپ سورىدى قىز، ئۇنىڭ كىيىۋالغان ئۇستىباشلىرى زىلۋا قامىتىگە زادىلا ماس كەلمىگەن بولسىمۇ، نىمىشقىدۇر ئۇ كىچىك بالا ئەركىلەپ چوڭ كىشىلەرنىڭ كىيىمىنى كىيىۋالغاندەك ئامراقلىق كەلتۈرەتتى.

— ھەئە، ئەپەندى بولدۇم، سەنمۇ مەكتەپكە بارساڭ ياخشى بولاتتى.

— ۋىيەي، ئەمدى مېنى ئوقۇتقىڭىز كەپقالدىمۇ؟ ئانام شۇ تاپتا دەللە خوتۇنلار بىلەن مۇقۇلدىشىپلا قالدى. ئۇنىڭ خىيالى ماڭا ئە تېپىش. سىز تېخى مەتتەپنىڭ (مەكتەپنىڭ) گېپىنى قىلىسىز... — گۈلزادە بىردىنلا مىشىلداپ يىغلىۋەتتى.

ئۇلار باغنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى سۇڭگۈچ تۈۋىدە تۇرۇشاتتى. قىشنىڭ غۇر-غۇر سوغۇق شامىلى تېنىنى شۈركەندۈرەلمىگىنى بىلەن يالىڭاچلانغان دەل-دەرەخلەرنىڭ يوشۇرالماسلىقى ئۇلارنى ئەنسىرىتەتتى. بۇ ئىككى ئاشىق-مەشۇق ئالدىنقى نۆۋەت گۈلزادىنىڭ ھويلىسىدا ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭ ئۆگەي ئانىسىغا كۆرۈنۈپ قالغاندىن بېرى قىزنىڭ بېشىدا غەم سايىسى ئەگىپ قالغانىدى.

— شۇ كۈندىن تاتىپ ئۇ دەججال ھە دېسە مېنى “ئە سارىڭى” دەپ ئېغىز ئاچۇرمايدۇ، ئىككى گەپنىڭ بىرى بولسا دادامغا “قىزىڭغا ھېزى بول، بولمىسا

بىرسى بىلەن قېچىپ كېتىشتىن يانمايدۇ، بۇ شەقىقە“ دەپ كوتۇلدايدۇ. كېيىن دادامۇ ئۇنىڭ تاپا- تەنىلىرىگە چىدىماي ھەم ئۇنىڭ گېپىگە ئىشىنىپ، مېنى ياتلىق قىلىۋېتىشنىڭ كويىغا چۈشۈپ قالدى، دادامنىڭ ئالدىدا ئۆزۈمنى ئاقلاي دېسەم نومۇس قىلىپ تىلىم بارمىدى... دەلللەر پات- پاتلا ئانام بىلەن پاراڭلىشىدۇ... پىچىر- پىچىر قىلىشىپ...

سابىت قوپال قوللىرىنى ئىختىيارسىز ئۇزىتىپ ئۇنىڭ ئۇزۇن ۋە توم قارا چاچلىرىنى سىلاپ، ئۇنى بەزلىمەكچى بولدى - يۇ، لېكىن يەنە گويا قىممەتلىك قوشنى ھۈركۈتۈپ قويۇشتىن قورققاندەك قولىنى يىغىۋالدى. بىر قولى بولسا دەرھال يانچۇقىغا يۈگەردى ۋە غاڭزىنى تۇتىۋالدى. ئۇنىڭ يوغان بەستى، يېتىلگەن مۇسكۇللىرىغا قارىماي، قەلبىنىڭ بۇنچىۋالا نازۇكلىقى غەلىتە ئىدى. ئۇ يە قىزنى بەزلەيدىغان سۆزگە ياكى ھەرىكەتكە ياراقسىزلىقتىن خىجىل بولۇپ، تەمتىلەپ قالدى. تېخى بايىلا كېلىۋېتىپ ئۇزۇندىن بېرىكى سېغىنىچ خۇمارىنى چىقىرىش ئۈچۈن ئۇچراشقان ھامان ئۇنىڭ نازۇك بەللىرىدىن قاماللاپ تۇتۇۋېلىپ، يومران ۋە قىزىل، ھۆل ۋە ئىسسىق لەۋلىرىدىن سۆيۈۋېلىشقا ئۆز - ئۆزىگە سۆز بەرگەنىدى. بۇ رومانتىك مىنۇتلار ئۆزىنىڭ دائىمى خىيال بىلەن تولۇپ تۇرىدىغان، تاشقى كۆرۈنۈشى تۇتۇق ھەم خارامۇش بولغىنى بىلەن ئىچكي جەھەتتىن ئىنتايىن ئورۇنلۇق تەپەككۇر قىلىدىغان روشەن تەسەۋۋۇرىدا نۇرغۇن قېتىم باشتىن كەچۈرگەنىدى. ھەتتا ئۇ تەسەۋۋۇرىدا بۇ ئىشنىڭ ھەرخىل شەكىلدىكى ئورۇنلىنىش ھالىتىنى سېلىشتۇرۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدىن ئەڭ تەسىرلىك ۋە ئەڭ رومانتىك بولغىنىنى تاللاشقا تىرىشقان، ھەتتا لەۋلىرىدە لەززەتلىك تەمىنىمۇ ھېس قىلغاندەك بولغانىدى.

لېكىن، بۇ يوغان بەستلىك، ”يېرىلمىغان كۆتەكتەك“ يىگىت، ئاشۇ نازۇك ۋە ئاجىز قىزنىڭ يېنىغا كەلگەن ھامان، ئۆزىنى ھەممە ھوقۇقىدىن مەھرۇم قىلىۋېتىلگەن ئەسىردەك ياكى مەھبۇستەك ئىتائەتمەن ھالەتتە ھېس قىلدى. ”ئىھ، مۇھەببەتنىڭ سېھرى قۇدرىتى!“ دەپ ئويلىدى ئۇ ئىچىدە. ئۇ ئەمدى قىزنى سۆيۈۋېلىشقا جۈرئەت تاپالمىدى. شۇڭا بۇ خىيالنى كاللىسىدىن

قوغلاپ چىقارغانىدى. چۈنكى بۇنى ئەمەلگە ئاشۇرالمايدىغانلىقىغا تولۇق كۆزى يەتكەنىدى.

— ئۇنداق دېگىنىڭىز بىلەن قىز بالا دېگەن ئاجىز، ئۇچۇپ كېتىدىغان قانىتىم، ئۇ خەقنى قورقۇتقىدەك كۈچۈم بولمىسا...

بۇ گەپ بىلەن سابىتنىڭ خىيالىغا سەبى باللارچە بىر ئوي كەچتى. ”سەن ئۆزۈڭنى ئاجىزمەن دېگىنىڭ بىلەن، مېنى قورقۇتىسەن ئەمەسمۇ؟ سېنى كۆرسەملا ئۆزۈمنى بوشىشىپ كەتكەندەك ھېس قىلىمەن، تىترەيمەن...“ . لېكىن ئۇ بۇ خىيالنى چاپسانلا كۆڭلىدىن چىقىرىپ تاشلاپ:

— بولمايدىغان يېرى كەلسە مەتىلى ئەپەندىگە ئېيتىمىز، ئۇ بىزنىڭ بەختىمىزنى ئويلايدۇ، ئەلۋەتتە.

— ئۇ ئادەم ئۆيىڭىزنى ئېلىپ بەردى. ئەمدى يەنە ئۇنىڭغا ئەھۋال ئېيتسىڭىز، نېمە ئانداق گېپى تۈگمەيدىغان نېمە بۇ دەپ قالا...ـ قىز ئانچە ئىشەنچ قىلماستىن شۇنداق دېدى ۋە يىگىتكە لەپپىدە قاراپ قويدى. گىرىمسەن يورۇق بولغان كەچقۇرۇندا ئۇنىڭ كۆزلىرى بىرجۈپ چولپاندەك نۇرلۇق بىلىندى.

— ئۇنداق ئەمەس، سەن ئۇ ئادەمنى تازا بىلمەيسەن، ئۇ ياشلارنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنىدۇ، بىزنىڭ بەختىمىز ئۈچۈن جەزمەن قولىدىن كەلگىنىنى قىلىدۇ.

— ئۇ ئادەمغۇ شۇنداق قىلا...

— ئەپەندى ئارىلىشىپلا قالسا ئۈزۈپ چىقىدۇ.

— لېكىن، ما خەق بىر كېچىدىلا ئۆزگىرىپ، ئالدىراپلا بىر ئىش قىلىۋېتىپ قالامدىكىن دەپ يۈرىكىم سۇ. ھېلىقى دەللە ئارىلاشقان ئىش بولماي قالمايدۇ. ھەقىچان ماڭا ئوخشاش يېتىمەككە تەييار تۇرغان بايۋەچچە يىگىت نەدىتى، دېسەم- دېمىسەم نەچچە بالا بىلەن تۇل قالغان قېرىدىن بىرنى تاپىدۇ، تايىنلىق ئۇنىڭدىن كۆرە ئۆلۈپلا تۈگەشسەم ياخشىراق ئىدى...

— ھەر ھالدا گۈلزادە سەل جۈرئەتلىكراق بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ نازۇكلىقىغا قارىماي قوپالراق سۆزلىشى، كۆڭلىدە نېمە بولسا شۇ دېيىشى ھەقىقىي سەھرا

قىزىغا مۇناسىپ ساددىلىقىنى ئىپادىلەيتتى،— ئىشقىلىپ مەن بەك ئەنسىرەۋاتىمەن... يۈرىكىم ئۆيەپ كېتىۋاتىدۇ...

— ياق، خاتىرجەم بول، مەمتىلى ئەپەندى بار، بۇنداق ناھەق ئىشنىڭ بولىشىغا يول قويمايدۇ...

— خۇدا بىزدەكلەرنىڭ بەختى ئۈچۈن شۇ كىشىنىڭ بېشى ئېسەن قىلسۇن، ئىگەكىم...

ئۇلارنىڭ ئارىسىدا پات- پاتلا ھۆكۈم سۈرىدىغان جىمجىتلىق ئارىسىدا پەقەت يۇقىرىقى سۆھبەتلا بولۇپ ئۆتتى. ئەمدى ۋاقىت ئېتىبارى بىلەن بۇ ئۈچرىشىشنى ئاخىرلاشتۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. مۇشۇ دەقىقىدە سابىت پۇشايماندىن ئۆرتىنىپ كەتتى. ئۇ مەھبۇسىغا تەسەللى ئېيتقىنى بىلەن ئۆزىمۇ ئۈمىدسىزلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا ئۇنىڭ قەلبىدە ئاللىقانداق بىر سادا ”ئەمدى ئۇ قولۇڭدىن كېتىدۇ، ئەبەدى سۆيەلمەيسەن، ئۇنىڭ ۋەسلىگە ئېرىشىشىڭ يوق گەپ!...“ دېگەندەك بولدى. شۇڭا بۇ ئاچچىق ئاقىۋەت ئۇنىڭدا ھېچقاچان كۆرۈلمىگەن جۈرئەتنى تۇغدۇردى. ئۇ ”مەن مۇقەددەس بىلىپ يېقىنلىشىشتىن ئەيمەنگەن تەننى باشقا بىرى، يەنە كېلىپ بىر قېرى مىجىقلىشى مۇمكىنغۇ“ دېگەننى خىيالدىن ئۆتكۈزۈپ، مۇشۇ پۇرسەتتە ئۇنىڭ لەۋلىرىدىن ۋىسال كەۋسىرى ئېچۋىلىشنى، ھېچ بولمىسا شۇنىڭغا ئېرىشىشنى نىيەت قىلىپ قالدى ۋە خوشلىشىپ ئارقىغا — باغنىڭ يان ئىشىكى تەرەپكە بۇرالغاندا قىزنىڭ مۈرىسىگە ئاستا قول ئۇزاتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن نىمىلەر بولۇپ ئۆتكىنى ئۆزىگىمۇ نامەلۇم، لەۋلىرى قىزىق بىر نەرسىگە يېقىلدى، ۋۇجۇدى دىرىلدەپ، نەپەس يېتىشمىگەندەك ئېغىر- ئېغىر تىنىپ قالدى، قىزنىڭ ”ئەسكى!“ دېگەن سۆزىمۇ چۈشىدىكىدەك ئاڭلاندى.

ئۇ قىزنىڭ ئارقىسىدىن ئۇنىڭ نازۇك بەستىگە مۇناسىپ بولمىغان پولامباي پاختىلىق چاپان، پۇتىغا پىيما كىيىۋالغان تۇرقىغا – ئېرىقلاردىن يېنىك ئاتلاپ، يۈزىنى تۇقىنىچە قېچىشىغا ھەۋەس ۋە قىيالماسلىق ئىلكىدە قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە بۇ قېلىن كىيىملەر ئىچىگە چۆكۈپ قالغان نازۇك بەدەن تېخىمۇ يېقىملىق، پەقەت سابىتقىلا مەلۇم بولغان ئالاھىدە بىر

خىل نازاكەتلىك كۆرۈنەتتى.

گۈلزادە يان ئىشىككە كىرىپ كەتتى. پەقەت شۇ چاغدىلا سابىت چۈشىدىن ئويغانغاندەك ئورنىدىن قوزغىلىپ، يوغان- يوغان چامداپ كېتىپ قالدى. ئۇ كېتىۋېتىپ بايا بولۇپ ئۆتكەن ئىشنى ”چۈشۈممۇ؟ ئوڭۇممۇ؟“ دەپ قايتا- قايتا ئەسلەيتتى ۋە خىيالىدا يېڭىباشتىن كۆرۈپ، ئىشنىڭ زادى قايسى تەرتىپتە بولۇپ ئۆتكىنىنى بىلىۋېلىشقا تىرىشاتتى. لەۋلىرىدە ئاجايىپ بىر خىل تەم سېزىلىپ تۇراتتى. خۇددى ياخشى نىمەتكە ئېرىشكۈچى ئۆز رىسقىنىڭ قولىدىن كېتىپ، بۇ خىل لەززەتتىن قۇرۇق قېلىشنى جان- پېنى بىلەن يامان كۆرگەندەك، ئۇنىڭدىمۇ ئەنە شۇنداق ئۆز بەختىنى قوغداش، جان تىكىپ قوغداش ئىرادىسى پەيدا بولدى. كۆڭلىدە: ”گۈلزادە مېنىڭ بولىدۇ، ئۇ چوقۇم مېنىڭ بولۇشى كېرەك! ھاياتلا بولسام...!“ دېگەن قەتئىيەت پەيدا بولدى.

ئۇ بۈگۈن خىيالىي تەسەۋۋۇرلارنى قىلىش ئۈچۈن تۈگىمەس خام ماتېرىيالغا ئىگە بولغانىدى. ئۇ ئەمدى گۈلزادىنىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزىنى قايتىدىن تەكرارلىسىمۇ، ئۇنىڭ قوپال كىيىملەرگە چۆكۈپ قالغان زىلۋا بويىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرسىمۇ بولاتتى. ئۇنى ئېسەنكىرىۋەتكەن سۆيۈش توغرىسىدا تېخىمۇ گەپ ئىشلىمەيتتى. شۇڭا ئۇ مەمنۇنىيەت بىلەن كۈلۈپ قويدى. شۇتاپ ئۇنى خوشاللىقتا چۆمدۈرىدىغان ئىش بولا ئەمەس، ئۇ ”ئەسكى“ دېگەن سۆزنى ھەربىر ئەسلىگىنىدە ۋۇجۇدى لاۋۇلداپ ياناتتى... بۇندىن باشقا ئۇ ھازىر ”ئەپەندى“ بولغان، كىشىلەر ئۇنىمۇ ”سابىت ئەپەندى“ دەپ ئاتايدىغان بولغان. ئۇ ئەمدى ئۆزى ئەڭ-ئەڭ ھۆرمەتلەيدىغان ۋە سۆيىدىغان ئۇستازىدەك خەلقنى ئاقارتىش ئىشىغا – ئەڭ ئۇلۇغ ئىشقا كىرىشەتتى. دەرستىن چۈشكەن چاغدىكى ھارغىنلىقتىن بىر مۇنچە مەنىۋي لەززەت ئالاتتى. تېخى باللارنى ئازات قىلىۋەتكەندىن كېيىن چوڭلارنى يىغىپ كەچكۈرۈسقا تەشكىللەيتتى. كەچكۈرۈسقا قاتناشقانلار چوڭ - كىچىك بولۇپ ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئادەمگە بىرلا ۋاقىتتا بىلىم بېرەتتى. ئۇ بۇنداق قىلغاندا 16-18 سائەت جىددىي ئىشلەشكە توغرا كەلسىمۇ، ئۆزىنىڭ قاتارغا قوشۇلۇپ، خەلققە

مەنىۋي تۇرمۇش يارىتىپ بېرەلەيدىغان بولغىنىدىن زادىلا ھارغىنلىق ھېس قىلمايتتى. ئۇ ئەمدى قايتىپ بېرىپلا كىتاپ ئوقۇشى كېرەك. ئۇنى ئاجايىپ خەيرىلىك ئىشلار كۈتمەكتە...

1987ــ يىل، يانۋاردىن 1987 - يىلى
مايغىچە بىرىنچى ئارگىنال پۈتتى، 1988- يىل
31- ئاۋغۇست ئىككىنچى قېتىم تۈزىتىلدى.
ئاتۇش — شورۇق.